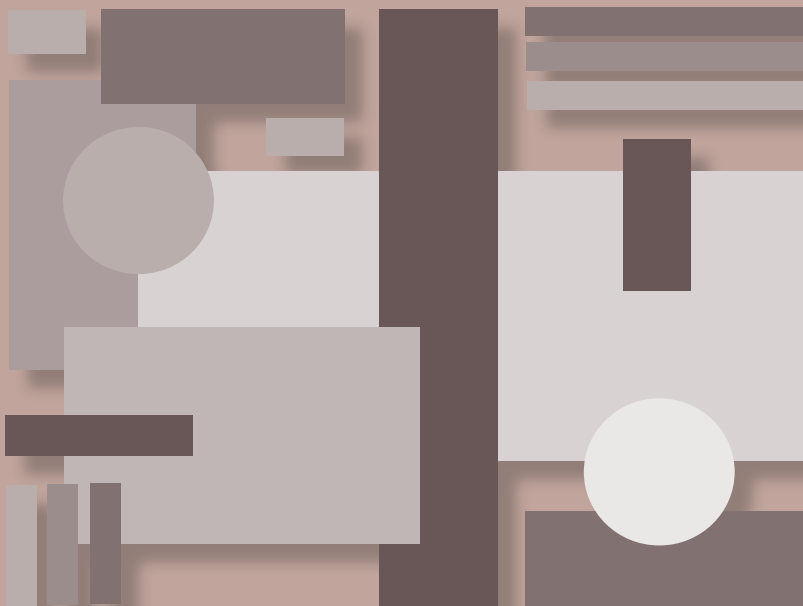

SPECIMINA OPERA IUVENUM

Szemelvények 5.

6

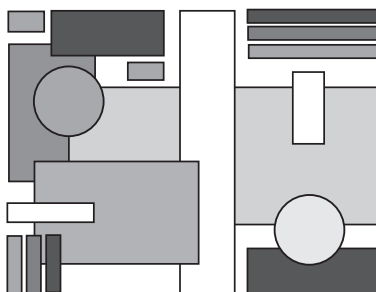
Válogatás a PTE BTK XXXIV. Országos Tudományos
Diákköri Konferencián (2019) I-III. helyezést elért
hallgatóinak pályaműveiből

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI TANÁCS

Szemelvények 5.

Szemelvények 5.

Válogatás a PTE BTK XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2019) I-III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből

Szerkesztette:

BÖHM GÁBOR – CZEFERNER DÓRA – FEDELES TAMÁS

Specimina Operum Iuvenum
a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Kar Tudományos Diákköri Tanácsának sorozata

A sorozat szerkesztői:
BÖHM GÁBOR és FEDELES TAMÁS

A kötet megjelenésére a Nemzeti Tehetség Program Hazai Tudományos
Diákköri műhelyek támogatása PTE BTK Kari Tudományos Diákköri
Konferencia című pályázat (NTP-HHTDK-19-0078) keretében kerül sor.

A kötet megjelenését támogatta:

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

© A szerzők
© A szerkesztők

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

HUMÁNTUDOMÁNYOK

NYELVÉSZET

FUTÓ BETTINA

A logikai <i>is</i> -től a pragmatikai <i>is</i> -en át a metakognitív <i>is</i> -ig	13
--	----

HUSZICS ALIZ

Szintén	50
---------------	----

KARÁCSONYI KRISZTNA

A magyar főnevek szintaktikai szerkezete: deverbális, reprezentációs és relációs főnevek	85
---	----

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

ANDRÁSFALVY CSENGE ZSUZSANNA

Az 1956-os forradalom pécsi eseményei női szemmel	123
---	-----

BÁRDONICSEK DOMINIKÁ

A szovjet büntetésvégrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai. Mindennapok és a túlélésért folytatott küzdelem a szögesdrót mögött	151
---	-----

PEDAGÓGIA ÉS PSZICHOLÓGIA

ARANY-NAGY ZSUZSANNA

A gamifikáció mint a könyvtári és pedagógiai munkát segítő módszer	193
---	-----

IHÁSZ VIRÁG

Érzelmkifejező arcok vizuális keresése a saját életkor iránti
elfogultság számításba vételével 231

JÁRDAHÁZY EVELIN

Észlelt szülői reakciók a distresszre és hatásuk
a serdülők pszichés jóllétére 248

ROSENBERGER EVELIN

Így szoronganak ők – avagy a Sötét Hármas és a szorongás
különböző típusai közötti együttjárások feltérképezése 294

STUMMER KRISZTINA

Leányok a pécsi kereskedelmi szakképzésben – A Pécsi Városi
Női Felső Kereskedelmi iskola fejlődése 1912 és 1948 között 327

SZENNAI MARTIN

Az Én a pixelekben 347

SZONDY NOÉMI LUCA – LESTÁK DOMINIKA – BEDA BALÁZS

Serdülők online szexuális kommunikációja: sexting az erotika
és az abúzus tükrében 382

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

PELCZER DÓRA

Super-féle munkaérték vizsgálat a Dél-Dunántúlon – Társasjáték
fejlesztése mint pályaaorientációs eszköz 437

A kötet szerzői 481

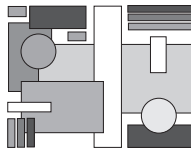
Előszó

Kötetünkben a XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK) díjazott hallgatóinak tanulmányaiból adunk közre válogatást. 2019 tavaszán az országos tudományos fórumon a pécsi bölcsészek négy szekcióban összesen 71 pályamunkával vettek részt. Közülük 17 kiemelkedő eredmény született: hét pályamű szerzője első, hat dolgozat készítői második, négy munkáé pedig harmadik helyezést értek el, míg karunk 13 hallgatója különdíjban részesült.

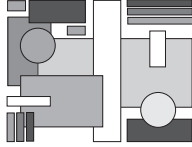
Az OTDK szekcióiban – és a jelen kötetben – bemutatott pályaművek különösen erős mezőnyben kiválóan teljesítő, leendő fiatal tudósok kitartó munkáját dicsérik. A hosszú hónapokig, nem egyszer évekig tartó kutatások tanulmányá érlelt eredményeit veheti kezébe az újdonságok iránt fogékony olvasó. Gyűjteményes kötetünkben számos tudományterület képviselteti magát, így található értekezés a magyar és egyetemes történelem, a magyar nyelvészet, a pszichológia és pedagógia köréből egyaránt.

A jelen kötetben közreadott munkák a tudományterületek széles skáláját reprezentálják, amely egyúttal karunk széles képzési portfóliójának egyes részeit is megjeleníti. E tanulmánygyűjteménynek, ahogy a sorozat korábban megjelent darabjainak is az a legfontosabb célja, hogy a tudomány iránt fogékony új generáció első jelentősebb eredményeit közreadja, amely egyúttal a Bölcsészkaron folyó tehetséggondozó munkáról is tanúságot tesz. Nem titkolt célunk ugyanakkor, hogy e tanulmányok közreadásával elmélyült kutatásokra ösztönözzük a tehetséges, ambiciózus hallgatóinkat, akik még csak a kezdő, sokszor bizonytalan lépéseket tették meg az önálló tudományos felfedezések irányába vezető úton. Bízunk abban, hogy ebbéli törekvéseink nem maradnak eredménytelenek, és a jövőben még többen méretetik meg eredményeiket a kari és országos fórumokon, tovább öregbítve ezzel a pécsi bölcsészképzés presztízsét.

HUMÁNTUDOMÁNYOK

NYELVÉSZET

FUTÓ BETTINA

A logikai *is*-től a pragmatikai *is*-en át a metakognitív *is*-ig

From the logical *is*, through the pragmatical *is*, to the metacognitive *is*

In my paper, I attempted the scrutiny of the polysemic network of the Hungarian *is* particle through the syntactic, semantic, and pragmatic analysis of the phenomenon. The novelty of the endeavour is rooted in the fact, that the investigation was also expanded to those sentence types, in which the *is* is not present in the logical sense, a distinctive feature of the Hungarian generative linguistics approach, but it possesses a different function. According to my observations, the *is* expressions applied in Hungarian are located between two poles: one constitutes the terms, which carry the classic logico-pragmatical additional connotation, while the other encompasses those phrases, in which *is* has no distributive connotation, but serves as a discourse marker with metacognitive functions. In the current study, first I display the logical profile of *is*, which, in the generative syntax, is the most observed appearance of the particle (for e.g.: *Julcsi too lifted the piano*). In this category, the *is* term possesses a distributive connotation and it also means, that within the set of the considerable elements, the statement of the sentence (or the content of another complementary part) refers to at least one more component out of itself in the utterance. In further parts of the paper, following the thread of the *intensional*, I got closer and closer to the peak performance of the *intensional*, to the metacognitive *is*, when we practically express, that we have knowledge of our knowledge even in decades long stretch of time. (*Pontosan mikor is volt az az emlékezetes esküvő? Ötven éve? És kit is vettél feleségül?*).

Bevezetés: elmélet és gyakorlat

Dolgozatom témája az *is* partikula vizsgálata. A dolgozat újdonságát az adja, hogy a kutatást olyan mondattípusokra is kiterjesztettem, amelyekben az *is* nem a magyar generatív alapművekből ismert logikai értelemben szerepel, hanem valamilyen más funkciója van: nehezebben megragadható módon viszi előre a szöveget, vagy diskurzusjelölőként fogható fel.

A magyar generatív szakirodalom¹ azon mondatokra koncentrált, amelyekben az *is* partikula disztributív kvantorként volt jelen azt a többletjelentést hordozva, hogy az általa módosított összetevő jelölésén kívül a releváns halmaz elemei közül még legalább egyre igaz a mondatban megfogalmazott állítás, és hogy a cselekvésben részt vevők közül – amennyiben mondjuk cselekvésről van szó – mindenki külön-külön hajtotta végre azt.

Ez az elmélet. Mit mutat azonban a gyakorlat? Vettem egy tetszőleges szöveget, egy *Varázsolló* című mesét.² Oldalanként legalább két-három alkalommal előfordul az *is*, de még a fenti kanonikus jelentést leginkább megközelítő egyetlen példa sem „tisztá eset”, amint azt az (1a) mutatja.

- (1) a. ... és gurultak a nevetéstől [a papírtélapók].
Móric és anyu *is* velük nevetett.
- b. Egy filccel a rózsaszín arcukra szemet, száját, orrot rajzolt.
Pár kabátgombot *is* firkantott a hasukra.
- c. Anyu a hungarocell karikát kereste, amiből az adventi koszorút szokta csinálni. Mert azt maguk akarták elkészíteni. Már mindent előpakoltak hozzá odalenn.
Móric *is* segített.
- d. – Énekeljünk valamit? – kérdezte az egyikük.
A négy kis sipkafigura rögtön bele *is* fogott.
- e. A mikulások kuncogtak.
Nem *is* tudja! – kiáltotta az egyik.

„Móric és anyu *is* gurult a nevetéstől” – így lenne egy kanonikus verzióban. És az még a kisebbik baj, hogy a *gurult a nevetéstől* helyett a *nevetett* szinonima áll. A nagyobb gond a *velük* kifejezés megjelenésével van. „A papírtélapók velük nevettek; Móric és anyu *is* velük nevetett” – ez felelne meg a klasszikus definíciónak, de nem így van, és nem is lenne így értelme, hiszen a második tagmondat alapján a *velük* éppen az első tagmondat télapóira utal.

A további szövegek esetében nyilvánvaló a klasszikus definíció elégtelensége. „Nemcsak kabátgombokat firkantott a hasukra” (1b), „nemcsak Móric

¹ É. Kiss 1992. 151–171.; É. Kiss 1999. 51–87.; É. Kiss 2002. 105–113.

² AMELING–PARCIAK 2014. 42–46.

segített” (1c), „nemcsak a négy kis sipkafigura fogott bele [az éneklésbe]” (1d) – ezek az adott esetekben megjósolt, de teljességgel helytelen jelentések. Az (1e) esetében pedig még csak elő sem tudunk állítani hasonló parafrázist.

A magyar generatív nyelvészet kínálta klasszikus *is*-definíció tehát csupán egy kiterjedt poliszém hálózat kiindulópontjaként fogható fel. Alberti és Medve a 2005-ös grammatikai gyakorlókönyvében már foglalkozik egy nyomatékosító funkcióval rendelkező *is*-sel³, azonban azokra a mondatokra ők sem terjesztették ki a vizsgálataikat, amelyekben az *is* pusztán diskurzusjelölő funkcióval rendelkezik. Dóla 2006-os tanulmányát az *is*-sel módosított NP-knek szenteli⁴, és megemlíti az intenzionalitást, a lehetséges világok számbavételének lehetőségeit, de az általános tárgyalást egy későbbi kutatás témájának szánja. A *sem*-mel foglalkozik Szabolcsi egy 2018-as cikkében, ám a *sem* csak logikai értelemben működik, és nincs az *is*-hez hasonló diskurzusjelölő funkciója.

Megfigyeléseim alapján a magyarban használatos *is*-es kifejezések két pólus között helyezkednek el: az egyik póluson a klasszikusan tárgyalt logiko-pragmatikai jelentéstöbbletet hordozó kifejezések találhatók, míg a másik pólust azok a kifejezések képviselik, amelyekben az *is*-nek nincs semmiféle disztributív jelentéstartalma, csak diskurzusjelölő, sőt, egyenesen metakognitív funkcióval rendelkezik.

Előljáróban leszögezem, hogy a generatív szakirodalomban gyakran alkalmazott módszer alapján a példamondatokat az anyanyelvi kompetenciám alapján láttam el grammatikalitási ítéletekkel, melyhez a hatfokozatú Broekhuis-féle skálát⁵ használtam.⁶ A szimbólumok a következő jelentéssel rendelkeznek. A jelöletlen kifejezések tökéletesen elfogadható konstrukciók, a kissé jelölt, de lényegében elfogadható szósorokat ‘(?)’ jelöli, a ‘?’ szimbólum a jelölt szósorokhoz van rendelve, míg a ‘??’ arra utal, hogy az adott kifejezés határesetet képvisel az elfogadhatóság tekintetében. A gyakorlatilag elfogadhatatlan, de a teljes mértékben elfogadhatatlan kifejezésekhez képest mégis szignifikánsan elfogadhatóbb kifejezéseket ‘*?’ szimbólum jelöli, míg a teljesen elfogadhatatlan szerkezetek előtt a megszokott módon ‘*’ jelenik meg.

³ ALBERTI–MEDVE 2005. 327–328.

⁴ DÓLA 2006. 80–90.

⁵ BROEKHUIS–KEIZER 2012.

⁶ Lásd még ALBERTI–LACZKÓ 2018.

Az elkövetkezendőkben tehát különféle *is*-es kifejezéseket veszek górcső alá azt vizsgálva, hogy tulajdonítható-e nekik disztributivitás, és amennyiben nem, akkor milyen szerepük van a mondatban. A logiko-pragmatika pólusától haladok valamiféle „intenzionális profil” felé úgy, hogy a poliszém jelentéshálózat egy-egy rétegét lépésről lépésre lefejtem az *is* partikulákról: az „egzisztenciális” elem egyre elvontabb szférákban jelenik meg, a disztributivitás pedig egy idő után már nincs jelen a vizsgált kifejezésekben. Az említett *intenzionalitást* – azaz az aktuális világban való extenzionális értékelést általánosító, minden lehetséges világra kiterjesztett értékelést – a valós kommunikációs helyzeteket kognitív érzékenységgel, de formális logikai alapokról indulva megközelítő ReALIS pragmaszemantikai elméletben⁷ fogalmazom majd meg. Ebben a keretben adok majd számot az *is* azon alaptulajdonságáról is, amit az (1) sorozat valamennyi példája mutat: az *is*-t elhagyva maga a tagmondat jól formált marad, változatlan igazságértékkel. *Implikátúra* jelenségről van tehát szó, azon közkeletű megfogalmazás értelmében, miszerint az implikátúra azt érinti a jelentésen belül, ami nem közvetlenül az igazságértékhez kapcsolódik, *not-at-issue* a pottsai (2005) értelemben. Az *is* vizsgálata ez által az elmúlt fél évszázad egyik központi pragmatikai törekvésétől nem választható el: a Grice-tól (1975) induló *társalgási/konvencionális* implikátúra elkülönítéséről, illetve e dichotómiai finomításáról, újragondolásáról van szó.

A logikai *is*

A generatív szintakták logikai is-e

A magyar generatív nyelvészeti szakirodalomban már jól ismert *is* a disztributivitás kifejezésére képes. Az ilyen kifejezések kvantorok⁸, mely operátorfrázis fejében egy hangalak nélküli op_{is} operátort feltételezhetünk. Az *is* partikula mindig hangsúlytalan; a kifejezésben az az elem hangsúlyos, amelyre a szóban forgó partikula jobbról klitikumként rácsüggeszkedik.

⁷ ALBERTI 2011; ALBERTI–KLEIBER 2014.

⁸ Lásd például É. KISS 1992. 151–173.

- (2) a. Julcsi is felemelte a zongorát.
 b. *Julcsi felemelte is a zongorát.
 c. Julcsi szereti is felemelni a zongorát, meg nem is.
 d. Felemelte a zongorát Julcsi is.

A fenti (2a, d) mondatokban az *is* jelentéstani-logikai szerepét tekintve kvantor. A kvantorok „olyan összetevők, melyek nem individuumokat neveznek meg, hanem halmazokon végzett műveletekkel értelmezhetők. [...] A kvantorok alárendelt predikátum egy szóban forgó halmaz minden elemére igaz”⁹. A (2a)-ban szereplő *Julcsi is* kifejezés sajátos disztributív kvantor; ami azt jelenti, hogy az állítás egy halmaz minden elemére külön-külön igaz, és még Julcsira is; e Julcsit tartalmazó H_j halmaz részhalmaza ama *releváns halmaznak*, mely azokból tevődik össze, akik az adott társalgás résztvevői számára szóba jöhetnek mint a zongora potenciális felemelői, és a disztributivitás alapján kizárt az az értelmezés, miszerint a H_j halmaz tagjai csoportot alkotva emelték volna fel a zongorát.

Farkas és Alberti (2018. 4.1. szakasz) alapján négy alapvető operátorkarakter vehető számításba, amelyeket az adott operátorkaraktert hordozó szintaktikai csoport jelölétének és a diskurzusban ahhoz kapcsolódó releváns halmaznak – azaz „a szóba jövők/alternatívák halmazának” – a viszonya definiál. Ez a viszony az *is*-kvantor esetében az 1. táblázatban használt példára alkalmazva így írható körül: az említett Julcsi mellett más is – legalább még egy szóba jövő személy – felemelte a zongorát. Érdeemes ezt a kontrasztív topikos változat alábbi körülírásával összevetni: „az említett Julcsi mellett, akiről azt állítjuk, hogy felemelte a zongorát, másról vagy másokról – legalább még egy szóba jövő személyről – az jelenthető ki, hogy *nem* emelte fel a zongorát.”¹⁰ A kontrasztív topik – ahogy a táblázat megmutatja – szisz-

⁹ É. Kiss 1999. 51.

¹⁰ Az *is*-es főnévi kifejezőről a *mind*-kvantorokról a szakirodalom néha úgy beszél, mintha ezek csak humán szereplőket jelölő alanyok lehetnének, amikről aztán az állítmányi *r*-z disztributív módon állítást tesz. Helyenként én is követem ezt az egyszerűsítő konvenciót. Valójában a kvantorok, legalábbis a főnévi szerkezetek számára nyitott pozíciók bármelyikét elfoglalhatják, a jelölőjükre irányuló disztributív állítás pedig abból a „kinyitott mondatból” fakad, amit a kvantoros főnévi szerkezet elhagyásával kapunk az adott mondatból a logikában ezt λ -absztrakcióval oldják meg, olyan helyen „kinyitva” a pozícióit, ahol az eredeti szintaxis-követő kompozicionális konstrukciója során nem lenne hozzáférhető.

tematikusan illeszkedik ebbe a rendszerbe, imígyen: az a hozadéka, hogy van olyan megnevezetlen, akire nézve hamis az állítás. Farkas és Alberti (2018. 78.) megemlíti, hogy aki ennél alulspecifikáltabb definíciót tart ideálisnak¹¹, az megkaphatja azt egy olyan típusú „episztemikus emeléssel”, ami az adott példát így értelmezi: „Ami Julit illeti, róla *tudom, hogy* leült; és van olyan tár-sa, akiről viszont *nem tudom, hogy* leült-e.” A fókusz azt a logikai lehetőséget fejezi ki, miszerint az említett Julcsin kívül egyetlen szóba jövő sem emelte fel a zongorát. Végül marad az a logikai lehetőség, hogy akinél szóba jöhetett, hogy felemelte a zongorát, az mind fel is emelte; ez utóbbit a *mind*-kvantor megfelelő argumentumhelyhez való társításával válthatjuk ki.

	✓	¬
∃	<i>is</i> -kvantor / <i>nemcsak</i> -kifejezés 'Julcsi is felemelte a zongorát.' / 'Nemcsak Julcsi emelte fel a zongorát.'	kontrasztív topik '/Julcsi \FElemelte a zongorát.'
∀	<i>mind</i> -kvantor 'Mindenki felemelte a zongorát.'	azonosító–kirekesztő fókusz '\Julcsi emelte fel a zongorát.'

1. táblázat: A négy alapvető releváns halmaz alapú operátor rendszere¹²

A (2a) mondat tehát ezt a legklasszikusabb, logiko-pragmatikai *is*-t tartalmazza, amivel a generatív nyelvészetben foglalkozni szoktak. Az *is* utal a megnevezett személyen kívül valaki másra, aki szintén elvégezte a cselekvést, azonban az nem derül ki, hogy hányan tették ezt, de a megnevezetten kívül legalább egy elem még mindenképp a része e halmaznak. A logiko-pragmatikai *is* mindig arra az elemre vonatkozik, ami közvetlenül előtte áll.

Szemléltessék ezt a következő mondatok. [*Mindhárom lánynak*] / [*Julcsinak is*] küldtem egy üveg pezsgőt. Csak az a jelent– jöhet szóba, amely szerint a három lány, illetve Julcsi külön-külön kapott egy-egy üveg pezsgőt. Ki van zárva egy olyan potenciális olvasat, amelyben több például együtt lakó. lány közösen kap egy üveg pezsgőt.

¹¹ PL. GYURIS 2009.

¹² ALBERTI–FARKAS 2018.

Az (1b) példa azért elfogadhatatlan, mert az ige csak abban az esetben állhat *is* előtt, ha a mondat ellipszist tartalmaz, és szerepel benne még egy *ige+is*-es konstrukció, lásd (1c). Az (1d) példamondat azt hivatott szemléltetni, hogy az egyszerű logiko-pragmatikai *is* tökéletesen működik posztverbálisan is. Sem az *is* funkciója, sem a preszuppozíció nem változik annak függvényében, hogy pre- vagy posztverbálisan jelenik-e meg egy ilyen kifejezés.

Az (3) mondatban szereplő *szintén* kifejezés az *is* szinonimája, mely az *is* partikuláéval teljesen megegyező jelentéssel és funkcióval rendelkezik, legalábbis ebben az esetben. A *szintén*-ről Huszics (2018) értekezett részletesen. Megfigyelte, hogy a *szintén* a (3)-hoz hasonló mondatokban az *is*-hez hasonlóan disztributivitást fejez ki, megmutatva, hogy a megemlített személyen kívül még legalább egyvalakire igaz az állítás, aki egyedül vitte véghez a cselekvést; azaz a *szintén* képes helyettesíteni az *is*-t disztributivitást kifejező funkciójában.

(3) Julcsi szintén felemelte a zongorát.

Érdekes kérdés, hogy egy mondaton belül elhelyezhető-e több *is*-es kifejezés, és ha igen, hogyan. A (4a-c) példákból kiderül, hogy a mondat abban az esetben grammatikus, ha az *is*-es kifejezések nem ugyanabban a zónában helyezkednek el (vagyis nem kizárólag pre-, illetve posztverbálisan bukkannak fel), hanem egymástól távol jelennek meg: az egyik pre-, míg a másik posztverbális helyzetben.¹³

- (4) a. ³Felemelte a zongorát is Julcsi is.
b. ^{??}Julcsi is a zongorát is felemelte.
c. Julcsi is felemelte a zongorát is.

A (5a-b) példa bizonyítja, hogy az egyes szerkezetek bővítése nem változtat azon a tényen, hogy két *is*-es kifejezés nem jelenhet meg ugyanabban a zónában. Amennyiben két *is* szerepel a mondatban, az csak úgy grammatikus, ha az ige közöttük foglal helyet.

¹³ BRODY 1990. 114–115.

- (5) a. [?]Felemelte a gyönyörű és antik, ám nagyon nehéz zongorát is a fiatal Julcsi is.
 b. [?]A fiatal Julcsi is a gyönyörű és antik, ám nagyon nehéz zongorát is felemelte.

A *szintén* partikula kapcsán Huszics (2018) érdekes felfedezéseket tett:

- (6) a. ^(?)Juli is megmosta a haját szintén.
 a'. Juli szintén megmosta a haját is.
 b. ^{??}Juli is a haját szintén megmosta.
 b'. Juli szintén a haját is megmosta.

A (6) példamondatok azt látszanak igazolni, hogy a két kifejezést vegyesen használva jól formált mondatokat kapunk, mind a preverbális esetekben (3b-b') mind a pre- és posztverbális zónát vegyesen használó esetekben (6a-a'). A legtermészetesebben azok a mondatok hangzanak, amelyekben a *szintén*-es kifejezés megelőzi az *is*-es kifejezést (6a,b'). Fordított esetben is grammatikailag jól formált és értelmes mondatokat kapunk, azonban mégis érezhető, hogy ezek nem természetesek. A (6b) példa annak ellenére, hogy két különböző kifejezéssel jelöljük a disztributivitást, mégis Brody¹⁴ megfigyelését látszik igazolni, azaz azt, hogy preverbális pozícióban nem lehet két ilyen jellegű disztributív kvantor. Ezen okból még érdekesebbnek tűnik, hogy a (6b') az anyanyelvi beszélő számára egy nyelvtanilag tökéletesen elfogadható mondat, amely szintaktikailag hasonló funkciójú kifejezések ismétlését tartalmazza ugyan, de szóismétlést nem. Ezen vizsgálódás alapján azt állíthatjuk, hogy igenis képesek vagyunk két disztributív kvantort preverbális zónába helyezni azzal a megkötéssel, hogy az első csoportnak a *szintén*, a második csoportnak az *is* kifejezést kell tartalmaznia.

A (7) példamondat egy másik fajta összetevőt tartalmaz, hasonló jelentésben.

- (7) Nemcsak Julcsi emelte fel a zongorát.

¹⁴ BRODY 1990. 114–115.

A *nemcsak* kifejezés az *is*-sel ellentétben balról kliticizálódik, azaz mindig arra az összetevőre vonatkozik, ami közvetlenül követi őt a mondatban. A *nemcsak*-os és az *is*-es kifejezések preszuppozíciója a következőképpen különbözik egymástól: míg a *nemcsak*-os kifejezésnél tudjuk, hogy Julcsi felemelte a zongorát, és az az új információ, hogy ezt rajta kívül még legalább egy személy megtette, addig az *is*-es kifejezések esetében azt tudjuk, hogy valaki felemelte a zongorát, és az az új információ, hogy Julcsi is megtette ezt. A *nemcsak*-os kifejezések szintaktikailag is másképp viselkednek, mint *is*-es társaik, hiszen kötelezően (szintaktikai) fókusz pozícióban állnak, amit az igekötő ige utáni pozíciója is alátámaszt.

DP-nél nagyobb egységek az *is*-specifikálóban

Az (1b) szöveg *is*-es mondatára, amit alább (8a)-ként megismételek, akkor alkalmazhatnánk a 2.1. szakaszban bemutatott és a (8b')-ben felvázolt kanonikus generatív szintaktikai elemzést, ha valahogy a (8b)-ben olvasható módon lenne „felvezetve” az adott *is*-es mondat. Azaz az lenne a preszuppozíció, hogy „valaki valamit firkantott a hasukra”.

- (8) a. Egy filccel a rózsaszín arcukra szemet, száját, orrot rajzolt.
Pár kabátgombot *is* firkantott a hasukra.
- a'. [_{QP} [[pár kabátgombot firkantott a hasukra] *is*]] [_Q op_{is}] ... [pár kabátgombot firkantott a hasukra]]
- b. A: – Fekete szőrszálakat firkantott a hasukra.
B: – Pár kabátgombot *is* firkantott a hasukra.
- b'. [_{QP} [_{DP} pár kabátgombot *is*]] [_Q op_{is}] ... [_{DP} pár kabátgombot *is*]]

Ehelyett a (8a) szöveg első mondata alapján arra kell következtetnie a hallgatónak, hogy éppen papírfigurák dekorálása folyik, aminek az egyik lépése az, hogy az arcukat megrajzolják, majd „[az, hogy a hasukat kidíszítik] *sintén* lezajlik”. Az *is* tehát egy cselekvésre, általánosabban egy tényállásra vonatkozik. A (8a') pontban egy olyan szintaktikai elemzés döntő lépését mutattam be, amelyben nem egy főnévi szerkezet kerül a QP specifikálójába, mint a (8b')-ben, hanem egy (teljes propozíciók kifejezésére hivatott)

igei csoport, vagy annál nagyobb összetevő. A magyar generatív szakirodalomban a leginkább Szabolcsi Anna által alkalmazott maradványmozgatásos technikával¹⁵ oldhatjuk fel a hangalaki megvalósulás és a szemantikai helyzet közötti azon ellentmondást, miszerint az *is* és az ige előtt egy főnévi kifejezés hangzik el (*pár kabátgombot*), e hangalaknak viszont azt a tényállást kell kifejeznie, hogy pár kabátgombnak a figurák hasára való ráfirkantása (egyebek mellett) megtörtént. A (8a’)-beli címkés reprezentáció egy egyszerűbb új eljárással valósítja meg lényegileg ugyanezt: a magyarra először Surányi (2009) által alkalmazott *partial spell-out* technikával. Ennek lényege az, hogy egy kifejezés nemcsak egy szintaktikai pozícióban ölthet hangalakot, mint a (8b’)-ben, hanem egy összetett kifejezés „kiolvasása” úgy is megtörténhet, hogy egy része a bázisgenerált pozícióban, míg más részei más (tipikusan egy operátorspecifikálói) pozícióban olvasódnak ki.

A dolgozat terjedelmi korlátait szétfeszítené az ismertetése az aprólékosan bemutatott teljes generatív szintaktikai ágrajzoknak, amelyeket az Alberti és Farkas (2018) által javasolt, szintén maradványmozgatást alkalmazó keretben dolgoztam ki, illetve annak *partial spell-out* alapú alternatívájában. Ezek bemutatásától tehát eltekintek. Jelen céloom ugyanis az *is* minél több variánsának számba vétele.

*Mindig/*Mindenki is*

A *mindig is* szerkezet azért érdemel meg egy külön alfejezetet, mert esetében egy univerzális kvantor („minden releváns pillanatra igaz...”) az, amire az *is* kliticzálódik, és ez a tény az *is* klasszikus logiko-pragmatikai jelentését figyelembe véve mindenképpen izgalmas kérdés: mi van még a „minden releváns pillanaton” túl?!

A *mindig is* konstrukció érdekessége abban áll, hogy az *is*-nek nemcsak az extenzionális profilja tűnt el (ami egyébként a *mindig* szónak köszönhető, amely mint pozitív univerzális kvantor, az összes lehetőséget számba veszi), de a beszélő nem egy már előző megnyilatkozáshoz kapcsolódik az elmondottakkal; mégis máshogy hat az *is* partikulás mondat (9a), mint az anélküli (9a’).

¹⁵ Pl. SZABOLCSI 2018. 238.

- (9) a. ⁽²⁾Mindig szerettem léghajózni.
 a'. Mindig is szerettem léghajózni.
 b. *Mindig is szeretek léghajózni.
 c. Mindig is szeretni fogok léghajózni.
 c'. Még soha nem volt alkalmam léghajózni, de most végre kaptam egy léghajót! Biztos vagyok benne, hogy mindig [?](*is) szeretni fogom a léghajózást!

A fenti példák jól mutatják, hogy az *is* partikula hogyan változtatja meg a mondatok jelentését. A (9a) például a következő kontextusban értelmezhető grammatikusnak: „a barátom már számtalanszor elvitt léghajózni, és akárhányszor voltam, minden alkalmat élveztem”. A (9a')-höz ez a kontextus illik: „Kisgyerekkorom óta járok léghajózni, és nagyon szeretem”.

A [*mindig* + múlt idő] releváns múltbéli időpillanatokra utal, és *nem* utal a jelenre (persze expliciten nem zárja ki a jelent, de nem tesz arról állítást); ehhez képest az *is* kézenfekvően hozzáteszi a jelen-t. Ez a [*mindig* + jövő idő]-re is igaz (9c) tanúsága szerint, illetve abból adódóan, hogy ha explicité tesszük, mint (9c')-ben, hogy a jelenre nem igaz az állítás, akkor az *is* beillesztése nem szerencsés. Azt a hipotézist alakíthatjuk tehát ki, hogy a releváns múlt- vagy jövőbéli időpillanatokhoz a (kontextuálisan mindig elérhető) jelent teszi hozzá az *is*; talán mert a magyarban nagy szükségünk van az angolban használatos *present perfect* ilyenén kifejezésére. A (9b) rosszul formáltsága megerősíti a hipotézist: a „jelen” mellé nem értelmezhetünk még egyszer „jelen”-t.

Amint azt az alábbi (10) példásor mutatja, a többi pozitív univerzális kvantorra kliticizálódva nem grammatikus az *is* partikula – talán a jelenhez hasonlítható egyértelmű kiegészítő híján:

- (10) a. *Mindennap is szerettem müzlit reggelizni.
 b. *Minden évben is akartam tengerparton nyaralni.
 c. *Mindenhol is szeretek aludni.
 d. *Mindenben is a rosszat látod.
 e. *Mindentől is félni szokott a barátom.
 f. *Mindenből is vettem volna, ha engedik.
 g. *Mindenki is elmehetett volna kirándulni.
 h. *Mindenkivel is szerettem volna kártyázni.

A szakasz végén javaslatot teszek a *mindig is* kifejezés szintaktikai elemzésére. Összhangban azzal, hogy egy temporális objektum fölött operál, és nem propozíciók fölött, a (8b')-ben bemutatott szintaktikai szerkezet illik hozzá.

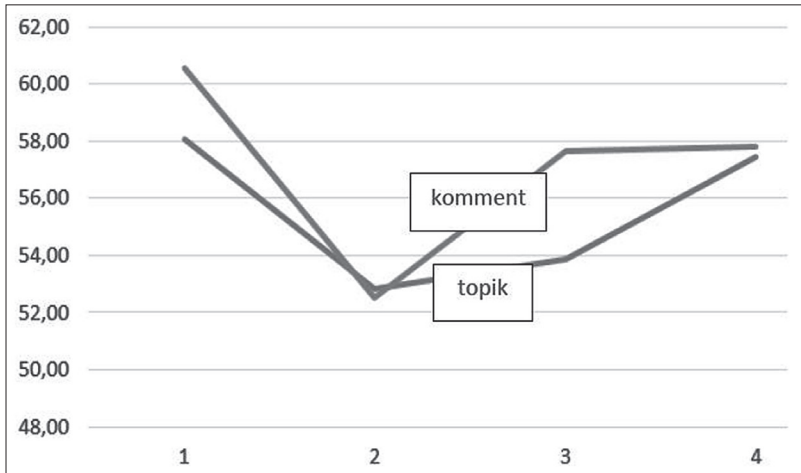
Az *is*-es kifejezés a topik–komment vonalon

A bevezetésben említettem az *is* azon tulajdonságát, hogy törölhető a tagmondatából anélkül, hogy annak igazságértéke ettől megváltozna, pottsi (2005) értelemben tehát nem képezi az *at-issue* (aktuálisan vitatott) jelentéselemet. Alberti és Farkas (2018) egy megfigyelése alapján azonban az *is*-sel módosított teljes főnévi kifejezés esetében már kétesélyes ez a kérdés; áttérve a szerzők megfogalmazására, az *X is* kifejezés a tagmondat topik–komment vonalán topikként is szolgálhat (*not-at-issue*), mint a (11a) szövegben a *Csaba is*, de kommentzónabeli predikatív (*at-issue*) elemként is, mint ugyanaz a *Csaba is* hangsor a (11b)-ben.

- (11) a. Úgy jellemezném a barátaimat, hogy
Anti imádja a teniszt,
Béci szeret sakkozni és pingpongozni,
Csaba is szeret pingpongozni...
- b. Azt gondolod, hogy csak Béci szeret pingpongozni?
Csaba is szeret pingpongozni.
- c. Azt gondolod, hogy csak Béci dobált meg hógolyóval?
**Csaba is* dobált meg.

A szöveg egészén belül dől el a tárgyalt funkció. A *Csaba is* kifejezés – miközben az eddigiekkel összhangban a generatív szintakták által megjósolt módon mindenképpen egy Csabát tartalmazó halmazra utal – a (11a)-ban topik szerepű elemek megfelelője („Anti..., Béci..., Csaba is...”), a (11b)-ben viszont a komment szerepű *csak Béci* kifejezésnek feleltethető meg. Az *is-es* kifejezés a szintaktikai „szűk fókuszra” jellemző ige–igekötő sorrendet ugyan egyik funkciójában sem váltja ki (11c), intonációs mintázata azonban – ahogyan azt Szeteli és Alberti (2018) 41 fős mintán a *Csaba is* hangsor ejtése során előálló frekvenciacsökkenést félhangokban tesztelve t-próbával

kimutatta – 95%-on szignifikáns különbséget mutat. Az alábbi ábrájukon az 1. pozíció a számunkra releváns *Csa* szótaghoz tartozik, a 2. az *is*-hez.

1. ábra: Intonációs mintázat

A kataforikus *is*

Haladjunk tovább azon a vonalon, hogy az *is* milyen módon szervezi a diszkurzus építését!

A (12a) példa azért különleges, mert kétértelmű. Az egyik olvasata megfelel a 2.1-ben leírt kanonikus értelmezésnek: „tudjuk, hogy valakik felemelték a zongorát (külön-külön), és most kiderül, hogy még ketten megtették (szintén külön-külön), jelesen Péter és Zoli”. Lehetséges azonban egy olyan olvasat is, miszerint csak az említett két személy emelte fel a zongorát (külön-külön). Mi indokolja ekkor az *is* beillesztését?

- (12)
- a. Péter és Zoli *is* felemelte a zongorát.
 - a'. Péter felemelte a zongorát, és Zoli *is*.
 - b. Péter *is*, és Zoli *is* felemelte a zongorát.
 - b'. Péter *is* felemelte a zongorát, és Zoli *is* felemelte a zongorát.
 - b''. Péter *is* felemelte a zongorát, és Zoli *is*.

Plauzibilis magyarázat az, különösen a továbbiak fényében, hogy a (12a') példában mutatott (a 2.1-ben mondottaknak megfelelő) mellérendelő szerkezetet szerkesztettük át a *Zoli is* egység előrehozásával. A (12a) ezen értelmezésében az *is*-nek annyi szerepe marad, hogy jelzi a disztributivitást (ami az *is* nélküli „Péter és Zoli felemelte a zongorát” mondat értelmezésének egyáltalán nem kötelező, sőt inkább diszpreferált mozzanata).

A (12b) mondattípus is értelmezhető úgy, hogy Péter és Zoli nem további öt sikeres zongoraemelgető méltó társa, hanem csakis ők emelték fel a fránya hangszert. Mintha a Péterhez társuló *is* Zoli sikerére célozna, a Zolihoz társuló *is* pedig Péterére. Eddig ez utóbbit írtuk le, ahol az *is* visszautaló módon hivatkozik a preszuppozíciójára; az első *is* működése ennek fényében *kataforikusnak* nevezhető. A (12b) mondat a (12b') mondat elliptikus változataként elemezhető, ami amúgy szintén kataforikusan felfogható első *is*-t tartalmaz, akárcsak a (12b'')-beli „másképpen elliptikus” szerkesztésű mondat.

A szakaszbeli mondattípusok szintaktikai elemzése a tagmondat-mellérendelés és az ellipsis kezelésének Kiefer (1992) által javasolt alapvető eszköztárával a (12a'-b'') esetekben kézenfekvően megoldható. A (12a) típus kétértelműségéről való szintaktikai számadás vet fel érdekes kérdéseket. A kanonikusnak nevezett esetben nyilván a (8b') elemzés szükséges. A másik olvasathoz olyan elemzést kell rendelni, amelyben a [Zoli *is*] rész egy önálló elliptikus tagmondatként kapna szintaktikai szerkezetet, amelyet mellérendelés kapcsol a [Péter felemelte a zongorát] tagmondathoz, az összetett mondat hangtani megvalósulásáért pedig a [Zoli *is*] tagmondat stilisztikai mozgatását kell felelőssé tennünk. Ilyen helyesírás illene ehhez a felfogáshoz: *Péter, és Zoli is, felemelte a zongorát.*

Az *is* mint diskurzuspartikula

A logiko-pragmatikai *is* különböző típusainak feltérképezése után ebben a fejezetben áttérek az *is* radikálisan más szerepű viselkedésére: a diskurzuspartikulaként (*is*) működő *is* tárgyalására.

Még ... is

A (13a') példa azt mutatja, hogy a *még...is* konstrukció magában hordozza a logiko-pragmatikai, azaz extenzionális *is* jelentését („többeken kívül Julcsi is...”), beleértve ebbe, hogy a disztributív jelentés is megmarad („külön-külön tették”), de már elindult az intenzionálissá válás útján: a beszélő kifejezi a propozícióhoz fűződő érzelmeit, a semleges (13a) változathoz képest. Gondolhatnánk, hogy csak a *még*-gel való kollokációból adódik ez, de a 3.2. szakaszban ki fog derülni, hogy nem.

- (13) a. Julcsi *is* felemelte a zongorát.
a' *Még* Julcsi *is* felemelte a zongorát!

A kontextustól függően pozitív *is* lehet ez az érzelm – „tornatanárként örömmre szolgál, hogy Julcsi *is* ilyen erősnek és koncentrálnak bizonyult”, de negatívnak is – „zenetanárként kiborít, hogy a zongora korántsem rendeltésszerű használatában még a legkiválóbb diákom *is* részt vett”.

Itt lép hát be tárgyalásunkba a Bevezetésben előrebocsátott intenzionális dimenzió, amit a *ReALIS* formális kognitív pragmaszemantikában¹⁶ kívánok megragadni. A keret aprólékos ismertetése túlnőne e dolgozat terjedelmén; ezért pontosan annyit közlök róla, amennyi az *is*-hez kapcsolódó intenzionális sokszínűség magyarázó erejű tárgyalásához elengedhetetlenül szükséges.

A *ReALIS* fejlesztését az a – tulajdonképpen kifejezetten gyakorlatias – cél vezérli, hogy egy reprezentacionalista dinamikus pragmaszemantika keretei között szisztematikusan számba vegye a mindennapi kommunikáció során ténylegesen használt „lehetőségek világainkat”, feltérképezve a magyar diskurzusjelölők (pl. *ugye*, *vajon*, *szerint(em)*, *valószínűleg*, *jé*) által előhívottakat is. A funkcionalista¹⁷ és/vagy kognitív¹⁸ szemlélethez csatlakozva úgy értelmezi a nyelvi rendszert, mint választási lehetőségek hatalmas és végtelen változatosságot mutató, paradigmaticusan szerveződő rendszerét. Ebben

¹⁶ ALBERTI 2011.

¹⁷ HALLIDAY 1994.

¹⁸ PL. LANGACKER 2017.

a „szisztemikus-funkcionális” rendszerben a jelentésekhez formák társulnak a jelentések kifejezésére – ami egyúttal azt is implicálja, hogy a jelentések elsődlegesek a formákhoz képest. A ReALIS ugyanakkor maximálisan hasznosíthatónak vallja mindazt az óriási tudást a nyelvi forma és a jelentés/nyelvhasználat kapcsolatáról, amit a formából kiinduló irányzatoknak köszönhetünk. És ha hasznosítható (amiről a kognitív irányzatok többnyire szkeptikusan vélekednek), akkor hasznosítandó! De mit és hogyan?

A ReALIS elsődlegesen a Chomsky–Montague–Kamp-vonulatra összpontosít, annak ontológiai újragondolásával kísérli meg a jelentés-elsődlegesség érvényesítését.¹⁹ Chomskynak a mondatok cizellált szintaktikai leírását köszönhetjük²⁰, amire Montague olyan logikai alapú jelentésleírást tudott építeni,²¹ amit kompozicionálisan ki tudunk értékelni („igaz-e vagy hamis?”) a világ valamilyen modelljében (és nem mellesleg a 2.1-ben felvázolt magyar logiko-szemantikai rendszer is az egzakt szintaxisnak köszönheti megszületését). Modellként a valóság (nyilván egyszerűsítő) leírása mellett lehetséges világok is szolgálhatnak – ami megteremti a „technikai” lehetőségét egy olyan „kognitív fordulatnak”, miszerint a kommunikáló emberek vélekedéseit, vágyait, szándékait²² ragadjuk meg lehetséges világok gyanánt, a Kamp-féle diskurzuszereplés struktúrákat megalapozó rekurziós technikával.²³ Az ehhez szükséges ontológiai ötlet: az emberi elmét egy élet-hosszigan épített diskurzuszereplés struktúrájának tekinteni.²⁴ Ennek részstruktúráival a rekurciónak köszönhetően már kézenfekvően megragadható a tényleges kommunikáció során döntő elmeolvasási képességünk: immár egy „lehetséges világként” határozható meg mondjuk az, amiről „valószínűsítem, hogy te arra vágysz, hogy én ne tudjam, pedig közben tudom”.

A ReALIS javaslata az, hogy a kommunikáció résztvevőinek véges információját „világocskáknak” nevezett véges struktúrákban ábrázolja, ami lényegében egy diskurzuszereplés egység, és mentális természetű, azaz a kommunikáló felek elméjében rögzül. A „világocskányi” véges infor-

¹⁹ ALBERTI–KLEIBER 2014.

²⁰ CHOMSKY 1957.

²¹ DOWTY et al 1981.

²² MAIER 2016.

²³ KAMP et al 2011.

²⁴ ALBERTI 2000.

mációhoz képest egy adott e proposíció igaz, hamis, vagy el nem döntött. A bizonyosság/bizonytalanság skáláján köztes állapotok is vannak, illetve ilyenek kifejezésére is alkalmas a nyelv.²⁵ Bizonyos kérdésekre ezeket is lehet válaszolni: „valószínűleg”, „szerintem igen”, „kizártnak tartom”. Ez utóbbi válaszoknak a -1 („hamis”) és a $+1$ („igaz”) közötti skálán való elhelyezésére kézenfekvő megoldás a skála finomítása, például ötödökre való felosztásával. Ha így teszünk, akkor a -3 értékelés körülbelül annak fog megfelelni, hogy „elég valószínű, hogy nem”. A számokat vesszőkkel is kiegészítik, mint majd a (14)-ben látjuk, ami az adott érték közelítő jellegére utal. A -3 jelölés például a -3 és $+1$ közötti intervallumot jelöli (a „kifejezetten valószínűtlen” és a „haloványan felmerül a lehetősége” közötti tartományt; egy-egy vessző a megfelelő irányban két számegységet jelent, a duplavessző négyet).

A formalizmusról annyit, hogy amennyiben egy szűkebb diskurzuskontextust tekintünk, illetve azon belül egy mondat elhangzásának pillanatához rögzítjük temporális koordináta-rendszerünk 0 pontját, akkor e három komponens a gazda–modalitás–idő sorrend szerint elrendezve például ilyen címkéket nyújt, ahol az *i*, *u*, *o* hármas az angol *én*, *te*, *más* (*I*, *you*, *other*) beszédpartnereket jelöli: *iD0*, *uB+*, *oI-*, ahol *D*, *B* és *I* a *desire* 'vágy', *belief* 'vélekedés' és *intention* 'szándék' attitűdökre utalnak. Az első világ az "én jelenlegi vágyaimé" (egyszerűsítve jelölve: *iD*), a második a "te majdani tudásod" gyűjtőhelye, a harmadik az elhangzott mondat alanya által megjelölt személynek a korábbi szándéka.

A címkék rekurzívan (elvileg korlátlanul) egymásra építhetők. Az *iBuBiB* jelölés például a mentalizáció szempontjából kiemelten fontos világra utal: arra, amely azt az információt gyűjti, hogy a beszélő hogyan vélekedik a hallgatónak az ő vélekedéseiről kialakított elképzeléséről. Az *iAiIuI+uB+* pedig a következő világ címkéje (ahol az *A* az autoritás jelölője): "képes és jogosult vagyok (*iA*) azon szándék kinyilvánítására (*iI*), miszerint szándékozz (*uI+*) befogadni az elmédbe (*uB+*) – leendő információállapotodba – a beszélőként általam éppen közölt e információt.

Az alábbi mondatfajtákban, ahol az intenzionális profil „felerősödik” tárgyalásunk vezérfonala mentén, a BDIA-rendszer segítségével szeretném megadni az egyes mondatok formális leírását. A (13a') típusban a *még ... is*

²⁵ CANTARINI et al 2014.

hozadéka a következő két lehetséges világ előhívásában rejlik: a beszélő egyrészt meglepetését fejezi ki („korábban nem igazán gondoltam volna...”, lásd (14a)), másrészt érzelmi involváltságát (14b), amiről korábban kimutattam, hogy öröm éppúgy lehet, mint ellenérzés (erre utal a kétféle előjel).

- (14) a. $iB- \in '-3'$
 („az e tényállást egy korábbi információállapotomban valószínűtlennek ítéltém”)
 b. $iD \in '+5'$
 („az e tényállás messzemenően megfelel nekem ('+5) vagy éppen ellenkezőleg (-5'))

Gyakran ellentétre épülő szemrehányással jár együtt a szakaszban tárgyalt *is*-konstrukció (15a). A cizellált leírás még jövőbeli kutatást igényel, de a konkrét példához fűzhető (15a'-b) motívumok meghatározónak tűnnek:

- (15) a. Még Julcsi *is* felemelte a zongorát, te meg Vasember létedre nem!
 a' $iB- \in '-3'$ (Julcsira vonatkozó korábbi vélekedés)
 a'' $iB'- \in '+3'$ (rád vonatkozó korábbi vélekedés)
 b. $iD \in \dots$ (az iD értéke – Julcsira vonatkozóan – nem feltétlenül specifikált)
 b' $iD' \in '-5'$ (rád ki vagyok bukva)

Az első tagmondatban kifejezett e tényállás („Julcsi megtette”) is meglepő (15a'), és a másodikban kifejezett e' tényállás is („te megtetted” – erről ugye negatív a megállapítás, de korábban ez tűnt a beszélő számára valószínűnek, lásd (15a'')). Ami az érzelmeket illeti, az *is*-t nem tartalmazó mondat tartalmára irányul (15b'). Az *is*-es mondat tartalmára vonatkozóan általánosító erővel nem gondolkodok kimondhatónak semmit (15b), mert Julcsi teljesítményét ellenérzéssel éppúgy fogadhatja a beszélő („megszégyenített téged”, $iD \in '-5'$), mint a hallgató teljesítményétől független objektív elismeréssel ($iD \in '+5'$), de hidegen is hagyhatja Julcsi teljesítménye ($iD \in '0'$), amennyiben kizárólag a hallgató fontos számára.

Ezen a ponton szeretném leszögezni, hogy ehhez az *is*-konstrukcióhoz – és minden olyan továbbihoz, amely esetében az adott kifejezés a mondat egésze által kifejezett tartalom fölött intenzionálisan operál – a (8a')-ben bemutatott, maradványmozgató vagy *partial spell-out* technikán alapuló – szintaktikai elemzés illik. Az indok éppen az, hogy az adott kifejezés a mondat egésze által kifejezett tartalom fölött operál. A specifikálót nyújtó fejbe pedig nyilván nem a 2.1-ben tárgyalt kanonikus *is*-operátor kerül, hanem a megfelelő pragmaszemantikai tartalmat hordozó Force/SpeechAct jellegű operátor.²⁶

Ne(m) ... bármi (is)

Megfigyelhető az *is* partikulának egy olyan formája is, ahol az *is* „egzisztenciálisan” változtatja meg a mondat jelentését:

- (16) a. Ne gondold, hogy bármit elhiszek neked!
b. Ne gondold, hogy bármit *is* elhiszek neked!

A (16a) mondat jelentését a következőképp lehet érzékeltetni:

- (17) a. Ne gondold, hogy mindenféle marhaságot bemagyarázhatsz nekem!
Nem hiszek el neked *mindent!*

A (16b) példában szereplő *is* partikula a következőképpen formálja át a mondat értelmét:

- (17) a'. Ne gondold, hogy azok után, amennyit hazudtál már nekem, lenne még valami, amit elhinnék neked! Nem hiszek el neked *semmit!*

²⁶ CINQUE 1999.

A (18a-a') példapár a negatív hatókörre vonatkozó követelményt szemlélteti az *is* megjelenésére vonatkozóan; amit megfelelő kérdő kontextus is helyettesíthet (18b):

- (18) a. Ne gondold, hogy bármit *is* elvehetsz innen!
 a' *Tudod/Tudd, hogy bármit *is* (meg)tehetsz!
 b. Szerinted te bármit *is* tehetsz ebben az ügyben?!

A jelenség magyarázatát azzal a megfigyeléssel kezdem, hogy a magyarban vannak olyan névmások, amelyek alulspecifikáltak abban a tekintetben, hogy melyik logikai operátor csoportjába tartoznak: az univerzálisokéba, vagy az egzisztenciálisokéba. A (19b-b') példákban a határozatlan („alanyi”) ragozás egzisztenciális olvasatot vált ki („néhány könyvet...”, „egy kevés répát...”), a határozott („tárgyas”) ragozás meg specifikus-univerzálisat („az összes könyvet/répát...”). Egyes esetekben a *meg* igekötő hiánya/jelenléte is asszociálódik az egzisztenciális vs. specifikus-univerzális dichotómiával.

- (19) a. Ne gondold, hogy bármit ^{??}(meg)tehetsz!
 a' Ne gondold, hogy bármit *is* (*meg)tehetsz!
 b. *Valamennyi* könyvet olvastál/olvastad.
 b' *Valamennyi* répát ettünk/megettük.

Mindez úgy kapcsolódik a „nem igaz, hogy *létezik* valami, amit tehetsz” szándékolt jelentésű (19a') mondathoz a „nem igaz, hogy *mindent* megtehetsz” szándékolt jelentésű (19a)-hoz képest, hogy az igekötő jelenléte itt is a *bármilyen* univerzális olvasatához kapcsolódik. Ami pedig a *bármilyen* és a *valamennyi* általános névmások közös vonása: kijelölik a szóba jöhető releváns halmazát (lásd 2.1.), de a mondatbeli környezetükben található más elemekre „bízják”, hogy milyen logikai művelet adjon referenciát nekik. A *bármilyen* esetében az *is* ráillesztése ad egzisztenciális specifikációt (19a'), *defaultnak* hagyva az univerzális olvasatot (19a).²⁷

²⁷ Egy pillanatra se vesztjük szem elől a tényt, hogy mindez negatív hatókörön belül „zajlik”, hogy nehogy félreértjük az iménti gondolatmenetet.

A 2.1-ben ismertetett kanonikus *is*-jelentésből szépen következik az imént állított egzisztenciális mozzanat, sőt a disztributivitás is teljesül, ellenőrizhetjük alább (20a).

- (20) a. Nem igaz, hogy bárki *is* felemelte a zongorát!
 a' $iD \in '±5$,
 a'' $iB- \in '-3'$
 b. Senki nem emelte fel a zongorát.

Az szorul már csak tisztázásra, hogy a dolgozatnak miért ezen a pontján tárgyalom az adott konstrukciót. A (20a) példának a (20b)-vel való összevetése szolgáltatja a magyarázatot. „Extenzionálisan” egyenértékű a két mondat, a valóság ugyanazon állapota mellett igazak; mi alapján döntünk akkor egyik vagy másik hangalaki megvalósítás mellett? – tehetjük fel a kérdést a funkcionalitás szellemében.²⁸ A környezetemben élő anyanyelvi beszélők kissé eltérő megítélése miatt erre azt az óvatos választ adom, hogy ha egy beszélő határozottan ki akarja fejezni a (20b) tényállást érintő ellenérzését vagy örömet (20a'), és/vagy meglepődését (20a''), és fontolóra veszi, hogy melyik hangalakot válassza, akkor az *is*-eset fogja előnyben részesíteni (20a).

Vegyük észre, hogy a (20a'-a'') szerint előhívott lehetséges világok megegyeznek a (14)-ben megjelenítettekkel.

Hárman is (vs. csak hárman)

Az extenzionálistól az intenzionális profil felé való haladás során a (21b) példában szereplő *is* már a következő lépcsőfok, ugyanis a disztributivitás „még” teljesül, de a „létezik-plusz-egy”-effektus nem (nem állítjuk, hogy négyen vagy többen emelték volna fel a zongorát). Ehelyett, függően attól, hogy a 3.1-ben említett tornatanár vagy zenetanár nézőpontját vesszük-e fel, ismét megjelenik a (14)-ben megragadott meglepődési effektus ($iB- \in '-3'$) mellett az öröm ($iD \in '+5$) vagy ellenérzés ($iD \in '-5'$) effektusa.

²⁸ HALLIDAY 1994.

- (21) a. Hárman felemelték a zongorát.
 b. Hárman *is* felemelték a zongorát!
 c. *Csak* hárman emelték fel a zongorát.

A (21c) példában szereplő *csak*-os kifejezés annyiban az ellentéte a (21b)-nek, hogy míg a (21b) azt fejezi ki, hogy többen végezték el a cselekvést, mint amire a beszélő számított, a (21c) esetében a zongorát felemelők száma kisebb volt annál, mint amit a beszélő várt. Érdekesség, hogy az intenzionális effektusok ugyanazok, csak a tornatanár szerepet cserél a zenetanárral.

A (21b) példában szemléltetett típusú *is* szinte kizárólag határozott számnevekre tapadva jelenhet meg (22a), és akár az *egyedül* elemre is kliticzálódhat (22b), azt a(z elvárt) többletjelentést közvetítve, hogy a várakozások ellenére egymagam is képes voltam a zongora felemelésére. Nem működik azonban határozatlan számnevekkel (22d-f), és olyan számnevekkel, amelyek kötelezően fókuszban állnak a mondatban (22g). Említésre méltó viszont, hogy a szerkezet grammatikus, ha ez a fajta *is* a határozatlan *többen* elemre tapad rá (22c). Hogy miért jó a *többen is*, és miért rossz a hasonló jelentésű *sokan is*, annak feltárása egy jövőbeli kutatás témája lehet, részeként annak az általános kutatási tervnek, hogy a Halm (2016) által tárgyalt magyar névmások intenzionális tulajdonságairól számot adjunk a \Re ALIS-keretben.

- (22) a. Öten/hatan/húszan/tízezren *is* felemelték a zongorát.
 b. Egyedül *is* felemeltem a zongorát.
 c. Többen *is* felemelték a zongorát.
 d. *Sokan *is* felemelték a zongorát.
 e. *Néhányan *is* felemelték a zongorát.
 f. *Páran *is* felemelték a zongorát.
 g. *Kevesen/kevesebben *is* felemelték a zongorát.

Úgy *is* lett

A nyomatékosító *is*-nek nevezhető alábbi típussal már foglalkozott a szakirodalom; tárgyalja például Alberti és Medve (2005. 327–328):

- (23) a. Fel akartam emelni a zongorát, és fel *is* emeltem!
 b. A zongorát akartam felemelni, és a zongorát *is* emeltem fel!
 b'. A fiúk akarták felemelni a zongorát, és a fiúk *is* emelték fel!

A szerzők úgy fogalmazzák, hogy az *is* partikula nyomatékosító szerepet tölt be a (23a-b') típusú mondatok jobb oldali tagmondataiban 'igenis megteszem/megtettem!' jelentést hordozva. A semleges mondatokban ez az *is* az aspektualizálóhoz látszik vonzódni (23a), a konkrét példában a *fel* igekötőhöz, míg a fókuszos mondatokban a fókuszált kifejezésre kliticizálódik (23b-b').

Ebben a konstrukcióban az *is* extenzionális profilja (vezérfonalunk szempontjából tekintve: „már”) teljesen eltűnik, világos, hogy a beszélő nem azt fejezi ki az *is*-sel, hogy a zongorán kívül valami mást is felemelt, vagy hogy mást is tett a zongorával. Ehelyett arra utal, hogy a zongorafelemelés tényállása egy vágy lehetséges világában *is*, meg a való világban *is* megjelent. A disztributivitási követelmény is eltűnik, a (23b') kétértelműségéből adódóan.

Ami az intenzionális hozadékot illeti, függetlenül az érintett mondat típus semleges vagy fókuszos „propozicionális bemenetétől” (ami a logiko-szemantikai dimenzióban releváns), az alábbi intenzionális profilt javaslok mint az *is* hozadékát:

- (24) a. $iB- \in '+3'$
 („az e tényállást egy korábbi információállapotomban (*is*) reálisnak ítélttem”)
 b. $iD \in '+\pm 5'$
 („az e tényállás messzemenően megfelel nekem ('+5) vagy éppen ellenkezőleg (-5'))

Az indokláshoz az adott *is*-típus (25a-b'')-beli változatait is tekintetbe kell venni. A beszélő korábbi attitűdje ugyanis nemcsak szándék lehet (lásd (23a-b), (25b)), hanem vágy (25a) vagy vélekedés is (25c). Miért javaslok közös nevezőként a vélekedést a (24a)-ban? Azért, mert a vélekedésből, hogy „majd úgy lesz”, egyáltalán nem következik, hogy vágyom a dologra, vagy akarom. A beteljesülést előkészítő vágyat vagy szándékot azonban az adott *is*-es konstrukció valamiféle reális várakozással társítja. Ennek hiányában a konstrukció rosszul formált (25c'-c''). Az *iB-* intenzionálisprofil-elem tehát

a 3.4-ben tárgyalt típusban ellentétes a 3.1-3.3-ban tárgyaltakéval – az *is* poli-pragmaszém rendszerében ezen a ponton „mutálódik” egy faktor.

- (25) a. Reméltem, hogy havazni fog, és havazott *is*! (iD- ∈ '+3')
- b. Nagyon akartam, hogy havazzon, és havazott *is*! (iI- ∈ '+4')
- c. Valószínűsítettem, hogy havazni fog, és havazott *is*! (iB- ∈ '+3')
- c'. *Kizártnak véltem, hogy havazni fog, és havazott *is*! (iB- ∈ '-5')
- c''. *Sejtelmem sem volt, hogy havazni fog-e, és havazott *is*! (iB- ∈ '0')
- d. Olyan, mint egy hatalmas kulcslyuk [az az odú]! [- mondja Hilda]
[új bekezdés] – Valószínűleg az *is* – bólogatott Bélabá.

A nagy felfordulás című kuflimeséből²⁹ származó (25d) példa azonban, ahol egy szereplő egy másik szereplő vélekedésére alapoz, rámutat arra, hogy a (24a) általánosítás még tökéletesítésre szorul, vagy több hasonló típussal kell számolni.

A (24b) lehetségesvilág-címkézés a vizsgált ...és ... *is*-konstrukciót a felkiáltó mondatok közé sorolja be.³⁰ Azt az intuíciót ragadom így meg, hogy a konstrukció érzelmi töltéssel asszociálja az adott tényállást. Ha jövőbeli vizsgálatok ezt esetleg meg is cáfolják majd, jelen pillanatban néhány további eset fényében ez érdekes általánosításnak tűnik.

A (26a-b) példák agrammatikussága Huszics (2018. 7–8.) azon megfigyelését támasztják alá, miszerint a *szintén* az *is* partikulának csak azon változatait képes helyettesíteni, ahol az *is* az extenzionális jelentésében értelmezendő; a diskurzusjelölő funkcióban az *is* és a *szintén* nem felcserélhetőek egymással.

- (26) a. *Fel akartam emelni a zongorát, és ⟨szintén⟩ fel ⟨szintén⟩ emeltem.
- b. *A zongorát akartam felemelni, és ⟨szintén⟩ a zongorát ⟨szintén⟩ emeltem fel.

²⁹ DÁNIEL 2017.

³⁰ ALBERTI–KLEIBER 2014.

A megvalósítás szakaszaira utaló is

Amikor a 3.1. szakaszban felvázolt „laborkörülmények” között vizsgáljuk az *is* partikulát, akkor egy olyan mondatra, mint a (27a), az ugyanazon propozícióra referáló (27a') a folytatás.

- (27) a. Hirtelen elhatároztuk, hogy a hétvégén elutazunk a nagyihoz Iregszemcsére.
 a'. És el *is* utaztunk hozzá!
 b. Azon nyomban [fel *is* hívtuk, hogy jó-e az időpont] / [meg *is* rendeltük a jegyeket]!
 b'. És lám, már itt zötyögünk a vonaton!

Az alternatívaként felkínált folytatások a (27b-b') példákban olyan általánosítást sugallnak, ami (változatlanul a (24) intenzionális profil mellett) egy e eseménynek az *is*-es visszautalásban az eseményszerkezeti komponenseivel való helyettesíthetőségét engedik meg. Utazni valahová: olyan belső szerkezetű esemény – lásd Farkas és Ohnmacht (2012) aspektusra és *aktionsart*-ra irányuló eALIS-elemzéseit –, amelynek *felkészülési* szakaszában az utazás megszervezésének lépéseit nyugtázhadjuk (27b), vagy arra utalhatunk, hogy (már) el *is* érkezett a *kumulatív* szakasz (27b'). Az említett szerzők által tárgyalt eseményszerkezet fogalomrendszerében az alapesetként elővezetett (12a') folytatás az *eredményszakasz* beteljesülését nyugtázza.

Az *utazás* lexikai jelentése és enciklopédikuságát tágitott konvencionális asszociátumrendszere kapcsán elérkezett az ideje annak, hogy felvázoljam Alberti és Nőthig (2014, VII.D. szakasz) tanulmánya alapján, hogy a grice-i (1975) alapokról induló kutatása a társalgási vs. konvencionális implikaturáknak hogyan ágyazódik be a *ReALIS* formális szemantikai alapokról induló, de kognitív szándékú elméletébe. Nyilván erős egyszerűsítéssel úgy ragadhatjuk meg a lényegét, hogy a betűszóból a 'Re' (*reciprocal*, azaz 'kölcsönös') utal a társalgási szokásokból adódó implikaturák megragadására – a 3. fejezetben bemutatott, rekurzív BDAI-nyelven felcímkézett világocskák felelősek ezért –, míg az 'L' (*lifelong*, azaz 'élethossziglani') a konvencionális implikaturával asszociálható, a következő bekezdésben kifejtett módon.

Az emberi elme „élethossziglan épített rekurzív diskurzusrepresentációs struktúra”-megközelítése (Alberti 2000) végső soron az epizodikus memória modellezésére (Labinaz – Sbisa 2014) irányul, illetve közvetetten a szemantikus memóriáéra. Leiss (2014), Tulving (2005) kutatásaira alapozva, abból indul ki, hogy a szemantikus memória a tudást raktározza el, az epizodikus pedig a tapasztalatokat. A tapasztalatok úgy reprezentálódnak, hogy a való világ modelljében meglévő tér- és időentitásokhoz horgonyozódnak ki; az ezekkel való kapcsolatot a finit mondatok biztosítják, konkrétan az ún. ATMM-komponenseiken keresztül (az aspektusra, az időre, a módra és a modalitásra utalnak a betűk). Az epizodikus és a szemantikus memória úgy táplálja egymást, hogy a tapasztalatrepresentációk le tudnak szakadni a horgonyaikról, olyan elvont koncepciókat, forgatókönyveket szolgáltatva, amelyek a szemantikus memóriában őrződnek meg. Aztán a külvilággal kapcsolatot létesítve az elvont koncepciókat újra téridő-entitásokhoz horgonyozzuk, új reprezentációkkal táplálva az epizodikus memóriát.

Azáltal, hogy a \Re ALIS az elme tartalmát egy dinamikusan változó diskurzusrepresentációs hálózatként fogja fel, amelyben egy rekurzívan építkező BDAI-címkerendszerrel regisztrált világocskastruktúra kínál „kartotékrendszer”, megvan a tudományos eszköztárunk a való világgal közvetlen kapcsolatban álló tapasztalatoknak ($iB\tau=+5$) a horgonymentesített (részleges) másolataiktól való elkülönített tárolására megfelelően felcímkézett világocskákban.

Az utazásos példa kapcsán szeretnék rámutatni, hogy az általánosítás igénye miatt szövevényes megfogalmazások mögött egyszerű, kézenfekvő mechanizmusokról van szó. Megtapasztalva utazásokat vagy történeteket hallva utazásokról, közös elemeket tartalmazó reprezentációkkal töltjük fel az epizodikus memóriánkat; a közös elemeket horgonytalanítva pedig összetett fogalmakat és forgatókönyveket gyártunk a szemantikus memóriánk számára. Ezek végső soron olyan hálózatok, amelyekben kézenfekvően definiálható valamiféle szomszédossági reláció. A nyelv egyes elemei pedig ezeken a szomszédossági relációkon keresztül aktiválnak szomszédos csomópontokat. Egy utazásról hallva aktiválódnak annak szokásos szakaszai az azokban foglalt szokásos tevékenységekkel, tényállásokkal. A (27) példásor azt szemlélteti, hogy az *is* tárgyalt típusa az utazási koncepció hálózatában aktiválhat olyan részstruktúrákat, mint a felkészülés során felmerülő jegyvé-

tel valamilyen járműre, az esetlegesen az utazás célját jelentő látogatás megszervezése, majd a járművön való tartózkodás nüanszai...

Nem is...

A (28) példasort úgy értem, hogy egy beszélő (28a)-beli megnyilvánulására kipróbáljuk, hogy a társalgási partnere nyolc különböző módon reagál, mindegyik esetben a *nem ... is* konstrukciót alkalmazva.

- (28) a. – Hatodikán a gólyabálon végre felkértem Ilit.
 b. – ⁽⁹⁾Nem *is* kérted fel!
 c. – Nem *is* hatodikán volt a gólyabál!
 c'. – Nem *is* llinek hívják azt a csajt!
 d. – Nem *is* volt ott Ili a gólyabálon!
 d'. – Nem *is* voltál ott a gólyabálon!
 d". – Nem *is* tudsz táncolni!
 e. – *Nem *is* biciklivel mentél!
 e'. – *Nem *is* havazott aznap!

A (28e-e') esetek nyilvánvalóan kakukktojást jelentenek a reakcióváltozatok között – amiről a 3.5-ben felvázolt szemantikushálózat-megközelítésre alapozva kézenfekvően számot adhatunk: az *is* ezúttal is olyan jelentésmozzanatotak hívhat elő, amelyek szerepelnek a bevezető mondatban (28b-c'), vagy „hálózatilag szomszédosak” ilyen mozzanatokkal (28d-d") (a felkéréshez jelen kell lenniük az érintetteknek, és preferált a tánctudás). A gólyabáli forgatókönyv biciklizést (28e) vagy havazást (28e') nem tartalmaz. Ha az olvasó mégis úgy véli, hogy nem elképzelhetetlen olyan helyzet, amikor a (28e-e') jó reakció, akkor erre is szolgálhatunk magyarázattal. A beszédpартnerek közös tudásában kialakulhatott mondjuk a lányokkal való ismerkedés kapcsán olyan speciális forgatókönyv (speciálisan felcímkézett világocskában letárolva), amely szerint a (28a)-beli beszélő olyankor a legmerészebb, amikor kibiciklizhette magát, vagy éppen havazik. Megjegyzésre érdemes, hogy egyes beszélők számára éppen a bevezető mondat *at-issue* jelentésmozzanatát (az igazságértékelendő állítást) a legnehézkesebb a *nem ... is* konstrukcióval előhívni (28b).

Jövőbeli kutatást igényel a konstrukció intenzionális profiljának teljes feltárása, de néhány releváns mozzanatot érdemes bemutatni (bár némileg elnagyoltan), hogy képet alkothassunk egyfelől a probléma komplexitásáról, másfelől viszont az eszköztárunk leíró és magyarázó erejéről.

- (29) a. $iB \in -5$
 a' $iBuB \in -5$
 b. $iBuIiB+ \in +5$
 b' $iDuIiB+ \in '-5$

A (28b-d'') reakciókkal (sőt az említett különleges esetben a (28e-e')-beliekkel is) – az adott állításon kívül, sőt preferáltan – a bevezető állítást profilírozza a reagáló beszédrésztvevő. Hamisnak ítéli meg (29a), és úgy gondolja, hogy ezzel a másik is tisztában van (29a'), vagyis hazudik. Feltételezi továbbá ($iB...'+5$), hogy annak éppen az a szándéka ($...uI... \in +5$), hogy tévesen igaznak könyvelje el a hamisat (29b), becsapva őt; aminek nem örül (29b').

... is, *meg nem is*

A címben felidézett és a (30) példasorban interneten talált mondatokkal szemléltetett konstrukcióról akár azt is gondolhatnánk, hogy a 2.5. szakaszban tárgyalt esetek közé tartozik. Ez annyiból igaz is, hogy az első *is* valóban kataforikus. Ami miatt elkerülhetetlen kilépnünk az intenzionalitás szférájába, az az, hogy egyetlen (lehetséges) világban nem értelmezhetünk egy „P és nem P” felépítésű kifejezést, mivel az logikailag mindig hamis.

- (30) a. Szeretlek is, meg nem is.
 b. Kátyúztak is, meg nem is [rossz minőségű munkát végeztek].
 c. Burgonya is, meg nem is [az édesburgonya].

A logikai problémából három eddigiekben felbukkant módszer jelenthet kiutat. Ahogy a (24) címke mutatja, különböző időpillanatokban építhetünk (egymással konzisztenciakényszerben nem álló) világocskákat, mintha mondjuk a (30a)-t így értelmeznénk: „az egyik pillanatban még úgy érez-

tem, hogy szeretlek (31a), egy következőben viszont már úgy érzem, hogy nem (31b)”.

- (31) a. $iB- \in +5$
b. $iB \in -5$

A (29a-b) címkehármas azt a lehetőséget veti fel, hogy a vélekedés több szereplőhöz is tartozhat. A (30b) például így kaphat plauzibilis értelmezést: a kátyúzásért felelős vezetők (o') úgy gondolják, hogy elvégez(tet)ték a munkát (32a), a környéken közlekedők (o'') viszont nem így gondolják (32b).

- (32) a. $iBo'B \in +5$
b. $iBo''B \in -5$

Végül a 3.5-6. szakaszokban feltárt lehetőség arra, hogy egy megnyilvánulásba foglalt proposíció helyett annak hálózati szomszédját értékeljük, szintén elemzési alternatívát kínál: burgonyának lenni – ez az állítás helyettesíthető egyfajta kritériumegyüttessel is (33a), meg másfajtaival is (33b).

- (33) a. $iB' \in +5$
b. $iB'' \in -5$

A metakognitív is

A (34) példasor olyan jelenséget szemléltet, ami a pszichológia számára is rendkívül érdekes (Flavell 1974): tudásunk van a saját tudásunkról is (vagy éppen valaminek a nem tudásáról), amelyet a hosszú távú emlékezetben tárolunk; ellenőrizni tudjuk a saját tudásunk működtetését. Ez a *metakogníció*. Az *is* a magyarban kérdőszóhoz kapcsolódva tölt be metakognitív funkciót.

- (34) a. *Mikor is* volt az az emlékezetes esküvő?
b. *Hol is* született Petőfi Sándor?
c. Gondolkozzunk el rajta, *mit is* jelent a szabadság!

„*Frissítsd fel az emlékezetemet, kérlek!*”

A címben foglalt mottót lehetne adni az alábbi példasor tagjainak, ami azt szemlélteti, hogy bármely kérdőszóra – sőt összetett kérdő frázisokra is (35b,c,f) – ráilleszthetjük a metakognitív *is*-t:

- (35)
- a. Mikor *is* volt az az emlékezetes esküvő?
 - b. Ki / [Kinek a férje] *is* emelte fel a zongorát?
 - c. Hol / [Melyik utcában] *is* laksz?
 - d. Merre *is* mész?
 - e. Honnan *is* van ez a ruhád?
 - f. Mikor / [Melyik hónapban] *is* van a születésnapod?
 - g. Milyen *is* a császár új ruhája?
 - h. Hova *is* mész a nyáron?
 - i. Mióta *is* zenélsz?
 - j. Meddig *is* tart az előadás?
 - k. Miért *is* érdemes várnunk a keddre?

Az *is* partikula elvesztette az extenzionális profilhoz tartozó „plusz egyre még igaz” olvasatát, a beszélő semmi olyat nem akart kifejezni, hogy több időpontban lett volna az emlékezetes esküvő (35a), hogy a keresett személyen kívül még legalább egyvalaki felemelte volna a zongorát (35b), stb. Disztributivitás sem merül fel: a (35b)-nek nincsen olyan olvasata, miszerint „ki vett részt a zongora felemelésében?”

A metakognitív *is* intenzionális hozadéka a (36b,d) címkéjű világoscskákban rejlik, de mivel kérdéshez kapcsolódik, a *ReALIS*-ben megfogalmazott szokásos kérdőprofil egyes elemei is relevánsak (36a,c,d):

- (36)
- a. (iB ∈ '0')
 - b. iB- ∈ +5
 - c. (iBuB ∈ +5)
 - c'. (iIuI+uB+ ∈ +5)
 - d. iBuBiB- ∈ +5

A kiegészítendő kérdést úgy ragadhatjuk meg a *ReALIS*-ben (jelenleg informálisan), hogy egy e tényállást keres a beszélő, mert – mondjuk a (35b)-vel szemléltetve – az „András felemelte a zongorát”, „Béla felemelte a zongorát” típusú mondatokhoz nem tud „igaz” (+5) értéket társítani az *iB* világocskában (36a). A metakognitív *is* arra utal, hogy ezt korábban meg tudta tenni (36b). Mivel kérdésről van szó, ezért a beszélő feltételezi a címettről, hogy ő viszont (jelenleg *is*) meg tudja tenni (36c); és kérdésével az a szándéka, hogy a másikban szándékot ébresszen információállapotának gyarapítására a megfelelő tényállással (36c'). A metakognitív *is* intuíción szerint valamilyen korábbi közös tudásra hivatkozik ((36d): „úgy gondolom, hogy emlékszel, hogy egykor tudtam”). Visszatérve a szándékfaktorra, a kérdésfeltevés akkor sikeres, ha a hallgató „átadja” a fentiekben felvázolt tulajdonságú tényállást (ehelyütt nem kívánom részletezni, hogy versengő válaszok közül az a preferált, amelyik a kérdező elméjének hálózatát valamilyen értelemben a legtöbb információval gyarapítja).

A (37) példasor a metakognitív *is* két érdekes tulajdonságát szemlélteti. Míg a kanonikus *is* a negációval oly módon kooperál, hogy egy *sem* hangalakkal jelenik meg (Szabolcsi 2018), egy további kérdőszóval pedig nem képes társulni (37a'), addig a metakognitív *is* nem nyilvánul meg *sem* alakban, hanem elfogadhatóvá válik az *is nem* szekvencia (37b).

- (37) a. Julcsi *[is nem] / ✓sem emelte fel a zongorát.
 a'. Ki *[is nem] / *sem emelte fel a zongorát? [Ki volt az, aki szintén kudarcot vallott?]
 b. Ki ✓[is nem] / *sem emelte fel a zongorát? [Ki is vallott kudarcot?]
 c. Ki *(is) mit ✓(is) emelt fel?
 c'. Ki (is) emelt fel mit (is)?

Ami a (37c-c') példapárt illeti, a több kérdőszót tartalmazó egyszerű kérdő mondatoknak két nagy típusát különbözteti meg a generatív szintaxis (pl. É. Kiss 1992): a listás (37c) és a tükörfókuszos (37c') konstrukciót. Előbbi esetben a kérdőszó szemantikailag úgy viselkedik, „mintha az „univerzálisan kvantált” *mindenki* névmás kérdőmondatban használatos allomorfa lenne” (ALBERTI–MEDVE 2005. 124). A (37c)-ben a *ki* nem funkcionál tehát

kérdő operátorként – és nem is tolerálja a metakognitív *is*-t. A tükörfókuszos konstrukcióban viszont (37c') mindkét kérdőszó kérdőszóként is funkcionál (bár egyetlen összetett, párra vonatkozó kérdést alkotva). A metakognitív *is* bármelyikükhöz kapcsolódhat, sőt akár mindkettőjükhöz is.

A metakognitív is egyéb esetei

A (38a-a') példákban szemléltetett *is* a tanárok által gyakran használt kérdéstípust hivatott szemléltetni. A beszélő pontosan tisztában van azzal, mi a kérdésére a válasz (vö. (36a)), így hát más esetről van szó, mint a 4.1. szakaszban. A hallgatóinak a tudását monitorozza. A (38b-b') példák is más esetet képviselnek, mivel, ha ki *is* bontjuk a kérdést az összetett mondatból, semmiképpen nem állítható, hogy arra valaki tudja a választ (vö. (36c)).

- (38) a. Hol *is* született Petőfi Sándor?
 a'. Ki *is* uralkodott akkoriban Magyarországon?
 b. Gondolkozzunk el rajta, mit *is* jelent a szabadság!
 b'. Nem tudhatjuk, hol *is* leszünk tíz év múlva.
 c. Hova (*is*) tettem a kalapom? Hova *(*is*)? Hova *(*is*)?

Végül a (38c) valamiféle „morfondírozást” illusztrál, nem látszik kötelezőnek egy válaszadó jelenléte (vö. /36c-d/). Önmagában ismételtetni a kérdőszót – mondhatjuk memóriánk pásztázása során – nem jól formált. Szükséges *is*-sel jelezni, hogy „metakognitív módban” vagyunk.

Konklúzió

Ebben a fejezetben az *is* poliszém hálózatának feltárására vállalkozó dolgozatomban legfontosabb eredményeimet összegzem.

Munkám során először (2.1.) bemutattam az *is* partikula kanonikusnak nevezhető logikai profilját, mely a generatív mondatban leginkább vizsgált megjelenési formája az *is*-nek (pl. *Julcsi is felemelte a zongorát*). Az *is*-kvan-
torok ebből a szempontból nézve a magyar nyelvben az azonosító–kirekesz-

tő fókusszal, a *mind*-kvantorral és a kontrasztív topikokkal alkotnak kompakt logikai rendszert. Az *is*-es kifejezések egyrészt disztributív jelentéstartalmat hordoznak (azaz az adott jelentéstartalom külön-külön vonatkozik bizonyos szereplőkre), illetve azt jelentik, hogy a szóba jöhető halmazán belül a megnyilatkozásban szereplő elemen kívül még legalább egyre utal magán kívül a mondatbeli állítás (vagy más kiegészítő rész tartalma). Ez a fajta *is* partikula jobbról kliticizálódik, és jelentése nem függ attól, hogy az *is*-es összetevő pre- vagy posztverbálisan van-e jelen a mondatban. Azonban, ha több *is*-es kifejezés is szerepel a mondatban, azok csak meghatározott helyeken grammatikusak, nevezetesen akkor, ha az egyik az ige előtt, a másik az ige után hangzik el.

Ezt követően azt a kanonikusnál sokkal gyakoribb esetet elemeztem (1. fejezet, illetve 2.2.), amikor az *is* csak hangtanilag kapcsolódik egy főnévi szerkezethez, valójában egy propozíciós tartalom fölött operál (pl. *A húgom sikeresen levizsgázott, és én is elkészültem a tdk-dolgozattal*).

A *mindig is* konstrukció (pl. *Mindig is szerettem léghajózni*) azért kapott külön figyelmet (2.3.), mert a magyar nyelvben semelyik másik univerzális kvantorral nem grammatikus ugyanez a szerkezet, kivéve, ha tagadva van (lásd *senki*, Szabolcsi 2018). Az univerzális kvantor azt fejezi ki, hogy az összes lehetséges esetre igaz az állítás a releváns halmazból. Emiatt érdekes, hogy rátapadhat az *is*, és tulajdonképpen extenzionális értelemben, a temporális szférában: a múlt vagy a jövő időpillanatai mellé bevonja a jelen pillanátát. Tipikusan az angol *present perfect* aspektuális megfelelőjét állítja így elő a magyar nyelv számára.

A következő részben (2.4.) azt a gondolatot illesztettem be dolgozatom menetébe, miszerint az *is*-es kifejezés a topik–komment vonalon mindkét tartományban szerepelhet, valamint (2.5.) anaforikusan és kataforikusan egyaránt működik. Az *is-is* összetevő azért érdekes, mert az extenzionális jelentés megváltozik annyiban, hogy nem tudjuk, hogy a megemlített személyeken kívül van-e még valakire utalás a mondatban, avagy a hagyományos, logikai jelentés – miszerint a cselekvést valaki más is elvégezte – kimerül-e az *is*-sel módosított összetevőkben. (*Ha a film tetszett Petinek is és Zolinak is, akkor vajon csak kettejüknek tetszett, vagy Hangának is?*)

A *még...is* konstrukció (3.1.) „már” az *is*-es kifejezések azon csoportjába tartozik, ahol az extenzionális profil elemei mellett megjelenik egy intenzionális többletjelentés: a tipikus példákban a cselekvést végrehajtó ember-

től senki nem várta a cselekvés végrehajtását, mégis megtette ezt, aminek konstatálása érzelmi többlettel társul a beszélőnél (*Még Julcsi is felemelte a zongorát!*). A *ne(m) ... bármi is* (3.2.) és az *egyedül/ketten/hárman... is* (3.3.) konstrukciókról is az derült ki, hogy hasonló lehetséges világokat „nyit meg” – ami a *ReALIS* egyszerre formális-szemantikai alapú és kognitív elkötelezettségű rendszerében jól kezelhető (lásunk egy-egy példát: *Ne gondold, hogy bármit is tehetsz, illetve Hárman is felemelték a zongorát!*).

A nyomatékosító *is* (3.4.) már ezelőtt is felkeltette a kutatók érdeklődését (lásd például ALBERTI és MEDVE 2005. 327–328). Ez a fajta *is*-es konstrukció abban az esetben használatos, amikor a beszélő azt szeretné kihangsúlyozni, hogy valóban elvégeztetett a cselekvést (*Fel akartam emelni a zongorát, és fel is emeltem; A zongorát akartam felemelni, és azt is emeltem fel*), vagy megtörtént az, ami sejtető volt (*Sejtettem, hogy havazni fog, és havazott is.*). Vezérfonalunkat követve úgy fogalmazhatok, hogy az *is* partikula teljesen elvesztette az extenzionális jelentését, és az intenzionális profil kerül előtérbe. Az *is* mint diskurzusjelölő jelenik meg a mondatban utalva az előszó tagmondat állítására. A 3.5. és a 3.6. szakaszban olyan *is*-es konstrukciókat vizsgáltam, amelyek az elménkben kiépülő „élethossziglani diskurzusreprezentációs struktúra” mint gráfszerű hálózat fölött operálnak.

A metakognitív *is* (4.1.) intenzionális lehetőségeink csúcsteljesítményét képviseli: tudásunk van a saját tudásunkról akár több évtizedes időtávlatban (*Pontosan mikor is volt az az emlékezetes esküvő? Ötven éve? És kit is vettél feleségül?*). A dolgozatban különböző kérdőszavakkal ellátott mondatokon keresztül mutattam be a metakognitív *is* megjelenési formáit, és a több kérdőszót tartalmazó kérdések fajtáit kezdve a listás- és tükörfókuszos mondatok különbségeitől eljutva az azokba beépíthető *is* partikuláig. Majd rámutattam arra (4.2.), hogy még a metakognitív *is*-nek is számos fajtája van intenzionális profilját tekintve, ilyen például egy tipikus tanári kérdéstípus.

A dolgozat tehát az *is* komplex szintaktikai–szemantikai–pragmatikai elemzésére vállalkozott, azaz egy elképesztően komplex poli-pragmaszém hálózat feltárására, amelynek egyes elemei hagyományos logikai eszközökkel is jól leírhatóak, majd a komplexebb intenzionális eseteken keresztül eljuthatunk a metakognitív képességünket kihasználó esetek képezte „csúcsra” (ami a *ReALIS* kognitív pragmaszemantikai elmélet *reciprocal* és *lifelong* karakterét is messzemenően kiaknázza annak megragadása során, hogy melyik

beszédrésztvevő mit tud a jelenben és egy akár távoli múltban a kérdésben szereplő tényállásról és egymás tudásáról). Mindeközben a *sem* problémaköre és számos más kérdés újabb kutatási területek felé irányította a figyelmet, amelyek a nyelvi működés megértésének végső titkait érintik.

Rövidítések

- ALBERTI 2000 ALBERTI Gábor: Lifelong Discourse Representation Structures. *Gothenburg Papers in Computational Linguistics* 2000, 00-5, 13–20.
- ALBERTI 2011 ALBERTI Gábor: *ReALIS*. Interpretálók a világban, világok az interpretálóban. Bp., 2011.
- ALBERTI–FARKAS 2018 ALBERTI Gábor – FARKAS Judit: A kontrasztív topik inverzhatókori rejtélye – ami nincs is. *Jelentés és Nyelvhaznátal* 5. (2018) 65–92.
- ALBERTI–KLEIBER 2015 ALBERTI Gábor – KLEIBER Judit: *ReALIS*: Discourse Representation with a Radically New Ontology. In: Ludmila, Veselovská; Markéta, Janebová (eds.): *Complex Visibles Out There: Olomouc Modern Language Series* 4. Olomouc, 2015. 513–528.
- ALBERTI–MEDVE 2005 ALBERTI Gábor – MEDVE Anna: Generatív grammatikai gyakorlókönyv. Bp., 2005.
- ALBERTI–NÓTHIG 2015 ALBERTI, Gábor – NÓTHIG, László: *ReALIS2.1*: The Implementation of Generalized Intensional Truth Evaluation and Expositive Speech Acts in On-Going Discourse. *International Journal on Advances in Intelligent Systems* 8. (2015) 85–106.
- ALBERTI–SZETELI ALBERTI Gábor – SZETELI Anna: *ReALIS*: A mi kölcsönös és élethossziglani tudásunk. *Iskolakultúra* 28. (2018:5–6) 3–14.
- AMELING 2014 AMELING, Anne – PARCIAK, Monika: 3–5–8 perces mesék Mikulásra és karácsonyra. (Győri Hanna 2017-es magyar fordításának megjelenési helye.) Bp., 2014.
- BRODY 1990 BRODY, Michael: Remarks on the Order of Elements on the Hungarian Focus Field. In: István Kenesei (ed.): *Approaches to Hungarian* 3. Szeged, 1990. 95–121.
- BROEKHIUS–KEIZER 2012 BROEKHIUS, Hans – KEIZER, Evelin: *Nouns and Noun Phrases* (Volume I). Amsterdam, 2012.
- BÜRING 2003 BÜRING, Daniel: On D-Trees, Beans, and B-Accents. *Linguistics and Philosophy* 26 (2003) 511–545.

- CANTARINI–
ABRAHAM– LEISS
2014 CANTARINI, S. – ABRAHAM, W. – LEISS, E. (eds.): *Certainty –uncertainty and the attitudinal space in between.* (Studies in Language Companion Series 165) Amsterdam, 2014.
- CHOMSKY 1957 CHOMSKY, Noam: *Syntactic Structures.* Mouton, 1957.
- CINQUE 1999 CINQUE, Guglielmo: *Adverbs and Functional Heads.* Oxford, 1999.
- DÁNIEL 2017 DÁNIEL András: *Jó éjszakát, kuflik!* Bp., 2017.
- DÓLA 2004 DÓLA Mónika: *Anafora és preszuppozíció az „is”-től módosított NP esetében.* In: Kassai Ilona (szerk.): *A nyelvi tabuktól a temporális referensekig.* Nyelvészeti doktorandusz füzetek. Pécs, 2004. 80–90.
- DOWTY 1981 DOWTY, D. R. – WALL, R. E. – PETERS, S.: *Introduction to Montague Semantics.* Dordrecht, 1981.
- É. KISS 1992 É. KISS Katalin: *Az egyszerű mondat szerkezete.* In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan.* Bp., 1992. 77–177.
- É. KISS 1999 É. KISS Katalin: *Mondattan.* In: É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan.* Bp., 1999.
- É. KISS 1996 É. KISS Katalin: *A többszörös fókusz a magyar mondatszerkezetben.* In: Büky László – Maleczky Márta (szerk.): *Néprajz és nyelvtudomány XXXVII.* Szeged, 1996. 47–65.
- É. KISS 2002 É. KISS Katalin: *The Syntax of Hungarian.* Cambridge, 2002.
- FARKAS 2012 FARKAS, Judit – OHNMACHT, Magdolna: *Aspect and Eventuality Structure in a Representational Dynamic Semantics.* In: Alberti, Gábor, Farkas, Judit, Kleiber, Judit. (szerk.): *Vonzásban és változásban.* Pécs, 2012. 353–379.
- FLAVELL 1979 FLAVELL, John H.: *Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive developmental inquiry.* *American Psychologist* 34. (1979) 906–911.
- GRICE 1975 GRICE, H. Paul: *Logic and Conversation.* In: Cole, P. – Morgan, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts.* New York, 1975, 41–58.
- HALLIDAY 1994 HALLIDAY, Michael A. K.: *Introduction to Functional Grammar,* London, 1994².
- HALM 2016 HALM, Tamás: *The grammar of free-choice items in Hungarian.* Unpublished Doctoral dissertation. Pázmány Péter Catholic University, Bp., 2016.
- HUSZICS 2018 HUSZICS Aliz: *Szintén.* Előadás az ELTE 2018. decemberi Össznyelvész konferenciáján, Budapest, 2018.
- KAMP 2011 KAMP, Hans – VAN GENABITH, J. – REYLE, U.: *Discourse Representation Theory.* In: Gabbay, D., Guenther, F. (eds.): *Handbook of Philosophical Logic* 15. Berlin, 2011. 125–394.

- KARÁCSONYI 2017 KARÁCSONYI Krisztina: A pre-D nem birtokosi pozíció. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk.): *Specimina Operum Iuvenum* 5. Pécs, 2017. 59–87.
- KIEFER 1992 KIEFER Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- LABINAZ 2014 LABINAZ, Paolo – SBISÀ, Marina: Certainty and uncertainty in assertive speech acts. In: A. Zuczkowski, R. Bongelli, I. Riccioni, and C. Canestrari (eds.): *The communication of certainty and uncertainty*. Amsterdam, 2014. 31–58.
- LANGACKER 2017 LANGACKER, Ronald W.: Evidentiality in Cognitive Grammar. In Arrese, Juana L. Marín, Gerda Haßler, Marta Carretero (eds.): *Evidentiality Revisited: Cognitive grammar, functional and discourse-pragmatic perspectives*. Amsterdam, 2017. 13–56.
- LEISS 2014 LEISS, Elisabeth: Modes of modality in an Un-Cartesian framework. In: CANTARINI, S. – ABRAHAM, W. – LEISS, E. (eds.): *Certainty – uncertainty i. m.* 47–62.
- MAIER 2016 MAIER, Emar: Attitudes and Mental Files in DRT. *Rev. of Phil. Psychology* 7 (2016) 473–490.
- POTTS 2005 POTTS, Christopher: *The Logic of Conventional Implicatures*. Oxford, 2005.
- SURÁNYI 2009 SURÁNYI, Balázs: “Incorporated” locative adverbials in Hungarian. In: É. Kiss, Katalin (ed.): *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Berlin, 2009. 39–74.
- SZABOLCSI 2018 SZABOLCSI, Anna: Strict and Non-strict Negative Concord in Hungarian: A Unified Analysis. In: H. Bartos et al. (eds.): *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. Cham, 2018. 227–242.
- SZETELI–ALBERTI 2018 SZETELI, Anna – ALBERTI, Gábor: The interaction between relevant-set based operators and a topic-predicate dimension. *Linguistics Beyond and Within* 4. (2018) 161–172.
- TULVING 2005 TULVING, Endel: Episodic Memory and Autonoesis. Uniquely Human? In: H. S. Terrace and J. Metcalfe (eds.): *The Missing Link in Cognition: Origins of Self-Reflective Consciousness*. Oxford, 2005. 3–56.

HUSZICS ALIZ

Szintén

The particle, *szintén*

The present paper discusses the semantic and syntactic analysis of the Hungarian expression, *szintén* (the Hungarian equivalent of *also*), which particle has not been investigated in generative linguistics up to the present times. First, *szintén* is compared to the particle, *is* (*too or also*), which has a similar meaning. *Szintén* is a quantifier, since it cannot be followed by a topic, and it also has a distributive meaning similar to *is*. Both particles pertain to the noun phrase, which they immediately follow as well as to the ordered n-tuples, but only in a different way. The peculiarity of *szintén* is that this particle can act as a self-contained sentence solely in itself, in contrast to *is*, which is incapable of this. However, *szintén* has another variety, which is different in its meaning and in its syntactic position from the distributive *szintén*. It was named as ground preservation function which refers to that this particle (i) pertains to the following elements and (ii) refers to the previous context. This type of *szintén* required a new phrase to demonstrate this function. In this paper, I provide a syntactic representation, which is in line with the international research trends, and could display the distinctiveness of the particle, *szintén*.

Bevezetés

A dolgozat témája a *szintén* kifejezés elsősorban szintaktikai vizsgálata, amelyen keresztül szemantikai és pragmatikai jellegzetességei is bemutatásra kerülnek. A rövid nyelvtörténeti áttekintés után, a tanulmány harmadik fejezetében az általam választott kifejezést a vele rokonértelmű *is* szóval vetem össze, amely elemzés rámutat ezen elemek funkcióinak és szintaktikai szerepeinek hasonlóságaira és különbségeire. A negyedik fejezet konkrét elemzéseket tartalmaz, amelyek a *szintén* sajátosságait mutatják be a korábban ismertetett jellemzőkre reflektálva. Ugyanezen fejezetben a felmerülő szintaktikai problémákra is választ adok mondatelemzési ábrákon keresztül transzformációs generatív grammatikai keretben.

E témában végzett vizsgálataimat introspektív módszerrel és interszubjektív kísérlettel végeztem azon okból, hogy a *szintén* kifejezéssel csekély számú általános vagy generatív nyelvészeti tanulmány foglalkozott mélyrehatóan.¹ A kísérletben egy magyarországi tudományegyetem bölcsészettudományi karának generatív nyelvészettel, azon belül is mondattannal foglalkozó oktatói és hallgatói vettek részt, ezért az eredmények az említett műveltségi és korosztályi réteget fedik le. A kísérleten kívül mint anyanyelvi beszélő saját ítéleteimre hagyatkoztam.

A mondatok grammatikai értékeléséhez a Hans Broekhuis-féle² hatfokozatú skálát használtam, amelynek értelmében:

- a jelöletlen mondatok (illetve felsorolásban ' ' -val jelöltek) grammatikailag teljes mértékben jól formáltak,
- '(?)'-esek elfogadhatóak, de kissé jelöltek,
- '??' a jelölt szósorokhoz van rendelve,
- '??' a nem teljesen elfogadhatatlan mondatokat jelöli, melyek jólformáltsága megkérdőjelezhető,
- '*?' az elfogadhatatlan szósoroknál valamivel jobban formált, de a grammatikus szintet el nem érő szósorokhoz van rendelve,
- '**' jelöli – a nyelvészetben már megszokott módon – az elfogadhatatlanságot.

A *szintén* kifejezés szintaktikai elemzéséhez egy olyan generatív grammatikai modellt használlok, amely kompatibilis Grohmann fázis-elméletével,³ valamint alkalmazza a Behaghel-szabályt.⁴ Ezen modell operátorzóna-reprezentációja a nemzetközi elvárásoknak megfelelő lehetséges opció, amely alkalmas a mondatok olyan szintű reprezentálásához, amilyenre nekem jelen probléma kezeléséhez szükségem van.

¹ BÁNRÉTI 1992. 785.

² BROEKHUIS–KEIZER 2012.

³ GROHMANN 2003.

⁴ Lásd pl. É. Kiss 2008. 132.

A *szintén* története és jelentése

A *szintén* kifejezés A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára alapján⁵ a 'felület, látszat stb.' jelentéssel rendelkező *szín* főnevünkből származik, akárcsak a *szinte*. A *-t* elem, amely mindkét kifejezésben megtalálható, locativusrag, akárcsak a *viszont* szavunkban. Az egyelőre tisztázatlan, hogy a *szinte* szóvégi *-e*-je és a *szintén é*-je lativusrag vagy birtokos személyrag. A *szintén* utolsó eleme az *-n* határozóraggal azonos. A *szinte* és *szintén* szavak eredeti jelentése 'látszatára, hasonlóságára' lehetett. Köznyelvi jelentésük csak a későbbiekben különült el részben tudatos nyelvművelői törekvésnek köszönhető.

A magyar nyelv értelmező szótára⁶ szerint a *szintén* partikulának kétféle jelentését különböztethetjük meg, amely jelentések funkcióbeli különbséget is mutatnak. A *szintén* mint kötőszó a mondatban főhangsúlyos elemként jelenhet meg személyre, tárgyra, dologra, cselekvésre és állapotra vonatkozóan. Ezen esetekben jelentése helyettesíthető az *ugyancsak*, *hasonlóképpen*, *éppúgy*, *is* szavak jelentésével (pl.: *Feri is ott volt, Pista szintén*). Az értelmező szótár szerint a *szintén*-nek van egy határozószavas jelentése is, amikor a mondatban mellékhangsúllyal vagy hangsúlytalan szóként jelenik meg. Ebben az esetben a *majdnem*, *csaknem*, *úgyiszlóván*, *szinte* kifejezések jelentésével rokonítható. Figyelmet érdemel továbbá az az állítás, hogy ez egy régies jelentésréteg, illetve csupán a népies beszédben lelhető még fel (pl. „E gazdag parthie már szintén az oltárig vezetett.”⁷ A *szintén* egyetlen szóösszetétel alkotója, az *úgy szintén*-é, amely jelentésében nem igazán mutat eltérést.

A kifejezés eredetének tisztázása után a továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy ténylegesen szövegkörnyezetben milyen jelentéssel és milyen funkcióval rendelkezik a *szintén* partikula.

⁵ BENKÓ 1976. 760–761.

⁶ BÁRCZI–ORSZÁGH 1959–1962.

⁷ Idézet Szigligeti Edétől, idézi BÁRCZI–ORSZÁGH 1959–1962.

A szintén és az is összevetése

Funkció

A *szintén* kifejezés vizsgálatának első lépcsőfokát az *is*-sel való összevetés jelenti. Az *is* a generatív grammatikában jól ismert, annak rendszerébe beillesztett elem, amelynek funkciójával és jelentésével tisztában vagyunk.⁸ Az *is* elsődlegesen azt fejezi ki, hogy azon részalmaz, amelybe az *is*-sel jelölt entitás kerül, nem egyelemű, azaz biztosan van még egy elem, amelyre igaz az állítás.⁹ Az ilyen mondatok disztributív olvasatúak, amelyet az alábbi (vessző nélküli) mondatok szemléltetnek:

- (1) a. Péter *is* elment otthonról.
 a'. Péter *szintén* elment otthonról.
 b. Tegnap Péternek Zolit *is* bemutattam.
 b'. Tegnap Péternek Zolit *szintén* bemutattam.
 c. Anna *is* szép és okos.
 c'. Anna *szintén* szép és okos.
 d. ⁽²⁾Julcsi *is* feladta a levelet *is*.
 d'. ^{??}Julcsi *szintén* feladta a levelet *szintén*.
 e. ^{??}Julcsi *is* a levelet *is* feladta.
 e'. ^{??}Julcsi *szintén* a levelet *szintén* feladta.

Az (1)-ben látható példamondatok igazolják azt, hogy a *szintén* képes az *is*-t helyettesíteni akkor, amikor az disztributivitást fejez ki. Ezt bizonyítja, hogy az (1a) és (1a') mondatok jelentése ugyanaz, azaz hogy nem Péter az egyetlen, aki elment otthonról, hanem biztosan van legalább még egy személy, aki ugyanazt megtette. Ugyanez igaz az (1b) és (1b') mondatokra, ahol biztosan

⁸ Ezen állítással a disztributivitást kifejező *is*-re utalok, hiszen az ezzel foglalkozó szakirodalom átfogó képet nyújtott erről az *is*-ről É. Kiss 1992. 151–171.; É. Kiss 1999. 51–87.; É. Kiss 2002.; ALBERTI–MEDVE 2005. 136–140. Fel kell hívnom továbbá a figyelmet az *is* diskurzuspartikulái funkciójára, amellyel részletesen FUTÓ (2019) foglalkozik.

⁹ ALBERTI 2006. 57.

van még egy személy Zolin kívül, akit Péter tegnap bemutatott, valamint az (1c) és (1c') példamondatokra, ahol biztosan van Annán kívül még valaki, aki szép és okos. Az (1d) és (1d') mondatok már bonyolultabbak, és megértésük jobban függ a kontextustól. Az (1d') kevésbé hangzik természetesnek, ami arra utal, hogy a magyar mondatban nem szerepelhet többször a *szintén* partikula. Az (1e) és az (1e') ugyanazokat a szintaktikai csoportokat tartalmazza, amelyeket az előtte szereplő példamondatpáros, azonban a szórendcserével létrejött szintaktikai szerkezetet még nehezebb megérteni. Az *is* esetében BRODY (1990. 114–115) érvelt amellett, hogy ugyanabban a preverbális zónában nem lehet két *is*-es kifejezés. Az (1e') azt látszik bizonyítani, hogy ezen állítás a *szintén*-es kifejezésekre is igaz. Mivel ezekben a mondatokban mindkét kifejezés disztributivitást jelöl, ezért felmerül annak kérdése, hogy vajon mennyire természetes két disztributív elem előfordulása akkor, ha ezek különböző szavak:

- (2) a. ^(?)Juli is megmosta a haját szintén.
 a'. Juli szintén megmosta a haját is.
 b. ^{??}Juli is a haját szintén megmosta.
 b'. Juli szintén a haját is megmosta.

A (2)-es példamondatok azt látszanak igazolni, hogy a két kifejezést vegyesen használva jólformált mondatokat kapunk; ez igaz azon esetekben, amelyekben mindkét kifejezés preverbális helyzetben jelenik meg (2b-b'), valamint azokban is, amelyekben a szóban forgó kifejezések egymástól távol, pre- és posztverbális helyzetben bukkannak fel (2a-a'). A legtermészetesebben azok a mondatok hangzanak, amelyekben a *szintén*-es kifejezés megelőzi az *is*-es kifejezést (2a',b'). Fordított esetben is grammatikailag jólformált mondatokat kapunk, azonban mégis érezhető, hogy ezek nem természetesek. A (2b) példa annak ellenére, hogy két különböző kifejezéssel jelöljük a disztributivitást, mégis Brody¹⁰ megfigyelését látszik igazolni, azaz hogy preverbális pozícióban nem lehet két disztributív kvantor. Ezen okból még érdekesebbnek tűnik, hogy a (2b') az anyanyelvi beszélők számára egy nyelvtanilag tökéle-

¹⁰ BRODY 1990. 114–115.

tesen elfogadható mondat, amely ugyan két disztributív kvantort tartalmaz, de szóismétlést nem. Ezen vizsgálódás alapján azt állíthatjuk, hogy igenis lehetséges *is*-es, illetve *szintén*-es kifejezést ugyanazon preverbális zónába helyezni azzal a megkötéssel, hogy az elsőnek a *szintén*, a másodiknak az *is* kifejezést kell tartalmaznia.

A generatív szakirodalomban jól ismert és elemzett *is*¹¹ rendelkezik a disztributív olvasaton kívül más jelentéssel is, ugyanis diskurzusjelölőként is előfordulhat. A (3) példamondatok azt illusztrálják, hogyan jelenik meg az *is* diskurzuspartikulaként. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy képes-e ugyanezt a funkciót a *szintén* is betölteni.

- (3) a. Meg *is* beszéltem vele a dolgot.
 a'. *Meg *szintén* beszéltem vele a dolgot.
 b. Kivel *is* találkoztál?
 b'. *Kivel *szintén* találkoztál?
 c. Nagyon *is* elégedett vagyok.
 c'. *Nagyon *szintén* elégedett vagyok.
 d. Pétert akartam elhívni, és őt *is* hívtam el.
 d'. *Pétert akartam elhívni, és őt *szintén* hívtam el.

A (3) példamondatokból kiderül, hogy míg az *is*-kifejezést tartalmazó mondatok teljesen grammatikusak és életszerűek, és az anyanyelvi beszélők bármikor használnák is ezeket, addig a *szintén*-es szósorok teljesen elfogadhatatlanok. Ezek alapján megállapítható, hogy a *szintén* nem képes azon diskurzusbeli többlettartalmak hordozására, amelyekre az *is*; a *szintén* kifejezés tehát nem rendelkezik azzal a diskurzuspartikulai funkcióval, amivel az *is*.

A fenti megfigyelések alapján azt állíthatjuk, hogy a *szintén* helyettesítheti az *is*-t disztributivitást kifejező jelentésében, sőt vele egy mondatban, de tőle külön is megjelenhet, azonban változása és fejlődése során nem indult el abba az irányba, mint az *is*, azaz hogy diskurzuspartikula lehessen.

¹¹ Lásd pl. É. Kiss 1992. 151–171.; É. Kiss 1999. 51–87.; É. Kiss 2002.; ALBERTI–MEDVE 2005. 136–140.

Szintaktikai szerepek

Ebben az alfejezetben az összevetés alapját a mondatban betöltött szerep jelenti, amely szintén mutat hasonlóságokat és eltéréseket az *is*-es és a *szintén*-es kifejezések viszonylatában; ezt illusztrálják az alábbi példamondatok:

- (4) a. Juli *is* megfőzte az ebédet.
 a'. Juli *szintén* megfőzte az ebédet.
 b. Juli megfőzte az ebédet *is*.
 b'. Juli megfőzte az ebédet *szintén*.

Közös az *is* és a *szintén* kifejezésben, hogy mindkettő az őt megelőző elemre vonatkozik, ahogy azt a (4a) és (4a') példa is mutatja. Különbséget az általuk létrehozott szintaktikai szerkezet hangsúlyozásában fedezhetünk fel. Az *is* saját kifejezésén belül hangsúlytalan, az őt megelőző összetevőre rákliticizálódik; ezzel szemben a *szintén* saját hangsúllyal rendelkezik, amely erősebb, mint az őt megelőző elemé. Ebből arra következtethetünk, hogy a szűken vett szintaktikai kifejezés (Juli *is*, Juli *szintén*) belső felépítése eltér egymástól. Ahhoz, hogy meg lehessen határozni, mi ennek az oka, mélyrehatóbban kell megvizsgálnunk a (4b) és a (4b') mondatokat. Első olvasatra teljesen egyértelműnek tűnik a helyzet: azt mondhatjuk, hogy a disztributív olvasat mindkét esetben az ebédre vonatkozik. Azonban a (4b') mondat ennél többet fejez ki, mert esetünkben a *szintén* nem csupán az ebédre utalhat, hanem a cselekvőre, Julira *is*, azaz Julin kívül biztosan van még valaki, aki az ebédet megfőzte, vagy pedig Juli az ebéden kívül még valami mást is megfőzött. További összetevők mondatba helyezése esetén tovább bővül azon elemek köre, amelyekre a *szintén* vonatkozhat:

- (5) a. Péter Julit Marinak *is* bemutatta.
 a'. Péter Julit Marinak *szintén* bemutatta.
 b. Péter Julit *is* bemutatta Marinak.
 b'. Péter Julit *szintén* bemutatta Marinak.
 c. Péter Julit bemutatta Marinak *is*.
 c'. Péter Julit bemutatta Marinak *szintén*.

- d. Péter szereti Marit is.
d'. Péter szereti Marit szintén.

Az *is*-t tartalmazó mondatok jelentését könnyen azonosíthatjuk, hiszen ez a partikula mindig csak az őt közvetlenül megelőző elemre képes vonatkozni, vagyis az (5a,c) mondatok esetében csak a *Marinak* összetevőhöz tartozhat, míg az (5b) mondatnál kizárólag a *Julit* főnévi kifejezésre vonatkozhat. Ezzel szemben sokkal nagyobb kihívást jelent a *szintén*-t magukba foglaló példák értelmezése, hiszen ahogyan azt már a (4b')-nél megállapítottuk, ezen kifejezés nemcsak az őt közvetlenül megelőző elemre tud vonatkozni, hanem a tőle szerkezetileg távolabb lévőkre is. Ezen tulajdonsága alapján felmerülhet, hogy a *szintén* esetleg *floating quantifier* (melyekről bővebben lásd például É. Kiss 2002. 93–97.). Azonban a szerkezet további vizsgálatából kiderül, hogy a *szintén* nem tartozik ezen elemek csoportjába, mivel a különlegessége nem abban áll, hogy a mondat szinte bármely elemére vonatkozhat (természetesen bizonyos keretek között). A *szintén* ugyanis az *is*-hez hasonlóan csak az őt közvetlenül megelőző összetevőre vonatkozhat, de ez az összetevő elemek egy listája is lehet. Tehát mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az (5) példásor *szintén*-t tartalmazó szósorai úgy válnak a diskurzusban értelmes és jól formált megnyilvánulásokká, ha ezen elemek rendezett párokba, illetve hármasokba szerveződnek. Tehát az (5b') esetében egy olyan listát kell elképzelnünk, ahol *Marinak* több mindenki mutatott be több mindenkit, például *Dezső Cilit, Zoli Annát és Péter Julit*. Ennek megfelelően például a következő szövegkörnyezetet képzelhetjük el, melyben teljesen természetesen hangozhat el második megnyilvánulásként az (5b'): *Zoli Julit bemutatta Marinak. Péter Julit szintén bemutatta Marinak*. Ugyanezen metodika mentén az (5a') szósor esetében is kialakítható ilyen rendezett *n*-es (ezúttal rendezett hármas). Azonban minél több elemet tartalmaz az adott rendezett *n*-es, a kialakuló szósor annál nehezebben értelmezhető.

Az (5c') és az (5d') szósorok grammatikalitásának megítélése, illetve a szósorokhoz társítható jelentések azonosítása problematikusabb, mint az eddig tárgyalt (5a, b') mondatok esetén. Bár a saját anyanyelvi intuícióm alapján ezek a szósorok egyértelműen grammatikusak, vannak olyan anyanyelvi beszélők, akik nem fogadják el őket. Ennek oka főként abban keresendő, hogy a szóban forgó partikula a mondat végén helyezkedik el. Nehezíti to-

vább az értelmezést, hogy a mondat szereplői közé beékelődik az igei kifejezés. Az egyszerűbb (5d') szósorhoz mindazonáltal ugyanaz a két jelentés társítható, mint a *Péter Marit szintén szereti* variánshoz, mely jelentések a következőképpen érzékeltethetők (6):

- (6) a. Péter szereti Gizit, valamint Péter szereti Marit is.
 b. – Ki kit szeret az osztályban? Csak Dezső szereti Gizit?
 – Nem, Péter szereti Marit szintén.

Az (5c') mondat pedig mindezen logika alapján az alábbi három jelentéssel rendelkezhet az (5a') szósorhoz hasonlóan, mely ennek egy szórendi variánsa.

- (7) a. Péter Julit bemutatta Cilinek, valamint Péter Julit bemutatta Marinak szintén.
 (a *szintén* csak a Marinak főnévi kifejezésre vonatkozik)
 b. Péter Gizit bemutatta Cilinek, valamint Péter Julit bemutatta Marinak szintén.
 (a *szintén* egy rendezett párra vonatkozik)
 c. – Tegnap csak egy bemutatás történt? Hogy Dezső Gizit bemutatta Cilinek?
 – Nem, Péter Julit bemutatta Marinak szintén.
 (a *szintén* egy rendezett hármasra vonatkozik)

Felmerül a kérdés, hogy vajon az *is* esetében működik-e a rendezett n-esekre való utalás, vagy ez egy olyan sajátosság, ami a *szintén*-re jellemző? Mindenképpen ki kell térnünk erre a kérdésre, amelyet a (8)-as példásor szemléltet.

- (8) a. Péter Julit Marinak szintén bemutatta.
 b. Péter Julit Marinak is bemutatta.
 b'. Péter Julit is bemutatta Marinak.
 b''. Péter is bemutatta Julit Marinak.

A (8a) mondat a már korábban tárgyalt rendezett n-esekre való utalást illusztrálja. Ez a szósor azonos az (5a') példában bemutatott mondattal, va-

lamint logikailag megegyezik az (5c')-vel, melytől csak a szórendjében tér el, ezért a rekonstruálható kontextusai is hasonlóak (lásd (7a-c)). A (8a) mondat tehát háromértelmű: a *szintén* vonatkozhat kizárólag a *Marinak* elemre, a <Julit, Marinak> rendezett párra, valamint a <Péter, Julit, Marinak> rendezett hármasra is. (8a) azon jelentése, amelyet a (7a) kontextus jelöl, megegyezik a (8b) jelentésével, vagyis a disztributív olvasatot kiváltó partikulák ezen esetekben csak az őket közvetlenül megelőző elemre, a *Marinak* főnévi kifejezésre vonatkoznak. A (8a) (7b)-ben megfogalmazott jelentését, a rendezett párokra való utalást, az *is* esetében egy másik szórend segítségével tudjuk kifejezni, amely a (8b')-ben olvasható. (8b')-ben az *is* a *Julit* főnévi kifejezésre vonatkozik, azonban abban az esetben, ha a *Marinak* kifejezés erősebb hangsúlyt kap, az *is* esetében is megvalósul a rendezett párokra való utalás, azaz megkapjuk a (7b)-ben rekonstruált szituációt és jelentést. A (7c)-ben megfogalmazott rendezett hármasokra való utalást újabb szórendváltoztatással tudjuk elérni az *is* vonatkozásában; a *Péter* kifejezés után kell ez esetben az *is*-nek megjelennie, míg a két másik főnévi kifejezés posztverbális pozícióban kell, hogy felbukkanjon; továbbá ahogy (8b') esetében a *Marinak*, úgy (8b'')-nél a *Julit* és *Marinak* kifejezéseknek erősebb, kiemelt hangsúlyt kell viselniük, hogy megvalósuljon a rendezett hármasra való vonatkozás.

Ebből az összehasonlításból az derült ki, hogy ugyan mindkét tárgyalt partikula képes a rendezett n-esekre vonatkozni, azonban amíg a *szintén* esetében egy mondaton belül, adott szórend változása nélkül tudjuk a többféle rendezett n-es jelentést visszaadni, addig az *is*-nél több szerkezeti változtatásra és eltérő intonációs mintázatra van szükség. Ezen különbség valódi oka egyelőre tisztázatlan, amely további kutatás tárgyát képezheti.

Az (5d) és (5d') mondatok a *szintén* egy sajátos jelentésére mutatnak példát amellet, hogy a *szintén* ebben az esetben is több elemre vonatkozhat a mondatban. Míg az *is*-t tartalmazó mondat esetében egy jelentés tárul elénk, azaz hogy Péter az egyetlen, aki szeret, viszont van Marin kívül még valaki más is, aki iránt így érez, addig a (5d') több és sajátos értelemmel¹² bír:

¹² Állításaimat interszubjektív kísérlet támasztja alá. A kísérletben 10 személy vett részt, ebből 4 oktató és 6 hallgató. A tesztet kitöltők 70%-a egyetértett azzal, hogy az 5d' mondat mindhárom jelentéssel rendelkezhet.

- I. Péter szereti Marit is.
- II. Zoli szereti Katit. Péter szereti Marit szintén.
- III. Péter viszontszereti Marit.

Az I. jelentés az, amely az (5e) mondatéval azonos, vagyis amelyben a *szintén* Marira vonatkozik. A II. pontban bemutatott jelentéstartalom már szintén szóba került korábban: ebben az esetben ismét ezen elem rendezett n-esekre való vonatkoztatását láthatjuk. Az említett sajátos jelentést a III. pontban megfogalmazott jelentés tárja fel, hiszen a *szintén* partikula egy új tartalmával ismerkedünk meg, amely a *viszont* kifejezésnek lehet szinonimája. Tehát ebben az esetben az (5e') mondat nemcsak azt árulja el számunkra, hogy Péter szereti Marit, hanem azt is, hogy ez az érzelem viszonzott, azaz Mari is szereti Pétert.

Az igeragozás szempontjából érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet a (9) példa:

- (9) a. Péter és Zoli is szereti/'szeretik Marit.
- a'. Péter és Zoli szintén szereti/szeretik Marit.

Míg az *is*-es mondatnál két szereplő esetén is kötelező az egyes szám harmadik személyű ragozás, addig úgy tűnik, hogy a *szintén* esetében választhatunk az egyes és többes szám harmadik személyű formák közül.

Ami az elemzést illeti, az *is* a magyar generatív kutatások alapján kvantoros kifejezést alkot. A *Strukturális magyar nyelvtanban*¹³ és több más munkában¹⁴ is találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy a magyarban nem lehetséges [Kvantor>Topik] operátorsorrend, vagyis kvantor után nem következhet topik, legfeljebb egy másik kvantor, egy fókusz vagy maga az igei kifejezés. A következő mondatok ezen állítás legsarkalatosabb részét bizonyítják az *is* esetében, illetve sugallják a *szintén* esetében: azt, hogy az ilyen jellegű kifejezések kvantorok, hiszen nem következhet utánuk topik.

¹³ Lásd É. Kiss 1992.

¹⁴ Pl. ALBERTI–MEDVE 2002/2005. 62.; É. Kiss 1996. 62.

- (10) a. [_{QP}Péter is [_{FocP}Marit [_{PredP}látogatta meg]]].
 a'. [_{QP}Péter szintén [_{FocP}Marit [_{PredP}látogatta meg]]].
 b. * [_{QP}Péter is [_{TopP}Marit [_{PredP}meglátogatta]]].
 b'. *? [_{QP}Péter szintén [_{TopP}Marit [_{PredP}meglátogatta]]].

A topikos és fókuszos mondatok összevetéséből látszik a hasonlóság, vagyis hogy mind az *is*, mind a *szintén* azonos módon viselkedik szintaktikailag, azaz egyik után sem következhet topik (10b,b'), és a szóban forgó mondatok csak úgy grammatikusak, ha az utánuk következő *Marit* összetevő fókuszban jelenik meg (10a,a'). Ez a fajta viselkedés tehát bizonyítéka lehet annak, hogy az *is*-hez hasonlóan a *szintén* is kvantoros kifejezést képez, azonban ahhoz, hogy ezt kijelenthessük, alaposabb vizsgálatra van szükség, amelyet a 4. fejezet tartalmaz.

A szintaktikai szerepek kapcsán már megvizsgáltuk, hogy az *is* és a *szintén* miképpen viselkedik szintaktikailag, azzal azonban még nem foglalkoztunk, hogy vajon önállóan megjelenhetnek-e.

- (11) a. – Egy pohár vizet kérnék!
 b. – *Is vizet kérek.
 b'. – Szintén vizet kérek.
 c. – *Is.
 c'. – Szintén / ✓Úgyszintén.

A fenti beszélgetés egy olyan szituációban hangozhat el, amikor egy nagyobb baráti társaság együtt ellátogat egy étterembe, és a pincér sorban felveszi az italrendeléseket. A (11b) válasz egyértelműen rossz, mert az *is* láthatóan nem jelenhet meg önállóan, szüksége van egy másik elemre, amelyre ráklicizálódhat. Ezzel szemben a (11b') válasz teljesen grammatikusnak tűnik, és azt hozza tudomásunkra, hogy a második megszólalónk ugyanazt szeretné kérni, mint az első. Ebből arra következtethetünk, hogy a *szintén* esetében nem kell kötelezően megjelennie annak az elemnek, amelyre a szóban forgó partikula vonatkozik, akkor, ha a ragozásból kikövetkeztethető (kérek én). A (11c-c') esetében hasonló megállapításra juthatunk annyi különbséggel, hogy itt nem a ragozásból, hanem a kontextusból tudunk következtetni. Minél több a *szintén*-hez hasonló válasz (*én is, dettó, ugyanazt* stb.) hangzik

el egy ilyen diskurzusban, annál valószínűbb és természetesebb a (11c') elhangzása. Tehát azt mondhatjuk, hogy a *szintén* képes nemcsak önálló mondatrészt (11b'), hanem önállóan mondatot (11c') is alkotni.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a szintaktikai szerepek vizsgálata során újabb eltérésekre derült fény az *is* és a *szintén* között. Ez egyrészt abban mutatkozott meg, hogy mire vonatkozhatnak ezek a kifejezések, másrészt abban volt tetten érhető, hogy milyen igeragozást váltanak ki az ilyen elemekkel együtt megjelenő mellérendelő konstrukciók, és végül ezen elemek önállósági fokában is komoly különbség mutatkozott. Hasonlóságot figyelhettünk meg az operátorsorrendek tekintetében, amely arra utal, hogy a *szintén*, ugyanúgy, mint az *is*, kvantoros kifejezést alkot (a témáról lásd még a 4. fejezetet).

A *szintén* kifejezés mondatbeli helye és szerepe

Ebben a fejezetben a *szintén*-es kifejezések konkrét szintaktikai elemzéséről lesz szó, természetesen a korábbiakban bemutatott jellemzőket figyelembe véve. Néhol továbbra is elő fog kerülni az *is*-sel való összevetés, azonban nem fogja domináns részét képezni a fejezetnek. Ebben az egységben az a cél, hogy minél többet tudjunk meg a *szintén* mondatban elfoglalt helyéről/helyeiről, és ezáltal a szerepeiről és jelentéséről. Az elemzésekben azt vizsgálom, hogy a *szintén* vajon valóban kvantoros kifejezést alkot-e vagy pedig valami másról van szó, esetleg különböző jelentéseiben különböző pozíciókat képes elfoglalni. Ebben az egységben kitérek arra, hogy milyen jelentésbeli, hangsúlyozási és szintaktikai különbségek fedezhetőek fel azon esetekben, amikor a választott partikula megelőzi, illetve követi azt az elemet, amelyre vonatkozik. Az ezt követő alfejezetben *szintén*-es mondatokhoz tartozó szintaktikai reprezentációkat adok meg, melyeken keresztül több korábban felmerült kérdésre is választ lehet adni.

A *szintén* mondatban elfoglalt lehetséges pozíciói

Az első kérdés, amelyre ebben a részben a választ keresem, az, hogy vajon a *szintén* megjelenhet-e posztverbálishan.

- (12) a. Kimosta Zoli szintén a ruhákat.
b. Kimosta Zoli a ruhákat szintén.

A (12)-es példasor bizonyítja számunkra, hogy lehetséges a posztverbális pozíció, nem merül fel semmilyen szintaktikai (például operátorsorrendi) probléma. A (12b) mondat egy olyan egyszerűbb esetet szemléltet, amelyben csak két olyan összetevő (Zoli, a ruhákat) van a mondatunkban, amelyre a *szintén* képes utalni.

A következő kérdés a *szintén* preverbális pozíciója, mellyel párhuzamosan megvizsgálom a szintaktikai szerepeket, valamint azt, hogy mire tud vonatkozni a szóban forgó elem az egyes esetekben. Mindehhez tekintsük a (13) példasort:

- (13) a. Zoli szintén kimosta a ruhákat.
b. *?Zoli szintén a ruhákat kimosta.
c. ??A ruhákat szintén Zoli kimosta.
d. A ruhákat Zoli szintén kimosta.

Láthatjuk, hogy a példasor ugyanazokat a szavakat tartalmazza csak más-más szósorrenddel; ebből a szórendi különbségből adódik a szóban forgó mondatok különböző jelentése. A (13a) és a (13d) mondatok jelentése első ránézésre körülbelül azonos, különbség köztük mindössze annyiban látszik, hogy mit akarunk előtérbe állítani a mondatunkban: a (13a) mondatban Zolit, míg (13d) esetében a ruhákat. A (13d) mondat azonban kétértelmű. Az egyik jelentése a (13a) mondatéval azonos, vagyis a 'Zoli is kimosta a ruhákat' módon parafrázálható. A másik jelentése a *szintén* rendezett n-esekre utaló jellegéből adódik, így a <ruhákat, Zoli> rendezett párra vonatkozik. A (13b) mondat azon értelmében, amelyben a disztributív olvasatú kifejezést (Zoli *szintén*) – ami általában kvantorcsoportot alkot – topik (a ruhákat) követi, ellentmond az operátorsorrend szabályának, és valóban nem is minősül grammatikailag jól formált mondatnak. Azonban akkor, ha a mondatban a *szintén* kifejezést a ruhákra vonatkoztatjuk, és ezt az egységet beékelésként értelmezzük (Zoli – *szintén* a ruhákat – kimosta), máris egy az anyanyelvi beszélők számára elfogadható megnyilvánulást kapunk. Ugyanez a helyzet a (13c) mondat esetében is fennállhat, ahol a *szintén Zoli* kifejezés értelmezhe-

tő ezúttal beékelte egységként. Ezen állítás nem abból a szempontból érdekes, hogy a *szintén* képes beékelést létrehozni – de nyilván ez sem elhanyagolható –, hanem abból, hogy egy új tulajdonságot tár elénk, azaz hogy a szóban forgó partikula képes őt követő elemhez kapcsolódni. A korábbiakban arról a *szintén*-ről esett szó, amely rokonértelmű az *is*-sel, és mindig az őt megelőző elemre vonatkozik. Ezzel szemben úgy tűnik, van egy másik típusú *szintén* is, amely képes őt követő elemhez kapcsolódni, ezért mindenképpen fontos ennek alapos vizsgálata.

Az, hogy a *szintén* képes őt követő elemre vonatkozni¹⁵, egy egészen új irányt mutat a *szintén* értelmezésében, hiszen ez egy olyan tulajdonság, amelyre a szemantikailag vele rokonított *is* nem képes; illetve feltételeznünk kell azt is, hogy ezzel a szósorrenddel egy új jelentés tárul elénk. Ennek alátámasztásához tekintsük a következő példasort:

- (14) a. (És) Szintén tegnap Zoli felkereste Julit az ebéidőben.
 b. (És) Szintén az ebéidőben Zoli felkereste tegnap Julit.
 c. (És) Szintén Zoli kereste fel tegnap az ebéidőben Julit.
 d. (És) Tegnap az ebéidőben szintén Julit kereste fel Zoli.

A (14)-es példasor olyan mondatokat tartalmaz, amelyekben a *szintén* az őt követő elemre utal annyi különbséggel, hogy a (14a-b) mondatokban a szóban forgó elem szabadhatározóhoz kapcsolódik, míg a (14c-d) szósorokban vonzatokhoz. Ezek a megnyilvánulások csak olyan szituációban hangozhatnak el, amelyeknek már van előzménye, és erre az előzményre a *szintén*-es kifejezés utal vissza. Tehát amellet, hogy a *szintén* saját mondatán belül képes az utána álló elemre vonatkozni, ugyanazon mondat keretei között magára a megelőző kontextusra is képes visszautalni. Ahhoz, hogy ez érthetőbbé váljon, közelebbről kell megvizsgálnunk a példákat.

A (14a) mondatban a *szintén tegnap* az az összetevő, amely a beszélgetés előzményére utal vissza, amely azt rögzíti, hogy történt más is tegnap, amiről már korábban szó esett, azaz *ugyancsak* tegnap történt. Egy olyan szituáció-

¹⁵ A fenti állításmat interszubjektív kísérlet eredménye támasztja alá. A tesztelésben 10 személy vett részt, 4 oktató és 6 hallgató. A tesztkitöltők 80%-a egyetértett azzal az állítással, hogy a *szintén* képes az őt követő elemre vonatkozni.

ban lehet ez természetes, amikor a barátnőmnek valami nagyon izgalmat akarok elmesélni, és azt mondom:

- (15) „Képzeld el! Tegnap Juli végre odaadta Zolinak azt a szerelmeslevelet, amit már hónapokkal ezelőtt megírt és magánál tartott... és szintén tegnap Zoli felkereste Julit az ebédidőben. Hát ez hihetetlen, nem?”

Úgy gondolom, hogy ehhez hasonló szituációkban teljesen életszerűen hangzik el a (14a) megnyilvánulás, amelyben érezhető, hogy az adott szituációnak van előzménye, de az igazán fontos, amit állítani akarok, ebben az esetben a (14a). Ugyanerre a következtetésre juthatunk a (14b) mondat esetében, ahol az ebédidő az a kitüntetett szakasz, amelyre szeretnék visszautalni.

Amikor szintaktikai szempontból vizsgáljuk a (14a-b) szósorokat, akkor azt láthatjuk, hogy a *szintén*-es kifejezést mindkét mondatban egy topik követi, majd pedig az igei kifejezés igekötő-ige sorrendben. Ezen tényezők alapján arra kell következtetnünk, hogy az ezekben megjelenő *szintén*-t tartalmazó összetevők nem lehetnek kvantorok, hiszen ekkor megsértenénk az operátorsorrend szabályát, mivel kvantor után topik következne. A szóban forgó kifejezés jelentéséből kiindulva azt mondhatjuk, hogy a *szintén* ezen típusa diskurzusjelölő/-őrző funkcióval bír, hiszen visszaul a megelőző kontextusra, a korábban történetekre (*szintén tegnap/az ebédidőben* – történet valami tegnap/az ebédidőben és még ez is). A szintaktikai és a jelentésbeli különlegesség alapján a *szintén* azon típusának reprezentálására, amely az őt követő elemre utal, egy új operátorfrázis létrehozását javaslom, amely utal diskurzusőrzői voltára. Ezt a frázist angolszász kifejezéssel élve *Ground Preservation*-nek (GrPrP) neveztem el. Ezen csoport fejébe kerül a *szintén* mint operátor és specifikálójába az a kifejezés, amelyre vonatkozik. A konkrét szórend a hangtanban alakul ki oly módon, hogy ennek a *diskurzusőrző szintén*-nek úgy adjuk meg a leírását, hogy ennek az elemnek a GrPrP specifikálóban megjelenő összetevőre balról kell kliticizálódnia. Ennek az új frázisnak a bevezetésével a *diskurzusőrző szintén* fő funkciójának kiemelésén keresztül lehetséges ezen elem elkülönítése az *is*-hez hasonló *szintén*-től.

A (14c-d) mondatok estében a *szintén* ugyancsak az utána következő összetevőhöz kapcsolódik, azonban ez ezúttal nem szabadhatározó, hanem vonzat (*szintén Zoli, szintén Julit*). A mondatok köré kialakított szituáció lé-

nyegében megegyezik a (14a-b) mondatok köré kreálttal, azonban ebben az esetben a mondatok egy-egy szereplője lesz az, akiről több mindent állítunk. Tekintsük először a (14c) esetet:

- (16) *„Ezt nem fogod elhinni! Tudod ki írta múlt héten azokat a szerelmesleveleket nekem?
Hát kiderült, hogy a Zoli...és szintén Zoli kereste fel tegnap az ebédidőben Julit.
Döntse már el, hogy kivel szeretne lenni, nem igaz?”*

Ebben a szituációban Zoli a központi szereplő, akire visszautalok, és állítok is róla valami újat. A (14d) mondat attól érdekes, és a többitől abban különbözik, hogy a *szintén*-es kifejezés nem a mondat elején helyezkedik el. Kérdéses, hogy ebben a verzióban vajon képes-e a *szintén* az őt követő elemre vonatkozni és az 'ugyancsak' jelentést magában hordozni. Úgy vélem, hogy ugyan a perpció nehézkesebb a szabadhatározók miatt, azonban a szóban forgó kifejezés ebben a pozícióban is képes ugyanolyan jelentést hordozni, mint a „*szintén* Zoli” a (14c)-ben. Szintaktikai szempontból mindkettőben megfigyelhető a különbség a (14a-b) példákhoz képest az igekötő-ige sorrendben. Ezek alapján azt a következtetést vonhatnánk le, hogy abban az esetben, amikor a *szintént* követő elem az ige vonzata, akkor kötelezően fókuszot vált ki, és amikor egy szabadhatározó a vonatkozott kifejezés, akkor topik követi. Azonban ez az állítás túlságosan leegyszerűsíti a valóságot, ezért mindenképpen érdemes a vonzat – szabadhatározó kérdést közelebről megvizsgálni.

Az alábbi mondatokban azt vizsgálhatjuk meg részletesebben, hogy vajon minden vonzat fókuszos kifejezést alkot-e a *szinténnel* összekapcsolódva, illetve szabadhatározó esetén állandó jelenség-e az utána következő topik.

- (17) a. Szintén Pécsen lakik Péter.
a'. ?Szintén Pécsen Péter lakik.
b. Szintén Péterben csalódott borzasztóan Mari.
b'. ?Szintén Péterben Mari borzasztóan csalódott.
c. Szintén az éles késsel szúrta le a gyilkos a férfit.
c'. Szintén az éles késsel a gyilkos leszúrta a férfit.

- d. Szintén Marinak adott ékszert Péter karácsonyra.
- d'. Szintén Marinak Péter ékszert adott karácsonyra.
- e. Szintén ékszert adott Péter Marinak karácsonyra.
- e'. *Szintén ékszert Péter adott Marinak karácsonyra.
- f. Szintén karácsonyra adott Péter ékszert Marinak.
- f'. Szintén karácsonyra Péter ékszert adott Marinak.

A (17a-a') példában a *lakik* ige helyhatározójára, kötelező vonzatára vonatkozik a *szintén*. Ebben az esetben azt láthatjuk, hogy a kiemelt vonzat fókuszos hangsúllyal és szerkezettel szignifikánsan elfogadhatóbb. Ahogy a *lakik*-nak a *Pécse*n, úgy a *csalódik*-nak a *Péterben* (17b-b') ugyanolyan kötelező vonzata, így nem meglepő, hogy ebben az esetben is jólformáltabb a fókusz tartalmazó szósor (17b), mint a topikot tartalmazó alternatívája. A (17c-c') szósorokban egy eszközhatározó került kiemelésre, amely már inkább fakultatív vonzatként tartható számon a *leszúr* igei kifejezés esetében. A fakultatív volta úgy mutatkozik meg a fenti mondatokban, hogy *szintén*-nel kiegészülve állhat fókuszban (17c), de megtűri maga után a topikot is (17c').

A *szintén*hez kapcsolódó vonzat – fakultatív vonzat – szabadhatározó kérdéskört legjobban a (17d-f') példák érzékeltetik, mivel a szórendi cserékkel és a kiemelt elemek változtatásával minden eset számba vehető. Az alany mellett a tárgy tekinthető a második legfontosabb vonzatnak, az *ad* ige esetében ennek megjelenése kötelező. Amennyiben alaposabban megvizsgáljuk a (17e-e') szósorokat, azt vehetjük észre, hogy a korábbi megállapításainkhoz igazodva maga után kötelezően fókuszot vált ki (17e), amikor a *diskurzusörző szintén*-nel alkot kifejezést. A topikot maga mögött nem tűri meg, ezt bizonyítja a (17e'). Az *ad* ige esetében a részeshatározó is egyértelműen vonzat, azonban megjelenése nem kötelező (*Péter ékszert adott karácsonyra*). A *Marinak* kifejezés tehát a (17d-d') mondatokban fakultatív vonzatként jelenhet meg, amely besorolással a *szintén*-nel való együttműködése szépen összecseng: a *Marinak* kifejezés megjelenhet fókuszban (17d), de topik is követheti (17d'). Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg a (17f-f') szósorok esetében is, amikor a *szintén* a *karácsonyra* kifejezésre, vagyis egy szabadhatározóra vonatkozik.

E vizsgálat alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a *diskurzusörző szintén* segítségével meg lehet határozni azt, hogy mely kifejezések kötelező vonzatok az adott mondatban, azonban nem tudunk különbséget tenni a fakul-

tatív vonzatok és a szabadhatározók között. A kötelező, centrális vonzatok a *diskurzusőrző szintén*-nel való megjelenésükkor mindig fókuszot váltanak ki, azonban a fakultatív vonzatok és a szabadhatározók képesek – a jelentés céljához igazodva – fókuszban megjelenni vagy egy topik előtt felbukanni.

Mindezek fényében erről a fajta *szintén*ről, mely az előtt a kifejezés előtt áll, amelyre vonatkozik, azt állapíthatjuk meg, hogy jelentésében az 'ugyan-csak' kifejezéssel rokonítható, szintaktikailag pedig egy eddig nem alkalmazott frázist alkot. Ezt a *szintén*-t funkciójából adódóan *diskurzusőrző szintén*-nek neveztem el, az általa alkotott frázist pedig *Ground Preservation*-nek. A *diskurzusőrző szintén*-nek az elmondottak alapján kétféle típusát különböztethetjük meg aszerint, hogy hol bukkan fel a mondatban: fókuszban vagy topik előtt.

A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy a *szintén* képes-e más kvantorokkal egyszerre megjelenni, és ha igen, akkor mindezt hogyan teszi. Először az *is*-es kvantorral való megjelenését vizsgálom.

- (18) a. ?*Szintén* tegnap is Péter megajándékozta Marit.
 b. *Szintén* tegnap Péter is megajándékozta Marit.
 c. *Szintén* tegnap Péter megajándékozta Marit is.
 d. ^(?)Tegnap *szintén* Péter is megajándékozta Marit.
 e. ^{??}Tegnap is Péter *szintén* megajándékozta Marit.
 f. Tegnap Péter is megajándékozta Marit *szintén*.
 g. Tegnap Péter megajándékozta Marit is *szintén*.

Az előzőekben megismert *diskurzusőrző szintén*-t találjuk meg a (18b) és a (18c) példákban. Mindkettő teljesen jólformált szósor; összhangban azzal, hogy egyik sem mond ellent az operátorsorrend szabályának, hiszen a mondat élettől indulva a (18c)-ben topikot topik követ, amely csoportok a percepció határain belül végtelenszer ismétlődhetnek, a (18b)-ben pedig topikot kvantor követ, amely *szintén* megfelel a sorrendiségi szabálynak. A (18b-c) példáknál kissé szokatlanabb és első olvasatra nehezebben értelmezhető a (18a) szósor. Ebben a mondatban a *szintén* kifejezés *szintén* az utána következő egységhez kapcsolódik, amely ebben az esetben egy *is*-es kvantor. A percepciót szóban a *Szintén tegnap is* kifejezés utáni szünet segítheti, írásban pedig egy vessző kitétele. Mindezek alapján (18a) jelentését a következőképpen fogalmazhatjuk

meg: azokról a dolgokról beszélek, amelyek tegnap történtek meg és a tegnapi nap is egy olyan nap volt, amikor Péter megajándékozta Marit.

A (18d) és a (18e) példa azt hivatott szemléltetni, hogy hogyan képes egy *szintén*-es és egy *is*-es kifejezés egymást követve működni. A két mondat jelentésében ugyan megegyezik, de a (18e) nehezebben érthető és kevésbé tűnik grammatikusnak. Ennek oka azzal lehet valamiképpen kapcsolatban, hogy a *szintén* erősebb hangsúlyt visel magán, mint az (egyébként kötelezően hangsúlytalan) *is*, amint arra a harmadik fejezetben is kitértem. Ezért kapott a (18e) az értékelésem során a teljesen jólformált szósornál eggyel alacsonyabb fokozatot a Broekhuis-féle skálán. A (18d) szósort azon okból nem tartom grammatikai szempontból teljesen jólformálnak, hogy a *szintén*-es és az *is*-es kifejezés közvetlenül követik egymást. A probléma tehát az, hogy túl közel helyezkednek el egymáshoz képest a mondatban, hiszen minél több elem fordul elő köztük, annál könnyebben érthető és feldolgozható a szósor (*Tegnap szintén megajándékozta Marit Péter is / Tegnap Péter szintén megajándékozta Marit is* stb).

A (18f) és a (18g) példák azt szemléltetik, hogy mennyiben változik meg az, hogy mire tudjuk vonatkoztatni a *szintén*-t, abban az esetben, amikor a mondatba egy *is*-es kifejezés is bekerül. Úgy vélem, a mondatvégi *szintén* az *is*-t tartalmazó kifejezésekre nem utalhat, mégpedig azért nem, mert funkciója feleslegessé válna, hiszen az ezen elemekre vonatkozó disztributív olvasatot az *is* már megjelöli (*Péter is, Marit is*). A (18f) esetében a *szintén* csak a Marit kifejezésre tud utalni, míg a (18g)-ben a 2.2. fejezetben megismert viszonzás funkcióját hordozza.

Az *is*-es kvantor után tekintsük át a *szintén* kapcsolatát azzal a disztributivitást kifejező kvantorral, amelyről eddig még nem volt szó. Minden pozitív és negatív univerzális kvantor (pl. *mindenki, mindig, minden fiú, senki, semelyik lány*) ebbe a pozícióba kerül (lásd É. Kiss 1992. 151–171.).

- (19)
- a. Szintén minden hétfőn a fiúk megviccelik a lányokat.
 - b. ⁽¹⁾Szintén hétfőn minden fiú megvicceli a lányokat.
 - c. Szintén hétfőn a fiúk megviccelnek minden lányt.
 - d. ⁽²⁾Hétfőn szintén minden fiú megvicceli a lányokat.
 - e. ⁽³⁾Minden hétfőn a fiúk szintén megviccelik a lányokat.
 - f. Minden hétfőn a fiúk megviccelik a lányokat szintén.
 - g. Hétfőn a fiúk megviccelnek minden lányt szintén.

A (19a-c) példamondatokban ismét a (14)-es példasorban bemutatott *diskurzusőrző szintén*-t figyelhetjük meg. A (19c) a legtermészetesebb szósor, hiszen – a korábbiakban már megállapított szabályok alapján – a *szintén hétfőn* kifejezés a Ground Preservation frázisba kerül, amely ezzel nem sérti az operátorsorrend szabályát, és a mondat könnyen feldolgozható. A feldolgozás szempontjából a (19b) már kicsit nagyobb kihívást jelent. Ennek oka egyelőre nem meghatározott, további kutatást és vizsgálatot igényel. A (19a) példa azért érdekes, mert ez alapján az állapítható meg, hogy az ’ugyancsak’ jelentésű, *diskurzusőrző szintén* képes univerzális kvantorhoz kapcsolódni. Előállhat egy olyan szituáció, amelyben arról beszélek, hogy mik azok a dolgok, amik minden hétfőn megtörténnék. Ezt a fajta *szintén*-t használva folytatom a történések felsorolását, azaz *ugyancsak/ugyanúgy* minden hétfőn megtörténnék sok dolog és az is, hogy a fiúk megviccelik a lányokat. A különlegességet az adja, hogy ez a fajta *szintén is*-es kvantorra vonatkoztatva szignifikánsan kevésbé elfogadható (lásd (18a)), mint univerzális kvantor esetén.

A (19d-e) példamondatok a *szintén*-es és a *minden*-es kifejezések egymás utáni sorrendjét szemléltetik. Azt gondolhatnánk, hogy ugyanarra a jelenségre leszünk figyelmesek, mint az *is*-es kvantornál, azaz hogy természetesebb a mondat szórendje akkor, amikor a *szintén*-t tartalmazó kifejezés kerül a mondat élére, és ezt követi a kvantoros kifejezés. Azonban azt állapíthatjuk meg, hogy az ilyen típusú konstrukciók közül a (19e) természetesebbnek tűnik. Ennek a feldolgozási nehézségnek ugyanaz lehet az oka a (19d) mondatban, mint a korábban említett (19b) esetében.

A (19) példasor utolsó két szósora azt szemlélteti, hogy a mondat végén álló *szintén* melyik összetevőre tud vonatkozni univerzális kvantort (*is*) tartalmazó mondatokban. Pontosabban megfogalmazva a kérdés az, hogy vajon képes-e a *szintén* a *minden*-es kifejezésre vonatkozni, ahhoz kapcsolódni. A (19f-g) példák bizonyítják, hogy nem képes erre, melynek oka abban keresendő, hogy a mondatvégi *szintén* abba a típusba tartozik, amely csak disztributív olvasatot képes kifejezni, ezért ugyanúgy, ahogy az *is*-es kifejezésnél, ezúttal is fölösleges lenne még egy ugyanilyen funkciójú elem ugyanazon összetevőre vonatkoztatva.

Összegzésképpen a *szintén*-es kifejezés mellett kvantort is tartalmazó mondatokat a következő három szempontból vizsgáltam meg: (i) az ’ugyancsak’ jelentésű, *diskurzusőrző szintén* szerepe a mondatban, (ii) a *szintén*-es

és a kvantoros kifejezés lehetséges sorrendje, valamint (iii) annak feltérképezése, hogy mire tud vonatkozni a *szintén*. A szóban forgó *szintén* a mondat élén helyezkedik el, és a mondat további szerkezetén lényegében nem változtat; a Ground Preservation frázisban a megelőző diskurzus maradványaként jelenik meg. A *szintén*-es és a kvantoros kifejezések sorrendjében különbséget fedezhetünk fel, hiszen amíg az *is* esetében természetesebb, hogyha a *szintén*-t tartalmazó kifejezés kerül előre és azt követi az *is*-es kifejezés, addig *minden*-es kifejezés esetében ennek pontosan a fordítottja érvényes. Mindkettőről elmondható azonban az, hogy minél távolabb helyezkedik el egymástól a két kifejezés, a mondat annál könnyebben feldolgozható. Abban *szintén* hasonlóságot fedezhetünk fel, hogy mire tud vonatkozni a *szintén*, hiszen mondatvégi helyzetben csak disztributív jelentéstöbbletet hordozhat, amely a kvantorok esetében pontosan ezek illetén operátor jellegéből következően már biztosítva vannak.

A „szintének” szintaktikai elemzése

Ebben az egységben a különféle *szintén*-ek szintaktikai elemzésével foglalkozom, melyen keresztül a korábbi fejezetekben felmerült kérdésekre is válasz adható. Az általam választott mondatelemzési modell egy a nemzetközi követelményeknek megfelelő generatív szintaktikai rendszer. Ez a rendszer magába foglalja a Grohmann-féle (2003) *antilokalitás és szerteágazó tartományok* elméletét, illetve a *Behaghel-szabályt* is.

A magyar mondat sajátossága, hogy az ige után a fő összetevők tetszőleges sorrendben ejthetők ki, de ezen szabadság mellett a magyarban is van preferált sorrend. Behaghel (1932) fogalmazta meg a *'növekvő összetevők törvényét'*,¹⁶ amely szerint az ige utáni összetevők növekvő sorrendben követik egymást. Ezt az elvet vagy szabályt az általam bemutatott modell követi.

Grohmann (2003) a szintaktikai szerkezetben három *szerteágazó tartományt* különböztet meg, amely a mondatok felépítését is három egységre osztja. A legalacsonyabb tartomány a theta zóna, amely a tematikus szerepek kiosztásáért felelős és a *vP* héjig tart. Ezt követi az ún. *phi* zóna, amely

¹⁶ É. Kiss 2008. 132.

az igével való egyeztetés színhelye. Hierarchikusan legmagasabban az omega zóna helyezkedik el, amelyben a diskurzussal kapcsolatos jegyek határozódnak meg. A szerteágazó tartományok közötti mozgást az *antilokalitási elv* határozza meg, amely kimondja, hogy „egy mozgatásnak nem szabad túl lokálisnak lennie”, azaz egy elem csak thetaból phibe, illetve phiból omegába mozoghat, az azonos zónán belüli mozgatás nincs engedélyezve.¹⁷

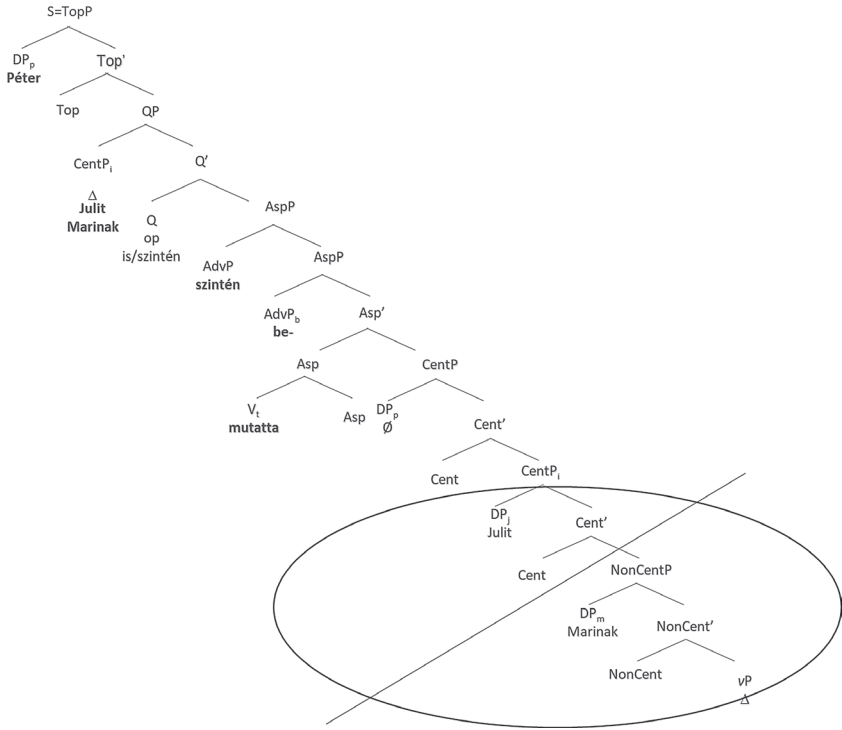
Jelen dolgozatban a theta zónával nem foglalkozom, mert az általam vizsgált jelenségek szempontjából irreleváns ennek belső felépítése. Ami releváns, az a phi és az omega zóna szerkezete.

A korábbi fejezetekben a *szintén* kifejezésnek két típusát különböztettem meg aszerint, hogy az őt megelőző (*disztributív szintén*) vagy az őt követő (*diskurzusörző szintén*) elemre utal. A *disztributív szintén* esetében az a probléma merült fel, hogy ez a partikula képes nemcsak egy, hanem több elemre, rendezett n-esekre vonatkozni. Az alábbi (20) példához tartozó szintaktikai reprezentáció ennek kezelésére világít rá.

- (20) Péter Julit Marinak szintén bemutatta.
szándékolt jelentés: '[Péter több embernek bemutatott valakit. Péter Cilit Ibinek bemutatta, valamint] Péter Julit Marinak szintén bemutatta.'

A (20) mondathoz tartozó 1. ábrán a *vP* helyezkedik el a theta zóna csúcán, mely zónában a tematikus szerepek kiosztása történik. Ezen zóna belső struktúrája jelen dolgozat szempontjából irreleváns, ezért nincs kifejtve. A phi zóna élén az Asp frázis helyezkedik el, melynek fejébe bemozog az igei fej, specifikálójában pedig az igekötőt találjuk. Ami a főnévi kifejezéseket illeti, ebben a zónában annak alapján kerülnek Cent, illetve NonCent frázisok specifikálójába az egyes kifejezések, hogy az igének centrális (azaz alanyi vagy tárgyi), vagy nem centrális vonzatai-e. A Cent és NonCent frázisok sorrendje alapvetően szabad, default esetben ezek sorrendjét a Behaghel-szabály határozza meg, vagyis az ide kerülő elemek hangtani súlya alapján rendeződnek az összetevők; ily módon magyarázható az, hogy a magyarban a

¹⁷ Grohmann fáziselméletét a magyar főnévi kifejezések szerkezetének leírásában KARÁCSO-NYI 2018. alkalmazza.

1. ábra: A Péter Julit Marinak szintén bemutatta szósor szintaktikai reprezentációja

posztverbális zónában alapvetően szabad az összetevők sorrendje. Mivel a Péter főnévi kifejezés a szándékolt jelentésben ismert elem, így CentP specifikálójából TopP specifikálójába mozog immár az omega zónába érve. Az ezen Cent frázis komplementumában álló CentP pedig, mely immár csak a Julit és a Marinak főnévi kifejezéseket tartalmazza, a szintén omega zónához tartozó QP specifikálójába mozog, melynek fejében a szintén hangalak- kal nem rendelkező operátor áll. Így adhatunk számot arról, hogy a szintén ez esetben egy rendezett párra vonatkozik. Ilyen rendezett n-esre vonatkozó szintén-es mondatok esetén tehát a phi zónában nem a Behaghel-szabály alapján épülnek ki a Cent, illetve NonCent frázisok, hanem aszerint, hogy feljebb helyezkednek el azok, melyek önállóan mozognak valamilyen ope- rátor specifikálójába, és ezeket követik (szintén meghatározott sorrendben)

azok, amelyek a *szintén*-fejű QP specifikálójába mozognak egy nagyobb egység részeként.

A fenti 1. ábra a (20) többértelmű mondatnak csupán az egyik jelenését szemléltető reprezentáció. Ugyanezt a mondatot értelmezhetjük úgy is, hogy a *Péter* kifejezés is a *szintén* hatókörébe kerül, ekkor rendezett hármásra való utalás történik, az alkalmazott mozgatus *Péter* CentP-jét is magába foglalja és a mondatunk élén ekkor a *szintén*-fejű kvantor frázis áll. Ugyanakkor a *szintén* hatókörének megállapításakor lehetséges csupán egy összetevőre való utalás, akkor a QP specifikálójába a *Marinak* kifejezést tartalmazó főnévi csoport kerül, míg a *Julit* és a *Péter* is külön-külön topikban jelenik meg.

Azonban kérdésként merül fel, hogy a *szintén* miként alkot kvantoros csoportot. Ahogy a 3. fejezetben már említésre került, a vizsgált partikula erősebb hangsúlyt visel magán, mint a szemantikai és szintaktikai szempontból hozzá hasonló *is* kifejezés, továbbá a *szintén* és a vonatkozott kifejezés közé képes másik partikula is beékelődni.

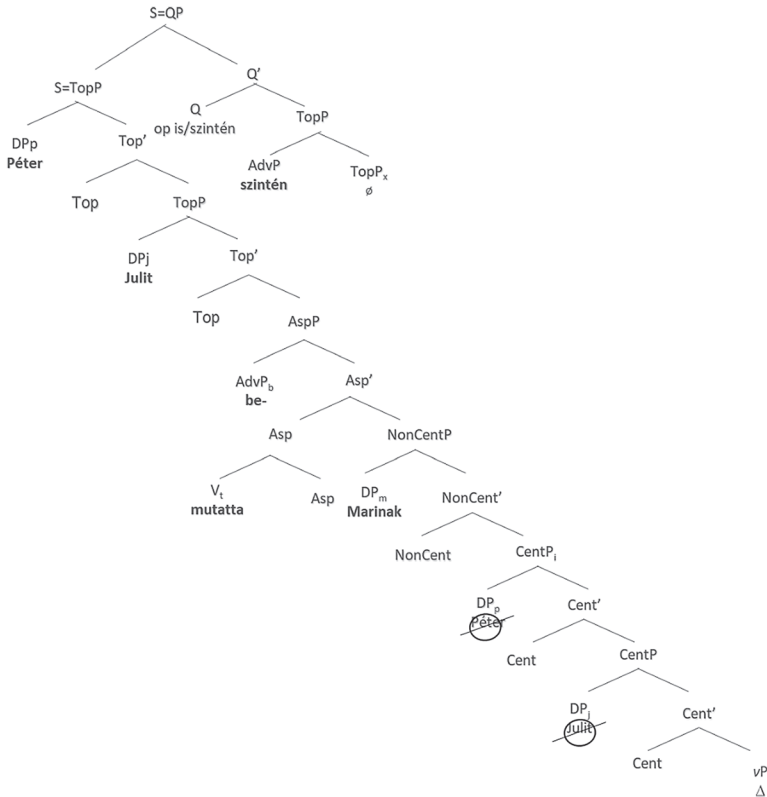
- (21) a. Péter sajnos szintén elkésett.
b. Ki mikor ment haza?

Amennyiben a (21a) mondatot az *is*-hez hasonló módon, csupán egy kvantor csoport kiépítésével próbálnánk reprezentálni, úgy kudarcot vallanánk. Ennek oka az, hogy a *szintén* nem csupán egy disztributív olvasat kiváltására alkalmas partikula, hanem egy olyan kifejezés is, ami képes jelölni a mondatok topik-komment határát. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a *szintén* a szintaktikai reprezentációban szabad határozóként (AdvP) jelenik meg, azonban – nem inherensen, de – a mondat egészének értelmezésével disztributív olvasatot vált ki, és így QP kiépítését indukálja. A nem inherens operátori funkció nem egyedi jelensége a *szintén*-nek, hiszen a többkérdőszavas mondatok esetében is ez áll fenn. (21b) mondatban az igéhez közelebb álló kérdőszó (mikor) fókusz pozícióban helyezkedik el, az öt megelőző kérdőszó pedig kvantorcsoporthoz tartozik, hiszen ezen kérdésre válaszként több személy nevét és több időpontot várunk (pl. Luca 10-kor, Peti éjféلكor). Véleményem szerint hasonló jelenségről van szó.

A *disztributív szintén* esetében felmerült még egy megoldandó probléma, amely a szóban forgó partikula mondatvégi pozíciója esetén jelentke-

zett. Az általam végzett interszubjektív kísérlet során a mondatvégi *szintén*-t tartalmazó szósorok értékelése nagy szórást mutatott, a megkérdezettek fele tökéletes mondatnak ítélte meg ezeket, míg a másik fele teljesen agrammatikusnak jelölte őket. A (22) szósorhoz tartozó 2. ábra alapján meg lehet magyarázni ennek a nagy szórásnak az okát.

(22) Péter Julit bemutatta Marinak szintén.

2. ábra: A Péter Julit bemutatta Marinak szintén szósor szintaktikai reprezentációja

A szóban forgó szerkezet csak az utolsó mozzanatban tér el a *Péter Julit bemutatta Marinak* szósor reprezentációjától. Ez alapján a theta zónában kiosztódnak a tematikus szerepek, majd a főnévi kifejezések a phi zónába

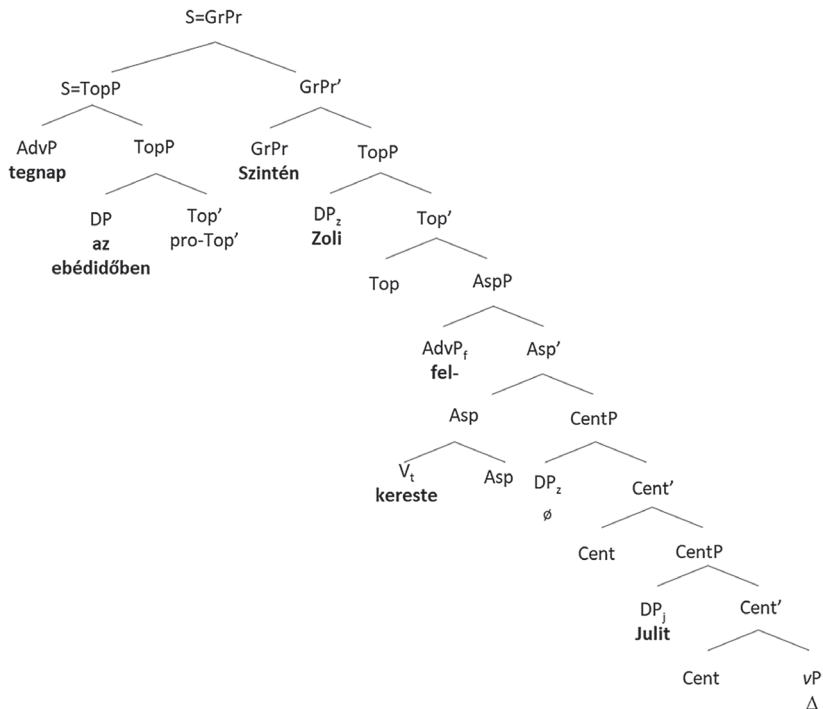
mozognak a megfelelő CentP-k, illetve NonCentP specifikálójába, míg az ige az Asp-fejbe kerül, mely frázis specifikálójában ezúttal is az igekötő jelenik meg. Az 1. ábrától eltérően a Marinak főnévi kifejezés ezúttal nem mozog tovább a phi zónából, míg a Péter és a Julit főnévi kifejezések számára egy-egy TopP épül ki. A (22) szósor szintén háromértelmű, akárcsak a (20); és mindkét mondat ugyanazzal a három értelmezéssel rendelkezik. A 2. ábra azt a szerkezetet reprezentálja, amely a következő jelentéshez tartozik: 'Tegnap sok bemutatás történt. Ödön Gizit bemutatta Hugónak, és Péter Julit bemutatta Marinak szintén.'¹⁸ Mivel a szerkezetben a *disztributív szintén* van jelen, így QP-t kell a szerkezetben kiépítenünk. Mivel a *szintén* szórendileg a mondat végén áll, így a szerkezet létrehozásában az utolsó lépést a teljes TopP QP specifikálóba történő mozgataja jelenti. És ez az a lépés, amely magyarázatot nyújt a (22) szósor elfogadhatóságában tapasztalható nagy szórásra. Akik számára a (22) szósor elfogadhatatlan, azok vélhetően nem tolerálják az utolsó mozgatas előtt előálló [Kvantor>Topik] operátorsorrendet; míg akik grammatikusnak ítélik meg a szóban forgó szósort, azok számára az a döntő mozzanat, hogy a végső mozgatas után (már) nincs problematikus [Kvantor>Topik] operátorsorrend.

A *diskurzusörző szintén* egy eddig nem tárgyalt jelenség a nyelvészeti szakirodalomban. A korábbiakban már említésre került a *Ground Preservation* új frázis, amely célja, hogy egyszerűen tudja szemléltetni a *diskurzusörző szintén* kettős jellegét: a visszautalást a megelőző kontextusra és a vonatkozást az őt követő összetevőre. A (23) mondathoz tartozó 3. ábra egy opciót mutat be az ilyen típusú mondatok elemzéséhez.

(23) Szintén tegnap az ebédidőben Zoli felkereste Julit.

A 3. ábrán látható szerkezet az eddigieknek megfelelően épül, ami a (ki nem fejtett) theta és az ezúttal két CentP-t és egy AspP-t tartalmazó phi zónát illeti. Az omega zónában ezúttal az alanyi vonzat (Zoli) található, mely főnévi kifejezés ezúttal egy TopP specifikálóját foglalja el. Az ábra újdonságot jelentő részét a *szintén*, illetve a két szabadhatározó (tegnap, az ebédidőben)

¹⁸ A másik két jelentéshez tartozó reprezentáció jövőbeli kutatás tárgyát képezi; ezek kialakítása a *szintén* mondatvégi pozíciója miatt korántsem triviális.

3. ábra. A Szintén tegnap az ebéidőben Zoli felkereste Julit szósor szintaktikai reprezentációja

elhelyezése jelenti. Mint azt korábban említettem, a *diskurzusörző szintén* számára egy új operátorfrázis bevezetését javaslom, melyet a funkciója alapján *Ground Preservation*-nek, azaz GrPrP-nek neveztem el. Ennek specifikálójában jelennek meg azok az elemek, amelyeket a korábbi diskurzusból megőrzünk, és amelyekről a jelenlegi állítás is szól. Ezek az elemek nem önálló frázisként bukkannak itt fel, hanem egy mondat szerkezet részeként egy-egy TopP specifikálójában azt jelezve, hogy a jelenlegi állítás egy korábbihoz hasonlóan szintén arról szól, hogy mi történt tegnap az ebéidőben. Mivel nincs szükség a teljes korábbi állítás megismétlésére, a releváns részek felidézése után egy *pro* elem beillesztését javaslom hasonlóan ahhoz, ahogyan BÁNRÉTI (1992. 738–741.) kezeli az anaforikus ellipsziseket. A GrPr fejében

foglal helyet a *szintén*, mely a hangtanban helyeződik át a GrPr specifikálójában megjelenő kifejezés elé. Ehhez szükséges feltételezni, hogy ezen *szintén* lexikai leírásában benne van, hogy ennek az elemnek a specifikálóban álló kifejezéshez balról kell csüggeszkednie.

A (23) példán alapuló 3. ábra a *diskurzusőrző szintén* azon típusát mutatja be, amelyben a specifikálóba került összetevő a mondatban szabadhatározói funkciót tölt be. Ebben az esetben – amint láthatjuk – a kiemelt összetevő topik csoportot alkot, azonban a vonzatok esetében az elemzés más képet mutat. Amikor vonzat kerül a *diskurzusőrző szintén* hatókörébe, a szerkezetben fókusz kiépítése szükséges. Ily módon tehát a kötelező vonzatok esetén megjelenése is kezelhető, de pontos részletek tekintetében ezen a területen mindenképpen további kutatásokra van szükség.

A szintaktikai elemzések összegzésként mindezek alapján elmondható, hogy a kétféle *szintén* két radikálisan különböző módon kezelendő. A *disztributív szintén* a topik-komment zóna határát jelző partikula, amely a mondat értelmezése során kvantoros kifejezést alkot, így szerkezetbe való csatolása után egy QP kiépítését javaslom (amelynek specifikálójában akár több főnévi kifejezés is megjelenhet, amennyiben a *szintén* rendezett n-esekre vonatkozik), a *diskurzusőrző szintén* pedig funkcióját hangsúlyozandó egy *Ground Preservation* frázisban kap helyet.

Összegzés és a kutatás további lehetséges irányjai

A *szintén* alapos vizsgálata rámutatott ezen partikula jellegzetességeire és különlegességeire, amelyeket jelen fejezetben összegzek. A *magyar értelmező kéziszótár* a *szintén*-nek két jelentését különböztette meg. Az egyik a disztributív jelentéssel bíró változat, amely a dolgozatban tüzetesen bemutatásra került, a másik – amely a *szinte* jelentésével hozható párhuzamba – egyetlen mondatban sem bukkant elő, mára már kihalt a magyar nyelvből. A nyelvtörténeti keretből kiindulva a tényleges vizsgálat első lépése a *szintén* összevetése volt a vele rokonítható *is* kifejezéssel. Ebből az összevetésből lényegében az derült ki, hogy egyetlen közös vonásuk a disztributív jellegük, amely miatt képesek egymást helyettesíteni, de akár egyszerre is, külön egy-egy részt alkotva szerepelhetnek a mondatban annyi megkötéssel, hogy a *szin-*

tén-t tartalmazó kifejezésnek meg kell előznie az *is*-eset. A két kifejezés részletes összehasonlítása eredményezte azt, hogy fel tudtuk térképezni a *szintén* sajátosságait. Megállapítottuk azt, hogy a *szintén* nemcsak egy, az őt közvetlenül megelőző elemre képes vonatkozni, hanem rendezett *n*-esekre is. Érdekes jelenség a mondat végén elhelyezkedő *szintén*, amely elfogadhatóság tekintetében megosztja az anyanyelvi beszélőket (mely véleménykülönbség alapvetően egy kvantort követő topikkal magyarázható). A mondatvégi *szintén*-nek egy sajátos, egyedülálló jelentésére is fény derült az emocionális igék esetében, miszerint alkalmas viszonzás kifejezésére. Azt is megfigyelhettük, hogy a mellérendelő *szintén*-t tartalmazó kifejezések esetében választhatunk az egyes és a többes számú ragozás közül. Végül pedig az összehasonlítás következtében az *is* kiderült, hogy a *szintén* képes bizonyos esetekben önálló mondatrészt, vagy akár önálló mondatot is alkotni.

A disztributív jelentésű *szintén* alapos megismerése után az egyszerű mondatok vizsgálatánál derült fény egy olyan egyedülálló tulajdonságra, amely nemcsak a *szintén* szintaktikai pozícióját, hanem annak jelentését is megváltoztatta. A *szintén* ezen típusát jelöltem a *diskurzusörző szintén* elnevezéssel. A *szintén* ezen típusa kettős funkcióval bír, hiszen – eltérően a disztributív változattól – az őt követő elemre vonatkozik, ugyanakkor visszautal a megelőző kontextusra. Erre reflektál a *diskurzusörző* elnevezés. Ahhoz, hogy ezt az újonnan feltárt funkciót szintaktikai síkon is érzékeltetni lehessen, szükség volt egy új frázis bevezetésére, amelyet Ground Preservation-nek (GrPrP) neveztem el. A *diskurzusörző szintén*-en belül két csoportot különítettem el az alapján, amire vonatkozik. A szabadhatározóval és a fakultatív vonzattal alkotott kifejezést az jellemzi, hogy a mondat élén helyezkedik el a GrPrP specifikálójában és alapesetben topik követi (valamint az igekötő az ige előtt áll), azonban ha egy ilyen elemet hangsúlyos elem követ, akkor fókusz is állhat utána, amely indukálja az ige-igekötő sorrendet. Ezzel szemben, amikor a *szintén* kötelező vonzatra vonatkozik, akkor jelenlétével kötelezően fókuszot vált ki.

Ezt követően azt vizsgáltam meg, hogy képes-e a *szintén* kvantoros kifejezésekkel együtt megjelenni. Először a *diskurzusörző szintén* megjelenését vizsgáltam. Különlegességet az a jelenség mutatott, hogy míg univerzális kvantor megjelenhet a GrPrP specifikálójában (pl. *szintén minden hétfőn*), addig *is*-es összetevő nem bukkanhat fel itt. A második vizsgálati szempont-

tot a *szintén* és a kvantoros kifejezések sorrendje jelentette. Ahogyan már az *is*-sel való összevetésnél is kiderült, az a szórend a természetesebb, amelyben a *szintén*-es kifejezés megelőzi az *is*-eset. Ezzel szemben a *minden*-es kifejezéseknél ennek fordítottja bizonyult igaznak. Mindkét esetben elmondható azonban az, hogy minél távolabb helyezkedik el egymástól a szóban forgó partikula és a kvantorocsoport, annál könnyebben érthető meg a mondat. A harmadik és a kvantorok esetében utolsó szempontomat annak feltérképezése jelentette, hogy mi mindenre tud vonatkozni a *szintén*, különös tekintettel arra az esetre, amikor ez az elem a mondat végén áll. Ezen vizsgálatból az derült ki, hogy a *szintén* nem vonatkoztatható kvantorokra, mivel mondatvégi pozícióban csak disztributivitást tud jelölni, mely tulajdonsággal a kvantorok már rendelkeznek. Az egyszerű mondatok vizsgálatánál felmerült szintaktikai nehézségeket és problémákat a következő fejezetben mondatelemzési ábrákkal támasztottam alá.

Jelen dolgozat célja a *szintén* minél alaposabb leírása volt ahhoz, hogy mindez további kutatás alapjául szolgálhasson. Mindenképpen alaposabb vizsgálatot érdemel – a fent említetteken kívül – a mondatvégi, valamint a *diskurzusörző szintén*-nek a mélyrehatóbb vizsgálata, főként szintaktikai szinten. Egy későbbi kutatásnak feltétlenül érdemes kitérnie továbbá a *szintén*-hez hasonló elemek feltárására, illetve ezen elemnek/elemeknek az összetett mondatokban való megjelenésére.

Elsősorban a dolgozatban már említett partikulák vizsgálata lehet célra vezető; a *szintén* által alkotott egyetlen összetétel, az *úgyszintén* vizsgálata, valamint a szemantikailag rokonítható *akárcsak* és *ugyancsak* kifejezéseké. Az *ugyancsak* a dolgozat során többször előkerült mint a *diskurzusörző szintén* jelentését helyettesíthető kifejezés. Ebből kiindulva azt állíthatjuk, hogy az *ugyancsak* elsősorban diskurzusörző olvasatot vált ki¹⁹, azonban szükséges disztributív szempontú vizsgálata is.

Fontos kutatási területnek bizonyulhat még a *szintén* összetett mondatokban való vizsgálata, hiszen a mindennapi nyelvben leginkább ezekben a szósorokban bukkan elő. Csupán két olyan érdekességet ragadnék ki, amely-

¹⁹ Ezt igazolja a mellékletben szereplő 50 véletlenszerű mondat is, melyek a Magyar Nemzeti Szövegtárból származnak. 1. sz. melléklet.

lyel kutatásaim során találkoztam. Az egyik ilyen a szóban forgó partikula ellipszisekben való megjelenése.

- (24) a. Mari Pétertől a születésnapjára órát kapott, és Juli szintén.
 b. Mari Pétertől a születésnapjára órát kapott, és Juli Zolitol szintén.
 c. Mari Pétertől a születésnapjára órát kapott, és Juli Zolitol a névnapjára szintén.
 d. *Mari Pétertől szintén, és Juli órát kapott a születésnapjára.
 e. *Mari Pétertől szintén, és Juli Zolitol kapott órát a születésnapjára.

A (24a-c) mondatok anaforikus ellipsziseket tartalmaznak. Ezekben azt érdemes megvizsgálni a *szintén* szempontjából, hogy mire tud ez az elem vonatkozni. (24a) esetében egyértelműen az alanyra vonatkoztatva értelmezzük, vagyis 'Juli is egy olyan személy, aki Pétertől a születésnapjára órát kapott' (24b-c)-ben azonban már rendezett n-esekre vonatkozik már a *szintén*: (24b) esetében a <Mari, Pétertől> rendezett pár alternatíváját adjuk meg (míg az elliptált szakasz, a szülinapi ajándékozás és maga az ajándék közös motívum a tagmondatokban), míg a (24c)-nél egy rendezett hármas (<Juli, Zolitol, a névnapjára>) van a hatókörében.

A (24e-f) példák azt szemléltetik, hogy a *szintén* kifejezés nem jelenhet meg előreutaló ellipszisekben. Ennek oka az, hogy a *szintén* disztributivitást kifejező típusának alkalmazásával csak korábban elhangzottakra lehetséges visszautalni.²⁰

A másik különlegesség, amely az alárendelések vizsgálata során került felszínre, az a jelenség, hogy a *szintén* milyen mértékben tud elszakadni a vonatkozott kifejezéstől, mennyi összetevőt bír el a szóban forgó partikula a vonatkozott kifejezés fejéhez viszonyítva.

- (25) a. Az a fiú, akivel tegnap megismerkedtem, szintén levett a lábamról, akárcsak Zoli.
 b. ??Az a fiú, akivel tegnap megismerkedtem, is levett a lábamról, akárcsak Zoli

²⁰ BÁNRÉTI 1992. 785.

A (25a) alapján azt állíthatjuk, hogy a *szintén* esetében lehetséges, hogy a partikula és az *az a fiú* kifejezés közé egy lexikális fejes alárendelő tagmondat ékelődik, mely szórendi variánsa az *is* esetében szignifikánsan rosszabb grammatikai ítélettel társul.

Ezek alapján úgy gondolom, hogy mindenképpen érdemes a *szintén* további vizsgálata az összetett mondatok területén, illetve a hozzá hasonló elemek kutatása, amelyek következő dolgozatok témájául szolgálhatnak.

Rövidítések

ALBERTI 2006	ALBERTI Gábor: Generatív grammatikai gyakorlókönyv III. Bp., 2006.
ALBERTI–MEDVE
2002/2005	ALBERTI Gábor – MEDVE Anna: Generatív grammatikai gyakorlókönyv I. Bp., 2002/2005.
BÁRCZI–ORSZÁGH
1959–1962	BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.): A magyar nyelv értelmező szótára. Bp., 1959–1962.
BEHAGHEL 1932	BEHAGHEL, Otto: Deutsche Syntax IV. Heidelberg, 1932.
BENKŐ 1976	BENKŐ Lóránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1976.
BÁNRETI 1992	BÁNRETI Zoltán: A mellérendelés. In: Strukturális magyar nyelvtan. Szerk. Kiefer Ferenc, Bp., 1992. 738–741, 782–787.
BRODY 1990	BRODY, Michael: Remarks on the Order of Elements on the Hungarian Focus Field. In: Approaches to Hungarian 3. Ed. Kenesei, István Szeged, 1990. 95–121.
BROEKHUIS–KEIZER
2012	BROEKHUIS, Hans – KEIZER, Evelin: Nouns and Noun Phrases. Volume I. Amsterdam, 2012.
GROHMANN 2003	GROHMANN, Kleanthes K.: Profil Domains: On the Anti-Locality Movement Dependencies (Linguistic Aktuell 66). Amsterdam, 2003.
É. KISS 1992	É. KISS Katalin: Az egyszerű mondat szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan. Szerk. Kiefer Ferenc, Bp., 1992. 77–177.
É. KISS 1996	É. KISS Katalin: A többszörös fókusz a magyar mondat szerkezetben. In: Néprajz és nyelvtudomány XXXVII. Szerk. Büky László – Maleczky Márta, Szeged, 1996. 47–65.
É. KISS 1999	É. KISS Katalin: Mondattan. In: Új magyar nyelvtan. Szerk. É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter, Bp., 1999. 15–184.
É. KISS 2002	É. KISS Katalin: The Syntax of Hungarian. Cambridge, 2002.

-
- É. KISS 2008 É. KISS Katalin: Tagadás vagy egyeztetés? A senki, semmi típusú névmások szórendi helye, jelentése és hangsúlyozása. *Magyar Nyelv* 104. (2008) 129–143.
- FUTÓ 2019 FUTÓ Bettina: A logai is-től a pragmatikai is-en át a metakognitív is-ig. OTDK-dolgozat. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2019.
- KARÁCSONYI 2018 KARÁCSONYI Krisztina: A pre-D nem birtokosi pozíció. In: *Specimina Operum Iuvenum* 5. Szerk. Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás, Pécs, 2018. 59–87.

Melléklet

Forrás: Magyar Nemzeti Szövegtár

Régió: magyarországi

Származás: sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes

Lekérdező: a [word="ugyancsak"] ; ((a div. region="magy"))

A lekérdezett korpusz mérete: 164710196 szó

Találatok száma: 16390 (99.51 / millió szó)

☐	magyarországi sajtó	és öcső szállás " valahol mindig akad ". Egy	ugyancsak 1990-es kimutatás szerint: " Magyarországon
☐	magyarországi sajtó	Szécsi. Már 2-0-ra vezetett a Dabas, amely az	ugyancsak 36 pontos ESMTK előtt áll a csoport élén. Ki
☐	magyarországi sajtó	béle - részben - a bővítés miatt, ezek az	ugyancsak a bővítés érdekében elengedhetetlen intézmé
☐	magyarországi sajtó	minősített anyagot a DDB választotta és ajánlotta a Vodafone-nak,	ugyancsak a DDB rendelle meg annak felhasználó jogai
☐	magyarországi sajtó	A törvény 62. §-a (3) bekezdése értelmében megválasztásukra	ugyancsak a kuratórium elnöksége tagjaira irányadó sza
☐	magyarországi sajtó	az Európai Unió újabb kibővítésének a folyamatát. Keddén pedig	ugyancsak a külügyminiszterek részvételével kezdik me
☐	magyarországi sajtó	A kultúra, a művelődés, a jó szakemberek megtartása	ugyancsak alapvető, az állam egészének ügye. Örülnek,
☐	magyarországi sajtó	tabálk sziszegése és hörgése. Ilyenek volt elbeszélőivalója. Olyasféle	ugyancsak, amelybe kérdést, sőt tanácskérést burkol az
☐	magyarországi sajtó	sikamlós történetek vagy a bekövetkezendő szexuális aktusra utaló egyértelmű célzás	ugyancsak. Ám ennyi, és nem több. A nyilvánosház
☐	magyarországi sajtó	A harmadik legnagyobb amerikai tv-szolgáltatónak számító Sprint,	ugyancsak amerikai Nextel, a Franc e Télécom és a Deut
☐	magyarországi sajtó	" készült hozzá. Sokszögű bástya Sokszögű bástya. Ez	ugyancsak a vár védelmét szolgálta. A régi várakat által:
☐	magyarországi sajtó	helyek meglátogatása mellett száraz fágy, mert Portugáliában ilyenkor -	ugyancsak az atom miatt - kurva hideg van, az erendően
☐	magyarországi sajtó	milliárd forintot nyeresége csaknem 30 százalékkal magasabb a tavalyi,	ugyancsak az első kilenc hónapban elért profitnál. A cég
☐	magyarországi sajtó	majd jól helyezést ért el a nyíregyházi Szentpáli Roland és	ugyancsak az jellemző, hogy a közgazdaság-tudomány I
☐	magyarországi sajtó	képviselőtársunk, MSZP, 6. követi Pozsgai Balázs képviselőtársunk,	ugyancsak az MSZP-től. DR. LUSZTIG PÉTER (MSZJ
☐	magyarországi sajtó	azt nem, hogyan fejeződik be. A külföldi lapértékelések	ugyancsak borítoltók. A montenegrói konfliktust márci
☐	magyarországi sajtó	majd jól csépegtessük le a madársalátát, mossuk meg és	ugyancsak csépegtessük le. Az avokádót vágjuk ketté, s
☐	magyarországi sajtó	, fején fekete simaszkkal pisztolynak látszó tárggyal a kézben próbálta	ugyancsak egy nő táskáját elragadni. A nő ellenállt, dul
☐	magyarországi sajtó	töltötte fel. Mint lapunk is megírta, csütörtökön este	ugyancsak egy Securitas pénzszállító autót raboltak el f
☐	magyarországi sajtó	= kb. 44 munkanap.) Munkállatők közötti megállapodás alapján	ugyancsak elrendelhető egy oldalúan egy másik cégnél ti
☐	magyarországi sajtó	versenyben első helyezést ért el a nyíregyházi Szentpáli Roland és	ugyancsak első helyen végzett a magyar Ewald Kvintett
☐	magyarországi sajtó	hogy Jörg Haider Szabadságpártjával nem hajlandó koalíciót alakítani. Schüssel	ugyancsak éreztetette, hogy Haider " nemkívánatos " p
☐	magyarországi sajtó	stabilitásának és a konjukturának a biztosítása. Ugyanakkor megoldásként az	ugyancsak fejlett technikat igénylő ürktutas forrszoizna
☐	magyarországi sajtó	vizuális kutatás és magyarázat forradalma jelentett, s amely fordulat	ugyancsak feltétele volt annak, hogy a VR kérdése ne p
☐	magyarországi sajtó	. A negyedik elődöntős az amerikai Davenport lesz, aki	ugyancsak három játszmában verte meg a verseny tavá
☐	magyarországi sajtó	jövédkei biztosíték minimumértéke tekintetében, mint amelyet a törvény az	ugyancsak kizsenueni mérési bérfozési tevekényseg és fü
☐	magyarországi sajtó	de semmi gond. De lettek volna mások is,	ugyancsak magyarok, akikkel szeretnénk volna együttm
☐	magyarországi sajtó	Népligetben. A Győr-Bp. Spartacus és a Vác-Vásas negyedöntöket	ugyancsak ma játszsak. 2000_március_01_ , szerda Kem
☐	magyarországi sajtó	lakodalmon! Hát az csudám nekem, s a felesége	ugyancsak. Már az elején, amikor megláttam, már akkor
☐	magyarországi sajtó	elveszi tőle. A negyedket is elveszik. Az ötödiket	ugyancsak. Mátyás még mindig mindig gyáva nélküli és tiszta h
☐	magyarországi sajtó	genetikai adottságra, a családban előforduló alkoholizmusra vagy a személyiség	ugyancsak meghatározhatatlan eredeti depressziójára és
☐	magyarországi sajtó	módonk vérg sértett egy királyt. Valamicske idő múltán,	ugyancsak mesterségének gyakorlása közben, hajója öss
☐	magyarországi sajtó	Szabó László fia. Nem beszélve Orbán Győzőről, aki	ugyancsak MSZMP-tag volt. Kovács: szónoki fogás Ko
☐	magyarországi sajtó	erősen károsítják a fejlődő országok fizetési mérlegét. A Hetek	ugyancsak oroszoták a magas olajárakat, de elvetettek z
☐	magyarországi sajtó	, mint a feltételes módnak a jele " , és ugyancsak ott van az - sz. - tok/-tek/-tok/-tek és a	
☐	magyarországi sajtó	vesztíteni fognak. Még akkor sem, ha - mint	ugyancsak ő emlékezett rá - 1990-es, nagy győzelmi ki
☐	magyarországi sajtó	kitört pánik miatt. Tízennyolc évvel később Bécs egy ik színházában	ugyancsak pánikba esett emberek 570 társukat taposfak
☐	magyarországi sajtó	sokat kellett bibelődni, s feltehetőleg (remélhetőleg) 2002-ben	ugyancsak sokat kell majd. Hiába, hogy " kicsit keveseb
☐	magyarországi sajtó	cigány érdekvédelmi szervezet adja ki a magyarországi Soros-alapítvány és az	ugyancsak egy nyilatkozott, hogy nem ellenzi korábbi h
☐	magyarországi sajtó	átadott dokumentumokat. A távozásomat követően hivatalban maradt egykori munkatársaimtól	ugyancsak számos információt kaptam, de az elgázodás
☐	magyarországi sajtó	A másik offtopic a Tiedtol függetlenül az aranyhalasba írtam,	ugyancsak Talak kapcsan; o) Dun Ringill 01 /
☐	magyarországi sajtó	Magyar Alapítvány a Guatemalai Gyermekéért " is, amely elevenez	ugyancsak tartalmától eltérő intézményt takart. Az öptik
☐	magyarországi sajtó	a kiürülése az indokolt megduzzadás után tehát tulajdonképpen kiegyenlítődes;	ugyancsak természetes történelmi folyamat. A tulzsfútló
☐	magyarországi sajtó	és elfogadtam Budapest főpolgármesterévé történt jelölésemet, annak az okát	ugyancsak Tocquevillele szavait idézve adhatom: " a hoz
☐	magyarországi sajtó	50 százalék fölött lesznek. A magyarországi külső gyártás némileg	ugyancsak túllépi a 15 százalékok - e kategóriában a köz
☐	magyarországi sajtó	államfői tisztiséget, s Jamil Mahuad, a megbuktatott elnök	ugyancsak úgy nyilatkozott, hogy nem ellenzi korábbi h
☐	magyarországi sajtó	már-már a " vérrög " mitosza; egy másik,	ugyancsak új tésztet felerosítói ezt a gondolatot: Testem c
☐	magyarországi sajtó	ritkán fémek a fészkekhez, a galambfiókák fő réme az	ugyancsak városi lakossá lett csoka. A galambgyerekek

KARÁCSONYI KRISZTINA

A magyar főnevek szintaktikai szerkezete: deverbális, reprezentációs és relációs főnevek

The syntactic structure of the Hungarian noun phrases headed by deverbals,
representational and relational nouns

In my former researches, I have investigated five different types of Hungarian noun phrases in a generative linguistic framework. In an earlier phase, I have observed the following three groups of deverbals: the complex event denoting, the simple event denoting, and the result denoting deverbals. From then on, I have complemented and fulfilled my researches with the analysis of syntactic structures of representational and relational nouns. The current work contributes to the formal branch of syntactic approaches with a uniform syntactic model, which could manage all the aforementioned types of the Hungarian noun phrases in a way, that it can account for both the similarities and the differences between the certain groups. The syntactic trees are built according to the Minimalist Program, in particular with the use of Grohmann's Phase Theory and Alexiadou's D-visibility Principle.

Bevezetés

Jelen dolgozat a 2017-ben megkezdett és 2018 áprilisában a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutatott kutatásom folytatása, annak kibővítéseként tekintendő. Akkor azt a célt tűztem ki magam elé, hogy szintaktikai szerkezetet társítsak olyan magyar főnévi szerkezetekhez, amelyekben kitöltésre kerül az ún. pre-D nem birtokosi pozíció (1), amely a magyar nyelvben a komplex esemény jelentésű deverbális főnevek bal periferiáján elhelyezkedő, legbaloldalibb összetevő, és amelyről korábban nem adott számot sem a hazai, sem a nemzetközi generatív szakirodalom. A pozícióról a későbbi fejezetekben, a szintaktikai szerkezetek bemutatásánál részletesebben is írok majd.

- (1) Na például *mindkét konferenciára* csak Péternek az elküldése, az kifejezetten rossz ötlet volt.

Ahogy az az imént a pre-D nem birtokosi pozíció kapcsán elmondottakból is kiderül, korábban csak a komplex esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetét térképeztem fel. A jelenlegi dolgozatban viszont arra vállalkozom, hogy a korábban vizsgált szintaktikai szerkezet elméleti apparátusát felhasználva több különböző típusú főnévhez is szintaktikai szerkezetet társítsak, így rámutatva azok morfoszintaktikai hasonlóságaira is különbségeire; és létrehozva egy egységes, a magyar főnevek szintaktikai szerkezetét megragadni képes modellt. Az ágrajzok az egyszerű esemény, illetve eredmény jelentésű deverbális, valamint a relációs és reprezentációs főnevek szerkezetét modellezik. A téma relevanciáját az adja, hogy a kurrens hazai generatív kutatásokban komoly érdeklődés övezi a magyar főnévi csoport minél alaposabb és minél több részletre kiterjedő szintaktikai feltérképezését,¹ az én dolgozatom is ezekhez a kutatásokhoz szeretne kapcsolódni.

A tanulmány a következő módon épül fel. A kutatás során használt elméleti keret bemutatása után röviden ismertetem a magyar főneveknek azokat a csoportjait, amelyek a dolgozat szempontjából relevánsak, elsősorban grammatikai tulajdonságaikra koncentrálna. Ezt követően rátérek a szintaktikai szerkezetek bemutatására a következő sorrendben: először a deverbális főneveket veszem górcső alá, kitérve a komplex esemény, az egyszerű esemény, valamint az eredmény jelentésű főnévi konstrukciókra, végül pedig a relációs és a reprezentációs főnevek szintaktikai szerkezeit elemzem, közben hangsúlyozva az egyes szerkezetek közti különbségeket. A dolgozatot rövid összefoglalás zárja.

Az elméleti keret

A dolgozatnak ebben a fejezetében bemutatom azokat az elméleteket, amelyek a szerkezetek kialakítása során alapvető fontosságúak voltak. Először a

¹ DÉKÁNY 2012; ALBERTI–LACZKÓ 2018.

generatív mondattant érintő minimalista programról² ejtek néhány szót, a fejezet további részeiben pedig ismertetem a grohmanni fáziselméletet³ és a hozzá kapcsolódó antilokalitási hipotézist, valamint a D-láthatósági elvről⁴ is írok részletesebben.

A minimalista program

A Noam Chomsky nevéhez köthető generatív nyelvészet az emberi nyelvet nem társadalmi-kulturális létezőnek tekinti, hanem az ember kognitív, biológiai tulajdonságaként fogja fel azt. (Ezt a felfogást és más tudományterületekre gyakorolt hatását „kognitív fordulatnak” nevezzük.) Az irányzat célja kezdetben az volt, hogy minél több emberi nyelv minél alaposabb, formális és szabály-alapú leírását nyújtsa. A célról azonban hamar kiderült, hogy könnyen – már-már túlságosan is könnyen – teljesíthető: a generatív modellek olyan nyelveket is képesek voltak leírni, amelyek nem léteztek, sőt nem is voltak emberi nyelvként értelmezhetőek. Ilyen módon a korai generatív grammatika nem adott magyarázatot az emberi nyelvek közti különbségek szűk korlátairól, ahogyan azt sem volt képes magyarázni, miként képesek az egészséges gyerekek viszonylag kevés és nem minden esetben jól formált nyelvi tapasztalás alapján tökéletesen elsajátítani az anyanyelvüket (Platón probléma). Mindezen kihívásoknak köszönhetően a generatív nyelvészet homlokterébe a lehetséges nyelvtani szabályok kérdése került.⁵

Chomsky elgondolása szerint a modulárisan felfogott emberi agynak a többek között a beszédért, nyelvért, szövegértést felelős részében található a nyelvre specializálódott modul kezdeti állapota, mely egy olyan alulspecifikált rendszerként fogható fel, amelyen az anyanyelvi környezettel találkozva a gyermek agya, illetve az abban eleve vele születő rendszer elvégzi a „finomhangolást”, azaz a gyermek elsajátítja anyanyelvét. Ennek a genetikailag öröklött tulajdonságnak a kognitív modelljét nevezzük generatív grammatikának, amely „meta-szabályait” az *elvek és paraméterek* megközelítéssel adták meg.

² CHOMSKY 1993, 1995.

³ GROHMANN 2003.

⁴ ALEXIADOU 2004.

⁵ HORNSTEIN–NUNES–GROHMANN 2006. 1–16.; SURÁNYI 2009.

E szerint nem a lehetséges nyelvtani szabályokat kell korlátozni, hanem magukat a lehetséges nyelvi kifejezéseket (mondatszerkezeteket). Ez a fogalmi váltás (nyelvspecifikus „szabályok” helyett nyelvtani elvek) tette lehetővé létrejöttét a chomskyánus nyelvészet mai céljainak és kérdésfelvetéseinek, a minimalista programnak. A minimalista program lényege, hogy a komputációs-reprezentációs rendszernek tekintett emberi nyelvi képesség szintaktikai komponense kisszámú, egyszerű alapműveletből áll, melyeknek a lexikai elemeken való működését általános rendszertulajdonságok és a szintaxissal érintkező nyelvi alrendszerek adják. Mint azt a neve is mutatja, nem egy egységes elméletről, hanem egy programról van szó, aminek több, módszertanilag némileg eltérő ága van, és ami feltehetőleg egy napon egységes elméletté válik.⁶

Grohmann az antilokalitási hipotézist középpontba állító monográfiájában⁷ szintén a minimalista modell alapvetései alapján dolgozott – munkája Chomsky rendteremtő elveinek kikristályosításaként fogható fel –, a szigorú minimalizmust (Rigorous Minimalism) alkalmazta. Ez alapvetően abban tér el Chomsky eredeti, az irányzatot megteremtő munkáitól,⁸ hogy a mozgások lehetőségét az antilokalitás elvének és az antilokalitási hipotézisnek a bevezetésével még inkább megszorította – erre a következő alfejezetben részletesebben kitérek –; az általa kialakított rendszer viszont nagyban a Bartos munkájában⁹ fellelhető minimalista alapvetésekkel, alapfogalmakkal. A továbbiakban az ágrajzok értelmezéséhez használatos minimalista modellhez kapcsolódó terminusokat alapvetően az ő munkája alapján mutatom be.

Az alulról felfelé történő deriváció során a két legfontosabb művelet az *összeolvasztás* (merge) és a *mozgatás* (move). Az *összeolvasztás* azt jelenti, hogy egy új elem vagy egy korábban már megépült részstruktúra beépül egy másikba. Ennek megfelelően mindig két elem egyesül, tehát az ágrajz kötelezően bináris. A *nyílt mozgatás* (overt move) során egy korábban már beillesztett elem helyeződik (vagy *másolódik*) át egy szerkezetileg magasabban elhelyezkedő, az előzőtől eltérő pozícióba, és ezáltal egy hangtanilag is értelmezhető szerkezeti reprezentáció jön létre. A *fedett*, azaz szintaktika-

⁶ Uo.

⁷ GROHMANN 2003.

⁸ CHOMSKY 1993. 1995.

⁹ BARTOS 2000.

ilág nem látható *mozgatásra* (covert move) a megfelelő logikai forma (LF) eléréséhez van szükség – főként, hogy előálljanak az adott esetben érvényes hatóköri viszonyok, és egy jelentéstanilag is értelmezhető reprezentáció jöhessen létre. A mozzatásoknak ebben a keretben alapvetően két oka van. Az egyik ok, hogy minden szintaktikai jegynek ellenőrzésre van szüksége, az ellenőrzés pedig mozzatás révén tud megvalósulni. A mozzatás másik oka, hogy egy elem valamely igényét ki kell elégíteni (ilyen például bizonyos toldalékok tőigénye). Fontos megjegyezni továbbá, hogy a *projekciós gazdaságosság elve* alapján csak azok a funkcionális projekciók épülhetnek fel, illetve egy elem is csak abban az esetben mozzatható, hogyha az elegendhetlenül szükséges a sikeres derivációhoz.

A szavak és ezeknél nagyobb összetevők sorrendjét az aszimmetrikus k-vezérlési viszonyok döntenek el¹⁰, az egyes szóalakokon belüli viszonyokat pedig a *tükörelv*¹¹ határozza meg. A *tükörelv* (Mirror Principle) azt mondja ki, hogy a morfológiai derivációnak közvetlenül tükröznie kell a szintaktikai derivációt, azaz amilyen sorrendben a szintaktikai elemeket a szerkezetbe illesztjük, olyan sorrendben kell összeilleszteniük a nekik megfelelő morfológiai elemeket is. A morféma tehát ugyanúgy csatlakoznak egymáshoz, ahogy az őket érintő szintaktikai módosulások lépésenként megtörténnek. A *tükörelv a funkcionális projekciók univerzális hierarchiájának hipotézisére*¹² épül, melynek alapja az, hogy a világ számos, egymással rokoni kapcsolatban nem álló nyelvében rendkívül hasonló az azonos tartalmú morféma elhelyezkedése a szóalakon belüli egyéb morféma-khoz képest.

A Grohmann-féle antilokalitás és a „szerteágazó tartományok”

Ahogy az előző fejezetben már említettem, a Grohmann-féle monográfia Chomsky minimalista rendteremtő elveinek pontosításaként, cizellálásaként is felfogható (és nagyban támaszkodik a *kormányzás és kötés* elméletére is), ugyanis a mozzatások mértékét és módját a sztenderd lokalitás, illetve

¹⁰ KAYNE 1995.

¹¹ BAKER 1985, BRÓDY 2000.

¹² BARTOS 2000. 659.

az antilokalitási hipotézis segítségével korlátozza. Ez a vonás kiterjesztést is megtartó fáziselméleti modell a mondat, illetve a főnévi csoport kartografikus szintaktikai szerkezetében három *szerteágazó tartományt* (Prolific Domains) különböztet meg, ez a három tartomány együtt alkot egy fázist a szerkezeteken belül. A szintaktikailag „legalacsonyabb” tartomány a tematikus kapcsolatokért felelős theta zóna ($\Theta\Delta$), e fölött helyezkedik el az egyeztetésért felelős phi zóna ($\Phi\Delta$), amelyet a szerkezetben legmagasabban helyet foglaló és a diskurzussal kapcsolatos jegyeket meghatározó elemeket tartalmazó omega zóna ($\Omega\Delta$) követ. Az angol mondat szerkezetben a theta zóna a νP héjig tart, a phi legmagasabb szintaktikai kategóriája az IP kiterjesztés, az omega zóna csúcán pedig a mondat egységet lezáró CP helyezkedik el; ez természetesen a magyar főnévi csoportot modellező ágrajzok esetében el fog térni.

Azt, hogy az egyes elemek miként mozognak, akár egy fázison belül, akár pedig a különböző fázisok között, az *antilokalitás* elve határozza meg. Az *antilokalitás* elvének megfelelően a mozgásnak nem szabad túl lokálnak lennie; ez alapján az azonos „szerteágazó tartományon” belüli mozgatás nem lehetséges.¹³ Ezek értelmében egy összetevő bizonyos esetekben azért nem mozgatható egy magasabban elhelyezkedő pozícióba, mert az szerkezetileg „túl közel” helyezkedik el hozzá. A zónán belüli mozgatás tehát nem engedélyezett, de egy elem akár többször is mozgatható, amennyiben fennáll, hogy csak egyetlen zónával kerül magasabbra, így kizárva azt, hogy az elem bázisgenerált pozíciójától „túl távolra” mozogjon. Egy fázison belül egy elem theta zónából phibe, phiből omega zónába mozoghat,

¹³ GROHMANN 2003. 26.; Fontos megemlíteni, hogy a modell bizonyos esetekben megenged lokális mozgatásokat, ám az mindig névmások jelenlétét eredményezi. A magyar nyelvű példában (i) *Péter és a vele koreferens maga* visszaható névmás az ige ágensi vonzatának kétféle hangalakban való realizálódásai az omega zónában: a *Péter* kvantor, a *maga* pedig fókusz operátor módosítójába kerül. Grohmann példájában (GROHMANN 2003. 203. /11a/) a *Marie* főnévi kifejezésre utal vissza az *euren övé* névmás (ii). A két kifejezésre szintén igaz, hogy egy ugyanarra a valóságdarabra referáló főnévi kifejezés egy zónán belüli, de eltérő formában történő realizálódásai. Ez a zóna ezen nyugatflamand példa esetében az egyeztetésért felelős.

- (i) Péter *is maga* ment le a boltba.
- (ii) Marie euren oto
Marie neki.MASC autó.MASC
(‘Marie autója’)

illetve engedélyezett a fázisból fázisba történő mozgás is, mely esetben az elem theta zónából theta zónába, phiből phibe vagy omegából omega zónába tud elmozogni.

A D-láthatósági elv¹⁴

A harmadik, a dolgozatban bemutatott szerkezeteket meghatározó elméleti pillér a D-láthatósági elv (D-visibility Principle), amely alapvetően Alexiadou munkájához köthető, magyar nyelvi vonatkozásban pedig Egedi alkalmazta a határozott névelőről szóló, történeti jellegű munkájában. Az elv jelen megfogalmazásban először Alberti, Farkas és Szabó¹⁵ munkájában jelenik meg olyan formában, amilyenben én is alkalmazni fogom. Ennek értelmében a D-láthatósági elv azt mondja ki, hogy egy olyan szintaktikai szerkezetben, amely határozott főnévi kifejezést reprezentál, a D fejnek vagy a D specifikálójának kitöltve kell lennie, azonban ez a két szerkezeti hely semmiképpen nem lehet egyszerre kitöltve.

A magyar főnevek különböző típusai

Az elméleti háttér ismertetése után ebben a fejezetben a magyar főnevek különböző típusait mutatom be. Alapvetően megkülönböztethetünk igéből képzett, azaz deverbális, és nem igéből képzett főneveket. Én ebben a dolgozatban egyrészt az igéből képzett főnevek szintaktikai szerkezetével foglalkozom, másrészt a reprezentációs és a relációs főnevek struktúráját vizsgálom; a közönséges főnevek ('ordinary nouns') szerkezetére viszont nem térek ki. Ennek megfelelően ezt a fejezetet a deverbális főnevek, valamint a relációs és a reprezentációs főnevek grammatikai fókuszú ismertetésével és jellemzésével folytatom.

¹⁴ ALEXIADOU 2004; EGEDI 2015.

¹⁵ ALBERTI–FARKAS–SZABÓ 2017.

A magyar deverbális főnevek rendszere

A magyar nyelvben Laczkó,¹⁶ Oszoli,¹⁷ valamint Alberti és Farkas¹⁸ alapján öt produktív deverbális főnévképzőről beszélhetünk. Ezek az -*Ás* (2a), az -*Ó* (2b), a személyre (2c), illetve az eseményre utaló *-(Vt)t* képzők (2d), valamint a *-hAtnék* (2e).¹⁹

- (2a) Mari *elküldése* Pécsre rossz ötlet volt.
- (2b) A cikk *megírója* jutalmat kapott.
- (2c) Dóra Péter *felfedezettje*.
- (2d) Amerika *felfedeztével* új korszak nyílt a kereskedelemben.
- (2e) Péter állandó *társaloghatnékja* teljesen kiborít.

A deverbális főneveknek Laczkó²⁰ alapján három nagy, jelentéstanilag elkülönülő csoportját különböztethetjük meg. Ezek az egyszerű esemény (3a), a komplex esemény (3b), valamint az eredmény (3c) jelentésű deverbális főnevek.

- (3a) Ez a gyerek csak a *pusztításban* leli örömét.²¹
- (3b) A kártékony rovarok *elpusztítása* után János kifestette az egész házat.²²
- (3c) Még nem mértük fel, hogy mekkora volt a tornádó *pusztítása*.²³

¹⁶ LACZKÓ 2000.

¹⁷ OSZOLI 2014.

¹⁸ ALBERTI–FARKAS 2018a. 1.3.

¹⁹ Az -*Ás*, az -*Ó*, a *-hAtnék*, valamint a személy, illetve esemény jelentésű *-(Vt)t* főnévképzők produktivitása mellett érvel Laczkó (LACZKÓ 2000. 334.), Oszoli (OSZOLI 2014), valamint Alberti és Farkas (ALBERTI–FARKAS 2018b. 1.3.) úgy, hogy bebizonyítják, hogy mindegyik képző sikeresen társítható nonszensz szavakhoz is:

- (i) Péter tegnapi csaskolása idegesítő volt.
- (ii) Péter tegnapi *csaskolója* elromlott.
- (iii) Juli volt Péter csaskoltja.
- (iv) Az asztal *csaskoltával* befejeződött a munka.
- (v) Péter ebéd utáni *csaskolhatnékja* idegestő volt.

²⁰ LACZKÓ 2000. 332–333.

²¹ Uo. 315.

²² Uo.

²³ Uo.

A komplex esemény jelentésű főnevek Laczkó²⁴ alapján öröklik a képzés bemenetétől szolgáló ige jellemzőit, így az ige argumentumszerkezetét és információszerkezetét is. Ez a fajta hasonlóság az ige és a belőle képzett főnév között a másik két főnévtípus esetén már nem áll fenn, hiszen az egyszerű esemény jelentésű főnevek már nem egy cselekvést, hanem egy eseménytípust, az eredmény jelentésűek pedig a cselekvések elvont, tárgyiasult eredményét jelölik. Ebből kifolyólag az egyszerű esemény jelentésű főneveknek eseményszerkezetre utaló jellemzőik lehetnek, tehát módosíthatók időtartamra, időbeli kiterjedésre utaló elemekkel, ez azonban nem igaz az eredmény jelentésű deverbális főnevekre, amelyek ebben a tekintetben úgy viselkednek, mint a közönséges főnevek. A komplex esemény jelentésű deverbális főnevekkel ellentétben az eredmény jelentésű deverbális főnevek elvesztik a képzés bemenetétől szolgáló ige argumentumszerkezetét, az egyszerű esemény jelentésű főneveknél pedig a bemeneti ige argumentumai közül csupán a határozói jellegűek maradnak meg. A komplex esemény jelentésű főnevek birtokosi argumentuma mindig kötelezően meg kell, hogy feleljen a képzés bemenetétől szolgáló ige egy meghatározott centrális argumentumának, míg a másik két főnévtípus esetén a birtokos kiválasztása sokkal szabadabb.

A komplex, illetve az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek két módon különíthetők egymástól biztonsággal. Mivel az előbbieket kizárólag határozott főnévi kifejezésekben fordulhatnak elő (4a), így az a deverbális főnév, ami határozatlan főnévi konstrukcióban szerepel, csak egyszerű esemény jelentésű lehet (4b).

(4a) *A miniszterelnöknek a harmadszori megválasztása minden kollégámat meglepte.*

(4b) *Egy levél elküldése változtatta meg a sorsomat.*

Egy másik lehetséges megkülönböztetési mód annak megvizsgálása, hogy egy adott főnévi kifejezés módosítható-e olyan *való*-s kifejezésekkel, amelyeknek egyéb jelzősített formája is lehet, ugyanis a *való*-val bővített változat egyértelműen a komplexesemény-olvasatot (5) hívja elő.²⁵

²⁴ Uo. 303–333.

²⁵ Uo. 316–318.

- (5) *A lemúroknak a Csodaországba való átcsempészése* nagyon rizikós feladat volt.

A legrelevánsabb különbség azonban a komplex és az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek között az, hogy az előbbiek megőrzik a pusztán perfektivizáló igekötőket is, így kifejeznek aspektust, míg az egyszerű esemény jelentésű főnevek nem őrzik meg ezeket, ahogyan ez jól látható a korábban bemutatott (3a-b) példák összevetéséből.²⁶

A relációs és a reprezentációs magyar főnevek

Dolgozatom szempontjából azért ez a két csoport a releváns, mert ahogyan arra Farkas és Alberti²⁷ rámutatott, a közönséges főneveknek nincs argumentumstruktúrája, míg a relációs és a reprezentációs főnevek rendelkez(het)nek argumentumokkal, és ilyen módon illeszkednek az általam eddig vizsgált főnévi szerkezetek sorába.

A relációs főneveknek minden esetben rendelkezniük kell legalább egy argumentummal, ugyanis az az entitás, amit az ilyen típusú főnevek jelölnek, csak egy másik entitással való kapcsolatában – relációjában – interpretálható, ellenkező esetben (legalábbis a megfelelő szöveggörnyezet hiányában) agrammatikus kifejezéseket kapunk (vö. (6a)-t (6b)-vel).

- (6a) **A szél megrongálódott.*
 (6b) *Az asztal széle megrongálódott.*

Laczkó alapján²⁸ három kisebb csoportról beszélhetünk a relációs főnevek halmazán belül: a testrészek neveit (7a), illetve a szociális kapcsolatokat jelölő (7b), valamint a rész-egész viszonyt reprezentáló relációs főnevek (7c) csoportjairól. A két entitás közti kapcsolat a testrésznevek esetében lehet elidegeníthetetlen és elidegeníthető is (vö. (7a)-t (7a')-vel), ami szintén igaz a

²⁶ Lásd LACZKÓ 2000. 314–316.

²⁷ FARKAS–ALBERTI 2018. 2.1.1.2.

²⁸ LACZKÓ 2009.

szociális viszonyokat kifejező főnevek esetében (vö. (7b)-t (7b')-vel), valamint a rész–egész viszonyt reprezentáló főneveknél is (vö. (7c)-t (7c')-vel).

- (7a) A fűszeres vacsora után *Péter gyomra fájni* kezdett.
 (7a') Ez *a világ legzsírosabb szíve!* – kiáltott fel a boncmester.
 (7b) *Mari apja* pónit vett a lányának a hetedik születésnapjára.
 (7b') Te vagy *a világ legjobb apája!*
 (7c) Reggel félálomban nekimentem az *asztal sarkának*.
 (7c') Ez a világ leghegyesebb *sarokja!*

A reprezentációs, azaz *story/picture* ('történet/kép') típusú főnevek szintén rendelkezhetnek argumentum szerepű vonzattal, ahogyan azt Farkas és Alberti²⁹ is kifejtette. A *picture* ('kép') típusba tartozó magyar *kép* főnévnek lehet ágensi szerepű argumentuma (a kép festője), ami ablatívuszi raggal ellátott főnévként (8a), illetve birtokos formájában (8a') realizálódhat. Emellett lehet téma típusú argumentuma is, ami a kép témájára (arra, akit/amit megfestettek) referál, és ez vagy delatívuszi esetű főnévként (8b), vagy pedig szintén birtokosként (8b') jelenhet meg a főnévi konstrukcióban. A téma szerepű argumentumok a (8b'') példa tanúsága szerint kevésbé jelenhetnek meg birtokosi szerepben – legalábbis egyértelműen nehezebb ezt a tematikus szerepet társítani a szóban forgó birtokoshoz, mint az ágensit (8a'), illetve a tulajdonosit (8c-c') (vö. (8b')-t (8b'')-vel). A birtokos jelölheti még a kép tulajdonosát (8c), vagy bármely más entitást, akinek valamely módon köze van a szóban forgó festményhez (8c').

- (8a) egy expresszionista kép *attól a fiatal festőtől*
 (8a') egy expresszionista képe *annak a híres festőnek*
 (8b) egy impozáns kép *XVI. Lajosról*
 (8b') egy impozáns képe *annak a híres francia királynak*
 (8b'') ??egy impozáns festménye *annak a híres francia királynak*
 (8c) az a milliókat érő képe *annak a híres pesti műgyűjtőnek*
 (8c') a kedvenc képe *a főnökömnek*

²⁹ FARKAS–ALBERTI 2018. 2.1.1.2.

Ezzel szinte teljesen megegyező grammatikai tulajdonságai vannak a *story* ('történet') típusú magyar főneveknek is³⁰, például a *könyv* főnévnek, szintén Farkas és Alberti³¹ alapján. Az ágensi szerepű argumentuma (a könyv írója) ebben az esetben is ablatívuszi raggal ellátott főnévként (9a), illetve birtokos formájában (9a') realizálódhat. A téma típusú argumentum a könyv témájára vonatkozik (azaz arra, akiről/amiről szól az adott könyv), és ez delatívuszi esetű főnévként (9b) vagy birtokosként (9b') jelenhet meg a főnévi szerkezetben, ám nem minden téma típusú argumentum realizálódhat ilyen módon (vö. (9b')-t (9b'')-vel). A birtokos ebben a konstrukcióban is jelölhet további kifejezéseket is, mint például a könyv tulajdonosát (9c), vagy bármely más, a könyvhöz valamilyen módon kötődő entitást (9c').

- (9a) egy paradigmaváltó könyv *attól a híres nyelvésztől*
- (9a') egy paradigmaváltó könyve *Chomskynak*
- (9b) egy fontos könyv *a mondattani szerkezetekről*
- (9b') *egy fontos könyve *a mondattani szerkezeteknek*
- (9b'') egy igaz története *a sokat látott nagyapámnak*
- (9c) az a milliókat érő könyve *annak a híres pesti gyűjtőnek*
- (9c') a kedvenc könyve *a főnökömnek*

A magyar főnevek szintaktikai szerkezete

A komplex esemény jelentésű deverbális főnevek szerkezete

A dolgozat következő részében egy a komplex esemény jelentésű magyar deverbális főnevekhez társítható ágrajzot mutatok be, amely mellett a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Általános és magyar nyelvészet tagozatában korábban már érveltem; és amelyből kiindulva az egyszerű esemény, valamint az eredmény jelentésű deverbális főnevek szerkezetét is felépítem majd. A komplex esemény jelentésű deverbális főnevek szerkezetét

³⁰ Fontos megjegyezni, hogy szintaktikai szempontból nincs releváns különbség a *story* és a *picture* típusú főnevek között.

³¹ FARKAS–ALBERTI 2018. 2.1.1.2.

a (10a) példamondatban szereplő főnévi konstrukcióhoz rendelt ágrajzzal szemléltetem.

(10a) Na például *mindhárom konferenciára csak Péternek az elküldése*, az túlzás volt.

(10a') *?Na például *csak Péternek mindhárom konferenciára az elküldése*, az túlzás volt.³²

Ahogy az látható, a főnévi konstrukció a *na például*³³ keretbe van ágyazva, amely bal oldalról a *na például* kifejezéssel, jobb oldalról pedig egy vesszővel és a főnévi kifejezés egészére visszautaló rezumptív, azaz visszautaló névmással foglalja keretbe a szóban forgó szerkezetet. A *na például* konstrukció tolerálja a jobbra ágazó szerkezeteket is a nála jóval elterjedtebb fókusz teszttel szemben, de kontrasztív topikos hangsúlyozásával ugyanúgy biztosítja, hogy a főnévi konstrukció egy összetevőt alkosson. A benne található operátor jellegű kifejezések belső hatókörrel rendelkeznek, nem „szakadnak szét”, és nem a finit ige szintjén kerülnek valamely operátor specifikálójába, ami a szintaktikai reprezentáció szempontjából sarkalatos pont.

A (10a) alatti példamondatban a *mindhárom konferenciára* kvantoros kifejezéssel van kitöltve a pre-D nem birtokosi pozíció³⁴, ami korábbi dol-

³² Az ítéleteket a hatfokozatú Broekhuis-skála (BROEKHUIS–KEIZER 2012) alapján jelölöm. Ennek értelmében a jelöletlen kifejezés teljesen elfogadható, a '(?)' a lényegében elfogadható, kissé jelölt szósorokat jelöli, '?' a jelölt szósorokhoz van rendelve, a '??' arra utal, hogy az adott kifejezés tisztázatlan státuszú, nem teljesen elfogadhatatlan. A szinte teljesen elfogadhatatlan, de a teljes mértékben elfogadhatatlan kifejezésekhez képest szignifikánsan elfogadhatóbb kifejezésekhez '*?' szimbólumot rendelhetünk, míg a teljes elfogadhatatlanságot a megszokott módon '*?' jelöli.

³³ ALBERTI–FARKAS–SZABÓ 2015.

³⁴ A pre-D nem birtokosi pozíció egyik legfontosabb szintaktikai jellemzője, hogy a magyar nyelvben preverbálisan bizonyítottan létező (É. KISS 1987, 1992, 2002; HUNYADI 1981; KENESEI 1989; SZABOLCSI 1981, 1994, 1997) hatókörláthatósági elvet (Scope-Visibility Principle) ennek segítségével lehet kiterjeszteni a komplex esemény jelentésű deverbális főnevek prenominális zónájára is. Amint azt az (i) példamondat mutatja, prenominális helyzetben csak ezen pozíció kitöltésével kaphatunk [nem birtokos > birtokos] hatóköri sorrendet a nélküle egyedül lehetséges [birtokos > nem birtokos] sorrend mellett (ii).

(i) Na például *többször is mindhárom kollégának az elküldése*, az hiba volt.

(ii) Na például *mindhárom kollégának a többszöri meghívása*, az hiba volt.

gozatom fő témáját adta.³⁵ Alberti és Farkas³⁶ mutattak rá arra is, hogy a főáramba tartozó generatív szakirodalom³⁷ vélekedésével ellentétben létezik olyan elem a DP szerkezetén belül, amely megelőzheti a *-nAk* ragos birtokost.³⁸ A pre-D nem birtokosi pozíció a főnévi szerkezet bal periferiáján helyezkedik el, közvetlenül megelőzi a *-nAk* ragos birtokost (10a), és amint azt a (10a') példa mutatja, azzal nem cserélhető fel. Mindezek figyelembevételével térjünk rá a komplex esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetére, amelyben a (10a) alatt közölt példamondatban szereplő főnévi konstrukciót fogom ábrázolni.

A szerkezet kialakításakor nagyban támaszkodtam Farkas, Alberti és Szabó korábbi DP szerkezeteire.³⁹ Ahogyan ők, úgy én is átvettem Fu és munkatársai⁴⁰ azon alapuló elképzelését, mely szerint az igéből képzett főnevek szintaktikai szerkezetének mélyén található egy, a képzés bemenetül szolgáló ige. A szerkezet ismertetését ennek az igei zónának (1. ábra) a felépítésével kezdem (lentől felfelé haladva), ezt követően pedig a konstrukció főnévi részét (2. ábra) ismertetem.

A beágyazott ige páciensi vonzata (KP), a főnév későbbi *-nAk* ragos birtokosa É. Kiss⁴¹ alapján a VP specifikálójában bázisgenerálódik a theta zónában, itt kapja meg tematikus szerepét. A *vP* specifikálójában a mátrix ige externális argumentuma, azaz ágense születik meg. Mivel ez az argumentum

³⁵ A témáról lásd még: ALBERTI–FARKAS 2018b. 2.2.1.3.

³⁶ ALBERTI–FARKAS 2018b. 2.2.1.3.

³⁷ Lásd pl. SZABOLCSI–LACZKÓ 1992. 222. (119.c.); É. KISS 1998, 2002; BARTOS 2000.

³⁸ A németben is létezik egy pre-D nem birtokosi pozíció, amint arra Roehrs is rámutat (ROEHRS 2014.4.), noha abban a nyelvben más feltételek mellett lehet kitölteni ezt a pozíciót (i).

(i) a. <i>aus Italien</i>	der Wein	/	<i>aus Spanien</i>	das Obst
BÖL Olaszország.DAT a bor		/	BÖL Spanyolország.DAT a gyümölcs	
'Olaszországból a bor		/	'Spanyolországból a gyümölcs'	

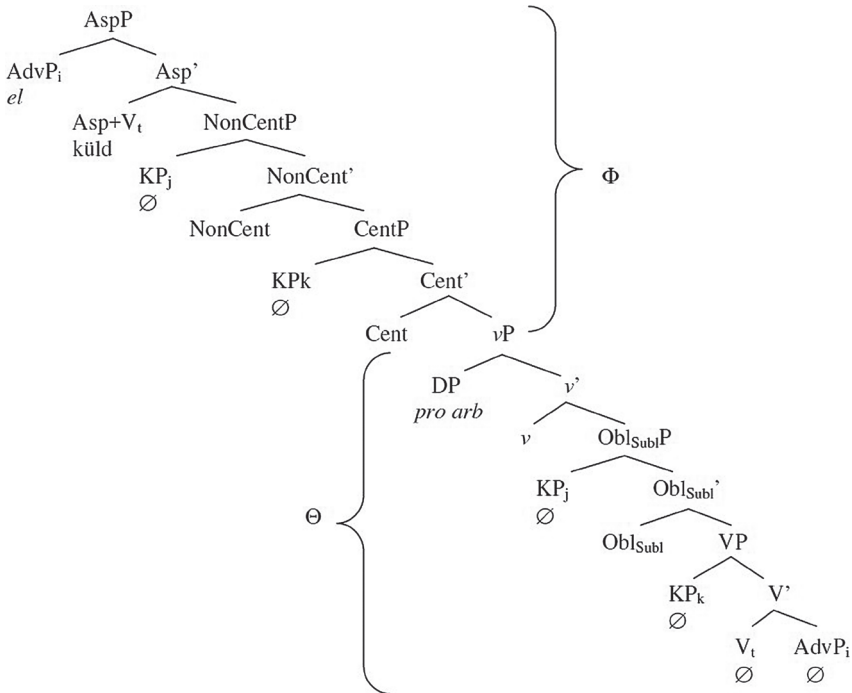
A pre-D nem birtokosi pozíció többszörösen is betölthető (i), ebben az esetben pre-D nem birtokosi zónáról beszélhetünk.

(i) Na például *mindkét évben mindhárom konferenciára* csak Péternek az elküldése, az már túlzás volt.

³⁹ ALBERTI–FARKAS–SZABÓ 2017; FARKAS–ALBERTI 2016a; FARKAS–SZABÓ–ALBERTI 2017; és különösen FARKAS–ALBERTI 2017.

⁴⁰ Fu et. al 2001.

⁴¹ É. KISS 2010. 9–10.

1. ábra: A komplex esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetének igei része

nem jelenik meg expliciten, az ábrán DP pro arb-bal⁴² jelöltem, amellyel a hangtanilag nem realizálódó általános alanyt fejezem ki.

⁴² ALBERTI 2006. Mivel a főnévképzés bemenetűl szolgáló ige ágensi vonzata az általam kiválasztott főnévi konstrukció esetén nem jelenik meg explicit módon, így jelölésére egy pro arb, hangalakot nem öltő általános alanyra referáló összetevőt tartok legalkalmasabbnak. Hangtanilag nem realizálódó összetevőről lévén szó, a továbbiakban az ágensi vonzatot mozgatni sem szükséges, tematikus szerepét már bázispozíciójában megkapta. Fontos megemlíteni, hogy vannak olyan Ás-főnevek is, ahol a bemeneti ige ágensi vonzata expliciten kifejezésre kerül a deverbális főnévi mátrixban, mégpedig az *általi* (i), vagy az *által való* (ii) konstrukciók segítségével. Anyanyelvi kompetenciám szerint ezek azonban még az (i) és (ii) alatt bemutatott példáknál rövidebb kifejezések (iii) esetén sem teljesen elfogadhatók.

(i) ...[?]mindhárom konferenciára csak Péternek az igazgató *általi* elküldése...

(ii) ...^(?)mindhárom konferenciára csak Péternek az igazgató *által való* elküldése...

(iii) ...^(?)Péternek az igazgató *általi*/[?]*által való* elküldése...

A két héj közé, tehát még a theta zónába, egy ObLP frázist építettem ki a beágyazott ige oblikvuszi bővítőménye számára. Mivel egy igeének több ilyen jellegű vonzata is lehet, így ez a frázis ennek megfelelően többször szerepelhet(ne) az ágrajzban. Az alsó indexben közölt 'Subl' rövidítés arra utal, hogy ebben a pozícióban egy szublatívuszi (-rA) raggal ellátott vonzat bázisgenerálódik. Az itt bázisgenerálódó elem az antilokalitási hipotézisnek⁴³ megfelelően egy fázison belül egy zónával feljebb, phi tartományba mozog, a NonCent frázisba. A fenti okfejtésből következik, hogy szükség esetén ebből a frázisból is kiépülhet több a szerkezetben, noha jelen esetben csak egy oblikvuszi bővítőménye van a beágyazott igeének.

A NonCent frázisba a beágyazott ige nem centrális, a Cent frázisba pedig centrális argumentumai mozoghatnak. Ezt a fajta dichotómiát Alberti⁴⁴ alapján teszem meg, aki rámutatott, hogy egy igeének vannak prominensebb, kitüntetett szerepű vonzatai. Ezek az ige alanyát, illetve tárgyát jelölik. A Cent frázis ennek megfelelően tehát maximum kétszer épülhet(ne) ki a szintaktikai szerkezetben; mivel azonban birtokosi vonzathoz csak egy lehet, a deverbális főnévi konstrukció részeként kiépülő igei struktúrában csak egyszer jelenhet meg. Az ige összes többi vonzata a nem centrális argumentumok körébe tartozik, ezt az ábrán a NonCent frázis jelöli. A szintaxis onnan fogja „tudni”, hogy mi mozoghat ezekbe a frázisokba, hogy a *vP* és a *VP* specifikálói bázisgenerált elemek kerülhetnek egy Cent frázis specifikálójába (egy zónával feljebb mozogva, thetából phi zónába); az összes többi, oblikvuszi bővítőménynek a NonCent frázisba kell mozognia. Ez a mozgás (thetából phibe) szintén megfelel a grohmanni antilokalitás elveinek.

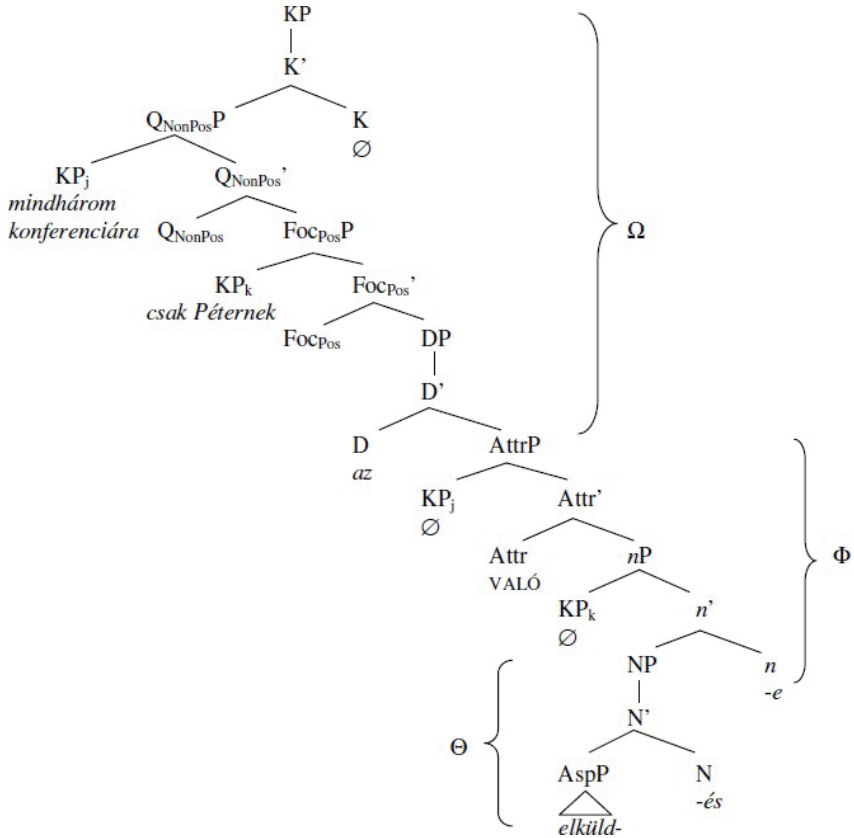
A hierarchikusan épülő *VP* komplementumpozíciójában É. Kiss⁴⁵ alapján egy aspektusért felelős elem, jelen esetben az igekötő bázisgenerálódik (mivel az igekötő jelenléte befejezett aspektusú, hiánya folyamatos aspektusú olvasatot hív elő a magyar nyelvben).⁴⁶ A deverbális főnevek megőrzik a pusztán perfekтивizáló igekötőket, így kifejeznek aspektust, ezt a (11a-a') példapár szemlélteti.

⁴³ GROHMANN 2003.

⁴⁴ ALBERTI 2013.

⁴⁵ É. KISS 2010. 9–10.

⁴⁶ A témáról lásd bővebben: ALBERTI 2000, 2004.

2. ábra: A komplex esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetének főnévi része

- (11a) A lemúroknak a Kanadába való átcsempészése rizikós vállalkozás volt. (befejezett aspektus)
- (11a') A lemúroknak a Kanadába való csempészése rizikós vállalkozás. (folyamatos aspektus)

Az igekötő ennek megfelelően az AspP specifikálójába mozog, ez a mozgás pedig megfelel a grohmanni antilokalitás elvének, hiszen bázisgenerált pozíciója (launching site) a theta, célpozíciója (landing site) pedig már a phi

zónában található. A beágyazott igei struktúra feje az Asp fejbe inkorporálódik, ahogyan Farkas és Alberti⁴⁷ korábbi szerkezetében is. Az Asp frázis áll a phi zóna hierarchikusan legmagasabb pontján, mivel így számot tudunk adni az operátor szereppel nem rendelkező, posztnominális pozícióban maradó vonzatok bizonyos értelemben tetszőleges sorrendjéről. Ezt a sorrendet ugyanis nem a vonzatok centrális, illetve nem-centrális szerepe, hanem a Behaghel-szabály határozza meg.⁴⁸ A Cent és a NonCent frázisok sorrendje tehát szintaktikailag nem kötött, hanem ezek olyan sorrendben épülnek ki a szerkezetben, hogy a hangtanilag kisebb súllyal rendelkező, rövidebb összetevők jelennek meg az igehez közelebb, míg a súlyosabb összetevők a szerkezet végén helyezkednek el.

Miután tisztáztam a szerkezet igei felét, bemutatom a főnévi részt (2. ábra) is. Ennek theta zónáját az NP adja, amelynek fejében pusztán a megfelelő deverbális főnévképző jelenik meg. Itt látható először, hogy azokat a fejeket, amelyekben szuffixum típusú morféma van, jobbra ágazóan (right-headed) ábrázolom, ahogyan azt Farkas és Alberti,⁴⁹ valamint ahogy Dékány⁵⁰ is tette.

Az NP frázis fölött kezdődik a főnévi struktúra phi zónája, amelynek a *nP* frázis az első eleme. Ennek fejében található a birtokolságot kifejező morféma. A későbbi *-nAk* ragos birtokos azért mozog ide, hogy ellenőrizze ennek a morfémának a legitimitását. Ez az elem az előző fázisban, az igei rész phi zónájában, Cent frázis specifikálójában jelent meg utoljára, így a mozgatus megfelel az antilokalitás elveinek.

A mátrix ige oblikvuszi bővítése az igei rész NonCent specifikálójában (phi zóna) bukkant fel legutóbb, szükség volt tehát a mozgatus irányító elvek alapján egy olyan helyre, ahol megállhat a következő fázis (azaz a főnévi rész) phi tartományában. Ezért az *nP* héj fölé kiépítettem egy Attr frázist. Ezzel Farkas és Alberti⁵¹ gondolatmenetét fejlesztettem tovább, akik ezen⁵²

⁴⁷ FARKAS–ALBERTI 2017.

⁴⁸ Otto Behaghel 1932-ben fogalmazta meg a növekvő összetevők törvényét. Ennek értelmében „a világ nyelveiben a mondatösszetevők fonológiai súlyuknak megfelelően, növekvő sorrendbe törekednek rendeződni. É. Kiss 2010. 8.

⁴⁹ FARKAS–ALBERTI 2017.

⁵⁰ DÉKÁNY 2012.

⁵¹ FARKAS–ALBERTI 2017.

⁵² Uo. 2.1.

a ponton Ihsane és Puskás⁵³ megközelítését vették alapul, akik pedig Aboh⁵⁴ ötletét használták fel. Ennek értelmében a magyar DP-szerkezet esetén (potenciálisan ismétlődő) funkcionális projekciók illeszthetők be a DP és az NP héjak közé. Az Attr frázis azért ismétlődhet *potenciálisan*, mert az ide kerülő elemek a szintén potenciálisan többször is előfordulni képes NonCent, illetve Obl frázisokból mozognak ide.

Farkas és Alberti⁵⁵ az Attr frázis bevezetésével és a *való* elemnek az Attr fejbe való behelyezésével kívánták megoldani azt a szakirodalomban addig expliciten ki nem fejtett problémát, hogy egy főnév egy oblikvuszi bővítménye miként jelenhet meg jelzőként egy *való* elem előtt. Az általam javasolt megoldás új eleme az, hogy a jelzőként megjelenő oblikvuszi bővítmények egy lehetséges pozícióját összekapcsoltam egy a pre-D pozícióban potenciálisan megjelenő pozícióval, és mindezt tettem úgy, hogy a megoldásom összhangban van a grohmanni antilokalitás elveivel. Az ide mozgó elem ugyanis az előző, igei fázis phi tartományából mozgott a nominális rész phi zónájába. Megoldásom azért nem pusztán technikai jellegű, mert az oblikvuszi bővítmény valóban képes megállni ebben a pozícióban – és itt is maradni (12), vagyis, ha a szóban forgó összetevő nem mozog tovább, az Attr fejben található *való* kifejezésnek hangtanilag realizálódnia kell.

(12) csak Péternek a mindhárom konferenciára *való* elküldése

Az Attr héj zárja a nominális rész phi tartományát, mint annak hierarchikusan a legmagasabbban elhelyezkedő rétege. Az efölött megjelenő DP már az omega zóna része. Ennek fejében található a határozott névelő, specifikálójában azonban nincs helye a *-nAk* ragos birtokosnak, az Alexiadou-féle D-láthatósági elvből következően, mely azt mondja ki, hogy határozott főnévi kifejezés esetén a D fej vagy módosítója kötelező jelleggel ki van töltve, ám ezek együttes kitöltése nem engedélyezett.

A *-nAk* ragos birtokost É. Kiss⁵⁶ alapján default esetben belső topikalizációnak vetem alá, így a főnévi rész diskurzussal kapcsolatos jegyekért,

⁵³ IHSANE–PUSKÁS 2001. 45.

⁵⁴ ABOH 1998.

⁵⁵ FARKAS–ALBERTI 2017.

⁵⁶ É. KISS 2000.

operátorokért felelős omega tartományában lesz a következő, egyben végső pozíciója. Jelen esetben az történik, hogy ez az összetevő egy fókusz operátor specifikálójába kerül a szerkezetben jelenlévő *csak* partikula jelenléte miatt. A mozgás phi zónából omegába történik, így megfelel az antilokalitás elveinek. Az alsó indexben közölt 'Pos' rövidítés hivatott jelölni, hogy birtokosi pozícióról van szó.

A pre-D nem birtokosi pozícióban egy kvantoros kifejezés található. Ennek helye szintén az omega zónában van, a birtokosi bővítmény frázisa fölött, hiszen ahogyan már korábban kifejtettem, a pre-D nem birtokosi pozíció a főnévi kifejezés bal perifériáján a *-nAk* ragos birtokost közvetlenül megelőzve helyezkedik el. A mozgás ebben az esetben is phi zónából omegába történik, tehát megfelel az antilokalitás elveinek. Az alsó indexben közölt 'NonPos' rövidítés hivatott jelölni, hogy nem birtokosi pozícióról van szó.

A szerkezet tetején az esetrag (casus) frázisa helyezkedik el, amelynek feje jelen esetben egy hangtanilag nem realizálódó morfémát tartalmaz, mivel azonban szuffixum tölti (tölténé) ki, így jobbra ágazik. A szerkezet egészére igaz, hogy az elemek linearizációjáért a morfoszintaktikai egyesítés felel.⁵⁷

Az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezete

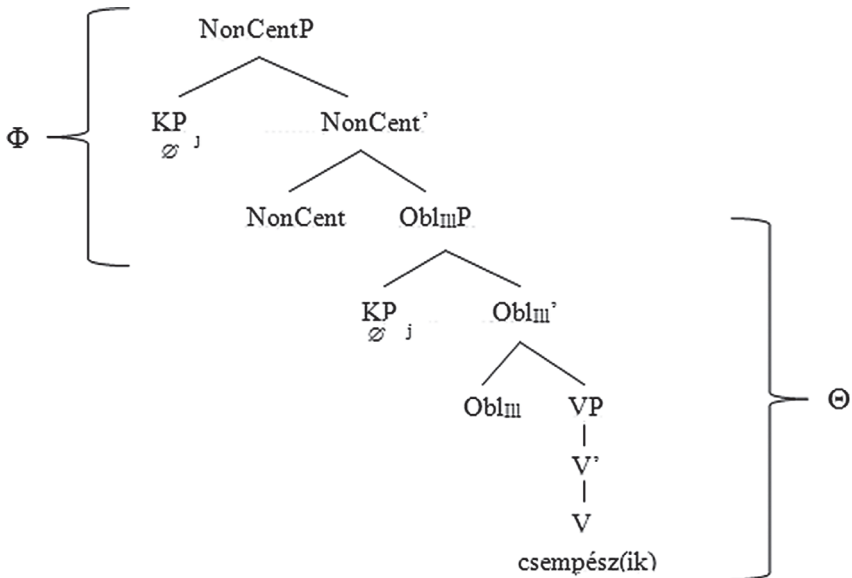
Ebben az alfejezetben az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetét mutatom be a (13a) alatt közölt főnévi konstrukció ágrajzának ismertetésével. Mivel az ágrajzot a komplex esemény jelentésű deverbális főnevek ágrajzából vezetem le, így annak függvényében, az attól való eltérésekre rámutatva mutatom be az új szerkezetet. Igéből képzett főnévről lévén szó, továbbra is Fu és munkatársai azon ötletére⁵⁸ alapozva, mely szerint az ilyen típusú főnevek szerkezetében megjelenik a képzés bementéül szolgáló ige, továbbra is két részből áll az ágrajz: egy igei (3. ábra) és egy főnévi (4. ábra) részből. A szerkezet ismertetését ezúttal is az igei rész bemutatásával, lentől felfelé haladva kezdem.

⁵⁷ BARTOS 2000. 664.

⁵⁸ FU et. al 2001.

(13a) a lemúroknak a Csodaországba való csempészete

(13b) *a lemúroknak a Csodaországba való becsempészete

3. ábra: Az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetének igei része

Amint az a 3. ábráról is jól látszik, az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetének igei része jóval egyszerűbb, mint a komplex esemény jelentésűeké. A komplex esemény jelentésű főnevek igei részét modelláló ágrajzrészlethez képest releváns különbség, hogy az egyszerű esemény jelentésű főnevek nem őrzik meg a pusztán perfektivizáló igekötőket. Az általam választott példában sem jelenhet meg igekötő (lásd /18b/), és mivel Alberti és Farkas⁵⁹ alapján az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek nem fejeznek ki aspektust, így ennek megfelelően nem volt szükség az Asp héjnak a szerkezetbe való beépítésére sem.

⁵⁹ ALBERTI–FARKAS 2018a. 1.3.

A későbbi *-nAk* ragos birtokos nem thematikus, hanem konceptuális argumentuma a képzés alapjául szolgáló igének,⁶⁰ ezért nem a theta zónában, a VP specifikálójában, hanem már a főnévi részben fog bázisgenerálódni. A 3. ábrában szereplő ágrajz abban a tekintetben viszont nem különbözik a komplex esemény jelentésű deverbális főnevekben megjelenő igei struktúráról, hogy az oblikvuszi bővítmény az Obl frázis specifikálójában születik meg a theta zónában – az Ill rövidítés itt arra utal, hogy a bővítmény illativusi (*-bA*) raggal van ellátva –, onnan pedig mozgatóással a NonCent frázis specifikálójába, azaz az igei phi tartományba kerül.

A komplex és az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek (4. ábra) főnévi része között is vannak eltérések. A főnévi rész ebben az esetben is az N kiterjesztéstől indul. Eltérés mutatkozik azonban abban a tekintetben, hogy mi tölti ki az N fejet. Az egyszerű esemény jelentésű főnevek esetén egy absztrakt SEDS (Simple Event Denoting Suffix) morfémát helyeztem az N fejbe, mivel a képzés nem olyan egyszerű és nem csupán egyetlen összeolvasztó jellegű lépésből áll, mint a komplex esemény jelentésű főnevek esetében.⁶¹

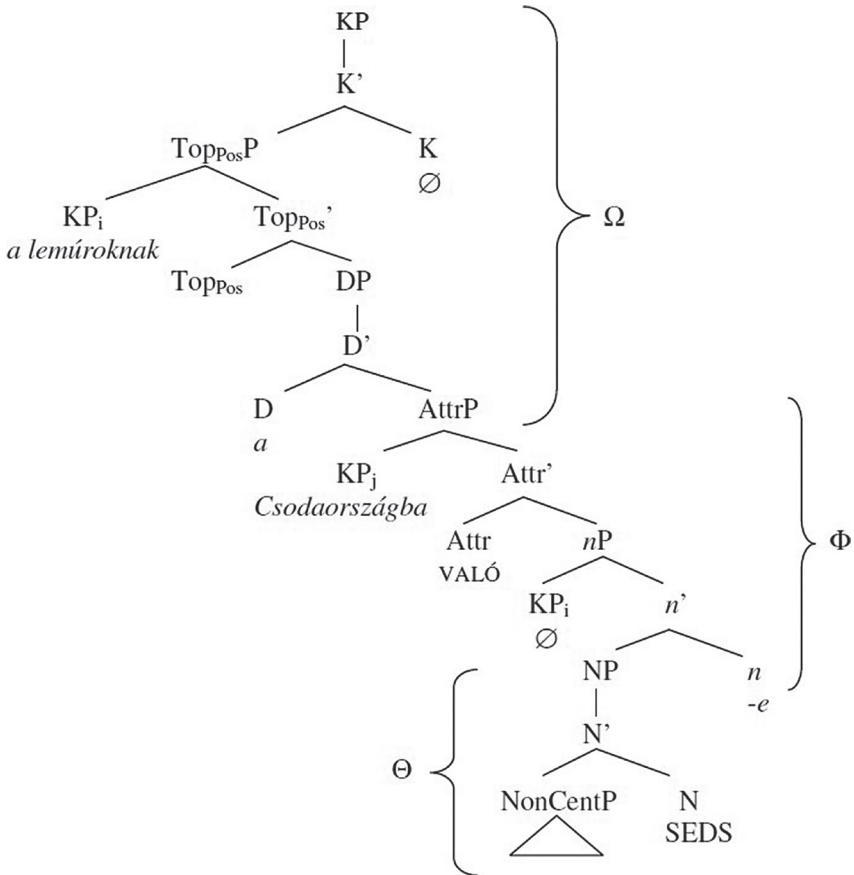
A későbbi *-nAk* ragos birtokos (mivel nem a beágyazott ige thematikus argumentuma, hanem egy a főnévhez tartozó konceptuális argumentum) az *nP* specifikálójában bázisgenerálódik, ahol továbbra is annak ellenőrzése történik meg, hogy indokolt-e a birtokoltságjel jelenléte. Az *nP* fejben pedig a már megszokott módon a birtokoltságot kifejező morféma helyezkedik el.

Az ige oblikvuszi argumentuma a 3. ábrán az igei rész NonCent frázisának specifikálójában, phi tartományban volt, innen mozog a korábban már bemutatott módon az Attr specifikálójába, vagyis a főnévi rész phi tartományába. A mozgatóás egyik fázis adott zónájából a másik fázis ugyanolyan zónájába történik, tehát megfelel az antilokalitási hipotézisnek. Mivel ez az AttrP specifikálójába mozgó elem jelen esetben itt is hangzik el, így ebből a pozícióból ezúttal nem mozog tovább.⁶²

⁶⁰ Az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek birtokosának thematikus szerepe ugyanis nincs rögzítve a képzés során, hanem a konkrét esetben a kontextus alapján dől el. Így például a *Péter operációja* kifejezésben a birtokos értelmezhető Témaként (azaz úgy, hogy Péter az operált beteg), és Ágensként is (azaz úgy, hogy Péter az operáló orvos).

⁶¹ Például az egyszerű esemény jelentésű *operáció* főnév esetén mintha az *operál* ige csonkolódna, majd a már csonkolt alakra kerülne rá a *-ció* végződés.

⁶² Az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek esetében nem bizonyítható a pre-D

4. ábra: Az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetének főnévi része

Az omega tartomány ezúttal is a D, vagyis a határozott névelő héjával kezdődik, melynek fejében ezúttal is a határozott névelő áll. Az omega zóna hierarchikusan legmagasabban lévő pontján a *-nAk* ragos birtokos szintakti-

nem birtokosi pozíció megléte, mert ezen főnevek birtokosa nem tematikus, így nem lehet belső hatóköre sem (FARKAS–ALBERTI 2018b. 2.2.1.3.). A *na például* tesztkonstrukció viszont csak belső hatókörü operátort tesz lehetővé. Ha nem alkalmazzuk ezt a tesztkonstrukciót, akkor viszont nem garantálható, hogy a vizsgált kifejezés egy összetevőt alkot, azaz a pre-D nem birtokosi pozíció jelenléte sem igazolható.

kai pozíciója helyezkedik el. Ezt az elemet én minden olyan esetben – legyen szó akár komplex, akár egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevekről –, ahol az ebben a pozícióban szereplő kifejezés nem egy markáns logikai jelentéssel bíró operátor (azaz fókusz vagy kvantor), topik operátorként ábrázolok, amely megoldás a generatív szakirodalomban korántsem ismeretlen.⁶³ A szerkezet tetején ezúttal is az esetrag frázisa található.

Az eredmény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezete

Hipotézisem szerint az eredmény jelentésű deverbális főnevek szerkezete megegyezik az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevekével, illetve attól csak minimálisan tér el. Az eredmény jelentésű főnevek semmilyen mértékben nem őrzik meg a képzés bementül szolgáló ige argumentumszerkezetét,⁶⁴ így legfeljebb konceptuális birtokosuk lehet. Ilyen módon tehát a (14a) alatt közölt eredmény jelentésű deverbális magyar főnévi konstrukció szintaktikai szerkezete (lásd 5. ábra) csupán annyiban tér el az egyszerű esemény jelentésű deverbális főneveket szemléltető 3. és 4. ábrán bemutatott ágrajztól, hogy az N fejen található morféma nem SEDS (Simple Event Denoting Suffix), hanem RDS (Result Denoting Suffix) absztrakt morfémaival van kitöltve, illetve a szerkezetben nem jelenik meg semmilyen, az oblikvuszi vonzattal kapcsolatos frázis, hiszen az egy ilyen konstrukcióban nem jelenhet meg.

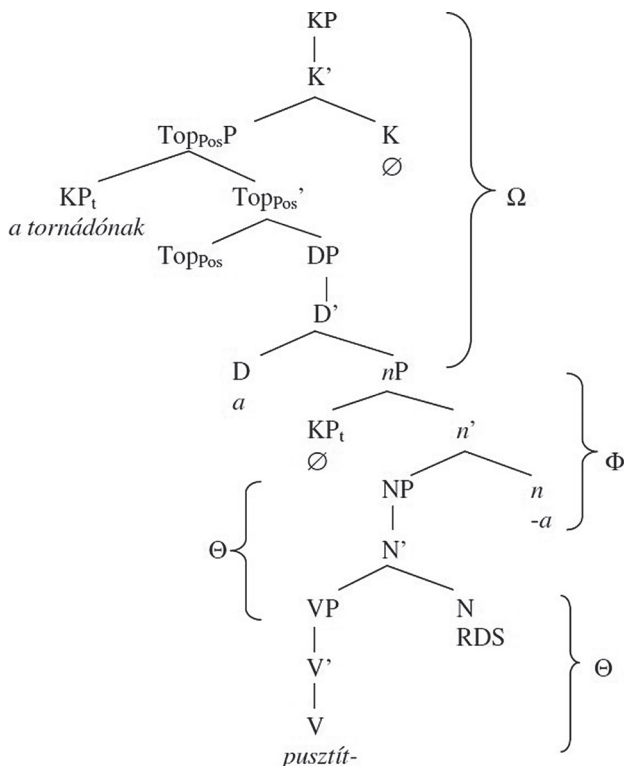
Megjelenik azonban a phi tartományt ezúttal egyedül kitevő *nP* kiterjesztés, amelynek fejében ebben az esetben is a birtokolságot kifejező morféma – jelen esetben az *-a* – realizálódik hangtanilag. E fölött a már az omega zónába tartozó DP jelenik majd, végezetül pedig, az ábra csúcán a belső topicalizációnak alávetett *-nAk* ragos birtokos áll. Ha a birtokoson nem jelenne meg a *-nAk* rag (14b), akkor a jelöletlen birtokosként az *nP* specifikálójában bázisgenerálódna, ahonnan az omega zónába tartozó D specifikálójába mozdulna el azt megmagyarázva ezzel, miért nem lehet ilyenkor a D fejen határozott névelő (lásd az 1.3 alfejezetben a D-láthatósági elvet). A szerkezetet ezúttal is az esetragnak helyet adó casus (KP) zárja.

⁶³ Lásd pl. É. KISS 2000. 138–141.

⁶⁴ Lásd LACZKÓ 2000. 302–303.

(14a) a tornádónak a pusztítása

(14b) a tornádó pusztítása

5. ábra: Az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek szintaktikai szerkezetének főnévi része)

A relációs és a reprezentációs főnevek szintaktikai szerkezete

Ebben a fejezetben a relációs és a reprezentációs főnevek szintaktikai szerkezetét mutatom be. Mivel ezek nem igéből képzett főnevek, azt gondolhatnánk, hogy ágrajzukban nincs is szükség igei és nominális zónák elkülönítésére, a szerkezetek pedig csak főnévi részből állnak. Előrebocsajtanám, hogy ez a reprezentációs főnevek tekintetében nem igaz.

A relációs főnevek szintaktikai szerkezete a deverbális főnevek szerkezetéhez képest nem tartalmaz igei struktúrát. Az ágrajzok azonban képesek megmutatni, hogy a relációs főnév és a vele relációban álló entitás között elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen viszony áll-e fenn, ilyen módon két eltérő szerkezetről beszélhetünk. Ahogyan arra Farkas és Alberti⁶⁵ rámutatott, a birtokolságot, relációt kifejező *-(j)A* morféma *j* hangja többnyire azokban az esetekben realizálódik hangtanilag, amikor a relációs főnevekben a két entitás közti kapcsolat elidegeníthető. Az 6. ábra illusztrálja a (15a) alatt bemutatott relációs főnév szintaktikai szerkezetét, ahol elidegeníthető viszony áll fenn a két entitás, a *világ* és az *oszlop* között. Ezzel szemben a (15a')-beli konstrukcióban elidegeníthetetlen viszony áll fenn a relációs főnév és a vele (jelöletlen) birtokosi kapcsolatban álló argumentuma között; jól látható, hogy a birtokolságot kifejező *-(j)A* morféma *j* hangja nem realizálódott hangtanilag.⁶⁶ A szerkezetek bemutatását azzal az ágrajzzal kezdem, ahol elidegeníthető a viszony a relációs főnév és a vele relációban álló másik főnév között (6. ábra).

(15a) a világ legnagyobb oszlopja

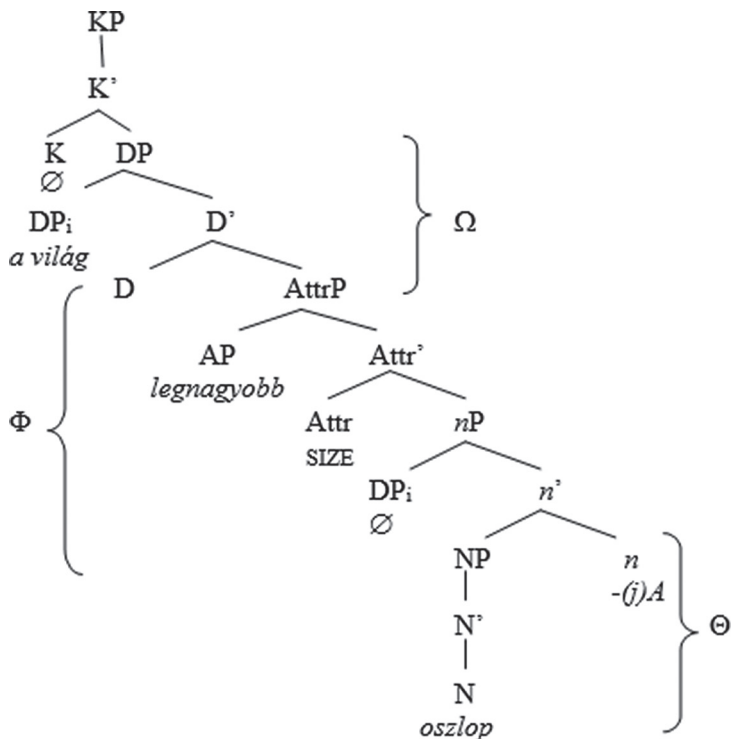
(15a') a ház oszlopa

A szerkezet theta zónáját jelen esetben is az NP teszi ki, ennek fejében hangzik el az *oszlop* szó. Az előlött kezdődő phi tartomány hierarchikusan legalacsonyabban elhelyezkedő héja az *nP* héj. Ennek specifikálójában bázisgenerálódik a relációs főnév egyetlen argumentuma, a későbbi jelöletlen birtokos, ami aztán a D specifikálójába mozog el. A D-láthatósági elv alapján a D fej ilyen esetben üresen marad, hiszen határozott főnévi kifejezésről van szó, amelynek ki van töltve a specifikálója. A mozgás megfelel az antilokalitás elvének, hiszen a D kiterjesztés operátorszerű viselkedése miatt⁶⁷ omega tartományként is értelmezhető, jelen esetben pedig egymaga teszi ki az egész omega zónát.

⁶⁵ FARKAS–ALBERTI 2016b.

⁶⁶ Természetesen a relációs főnevek esetében sem mindig jelenhet meg a *-j* morféma, amennyiben viszont mégis megjelenik, úgy az egyes anyanyelvi beszélők körében igen nagy eltérések mutatkoznak a használatát illetően, ahogyan arra Farkas és Alberti is rávilágított. FARKAS–ALBERTI 2016c.

⁶⁷ É. KISS 2000.

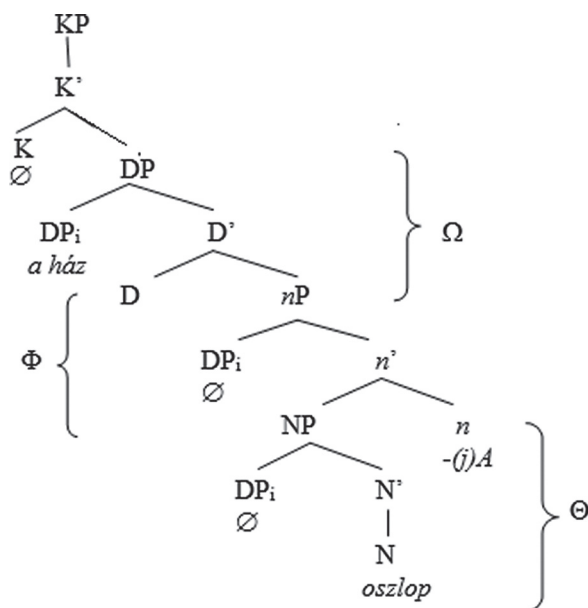

6. ábra: A relációs főnevek szintaktikai szerkezete
(a két főnév közt elidegeníthető viszony áll fenn)

A jelzői Attr frázis ezúttal egy klasszikus értelemben vett jelzőt, melléknevet tartalmaz a specifikálójában, a fejében pedig a SIZE absztrakt elem jelenik meg.⁶⁸ Az Attr, valamint az alatta elhelyezkedő nP héj alkotja az ágrajzban az egyeztetésért felelős jegyeket tartalmazó phi zónát. Ennek fejében a relációs viszony fennállását jelző, birtokltságot kifejező -(j)A morféma található meg. Mivel a két entitás között elidegeníthető viszony áll fenn, így ennek a morfémának a j hangja is realizálódik hangtanilag.

⁶⁸ Az Attr frázisok fejébe helyezett absztrakt elemekkel a jelzők egymáshoz viszonyított, korántsem szabad sorrendjéről lehet számot adni oly módon, hogy az egyes kategóriákba tartozó jelzők csak olyan sorrendben követhetik egymást, ami megfelel a DeLancey-féle hierarchiának. DELANCEY 1981.

A 7. ábra szemlélteti azon relációs főnevek szintaktikai szerkezetét, amelyekben a két entitás között elidegeníthetetlen viszony áll fenn, így a $-(j)A$ morféma j hangja nem realizálódik hangtanilag. Hogy a szintaktikai szerkezetben mégis jelöltem a j hangot is az n fejben, az magyarázza, hogy Alberti és Farkas⁶⁹ vizsgálatai alapján jelentős eltérések, ingadozások mutatkoznak az anyanyelvi beszélők körében abban a tekintetben, hogy mely esetekben ejtik ki a szóban forgó j hangot, és hogy kiejtését mennyire ítélik grammatikusnak. Az előző ágrajzhoz képest csupán egy, ám annál lényegesebb különbséget kell megemlítenem a 7. ábra kapcsán, jelesül azt, hogy a relációs főnév argumentuma már a theta zónában, NP specifikálójában bázisgenerálódik az elidegeníthetetlen viszonyt jelezve ezáltal, és onnan mozog nP specifikálójába, phi tartományba. Erről a szerkezeti helyről a D-láthatósági elvvel összhangban a DP specifikálójába, omega zónába mozog el, ott nyeri el a szerkezetben a végső helyét ebben a pozícióban öltve hangalakot.

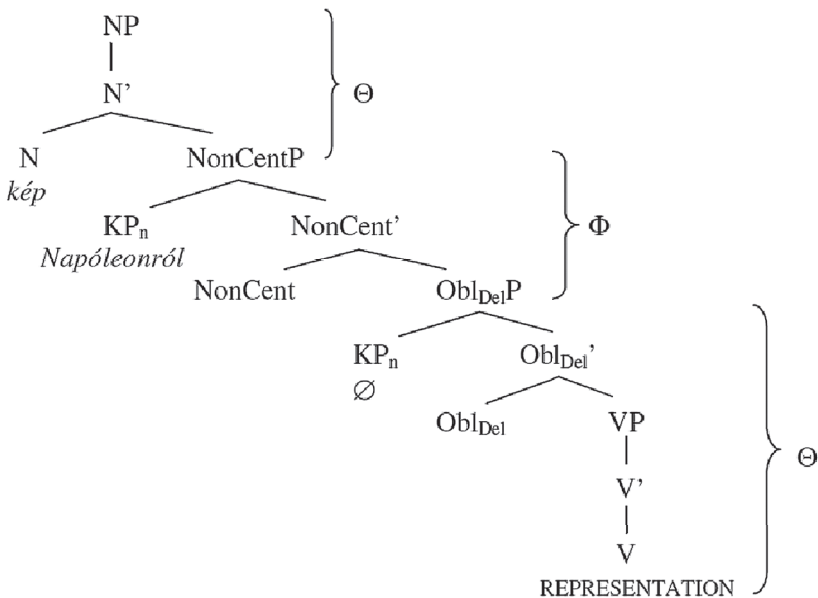

7. ábra: A relációs főnevek szintaktikai szerkezete
(a két főnév közt nem-elidegeníthető viszony áll fenn)

⁶⁹ ALBERTI–FARKAS 2016b.

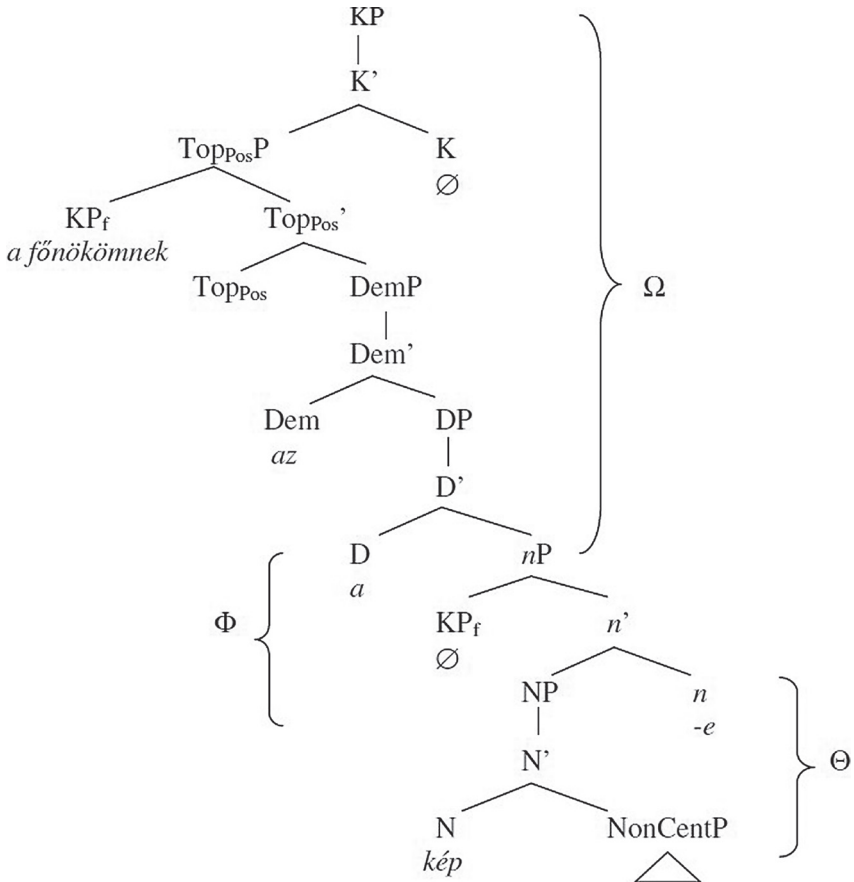
A reprezentációs főnevek szintaktikai szerkezetét a (16) alatti konstrukcióval szemléltetem. Az ágrajz szempontjából kardinális kérdés, hogy lehet-e az ilyen típusú főnevek argumentumainak belső hatóköre. Vélhetőleg belső hatókörük csak az egyértelmű thematikus szereppel rendelkező argumentumoknak lehet, amelyeknek az ágrajz alsó, igei részében kell bázisgenerálódnuk (8. ábra), hiszen thematikus szerepet csak ige oszthat ki.

(16) a főnökömmnek az a színes képe Napóleonnal

8. ábra: A reprezentációs főnevek szintaktikai szerkezete 1. (igei rész)

Azt feltételezem, hogy a reprezentációs főnevek oblikvuszi argumentumai operátor szerepben rendelkezhetnek belső hatókörrel (ezt szemlélteti a (17)-es példamondat), ez pedig az ágrajzon olyan módon érhető tetten, hogy az oblikvuszi bővítmény (*Napóleonnal*) az oblikvuszi frázis (OblP) specifikájában bázisgenerálódik, közvetlenül a metaige felett. Az OblP frázis ebben

9. ábra: A reprezentációs főnevek szintaktikai szerkezete 2. (főnévi rész)

az esetben kiegészül a Del elnevezéssel is, jelölve, hogy a frázis specifikálójában megjelenő bővítményen delatívuszi rag (-rÓl) jelenik meg. Az egyszerű esemény jelentésű deverbális főnevek szerkezetétől annyiban tér el ez a szerkezet, hogy központjában egy metaige (*representation*) szerepel, és ez oszt thematikus szerepeket.⁷⁰

⁷⁰ A metaige jelenlétére utaló szintaktikai jellemzőkről lásd FARKAS–ALBERTI 2018. 767.

(17) Na például *mindkét nyertesről az a cikk*, az nagyon jól sikerült.

A szerkezet főnévi részének (9. ábra) alján (amely továbbra is a (16) alatti példát szemlélteti) az NP kiterjesztés áll, amelynek fejében a *kép* szó szerepel. Ezen frázis fölött az *nP* kiterjesztés helyezkedik el, fejében már megszokott módon a birtokltságot kifejező *-e* morfémával. Ennek a frázisnak a specifikálójában bázisgenerálódik a későbbi *-nAk* ragos birtokos – konceptuális argumentumról lévén szó semmi nem indokolja, hogy a szerkezet igei részében bázisgenerálódjon ez az elem –, ami a grohmanni fáziselméletnek megfelelően⁷¹ egy zónával magasabbra, az omega tartomány élére kerül, a TopPosP frázis specifikálójába.

A két frázis, vagyis a TopPosP és a DP közé Dékány⁷² alapján egy Dem héjat építettem be a mutató névmás számára, az omega zónába. A szerkezet megfelel a D-láthatósági elvnek is,⁷³ mivel a D fejen hangtanilag realizálódik egy határozott névelő, a specifikálója azonban üresen marad.

Összegzés

Ebben a dolgozatban az volt a célom, hogy kiterjesszem korábban megkezdett kutatásomat a magyar főnévi kifejezések szintaktikai szerkezetét illetően, és egy olyan egységes modellt mutassak be, amely képes megmutatni az egyes főnévtípusok szintaktikai hasonlóságait és különbségeit. Ehhez ismerttettem, hogy milyen szintaktikai szerkezetet társítottam korábban a komplex esemény jelentésű deverbális főnevekhez, majd ebből az ágrajzból kiindulva bemutattam az egyszerű esemény és az eredmény jelentésű, valamint a relációs és a reprezentációs főnevek szintaktikai szerkezetét is.

Az igéből képzett főnevek esetében, mind a három deverbális főnévtípus esetén igaz, hogy a szerkezeteket két részre osztottam: egy igei és egy főnévi részre. Hasonlóan jártam el a reprezentációs főnevek esetében is, ahol az igei rész belsejében egy metaige osztja ki az egyes argumentumoknak a thema-

⁷¹ GROHMANN 2003.

⁷² DÉKÁNY 2012.

⁷³ ALEXIADOU 2004.

tikus szerepeket. A relációs főnevek szerkezetét reprezentáló kétféle ágrajz képes rámutatni arra, hogy a főnév és a vele relációban álló másik főnév (entitás) között elidegeníthető-e a viszony vagy sem.

Az ágrajzok a transzformációs generatív mondattan minimalista irányzatának megfelelően a grohmanni fáziselméletet⁷⁴ és az Alexiadou-féle⁷⁵ D-lát-hatósági elvet alkalmazva épülnek fel. Kutatásom a magyar főnévi csoportokkal foglalkozó korábbi szakirodalmakhoz⁷⁶ annyival járul hozzá, illetve egészíti ki azokat, hogy olyan szintaktikai szerkezetre tesz javaslatot, mely az összes említett főnévi kifejezésre alkalmazható.

Rövidítések

- ABOH 1998 ABOH, Enoch: On the Syntax of Gungbe Noun Phrases. (<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED420209.pdf>, utolsó letöltés ideje: 2019.01.03.)
- ALBERTI 2000 ALBERTI Gábor: Az aspektus szintaxisa a magyarban. In: Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai. Szerk. Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin. Bp., 2000. 145–164.
- ALBERTI 2004 ALBERTI Gábor: Climbing for Aspect – with no Rucksack. In: The Verbal Complex. A Study of Hungarian, German, and Dutch. Ed. Katalin, É. Kiss – Henk van Riemsdijk. Amsterdam, 2004. 253–289.
- ALBERTI 2006 ALBERTI Gábor: A magyar mondattan elmélete és gyakorlata generatív megközelítésben III. A háttérelmélet. Bp., 2006.
- ALBERTI 2013 ALBERTI Gábor: Az argumentumok precedenciaelvű realizálódása. In: Analógia és modern nyelvelírás. Szerk. Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor, Kolozsvár, 2013. 9–41.
- ALBERTI–FARKAS 2018a ALBERTI Gábor – FARKAS Judit: Derivation of nouns. In: ALBERTI–LACZKÓ 2018. 191–630.
- ALBERTI–FARKAS 2018b ALBERTI Gábor – FARKAS Judit: Modification. In: ALBERTI–LACZKÓ 2018. 775–895.

⁷⁴ GROHMANN 2003.

⁷⁵ ALEXIADOU 2004.

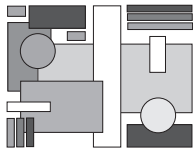
⁷⁶ SZABOLCSI–LACZKÓ 1992; DÉKÁNY 2012; FARKAS–ALBERTI 2016a, 2016b.

- ALBERTI–FARKAS–
SZABÓ 2015 ALBERTI Gábor – FARKAS Judit – SZABÓ Veronika: Arguments for Arguments in the Complement Zone of the Hungarian Nominal Head. In: Approaches to Hungarian: Volume 14: Papers from the 2013 Piliscsaba Conference. Ed. É. KISS, Katalin – SURÁNYI, Balázs – DÉKÁNY, Éva. Amsterdam, 2015. 5–36.
- ALBERTI–FARKAS–
SZABÓ 2017 ALBERTI Gábor – FARKAS Judit – SZABÓ Veronika: Internal-scope taking arguments in the information structure of deverbal nominals in Hungarian. In: Approaches to Hungarian: Volume 15: Papers from the 2015 Leiden Conference. Ed. KENESI, István – LIPTÁK, Anikó – van der HULLST, Harry. Amsterdam, 2017. 1–33.
- ALBERTI–LACZKÓ
2018 Ed. Alberti, Gábor - Laczkó, Tibor: Nouns and Noun Phrases. Amsterdam, 2018.
- ALEXIADOU 2004 ALEXIADOU, Artemis: On the development of possessive determiners. Consequences for DP structure. In: Diachronic clues to synchronic grammar. *Linguistik Aktuell* 72. Ed. Eric Fuss – Carola Trips. Amsterdam, 2004. 31–58.
- BAKER 1985 BAKER, Mark: The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation. *Linguistic Inquiry* 15. (1985) 373–415.
- BARTOS 2000 BARTOS Huba: Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Szerk. Kiefer Franc. Bp., 2000. 653–762.
- BROEKHUIS–
KEIZER 2012 BROEKHUIS, Hans – KEIZER, Evelin (eds.): Nouns and Noun Phrases. Volume I. Amsterdam, 2012.
- BRÓDY 2000 BRÓDY Mihály: Mirror Theory: Syntactic Representation in Perfect Syntax. *Linguistic Inquiry* 31. (2000) 29–56.
- CHOMSKY 1993 CHOMSKY, Noam: A minimalist program for linguistic theory. In: The view from Building 20: Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger. Ed. Kenneth L. HALE – Jay S. KEYSER. Cambridge, 1993. 1–52.
- CHOMSKY 1995 CHOMSKY, Noam: The Minimalist Program. Cambridge, 1995.
- DÉKÁNY 2012 DÉKÁNY, Éva: A profile of the Hungarian DP: The interaction of lexicalization, agreement, and linearization with the functional sequence. PhD disszertáció, University of Tromsø, (http://real-phd.mtak.hu/57/1/thesis_dekany.pdf, utolsó letöltés helye, ideje: Pécs, 2018.09.06.)
- EGEDI 2015 EGEDI, Barbara: The Hungarian definite article across time: an account of its spreading. Presented at ICSH 12, Leiden, May 22–23.
- É. KISS 1987 É. KISS, Katalin: Configurationality in Hungarian. Dordrecht, 1987.

- É. Kiss 1992 É. Kiss Katalin: Az egyszerű mondat szerkezete. In: *Strukturális Magyar Nyelvtan I. Mondattan*. Szerk. Kiefer Ferenc. Bp., 1992. 79–178.
- É. Kiss 1998 É. Kiss Katalin: Mondattan. In: *Új magyar nyelvtan*. Szerk. É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – SÍPTÁR Péter. Bp., 1998. 1–184.
- É. Kiss 2000 É. Kiss, Katalin: The Hungarian NP is like the English NP. In: *Approaches to Hungarian Volume 7*. Ed. Alberti, Gábor – Kenesei, István. Szeged, 2000. 119–149.
- É. Kiss 2002 É. Kiss, Katalin: *The Syntax of Hungarian*. Cambridge, 2002.
- É. Kiss 2010 É. Kiss Katalin: Miért szabad az ige utáni szórend a magyarban? (<http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/ekiss/publ/Szabad%20ige%20utani%20szorend.pdf>, utolsó letöltés ideje: 2016.08.29.)
- FARKAS – ALBERTI 2016a FARKAS, Judit – ALBERTI, Gábor: Positions for oblique case-marked arguments in Hungarian noun phrases. *Jezikoslovlje* 17. (2016) 295–319.
- FARKAS – ALBERTI 2016b FARKAS, Judit – ALBERTI, Gábor: The Relationship between (In)Alienable Possession and Deverbal Nominalizers in Hungarian. (<http://cgrh.nytud.hu/project/publications/farkas-alberti-sinfonija8-handout.pdf>, utolsó letöltés ideje: 2017.04.24.)
- FARKAS – ALBERTI 2017 FARKAS, Judit – ALBERTI, Gábor: The Hungarian HAT-NÉK-noun expression: a hybrid construction. In: *Constraints on Structure and Derivation in Syntax, Phonology and Morphology*. Ed. Anna Bloch-Rozmej – Anna Bondaruk. Frankfurt am Main, 2017. 71–100.
- FARKAS – ALBERTI 2018 FARKAS, Judit – ALBERTI, Gábor: Complementation. In: ALBERTI–LACZKÓ 2018. 662–774.
- FARKAS – SZABÓ – ALBERTI 2017 FARKAS, Judit – SZABÓ, Veronika – ALBERTI, Gábor: Information-Structurally(Un)Ambiguous Nominal Constructions in Hungarian. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 6. (2017:2) 38–80.
- FU et. al 2001 FU, Jingqi – ROEPER, Thomas – BORER, Hagit: The VP within Process Nominals: Evidence from Adverbs and the VP Anaphor Do-So. *Natural Language & Linguistic Theory* 19. (2001) 549–582.
- GROHMANN 2003 GROHMANN, Kleanthes K.: Prolific Domains: On the Anti-Locality of Movement Dependencies. *Linguistik Aktuell* 66. Amsterdam, 2003.
- HORNSTEIN – NUNES – GROHMANN 2006 HORNSTEIN, Norbert – NUNES, Jairo – GROHMANN, Kleanthes, K. (eds.): *Understanding Minimalism. An Introduction to Minimalist Syntax*. (<http://www.luisvicente.net/coursematerials/mm2-ss15-readings/hornstein-grohmann-nunes-understanding-minimalist-syntax.pdf>, utolsó letöltés ideje: 2017.03.25.)

- HUNYADI 1981 HUNYADI László: A nyelvi polaritás kifejezése a magyarban. Kandidátusi disszertáció, KLTE, Kézirat) Debrecen, 1981.
- IHSANE – PUSKÁS 2001 IHSANE, Tab ea – PUSKÁS, Genov: Specific is not Definite. *Generative Grammar in Geneva 2*. (2001) 39–54.
- KENESEI 1989 KENESEI István: Logikus-e a magyar szórend? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17. (1989) 105–152.
- KAYNE 1995 KAYNE, Richard S.: *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, 1995.
- LACZKÓ 2000 LACZKÓ Tibor: Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In: *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Szerk. Kiefer Ferenc. Bp., 2000. 293–405.
- LACZKÓ 2009 LACZKÓ, Tibor: Relational Nouns and ArgumentStructure – Evidence from Hungarian, (<http://web.stanford.edu/group/cslipublications/cslipublications/LFG/14/papers/lfg09laczko.pdf>, utolsó letöltés: ideje, 2017.04.24.)
- OSZOLI 2014 OSZOLI Borbála: A -hatnék deverbális főnévképző morfoszintaktikai jellemzése. MA tanári szakdolgozati tanulmány, Pécsi Tudományegyetem, Magyar Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs. 2014.
- ROEHRs 2014 ROEHRs, Dorian: Splitting the Nominal Left Periphery into DP and TopP: Two Pre- adjectival Positions for Possessives in German, (<http://ling.auf.net/lingbuzz/002111>. utolsó letöltés ideje: 2017.08.09.)
- DELANCEY 1981 DELANCEY, Scott: An interpretation of split ergativity and related patterns. *Language* 57. (1981) 626–657.
- SURÁNYI 2009 SURÁNYI Balázs: Probléma-eltolódások a chomskyánus nyelvelméletben: a generatív nyelvészet ma. *Magyar Tudomány* 170. (2009) 1052–1058.
- SZABOLCSI 1981 SZABOLCSI, Anna. Compositionality in Focus. *Folia Linguistica* 15. (1981) 141–161.
- SZABOLCSI 1994 SZABOLCSI, Anna: All quantifiers are not equal: the case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* 42. (1994) 171–187.
- SZABOLCSI 1997 SZABOLCSI, Anna: Strategies for scope taking. In: *Ways of Scope Taking*. Ed. Szabolcsi, Anna. Dordrecht, 1997. 109–154.
- SZABOLCS – LACZKÓ 1992 SZABOLCSI Anna – LACZKÓ Tibor: A főnévi csoport szerkezete. In: *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Szerk. Kiefer Ferenc. Bp., 1992.

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

ANDRÁSFALVY CSENGE ZSUZSANNA

Az 1956-os forradalom pécsi eseményei női szemmel

Egy dunántúli naplóról

„Mandulafám, kicsi Phyllis, nincs még fecske e tájon,
Vagy hát oly nehezen vártad az ifju Tavaszt?”
(Janus Pannonius: Egy dunántúli mandulafáról – részlet)

The events of the Hungarian Revolution of in Pécs from a woman's perspective
On a Transdanubia diary

Besides the increasingly extensive historical researches, the Hungarian Revolution of 1956 is still an active part of the public memory due to its proximity in time. Thus, these two dimensions of the events often engage in a dialogue or a in a debate with each other. This phenomenon is partly the result of the fact, that after decades of forced secrecy, previously hidden sources emerge, which shed new light to the actions. My paper also relies on a contemporary eyewitness, focusing on diary, which was written in October, 1956 by a schoolgirl from Pécs. Her text is complemented with the memoirs of the author issued 60 years later. The material is further compared with other youth diaries from the era, contradicted with the reconstructed history of the events, and, on a few occasions, countered with the diary of a local schoolmistress, in order to observe the differences, which could be the results of the age gap and life experiences.

Előszó

A fenti idézet egy több mint 550 évvel ezelőtt keletkezett vers részlete. A túl korán virágzó mandulafa párhuzamba állítható az 1956-os forradalommal, erre az összevetésre alább még visszatérek. Magyarország történetének e fontos eseménye a fővároshoz és sok más megyeközponthoz képest Pécsset békésebben zajlott le, ugyanakkor itt is jelentős események történtek, nem

is beszélve a legtovább ellenálló fegyveres forradalmi csoportról, a Mecseki Láthatatlanokról, akik a Pécs feletti erdőkben egészen november 16-ig folytatták a harcot. A forradalom az egyre kiterjedtebb történeti feltárások mellett időbeli közelségéből adódóan még a közösségi emlékezetnek is része, s ez a két vonulat esetenként dialógust – vagy éppen vitát folytat – egymással. Részben azért, mert – a kényszerű elhallgatás évtizedei után – még manapság is kerülnek elő rejtőzködő újabb források, melyek új fényben világítják meg a történeteket. Mindegyikük más és szubjektív, így jön létre a pluralitás történelme.¹ Egyetértek azzal a megállapítással, miszerint „szubjektív források nélkül olykor még a reáltörténelem is fölöttébb hiányosan lenne bemutatható”.² Szubjektív forrástípusnak nevezzük azt a dokumentumot, amelynek szerzője személyes hangon és önmagáról beszél. Ez abban az esetben is igaz, mikor közügyekről szól, hiszen a narráció az elbeszélő szempontjából történik, a saját szemszögéből értékeli az eseményeket. Ebbe a forrástípusba sorolható többek között a napló, a memoár, a levél és az oral history.³

Dolgozatom is egy ilyen „kortárs tanúra” támaszkodik. A pécsi eseményeket egy akkor 15 éves diáklány naplójára és a feljegyzések írójával az elmúlt években folytatott beszélgetésekre alapozva idézem fel. Pálmai Jánosné Turi Edit 1941-ben született Pécsen. A forradalom évében kezdte meg tanulmányait a Janus Pannonius Gimnáziumban. A fiatal diáklányt magukkal ragadták az események, a legtöbb pécsi történésen ott volt és tevékenyen részt vett, amiben csak tudott. Elmondása szerint akkora élmény volt számára a forradalom, hogy muszáj volt kiírnia magából, jóllehet sem azt megelőzően, sem élete későbbi szakaszában nem vezetett naplót.

Kivételes szerencse, ha az egykor írásban rögzített élményeket egyazon személy évtizedekkel később is őrzött emlékeivel ütköztetjük, és még jobb, ha ezeket mások azonos műfajú – megéleltörténeti – tanúskodásával vethetjük össze. Esetünkben adottak ezek a szerencsés körülmények. Dolgozatom középpontjában az 1956 októberében írt napló áll, melyet összevetek más 1956-ban írt kamasznaplókkal, kiegészítem a szerző hatvan évvel későbbi visszaemlékezésével és bejegyzéseit a történészek által rekonstruált történe-

¹ KUNT 2015a.

² GYÁNI 2000. 137.

³ Uo. 138.

lemmel és – néhány ponton – egy pécsi tanárnő naplójával ütköztetem, vizsgálva az eltérő életkorból és élettapasztalatból adódó különbségeket.

A napló keletkezésének történeti környezete

A szovjet diktátor, Sztálin 1953. tavaszi halálát követően Rákosi Mátyást leváltották a Minisztertanács éléről, helyébe Nagy Imre került. Ebből a pozícióból két évvel később eltávolították, ám ez alatt a rövid idő alatt is jelentős változások történtek az országban: Nagy Imre feloszlatta a munkatáborokat, az Államvédelmi Hatóságot (ÁVH) újra a Belügyminisztérium alá rendelte, megszüntette a kuláklistákat, megemelte a béreket és a nyugdíjakat. Félreállítás után Hegedüs András vette át a helyét, de a valóságban az országot továbbra is a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) élén álló Rákosi, majd Gerő Ernő irányította. A visszarendeződés a lakosság egyre táguló körében fokozta az elégedetlenséget. 1956 októberében nagy változások történtek: a szegedi egyetemen megalakult a MEFESZ (Magyar Egyetemek és Főiskolák Egyesületeinek Szövetsége), melyet igyekeztek kivonni az MDP ifjúsági szervezeteként működő DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) ellenőrzése alól. Követeléseiket pontokba foglalták, és küldötteik az ország többi egyetemét is a szegedi példa követésére buzdították.⁴

A Szegeden történtek hatására a pécsi ifjúság körében is bontakozni kezdett a változásokat ambicionáló közéleti aktivitás. A városban akkoriban három felsőoktatási intézmény működött: a Pécsi Tudományegyetem, amely Állam- és Jogtudományi Karral rendelkezett, az 1950-ben önállóvá vált Pécsi Orvostudományi Egyetem, valamint a Pécsi Pedagógiai Főiskola.⁵ Október 22-én a hallgatók nagygyűlést kívántak összehívni, és – érezvén a növekvő feszültséget – erre az egyetem és a DISZ vezetősége engedélyt is adott. A gyűlés elnökének Debreczeni László ötödéves orvostanhallgatót kérték fel, aki közismert személy volt a kampuszon. Előbb a Jogi, majd az Orvosi Kar hallgatóinak követeléseit ismertették. A négy fő téma a következő volt: „reális tájékoztatást igényeltek az ország gazdasági helyzetéről; kérték, hogy a párt

⁴ SZAKOLCZAI 2010. 15.

⁵ PL 2010. 112.

Központi Vezetőségének júliusi határozatait gyors menetben hajtsák végre, és fejezzék be sürgősen a teljes rehabilitációt; követelték, hogy március 15-e ne csak az ifjúság ünnepe, hanem ismét nemzeti ünnep legyen; új alapokra fektetett szabad, demokratikus választási rendszert akartak.⁶ A felhíváshoz további három kérdést csatoltak, melyekben tájékoztatást kértek a szovjet államkölcsönről, az ország területén állomásozó szovjet haderő szükségességéről, valamint a magyarországi uránbányászat helyzetéről.⁷

Ezután következett a gyűlés fordulópontja, amikor elhangzott, hogy a DISZ nem teljesítette feladatát, mert a végrehajtó hatalmat csak néhány vezető gyakorolta a többség véleményének megkérdezése nélkül. Ezért kimondták, hogy a Szövetségre a továbbiakban nincsen szükség, és megalakították a MEFESZ pécsi szervezetét. Az újonnan megalakult vezetőség a Pécsi Egyetem nevű újság segítségével még aznap este kiadta a Diáksparlament határozatait és a MEFESZ ideiglenes szabályzatát. A határozatokat a késői órákban sokszorosították, a jelenlévők között szétosztották és elhatározták, hogy azokat az egyetemi lap másnapi számában nemzeti színű keretben jelentetik meg.⁸

Október 23-án Pécsen nyugalom volt, az egyetemistákat lebeszélték az utcai demonstrációról.⁹ A Pécsi Rádió este 6 óra tájban ismertette a helyi ifjúság követeléseit, majd a Kossuth Rádióban elhangzott Gerő-beszéd hatására a MEFESZ-vezetőség este elhatározta, hogy az üzemekbe, bányákba diákdelegációkat fog küldeni.¹⁰ A Diáksparlament határozatai reggel megjelentek a Pécsi Egyetem című lapban, de nemzetiszínű keret nélkül.

Október 24-én megjelent az egyetemi lap különkiadása, ahol az immár nemzeti színű keretbe foglalt határozatok mellett forradalmi írások és versek is helyet kaptak. A nap folyamán több kisebb csoportosulás jött létre a belváros különböző pontjain, de ezeket a szervezetlen megmozdulásokat a karhatalom feloszlatta.¹¹ Napközben négy főiskolás diákot őrizetbe vettek, mert a Diáksparlament határozatait tartalmazó röplapokat osztogattak szerte a városban. Amikor este nagy tömeg gyűlt össze a Széchenyi téren, a spontán

⁶ Rozs 2009. 302.

⁷ Uo. 302.

⁸ Uo. 304.

⁹ Uo. 305.

¹⁰ Uo. 306.

¹¹ Uo. 307.

tüntetésnek a rendőrség brutális eszközökkel, de halálos áldozatok nélkül vetett véget. Szuronypuskával támadtak az emberekre, vízágyút is bevetettek, este 10 órától pedig kijárási tilalmat rendeltek el.¹²

Október 25-én történt az első szervezett szabadtéri tüntetés. A résztvevők délután egy órakor a 48-as téren gyülekeztek, ahol elénekelték a Himnuszt és felolvasták 21 pontból álló követelésüket. Az egyre duzzadó tömeg a Kossuth Lajos (ma Király) utcán át a Széchenyi térre vonult, ekkorra létszáma már elérte a tizenöt-húszezer főt. A tüntetők követelték a vörös csillag eltávolítását a középületekről, ez a következő órákban meg is történt. Az este folyamán a tüntetők megalakították a Forradalmi Bizottságot és elfoglalták a középületek nagy részét, többek között a postát, a rádiót, a városházát és a nyomdát. Éjszaka a karhatalom brutálisan vetett véget a megmozdulásnak, az akciónak több sérültje és egy halálos áldozata is volt.¹³

Október 26-án a hangulat pattanásig feszült, egyre radikálisabb demonstrációkra került sor, a megyében híre ment a karhatalom fellépésének. Másnap a Sopiana Gépgyár munkástanácsa a MEFESZ-vezetőséggel együtt gyűlést szervezett, ahol a helyi és a város környéki munkástanácsok küldöttei megalakították a Munkástanácsok Baranya Megyei Bizottságát. Úgy döntöttek, hogy mindaddig sztrájkolni fognak, amíg a szovjetek el nem hagyják Magyarországot. Időközben komoly eredményt értek el a községekbe kiküldött egyetemisták, akik arra buzdították a falvak lakóit, hogy élelmiszerekkel segítsék a budapesti felkelőket.¹⁴

Október 29-én Pécsen is megalakult a nemzetőrség, tagjai az egyetem két zászlóalj és a bányász zászlóalj sorai közül kerültek ki. Létszámuk 200 és 250 fő között mozgott.¹⁵ A város és a megye vezető újságján, a *Dunántúli Naplón* is érzékelhető volt a változás: október 30-án a „Világ proletárjai egyesüljetek” mottót felváltotta a Szózat első sora (Hazádnak rendületlenül) és mellette megjelent a Kossuth-címer. Október 31-én a napilap már *Szabad Dunántúl* néven jelent meg.¹⁶ Ugyanezen a napon újjászerveződött a Szociáldemokrata Párt, valamint Kovács Béla vezetésével a Független Kisgazda Párt, továbbá

¹² PÉTERFIÁNÉ 2008. 357.

¹³ ROZS 2009. 309.

¹⁴ Uo. 310.

¹⁵ Uo. 313.

¹⁶ DN 1956. október 31.

megalakult a Pécs Város és Baranya Vármegye Értelmisége Forradalmi Tanácsa.¹⁷ Ez utóbbi elnökének Szentágothai János orvosprofesszort¹⁸ választották.

November 3-án Szekszárd felől Pécsre is elindultak a szovjet csapatok. Csikor Kálmán, a helyi Katona Tanács elnöke tárgyalt velük, és látva a többszörös túlerőt, nem akarta értelmetlen vérontásnak kitenni a helyi lakosságot, az egyetemistákat és a nemzetőröket. Biztosította a szovjeteket arról, hogy a forradalmárok nem tanúsítanak majd fegyveres ellenállást, és a három zászlóaljnak ki is adta a parancsot, hogy ne lőjenek az oroszokra. Cserébe értesítést kért a bevonulás pontos időpontjáról, ám ezt a kérését nem teljesítették. A szovjetek hajnalra elfoglalták a pécs-pogányi repülőteret, a fő stratégiai pontokat, valamint körbezárták az orvosi egyetemisták kollégiumát. A medikus hallgatókból álló zászlóalj reggel 9 órára letette a fegyvert. A jogász és pedagógiai főiskolás hallgatók, valamint a hozzájuk csatlakozó pécsi polgárok azonban az ellenállás mellett döntöttek, és több százan vonultak fel a Mecsekbe. Pécs város belterületén továbbra sem történt fegyveres összecsapás, ám a Mecseki Láthatatlanok még két hétig folytatták a küzdelmet.

Egy dunántúli naplóról

2016-ban a pécsi Janus Pannonius Múzeum felhívást tett közzé az 1956-os forradalom 60. évfordulójára tervezett kiállítás kapcsán, melynek szervezésébe a városlakókat is bele kívánták vonni. Tárgyi emlékek (fénykép, zászló stb.) felajánlását várták, amelyek a forradalom pécsi, baranyai eseményeihez kötődnek. Turi Edit naplója így került a Várostörténeti Múzeumba, ahol az októberi kiállítás szerves részét képezte. Én itt találkoztam ezzel az értékes dokumentummal.¹⁹

A naplók eleve olyan többletinformációkat tartalmazhatnak, melyek más forrástípusban aligha jelennek meg. Kiderül belőlük, hogy a nagypoli-

¹⁷ Rozs 2009. 324.

¹⁸ Szentágothai János (1912–1994): neurobiológus, akadémikus. A pécsi Erzsébet TE Anatómiai Intézetének vezetője, az MTA elnöke (1973–1977), országgyűlési képviselő (1985–1994). PL 2010. 256.

¹⁹ A város 1945 és 1990 közötti történetét kutató Pécs8 programon keresztül szereztem tudomást a naplóról és ennek segítségével nyílt lehetőségem vele behatóbban foglalkozni.

तिकai események milyen közvetlen hatást gyakoroltak a hétköznapi szereplőkre, és a mindennapok szokásainak gazdag forrása lehet (például, hogy mit ettek, hogyan öltözködtek). Miért különleges Turi Edit naplója? Egyrészt azért, mert csak október 31-ig taglalja az eseményeket, a közkeletűen „12 napos” turbulens idők történéseinek csak a felét rögzíti. A feljegyzések egy kis alakú füzet 12 oldalát töltik ki. Az írás mellett található újságvágások is, amelyeket összehajtogatva rögzített. Kettőről bizonyosan kijelenthető, hogy a *Dunántúli Naplóból* származik: az egyik egy cikk, a másik pedig az újság címlapjáról kivágott Kossuth-címer a forradalom győzelmének napjaiból. A napló céljából használt füzet elején ez áll: Turi Edit I. oszt. gimnazista, tehát ezt a noteszt eredetileg nem naplóírásra szánta, mert a feljegyzések a füzet végében található.

A fiatal lány irománya nem egyedülálló az 1956-os forradalom vonatkozásában, több kamasznapló is megjelent már nyomtatásban, Pécs esetében ugyanakkor nincs tudomásom hasonlóról. Hogy megismerjük ennek a forrástípusnak a természetét, érdemes szemügyre venni az egykorú kamasznaplókat és azokat több szempont alapján ütköztetni egymással. Huszadik századi kamasznaplókkal hazánkban Kunt Gergely foglalkozott, főként a második világháború vonatkozásában, de megállapításai esetünkben is érvényesek. A kutató szerint a napló a naplóíró számára egy biztonságos közeget nyújt, ahol olyan véleményét is megfogalmazhatja, amelyet nyilvánosan nem kívánna vagy nem merne felvállalni.²⁰ Hogy a naplóírás nem fikciós műfaj-e, ebben a kérdésben vitatkozik Philippe Lejeune-nel, mert véleménye szerint a fikciós attitűd hozzátartozik az írói szerephez és ehhez társul még az öncenzúra és az elváráshorizont, amik szintén módosíthatják a leírtakat, valamint a naplóíró feltehetően rendelkezik elképzelésekkel a naplóírással mint műfajjal kapcsolatban és ezek a képzetek befolyásolják munkáját.²¹ Az előbbi megállapítások hatványozottan igazak a kamaszok esetében, hiszen ebben az életszakaszban a naplóírás egyfajta szerepjátéknak tekinthető, továbbá a naplóírás által olyan, sokszor titkos szöveg születik a fiatal keze alatt, melyet első alkotásának tekinthet vagy a nyilvánosságnak szán, esetleg időskori önmagának.²²

²⁰ KUNT 2017. 14.

²¹ Uo. 15.

²² Uo. 16.

A forradalmi események kapcsán legjelentősebb kamasznaplónak Csics Gyula írása nevezhető, melyet tizenkét éves korában vezetett. Feljegyzései 2006-ban jelentek meg nyomtatásban, és ez a kiadás a faksimile és a be-tűhív átírást is tartalmazza. A naplóból dokumentumfilm is készült még ugyanebben az évben. A naplóíró többször említi feljegyzéseiben barátját, a nála egy évvel idősebb Kovács Jancsit, akivel a forradalom ideje alatt együtt jegyezték le élményeiket utóbbi fiú ötlete nyomán és azt írás közben meg is mutatták egymásnak.²³ Csics Gyula naplójának megjelenése után nem sokkal találtak rá egy régiségpiacon az előbbire és jelentették meg faksimile kiadásban.²⁴ A két iromány szoros kapcsolata lépten-nyomon fellelhető a naplók olvasása közben, nemcsak egymást említik meg napi szinten, hanem mivel ugyanabban bérházban laktak Budapesten, így forradalmi élményeik is nagy részben megegyeznek.

Bartos Margit „Margó” Baján örökölte meg forradalmi élményeit tizenkét évesen, de a forradalom leverése után csak két év múlva született újabb bejegyzés a füzetben és innentől kezdve naplója sokkal inkább személyes élmények rögzítésére szolgált.²⁵ Müncz Ági érettségire készülő diákként élte 1956-ot Makó városában. Életkorából is adódóan ő volt legtevékenyebben részese a történéseknek, a helyi eseményekről általában T/1-ben ír. Ő maga röpcédulát is szerkesztett és terjesztett.²⁶ Németh Terézia „Tercsi” Fűzfőn lakott 1956-ban, tizennégy évesen élte meg a forradalmat és naplójában naponta, részletesen beszámolt az eseményekről.²⁷

Turi Edit naplója a forradalom hatására született ugyanúgy, mint Csics Gyuláé, Kovács Jánosé és Margóé. Mindegyikük feljegyzése ünnepélyesen kezdődik: Kossuth-címerrel, a Himnusz kezdősorával vagy egy latin idézettel. A pesti eseményeket saját szemével csak a két fiú láthatta, hiszen ők ott laktak, a többiek egy vidéki városban éltek meg a forradalmat, a fővárosi történésekről csak hírből hallottak, ezeket meg is említik naplójukban. Tehát Gyulát és Jánost érintették legközelebről az események, ezért az ő feljegyzéseik a legkiterjedtebbek és bejegyzéseiket számos rajz is illusztrál-

²³ CSICS 2006.

²⁴ KOVÁCS 2006.

²⁵ BARTOS 2006.

²⁶ FAZEKAS 2006.

²⁷ VAJDA 2017.

ja, amelyek a harcok okozta romos épületek, utcákat hivatottak ábrázolni. Újságkivágások találhatók Turi Editnél, valamint a két fiúnál számos röpcédulával egyetemben, amik legtöbbször hajszálpontosan megegyeznek. A kamaszok közül többen lemásolják naplójukba az új kormány tagjainak nevét vagy a rádióban hallottakból idéznek pár személyt. Összeségében kijelenthető, hogy mindannyian leginkább a rádióból tájékozódnak, azután az újságból. A két fiú és Tercsi ír egyedül a szüleivel folytatott beszélgetéseiről, melyek meghatározzák látásmódjukat, a másik három lány nem említi a családját. Az ő esetükben kevésbé nyomon követhető saját véleményüknek a forrása. Gyula és Jancsi naplójuk tanúsága szerint csak szemlélői voltak az eseményeknek, tüntetésben, harcban nem vettek részt, hozzájuk hasonlóan Margó sem számol be ilyenfajta aktív részvételéről. Ezzel szemben az „idősebbek”, Tercsi, Edit és Ági kivették részüket a helyi megmozdulásból kisebb-nagyobb mértékben.

Turi Edit tehát a forradalom hatására kezdett naplója írásába, első feljegyzésében az október 22-i történéseket örökíti meg: „Október 22-én az a hír járta be Pécset, hogy a pesti és szegedi egyetemisták követeléseiket pontokba foglalták. A követelések mellől nem tágtanak. Pécsett is nagy gyűlést rendezett az egyetem. Mi középiskolások nagy lelkesedéssel fogadtuk az ott elhangzott követeléseket.”

A fiatal lány tehát már korán az események sűrűjébe csöppent. Részt vett a Pécsett rendezett nagygyűlésen, szerzett egy példányt a Diákparlament határozataiból, és azokat a naplójába is bemásolta.

Utólag talán megdöbbenőnek tűnhet, hogy a város egyik elit gimnáziumába járó Edit csak ekkor szerzett tudomást arról, hogy Magyarországon a szovjet katonák nagy számban állomásoznak. Ez azonban akkor a felnőtt lakosság egy jó részére is igaz volt. Az ittlétük nem volt közvetlen befolyással a gyerekkorára, otthon sem beszéltek erről. A szülei nagyon vigyáztak, hogy ne mondjanak olyat két lányuknak, ami miatt később bajba kerülhetnének. Bár szegények voltak, éhezniük sosem kellett, és mivel a lakosság többsége ugyanezen a színvonalon élt, Edit természetesnek vette a kenyérrért való sorban állást és a szobakonyhas lakást. Mindezt a vele készített interjúk során tudtam meg.

Mint fentebb említettem, a naplóhoz hasonlóan az oral history is szubjektív forrásnak minősül, melynek kiemelt szerepe van a 20. századi törté-

nelem megértésében.²⁸ Itt is a narrátor áll a középpontban és témától függetlenül nagyon meghatározó az ő egyéni látásmódja, értékrendje az elbeszélésben, de a mondanivaló struktúrája és tartalma is eltérő a naplóban leírtakhoz képest,²⁹ mert az eseményekről az egykori naplóíró mai emlékei sokkal „letisztultabb” történetet mutatnak, az apró, kevésbé lényeges részletek, mint például, hogy aznap milyen fizikai állapotban volt, elvesznek. Az elbeszélőben az évek során kicsit átfőmálódnak, átértékelődnek az események, belevetíti a mostani gondolkodását, értékrendjét, egyszóval értelmezi az élményeit. Ez tovább színesítheti az életutat, többletinformációt nyújt a kutatás alanyáról, lehetőséget teremt az összehasonlításra, a benne történt változások megfigyelésére. Az emlékezés tehát nem „puszta reprodukció”, hanem sokkal több annál.³⁰

A napló tüzetes elolvasása után több alkalommal jártam Turi Editnél és interjút készítettem vele. Először azt kértem tőle, hogy mesélje el, hogyan élte meg az 1956-os forradalmat, közben a részletekre is rákérdeztem, illetve a naplóban leírtak felől érdeklődtem, bizonyos eseményekre hogyan emlékszik. Az interjú a továbbiakban a körülményekre, a család történetére, a gyermekkorra és Turi Edit 1956 utáni életére is kiterjedt. Ezek a beszélgetések sokat segítettek a napló megértésében és a naplóíró megismerésében, ugyanis Edit feljegyzéseinek különlegessége, hogy szinte teljesen személytelenek, szerzőjét lehetetlen lenne ezek alapján visszakövetni, mert a politikusokon kívül más nevét nem említi meg. Lakóhelyéről sem lehet semmit megtudni, pontos életkoráról sem szerezhet az olvasó tudomást, az író nemét is csak következtetni lehet. Ezt támasztja alá Bögre Zsuzsanna kutatásának eredménye is, aki az 1956-os forradalom kapcsán foglalkozott naplókkel, valamint az egykori résztvevőkkel interjúkat is készített. Előbbi forrásokkal kapcsolatban arra megállapításra jutott, hogy ezekben a dokumentumokban a történelmi események leírásai nagyobb hangsúlyt kaptak, mint az élményelbeszélések, amik kisebb jelentőséggel szintén megjelentek a naplókban.³¹ Ez fokozottan igaz Turi Edit naplójának esetében.³²

.....
²⁸ GYÁNI 2000. 137.

²⁹ Uo. 143.

³⁰ Uo. 130.

³¹ BÖGRE 2006. 21.

³² A továbbiakban az interjúkból vett idézeteket vastagon szedett betűvel közlöm.

A fiatal gimnazistának 1956 adott betekintést a magyar politikai valóságba. Számára korábban ahogyan a sarlókalapácsos címer a mindennapok része volt, úgy a felvonulások is. Elmondása szerint: „tulajdonképpen mi nagyon be voltunk dresszírozva arra, csak arra gondoltunk, amire szabadott és belénk volt már ez rögzülve, hogy amit mondanak főntről, annak teljesen szót kell fogadnunk.”

Ma úgy látja, hogy az összefogás, a közös fellépés nagyon megerősítette magyarságtudatát; saját bevallása szerint azóta sem érzett ilyen büszkeséget. A következő napok eseményei csak tovább fokozták izgalmát. A napló részletes vizsgálata előtt érdemes felvetni a kérdést, hogy Edit vajon napról-napra jegyezte-e föl élményeit – ma így emlékszik erre –, vagy a forradalom győzelme után egyben az egészet.

Kunt Gergely történész szerint a háborús naplónak négy fő ismérve van: „a rendszeresség (többnyire napi bejegyzések), a személyesség, az egyidejűség (tehát nem az események után évtizedekkel papírra vetett visszaemlékezés vagy önéletírás), és a feljegyzések fragmentáltságából adódó stílusjegy (azaz mivel napi bejegyzésekről van szó, a napló töredezett, s nem alkot egységes, letisztult narratívát).”³³ Ezen szempontok szerint vizsgálva Turi Edit naplója további sajátos jellemzőket hordoz. Folyószövegről van szó, amelyben az író a sorok közé újságcikkeket ragasztott. A napok nincsenek keltezéssel különválasztva, egyszerűen új sorban kezdődnek. A dátumok néha hibásak, ez viszont sokszor éppen a napló hitelességét erősíti.³⁴ Az író határozottan úgy emlékszik, hogy mindig frissen jegyezte le a történéseket. Élete során soha máskor nem érzett ilyesfajta késztetést, csak ezeknek a napoknak az intenzitása volt rá ilyen hatással. Mindezen tények fényében a napló vizsgálatakor felmerült bennem a gyanú, hogy a napló feljegyzései nem naponta születtek, hanem azt utólag visszatekintve, valószínűleg egyszerre írta, annyi bizonyos, hogy november 4. előtt. A folyószöveg, a keltezések hiánya mind erre utal. A naplóban általánosságban megfigyelhető az egyes feljegyzések végén olyan kijelentések, melyek szerzőik bizonytalanságáról árulkodnak, félelmeiről, reményeiről, mert nem tudják, mi következik másnap. Ezzel

³³ KUNT 2015b.

³⁴ Kunt Gergely Heyman Éva háborús naplójával foglalkozott, melyet édesanyja leánya halála után nem sokkal adott ki. Bár sok mindent átdolgozott az írásban, a keltezési hibák a kislány naplójának hitelességét erősítik. KUNT 2010. 53.

szemben Turi Editnél a következőt olvashatjuk: „Ilyen tévhitekkel zártuk le ezt a nagy napot.”

Ez a mondat kétségtelenül utólag visszatekintve íródott, hiszen a naplóról aznapi kétségeit már egyértelműen tévhitnek minősíti, ugyanígy a később történtek fényében 23-át nagy napnak nevezi. Azok a kamaszok, akik a forradalom kitörése után nem sokkal kezdtek vezetni naplójukat, szintén október 23-át nevezték a legjelentősebb napnak. Belátható, hogy ilyen megállapítást csak utólagosan lehet tenni, mikor kissé távolabbról szemlélve tisztában vagyunk vele, hogy az aznapi események hogyan befolyásolták a később történeteket. Edit ezt a mondatot T/1-ben írja, mint aki közösséget érez mindazokkal, akik átélték ezt a forradalmat. Ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, a fiatal lány számára az október 25-i tüntetés jelentett katartikus élményt, itt tapasztalhatott meg először rendkívüli összefogást és egységet, és innentől érezhette magát egy nagy közösség részének. Hasonló érzület olvasható ki abból a mondatából, amit a Diáksparlament pontjainak feljegyzése után írt: „Ezekkel a pontokkal mi mindnyájan egyetértünk.”

Azok a kamaszok, akik a forradalom hatására kezdték az írást mint Csics Gyula és Kovács János is, azoknak az első napokról szóló feljegyzései szintén utólagosan születtek, de Edittel ellentétben ők valószínűsíthetően néhány nap leletével frissen rögzítették a történeteket.

A 21 pont lejegyzése után a feljegyzések így folytatódnak: „23-án szerdán az egész iskolánk nagy lázban volt. Kitűztük a nemzetiszínű kokárdánkat. 10 órakor az orosz tanárnőnk jött be órát tartani. Szomorú volt, könny csillogott a szemében. Tőle tudtuk meg, hogy a pesti fiatalok szent ügyünk kivívásáért fegyvert fogtak. Gerő Ernő ezeket romboló, fosztogató csőcseléknek nevezte, s az orosz csapatokat hívta ellenük. Így kezdődött a pesti utcákon a gyászos vérontás.”

A történelmi tények tudatában világos, hogy tévedett a dátumot illetően. Valójában az október 24-i eseményeket írta le, amikor az előző nap hírei megérkeztek Pécsre. Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséről is ekkor hallottak, valamint a statáriumról. Edit legelső információi tehát a tanároktól származtak, akik azonban nem képviseltek egységes álláspontot. Némelyek kitörő lelkesedéssel üdvözölték a forradalmat, mások viszont a forradalom első napjaiban sugárzott kormánykommunikék minősítéseit visszhangozták, és sikerült elbizonytalanítaniuk a tanítványaikat. „Latin tanárunk [sic!]

igy próbálta megmagyarázni a helyzetet: a százezres tüntetésből úgy lett harc, hogy egyes reakciós elemek a nép közé vegyülve, a jóindulatú ifjúságot félrevezetve megindították a harcot. Ezek szerint a harcnak, a vérontásnak semmi értelme nincs? Hiábavaló? Ezen tűnődünk.”

Amikor Edit az iskolából hazament, a rádióban mintha csak latintanára szavait hallotta volna: „Félrevezették az ifjúságot! Fialalok térjetek észhez! Ne hagyjátok magatokat feleslegesen megölni! Tegyétek le a fegyvert!”

A fiatal lány nem érezte jól magát és otthon maradt, így nem tudott arról, hogy a délután folyamán kisebb tüntetőcsoportok alakultak a belvárosban. Őket még könnyen feloszlatta a karhatalom, az estére összegyűlt tömeg azonban kemény fellépésre sarkallta a város vezetőit. Egy pécsi általános iskolai tanárnő, Péterfia Zoltánné szintén ezekben a napokban vezetett feljegyzéseket.³⁵ Érdeemes röviden szót ejtenünk szerzőjéről. Péterfia Zoltánné (1911–1979) Patek Karolin néven született Budapesten. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett magyar-német-francia szakos középiskolai tanárként. 1934-ben házasodott össze Péterfia Zoltánnal. 1950-ben Pécsre költöztek, ahol kezdetben orosz tanított, majd a Pécsi Pedagógiai Főiskola Gyakorló Általános Iskolájában dolgozott. Férjével 10 gyermeket neveltek föl. Ő felnőtt fejjel jobban eligazodott a korabeli összevisszaságban, külföldi hírforrásokból is tájékozódott,³⁶ és a 24-i esti demonstráción is részt vett. Így írt erről: „Este Pécsen a Széchenyi téren hatalmas tömegek gyülekeznek kisebb csoportokban. Az Építőipari Technikum előtt mintegy 80 főből álló fiú és lánycsoport áll némán, zárt rendben. Az ávó szuronyrohammal jön rájuk a Janus P. utcán; a fiatalok szétfutnak. Rucival és Misivel³⁷ látjuk a Megyei Tanács előtt állva, hogy a Széchenyi téren a talán Sellyéről hozott rendőrség rúgva, haját tépve puskatussal veri a nők és fiatalok fejét. A tömeg szétszalad, és majd újra és újra visszatér. A Király utcában ugyanúgy. Kilenc óra tájban tűzoltóautóval vízzel árasztják el az utcát, a néma tüntetés eloszlik. Találkozunk Bandival a könyvesbolt sarkán. Kihirdetik este 10 órától a kijárási tilalmat. Ezt a Mór kollégium előtt halljuk, hazasietünk.”³⁸

³⁵ Péterfia Zoltánné naplórészleteit és rövid életrajza nyomtatásban is megjelent: MAJTÉNYI-MIKÓ-SZABÓ 2016. A napló teljes egészében itt megtalálható: PÉTERFIÁNÉ 2008.

³⁶ PÉTERFIÁNÉ 2008. 356.

³⁷ A személynévek Péterfia Zoltánné gyermekeit jelentik.

³⁸ PÉTERFIÁNÉ 2008. 357.

Október 25-én már mindenki az előző esti brutalitásokat tárgyalta,³⁹ és ezen események hatására döntöttek úgy a pécsiek, hogy aznap este ismét kimennek a Széchenyi térre tüntetni. A rendőrök kíméletlen fellépéséről Editnek nem volt tudomása, mert az éjszaka folyamán belázasodott és 25-én nem ment iskolába. Délután egy barátnője hozta neki a hírt, hogy tüntetés zajlik a 48-as téren. Ez viszont másképp hozta lázba: „Gyorsan felkeltem és elmentünk a 48-as térre, hol elszavalták a »Nemzeti dal«-t utána elénekeltük a Himnuszt. Innen a Kossuth Lajos utcánál a Széchenyi térre vonultunk.”

Edit számára meghatározó élmény volt ez a menet. Együtt vonultak az iskola diákjai, az egész osztály, a tanáraik is, akik hihetetlenül lelkesek voltak és a diákjaikat buzdították. Együtt skandálták a jelszavakat: „Oroszok haza! Nem kell spicli! Magyar urániumot!” A tüntető tömeg olyan összefogást és erőt sugárzott, amit korábban nem tapasztalt. Büszkeség és összetartozás érzés – egymást részben először látó emberek között.

Érdemes összehasonlítani Edit és Péterfia Zoltánné beszámolóját az október 25-i eseményekről. Például mindketten lejegyzik a tömeg által skandált jelszavakat, de nem kizárólag ugyanazokat, talán, mert mindketten más követeléseket tartottak fontosnak, mással tudtak azonosulni, eltérő életkoruk és élettapasztalatuk miatt más ragadta meg figyelmüket. Editnél a következőket olvashatjuk: „Oroszok haza! Nem kell spicli! Magyar urániumot!”

A fiatal lányra ezek a jelszavak az újdonság erejével hatottak. Hogy a szovjetek Magyarországon ilyen nagy számban állomásoznak, ez számára teljesen új volt. Miután szembesültek kiszolgáltatottságukkal, szülei nagyon óvatosan foglaltak állást ideológiai kérdésekben, így Edit nem kapott kettős nevelést, hanem gyermeki naivitással fogadta el az ötvenes évek magyar valóságát. A rendszer sikeresen megteremtette a(z) (el)hallgatás kultúráját a családon belül is, ahol a szülők és nagyszülők már önmagukat cenzúrázták. Így aztán Edit fel sem tételezte, hogy besúgók lennének a környezetében, és csak a forradalom napjaiban - amikor az emberek már nyíltan kritizálták a rendszert - látta tisztábban a diktatúra működését. Különösen érdekes a harmadik, a magyar uránt követelő jelszó. A Mecsekben 1953-ban indultak az első uránkutatások, az érc bányászására pedig két évvel később megala-

³⁹ Uo. 357.

kult a Bauxitbánya V. fedőnevű szovjet-magyar vállalat.⁴⁰ Hivatalosan tehát bauxitot termeltek ki Pécsen, de a pécsi Diákszemélyiségközpont többek között erről is pontos információkat követelt: „13. Hozzák nyilvánosságra a magyar uránra vonatkozó szerződéseket és adatokat.”⁴¹ Edit számára valószínűleg ez is újdonság volt. A Diákszemélyiségközpont követeléseinek részben eleget téve a *Dunántúli Napló* október 29-én már így ír: „Végre megírhattuk, hogy Kővágószőlősnön [sic!] nem bauxitot, hanem urániumot bányásznak. [...] Uránium... Mennyi mindent jelent ez az egy szó. Az ország, amelyik ezt a ritka kincset bírja, gyarapodik gazdaságban, növekszik tekintélyben, óriási, mérhetetlen ipari energia birtokosa. Mi birtokában vagyunk ennek a kincsnek – és nem írhattunk róla, nem mondhattuk el e kincs birtokosainak, a dolgozó magyar népnek, hogy milyen gazdagok vagyunk, hogy hogyan akarjuk felhasználni, hogy miképpen akarjuk az urániumot az egész nép javára, a békés építés céljára fordítani.”⁴²

Most nézzük meg, milyen jelszavakat jegyzett fel Péterfia Zoltánné: „Oroszok haza! Szabad választást! Éljenek a pestiek! Kossuth címert akarunk!”⁴³ A négy követelés közül a legelső megegyezik: ez volt a forradalom legnépszerűbb és leggyakoribb, visszatérően hangoztatott jelszava, a korábban tárgyalt kamasznaplókban is ezt vagy egy változatát (pl. Ruszok haza!) találjuk az első helyen. Péterfiáné azonban a továbbiakban mást ítél feljegyzésre méltónak. Középkorú értelmiségiként, aki korábban már több választáson is részt vett, nyilvánvalóan az egyik leglényegesebb pontnak a szabad és demokratikus választások bevezetését tartotta. Ugyanez igaz a Kossuth-címerre is. Edittel ellentétben neki a sarló és kalapács egyáltalán nem volt természetes. Felnőttként élte meg a kommunizmus Magyarországra erőltetését, és pontosan tudta, mit jelentenek ezek a szimbólumok, és megjelenésükkel milyen értékek kerülnek a Kossuth-címer helyébe. „Éljenek a pestiek!” – kántálta

⁴⁰ Pl. 2010. 342.

⁴¹ A Péccsel határos mecseki uránbányászat „megindulása” 1955 decemberére tehető, amikor az első két termelő-vágat aknamélyítését elkezdték. 1956 folyamán még csupán az aknamélyítés részeként felszínre hozott kőzet adott némi nyersérc mennyiséget. Az üzemszerű kitermelés 1957 nyarán, majd – újabb két mélyakna átadásával – 1958 januárjában kezdődött. Ugyanekkor indultak a Szovjetunióba az első ércszállítmányok. MUT 2001. 40–45., 431.

⁴² DN 1956. október 29.

⁴³ PÉTERFIÁNÉ 2008. 357. Lásd még erről: GYARMATI 2007.

együtt a tömeggel. Mivel Budapesten született, és évtizedekig ott is lakott, joggal érezhetett sorsközösséget a pestiekkel, és különösen érzékenyen érintették az események. Naplójából kiderül, hogy több hírforrásból is tájékozódott, és nagyon kritikusan kezelte a magyar sajtót. A tények ismeretében ő igazán értette, milyen jelentősége van a fővárosi eseményeknek az egész ország életében és mivel már felnőtt fejjel élte át a második világháborút, volt fogalma arról, mit jelentenek az utcai harcok.

A tömeg ezeket a jelszavakat hangoztatva ért a mai Király utcán át a Széchenyi térre, ahol addigra már kb. 15-20 ezer fő gyűlt össze.⁴⁴ A tüntetők a középületeken elhelyezett csillagok levételét követelték. Péterfiáné így jegyezte fel a történetet: „A városháza előtt áll a tömeg és kiáltja: „Le a vörös csillagot.” A tanács - tanácstalan. Nem meri levenni, ezért a mikrofonon keresztül kihirdetik, hogy „technikai akadályok” miatt nem bírják leszedni. Mi a főiskolával tovább megyünk, de a tömeg ott marad és tovább követel. Bálinttól és Gabitól tudom meg este, hogy végül mégiscsak leverték, aztán a Nádor Szállóról is, majd a vasútra tartva útközben mindenütt, végül az állomásról is.”

Vagyis még sok időbe telt, mire teljesült a tömeg kívánsága, és Edit végig ott izgult a tüntetők között. „És a Nádor szálló tetején volt egy csillag. Nagy kiabálás, jelszó, és hogy ezt le kell leszedni. Hát, de ez egy iszonyú nagy súlyú valami volt, meg hát nagyon magasan. És akkor ott szereztek egy tűzoltólétraszzerű dolgot és kiabáltunk, hogy hajrá, és drukoltunk, hogy sikerüljön azoknak, akik felmentek. Nagyon-nagyon nehéz, volt, ó, hát tudom, az nagy munka volt. Aztán amikor leesett a földre, akkor mi-csoda ováció volt!” – mesélte nekem 2017-ben. A naplóban is megemlítette a csillagok súlyát, 200 kg-ra becsülte. Óriási élmény volt számára, hogy a nehézségek dacára végül mégis sikerült a dolog.

Debreczeni László⁴⁵ a „csillaghullás” estéjének nevezi ezt az eseményt, ugyanis a Nádor Szállón kívül természetesen a városháza tetejéről, valamint számos egyéb középületről is leszedték a kommunizmus gyűlölt szimbólumát.⁴⁶ Edit így jegyezte fel a történetet: „A tömeg aztán a postára és az

⁴⁴ ROZS 2009. 308.

⁴⁵ Debreczeni László 22 éves orvostan-hallgatóként lett a helyi ifjúság egyik forradalmi vezetője. Szerepvállalása miatt később letartóztatták, három és fél évet töltött börtönben. Élményeiről több könyvet is írt. Forrás: GERNER 2013.

⁴⁶ DEBRECZENI 2016. 294.

állomásra vonult, hogy onnan is leszedjék a csillagokat. Minden csillag levételekor elénekeltük a Himnuszot. Megalakítottuk a Forradalmi Tanácsot. A rendőrség és az ÁVH mellénk állt.”

A Nádor Szálló melletti ház ablakából, mikrofonon keresztül jelentették be a Forradalmi Bizottság megalakulását, és hogy a karhatalmi szervek támogatják a tüntetőket.⁴⁷ Edit ezután hazament és – utólagos vallomás szerint - lelkesen rögzítette a nap legfontosabb eseményeit, nem sejtve, hogy mit tartogat még az éjszaka a forradalmárok számára.

A rendőrség és az ÁVH átállása csak taktikai húzás volt a pártvezetés részéről. Nem sokkal éjfél előtt – miközben a Forradalmi Bizottság ülésezett – jött a hír, hogy statáriumot vezettek be, és hogy a szovjetek támadásra készülnek. Ez utóbbi ugyan nem volt igaz, de az ÁVH tényleg a tömeg ellen fordult. Először együttműködést színleltek, végül azonban visszafoglalták a rádiót, és az oda érkező forradalmárokat letartóztatták.⁴⁸

Péterfiáné leírja, ahogy kétségbeesetten próbálja megtalálni gyermekeit a tömegben, és meggyőzni őket arról, hogy most nem érdemes meghalni, ne menjenek el erősítésért. Ő maga az este folyamán felajánlotta a segítségét a Forradalmi Bizottságnak, amikor oroszul tudó tolmácsot kerestek, és ott volt a városházán, amíg nem jött a közeledő szovjetek híre.⁴⁹ A nagy sietségben otthagya az orosz szótárait, amikbe a neve is bele volt írva, úgyhogy el volt rá készülve, hogy akár már az éjszaka folyamán eljöhethetnek érte.

„Látnivaló, hogy Pécssett elbukott a forradalom” – írja naplójában. Számára tehát október 25. nem a győzelem, hanem a csalódás napja volt. A harcban egy ember az életét vesztette, de erről, úgy tűnik, egyik naplóíró sem tudott.⁵⁰ Valószínűleg Balogh Antal volt az, akiről november 1-jén a *Szabad Dunántúl* így emlékezett meg: „Ugyanezen a napon (okt. 31. – A. Cs.) délután 2 órakeremették Balogh Antalt, a múlt heti tragikus végű fegyveres incidens véletlen és ártatlan áldozatát. Gyászoló családja, barátai és ismerősei kísérték utolsó útjára.”⁵¹

47 PÉTERFIÁNÉ 2008. 358.

48 Uo. 358.

49 Uo. 359.

50 ROZS 2009. 308.

51 DN: 1956. november 1.

Edit számára október 25. a Forradalmi Bizottság megalakulásával ért véget. A statárium és a rádiónál történt összecsapás híre nem jutott el hozzá, ekkorra valószínűleg már otthon volt és a lelkesedését semmi nem törhette le. Még a 25-i események sodrásában társaival támadt egy ötletük: „Elhatároztuk, hogy reggel 6-kor ismét találkozunk s a „Tefu”-kkal falura vonulunk.”

Edit úgy mesélte nekem, hogy egészen pontosan a nővére beszélte ezt meg a barátaival, és ő mindenképp csatlakozni akart hozzájuk. Ilyen fiatal fejjel igazából nem tudta, mit fognak mondani és csinálni, de szándékában állt kivenni a részét a forradalomból és tevékenyen közreműködni. Ha tudtak volna az előző esti történésekről, az ÁVH támadásáról és a lövöldözésről, valószínűleg nem készültek volna az agitációra. „Azonban reggel 6-ra a Széchenyi tér megközelíthetetlen volt. A rendőrség szuronyos puskával zavarta haza a munkásokat. Árulás történt” – írta naplójában, szóban pedig a következőket mondta el: „Be is értünk hat óraker a Széchenyi térre és ott álltak teherautók. És mentünk, hogy akkor fölszállunk rá. És erre egy ávós, vagy katonaruhában egy munkásőr, na, szóval ilyen pufajkások jöttek és rám is egy ilyen szuronyos puskát fogtak a mellemhez, hogy azonnal takarodjunk haza. És akkor, hű, nagyon megijedtünk. Nem voltak rá tekintettel, hogy ezek gyerekek, hanem azzal a szuronyos puskával átbök bennünket, ha nem fogadunk szót. Hát te szentséges ég, akkor nagyon megijedtünk és mentünk haza.”

Munkásőrök és pufajkások ugyan akkoriban még nem voltak, de az biztos, hogy a karhatalom igyekezett kézben tartani az eseményeket. Megoszlanak a vélemények arról, hogy október 26-án tartottak-e tüntetéseket a városban. Az 1956-os pécsi eseményeket kutató Rozs András szerint aznap még radikálisabb megmozdulásokra került sor. Az éjszakai durva fellépés híre futótűzként terjedt vidéken is, és heves reakciót váltott ki a lakosságból.⁵² Péterfia Zoltánné így élte meg ezt a napot: „A hangulat forró a városban, mindenki vár valamire, tüntetni akar. De a karhatalom erőszaka még fokozódik. A kijárási tilalom már este 6-tól érvényes. A városban lövöldözés van. Senki sem tudja, élessel-e vagy vaktölténnyel. Ezen a napon már nincs tüntetés.”⁵³

Editet a Széchenyi téren történtek nagy félelemmel töltötték el. A tervezett agitáció elmaradt, az iskolákban aznap szünetelt a tanítás. A legnagyobb csa-

⁵² ROZS 2009. 309.

⁵³ PÉTERFIÁNNÉ 2008. 360.

lódás azonban másnap, a gimnáziumban érte őt. Tanárai, akik két nappal korábban még együtt vonultak diákjaikkal az utcán, és buzdították, lelkesítették őket, ugyanazok az emberek, akikkel Edit megélte a nemzeti büszkeség és összetartozás csodáját, hirtelen aljas provokációnak és a diákok megtevesztésének nevezték a forradalmat. Később belátta, hogy családos emberként nyilván nagy volt rajtuk a nyomás, fiatalként azonban ez a pálfordulás hatalmas törést okozott benne, nem értette, hogyan történhetett meg egyik napról a másikra.

Az elmaradt agitációt követő eseményekről Edit még feljegyzett néhány dolgot, többek között, hogy Gerő Ernőt Kádár Jánosra cserélték a párt élén, és hogy tárgyalások folytak az orosz csapatok kivonásáról, de a feljegyzései ettől kezdve nincsenek konkrét napokra tagolva.

Naplója következő részében példákkal alátámasztva hangsúlyozza a szabadságharc tisztaságát. Bögre Zsuzsanna történész szerint az 1956-os visszaemlékezésekben rendszeresen visszatérő téma a forradalom tisztasága.⁵⁴ Az októberi események kapcsán a nagy ideák mellett a tények fosztogatásokról is szólnak, ami azt mutatja, hogy a szabadságharc közepette az alvilág szereplői is halásztak a zavarosban. Így óhatatlanul jelentkeztek túlkapások, amelyek veszélyeztették a forradalom tisztaságát. A visszaemlékezők, így a pécsi diáklány is, ez ellen igyekeztek fellépni. „A szabadság forradalmát nem engedjük bepiszkolni! Határozottan ellentmondunk annak az állításnak, hogy a harcolók fosztogattak és raboltak. A forradalom tisztaságának példái: Egy kirakat betört, s kiesett belőle egy pár cipő. Egy fiatal észrevette, odaugrott. Látva, hogy a cipő megsérült, 10 Ft-ot helyezett bele, s visszarakta. Másik: Egy néni vitt cipőt a kezébe röktön [sic!] odamentek hozzá, megkérdezték, hogy nem lopott-e? Mikor igazolta, hogy nem, bocsánatot kértek tőle.”

Edit naplójában a következő és egyben utolsó bejegyzések már a forradalom győzelméről szólnak, és a bizakodásról, hogy a szovjetek kivonulnak. Ír a nyugati országok segélyeiről és a büszkeségről, hogy az egész világ felfigyelt erre a kis országra, ahol mertek ellenszegülni a diktatúrának. „A magyar hős hazafiaknak nem hiába folyt a vérük. A szabadság győzött. Az egész világ felfigyelt ránk. Minden nyugati államból jönnek a segélyek. Orvosságok, kötszerek, élelmiszerek. Oroszország mint a Pravdából láthatjuk elítél[i], népellenes kalandnak nevezi a mi forradalmunkat. Az egész világon

⁵⁴ BÖGRE 2006. 29–33.

csak ő egyedül! Az orosz seregek már vonulnak hazánkból. Egy csapat Dom-bóvárnál állomásozik. Nincs üzemanyag tankjaikban, s magyarok nem adnak nekik. Ezért kénytelenek állni. A magyar nehéztüzérség körülfogta őket. A munkások sztrájkolnak addig, amíg az oroszok el nem hagyják hazánkat. A minisztertanács határozatot hozott. A kormányt és a pártot megszüntették. Több párt fog kialakulni. A begyűjtést [sic!] eltörölték. Parasztoknak ez bizonyára nagy örömet szerzett. Ezenkívül [sic!] még sok hasznos és kevésbé hasznos döntés született. Azonban mi nem szavakban, hanem tettekben hiszünk. Kimondottuk [sic!], hogy amennyiben a minisztertanács követeléseinket nem teljesíti, annyiban bizalmát elveszti, s leválasztjuk [sic!]. Ilyen eredményeket értünk el, 1956. okt. 31-ig. Sajnos ez vér nélkül nem valósulhatott volna meg. A hősi halottak neve számunkra örökké szent marad!!!”

Edit a naplót magának írta, más nem olvasta, ezért még izgalmasabb kérdés, hogy vajon ez a lelkesítő hangvétel önmaga biztatására szolgált-e. Október legvégén a magyarok többségéhez hasonlóan ő is bízott a nyugati államok és az amerikaiak segítségében. Mint utóbb kiderült, a külföld leginkább csak segélyekkel támogatta a forradalmat, fegyverrel nem, így a magyar szabadság ügye bukásra volt ítélve.

Érdemes Edit lelkes szavait összevetni a nála 30 évvel idősebb tanárño bejegyzéseivel. Egyrészt szembetűnő, hogy a fiatal lány egyetlen pécsi forradalmi „közszerplő” nevét nem jegyezte fel, ebből is látszik, hogy viszonylag tájékozatlanul vett részt az eseményekben. Másrészt Edit nem kérdőjelezte meg az érkező a híreket, ezzel szemben Péterfiáné jobb informáltsága révén kritikusan kezelte a híradásokat és a politikusok tevékenységét is. Naplójának következő sorai október 30-ról szólnak: „A rádió szerint megkezdődött a szovjet csapatok kivonulása, de nem hisszük. Nagy Imre szónokol: „Őrizték meg a forradalom, vívmányait!” Később bejelentik az egypártrendszer megszüntetését. Kádár, Erdei, Tildy is szónokol. Hányini kellene. A sztrájk tovább tart. A görökiek 48 óra alatt biztosítékokat követelnek Nagy Imrétől, ellenkező esetben külön forradalmi kormányt alakítanak.”⁵⁵

Láthatóan bizalmatlan volt mind az új kormánnyal, mind Nagy Imrével szemben, és ez az óvatossággal végig megfigyelhető nála. Amennyire tudott, igyekezett aktív cselekvője lenni az eseményeknek, férjével a forrada-

⁵⁵ PÉTERFIÁNÉ 2008. 362.

lom alatt tanácsstagok lettek. Az a fajta örömujjongás és optimizmus, amely a kamasznaplókban megfigyelhető, nála sosem jelentkezik, mindig aggódás, bizonytalanság kíséri a reménykedésre okot adó híreket. Nem hitt a szovjet csapatok kivonásában sem. A következő napok őt igazolták.

„Utolsó »Isten hozzád«-unk

Halljad hát Európa,

S. O. S. Segítsetek,

Mert ütött az óra!”

(ifj. Péterfia Zoltán: S.O.S. – részlet)⁵⁶

Péterfia Zoltánné – akinek az egyik fia napokig együtt harcolt a Mecseki Láthatatlanokkal⁵⁷ – már november 3-án hallott kósza híreket a közeledő szovjet csapatokról.⁵⁸ Másnap, tehát vasárnap hajnalban megérkeztek az orosz tankok. A pécsiek – Csikor Kálmán parancsának megfelelően – nem lőttek rájuk. Az ezután történeteket már ismerjük.

Edit naplója október 31-ével lezárul. Szimbolikus módon pont azon a napon írja utolsó bejegyzéseit, amikor először jelenik meg a helyi újság *Szabad Dunántúl* címmel. Felvetődik a kérdés, hogy a forradalom leverését miért nem örökítette meg. Elmondása szerint a szovjetek bevonulását egyik barát-nője belvárosi lakásának ablakából figyelte. „**A tankok valahol izgalmasok voltak, de ez az ember lelkét inkább rombolta.**”

Vagyis nagyon fájdalmas volt látnia, ahogy összetörik az álm, és emlékeiben inkább a dicsőséges napokat kívánta megőrizni. Hatalmas csalódás jelentett számára a forradalom bukása, a november 4. utáni történésekről pedig nem sok tudomása volt. Azt mesélte, hogy az emberek suttoztak ezt-azt, és olyan rémhírek terjedtek, miszerint katonákat akasztottak fel és csonkítottak meg. Ez számára annyira borzalmasnak tűnt, hogy nem is hitte el. A Mecseki Láthatatlanok tevékenysége tehát nagyrészt ismeretlen volt előtte, és a forradalmi Budapest utcáin folyó harcra sem hallott sokat. Csak hónapokkal később, egy pesti fiú révén tudta meg, mi is történt a fővárosban.

⁵⁶ Uo. 372.

⁵⁷ Uo. 367.

⁵⁸ Uo. 364.

A forradalom bukása után

December közepére sok minden visszarendeződött, néhány változás azonban még két-három hónapig érvényben maradt. Ilyen volt például az orosz nyelv tanulásának eltörlése. Ezt a diákok nagy örömmel fogadták, hiszen általában nem szerették az oroszot, szívesebben tanultak helyette németet és franciát. A forradalom másik vívmánya volt, hogy újra megjelent a tantárgyak között a hit- és erkölcstan. Ez hatalmas váltást jelentett, hiszen a korábbi években a vallás tabutémának számított. Az iskolájukba is egy pap járt tanítani, de nemsokára ismét üldözötté váltak az egyházak. Edit nem vallásos családba született, bár gyerekkorában testvérével templomba kellett járnia a nagyszüleiére kívánságára, de szülei már nem tartottak velük. Természetesen titokban látogathatták csak a szentmiséket vasárnap délelőtt.

Az 1956-os forradalom hatására több százezen hagyta el az országot és menekültek különböző okokból nyugatra. A Turi családban érdekes módon nem került szóba a disszidálás, ők továbbra is Magyarországon maradtak. Editet azonban közvetlen közelről érintette ez a kérdés. 1957 januárjában ismerkedett meg egy nála másfél évvel idősebb fiúval, aki a pécsi gépipari technikumba járt. Hatalmas szerelem volt, mesélte Edit, de sajnos a politika közbeszólt. A fiú szüleinek valamiért menekülniük kellett, ezért úgy döntöttek, hogy az egész családdal külföldre szöknek. Editnek is felajánlották, hogy magukkal viszik.

Persze sokat tépelődött, mit tegyen, de elmondása szerint olyan nagy hatással volt rá a forradalom, és annyira megerősítette a magyarságtudatát, hogy úgy érezte, maradnia kell. Nyilván tartott attól is, hogy idegen földön új életet kezdjen, hiszen nagyon fiatal volt és bátortalan. Nem is kérdezte meg szüleit, egyedül hozta meg ezt a döntést, noha szerinte elengedték volna, ha megígéri, hogy rendszeresen hírt ad magáról. Szerelme és annak családja tehát nélküle indult útnak. Először egy osztrák menekülttáborba kerültek. Addigra az európai „kapósabb helyek már elkelték”, és más befogadó országok is jól megnézték, kit fogadnak be. Aztán egyszer jött a hír, hogy mehetnek Ausztráliába. Ekkor átkerültek Jugoszláviába, ott is több táborban megfordultak és várták, mikor szállhatnak hajóra. Az út több hétig tartott és

1. kép: Szovjet tank a Széchenyi téren

végül Melbourne-ben kötöttek ki. Kinyílt számukra a világ. Rögtön egy kis kertes családi házat kaptak, autót tudtak venni, motort, bicikliket, miközben korábban Pécssett társbérletben laktak, vagyis hihetetlen lehetőségeik adódtak új hazájukban. A fiú szorgalmasan tanult angolul már a hajóúton is. Olyan jól ment neki, hogy az egyetem gépészmérnöki karára is felvették, pedig még az érettségije sem volt meg. Mikor aztán ezzel a végzettséggel munkába állt, gyorsan haladt felfelé a ranglétrán. Közben is megragadott minden lehetőséget: volt cipész, rendőr, ami csak adódott. Mindezt a leveleiből tudta meg Edit, ugyanis még tíz évig tartották a kapcsolatot. A fiú számára Edit jelentette Magyarországot, és új életének minden mozzanatáról hűen beszámolt a lánynak. Leírta, hogy a boltban mi mennyibe kerül, és fényképeket küldött arról, ahogy édesapjával részt vesznek egy kenguruvasdázaton. Edit pedig rendre válaszolt és levelezésük egészen addig tartott, amíg mindkettő családot nem alapítottak. Ekkor megszakadt a kapcsolat, de a levelek máig megvannak.

A lány környezetéből kevesen hagyták el az országot, az osztálytársai közül is csak néhányan, és mivel erről nem volt szabad beszélni, mindenki úgy tett, mintha mi sem történt volna.

Összegzés

Edit életében, aki gyerekként természetesnek vette az ötvenes évek világát, a forradalom elsőprő élményt jelentett. Az események magukkal ragadták, teljes odaadással vett részt a történesekben, olyanra is vállalkozva (például az agitáció), amiről igazából fogalma sem volt. Őszintén hitt abban, hogy a nemzeti összefogás elhozza a szabadságot, és nem látta meg a politikai játszmákban rejlő veszélyt. Tanárainak pálfordulását árulásként élte meg, visszakoázásuk óriási csalódást okozott számára, lobogó lelkesedésében képtelen volt megérteni őket.

Október 31-én telve volt reménnyel és bizakodással. Őszintén hitt a nyugati országok fegyveres segítségével, és nem volt kétsége afelől, hogy végleg győzött a forradalom. A szovjetek bevonulása megdöbbsentette és elkeserítette. November 5-e után a sajtó ismét a párt befolyása alá került, általában hamis és kevés információt közvetített. A környezetében lévő felnöttek kétszer is meggondolták, mit mondjanak, így Edit jóformán semmit sem hallott a Mecseken és a pesti utcákon folyó harcokról, és a megtorlásokról sem tudott pontos képet alkotni. Tudta, hogy a forradalom ügye elbukott, és látta a visszarendeződés jeleit, de egyedül maradt kérdéseivel. Ugyanakkor a magyarságtudata úgy megerősödött, hogy a disszidálás lehetőségéről önként lemondott. Úgy érezte, neki itt a helye, és ehhez természetesen alkalmazkodnia kellett a régi-új rendszerhez.

A forradalom hatására Edit gondolkodása érettebbé és kritikusabbá vált, de a kiskorától hallott propaganda sok szempontból meghatározta a látásmódját. A kommunista nőideál, a férfiakkal versenyre kelő, nehéz fizikai munkát végző traktoroslány és gyári munkáslány szerepe erősen vonzotta. Elmondása szerint akkoriban lenézte azokat, akik hagyományos női munkákkal foglalatostkodtak. Ő az új, szocialista ideálnak akart megfelelni, ezért úgy döntött, hogy érettségi után bányagépezsnek tanul. Annak ellenére választotta ezt a szakmát, hogy humán beállítottságúként nagyon nehezen boldogult a matematikával és a fizikával. Miután végzett, az uránbányánál kapott munkát, ami ekkoriban Bauxitbánya néven működött. A központba került, ahol szerkesztőrajzolóként dolgozott egy generáltervező csoportban.

Az 1960-as években a hivatalos szervek továbbra is titkolták az uránbányászatot, Edit szerint jóllehet a lakosság többsége már tudta az igazságot. A vállalatnál például félrevezető térképeket kellett készíteniük a lelőhelyekről, és családjuk körében sem beszélhettek munkájukról. Nagyon sok bosszúságot okozott nekik, hogy nem juthattak nyugati technológiához, mivel a Szovjetunióból érkező gépek elég fejletlenek voltak, és sokszor nem fértek be az aknába. Az uránbánya dolgozói tisztességes fizetést kaptak és volt üdülési lehetőségük, a magyar átlagnál magasabb életszínvonalon éltek. Edit időközben férjhez ment egy bányamérnökhöz és született egy lányuk. Sokszor jártak a szocialista blokk országaiban és Jugoszláviában. A rendszerváltást, amely nem kedvezett a bányaiiparban dolgozóknak, nehezen élték meg. Az uránbányászatot fokozatosan leépítették és megszüntették, ezzel a végzettséggel pedig lehetetlen volt munkát találni. A legjobban azok jártak, akik a bányától mentek nyugdíjba, de Edit még csak ötvenéves volt, amikor elbocsájtották. Ekkor bőrdíszművesként dolgozó lányával üzletet nyitottak, ahol más kézművesekkel összefogva értékesítették termékeiket. Edit ebben a feladatban önmagára talált, végre ki tudott bontakozni, és örömmel végezte nyugdíjba vonulásáig. Jelenleg Pécsen él, a lánya családjával, és egy unoka boldog nagymamája. Nagyon fontosnak tartja 1956-os élményeit, ezért a naplóját minden évben újraolvassa. Annak idején, amikor a lányának még mást tanítottak az iskolában, vele is megosztotta az emlékeit, hogy tudja meg az igazságot a forradalomról.

Dolgozatomban azt kívántam bemutatni, hogyan élte meg 1956 októberét egy 15 éves pécsi diáklány, akinek alapvetően a forradalom nyitotta fel a szemét a rendszer ellentmondásaira. Az egykorú kamasznaplók bemutatása segítette az eligazodást a korabeli tizenévesek gondolkodásában, lelkivilágában, megmutatta, hogy mik voltak a közös és eltérő pontok az akkori fiatalok forradalmi megélésében, illetve egy szöveget mutatott ennek a korosztálynak az élményeiből, mely generáció tagjainak jó része ma is él. A korábbiakban felvázolt pécsi eseménytörténet segített történelmi keretbe ágyazni az Edit által lejegyzetteket, felhívva a figyelmet annak pontatlanságaira. A pécsi tanárnő naplója pedig éles ellenpontot jelentett, hiszen egy sok szempontból eltérő háttérű állampolgár megéléstörténete tovább színezte ugyanannak a forradalmi helyszínnek a történetét, újfent bebizonyítva, hogy szubjektív források nélkül nem létezik hiteles történetírás.

Hogy még árnyaltabb képet kapjak az 1956-os pécsi események női megéléstörténetéről, újabb szemtanúkat és írásbeli forrásokat kutattam fel. A velük készült interjúk tovább fogják gazdagítani a rendelkezésünkre álló anyagot, és lehetőséget adnak egy szélesebb körű vizsgálat elvégzésére a közeljövőben.

Epilógus

Dolgozatom alcíme, *Egy dunántúli naplóról* utalás Janus Pannonius *Egy dunántúli mandulafáról* című versére. Bár a költemény értelmezéséről megoszlanak a vélemények, a Weöres Sándor fordításában elterjedt változat a téli hidegben virágzó mandulafáról szól, melynek rügyei a fagy miatt nem pattanhatnak ki. A vers utolsó két sora, mely a dolgozat elején szerepel, türelmetlennek, idejekoránnak állítja be ezt a virágzást, ahogyan a magyarországi 1956-os forradalmat is annak tekinthetjük. Rövid életű ez a folyamat, mert a környezet még nem megfelelő számára, és téli fagy akadályozza a további virágbontást. Ugyanakkor a megkezdődött folyamat nem hal el teljesen, alkalmas időben komoly alapot biztosít egy újabb virágzáshoz, és még gyümölcsöt is hozhat, még ha erre csak 33 évvel később kerül is sor...

Rövidítések

Források

- BARTOS 2006 BARTOS Margit: Margó naplója 1956–1959. A forradalom és utóélete egy kamasz lány szemével. Bp., 2006.
- CSICS 2006 CSICS Gyula: Magyar forradalom 1956, napló. Bp., 2006.
- DN Dunántúli Napló 1956. október 29. – november 1. archivált formátumban megtalálható itt: https://library.hungaricana.hu/hu/view/DunantuliNaplo_1956_10/?pg=89&layout=s (utolsó letöltés: 2017. január 26.)
- GERNER 2013 GERNER András: Debreczeni László egy pécsi hős! (= <https://www.pecsma.hu/abszolot-pecs/debreczeni-laszlo-egy-pecsi-hos/>; utolsó letöltés: 2019. január 8.)

- FAZEKAS 2006 FAZEKAS Lajos: Müncz Ági megrendítő naplója 1956-ból (= <http://www.remeny.org/remeny/2006-nyara-5766-tamuz-av-elul/fazekas-lajos-muncz-agi-megrendito-naploja-1956-bol/>; utolsó letöltés: 2017. január 30.)
- INTERJÚ Interjú Pálmai Jánosné Turi Edittel – 2016. november és 2017. január között készült Pécsen. A hangfelvétel és a leírt szöveg a szerző tulajdonában.
- KOVÁCS 2006 KOVÁCS János: A magyar forradalom 1956. (= <http://mek.oszk.hu/11000/11083/11083.pdf>; utolsó letöltés: 2019. január 4.)
- NAPLÓ Pálmai Jánosné Turi Edit naplója – A Janus Pannonius Múzeum tulajdonában.
- PÉTERFIÁNÉ 2008 PÉTERFIA Zoltánné és Péterfia Zoltán naplója. In: Pécs és Baranya 1956-ban - Baranyai történelmi közlemények: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 23/3. 2008. (= https://library.hungaricana.hu/hu/view/BARM_tk_3/?pg=8&layout=s; utolsó letöltés: 2017. január 22.)
- VAJDA 2017 VAJDA Jenőné: Nem hiába haltatok meg! Németh Terézia naplója 1956-ból. Székesfehérvér, 2017.

Feldolgozások

- BÖGRE 2006 BÖGRE Zsuzsanna: Asszonyorsok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése. Budapest, 2006.
- DEBRECZENI 2016 DEBRECZENI László: Háromkirályok. Történelmi regény Pécsről. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2016.
- GYARMATI 2007 GYARMATI György: Kossuth-címeres forradalom 1956-ban. In: 1956 az újabb történelmi irodalomban. Szerk. Gyáni Gábor – Rainer M. János. Bp., 2007. 254–274.
- GYÁNI 2000 GYÁNI Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Bp, 2000.
- KUNT 2010 KUNT Gergely: Egy kamasznapló két olvasata. In: Korall 11. (2010) 41. 51–80.
- KUNT 2015a KUNT Gergely: Budapesti mindennapok gyerekszemmel a háború végén (= www.archivnet.hu, utolsó letöltés: 2017. január 24.)
- KUNT 2015b KUNT Gergely: Ássuk elő a Nagyi naplóját! Menyhárt Dóra interjúja Kunt Gergellyel. (<http://libriarius.hu/2015/04/07/assuk-elo-a-nagyi-naplojat/>; utolsó letöltés: 2017. január 24.)

- MUT 2001 A magyar uránbányászat története. Szerk. Németh János. Pécs, 2001.
- MAJTÉNYI–MIKÓ–SZABÓ 2016 Forradalom! 24 megtalált történet. Szerk. Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba. Bp., 2016.
- PL Pécs Lexikon II. Szerk. Romváry Ferenc. Pécs, 2010.
- Rozs 2009 Rozs András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécsen In: Tanulmányok Pécs történetéből 20. Pécs, 2009. 297–376.
- SZAKOLCZAI 2010 SZAKOLCZAI Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. (Magyarország története 21.) Bp., 2010.

BÁRDONICSEK DOMINIKA

A szovjet büntetésvégrehajtás egy sajátos válfaja: A Gulág női táborai

*Mindennapok és a túlélésért folytatott küzdelem
a szögesdrót mögött*

A unique variety of the Soviet law-enforcement government agencies:

The female camps of the Gulag. The everyday life and the fight for survival behind
the barbed-wires

In my paper I have attempted – in a non-exhaustive manner – to present the conditions under which women lived following their arrival to the camps. I aimed to outline the daily regime of the labour camps, the existential and sanitary conditions as well as the eating and bathroom habits. I also studied the certain types of psychic and physical humiliation that women were subjected to by the guards or fellow prisoners, and the effects these humiliations may have had on them. During my research, I endeavoured to depict how women fought to stay alive and to overcome the difficulties and harsh conditions that they were forced to face in these units. I have also aspired to examine and demonstrate the various tools that were used by the guards in order to deprive women of their own personality and individuality.

Bevezetés

Dolgozatomban a sztálini totális államszocialista diktatúra egy speciális területét, a Gulág női táborait mutatom be részben pszichológiai szempontból. Az említett lágerekben a sztálini rendszer működésének szinte összes eleme fellelhető. Láthatjuk majd, hogy miképpen a sztálini rendszer, úgy a Gulág is törekszik az emberek szabadságuktól való megfosztására. A Gulág ezen túlmenően az elítéltektől még azon minimális szabadságfaktort is igyekszik megvonni, mely a szabad orosz állampolgárok számára még elérhető.

Kutatásom középpontjában az életkörülmények, az általános emberi kiszolgáltatottság, a megalázó, sajátos élethelyzetbe kerülés, a túlélési stratégiák és a szovjet birodalmi modell logikájának ezen a területen történő működése áll. A téma relevanciáját adja, hogy a Gulág női lágerei, az ottani életkörülmények, valamint a kiútkeresési lehetőségek kevésbé ismertek. A teljesebb kép érdekében a női lágereken kívül a vegyes táborokra is kitérek. Dolgozatom alapját magyar, angol és orosz nyelvű tudományos könyvek, orosz nyelvű jelentések és táblázatok, illetve orvosi és pszichológiai munkák alkotják.

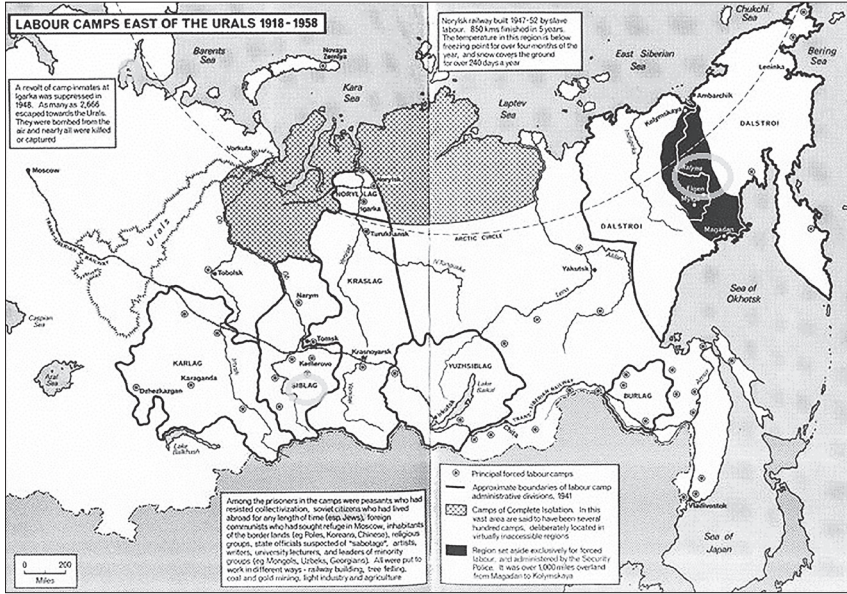
A nők élete a lágerekben

Mielőtt rátérek a dolgozat témájának részletes tárgyalására, érdemes körüljárni annak kérdését, hogy hol voltak női táborok, mekkora volt a nők aránya a légerrendszerben, mi volt a különbség a köztörvényes és politikai foglyok között, és hogy a nők életkörülményeikben mennyire hasonlítottak a férfiakhoz.

A női rabokat az ítéletet követően – ha egyáltalán volt tárgyalás – zárhaták vegyes vagy női táborba. A női lágerek között megemlíthetjük például (a térképen bejelölt) kolimai Elgent, Sziblag néhány táborát és a SZLON (Szavernije Lageri Oszobovo Naznacsenyija = Különleges Rendeltetésű Északi Lágerek) alá tartozó Zajackij Osztrovot.

A női lágerek azonban igencsak különbözhettek egymástól, hiszen ahogy Czéh Zoltán fogalmaz egyik tanulmányában, „aligha beszélhetünk a harmincas években (...) egységes »lágerekről«, (...) a rendtartás, az élet- és munkakörülmények mindenütt a helyi adottságok és követelmények függvényében alakultak ki.”¹ Így a táborok között voltak nagyon és kevésbé szigorúak egyaránt. Előbbit példázza, hogy amennyiben egy tábor kellő távolságban helyezkedett a vezetőség látókörétől, akkor az örök „megengedhették maguknak”, hogy az általánosnál alacsonyabb szinten tartsák a napi fejadagot és magasabban a napi munkanormát.

¹ CZÉH 1995. 200.

1. ábra: A Gulág női táboraí²

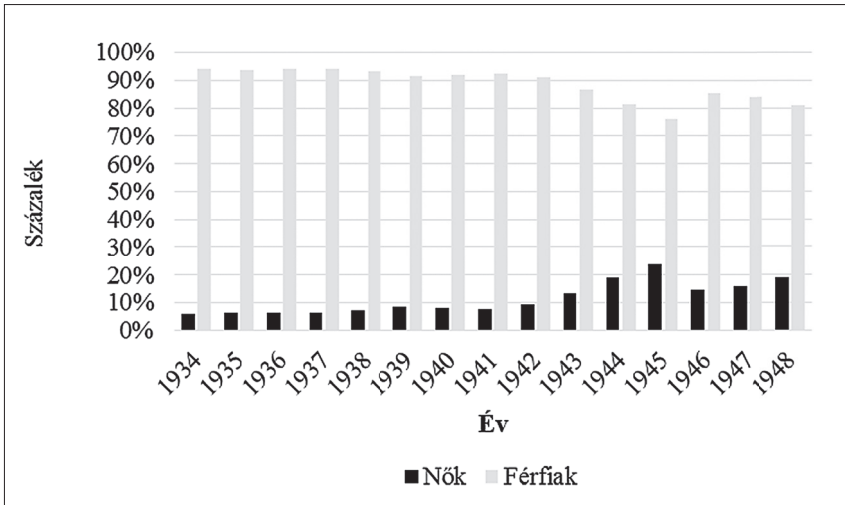
Az évtizedek során a Gulág lágereiben a nők számaránya – ahogy a digrammon is látható – mindig alacsony volt a férfiakéhoz képest. 1934-ben a lágerek létszámának 5,9%-át (30 108 fő), 1939-ben 8,4%-át (109 986 fő) tették ki.³ Csupán a második világháború alatt történt komolyabb arányváltozás: 1943-ban a nők aránya elérte a 13,1 %-ot (125 184 fő), 1945-ben pedig a 24%-ot⁴ (168 634 fő).⁵ A változás oka az volt, hogy számos férfi rabot kiküldtek a frontra, így a nők a rabok számának a korábbinál nagyobb részét tették ki.

² The emergence of Joseph Stalin <https://slideplayer.com/slide/6832063/> (utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)

³ A Gulág fogolylétszáma 1934-ben 510 307 fő, 1939-ben 1 317 195 fő. ZEMSKOV 1991. 70.

⁴ A Gulág fogolylétszáma 1943-ban 983 974 fő, 1945-ben pedig 715 505 fő. Uo. 70–71.

⁵ Uo. 82.

2. ábra: Nők és férfiak aránya a Gulág táborokban 1934 és 1948 között⁶

A női foglyok között is megkülönböztethetünk politikaiakat és köztörvényeseket. Különbséget kell tennünk azonban a sztálini korszak és a cári rezsim politikai foglyai között. Galina M. Ivanova szerint a sztálini időkben „politikai foglyoknak” tekintett rabok – szemben a cári rezsim forradalmár foglyaival – valójában sosem képezték a rendszer ellenzékét és nem is küzdöttek annak megdöntéséért. Ennek ellenére őket nevezték a „nép ellenségeinek”. Ezenfelül a sztálini korszakban a politikai foglyok sosem voltak különleges státuszban. A rabok hierarchiájában az urkák, azaz köztörvényesek alatt helyezkedtek el.⁷

A sztálini időszak politikai foglyait egyébként tábori nyelven „kicsi rózsáknak” hívták. Közöttük előfordultak hazaárulók, ellenforradalmárok. Ők álltak a hierarchia alján és jóval nehezebb körülmények között éltek, mint a köztörvényesek. A politikaiakat nagyobb szigorral ellenőrizték és a legnehezebb munkákra osztották be. Emellett állandóan ki voltak téve a köztörvé-

⁶ Uo. 70–71.

⁷ IVANOVA 2006. 196–197.

nyesek erőszakos cselekedeteinek. A tábori hierarchia csúcán álltak a köz-törvényes nők, akiket „kis violáknak”, illetve „urkának/urkásznak” neveztek. Közöttük megemlíthetünk többek között prostituáltakat és tolvajokat.⁸ „Ők voltak a bűnözők világának krémje: gyilkosok, szadisták, jártasak voltak mindenféle szexuális perverzióban (...) Elvették tőlünk a kenyerünket, rátették a kezüket a legutolsó rongyainkra, kilöktek bennünket arról a helyről, amelyet korábban sikerült találnunk” – emlékezett vissza egy politikai fogoly.⁹ Az urkák a politikaiakkal szemben könnyebb munkát végeztek és szabadabban „úzhették tevékenységeiket”.

A férfi és női rabok között fellelhető hasonlóságokat és különbségeket vizsgálva azt láthatjuk, hogy mind a férfiak, mind a nők hasonló módon utaztak a Gulágra, ahol ugyanolyan barakkokban helyezték el őket. Hasonló szabályok között éltek mindennapjaikat. Hasonló jellegű ételeket fogyasztottak, általában ugyanolyan ruhát viseltek. Azonos munkanormákat kellett teljesíteniük és a kihallgatások során is hasonló módon bántak velük. Ugyanakkor a nők a férfiakhoz képest sokkal összetartóbbak voltak és nem döntötte le őket olyan könnyen betegség. Mindemellett számos férfi rab visszaemlékezése szerint a nők erkölcsi romlása sokkal gyorsabb volt, mint a férfiaké. Utóbbi okát a továbbiakban érthetjük meg.

A táborba érkezés körülményei, az életforma és az élelmezés

A táborba érkezés és az akkor átélt megaláztatások

A következőkben a lágérbe érkezést követő körülményeket fogom bemutatni, érintve a nőket ért megaláztatásokat. Már a megérkezéskor – még a barakkokban való elhelyezés előtt – számos sértegetés, bántalmazás érte őket, melyek azt a célt szolgálták, hogy megtörjenek, elveszítsék saját személyiségük feletti autonómiájukat és meg legyenek fosztva identitásuktól, női mivoltuktól. Ezen megaláztatások közé sorolható egy szovjet sajátosság, mely

⁸ VASICEK 2003. 18.

⁹ Jevgenyija Ginzburg visszaemlékezése a Kolima felé induló hajóról. APPLEBAUM 2005. 521.

során a lágerbe megérkezett raboknak a kettős sorfalat álló kényszermunkások között kellett elhaladniuk. Az újonnan érkezett rabokat ekkor leköpdösték és bottal verték. Ezen mozzanat célja az volt, hogy szolidaritás véletlenül se alakulhasson ki az elítéltek között.¹⁰

Ezt követően megszámozták és számmal látták el a nőket. Ezt a számot az első névsorolvasás során meg kellett adniuk a nevükkel, büntetjükkel és ítéletükkel együtt.¹¹ A számmal való ellátás sok esetben úgy történt, hogy a ruhára varrták rá a számot. Előfordult azonban olyan is, hogy rátetoválták a nők bőrére. Utóbbi olyan nőknél volt jellemző, akik nem voltak hajlandók rabszámmal ellátott ruhát viselni. A létszámellenőrzéseknél így nekik meztelenül kellett lenniük.¹² A rabszám testre való tetoválásának nagyon fontos mondanivalója volt, hiszen degradációt, tárgyként való kezelést fejezett ki. Mindazonáltal a bőrre tetovált szám megnehezítette a szökést is.

A számmal való ellátást követően a nőknek a fürdőbe kellett vonulniuk, hogy higiéniai okokból leborotválják szőrzetüket. Ám a belépés előtt a nőknek meztelenül kellett várakozniuk örök jelenlétében. A borotválást nem azonos neműek végezték. A nőket a férfiak, a férfiakat a nők szőrtelenítették. Előfordult, hogy a nőket ráállították egy hokedlire és úgy borotválták meg a férfiak. A nők számára a kezdeti megaláztatások között a borotválási aktus volt az egyik legmegalázóbb.

Az imént felvázolt eseteken kívül azonban más körülmények között is kellett meztelenül várakozniuk a nőknek férfiak és örök jelenlétében. Az egyik női rab visszaemlékezésében elmondta, hogy huszárlaktanyákba vitték őket, ahol rögtön ki lettek faggatva foglalkozásuk köréről. Mivel tanult volt, értett a gyógyszerekhez és az elsősegélyhez, feladatul kapta, hogy fogadja és ellenőrizze a felsorakoztatott meztelen beérkezőket.¹³ Egy nő visszaemlékezésében beszámolt arról, hogy az ilyen jellegű felsorakoztatások alkalmával „végigment egy orvos, aki mindenkinek megcsípte a fenekén a bőrt. Ha az petyhüdt volt, akkor az utolsó kategóriába sorolták, míg, ha rugalmas, az azt jelentette, hogy egészséges, és akkor az illetőt a legnehezebb munkára osztották be.”¹⁴

¹⁰ Ezt a módszert a Tito-i Jugoszlávia átvette és alkalmazta.

¹¹ VASICEK 2003. 28.

¹² APPLEBAUM 2005. 564.

¹³ TÓTH-SZALAI. 2015. 23.

¹⁴ Uo. 23.

A fürdetést és a kezdeti megaláztatásokat követően kiosztották a ruhákat. Előfordult, hogy a kiosztott rabruha szakadt volt, vagy pedig a mérete nem felelt meg viselőjének. Fontos azonban megjegyezni, hogy nem minden lágerben adtak rabruhát. Egyes lágerparancsnokok ugyanis megengedték, hogy a rabok saját ruhájukat hordják. Ez azonban sok esetben eredményezhetett problémát, hiszen voltak nők, akiknek szakadt és igencsak hiányos volt ruhájuk. Ennek következtében sokkal hamarabb betegedhettek meg. Egyes nők, akik értettek a varráshoz és a tábor területén talált tárgykból tudtak tűt és cérnát fabrikálni, összevarrták a szakadt ruhákat. A ruhavarrás emellett azért volt fontos, mert sok nő úgy vélekedett, hogy a kisebb mértékben szakadt ruha kevésbé ássa alá méltóságukat. Ennek érdekében megvarrták, vagy megvarratták ruháikat. Azok a nők, akik vállalták mások ruháinak megvarrását, munkájukért cserébe növelni tudták kenyéradagjukat.

A ruhaosztást követően vette kezdetét a szelekció, mely során figyelembe vették, hogy kit milyen okból és mennyi időre küldtek kényszermunkára. Három csoport volt. Az egyiket alkották az öt évnél kevesebb időre, a másodikat az öt évnél hosszabb időre ítélt urkák. A harmadik csoportot az ellenforradalmi vétségekért kényszermunkára ítélt rabok alkották. A szelekció során a már említettekén kívül fontos szempont volt az egészségügyi állapot. Így a betegeket elkülönítették – tábori kórházba, vagy egyfajta karanténba helyezték – annak érdekében, hogy meggyógyuljanak és újult erővel láthatóan neki a számukra kijelölt munkának. Véleményem szerint a munkaerő szüksége miatt tartották fontosnak a betegek meggyógyítását. Az egészséges *zek*-eket, azaz rabokat munkára osztották be és munkavégzésük eredményességének arányában szabták meg fejadagjukat. Tehát a munkavégzéstől tették függővé az ételosztást.

A folyamat zárásaként elhelyezték a nőket egy barakkban. Számos esetben elmondható, hogy mikor beléptek a lágerbe, egy üres terület, esetleg félkész „barakkhálózat” fogadta őket. Ilyen helyzetben a nőknek kellett felépíteniük a barakkokat és egyéb épületeket¹⁵. Felmerülhet a kérdés, hogy az építkezések befejeztéig vajon hol laktak a nők? Sokan sátorban, vagy a fekhely hiányából eredően a földön, vagy kisebb árokban aludtak. Ennek azon-

¹⁵ Az örök barakkjait, lágerparancsnokok faházait, a vahtát (órszobát) és a fürdésre szolgáló épületet.

ban igen komoly következményei lehettek, hiszen akár halálra is fagyhattak éjszaka, vagy a felfázás következtében soha többé nem vállalhattak gyereket.

Lágerkörülmények

A lágerbe érkezéskor átélt nehézségek bemutatását követően végigkövetem a táborok felépítését és a lágerekben uralkodó életkörülményeket. A barakkok az úgynevezett zónán, vagy „börtönzónán” belül helyezkedtek el, mely kizárólag négyzet, vagy téglalap alakú lehetett. A tábor közepén általában volt egy nagy nyitott tér, ahol nap mint nap megszámozták a nőket. A tábor főkapuján kívül helyezkedtek el az örök barakkjai és a lágerparancsnokok faházai. Dancig Szergejevics Baldajev¹⁶ a vele készített interjúban azonban beszámol arról, hogy előfordult, hogy az örök külön településen laktak. Ezeket „kutyafalvának”, vagy „szemetek kunyhóinak” nevezték a rabok.¹⁷

A zóna körül húzódott egy kerítés, mely általában facölöpökből és drótból állt. Amennyiben a városi lakossághoz közel esett egy láger, akkor téglából, vagy fából épült falat emeltek a zóna köré. A kerítésnél helyezkedett el a vahta, azaz őrszoba, ahol az örök feladata volt ellenőrizni a lágerbe belépő és az onnan kilépő személyeket, köztük a szállítmányokat kísérő öröket. Ilyenfajta ellenőrző kapuból akár hármat-ötöt is felállítottak a nagyobb lágerek-nél. Baldajev szerint minden 3000 rabra egy kapu jutott.¹⁸ A kerítésen kívül felállítottak őrtornyokat annak érdekében, hogy az örök rálásson a rabokra és hogy minél nagyobb területet láthassanak be. A kerítésnél sok esetben tartottak kutyákat, melyeket általában a szökni próbáló rabok elijesztésére vagy megállítására képezték ki.

1939-től Berija utasítására valamennyi tábor kerítésénél kialakítottak egy úgynevezett „senki földjét”, azaz tiltott zónát (zapretnaja zona). A terület körülbelül 5 méter szélességű volt, melynek kezdetét olykor megjelölték táblá-

¹⁶ Burját–mongol családból származott. 1940–1941-ben az irkutszki képzőművészeti főiskolán tanult, majd a háború kitörése után a hadseregben szolgált. Leszerelését követően egészen 1981-ig a belügyben dolgozik. Volt börtönőr, belügyes tiszt és a leningrádi bűnügyi nyomozóosztály őrnagya is.

¹⁷ KOVÁCS–SZTRÉS 1988. 41.

¹⁸ Uo.

val, vagy akár szögesdróttal. Azokat a nőket, akik ráléptek, azonnal lelőtték az örök. Emiatt nevezték a „senki földjét” „halálzónának” is.

Számos esetben elmondható, hogy a barakkok túlszűfoltak voltak, így nem volt biztosítva a megfelelő élettér. Margarete Buber-Neumann is beszámolt arról, hogy mikor megérkezett a lágerbe, nem volt hol aludnia, így arra kényszerült, hogy a mosdóhelyiség padlóján aludjon.¹⁹ A barakkoknak a moszkvai utasításokat követve kellett kinézniük. Ennek következtében fából épültek, alaprajzukat tekintve pedig téglalap alakúak voltak. Azokban a légerekben azonban, ahol nem volt elegendő fa, követ használtak fel az építkezések során.

Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a barakkok egytől-egyig igen puritánok voltak. A falak vakolatlanok voltak, a padlók agyagból készültek. Utóbbi kapcsán változás csupán a második világháború utáni években történt, amikor minden légert arra kötelezték, hogy agyag helyett deszkapadlót alakítson ki a barakkokban. Ez azonban nem mindenhol valósult meg. Mindazonáltal a padlót, típusától függetlenül alig lehetett takarítani. Így a nők egy része mindig arra kényszerült, hogy szabadidejében és éjszaka azt tisztítsa késsel vagy kefével.

A puritánsgot mutatja az is, hogy az alvásra szolgáló priccsek igen primitívek voltak. Az ágyak általában kétszintesek és négyszemélyesek voltak. Sok helyen megjelentek a még kezdetlegesebb szposnije nari-k, a hosszú, fából készült hálópadozatok. Mindazonáltal nem az ágy jelentette az egyetlen problémát vagy hiányt az alapvető szükségletek terén. Ahogy a visszaemlékezésekből is kiderül, kevés helyen volt asztal vagy pad. Ágyneműhuzat és párna pedig sok táborban egyáltalán nem volt. Annak ellenére, hogy szabályban rögzítették, hogy minden évben új törülközőt, négyévente új párnahuzatot, kétévente új lepedőt és ötévente új takarót kell adni, a gyakorlatban ez sokszor máshogy valósult meg.²⁰ Nem egy táborban inkább ún. szalmás matracot helyeztek az ágyra. Ám a matracot csak kevésszer töltötték fel ténylegesen szalmával vagy szénával. Helyette inkább faforgáccsal vagy ruhadarabbal bélelték ki.²¹

A kezdetleges állapotokat tükrözi a világítás és fűtés gyakori hiánya is. Sok barakkban állandó volt a sötétség, mert egy-egy lámpa sem volt, vagy

¹⁹ APPLEBAUM 2005. 383.

²⁰ Uo. 384.

²¹ Uo.

pedig alig világitottak azok. A fűtés hiánya pedig számos esetben azt eredményezte, hogy a víz megfagyott vagy a haj odafagyott az ágyhoz. Számos barakk területén gondot okozott az ivóvízhiány is, melynek megoldásaképpen az ún. gyezsurnajának²² kellett gondoskodnia a barakkok megfelelő ivóvízellátásáról. Érdemes szót ejteni a lágerek területén uralkodó higiénias állapotokról is, így a fürdőzés, a ruhatisztítás, a havibaj és napi szükséglet elvégzésének kérdéséről. A nőknek a táborba érkezést követően kevés alkalom nyílt komolyabb tisztálkodásra, mely sokszor megalázó keretek között zajlott. Le kellett küzdeniük a szégyent és el kellett viselniük a megaláztatást, mely sokszor a csak férfiakból álló személyzet piszkos tréfáit jelentette.²³ Rajtuk kívül sokszor az örök is betértek a nőkhöz olyan ürüggyel, hogy egyikük kísérletet tett a szökésre.²⁴

A tisztálkodási alkalmak részét képezte a ruhák mosása is. Azok vízzel való fertőtlenítése azonban ritkán bizonyult hatásosnak a parazitákkal szemben. Emiatt az 1940-es években állítólag kötelezővé tették a tíznapenkénti fürdést és előírták a kiosztandó szappan mennyiségét. Így például 1944-ben a nők 50 gramm szappant kaptak, mellyel nemcsak fürödniük kellett, hanem ki kellett mosniuk ruházatukat és ágyneműjüket.²⁵ Érdekes módon a tisztálkodási időt nem szabták meg központilag. Így ahol sok víz volt a léger területén, több időt és alkalmat biztosítottak a fürdésre. Számos helyen azonban az örök csupán öt percet engedélyeztek.

A fürdések során azonban nemcsak az előbb felvázolt problémák jelentkezhetek. A nőknek fürdés előtt sokszor a hidegben kellett felsorakozniuk, várva, hogy sorra kerüljenek. Volt, ahol csak fatálat biztosítottak a nőknek, melyben a víz sokszor langyos volt. Szintén gondot okozott, hogy a fürdőházak sokszor fűtetlenek és/vagy huzatosak voltak. A várakozási idő és a hi-

²² A gyezsurnaja egy olyan idősebb hölgy volt, akit kora miatt már nem tudtak munkára fogni. Így feladatává vált a barakkok tisztítása és gondozása. Utóbbihoz pedig hozzátartozott az ivóvíz hordása. Uo. 385.

²³ COAK 2012. „Many women’s first memories of the Gulag (...)” kezdetű szöveghely <https://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/> (Letöltés: 2016. 12. 07.)

²⁴ COAK 2012. „The humiliation did not stop there (...)” kezdetű szöveghely <https://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/> (Letöltés: 2016. 12. 07.)

²⁵ APPLEBAUM 2005. 392.

deg fürdőházak így betegségek táptalajai lettek.²⁶ A nők havibajuk idején sokféle házi praktikát próbáltak alkalmazni a vér felfogására. A praktikák között említhetjük meg például a szalmát, a füvet, vagy a szétvágott takarót. Mindamellett nem minden nő volt képes menstruálni. Volt, akinek hónapokig, vagy akár évekig kimaradt. Ennek oka részben a folyamatos stressz és az alultápláltság volt. Akinek végül hosszú idő kimaradás után ismét megvolt, annak sok esetben orvoshoz kellett fordulnia a kezdeti erős fájdalmak miatt.

A napi szükséglet terén a nőknek két lehetőség állt rendelkezésre. Az egyik a tábor területén az erre a célra kialakított gödör volt, melynek tetejére ráhelyeztek egy gerendát, hogy arra ráállva tudják elvégezni napi szükségletüket. A gödröt minden használat után lefedték földdel, részben azért, hogy a szag kevésbé terjedjen a lágere területén. A fő ok azonban az volt, hogy elkerüljék a betegségek terjedését. Ugyanis, ha valaki fertőző beteg, például hasi tifusban szenvedő volt, annak székletéből kiszabaduló baktériumok tovább fertőzhatték a rabokat. A másik lehetőség a „kübli”, az ún. parasa volt, melyet akkor vettek igénybe, ha éjszakára bezárták őket a barakkba. Ennek használata azonban kellemetlen szagot eredményezett, így a nők sokszor inkább megvárták a reggelt, hogy igénybe vehessék a gödröt. Galina Szmirnova is megemlíti visszaemlékezésében, hogy „ha nagydolgot kellett végeznie az embernek, várt reggelig, máskülönben rettenetes volt a bűz”.²⁷

Most pedig vizsgáljuk meg közelebbről a táplálkozási lehetőségeket és az egészségügyi körülményeket. A lágerekben naponta kétszer volt ételosztás, mely során előfordulhatott, hogy valaki a szokásos porciónál kevesebbet kapott. Ennek oka abban keresendő, hogy a fejadagot a munkavégzéstől tették függővé. Amennyiben egy nő a teljesítendő normánál kevesebbet dolgozott, kevesebb ételt kapott, ha viszont túlteljesítette azt, akkor többet. Az ételosztások során általában ízetlen, fűszerezetlen ételeket kaptak. Számos nő emlékezett vissza olyan levesre, ami romlott káposztából és krumpliból vagy disznózsírból, esetleg heringfejekből, vagy tüdőből készült. Mindamellett a kiosztott élelmiszerek között javarészt káposzta és kása volt. Kenyeret csak nagyritkán porcióztak, és amikor adtak, akkor is csupán keveset. Felmerülhet a kérdés, hogy a nők vajon miért ették meg a nem túl ízes ételeket? Azért,

²⁶ Például megfázás, tüdőgyulladás.

²⁷ APPLEBAUM 2005. 386.

mert szüntelenül kevés táplálékban volt részük és fizikailag állandóan leterheltek voltak. Az ételosztást tekintve a második világháború alatt volt a legrosszabb helyzet. Amikor a németek egyre jobban benyomultak Szovjetunió belsejébe, az ország, így a Gulág lakosai is éheztek.

A Gulág táboraiban uralkodó élelemhiány probléma komolyságát tükrözi az, hogy a nők még saját holmijuktól is képesek voltak megválni egy kis ételért. Az egyik női rabtól tudjuk, hogy gyakran megesett, hogy szinte minden saját tárgyat elcseréltek egy kisebb kenyérdarabért.²⁸ Az éhezés mértékét jól mutatja az is, hogy voltak, akik a láger szemétdombját kutatták át ételmaradékok, konyhai hulladékok után. Ezek azonban sok esetben betegségeket eredményeztek, például dizentériát, azaz vérhast. Bogos Zsuzsanna szerint sokan – a nem vízhiányos lágerekben – vízzel próbálták éhségüket csillapítani. Legyengült szervezetük azonban nem volt képes megbirkózni a vízmennyiséggel és keringési problémáik jelentkeztek.²⁹

Szót kell ejteni a szegényes és időnként rossz minőségű élelmiszerek fogyasztásának következményeiről. A legfőbb gondot a nők alultápláltsága és vitaminhiánya jelentette, mely gyakran vezetett megbetegedéshez, vagy abból eredő halálhoz. Csupán azok voltak jobb helyzetben, akik értettek a növényekhez, vagy orvos és gyógyszerész rabtársaik tanácsainak köszönhetően tudták, mivel pótolhatják a hiányzó vitaminbevittelt. A nők számára a nem megfelelő életkörülmények és a megpróbáltatások gyakran okoztak betegségeket. Kialakultak például gennyes góccok és gyulladások. Volt olyan nő, akinek a mellmirigyei begyulladtak és burjánzás indult az egész szervezetében. Hazatértekor 66%-os rokkant volt és kétszer kellett megműteni.³⁰

A betegségek között gyakori volt a vérhas. Az egyik magyar női visszaemlékező – aki orosz udvarlójának köszönhetően ápolóként dolgozott – elmondta, hogy egy vérhasjárvány komoly megpróbáltatást jelentett számára és a többi egészségügyi alkalmazottnak. Ugyanis a bányavidékből érkező víz miatt pusztítani kezdett a vérhas, mely naponta szedte áldozatait. A halottak száma mindennap 10–15 fő volt.³¹ A fennmaradt orosz jelentésekből tudjuk,

²⁸ Uo. 342.

²⁹ TÓTH-SZALAI 2015. 62–63.

³⁰ Uo. 26.

³¹ Uo. 27.

hogy gyakori volt a légerekben a has-³² és kiütéses tífusz is, ami miatt a nők nehezebben tudták ellátni munkakötelezettségeiket. A kiütéses tífuszosok³³ tekintetében 1934-ből vannak adataink, lágerenként hónapokra lebontva, januártól novemberig. A légerek közül az egyik női tábort, Sziblagot emelem ki, ahol a 45 422 rab³⁴ közül 176-an (0,38%) lettek betegek.³⁵ Mint láthatjuk a diagramon, a téli hónapokban volt a legmagasabb a kiütéses tífuszban szenvedők száma, mely tavasszal jelentősen visszaesett, nyáron pedig majdnem nullára csökkent. Mindez összefügghetett azzal, hogy a nők télen öltöztek a legmelegebben – amennyiben módjukban állt –, így a ruhatetvek több serkét tettek le a ruhák ráncaiba (elsősorban a nyakra és a deréktájra). Októberben és novemberben még mindig alacsony volt számuk (szeptemberre és decemberre vonatkozólag nincs adatunk). Összehasonlítva ezeket az adatokat az 1932-es év adataival³⁶ (a Gulág létrejötte előtt két évvel), látható, hogy ugyanebben a táborban a téli hónapokat leszámítva hasonlóan alakult a kiütéses tífuszosok száma.³⁷ A két év során csak minimálisan nőtt a kiütéses tífuszban szenvedők száma, 1932-ben³⁸ 168, 1934-ben 176 volt.

³² A hastífusz a beteg székletével, illetve a kórokozóval szennyezett élelmiszerrel terjed. A betegség közvetítője lehet akár a légy is. A tünetek között említhetjük meg például a gyengeséget, a hasmenést. A beteg állapota a harmadik héten válik legsúlyosabbá, amikor belső vérzés és belátfúródás léphet fel. Ezen betegségek akár halálhoz is vezethetnek.

³³ A kiütéses tífuszt a kórokozóval fertőzött ruhatetű terjeszti a vérszívás során. A tetű a vérrrel felszívott kórokozókat bélsarával üríti ki, amit aztán a vakaródzó ember dörzsöl be a bőrébe. A frissen fertőzött ember pedig 5–6 nap után fertőzőforrássá válva tovább adja a betegséget. A tünetek között említhetjük meg például az izomfájdalmat, a magas lázat, a kiütéseket. A betegség súlyosbodásával tudatzavar, félrebeszélés és eszméletvesztés is jelentkezhet. KIÜTÉSEKES TÍFUSZ 2005.

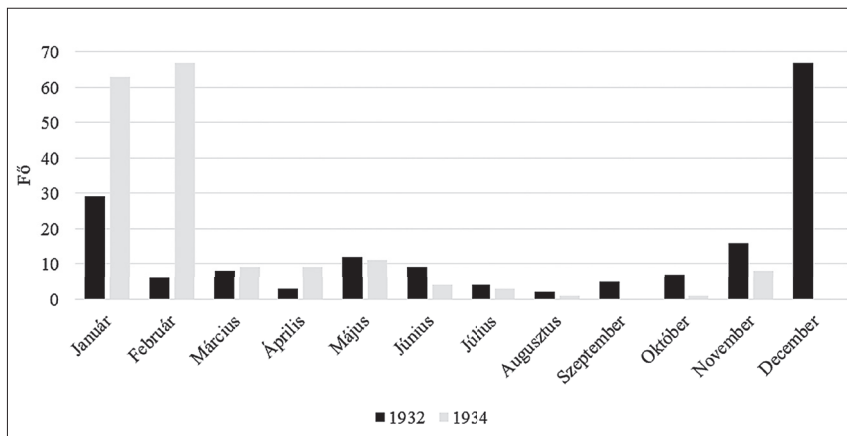
³⁴ Adatok a Gulag foglyairól: halandóság, represszió, áldozatok 2001. 238.

³⁵ 1934-es év adatai: Január: 63 fő, február: 67 fő, március: 9 fő, április: 9 fő, május: 11 fő, június: 4 fő, július: 3 fő, augusztus: 1 fő, szeptember: nincsen adat, október: 1 fő, november: 8 fő és december: nincs adat. Szviyenyija ob epidemicszkiz zabolovanyijah-szipnim tyif. 1934g. ITL NKVD. <http://corporateli.livejournal.com/126294.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.)

³⁶ Csapán ebből az évből rendelkezünk még adatokkal a Sziblagon kiütéses tífuszban szenvedők kapcsán.

³⁷ Vnov posztupilo bolnih szipnim tyifom. (Po otsotam o raboty sztacionarov) 1932. <http://corporateli.livejournal.com/125912.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.)

³⁸ 1932-es év adatai: Január 29 fő, február 6 fő, március 8 fő, április 3 fő, május 12 fő, június 9 fő, július 4 fő, augusztus 2 fő, szeptember 5 fő, október 7 fő, november 16 fő, december 67 fő. Uo.

3. ábra: A Gulágon kiütéses tifuszban megbetegedettek száma 1932-ben és 1934-ben³⁹

Azt, hogy egy rab élete mennyit jelentett a Gulágon – a már ismertetteken kívül – jól szemlélteti annak kérdése, hogy mennyibe került egy rab eltartása. A következőkben csak általános adatokkal tudok szolgálni, külön a nőkre vonatkozólag nem. Galina M. Ivanova az 1950-es évekre vonatkozólag összehasonlította a rabok és (kölyök, illetve felnőtt) kutyák eltartásának költségét. Megtudhatjuk tőle, hogy 1951-ben a rabok egy részének becsült költsége a fizetett munkát tekintve 1536 rubel és 65 kopejka volt. Ezzel szemben egy kutya becsült éves etetési költsége 1859 rubel és 28 kopejka volt – emellett további 44 rubelt különítettek el a felszerelésére.⁴⁰ Egy felnőtt kutya teljes fenntartása 1916 rubelbe és 28 kopejkába is kerülhetett, míg egy kölyökkutyáé 1455 rubelbe és 12 kopejkába. 1951-ben a Gulág táboraiiban és telepein 18 287 őr, kereső, kísérő kutya volt, akik között 2460 kölyök volt.⁴¹ Tehát az adatokból is látható, hogy a Gulágon több pénzt költöttek egy kutyára, mint egy rabra.

³⁹ Уо. és Szvигуенуја о ерідемическзх зоблеванујзх-зшпнм туф. 1934г. ИТЛ НКВД. <http://corporatelielivejournal.com/126294.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.)

⁴⁰ ИВАНОВА 2006. 354.

⁴¹ Уо.

Az örök

A Gulág női táborait nem csak az ott raboskodó női kényszermunkások, hanem az ott dolgozó örök által is megismerhetjük. Mivel a női és vegyes táborokban egyaránt voltak férfi és női örök, mindkét nem képviselőiről fogok beszélni, bár igyekszem minél több ponton kitérni a női örökre. A láger hierarchiájának csúcán álltak a parancsnokok. Utánuk következtek a felügyelők, az örök, a fogolykísérők és a foglárók.⁴² Fontos, hogy ezen alkalmazottak nemcsak az orosz etnikumot képviselték, ugyanis szép számmal akadtak köztük például ukránok.

Érdemes szót ejteni az örök társadalmi státuszáról, iskolázottságáról és a poszt betöltése előtti előzményekről. Az örök között voltak olyanok, akik a Gulágon betöltött pozíciójuk előtt rabként sínylődtek egy börtönben vagy egy táborban. Emellett voltak paraszti származásúak és alacsony iskolázottságúak is. Utóbbit bizonyítja, hogy sokuk épphogy kijárta az elemi, vagy a középiskolát. Voltak azonban olyanok is, akik az elemi iskolának mindössze első két évét végezték el. Számuk például 1946-ban 92,6% volt.⁴³ Fontos, hogy a sztálini időszakban az alsófokú végzettséggel rendelkezők aránya nem csökkent 70% alá, a felsőfokú tanulmányokat végzetek, vagy azt be nem fejezők aránya pedig nem érte el az 1%-ot.⁴⁴

Az alacsony iskolázottság kapcsán jelentésekből tudjuk, hogy állítólag voltak olyan örök, akik nem tudták a Politikai Bizottság és a párt vezetőinek nevét. Egy női ör pedig elvileg rosszul használta puskáját, melynek egyébként ronggyal volt betömve a csöve.⁴⁵ Meg kell jegyezni, hogy amilyen gyorsan örré válhatott valaki, ugyanolyan gyorsan kerülhetett (vissza) rab státuszba. Ugyanis gyakran jelentették fel egymást. A vádak között szerepelt a lágerek hiányossága, a rossz munka- és életkörülmények, a dezertálás, alkoholizmus,

⁴² Fontos megjegyeznünk, hogy a Gulág alkalmazottainak egyenruhája és rangjelzése eltérő volt a rendőrségtől, katonaságtól.

⁴³ IVANOVA 2006. 288.

⁴⁴ Galina Mihajlovna Ivanova szerint az alsófokú végzettséggel rendelkezők aránya még 1954-ben is 70,8 % volt, a felsőfokú tanulmányokat végzetek, vagy azt be nem fejezők aránya pedig csupán 0,2 % volt. IVANOVA 2006. 288.

⁴⁵ APPLEBAUM 2005. 487–488.

lopás, fegyver elvesztése is. A Gulág-igazgatóság általában munkaerőhiánnyal küszködött az öröket illetően, hiszen az öröként való szolgálat nem számított vonzó munkakörnek. Egyrészt azért, mert az örök sem rendelkeztek mindig megfelelő életkörülményekkel, cipővel vagy tiszta barakkal. Emellett közöttük is megjelent időnként a skorbut és a pellagra.⁴⁶ Éppen a munkakör kevésbé vonzó volta miatt ritkán fordult elő, hogy valaki sokáig töltötte volna be posztját a Gulágon.

Az, hogy a Gulág alkalmazottak szemével mennyire nem bizonyult vonzó és könnyű állásnak az „őr poszt”, jól demonstrálja Olga Vasziljeva-nak, a Gulág útépítő részlege táborfelügyelőjének beszámolója: „Nemcsak a rabok voltak tetvesek, de a főnökök is. (...) Nem tréfádogol, ha az ember rabok százaiért, ezreiért felel, (...) akiktől kitellett bármi. Ez azt jelentette, hogy az embernek állandóan résen kell lennie. (...) Az építkezés vezetője egyúttal a tábor vezetője is volt, és idejének legalább hatvan százalékát nem az építési munkálatokra fordította, nem mérnöki döntéseket hozott, nem építészeti problémákat oldott meg, hanem a táborral foglalkozott.”⁴⁷ Vasziljeva emellett szót ejtett arról is, hogy a Gulág alkalmazottak sem ettek annyit, amennyi kielégítő lett volna és családjukkal is csak hetente találkozhattak. Láthatjuk, hogy az örök élete sem volt olyan, mint amelyenre vágytak. Mindesetre az ő nehézségeik eltörpültek a női rabokéhoz képest.

Mindazonáltal akadtak olyanok is az örök között, akiknek előrelépést jelentett a Gulág egy lágerében betöltött poszt. Az egyik rab, Szuszanna Pecsora például elmondta, hogy ismert egy olyan női őrt, aki azért jelentkezett a posztra, hogy kiszabaduljon a kolhozban uralkodó szegénységből.⁴⁸ Egy másik őrt, Marija Ivanova pedig abban a reményben jelentkezett őrnék 1948-ban, hogy majd nem kell kollektív gazdaságban élnie és hogy talál magának férjet.⁴⁹

Mindenesetre a Gulág-igazgatóság mindvégig törekedett arra, hogy vonzóvá tegye munkaköreit, így mindenféle kedvezménnyel kecsgettette az

⁴⁶ A pellagrát a B3-vitamin hiánya, a kukoricára épülő, egyoldalú táplálkozás okozza. A tünetei között megemlíthetjük a fényérzékeny, durvává, sérülékennyé váló bőrt, a hasmenést és az esetleges idegrendszeri problémákat. SZABÓ 2018. https://www.ha-zipatika.com/betegsegek_a_z/pellagra/314 (Letöltés: 2018. 09. 07.)

⁴⁷ APPLEBAUM 2005. 490–491.

⁴⁸ Uo. 493.

⁴⁹ Uo. 493–494.

embereket. Közöttük megemlíthetjük a Gulág alkalmazottak műveltségének emelése érdekében alapított iskolákat. A harkovi iskolában az örök tanultak párt- és NKVD-történetet, büntetőjogot, táborszervezést, könyvelést és katonai ismereteket. A Gulág-igazgatóság kedvezményként a központtól jóval távolabbra eső lágerek őreinek a többiekéhez képest magasabb fizetést ígért.⁵⁰

Fontos, hogy az örökön igencsak sok múlott abból a szempontból, hogy egy nő életben marad-e, milyen nehézségű munkát végez, és hogy milyen mértékben részesül megaláztatásban nap mint nap. Ugyanis a férfi és női örök a rabokhoz hasonlóan szintén kényszeríthették a nőket arra, hogy (homoszexuális) prostituáltak legyenek. Megesett olyan is, hogy amikor az örök – akár két különböző láger őrei – kártyáztak egymással, a nőket tették meg tétnek. Ha veszített egyikük, akkor a győztes számára kellett a nők egy részét kézre bocsájtani egy időre.

Mindemellett egy női rab sorsa sokban függött attól is, hogy az örök hogyan viszonyultak a nemi erőszak kérdéséhez. A visszaemlékezések alapján látható, hogy az esetek többségében közömbösnek bizonyultak az örök. Nem egy visszaemlékező mondta el, hogy az örök mikor meghallották a nők kiáltását, ahelyett, hogy leállították volna a férfiakat, csak annyit mondtak, hogy „halkabban intézzék dolgaikat”.

Szabályok és büntetés

A nők mindennapi életét meghatározó szabályok

A nők életének minden mozzanatát központilag kiadott rendelkezések, utasítások és szirénahangok irányították. Megszabták többek között az ébredés idejét, a munkára vonulás körülményeit, a munkavégzést, a porció adagolását.

A lágerekben a napirend általában a razvod-dal kezdődött, azaz szirénahanggal (vagy egyéb módon) felkeltették a nőket. Az ébredést követte a reggeli, majd pedig a számlálás. Utóbbi a kiadott utasítások szerint maximum 15 percet vehetett igénybe. Visszaemlékezőktől azonban tudjuk, hogy

⁵⁰ Uo. 493.

ez a valóságban sokszor sokkal tovább tartott.⁵¹ Emellett Baldajevtől tudjuk, hogy létezett az úgynevezett „utolsó nélkül” néven emlegetett „törvény”, melynek értelmében a számlálásnál utolsóként érkezőt agyonlőtték. „Az elítéltek természetesen nagyon féltek a reggeli sorakozótól, ezért éjszakára le sem vetkőztek, reggel pedig cipővel a kezükben rohantak a névsorolvasásra, és csak ott, a sorban húzták fel és kötötték meg a cipőjüket (...).”⁵²

A számlálás után következett a munkára vonulás, mely alatt zenei kíséret szólt. Ha a munkavégzés helye messze volt a láger területétől, akkor az örökön kívül akár kutyák is kísérhették a nőket. A munkáról való esti visszatérést követően egy órát biztosítottak a vacsorára, mely után ismét megszámlálták a fogolyállományt. Az esti számlálásra több időt engedélyeztek, mondván, ha a rabok szökni akarnak, azt a munkára vonulás, vagy a munkavégzés során teszik meg. Így megesett, hogy akár több órán át is eltartott a számlálás. Újabb szirénát követően véget ért a nap.

A napirenden kívül központilag szabályozták a pihenőnapokat is, melyek száma igen kevés volt. Ugyan elvben tilos volt szabadnapon dolgoztatni a nőket, mégis sokszor előfordult, hogy kisebbfajta munkára befogták őket. Így például havat lapátoltak, vagy a barakkokat és illemhelyeket takarították. Ugyancsak szabályban rögzítették az éjszakai alvás biztosítására szolgáló időt is, melynek minimum nyolc órának kellett lennie. A parancsnokok azonban sokszor megrövidítették ezt az időt és mindössze néhány órát engedélyeztek. A kevés alvás következtében a nők ereje idővel jelentősen megcsappant, így munkavégzésük hatékonysága is csökkent. Ezek az időbeosztások és szabályok a későbbiekben változtak. Például az 1940-es években (főként a német inváziót követően) szigorították őket, így csökkentették a pihenőnapokat és növelték a munkanormát. Innentől kezdve hivatalosan tizenegy órát dolgoztak a rabok.⁵³

A nők az alvási- és munkaidőn kívül szabadon közlekedhettek a zóna területén. A Magadanban raboskodó Olga Adamova-Szljozberg beszámol a szabadon való mozgás előnyeiről. Véleményem szerint az ő vallomása azért olyan fontos, mert általa érthetjük meg, hogy miért volt létfontosságú egy

⁵¹ Uo. 373.

⁵² KOVÁCS–SZTRÉS 1991. 43.

⁵³ Bár a nők sok lágerben már az 1930-as években ugyanennyit dolgoztak.

cseppnyi szabadlevegő a hosszú munka mellett, illetve a büntetések és megáláztatások közepette. „A lágerpopuláció (hozzávetőleg ezer asszony) hatalmasnak tűnt számunkra (...) Azután ott volt a természet. A láger területén, (...) szabadon sétálhattunk, bámulhattuk az eget és a távoli hegyeket, odamehettünk a csenevész fákhöz, és megsimogathattuk őket a kezünkkel. Belélegeztük a páradús tengeri levegőt, éreztük az arcunkon a szemerkélő augusztusi esőt, ültünk a nedves fűben, és földet morzsolunk az ujjaink között. (...) rájöttünk, hogy ez lényeges része a létezésünknek: enélkül az ember képtelen volt normálisan érezni magát.”⁵⁴

Az említett időbeosztások és szabályok a sztálini korszakban hol enyhültek, hol szigorodtak. 1939 augusztusában a Belügyi Népbiztosság által kibocsájtott szabályzatban meghatározták a rabok (köztük nők) fogva tartási és munkakörülményeit. Előírták, hogy a lágernek olyan helyen kell állnia, ahol megfelelően lehet biztosítani az ivóvíz-ellátást és amely közel helyezkedik el a munkavégzés területéhez.⁵⁵ Rögzítették azt is, hogy a barakkokat takarítani és szellőztetni kell, az ételkiosztáshoz és étkezéshez pedig megfelelő helyet kell biztosítani. Szabályozták a kiszabható szankciókat és a panasztételt is. Elviekben bármelyik rab élhetett panasszal akár a Belügyi Népbiztosságnál, a Politikai Iroda tagjainál, vagy akár magánál Sztálinnál.⁵⁶ A panaszleveleket be kellett vezetni a nyilvántartásba és lezárt borítékban kellett továbbítani a címzetteknek. Fontos megjegyeznünk, hogy a panaszlevelek ritkán jutottak el a címzettekhez és még ritkábban orvosolták a bennük foglaltakat.

Részletes utasításokban szabályozták a szabadon élő rokonokkal való kapcsolattartási lehetőségeket is. A nők csak abban az esetben találkozhattak rokonaikkal, amennyiben teljesítették a normát. Ha sikerült, akkor hathavonta egyszer láthatták családtagjaikat. Abban az esetben, ha túlteljesítették a normát, lehetőségük nyílt a havonkénti találkozóra.⁵⁷

A legtöbb női rab havonta, az ellenforradalmi bűncselekményekért elítéltek azonban csak háromhavonta kaphattak csomagot,⁵⁸ melynek megtekintése szabályozott körülmények között zajlott le. Az előírásoknak megfelelően

⁵⁴ APPLEBAUM 2005. 369–370.

⁵⁵ KOLONTÁRI 2017. 43.

⁵⁶ Uo. 44.

⁵⁷ APPLEBAUM 2005. 466.

⁵⁸ Uo. 466.

a raktárban, az örök jelenlétében kellett megtekintenünk a postacsomagot. Az öröknek ilyenkor ellenőrizniük kellett, hogy a csomag tartalmaz-e pénzt, fegyverként használható tárgyat, vagy valamilyen titkos jellegű üzenetet. Amennyiben semmi ezekre utalót nem találtak, engedélyezték, hogy a nők valamit magukhoz vegyenek a csomagból, melynek többi tartalmához csupán a következő „raktárlátogatás” során férhettek hozzá.⁵⁹ Levelet általában háromhavonta kaphattak a nők. Fontos, hogy nemcsak a levelek fogadását, hanem írását is szabályozták. Megtiltották, hogy a nők leírják a lágerek működését, a rabok számát, az örök nevét, valamint a végzett munka jellegét. A tábori cenzorok amennyiben ilyen levelekre bukkantak az ellenőrzés során, azonnal elkobozták azokat és feljegyezték az író nevét.

Szabályozták a szabadidős és kulturális tevékenységeket is. Külön szabályozások vonatkoztak a köztörvényes nőkre és az ellenforradalmi bűncselekményekért elítéltekre. Előbbiek számára például valamennyi kulturális tevékenység folytatását engedélyezték, az ellenforradalmároknak azonban az éneklést megtiltották. A zene kapcsán az ukrán nőket is szabályokhoz kötötték, hiszen megtiltották számukra a népdalok éneklését. Véleményem szerint így próbálták meg összetörni nemzeti öntudatukat. A nőknek lehetőségük nyílt újságok működtetésére, ám ezeknek témáját és funkcióját sokszor előre meghatározták. A „faliújságok” cikkeinek például népszerűsíteniük kellett az élmunkásokat és el kellett ítélniük a munkakerülőket.

Mint tudjuk, a börtönökben sok rab visel tetoválást⁶⁰ ma is. Nem volt ez másképp a Gulágon sem. A férfi és női rabok egyaránt tetováltatták uj-

⁵⁹ Uo. 470.

⁶⁰ A tetoválás szokása nagyon régi időkre nyúlik vissza. Az első tetoválást viselő múmiákat a Kr.e. 4. századból találták. I. Hadrián pápa elsőként megtiltotta a tetoválást 787-ben, ugyanis ellenezte az Istentől kapott test „megcsúfítását”. Innentől kezdve egészen James Cook-ig nemigen hallhatott a világ a tetoválásokról. SZENDI 2009. 20–21. – Cook első csendes-óceáni útján (1768–1771) beszámolót készített a Tahiti-szigeten alkalmazott tetoválási szokásokról. A test ilyenfajta megjelölését Tahitin „tatu-a-nak” nevezték (Tatu-a=megjelölni, ütni). Cook a szót angolosította (tattoo) és a kifejezés elterjedt szerete a világon. Az egyes társadalmakban azonban nemcsak az alsóbb rétegek körében vált kedvelté a tetoválás, hiszen az arisztokraták és az uralkodók között is szép számmal találunk tetoválással rendelkezőket (még fiatalon tetováltatták magukat). Oroszországban is megjelent a tetoválás, ahol férfiak és nők egyaránt tetováltatták magukat. Hercegnők keresték fel a szentpétervári angol tetoválóművészeket, akik kiterjesztett szárnyú sasokat, jelmondatokat, szalagdíszeket rajzoltak fel például térdre. SZTRÉS–KOVÁCS 1994. 45–46.

jukat, karjukat, vagy akár hátukat. Volt azonban egy nagyon fontos szabály, melyet nem sérthetett meg senki. Tilos volt olyan tetoválást viselni, mely társadalomellenes jelentéssel bírt. Ha valakin – legyen az női, vagy férfi rab – mégis ilyent találtak az örök, akkor meghosszabbították büntetésének időtartamát, netalán agyon lötték.⁶¹ Számtalanszor megesett az is, hogy valakiről erőszakkal távolították el tetoválását. Dancig Szergejevics Baldajev a vele készített interjújában beszámol arról, hogy a Leningrád melletti Szablino nevű kolónián Galina Ivanovna Szüsojova parancsnoknő néhány nőről sebészeti úton távolíttatta el a horogkereszt mintájú tetoválásokat.⁶² Fontos azonban megjegyezni, hogy a horogkereszt motívum egészen az 1950-es évek végéig nem volt gyakori.

A tetoválás viselését, így témáját maguk a rabok is szabályozták egymás között. Miért? A válasz a tetoválás szerepére vezethető vissza. A tetoválás identifikáló, hiszen ahogy az ember arca és testtartása tükrözi fizikai adottságait, jelenlegi érzelmvilágát és gondolatait, úgy maga a test, a külső is jelentéstartalommal bír és identitást fejez ki. Tükrözi, hogy valaki milyen társadalmi csoporthoz tartozónak érzi magát, illetve magán a csoporton belül milyen „szerepben” tetszeleg, milyen pozíciót tölt be. Így sok esetben meg lehetett mondani egy nőről a Gulágon, hogy köztörvényes, vagy politikai fogoly volt-e és azon belül hol volt a helye a hierarchiában.⁶³ Ennek pedig az volt az oka, hogy a hierarchiában minden „szintnek” megvolt a maga tetoválás „köre”, melyből választhatott. Ez volt a „felelj meg a tetoválásodnak törvény”. Ennél fogva senki nem viselhetett olyan tetoválást, mely a hierarchiában felette állók tetoválási szimbólumai közül való volt (például macska, templom). Ha valaki megsértette a „törvényt”, akkor a többi rab kényszeríthette az illetőt, hogy távolítsa el tetoválását, ha kell késsel, vagy akár sávval.⁶⁴

⁶¹ KOVÁCS–SZTRÉS 1989. 29.

⁶² Uo. 30.

⁶³ Baldajev a vele készített interjújában elmondta, hogy voltak olyan női és férfi rabok, akiknél a tetoválás alapján még azt is meg lehetett mondani, hogy milyen „bűncselekmény elkövetése” miatt kerültek a Gulágra és hány évre. Emellett egyes tetoválások alapján is tudni lehetett egy női rabról, hogy leszbikus-e (aktív vagy passzív pederaszta), vagy prostituált-e.

⁶⁴ SZTRÉS–KOVÁCS 1994. 46.

*Mozaikok a Gulág női táboraiiban alkalmazott
büntetés- és kínzásmódokról*

A szabályok ismertetését követően közelebbről is meg kell vizsgálni, hogy mi várt azokra a nőkre, akik megszegték azok bármelyikét. A következő büntetési módszerek között kínzási módokat is ismertetni fogok, melyeket egyébként már sokszor a kihallgatások során is alkalmaztak. Az 1940-es években utasították a lágerkomplexumokat, hogy büntetőblokkot tartsanak fenn. A strafnoj izoljatort, azaz büntető elkülönítőt a lakott területektől és a közlekedési útvonalaktól messze kellett kialakítani. Az épület gyakran börtön volt, melyben közös cellák voltak kialakítva.⁶⁵

Az egyszemélyes cellákat egy különálló épületben alakították ki, melyekbe a munkamegtagadók⁶⁶ és a lágerben bűncselekményt elkövetők kerültek. Őket nem vitték dolgozni és nem biztosítottak számukra mozgási, vagy dohánnyási lehetőséget. Emellett sem levelet, sem csomagot nem kaphattak, és még rokonaikkal sem találkozhattak.⁶⁷

A büntetőblokkba zárták azokat a nőket is, akik nem voltak hajlandók dolgozni és idejüket inkább imádkozással, valamint zsolttárénekléssel töltötték. Őket „monaskinek”, azaz „szerzetesnőknek”, esetleg „apácáknak” nevezték.⁶⁸ Aino Kuusinen, aki egy lagpunktban⁶⁹ raboskodott, beszámolt arról, hogy a lagpunkt büntetőcelláiban miként bántak a „szerzetesnőkkel”: „A parancsnok időnként meglátogatta a szállásukat korbáccsal a kezében, és az építmény zengett a fájdalmas kiáltásoktól: az asszonyokat a verés előtt rendszerint levetkőztették, de semmilyen kegyetlenséggel nem lehetett őket leszoktatni az imádkozásról és böjtölésről.”⁷⁰

Büntetés várt azokra is, akik megpróbáltak megszökni, vagy a tiltott zónába léptek. Őket rendszerint agyonlőtték. Ugyanezen büntetésben részesülhet-

⁶⁵ APPLEBAUM 2005. 458.

⁶⁶ Megegett olyan is, hogy őket halálra ítélték.

⁶⁷ APPLEBAUM 2005. 459.

⁶⁸ Az „apácák” sokszor egyáltalán nem léptek kapcsolatba más rabokkal. Sokszor a barakk egyik sarkában tömörültek csendben, vagy imádkozva. Egy példa az imáik közül: „A rács mögött emlékezem, / A Krisztus milyen szelíden, / Alázattal nyögte a fája / Nagy terhét fel a Golgotára.” Uo. 565.

⁶⁹ Lagpunkt = kisebb táboregység

⁷⁰ APPLEBAUM 2005. 460.

tek azok is, akik rátámadtak a láger személyzetének bármely tagjára. A Gulágon a büntetések részét képezték a kínzások is, ezért érdemes egy pillantást vetni arra, hogy az Egyesült Nemzetek *A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni védelemről* ma is érvényes 1988-as nyilatkozata hogyan határozza meg a kínzás fogalmát: „A »kínzás« kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesítéseket vagy vallo-mást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő, vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék, vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy hogy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen személy kifejezett vagy hallgatólagos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza.”⁷¹

A kínzás célja többek között az áldozat megszegényítése, pszichés megtörése, személyiségétől való megfosztása, a rab és rabtartó képzet kialakítása. Ahogy Kroó Adrienn *A kínzás traumája* című tanulmányában írja, „a kínzás az ember legszemélyesebb és intimebb rétegeibe hatol be, és hatására a test és lélek többé nem biztonságos hely. Az elkövető, mint a hatalom birtokosa és gyakorlója elfoglalja és meggyalázza az áldozat testét, amely többé nem szent és sérthetetlen. Ehhez társul a pszichés megalázás, amikor az agresszor szándékosan, szisztematikusan és gyakran nyilvánosan cselekszik, és tetteivel azt sulykolja, hogy az áldozat nem méltó az emberi életre, megérdemli a kínzást.”⁷² Egyes kutatók szerint a kínzást arra is használták, hogy az áldozatokat szexuális rabszolgává tegyék.⁷³ A kínzás eredete, mint megfélemlítési és büntetési módszer igen korai gyökerekkel rendelkezik. Már az ókori görögök és rómaiak is alkalmazták, a középkorban pedig egyenesen „virágkorát” élte. A kínzás történetében a felvilágosodás kora jelentett fordulópontot, hiszen

⁷¹ 1988. évi törvényerejű rendelet I/1. <https://net.jogtar.hu/jogsza-baly?docid=98800003>. TVR (Letöltés: 2018. 03. 13.)

⁷² KROÓ 2013. 136.

⁷³ CESEREANU 2001. 79.

ekkor értékelődött fel az ember, előtérbe kerültek az erkölcsi szempontok. Mindezek következtében elítélték és betiltották a kínzásokat. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a tiltás ellenére sem szűnt meg a kínzás alkalmazása, hiszen a 20. század önkényuralmi rendszerei során mindennapos gyakorlatá vált. A Gulág táboraiban alkalmazott kínzások, mint láthatjuk majd, nem voltak egytől-egyig újkeletűek. Számos kínzási módszert előző korokból és más kultúrákból vettek át és alakítottak át saját szájízük szerint. Mint ahogy Kolontári Attila fogalmaz egyik tanulmányában, „Egész gépezetet építettek ki az emberi test, lélek és szellem gyötülésére és megtörésére.”⁷⁴

A kínzási módszerekről kellő információval szolgál többek között a *Gulág-sztori*, Baldajev képregénye. D. B. Baldajev révén képet kaphatunk arról, hogy az örök miként bántak a nőkkel, elsősorban azokkal, akiket a „nép ellenségének tituláltak.” Ismerteti, hogy mi történt azokkal a női rabokkal, akik nem voltak hajlandók áruba bocsájtani testüket. Az „ellenszegülő” nőket terpeszben ráültették egy hangyabolyra, a hüvelyükbe pedig lyukas közepű növény szárát, vagy fűzfakéregből tekert csövet helyeztek, hogy azon bemászhasanak a hangyák. A büntetést végrehajtóknak nemegyszer segítőtársaik is voltak, akik között megemlíthetjük a köztörvényes nőket.⁷⁵ A rovarok, bogarak használata azonban nem szovjet találmány, hiszen hosszú múltra tekint vissza. Már az inkvizíció alatt és a 20. század előtti Indiában is alkalmazták a módszert. Előfordult, hogy ráeresztettek csípős rovarokat az áldozatok testére.⁷⁶

A Gulágon gyakori kínzásmód volt az is, hogy az örök tárgyakat, például üvegeket dugtak fel a nők végbélnyílásába, vagy akár hüvelyébe. Gyakran előfordult olyan is, hogy a kínzás, vagy kihallgatás során patkányokkal teli vödörré ültették rá a nőket és a patkányok ott harapdálták őket, ahol érték.⁷⁷ A női test legintimebb pontjának, illetve végbélnyílásának megkínzása

⁷⁴ KOLONTÁRI 2017. 41.

⁷⁵ BALDAJEV 1991. 38.

⁷⁶ Például a rabot hozzákötözték egy fához, az arcát bekenték mézzel, hogy ezáltal csalogassák oda a vöröshangyákat. Olyan is előfordult, hogy vadméheket tettek egy kasba, amit az áldozat egy igen érzékeny testrészére rögzítettek. INNES 1988. 155.

⁷⁷ Az állatokkal, így patkányokkal való kínzás nem szovjet egyediség. Argentínában a 20. században tölcséren keresztül juttatták be a nő hüvelyébe a patkányokat. A 20. században az egyes országokban azonban nemcsak patkányokat használtak fel a kínzások során és az erőszaktetelek előjátékaként. Latin-Amerikában és Ázsiában például kutyákat képeztek ki arra, hogy erőszakolják meg a nőket, majd harapják le azok mellét. Ezt követően erőszaka-

azonban szintén nem 20. századi találmány, hiszen a 20. század előtt számos kultúra területén, sőt már az inkvizíció idején is „céltáblái” voltak a kínzó-mestereknek. Az inkvizíció korában az ún. „Júdás-bölcsőt”, azaz egy fémpiramist használtak, melyet a nő hüvelyébe, vagy végbélnyílásába helyeztek.⁷⁸

Gyakori büntetésnek számított az is, ha a „nép ellenségei” közé sorolt nőket a köztörvényesek közé helyezték el ideiglenesen. A nőket ilyenkor megcsúfolták, csoportosan megerőszakolták. Ezen áldozatok közül néhányan az átélt események következtében öngyilkosok lettek (például fölakasztották magukat, vagy felvágták az ereiket). A „nép ellenségeinek” nevezett nők körében előfordult a „nullás diéta” alkalmazása, mely azt jelentette, hogy megvonták a nőktől az ételmet. Ennek sokszor igen komoly kihatásai lettek. Példának okáért többen éhen haltak, vagy a fizikai túlterhelés és éheztetés miatt kiesett a méhük.⁷⁹ A nők számára igen komoly büntetés volt az a több évszázados jól bevált módszer is, ha pőrére vetköztették őket, és meztelenségüket még közszemlére is tették. Főleg azokat érintette érzékenyen, akik keresztények (nyugati, illetve ortodox), muzulmánok voltak, hiszen számukra bünt jelentett a meztelenség.

Nem mehetünk el emellett sem, hogy a felvázolt büntetések és kínzások milyen reakciókat eredményezhettek, eredményeztek a nőknél. A következőkben olyan reakciókat fogok ismertetni, melyek egyes pszichológusok szerint gyakoriak a kínzást átélteknél. Ezek közül néhányról biztosan tudjuk, hogy számtalanszor előfordultak a Gulág táboraiban raboskodó nők körében. A reakciók között megemlíthetjük a fokozott félelemérzetet. A nők állandó rettegésben éltek, hiszen sosem tudhatták, az örök mikor érzik úgy, hogy büntetésnek kell alávetni őket. Emellett azt sem tudhatták, hogy a büntetések során mikor vetnek véget életüknek az örök. A büntetések, kínzások okozta trauma befolyásolhatta a nők identitását. Az eredeti identitás fragmentálódhatott és egy lealacsonyított, helyettesítő identitás léphetett helyébe, melynek fő meghatározója a szegény, megalázottság, szociális alkalmatlanság.⁸⁰ A kínzás károsíthatta a magukról és a világról alkotott képüket is. Könnyen úgy vélekedhettek, hogy többé sosem lesznek már ugyanazok.

kolták meg őket az örök. CESEREANU 2001. 83.

⁷⁸ CESEREANU 2001. 78.

⁷⁹ BALDAJEV 1991. 27.

⁸⁰ KROÓ 2013. 137.

A fokozott félelemérzet és az okozott traumák következtében megnöhetett a nők halál utáni vágyódása, így az öngyilkosságra való hajlandóságuk. Mind-
ezt jól tükrözi Anna Ahmatova⁸¹ *Rekviem* ciklusának egy részlete:

Halálára

És most már várhatok - eljössz úgyis, tudom.
Várlak. Nehéz így egymagamban.
Ajtóm kitérom és a lámpást elfujom
előtted, te megfoghatatlan!
Jójj el, akármilyen alakban, csak velem
leheless! Akár mint bomba törj be,
vagy mint haramia, késsel, félelmesen,
vagy mérgező füstként ömölve!
(...)
Most már mindegy nekem. (...)

Fontannij Dom, 1939. augusztus 19.⁸²

Túlélési stratégiák és sajátos élethelyzetek

Prostituáltak

A sajátos női élethelyzetekre rátérve hangsúlyozni kell, hogy egy nő lágeren belüli sorsa nagyban függött attól, hogy ott milyen státusza volt, milyen kompromisszumokra volt hajlandó a túlélésért folytatott küzdelemben, szexuális kapcsolatban állt-e egy őrrrel, vagy egy „tábori-arisztokratával”.

⁸¹ Anna Ahmatova maga is megjárta a Gulágot, ahol 17 hónapig raboskodott. Az önéletrajzi ciklus az 1930-as évek végén született, ám hazájában csak 1987/88-ban látott napvilágot.

⁸² AHMATOVA 1939. http://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Ahmatova,_Anna_Andrjevna/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC/hu/36147-Rekviem (Letöltés: 2017. 01. 01.)

A nőknek sokszor volt részük megaláztatásban, mely főként az urkák, azaz köztörvényesek részéről érthette őket. Varlam Salamov szerint „egy harmadik vagy negyedik generációs bűnöző gyerekkorától azt tanulja, hogy a nők megvetést érdemelnek (...) egy nő, mint alsóbbrendű lény, kizárólag a bűnöző állati vágyának kielégítése céljából teremtetett, azért, hogy a férfi durva tréfáinak célpontja legyen, és nyilvános verések áldozata, ha a hímje úgy dönt, hogy ad neki”⁸³ Az, hogy egy-egy nővel miként bántak, jól demonstrálja az a tény, hogy a „legtekintélyesebb” köztörvényesek a „tulajdonukat képező” prostituáltakat kényük-kedvük szerint cserélgették, eladták, vagy átörökítették egymásnak.⁸⁴

A nők szexuális kihasználása mindennapos esetnek számított. A helyzet ott volt a legrosszabb, ahol urkák voltak a szomszédos barakkokban vagy a környező lágerekben. A vegyes táborokban például a férfiak egyszerűen átlopóztak a szomszédos női barakkokba és erőszakot kíséreltek meg az ott lévő nőkön. Előfordult, hogy ezt csoportosan tették meg. A csoportos megerőszakolásra Kolimán még kifejezést is kitaláltak: „kocsisor”. Egyébként Szolzsenyicin szerint az erőszaktevők között még tinédzserek is felbukkantak.⁸⁵ A szexuális kihasználás mindennapos állapotát tükrözi, hogy amikor az urkák lecsaptak a nőkre, azok már nem is próbáltak védekezni. Edward Buca is beszámol a nők ezen viselkedéséről. Buca mikor egy fűrésztelepen dolgozott egy női brigád mellett, az urkák egy csoportja megtámadta a nőket. „Megragadták az asszonyokat, és lefektették őket a hóba, vagy nekidöntötték őket egy halom fának. Úgy tűnt, az asszonyok hozzászórtak ehhez, és nem is próbáltak ellenállni.”⁸⁶

A bántalmazás Szolzsenyicin szerint „(...) a maga természetadta leplezetlenségében folyt le, mindenki szemeláttára s több helyen egyszerre. Csak ha kimondottan öreg és csúnya volt a nő, akkor érezhette magát biztonságban, különben soha. A vonzó külső kész csapás volt: (...) folytonos ostromnak volt kitéve, kérték, fenyegették veréssel, sőt késeléssel, s azt már nem is remélhette, hogy meg tudja védeni magát.”⁸⁷ Felmerülhet a kérdés, hogy

83 APPLEBAUM 2005. 574.

84 Uo. 574.

85 SZOLZSENYICIN 1989. 188.

86 APPLEBAUM 2005. 578.

87 SZOLZSENYICIN 1989. 188.

az örök vajon miért nem avatkoztak közbe az ilyen esetek során. Egyrészt azért, mert az örök sokszor közömbösen viselkedtek a rabok sorsát illetően, másrészt gyakran maguk a férfiörök is hasonlóan erőszakos módon viselkedtek a nőkkel.

Szót kell ejteni a nemi erőszak által kiváltott reakciókról is, hiszen a bántalmazás sok esetben eredményezett, vagy eredményezhetett olyan reakciót, mely befolyásolta a nők döntéseit, vagy egész táborbéli életüket. A következőkben olyan reakciókat fogok ismertetni, melyek egyes pszichológusok szerint gyakoriak a börtönben és táborban lévő nőknél. Ezek közül néhányról biztosan tudjuk, hogy számtalanszor előfordultak a Gulág táboraiban élő nők körében. Az atrocitás következtében a nők könnyen úgy vélekedhettek magukat illetően, hogy mocskosak, és ennek következtében megnőhetett a hajlamuk a szexuális kicsapongásra. Mindezt bizonyítja az a tény, hogy a megerőszkolt nők idővel sokkal könnyebben adták be derekukat az öröknek, vagy akár a lesbikusoknak. Az erőszak könnyen eredményezhetett hatalom- és kontrollvesztettség érzést is, így a nők úgy érezhették, hogy már nem ők irányítják életüket és így képtelenek arra, hogy megvédjék magukat.⁸⁸ Ezáltal még sebezhetőbbé válhattak és könnyebben érthette őket erőszak.

A bántalmazást követő reakciók között említhetjük meg a düh érzését és az agresszivitást is. Előfordulhatott ugyanis, hogy az áldozatok olyan dühösekké váltak az elkövetőkre, hogy akár meg is tudták volna ölni őket. Ha viszont nem tudták feszültségüket levezetni a tetteseken, akkor könnyen megeshetett, hogy áthelyezték másokra a dühöt⁸⁹ és ez esetleg tettegességhez vezethetett. Tudjuk, hogy a táborokban nem egyszer történt elnyomott agresszió miatt, hirtelen felindulásból elkövetett gyilkosság. Mindezek mellett megemlíthetjük az öngyilkossági hajlandóságot is, hiszen az áldozatok önmagukról alkotott képe az erőszakot követően negatívvá vált, és úgy érezték, hogy inkább a halottak közé tartoznak, mint az élők közé. Mindez odáig vezethetett, hogy öngyilkosságon kezdtek gondolkodni⁹⁰ és így szándékosan a tiltott zónába rohantak.

⁸⁸ HORVÁTH 2012. 16.

⁸⁹ BODNÁR-SIMON 1997. 44.

⁹⁰ HORVÁTH 2012. 17.

A nők számára általánossá, megszokottá vált a velük szembeni erőszak, továbbá az is, hogy mindenért fizetniük kellett a testükkel kérés nélkül is. Utóbbit jól példázza Lez Razgon története. Visszaemlékezésében elmondja, hogy egy alkalommal, mikor meglátogatta orvos ismerősét, rengeteg ételt kapott. Az ételmaradékot odaadta egy, az utcát söprögető lánynak, aki készségesen elfogadta, majd elfogyasztotta az ételt. Ezután felhúzta ruháját, levette alsóneműjét és megkérdezte Razgontól, hogy hol és miként kívánja csinálni. A férfi értetlenkedésére a lány elmondta, hogy valahányszor megkínálják étellel, cserébe testével kell fizetnie.⁹¹

A nők azonban nem csak az előbb felvázolt esetek révén kerültek férfiakkal testi kapcsolatba. Gyakran megesett, hogy áruba bocsájtották testüket, hogy fizikai adottságaikat kihasználva előnyösebb pozícióba, kedvezőbb körülmények közé kerüljenek. Általában örök és urkák kínáltak fel kedvezményeket a nőknek a testükért cserébe. Az örök sokszor felajánlották a női raboknak, hogy könnyebb munkára vezénylik őket, vagy nagyobb fejadagot kapnak, ha azok áruba bocsájtják testüket. Előfordult olyan is, hogy amikor egy örnek szimpatikus lett egy nő, nehéz fizikai munkára osztotta be, majd idővel kedvezményeket ajánlott fel neki. Mind a két módszer gyakran bevált. Gyakran megesett viszont az is, hogy egy nő megtagadta a szexuális kapcsolat létesítését. Ilyenkor általában nehezebb fizikai munkára osztották be, vagy büntetőzárkába helyezték az illetőt. Több ízben megesett olyan is, hogy kínzásnak vetették alá az ilyen nőket.

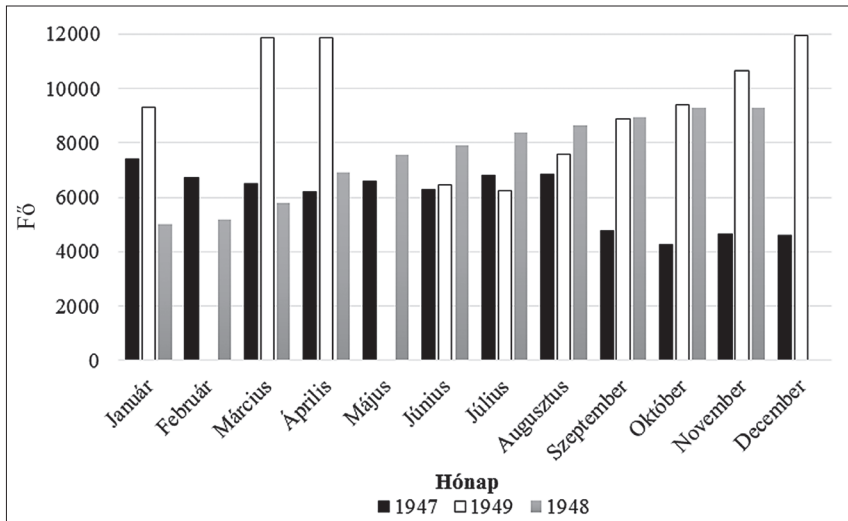
Anyák és teherbe esett nők

A nemi erőszak és prostitúció mellett a lágerélet szerves része volt a terhesség, gyermekszülés és az anyaság is. A Gulág rabjai között voltak táborban teherbe esett nők, várandósok, illetve csecsemőt gondozó asszonyok (mamki) is. Számadatot elsősorban a várandósokat illetően ismerünk. Victor Zemszkov kutatásai szerint a Gulág táborokban és telepein 1947 és 1953 közti időszakban körülbelül 4500 és 12 000 fő között mozgott a számuk.⁹² Egy 1950-es

⁹¹ APPLEBAUM 2005. 579.

⁹² ZEMSKOV 1991. 56–60.

statisztikai jelentés alapján azonban még pontosabb képet kaphatunk az állapotos nők számát tekintve az 1947 és 1949 közötti évekből.

4. ábra: Állapotos nők száma a Gulágon 1947 és 1949 között⁹³

Amint láthatjuk, 1947-ben a januári hónap kivételével mindvégig viszonylag alacsony volt a gyermeket váró nők száma. Az év első hónapjában 7389-en, decemberben pedig mindössze 4588-an vártak gyermeket. 1948-ban viszont szemtanúi lehetünk egy komolyabb növekedésnek, hiszen májustól folyamatosan nő az állapotosok száma. Míg januárban csupán 4991 főt tettek ki a várandósok, májusban már 7564 főt, novemberben pedig már 9300 főt.⁹⁴ Az 1949-es esztendőnél pedig láthatjuk, hogy a júniust és júliust leszámítva mindvégig magas volt a nők ezen részének száma. Míg a januári hónapban 9300 volt számuk, addig decemberre létszámuk elérte a 11 950 főt.⁹⁵

⁹³ DOKUMENT N° 317. 1950.

⁹⁴ Ez év decemberére nézve nem szolgál adattal a jelentés.

⁹⁵ DOKUMENT N° 317. 1950.

Az állapotos nőkön kívül a kisgyermekes anyákkal kapcsolatban is ismerünk számadatot, ez az adat azonban csupán egy évre vonatkozik. 1949-ben a lágerben raboskodó 503 000 nő közül összesen 23 790-en voltak egy vagy több kisgyermekes anyák, akiknek gyermekei is a Gulágon voltak.⁹⁶ A várandósák és csecsemőt gondozó asszonyok esetében nem beszélhetünk egyértelmű jogi hátterről, hiszen annak ellenére, hogy egy 1937-es törvény megtiltotta letartóztatásukat és kényszermunkára küldésüket, mégis szép számmal megtaláljuk őket a táborok lakói között. Megemlíthetjük például Natalja Zaporozsecet, aki várandósan „indult útnak” a Gulág felé és a szállítás általi zötykölődés következtében halott csecsemőt hozott a világra.⁹⁷ A csecsemőjüket gondozó anyák tekintetében pedig hiába mondta ki egy 1940-es rendelkezés, hogy a gyermekeket csak másfél-két éves korukban kell anyjuktól elválasztani és egy árvaházban, vagy rokonnál elhelyezni, a valószínűleg gyakran egészen más volt a gyakorlat. Megtörtént olyan, hogy amikor egy nő szült, elvitték őt egy másik táborba, vagy gyermekét egy szovjet gyermekotthonba. Sokszor előfordult olyan is, hogy egy anyára rábíztak 2–3 csecsemőt, a többi szoptató anyát pedig elvitték dolgozni.

Az örök mindig szigorúan ügyeltek arra, hogy az állapotos nők lehetőleg minél tovább dolgozzanak a várandóság ideje alatt. A kilencedik hónapban azonban már mindegyikük mentes volt a munka alól. Az örök emellett arra is figyeltek, hogy az anyák minél hamarabb visszatérjenek munkakörükbe, és tisztességesen ellássák rájuk rótt feladataikat. Ennek következtében csak nagy nehezen engedték meg az „eltávot” a munkából a szoptatás idejére. Az etetés idejére biztosított szünet általában négy óránként tizenöt percet jelentett. Előfordult azonban olyan eset is, hogy valakit pár perc késés miatt büntetésből nem engedtek gyermekéhez.⁹⁸ A szoptatási időszak végeztével gyakran előfordult, hogy megritkult, vagy megszűnt a gyereklátogatási lehetőség. Szolzsenyicin szerint sok esetben csak „példaadó munka és fegyelem” jutalmaként engedték meg a nőknek, hogy a szoptatási időszak végeztével meglátogassák gyermeküket. Az anya és gyermeke szétválasztása ugyanis azt a cél szolgálta, hogy a nőt oda irányíthassák, ahol szükség van munkaerejére.⁹⁹

⁹⁶ APPLEBAUM 2005. 591.

⁹⁷ Uo. 584.

⁹⁸ Uo. 592.

⁹⁹ SZOLZSENYICIN 1989. 196.

Megemlíthetjük például Hava Volovics történetét, akit 1937-ben tartóztattak le politikai okok miatt. 1942-ben megszületett lánya, Eleonora. Hava Volovics visszaemlékezésében elmondja, hogy napközben dolgoznia kellett, így gyermekét egy idősebb hölgyre kellett bíznia. Ez a nő volt a láger „babsittere”, ő vigyázott az összes többi csecsemőre is. Volovics egy fakitermelő, fafeldolgozó lágerben töltötte rabságának éveit. Ha lehetőség adódott rá, esténként vitt egy kis fát a gyermekgondozónak, aki ennek fejében hozzájárult ahhoz, hogy plusz időt töltsön el lányánál. Mihelyt járni kezdett gyermeke, Volovicsot tehervagonba helyezték és elszállították egy másik lágerbe.¹⁰⁰ A lágerparancsnokok nem csak a szoptatási idő végén tiltották el az anyákat gyermeküktől, hanem sokszor már a szülés után.¹⁰¹ Ennek az volt az oka, hogy az őnök azt feltételezték, hogy egyes anyák megpróbálják megmérgezni gyermeküket. Az egyik parancsnok elmondása szerint egy anya dohánnyal kevert cukrot adott a gyerekeknek, hogy megmérgezze őt.¹⁰² Hogy ezek a gyerekgyilkosságok, illetve gyilkossági kísérletek tényleg megtörténtek-e, nem tudhatjuk pontosan. Néhány anya talán tényleg kísérletet tett rá, de véleményem szerint csakis azért, hogy így megkíméljék gyermeküket a tábori élet adta borzalmaktól.

Egyébként, mint említettem, a gyerekek általában 1,5–2 éves korukig anyjuk mellett maradhattak, utána viszont többen közülük gyermekotthonba kerültek. Egyes anyák örültek ennek, mert ezáltal gyermekük kiszabadult a lágerből. Mások viszont elleneztek, mert attól féltek, hogy gyermekük nem fog megfelelő gondoskodásban részesülni, sőt lehet, hogy többet nem látják majd egymást. Utóbbi félelmüket igazolta, hogy a gyerekotthonokban sokszor elfelejtették a gyerekek nevét. Az adminisztráció is hadi lábon állt, így nem egyszer új nevet adtak a gyerekeknek. Ennek következtében a szülők és gyermekeik nagy eséllyel sosem találtak többet egymásra.

A lágerbéli gyerekvállalás tekintetében nem csak „véletlenszerű” teherbeesésről beszélhetünk. Hiszen a tábori élet adta nehézségek ellenére akadtak olyan nők is, akik azért szültek, mert magát az anyaságot akarták meg

¹⁰⁰ APPLEBAUM 2005. 588.

¹⁰¹ Megemlítendő, hogy az apáknak egyáltalán nem engedték meg gyermekük meglátogatását. Sokan soha többé nem látták a lágerben született gyermeküket. SZOLZSENYICIN 1989. 196.

¹⁰² APPLEBAUM 2005. 592.

élni – és nem voltak biztosak abban, hogy még egyszer lehetőségük adódik erre. Fontos az is, hogy akármilyen mélyre is süllyedt egy nő a légkörvilágban, az anyaság megerősíthette őt sérült emberi méltóságában. Akadtak olyanok is, akik azért akartak szándékosan teherbe esni, mert abban reménykedtek, hogy könnyebb munkát végezhetnek majd, vagy jobb, esetleg több ételt fognak kapni, netalán amnesztiában részesülnek a későbbiekben. Volt egy asszony, aki azért esett szándékosan teherbe, mert úgy hallotta, hogy az összes kisgyermekes anyát szabadon fogják bocsájtani. Tényleg megesett olyan, hogy amnesztiát hirdettek a köztörvényes és apróbb vétségekért elítélt várandósok és kismamák körében.¹⁰³ A szándékosan teherbe esett nők kapcsán meg kell említeni, hogy sokan úgy tekintettek gyermekükre, mint kiszabadulásuk zálogára. Miután pedig amnesztiában részesültek, magukra hagyták gyermeküket és nem törődtek azzal, hogy él-e, vagy hal-e.¹⁰⁴ Részben azért tettek így, mert úgy gondolták, hogy könnyebb gyerek nélkül újramezteni.

Az állapotos nők közül nem mindenki akarta világra hozni, vagy megtartani gyermekét. A Gulág-igazgatóság ambivalens módon állt az abortusz kérdéséhez, hiszen hol megengedte, hol büntetéssel sújtotta azt. Szolzszenyicin szerint olykor lágeri kórházban hajtották végre az abortuszt a vezetőség engedélyével.¹⁰⁵ Az általános szokás ellenben az volt, hogy a nők házi praktikákkal próbálták elvetetni magzatukat. A mocskos környezet, a szakavatottság hiánya azonban sok esetben fertőzéshez vezetett. A terhességmegszakítás sajátos módszerei között megemlíthetünk egy asszonyt, aki az abortusz következtében soha többé nem adhatott életet egyetlen gyermeknek sem: „Éjszaka van. Sötét van (...) Andrej Andrejevics megpróbál kikaparni engem, a csuromjód kezével, műszerek nélkül. (...) Nem kapok levegőt a fájdalomtól, de hang nélkül tűnök, hogy senki meg ne hallja. (...) az egész beavatkozás két napra le lett állítva. Végül minden kijött – a magzat, rengeteg vérrel. Ez az oka annak, hogy soha nem lehetett gyermekem.”¹⁰⁶

¹⁰³ SZOLZSENYICIN 1989. 198.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo. 196.

¹⁰⁶ APPLEBAUM 2005. 586–587.

Leszbikusok

Említést érdemelnek még a Gulág táborok kapcsán a saját nemükhöz vonzódnó nők is. A férfi homoszexuális kapcsolatokhoz képest a leszbikus nők sokkal nyíltabban folytatták viszonyukat egymással. A nyíltságot reprezentálja, hogy szabadon beszéltek a szexuális identitásukról és sokszor elítélendőnek tartották, ha egy nő nem merete felvállalni szexuális érdeklődését. A leszbikus kapcsolatok nyíltságát mutatja az is, hogy még dalokat is énekeltek róla:

Ó Sztálin, köszönöm neked,
Hogy bárónő lehetek,
Vagyok bika és ünő
Egy testemben férfi, nő.¹⁰⁷

A leszbikusokra mindig az „ono”-t (az orosz nyelvben használatos semleges személyes névmást) használták. Két csoportra osztották őket: „kancákra” és „férjekre”. Előbbiek női szerepe megmutatkozik abban, hogy elvileg az ő feladatuk volt a „férjükről” való gondoskodás és „takarítás”. Utóbbiak „férfi aspektusa” pedig megjelenik abban, hogy férfi becenevet viseltek, szinte mindig dohányoztak, általában férfiruhát viseltek és zsebre tett kézzel jártak.¹⁰⁸ Általában az erősebb, robosztusabb nők töltötték be a „férfi” szerepét.

A „férjek” kapcsán még megemlítendő, hogy a „férfi szerep” választása általában a kapcsolat feletti uralás igényét jelentette. A férfias viselkedés – akár a mai börtönökben – gyakran társult az agresszió szabadabb jellegű ki nyilvánításával. Élhetek agresszióval többek között partnerükkel szemben, de alkalmazhatták a kapcsolat védelmében is – például a „kancát” elcsábítani, bántalmazni szándékozóval szemben.¹⁰⁹ Leszbikus párkapcsolatok nem csupán a köztörvényeseknél fordultak elő, hanem a politikai foglyok körében is. Bár igaz, hogy közöttük voltak olyanok, akik visszataszítónak tartották a

¹⁰⁷ Uo. 576.

¹⁰⁸ Uo. 576.

¹⁰⁹ BUDA 2002. 287.

leszbikus kapcsolatot. Ezért sokan szerették eltitkolni az ilyen kapcsolatot, főleg, ha a szabad életben volt családjuk.

Fontos, hogy különbséget kell tennünk leszbikus és leszbikus között. Voltak olyanok, akiknek szexuális érdeklődése csak saját nemük felé irányult, az ellentétes nem iránt pedig semmilyen vonzalmat nem mutatnak. Őket nevezik kizárólagos (exkluzív) homoszexuálisoknak.¹¹⁰ A többi sajátos élethelyzethez hasonlóan azonban a leszbikus életmódot is sokan azért választották, hogy könnyítsenek a mindennapok terhein, nehézségein. Szuszanna Pecsora szerint Minlagban, ahol főleg politikai foglyok voltak, néhányan az életben maradást köszönhették a leszbikus kapcsolatnak. Hiszen például egy lány számára egy ilyen viszony biztonságot nyújtott a többi leszbikus nővel vagy a férfakkal szemben.¹¹¹ Bár igaz, hogy sok nő azért létesítettek egy nővel – legyen az rab, vagy őr – testi kapcsolatot, mert szexuális vágytól égett és nem volt közelében alkalmas férfi – vagy pedig egyáltalán nem volt férfi az adott lágerben. Fontos, hogy általában mindkét esetben csupán ideiglenes homoszexualitásról beszélhetünk. Hiszen a nők megőrizték heteroszexuális identitásukat, és csak azért létesítettek kapcsolatot egy másik nővel, hogy bizonyos célokat elérjenek, vagy mert nem volt módjuk (alkalmas, nem erőszakos) férfival lenni. Mindez megfigyelhető a homoszexuális prostituáltaknál is. Abban az esetben, ha a nők azért kerültek testi kapcsolatba egy másik nővel, mert nem volt lehetőségük heteroszexuális nemi életre és érdeklődésük csakis a táborban töltött időintervallumra vonatkozik, akkor pszeudohomoszexualitásról beszélünk.¹¹² Az ilyen jellegű kapcsolatokban megfigyelhetjük a hierarchiát. Például egy köztörvényes és egy politikai rab esetében általánosságban elmondható, hogy a domináns szerepet az urka töltötte be. A lágerekben az előbb ismertetett homoszexuális viselkedések jelentős része pszeudohomoszexuális jellegű volt.

Meg kell jegyeznünk, hogy a leszbikusok sem voltak mentesek az erőszakos cselekményektől. Számtalanszor megesett, hogy egy leszbikus pár, vagy néhány leszbikus nő megragadott egy visszafogott lányt, akin erőszakot kísé-

¹¹⁰ Uo. 250.

¹¹¹ APPLEBAUM 2005. 577.

¹¹² BUDA 2002. 250.

reltek meg. Felmerülhet a kérdés, hogy az örök vajon hogyan viszonyultak a leszbikus kapcsolatokhoz. Általában próbálták szétzavarni az ilyen párokat, mindezt persze sikertelenül. Hiszen az első adandó alkalommal ismét együtt voltak. Amikor az örök megunták az állandó sikertelen „próbálkozásokat”, a kancát, vagy a férjet elszállították egy másik lágerbe.¹¹³

Összegzés

Dolgozatomban megkíséreltem bemutatni, hogy a Gulág táboraiban milyenek voltak a női élet keretei, életkörülményei és lehetőségei. Mint láthattuk, gyakorlatilag teljes kiszolgáltatottságban éltek, állandó küzdelmet folytattak a túlélésért. Emellett igen szabályozott és nehéz körülmények között kellett élniük. Szabályok révén előírták számukra, hogy mikor mit tehetnek, és mikor mit kell tenniük. Igen szegényes körülmények között éltek mindennapjaikat mind lakhatás, élelmezés, higiénia, mind egészségügy terén. Emellett mindennap érthette őket bántalmazás, nemi erőszak – akár egy csoport által is. Nem sok lehetőségük volt arra, hogy helyzetükön javítsanak.

Sokan egyedül abban látták a lehetőséget a változásra, hogy félretegyék erkölcsi elveiket, s mintegy túlélési stratégiaként áruba bocsássák testüket, vagy belekényszerüljenek egy leszbikus kapcsolatba, illetve gyermeket vállaljanak. Bárhogy is döntöttek, az egyedül csakis arra korlátozódhatt, hogy legalább minimálisan javítsanak sorsukon, életkörülményeiken. A nőknek azonban nem csak saját, hanem gyermekük életéért és biztonságáért is meg kellett küzdeniük. Sokan közülük mindent elkövettek annak érdekében, hogy mellettük lehessenek, hogy élelmet biztosítsanak számukra. Láthattuk azonban, hogy nem minden nőnek állt módjában vagy érdekében, hogy felnevelje gyermekét. Gondolataimat Anna Ahmatova *Rekviem* című ciklusának egy részletével, *Az ítélettel zárom*, mely jól szemlélteti a nők táborbéli küzdőszellemét:

¹¹³ SZOLZSENYICIN 1989. 201–202.

Az ítélet

Lezuhant a szó, mint hegynyi szikla,
szétzúzta még élő mellemet.
Hiszen tudtam. Rég meg volt ez írva...
Túlélem még ezt is, meglehet.
Kezdenem kell még ma hány dologba!
Szívemet kővé dermeszteni,
emlékeim gyilkolni halomra,
és valahogy újrakezdeni.

1939 nyarán¹¹⁴

Rövidítések

Források

1988. ÉVI 3. törvényerejű
rendelet I./1. 1988. évi 3. törvényerejű rendelet a kínzás és más kegyetlen,
embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok el-
leni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. I./1. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98800003.TVR> (Letöltés: 2018. 03. 13.)
- DOKUMENT N° 317. 1950 DOKUMENT N° 317. Sztatyisztyicseszkiye dannije Szanyitar-
nogo otygela 2-go upravlenyija gulag med-SZSZSZR o szravn-
nyityelnom urovnye szmertnosztyi gyetej v domah mlagyen-
ca ITL, UITLK-OITK MVD-UMVD za 1947–1949 gg. 1950.
<http://corporatelielivejournal.com/64547.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.)

¹¹⁴ AHMATOVA 1939. http://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Ahmatova,_Anna_Andrjevna/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC/hu/36147-Rekviem (Letöltés: 2017. 01. 01.)

- Szvigyenyija ob epidemicseszkih zabolavanyijah-szipnim tyif. 1934g. ITL NKVD. <http://corporatelielivejournal.com/126294.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.)
- Vnov posztupilo bolnih szipnim tyifom. (Po otsotam o rabotye sztacionarov) 1932. <http://corporatelielivejournal.com/125912.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.)
- ZEMSZKOV 1991 ZEMSZKOV, Viktor: Szovjet Füzetek IV. A Gulag-tényekben, adatokban. Bp. 1991.

Feldolgozások

- Adatok a Gulag foglyairól: halandóság, represszió, áldozatok. 2001
- APPLEBAUM 2005 APPLEBAUM, Anne: A Gulag története I. Bp., 2005.
- BALDAJEV 1991 BALDAJEV, Dancig Szergejevics: Gulag-sztori. Rémmkép-regény. Beszélő 34–35.sz. (1991/2) Melléklet 20–40.
- CESEREANU 2001 CESEREANU, Ruxandra: Nemi erőszak – politikai kínzás a 20. században. *Korunk* 2. (2001) 78–83.
- COAK 2012 COAK, Katryna: „A Day in The Life of...” Women of the Soviet Gulag. 2012. <https://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/> (Letöltés: 2016. 12. 07.)
- INNES 1988 INNES, Brian: Kínzás és kínvallatás története. Nagykanizsa, 1988.
- IVANOVA 2006 IVANOVA, Galina Mihajlovna: Isztorija Gulaga 1918–1958. Szocialno-Ekonomicseszkiy i nolityiko-pravovoj aszpekti. Moszkva, 2006.

- KOLONTÁRI 2017 KOLONTÁRI Attila: Adalékok a Gulág történetéhez. In: Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015-2017. Szerk. Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna. Bp., 2017. 26–51.
- KOVÁCS–SZTRÉS 1989 KOVÁCS Ákos – SZTRÉS Erzsébet: Tetovált Sztálin: Szovjet elítéltek tetoválásai. Szeged, 1989.
- KOVÁCS–SZTRÉS 1991 KOVÁCS Ákos – SZTRÉS Erzsébet: „Ez a rendszer az ember teljes megalázására épült...” Beszélgetés Dancig Szergejevics Baldajevvel, a Gulág-sztori szerzőjével. *Beszélő* 34–35. (1991:2) 40–44.
- SZTRÉS–KOVÁCS 1994 SZTRÉS Erzsébet – KOVÁCS Ákos: Az orosz tolvajvilág és művészete. Bp., 1994.
- TÓTH–SZALAI 2015 TÓTH Eszter Zsófia – SZALAI Laura: Akik nem tudtak felejteni. *Múlt-kor ősz* (2015) Melléklet.
- VASICEK 2003 VASICEK, Caroline: Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag. Boston, 2003.

Szépirodalom

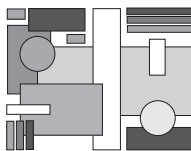
- AHMATOVA 1939 AHMATOVA, Anna Andrejevna: Rekviem. 1939. (http://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Ahmatova,_Anna_Andrejevna/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC/hu/36147-Rekviem Letöltés: 2017.01.01.)
- SZOLZSENYICIN 1989 SZOLZSENYICIN, Alexander: A Gulag-szigetcsoport. 1918–1956. II. Debrecen, 1989.

Orvosi, pszichológiai munkák

- BODNÁR–SIMON 1997 BODNÁR Gabriella – SIMON Péter: A viselkedés pszichológiai alapjai. Eger, 1997.
- BUDA 2002 BUDA Béla: Szexuális erőszak. Bp., 2002.
- Hastífusz tünetei és kezelése 2018 Hastífusz tünetei és kezelése. 2018. (http://www.hazipatika.com/betegsegek_a_z/hastifusz/245 Letöltés: 2018. 04. 01.)
- HORVÁTH 2012 HORVÁTH Éva: Szexuális erőszak. Információk áldozatoknak, túlélőknek és segítőknek. Hn. 2012.

- KIÜTÉSES TÍFUSZ 2005. (https://www.hazipatika.com/napi_egeszseg/fertozo_betegsegek/cikkek/kiuteses_tifusz_okok_tunetek_kezeles/20001117114554 Letöltés: 2017. 04. 01)
- KROÓ 2013 KROÓ Adrienn: A kínzás traumája és a poszttraumás identitás. *Imágó* 3–4. (2013) 133–144.
- SZENDI 2009 SZENDI Gábor: A tetoválásról: a test mint kulturális tárgy. In: *Lelke rajta: a tetoválás pszichológiája: beszélgetések Dr. Buda Bélával, Dr. Csernus Imrével, Fehér Józseffel, Feldmár Andrással, Gémes Istvánnal, Horányi Krisztiánnal, Koncz Orsolyával, Spitzer Gyöngyivel (Somával) és Szendi Gáborral.* Szerk. Singer Magdolna. Bp., 2009. 11–30.
- SZABÓ 2018 SZABÓ Emese: Pellagra tünetei és kezelése. 2018. (https://www.hazipatika.com/betegsegek_a_z/pellagra/314 Letöltés: 2018. 09. 07.)

PEDAGÓGIA ÉS PSZICHOLÓGIA

A gamifikáció mint a könyvtári és pedagógiai munkát segítő módszer¹

Gamification as a mean and method to support librarian and pedagogical work

In knowledge-based societies, libraries are expected to meet higher anticipations, since they continuously get further from their original role. Instead of storing information and providing service bounded to a place, those competencies, which could contribute to transform libraries into everywhere accessible information points, have an increasing value. Such competencies are the digital literacy, and the required motivation for the pursuit of lifelong learning. As a university-affiliated secondary school librarian and teacher, I often hold lectures on library usage. Day by day, I experience, that those methods, which I was taught with, do not work well for the new generations. They perceive and research information in a different way. Therefore, I started to experience with gamification, as an educational method a few years ago, since I believe and whiteness that the emergence and spreading of certain technological advancements and new IT instruments carry enormous possibilities. The application of these new devices could be beneficial for both the libraries and the public education system, not just because this way, the librarian and the educator could fulfil the unverballed expectations of the students, but also because these means could make knowledge-transfer more efficient, creating and maintaining attention. As an additional advantage, in such ways, more skills could be developed during the teaching process. In the present study, I aim to disseminate the theoretical and empirical results of my investigation. In formal, and informal teaching situations, I had several opportunities to try out gamification techniques in the Szent-Györgyi Albert Primary and Secondary School, with altogether more than 100 students participating in the program.

Bevezetés

A tudásalapú társadalomban a könyvtáraknak igen nagy elvárásoknak kell megfelelniük, hiszen egyre távolabb kerülnek hagyományos szerepüktől. A helyhez kötött adathordozókon való információátvitel és -szolgáltatás he-

¹ A dolgozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2-I. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

lyett egyre inkább felértékelődnek azok a könyvtáros kompetenciák, amelyek ahhoz járulnak hozzá, hogy a könyvtárak bárholnan elérhető információk pontokká váljanak.

Ilyen kompetencia többek között a digitális írástudás és a kellő motíváltság az élethosszig tartó tanulás iránt. Gyakorló iskolai könyvtárosként rendszeresen tartok könyvtárhasználati órákat, és nap nap után tapasztalom azt, hogy azok a módszerek, amelyekkel engem tanítottak, az új generációnál nem működnek. Másként fogadják be az információkat, és másként is keresnek. Néhány éve kezdtem el kísérletezni a gamifikációval mint oktatási módszerrel, mert úgy gondolom és úgy tapasztalom, hogy az újfajta technológiák megjelenése, a különféle IKT-eszközök elterjedése olyan lehetőségeket hordoz magában, amelyek használatából mind a könyvtárak, mind a köznevelési intézmények profitálhatnak. Nemcsak azért, mert így a könyvtáros és az oktató is megfelelhet az olvasó és a diák kimondatlan elvárásainak, hanem azért is, mert ténylegesen hatékonyabb lehet a tudásátadás, képes fenntartani a figyelmet és mintegy bónuszként, a tanítási folyamat során többféle készség is észrevétlenül fejleszthető.

A gamifikáció a játék, a játékos elemek valós élethelyzetekbe való bekapcsolását jelenti. A megvalósult hazai és nemzetközi jó gyakorlatok alapján különösen jó eredményeket értek el a gamifikáció alkalmazásával, amikor a módszert a közoktatásban, az iskolai órák során alkalmazták, de a gamifikáció módszere az iskolarendszeren kívüli tudásátadás során is jól alkalmazható. Tanulmányomban az elméleti és empirikus kutatásom eredményeit ismertetem. A Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnáziumban több alkalommal is lehetőségem volt kipróbálni a gamifikáció módszereit, mind formális, mind informális oktatás során, így összességében valamivel több, mint 100 diák vett részt az elvégzett kísérleteimben. A tőlük kapott visszajelzések és a megszerzett tapasztalatok nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy megértsem a gamifikációs modellt működését, és arról hiteles megállapításokat tehessek.

A kutatás előzményei

A gamifikációval még az alapszakos záródolgozatom elkészítése során kezdtem el foglalkozni; témája az információs és kommunikációs technológiák

(a továbbiakban IKT-eszközök) közoktatásban való hasznosíthatósága volt. Dolgozatomnak a *Tiltva? Tűrve? Támogatva? Az infokommunikációs eszközök megjelenése a közoktatásban* címet adtam. Eredményeimet az Országos Tudományos Diákköri Konferencián 2017-ben *IKT (v)iszonyok. Az infokommunikációs eszközök megjelenése a közoktatásban* címmel mutattam be.

A gamifikáció területén végzett első, átfogó kutatásomat Dr. Egervári Dórával közösen valósítottuk meg, az elkészített tanulmány pedig ennek az új oktatási módszernek a lehetőségeit, elméleti alapjait, valamint az információs műveltséggel és az oktatással való kapcsolatát tárgyalta, javaslatokat téve az egyes applikációk, módszerek tanórai alkalmazására. A tanulmány teljes szövege a Iuvenis Ifjúságszakmai Konferencia konferenciakötetének 125–146. oldalán olvasható. A kötet online elérhetősége a forrásjegyzékben megtalálható.

A mesterképzésemet záró diplomadolgozatomnak *A gamifikáció mint új oktatás módszer közoktatásban való megjelenése és a benne rejlő lehetőségek* címet adtam, és egyaránt kitértem benne a gamifikáció módszerének elméleti hátterére, kapcsolatára az IKT eszközökkel és a gyakorlati alkalmazhatóságát vizsgáló kutatásom eredményeit is ismertettem.

Hipotéziseim

A gamifikáció iskolai könyvtári alkalmazásával növelhető az olvasói aktivitás. A gamifikáció fokozza az órai aktivitást, azáltal, hogy felkelti az érdeklődést az órán elsajátítandó tananyag iránt. A gamifikáció módszerei hatékony eszközöket adnak az oktató kezébe az óraterv hatékony végrehatásához.

A kutatás módszereinek áttekintése

A módszerek

Kutatásom során egyaránt alkalmaztam a dokumentumelemzés és a kvalitatív megfigyelés módszerét. Ez utóbbira a gyakorlatban is megtartott gamifikált tanóráimon volt szükség. A dokumentumelemzés során megalapoztam

kutatásom elméleti hátterét és a már megvalósult kutatások által feltárt jó gyakorlatok elemzése és átemelése is lényeges részét képezi a dolgozatomban, mivel ezek alátámasztják a vizsgált témakör fontosságát és árnyalják, kiegészítik az eredményeimet.

Kutatásom fontos állomása volt azoknak a gamifikált tanóráknak a megtartása, amelyeknek óravázlatát a saját ötleteim és a szakirodalomból átvett, megvalósult jó gyakorlatok alapján készítettem el. Ezeket a tanórákat esettanulmányokként mutatom be dolgozatomban. A tanórák színhelye a Budapest IX. Kerületi Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium volt, ahol mind könyvtárhasználati, mind irodalomórán kipróbálhattam gamifikációs módszereket. Az iskolában jelenleg iskolai könyvtárosként dolgozom.

A kutatásom, vizsgálataim megvalósításához, valamint az iskola nevének megjelentetéséhez az iskola vezetése beleegyezését adta.

A mintavétel

A kutatásomnak két célcsoportja van: a közoktatásban részt vevő tanárok és a diákok. A kísérletbe bevont diákok kiválasztása rétegzett mintavétellel történt, és mind gimnáziumi, mind általános iskolás csoportok szerepelnek benne.

A Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnáziumban könyvtárhasználati órája a könyvtár Könyvtárpedagógiai programja² alapján az 1–10. évfolyamoknak van, közülük két ötödikes csoport³ vett részt a vizsgálatomban, nekik az egyik kollégám tartott könyvtárhasználati órákat az előzetesen, közösen kidolgozott gamifikált óravázlatok alapján. Továbbá, együtt dolgoztam egy alsó tagozatos (harmadik évfolyamos) osztállyal is, akikhez a kötelező olvasmányukhoz (Fehér Klára: Lesz nekem egy szigetem) kapcsolódó munkába kapcsolódtam be egy dupla óra (2x40 perc) keretében.⁴ A gimnazisták közül egy kilencedikes osztályt választottam, nekik magyar

² A teljes program elérhető az iskola hivatalos weboldaláról, a <http://szgya.hu/> oldalról. (a letöltés dátuma: 2018. március 17.)

³ Az egyik csoport nyolc évfolyamos általános iskolai, a másik gimnáziumi tagozatra jár.

⁴ Az ő könyvtárhasználati óráik, és méréseim jelenleg is tartanak, ám az órarend ütemezése miatt kizárólag ezt a két órát volt lehetőségem a dolgozatomba illően vizsgálni.

nyelv- és irodalomórákat tartottam egy kollégám segítségével, ugyancsak a gamifikációra épített óravázlat alapján.

A dolgozat szakirodalmi háttérének rövid áttekintése

A fejezet célja, hogy a teljesség igénye nélkül áttekintést adjon a kutatásom elméleti alapját megalapozó irodalomról. Rab Árpád *A digitális kultúra hatása az emberi viselkedésre a gamifikáció példáján keresztül* című értekezése alapozta meg a gamifikációról alkotott képemet.

A szerző az információs társadalom jelenségeinek kutatója, munkájának fókuszában pedig a digitális kultúra áll. Az említett tanulmány részletesen ismerteti az *információs társadalom* fogalmát, amelyről a *dolgozat fogalmi kereteinek áttekintése* című fejezetben magam is írtam. A szerző értekezésében visszanyúl egészen az alapokig, felhasználja többek között Castells, Bell, Beninger és Z. Karvalics László meghatározásait is.

Ismerteti a fenti szerzők mellet Pippa Norris *média-kórral* kapcsolatos okfejtését, aki szerint „az internet nem elbutító, kiszolgáltatottá tevő környezet, hanem éppen ellenkezőleg, lehetőség.”⁵ Az értekezésben képet kaphatunk a *digitális kultúra* fogalmáról, jellemzőiről. Rab Árpád megállapítása szerint ez egy „élő, virágzó, bővülő, a hagyományos kultúrával interaktív kölcsönhatásban álló társadalmi jelenség”.⁶ A szerző megalkotta a digitális kultúra kettős körének fogalmát, amely értelmezése szerint a digitális kultúra általa azonosított jellemzőinek rendszerbe helyezését, rendszerben való értékelését jelenti.

Szó esik a ludológiáról, mint a játékot, játékeszközt vizsgáló tudományról. A központi kérdés, amellyel maga Rab Árpád is foglalkozik: számítógépes játékok és a pszichológiai motiváció, különös tekintettel a játék elkezdésének okaira és a függőségre.

Az értekezés egy pontján rátér a gamifikáció fogalmának tárgyalására. Itt kaphatunk képet az ún. *serious game* (komoly játék) és a *gamifikáció* (játékosítás) kapcsolatáról, illetve a kifejezések jelentését is itt magyarázza el. Szó

⁵ Rab 2015. 5.

⁶ Uo.

esik a két fogalom kapcsolatán kívül a módszerek hasznosságáról és használhatóságáról, a gamifikáció és az oktatás kapcsolatán keresztül bemutatva azokat. A szerző külföldről származó jó gyakorlatok segítségével igyekszik bebizonyítani az olvasónak, hogy a fent említett két módszer az oktatásban is igen hatékony. Esettanulmányokon keresztül szemlélteti, hogy az amerikai oktatásban már aktívan használják és nagy népszerűségnek örvend a gamifikáció mint oktatási módszer. Remek példának tartja a Motion Math nevű alkalmazást, amely a matematikai készségek fejlesztésére szolgál.

Kifejti, hogy a gamifikáció módszere nem csak az oktatásban és formális tanulási környezetben alkalmazható, és ennek szemléltetéseként esettanulmányokat sorakoztat fel. Készített egy összegző táblázatot is a gamifikáció módszerének működési mechanizmusáról, amelyben a módszerhez tartozó angol nyelvű kifejezéseket fordított le magyarra és magyarázatot adott az egyes kritériumok szükségességére és fontosságára.⁷

A téma kiváló összegzését írta meg Fromann Richárd *JátékosLét: a gamifikáció világa* című könyvében. A szerző a gamifikáció kérdésével foglalkozik a játékos világszemléletet fókuszba helyezve. A könyv bemutatja az információs társadalom jellemzőit, valamint kitér a netgeneráció megszületésére is. Említést tesz az alternatív és virtuális valóságok világáról, hangsúlyozva a motiváció szükségszerűségét. A *JátékosLét* kutatás 2011 óta vizsgálja a játékosok világát, kultúráját és a motivációs tényezőket, amelyek az egyes generációkat mozgatják.

A könyvben pontos képet kapunk a gamifikáció jelenségéről, megismerjük a jellemzőit és a filozófiáját. A szerző tárgyalja a gamifikáció módszerének lehetséges alkalmazási területeit, amelyeket elsősorban az oktatási, a munkahelyi és üzleti folyamatokba helyezve elemez. A virtuális valóság (Virtual Reality; a továbbiakban VR) és kiterjesztett valóság (Augmented Reality; a továbbiakban AR) alkalmazásának lehetőségéről Körösné Mikis Márta *Digitális szemüveggel virtuális játszótéren* című 2015-ös írása alapján kezdem el magam is gondolkodni. A szerző ír arról, hogy az iskoláknak nagyobb nyitottsággal kellene hozzáállniuk az új technológiákhoz, mivel ezeknek az oktatásba való beemelése jó hatással van a diákok kreativitására.

⁷ Uo. 85–86.

Mivel a diákok már maguk is virtuális közösségek tagjai, beszéljünk akár a *second life*⁸ típusú játékokról vagy a közösségi oldalakon létrehozott csoportokról, az ezekben rejlő lehetőségek kiaknázásra várnak az oktatás terén. A szerző utal Ranschburg Jenő erre utaló szavaira, aki a gyermekkori IKT-használat kiváló pedagógiai lehetőségeit hangoztatta, támogatva a számítógépek és az internet megfontolt használatát. A szerző figyelmeztet az esetleges negatív hatásokra is, amelyeket mindenképpen szem előtt kell tartani a tervezési folyamatok során: „az IKT önmagában nem elég; egyrészt a multimédia elemek túlzott alkalmazása ellentétes, figyelemelterelő hatást is okozhat, másrészt a mindennapi, hagyományos tanórákba illesztés eltérő képességű tanulók esetén módszertani problémát vet fel.”⁹

Inspirálóan hatott rám Oszoli-Pap Márta *Fogalmazástanítás a DIXIT-tel* című írása, amely a Tanító című folyóiratban jelent meg 2018-ban. A szerző egy esettanulmányként mutatja be, hogyan alkalmazta az ismert kártyajátékot (Dixit) a diákok fogalmazási készségeinek, valamint gondolkodásának a fejlesztésére. A módszer – jelen formájában – ugyan nem tesz eleget a gamifikáció kritériumainak, de némi módosítással kiváló gamifikációs eszköz lehet. A játék oktatásba való beemelése remek példa arra, hogy a nem kifejezetten oktatási célra kifejlesztett játékokat is kiválóan lehet alkalmazni iskolai keretek között.

A Kollektíva csoport egy játékosítási rendszert dolgozott ki *Kollektíva Játékosítási Keretrendszere*, azaz *KOJAK* névvel. A KOJAK azokat a szükséges dolgokat, eszközöket rögzíti, amelyek elengedhetetlenek egy folyamat játékosításában. A KOJAK elvén elindulva nyolc egyszerű lépést végrehajtva tökéletesen gamifikált folyamatot kapunk. Első lépésként meg kell terveznünk a folyamatot, majd meg kell határoznunk egy mérőszámot. Harmadik lépésként szükségünk van a játékosokra. Negyedik lépésként világosan meg kell fogalmaznunk azokat a cselekvéseket, amelyeket a játékosoktól várunk. A résztvevők érdeklődésének felkeltése után elengedhetetlen, hogy ismertesük velük az elnyerhető jutalmakat. Fontos figyelembe vennünk és megter-

⁸ A kifejezés szó szerinti fordításban *második életet* jelent. Egy *second life* típusú játék lényegében egy sajátos szabályrendszerrel rendelkező virtuális világ. Ilyen típusú játék többek között a közismert Sims. Vö. The Second Masquerade. <https://thesecondmasquerade.wordpress.com/mi-az-a-second-life/> (a letöltés dátuma: 2018. március 27.)

⁹ KÖRÖSNÉ 2015. 70.

veznünk, hogy a játék végrehajtásához milyen technológiákra, eszközökre lesz szükségünk. Meg kell terveznünk azokat az ún. triggereket, amelyek értesítik a játékosokat arról, mi az a soron következő lépés, amit megléphetnek az elért pontok alapján. Végül a játékosok ösztönzésére, informálására meg kell terveznünk egy jól működő visszajelző rendszert. Úgy gondolom, hogy a KOJAK nagyon jól leírja, hogy mitől lesz gamifikált egy – oktatási – folyamat.

A dolgozat fogalmi kereteinek rövid áttekintése

A generációk jellemzőinek rövid áttekintése

A fejezet rész célja, hogy meghatározza az egyes generációk viselkedési és egyéb jellemzőit. Ezt azért tartom nagyon fontosnak, mert napjainkban a közoktatásban résztvevő tanárok és diákok körében legalább négy különböző generáció képviselteti magát. Az ő IKT eszközökhöz való hozzáállásukban, tanítási/tanulási igényeik között jelentős különbségek vannak, amelyek értelmezéséhez elengedhetetlen ismernünk az egyes generációk sajátos nézeteit, jellemzőit.

Számos hazai és külföldi kutató foglalkozik a témával, a generációk ún. felosztásával. Dolgozatomban a kutatók közül Tari Annamária, valamint Marc McCrindle és Emily Wolfinger, illetve Fromann Richárd és Buda András felosztását vettem alapul, mivel korábbi kutatásaim és egyéni tapasztalataim alapján az ő csoportosításuk írják le legpontosabban a mai magyar társadalom sajátosságait.

A 20. századtól kezdve globális társadalmi folyamatokról és eseményekről beszélhetünk. A földrajzi határok leomlása során az egyik kulcstényező a nemzetköziség lett, ennek hatására ugyanis a generációkra jellemző tényezők is – kisebb eltérésekkel – globálissá váltak. Az internet, az infokommunikációs eszközök és a közösségi média megjelenése magával hozta a globalizálódást, így a 20. század elejétől már *globális generációk* születéséről beszélhetünk.¹⁰ William Strauss és Neil Howe fogalmazta meg, hogy az egymást követő generációk nézeteiben, értékrendjében és attitűdjében ismét-

¹⁰ FROMANN 2017.

lődő mintázat fedezhető fel, amely nagyjából 80 évet, azaz megközelítőleg 4 generációváltást ölel fel. Az említett négy szakasz: (1) *felemelkedés* (az egyéni individualizmus háttérbe szorulása), (2) *ébredés* (autonómia, intézményrendszerek gyengülése), (3) *kibontakozás* (individualizmus dominálása) és (4) *fordulópont* (elavult intézményrendszerek válsága; régi intézményrendszerek lebontása, újak létrehozása).

Tudjuk, hogy az internet jelenlegi formáját tekintve 1992-től létezik, és a lakosság körében ekkortól kezdett gyorsan terjedni, az IKT-eszközökkel párhuzamosan. A generációk tulajdonságait, viselkedését és az eszközökhöz való hozzáállását ezért is kézenfekvő az 1992-es évhez, az internet és az infokommunikációs eszközök megjelenéséhez és elterjedéséhez viszonyítva vizsgálni. Az első generáció tagjai, akiket a szakirodalom is említ, a *Veteránok*. Ők az 1925–1945 között születettek. Idős korukban találkoztak először az internettel. A számítógép-használat kihívást jelent számukra, csakúgy, mint a 21. század társadalmába való beilleszkedés. Nehezen felelnek meg a digitális társadalom által eléjük állított követelményeknek, emiatt pedig az információs társadalomban kívülállónak érzik magukat. Elsősorban a hagyományos értékrendeket, tradíciókat és szokásokat képviselik, kevésbé nyitottak a technológiai újításokra.

A következő generáció, akikről beszélnünk kell, a *Baby Boom generáció*. Az 1946–1964 között születettek csoportja már könnyebben alkalmazkodik napjaink új társadalomtípusához. Tari Annamária úgy fogalmaz, hogy „ők a *filmekből ismert hippinemedék*”.¹¹ Életük során nagy társadalmi és politikai változásokkal kellett szembenézniük, valamint részesei voltak a forradalmi technikai és kommunikációs újdonságok megjelenésének és elterjedésének. Középkorúként találkoztak először az internettel, így annak használata még nem épült be teljes egészében a munkavégzésükbe, elterjedése nem hozott számukra jelentősebb változásokat. A következő az *X generáció*. Jellemzően az 1965–1975 között születettek csoportját jelölik ezzel az elnevezéssel. Nevezik őket hírnöknevezédeknek vagy digitális bevándorlóknak is. Megélték a technológiák, az internet és a telefonok robbanásszerű elterjedését. Fiatal felnőttek voltak az internet és a számítógép megjelenésekor, így munkavégzésükbe az internet és az IKT-technológiák létfontosságú elemekként épül-

¹¹ TARI 2010.

tek be. Ők az első olyan nemzedék, akik elfogadták az *élet hosszíig tartó tanulás* fontosságát, hiszen úgy szocializálódtak, hogy naprakész információkkal kell rendelkezniük, és esetleges érdekkapcsolatokat építeniük a (szakmai) előremenetel és a nagyobb jólét megszerzésének céljából. Kiemelten fontos számukra a szabadság és a felelősség. A szakirodalomban találkozhatunk a *digitális bevándorlók* kifejezéssel, amely szintén rájuk utal. Ők annak a nemzedéknek a tagjai, akiknél az IKT-eszközök használata és az ezzel kapcsolatos kompetenciák teljes mértékben tanult tevékenységnek számítanak.

A következő az *Y generáció*. Az 1976–1995 között születettek csoportja, akik a digitális nemzedék első hullámát képezik. A számítástechnika gyermekkoruktól kezdve jelen van az életükben, szerves részét képezve mindennapjaiknak és munkavégzésüknek egyaránt. A digitális tanulás fontos szerepet tölt be életükben. Az élet rövidegét igyekeznek különböző módszerekkel meghosszabbítani. Ezek miatt megfigyelhető náluk egyfajta narcisztikus világszemlélet kialakulása, amely nagyfokú negatív töltetet ad az életüknek.

A következő generáció a digitális bennszülötteké, a netgeneráció. 1996–2004 között születtek, ők a *Z generáció*. Nevezik őket még *digitálisan művelteknek* is. Ez a generáció már teljes egészében az interneten szocializálódott. Sosem éltek abban a társadalomban, ahol nem játszott fontos szerepet a világháló és nem volt alapvető elvárás a különböző digitális kompetenciák mindennapi életben való használata. Emiatt gondolkodásmódjuk is teljesen eltérő, mint a náluk idősebb generációké. Jellemzően rugalmasan kezelik a változásokat, ezzel párhuzamosan csekély hajlandóságot mutatnak a szigorú szabályok betartására.

Tanulási módszereik (és talán hajlandóságuk) is nagyban eltérnek az idősebb generációkétól. Szeretnek gyorsan, lehetőleg azonnal hozzájutni a lehető legtöbb elérhető, a téma szempontjából releváns információhoz. Ebből adódik, hogy a keresési stratégiák is mások. Míg az X és az Y generáció módszerét a lineárisan felépített, egymást logikusan követő lépések jellemzik, a Z generáció ezzel ellentmondásban áll. Keresési stratégiáik a hálóba módszerhez hasonlóak; a megtalált releváns dokumentumok forrásai mentén haladva szereznek több és több információt, illetve a dokumentum olvasása közben felmerülő gondolatok segítségével jutnak újabb forrásokhoz, tehát asszociatív gondolkodásuk fejletnek mondható.

Napjaink legfiatalabb generációja az *Alfa generáció*. A 2005 után születettek csoportja gyakorlatilag már a világháló részét képezi. Részben ezért is kapták a *csendes generáció* nevet. Ez arra utal, hogy nincs fokozott igényük a személyesen ápolandó társas kapcsolatokra, szociális életüket inkább interneten keresztül élik, ahol bármikor elhagyhatják a számukra kellemetlenné váló beszélgetéseket. Ugyan még fiatalok, a feléjük irányuló elvárások igen magasak. Sokak szerint jelentősen átformálhatják a munkaerőpiacot a végzettségeik mennyiségéből és minőségéből, a nyelvtudásukból és a technikai tudásukból adódóan.

Fromann Richárd (2017) a netgeneráció tagjait dolgozatom szempontjából jelentős módon, a játékhasználatuk szerint osztotta fel. Ennek értelmében a szerző szerint beszélhetünk *NetNoGame* és *NetCoGame* generációkról. Előbbi generáció tagjai jellemzően nem élnek sokszereplős online játékok közösségeiben. Ők a netgeneráció idősebb tagjai, akiknek otthonos ugyan az IKT-tér, de nem hangsúlyos számukra az online világ. A *NetCoGame* generáció tagjainak életében a sokszereplős online játékok napi szinten jelen vannak. Ők a generációjuk fiatalabb tagjai, akiknek meghatározóvá vált való életükben is az online játékok logikája és szabályrendszere. A fentiekén felül társadalmunk tagjait csoportosíthatjuk születési évük helyett digitális kompetenciáik fejlettsége alapján, hiszen az életkor szerinti felosztás nem tükrözi teljes mértékben a társadalmunk szerkezetét.¹² Amennyiben ezt a generációs felosztást választjuk, úgy nem másról, mint *digitális remetékről*, *digitális felfedezőkről*, *digitális nomádokról*, *digitális vándorokról*, *digitális telepesekről* és *digitális honfoglalókról* beszélhetünk. A továbbiakban Buda András (2017) felosztása alapján jellemzem napjaink társadalmát.

A *digitális remeték* azon emberek csoportja, akik napjaink társadalmában egyáltalán nem használnak IKT eszközöket. Sem internettel, sem számítógéppel, sem mobiltelefonnal nem rendelkeznek, valamint munkahelyükön sem használják ezeket az eszközöket. Ehhez képest a *digitális felfedezők* már használnak IKT eszközöket, de az új technológiákkal való megismerkedés

¹² Gondoljunk csak arra, hogy az idős (Baby Boomer) emberek is használhatnak számítógépet és egyéb IKT eszközöket, de vannak olyan fiatalok, akik a világhálótól és modern eszközöktől elszigetelten élnek (pl. Baranya megye aprófalvas részein).

folyamatának az elején tartanak; sokan közülük csak a munkahelyükön, munkavégzésükhöz használnak IKT eszközöket és internetet.

A *digitális nomádok* hozzájuk képest lényegesen nagyobb mértékben, ám még mindig alacsony intenzitással használnak digitális eszközöket, azok használata közben pedig bizonytalanok. Ők elsősorban „információ-fogyasztók”, az előállításból nem veszik ki a részüket. Nevezhetjük őket emiatt web 1.0-s felhasználóknak is. Információkeresésüknek nem feltétlenül forrása az internet. Ha annak segítségével keresnek, akkor jellemzően szöveges tartalmak után kutatnak, a videók, filmek, hanganyagok nem képezik elsődleges információforrásukat. Digitális kommunikációjuk alacsony intenzitású, előnyben részesítik a személyes kapcsolatokat.

A *digitális vándorok* csoportjába azok tartoznak, akik digitális írástudásának a szintje már meghaladta a *digitális nomádok* szintjét, de még nem érték el a *digitális telepeseké*t, mivel nem rendelkeznek mind a nyolc jellemzővel, amelyek együttesen helyeznek valakit ez utóbbi csoportba. A *digitális vándorok* jellemzően az interneten gyűjtenek információt, de nem használják a közösségi médiát. Könnyen elsajátítják az (okos)telefonhasználatot, ám alacsony intenzitású a digitális kommunikációjuk.

A *digitális telepések* jellemzően kiveszik a részüket a digitális tartalmak előállításából amellet, hogy nagymértékben fogyasztják is azokat. Jelentős mértékű a digitális kommunikációjuk, emellett a közösségi média használata is kulcsszerepet játszik életükben. Egyfajta „szociális háló” kiépítésén dolgoznak, amelynek fontos eszköze lehet számukra a Facebook¹³ vagy a LinkedIn¹⁴. Számos olyan tevékenységet is az interneten végeznek, amelyet nem lenne muszáj, úgy, mint szállásfoglalás, számlafizetés, jegyvásárlás stb. A *digitális telepéseknek* nyolc olyan jellemzője van, amelyek együttes teljesülése határozza meg a csoport tagjainak tulajdonságát: „(1) legfontosabb információforrásuk az internet (2) web 2.0-ás felhasználók (3) multimédiás elemekre épülő befogadás (4) nagymértékű digitális kommunikáció (5) intenzív jelenlét különböző közösségi oldalakon (6) gyors alkalmazkodás az új programokhoz, technikai fejlesztésekhez (7) digitális ügyintézés (8) multitask üzemmód.”¹⁵

¹³ Facebook. <https://www.facebook.com/> (a letöltés dátuma: 2018. április 1.)

¹⁴ LinkedIn. <https://www.linkedin.com/> (a letöltés dátuma: 2018. április 1.)

¹⁵ BUDA 2017.

A digitális honfoglalók számára az internet az egyetlen információforrás. Jellemző rájuk a Z generáció jellemzésében is használt *always on* állapot, azaz a folyamatos elérhetőség. Kommunikációjuk döntően a digitális térben valósul meg, több olyan beszélgetőpartnerük is van, akikkel csak avatárjainkon keresztül kommunikálnak, a való életben soha. Sokszor meg sem értik a *digitális nomádok* vagy a *digitális felfedezők* problémáit.

A közoktatásban valamennyi generáció tagjai jelen vannak, és más-más nézeteket képviselnek; ez adódhat értékrendjük, világnézetük és neveltetésük minőségéből is. Ezek különbsége nem ritkán komoly nézeteltérésekhez vezet a generációs szakadék két oldalán álló részvevők között, sokszor tapintható feszültséget érzékelhetünk a tanár-diák viszonyban, ez pedig nagymértékben megnehezíti a közös munkát. A mindennapi tanulási és tanítási folyamatokat sok szempontból akadályozza a generációk attitűdjeinek különbözősége. A múlt században kialakított oktatási módszerekkel szinkronban oktató tanárok és a digitális bennszülöttek, a csendes generáció megváltozott tanítási-tanulási igényei már nem ugyanazok, nehezen összeegyeztethetők, amely a tanítási és tanulási folyamat hatékonyságának romlásához vezet.

A 21. századi kompetenciákkal összefüggésben lévő fogalmak rövid áttekintése

A 21. század egyik legfontosabb felismerése és jellemzője, hogy a boldoguláshoz egész életen át tartó tanulás szükséges. Ehhez kapcsolódik 8 kulcskompetencia, amelyek megléte jóformán elengedhetetlen napjainkban:¹⁶ (1) *anyanyelven folytatott kommunikáció*, az (2) *idegen nyelven folytatott kommunikáció*, a (3) *matematikai, tudományos és műszaki kompetenciák*, a (4) *digitális kompetenciák*, a (5) *tanulás elsajátítása*, a (6) *szociális és állampolgári kompetencia*, a (7) *kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia*, a (8) *kulturális tudatosság és kifejezőképeség*. A továbbiakban elsősorban a digitális kompetenciákhoz köthető készségekkel foglalkozom.

¹⁶ Egész életen át tartó tanulás – kulcskompetenciák. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:c11090&from=HU> (a letöltés dátuma: 2018. október 21.)

Az információs műveltség

Napjaink információs társadalmában minden embernek elengedhetetlenül szüksége van megfelelő szintű információs műveltségre, enélkül nem létezhet alapműveltség.

Az információs műveltség az angol *information literacy* kifejezés magyar megfelelője. Az angol *literacy* szó többféleképpen fordítható magyarra. Lefedi többek között a magyarban használt írni-olvasni tudást, de fordíthatjuk műveltségnek – jelen esetben az olvasottságot is ide sorolva – vagy írástudásnak is.

A fogalom megteremtője az AASL¹⁷ (*American Association of School Librarians*), szerintük „az információs műveltség – az információ megtalálásának és felhasználásának képessége – az egész életen át tartó tanulás alapköve”.¹⁸

Az információs műveltség alappillére a hatékony és eredményes információkeresésre való készség, a kritikus szemlélet, valamint az információk etikus, pontos és kreatív felhasználása. Ennek megfelelően az egyéneknek rendelkezniük kell kritikai gondolkodással, valamint megfelelő információkeresési stratégiákkal.

Az ALA¹⁹ (*American Library Association*) leggyakrabban idézett definíciója szerint „az információs műveltség azt jelenti, hogy az egyén felismeri, mikor van szüksége információra, és képes megtalálni, értékelni, valamint hasznosítani azt.”²⁰ Az információs műveltség azt feltételezi, hogy az egyén tudja, hogyan kell tanulni, valamint képes az információhalmazból kiválasztani azokat a számára releváns információkat, amelyekre a témával kapcsolatban szüksége van, és értelmezni is tudja azokat.

A könyvtárosok kompetenciái

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézete (a továbbiakban KI) meghatározta a könyvtárosok elvárt kompetenciáit, feladatait, valamint

¹⁷ Amerikai Iskolai Könyvtárosok Egyesülete.

¹⁸ BYERLY–BRODIE 1999. 54–82.

¹⁹ Amerikai Könyvtárosok Egyesülete.

²⁰ ALA 1989.

a munkájukhoz elengedhetetlenül szükséges ismereteiket. Ez alapján a könyvtárosoktól alapvetően elvárt kompetenciák közé tartoznak többek között a tájékoztatással, kommunikációval kapcsolatos készségek, valamint a gyűjteményszervezési, feltárási, rendszerezési feladatok ellátása. Ezekhez napjainkban szervesen hozzákapcsolódik a hazai és külföldi elektronikus tájékoztató adatbázisok és egyéb apparátusok, valamint az alapszintű angol társalgási és szaknyelv ismerete. Emellett az információs társadalomban való akadálytalan mozgás megköveteli az IKT- és digitális kompetenciák meglétét, amely az eszközkezelésben, valamint a digitális tartalmak között való tájékoztatásban nyilvánul meg.

A motiváció

A gamifikáció módszerének legfontosabb eleme a motiváció, a megfelelő motiváció megtalálása ugyanis kritikus az elérni kívánt eredmények megvalósításának folyamatában. „A motiváció legáltalánosabban fogalmazva az ember cselekvéseinek háttérét és mozgatórugóit jelölő gyűjtőfogalom. Felelős a viselkedés beindításáért, irányítja és fenntartja azt egészen addig, míg a célirányos viselkedés a motiváció kielégülését nem eredményezi. Ekkor az öröm, a kielégültség, a közömbösség vagy a telítődés állapotáról beszélhetünk.”²¹

Az alapvető motivációk típusai: önfenntartó motivációk (éhség, szomjúság, légzés, biztonságra törekvés stb.), kíváncsiságmotiváció (explanáció), fajfenntartó motiváció (szexualitás és utódápolás).²² A gamifikáció szempontjából a humánspecifikus motivációk a leglényegesebbek. Egy humánspecifikus cselekedetnek számtalan előidézője lehet, ezeket pedig – ahogy a táblázatban is látszik – két nagy csoportra, az *intrinzik* és az *extrinzik motivációk* csoportjára oszthatjuk.

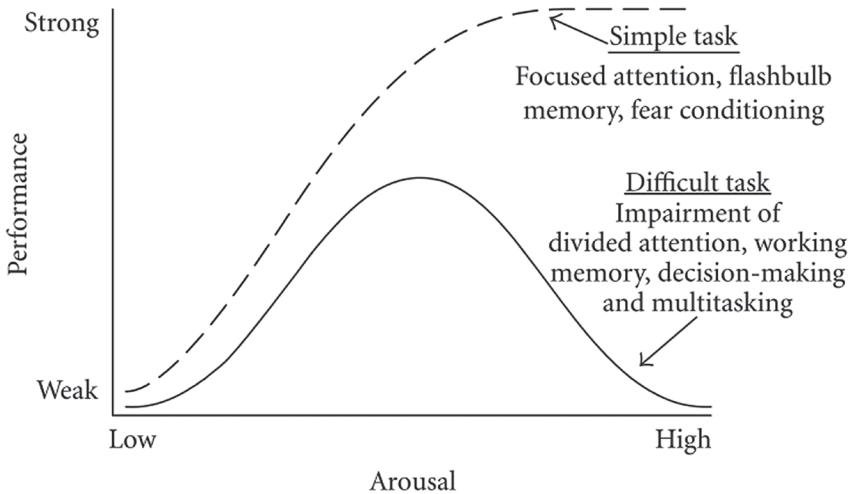
„Extrinzik motivációnak nevezzük az olyan humánspecifikus késztetéseket, melyek célja valamilyen kézzelfogható cél, nyereség elérése, esetleg

²¹ N. KOLLÁR-SZABÓ 2004. 170.

²² Uo. 171.

kár elkerülése. (...) Az intrinzik motivációk jellemzője ezzel szemben, hogy ilyenkor maga a cselekvés, a benne rejlő öröm a cél, így a tevékenység maga önjutalmazó.”²³

A kíváncsiság fő funkciója az új ingerek felkutatása, a figyelem rájuk irányítása azzal a céllal, hogy az idegrendszer ébren maradjon. Ez azért jelentős számunkra, mert az idegrendszer megfelelő működéséhez szükség van a megfelelő éberségi szint eléréséhez. Ezt leginkább egy haranggörbével jellemezhetjük: az aktivitás növekedésével a teljesítmény is nő, majd az optimális szint elérése után, a túlzott aktivitás során a teljesítmény csökkenni kezd. Ezt a Yerkes-Dodson-törvénye alapján készített ábra jól szemlélteti.

1. ábra: A Yerkes-Dodson-törvény alapján elkészített haranggörbe a motiváció és a hatékonyság kapcsolatáról²⁴

²³ Uo. 179.

²⁴ A kép forrása: Yerkes-Dodson-törvénye. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:OriginalYerkesDodson.svg> (a letöltés dátuma: 2018. április 3.)

Ahhoz, hogy sikeres gamifikációs folyamatot alakíthassunk ki, elengedhetetlen, hogy ismerjük a játékokban megbújó motivációkat és azoknak a különböző generációkra gyakorolt hatását. Fromann Richárd (2017) művében használja a „motiváció 3.0” kifejezést, amely az egyének szintjén egy harmadik fajta motiváló erőre utal. Eddigi ismereteink szerint motiváció alatt érthetünk különböző büntető és jutalmazó mechanizmusokat, amelyek hatására teljesítményünk általában javul. Azonban ezek a fiatal generációk körében hosszú távon már nem működőképesek, ugyanis azt a belső erőt építik le fokozatosan, amely az alany belső érdeklődését tartja fenn, így megtörve és megakadályozva a flow-élmény kialakulását.²⁵

Harry Harlow majmokon végzett kísérletei során felfedezett egy harmadik féle motiváló erőt, amelyet intrinzik (belső) motivációnak nevezett el. Megfigyelése során észrevette, hogy ez akkor alakul ki, ha semmilyen jutalom nem jár a feladat megoldásáért, de az esetleges sikertelenségekért sem jár büntetés. Felállított egy hipotézist, amely szerint külső motiváció hatására az alany elveszíti a belső érdeklődését a tevékenység iránt, mivel az ember ösztöneiből fakadóan keresi a kihívásokat és az újdonságokat. A hipotézist az ő²⁶ és más tudósok kísérletei révén bizonyítottnak tekintjük.

Különbőféle motiválási módszerek ma is léteznek, amelyek megfelelnek a gamifikáció kritériumrendszerének. Ilyenek pl. a különböző áruházak, boltok pont- és matricagyűjtő akciói (pl. Spar, Tesco, Auchan, Cream). Gyakran bizonyos számú pont vagy matrica összegyűjtése után az adott termékek kedvezményesen vásárolhatók meg. Ezzel az akcióval ösztönzik az üzletek a vásárlókat, hogy térjenek vissza, s a vevők, ha beszállnak a játékba, a gamifikáció módszerének eleget téve azonnali visszajelzést kapnak előrehaladásukról (pl. újabb pecsét a füzetbe). Világosan megfogalmazásra került a jutalom (pl. egy árucikkhez kedvezményes áron való hozzájutás), motiválva a vásárlókat a gyakoribb, nagyobb összegű vásárlásra. Hasonló módszerek rendkívüli hatékonysággal alkalmazhatók a tanulási folyamatok során is.

²⁵ FROMANN 2017.

²⁶ Az étellel jutalmazott majmok gyorsabb feladatmegoldás helyett lényegesen több hibát követtek el, mint azok a társaik, akiket nem ért semmiféle külső motiváló hatás.

A gamifikáció mint új oktatási módszer

Az utóbbi néhány évben a gamifikáció mint fogalom és mint módszer világszerte egyre inkább elterjed. Az elmúlt években határozott és folyamatos növekedés látható a gamifikációról szóló szakirodalom megjelenésében, amely szoros összefüggést mutat az új módszer elvén működő hagyományos és számítógépes játékok, illetve más applikációk megjelenésével és elterjedésével. Igaz, az elmúlt évtizedekben is léteztek olyan számítógépes szoftverek, amelyek a tanulást, és az információszerzést segítették játékos környezetben, azonban a gamifikáció fogalma akkoriban még ismeretlen volt, és kevesen gondoltak rá más oktatási módszerekkel egyenértékű eszközként.

Elsőként talán James Paul Gee fogalmazta meg, mit is értünk a fogalom alatt, anélkül, hogy használta volna a *gamifikáció* kifejezést. *Learning Theory, Video Games and Popular Culture*²⁷ című művében írta le, hogy az emberi agy és a gondolkodás lényegében szimulációk alapján működik, azaz együtt egy szimulációs környezetet alkotnak, a tanulás, tapasztalás pedig ebben a környezetben a leghatékonyabb. Tovább elemezve a gondolatot, eljuthatunk egészen a játékokig, azt a következtetést levonva, hogy ezek is egyfajta szimulációs környezetnek felelnek meg. Ennek értelmében kézenfekvő lenne a tanulási folyamatok szimulációs környezetbe helyezése, a tananyag ily módú átalakítása, ezzel megkönnyítve annak hatékonyabb átadását, főként a fiatalabb generációk számára.

Gee elméletéből kiindulva a gamifikáció az a tevékenység, amelynek során játékos elemeket ültetünk át valós élethelyzetekbe, így könnyen befogadható módon adhatunk át információt, sajátíthatunk el ismereteket, illetve fejleszthetünk készségeket.²⁸

Maga a gamifikációs folyamat minden esetben három fő részből tevődik össze: (1) *megvalósuló motivációs eszközök/affordanciák*; (2) *pszichológiai kimenetek*; (3) *további viselkedési kimenetek*.

Ahhoz, hogy egy gamifikációs módszereken alapuló játék, alkalmazás vagy oktatási módszer sikeres és eredményes legyen, minden esetben szük-

²⁷ GEE 2011.

²⁸ ARANY-EGERVÁRI 2017.

ség van valamilyen motiváló erőre, amelyet az egyén személyes indíttatásnak érez, segítve az okok és indokok megfogalmazódását a tevékenységben való részvétel mellett.²⁹ Motiváló erő lehet például a pontok gyűjtése, ezek segítségével pedig egy rangsor, egy ún. *leaderboard* felállítása. A pontrendszer alkalmazásával nemcsak a rangsorban való előrehaladás vágya idézhető elő, hanem a különböző eredmények, díjak, jelvények (lásd: www.moly.hu; www.duolingo.com) elnyerése, vagy az esetleges szintlépés is motiváció lehet. Nagyon fontos, hogy a cél világosan, érthetően kerüljön megfogalmazásra. Ezáltal az könnyebben megjegyezhetővé válik, fenntartva a játékosok motivációját. Az is nagyon fontos, hogy a résztvevők állandó visszajelzést kapjanak az addigi munkájukról és eredményeikről. A gamifikáción alapuló tanulási, tapasztalási környezet kialakításánál az a legfontosabb, hogy olyan kihívásokat támasszon a résztvevők elé, amelyek látszólag meghaladják a tudásuk pillanatnyi szintjét, így nehezebben veszítik el motivációjukat a folyamatos ismeretelsajátításhoz. Fontos, hogy világosan fogalmazódjon meg a cél és az, hogy a felsőbb szint eléréséhez, a kihívás teljesítéséhez nagymértékű energia- és időbefektetésére lesz szükség.

A gamifikáció megvalósulásának lehetőségei a köznevelésben

A megvalósult jó gyakorlatokra és saját kutatásomra alapozva úgy gondolom, hogy a gamifikáció módszere oktatási célú felhasználása nagyban hozzájárul a fiatal generációk tanulásának motiválásához és olyan tanulási közeg létrehozására képes, amely közelebb áll a diákok világképéhez, ezáltal az oktatók könnyebben szólítják meg őket.

A közoktatásban jelen lévő Z és Alfa generációs diákok fokozott mértékben vágynak az új információkra, a tudásra, ám azt nem a szigorú értelemben vett tanulással kívánják elérni, sokkal gyorsabb megoldás ugyanis „rákeresni az interneten”.

²⁹ Gamifikációs módszernek nevezhető többek között a nagy áruházláncok pontgyűjtő akciója is, amellyel a vásárlókat a nagyobb mértékű vásárlásra ösztönzik. Remekül megfogalmazott „motivációkról” beszélhetünk, hiszen 10–15 pont összegyűjtése után jutányos áron, vagy ajándékként juthatnak hozzá az általuk áhított tárgyhoz. A gamifikáció ténye mellett ez remek gazdasági fogás is, ám jelen tanulmány témájába ez bele nem illesztendő.

A generációk új igényeihez szorosan hozzátartoznak az IKT-eszközök. Az információs és kommunikációs technológiák jelenléte az oktatásban, felhasználásuk a tanulásban és a tanításban hatékonyabbá teheti az oktatás folyamatát, azáltal, hogy a diákok egy számukra otthonosabb környezetben, gondolkodásmódjukhoz közelálló módon jutnak hozzá az információhoz. Az oktatási módszerek átalakítását nehezíti, hogy sokan szkeptikusak az okostelefonokkal és tabletekkel szemben, pedig fontos lenne változtatni, hiszen a hagyományos pedagógiai módszerek ma már nem találják meg a célközönségüket, és véleményem szerint ez az egyik legfőbb oka annak, hogy a nemzetközi kompetenciaméréseken a magyar diákok egyre hátrébb kerülnek. Valószínűleg, hogy butábbak lettek, inkább csak nehezebb őket megszólítani és tanulásra motiválni.

Korábbi kutatásaim igazolják, hogy három olyan IKT eszköz létezik, amelyek az iskolák nagy részében megtalálhatóak. Ez a három eszköz az interaktív tábla, a számítógép és a projektor. Ezek együttes alkalmazása az oktatásban nem jelentene kihívást vagy komoly tervezést, viszont nagyban hozzájárulhatna ahhoz, hogy a tanórák interaktívabbá, érdekesebbé váljanak.

Eszközhasználatlaltal egybekötött környezet vizsgálata:

Mátyás nyomában

A népmese napja alkalmából könyvtárostánár kollégámmal játékot hirdettünk iskolánk diákjainak, amelynek a „Mátyás nyomában” címet adtuk. Az olvasóvá nevelést személyes küldetésünknek tekintve igyekeztünk kielégíteni a digitális bennszülöttek tanulási- és olvasási igényeit, olyan eszközöket felhasználva, amelyeket ők maguk is ismernek és szívesen alkalmaznak. Ennek szellemiségében alakítottuk ki a QR kódok leolvasásán alapuló játékunkat, amelynek célja az olvasóvá nevelés, a szövegértés és a gondolkodás, a gyermekek logikájának és eszközhasználati készségeinek fejlesztése volt.

Kapcsolódva az „igazságos mesékhez”, a játék során a diákoknak egy Mátyás királynak tulajdonított mondást kellett felkutatniuk, amelyet többek között Mátyás királyról szóló mesékből kellett szóról szóra haladva összeválaszolniuk.

Ennek megkönnyítésére az iskola épületében 8 db QR kódot rejtettünk el. A diákok feladta volt, hogy eszközeikkel leolvassák azokat, és megfejtsék a feladványt. A QR kódok egy-egy mesét rejtettek, amelyekhez egy-egy kérdést társítottunk. A kérdések megfejtése egy-két szó volt, amelyeket a mesék elolvasásával találhattak csak meg. A szavak helyes sorrendbe állításával megkapták a versenyzők az értelmes mondatot: „*Ne féljen alattvalói mérgétől és törétől az, aki igazságosan és törvényesen uralkodik!*”³⁰

A tervezés során mindenképpen figyelembe kellett vennünk, hogy nem minden diák rendelkezik okos eszközzel és internetkapcsolattal, ám ezek elengedhetetlenül szükségesek voltak a feladatok megoldásához. Ezt a problémát gyorsan sikerült megoldanunk, mivel a könyvtárban 7 db tablet áll rendelkezésre, amelyeket a diákok a verseny idejére „kikölcsönözhetnek” tőlünk.

Sokkal nagyobb kihívást jelentett számukra a QR kódok leolvasása után kapott – ahogy ők fogalmaztak – „butaság”, pedig az csupán az adott feladat leírását és a mese bibliográfiai leírását tartalmazta. Ennek ellenére hamar megtanulták értelmezni a feladatot és a leírásokat, de jelentős tanulság számunkra a jövőre vonatkoztatva, hogy az olvasmányokat ne ilyen formában tárjuk eléjük. Sok esetben nehéznek bizonyult a mesék „régies” szövegének értelmezése, valamint számos ismeretlen szóra bukkantak, amelyeket csak a könyvtárosok vagy más pedagógusok segítségével tudtak megfejteni.

Természetesen a diákok jutalmazásáról sem feledkeztünk meg. Évek óta hagyomány – és természetesen idén sem maradhatott el – a „Nagyok mesélnek kicsiknek” program, amikor is a felsőbb évesek meglátogatják alsós diáktársaikat, és mesével köszöntik őket. Ezt kibővítve arra gondoltunk, hogy azok, akik részt vesznek a „Mátyás nyomában” c. játékban, kapjanak mesét ajándékba. Így alakult, hogy a feladványokat helyesen megfejtők részt vehettek a felolvasáson, ahol nem más, mint Puskás Peti mesélte el kedvenc Mátyás királyról szóló meséjét.

Tapasztalataim a játékkal kapcsolatban, hogy a diákok magabiztosan kezelik a tableteket, a weboldalakat, így ezekre a jövőbeni rendezvények, versenyek során is építközhetünk. Sokan most találkoztak először a QR kódokkal, és mivel már ismerik, a következő versenyek, rendezvények során is bátran

³⁰ Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. (Ford. Kardos Tibor) Budapest, Magyar Helikon, 1977. 61.

adhatunk ehhez hasonló feladatokat. Felmerült az ötlet, hogy a könyvtárban az egyes polcokon található tudományterületeket QR kódokkal is jelöljük, így szolgáltatva olyan többlet információt, amelyre a diákoknak számos feladatmegoldás során igénye és szüksége van, nemcsak a mostanihoz hasonló játék, hanem a könyvtárhasználati órák során is.

A Mátyás nyomában című játékunk egy teszt volt. Kíváncsi voltam, hogyan tudnak a diákok csapatban dolgozva egy több kisebb részegységből álló komplex feladatot megoldani. Az akadályokat sikeresen vették, így a mi feladatunk az, hogy lépést tartva velük újabb és újabb érdekes feladatot találjunk ki. Határokat már csak a fantáziánk szabhat.

Eszközhasználat nélküli környezet vizsgálata: Adventi „olvasó” naptár

IKT-eszközök használatára nem mindig van lehetőség az oktatás során, ám a gamifikáció eszközeiről ilyenkor sem kell lemondani.

Egy esettanulmánnyal kívánom ezt szemléltetni, amelyet Tóth Viktória könyvtárostannal közösen valósítottuk meg a Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium könyvtárában. A versenyben elsősorban alsó tagozatos diákok vettek részt, de néhány, a lyukasóráját a könyvtárban töltő felső tagozatos és gimnazista tanuló is csatlakozott a kisebbekhez.

Egy olyan adventi naptárat készítettem, amelynek burkolt célja az olvasásra való ösztönzés volt. A 24 boríték mindegyikébe kis kártyákon egy-egy karácsonyi történet címét vagy egy, az ünnephez tartozó könyv bibliográfiai leírását helyeztem el.

A kártya másik oldalán egy – a művel kapcsolatos – kérdés kapott helyet. A diákok a kérdéseket megválaszolva vehettek részt a téli szünet előtti utolsó tanítási napon tartott sorsoláson. Az adventi „olvasó” naptárral célt volt az olvasásra való ösztönzés mellett a gyerekek információs műveltségének, kritikai gondolkodásának és lényeglátásának fejlesztése „offline” – azaz IKT-eszközöktől mentes – környezetben. A játék során bebizonyosodott, hogy rendkívül fontos egy megfogható célt kitűzni, jutalmat ígérve, ugyanis a játék elején még nem tudtak róla a gyerekek, hogy sorsolás is lesz, ám amikor tudomást szereztek róla, még nagyobb lelkesedéssel kezdték el forgatni

2. ábra: Adventi naptár a Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium könyvtárában

3. ábra: Olvasóink lelkesedése akkor sem hagyott alább, ha nem volt hely az asztaloknál

a könyveket, olyan diákok is, akik egyébként nem, vagy csak nagyon ritkán járnak könyvtárba.

A játékszabályoknak megfelelően egy ember egy nap csak egy kérdést húzhatott és oldhatott meg, viszont a játék időtartama alatt akár minden nap részt vehettek a játékban. Három nyertes nevét húztuk ki a sorsoláson. Min-

denki egyenlő esélyekkel indult – azaz egyszer szerepelt a neve a kosárban –, de a megválaszolt kérdések számának megfelelően három csoportra osztottuk a versenyzőket. Ennek értelmében külön sorsoltunk az 1-3, a 4-6 és a 6-nál több megoldást beküldők között. Az adventi játék eredményeként sok diák lelkes könyvtárhasználóvá vált, nem csupán a verseny időtartama alatt, hanem annak lezárását követően is, és a tanáraik visszajelzése alapján motíváltabbá váltak az olvasási, szövegértési feladatok megoldása során. Hasonló játékokat mindenképpen érdemes lesz a jövőben is indítani.

A gamifikációs módszerek alkalmazása formális oktatási/tanulási környezetben

A fejezetben az általam kidolgozott gamifikált óravázlatok alapján megtartott általános és középiskolás tanórákat és azok tapasztalatait ismertetem.

A gamifikált tesztorák helyszínéül szolgáló iskola rövid bemutatása

„Közel másfél évszázados iskolaépületben 66 éves iskola, melyben most már 25 éves a gimnázium...”³¹ Ezekkel a szavakkal kezdi Sarinay Mihályné, az iskola volt igazgatója emlékezését a gimnáziumi tagozat 25. jubileumára kiadott emlékkönyvben.

1873 októberében nyitották meg a Lónyay utca 6. szám alatt az elemi iskolát, szomszédságában, a 4. szám alatt pedig az 1888/1889-es tanévtől kezdve működött a Budapesti Református Főgimnázium. 1893-tól az intézmények mellé építették az akkoriban Székesfővárosi Iparrajziskola³² néven működő intézmény épületét. A 6. szám alatt működő elemi iskolát az 1940-es években megszüntették, a református főgimnázium számára pedig kicsinek bizonyult az épület, így a működését máshol folytatta. Az épületek ekkor megszűntek iskolának lenni, egészen az 1950-es évekig, amikor is a korábbi főgimnázium épülete fiúiskolaként, az elemi iskola épülete pedig leányiskolaként kezdett mű-

³¹ DEZSŐ-HERCEGFALVI-TÓTH 2016. 12.

³² Ma: Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium („Kisképző”).

ködni. A két iskola a jelenlegi intézmény elődjeinek tekinthető. 1975-ben a két intézményt összevonták, és így jött létre a Dr. Stollár Béla Általános Iskola. Az 1989-es évet követően az iskolának új kihívásokkal, elvárásokkal kellett szembenéznie, amelyre az intézmény válasza egy komoly szerkezetváltás volt. Az intézmény 1991-ben elindította gimnáziumi tagozatát, először 8+4-es, majd 4+8-as rendszerben. Időközben változások zajlottak le az iskola szerkezetében, amelynek eredményeként jelenleg alsó tagozaton évfolyamonként 2-2 osztály, felső tagozaton, a gimnáziumban évfolyamonként 3-3 osztály működik. A 2016/2017-es tanévtől újra elindult a négyosztályos gimnáziumi képzés.³³

Az iskola napjainkban a 20. század egyik legjelentősebb magyar tudósának, Szent-Györgyi Albertnek a nevét viseli, aki diákkorában a Kálvin téren lakott és a Lónyay utcai református gimnáziumba járt iskolába, ahol aztán kitűnő eredménnyel érettségizett. Sarinay Mihályné 1993-ban, az iskola névadó ünnepségén beszédét e sorokkal zárta: „Most így hívják ezt az iskolát: SZENT-GYÖRGYI ALBERT ISKOLA.”³⁴

Az iskola hivatalos neve, amelyet 2013-óta használ: Budapest IX. Kerületi Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium.

4. ábra: Az iskola 2011-től használt logója

A 3. évfolyam könyvtárhasználati szakórája

Kutatásom során mindenképpen több korcsoportnál is szerettem volna kipróbálni a gamifikáció módszereit. A vizsgálatom egyik célcsoportja egy alsó tagozatos, harmadik évfolyamos osztály volt, nekik a tanév során összesen 6 könyvtárhasználati szakórája van, ebből az első kettőt tartottam meg gamifikált óravázlat alapján az egyik kollégámmal. A duplaórán a könyvtárhasz-

³³ DEZSŐ–HERCEGFALVI–TÓTH 2016.

³⁴ DEZSŐ–HERCEGFALVI–TÓTH 2016. 15.

nálat szabályait elevenítettük fel, majd a kötelező olvasmányukhoz (Fehér Klára: Lesz nekem egy szigetem) kapcsolódó könyvtárhasználati szakórán vettek részt. Az óra témája: Ismerkedés Fehér Klára író nő életével és munkásságával. Az óra időtartama 2×40 perc volt, tehát két rövidített tanítási óra.

Az órán számos feladatot kaptak, amelyek a könyvtár tereinek és állományának megismerésére irányultak, és emellett az író nő munkásságával is megismerkedtek. Az órát tanítónőjükkel közösen RJR modell szerint építettük fel. Az óra első felében (Ráhangelődés) egy általam készített rejtvényt oldottunk meg közösen. A helyes megfejtés után megismerték az óra témáját (a megfejtés: Fehér Klára), így továbbléphetünk a Jelentésteremtés fázisára. Ebben a szakaszban kapták meg a Fehér Klára életéről számukra fontos információkat, valamint megismerkedtek más műveivel.

A diákok csapatokban dolgoztak, és a játék elején három szerepkört osztottunk ki, minden csapatból egy pénztárost, valamint egy első és egy második küldöttet. A csapatok választottak egy-egy borítékot, amelyekben egy-egy kirakó szerepelt, rajtuk valamely, Fehér Klárától származó könyv borítójával. A csapatok feladata a kirakós összeállítása volt, majd az első küldöttnek – a csapat őrjegyének helyes használatával – meg kellett keresnie azt a könyvet, amelyet a kirakós takart. Pont csak akkor járt, ha jó könyv került a csapat asztalára, és a megfelelő helyen volt az őrjegy.

Mivel az osztály még nem használta magabiztosan az ábécét, így feladatuk volt még Fehér Klára, az általam kártyákon felsorolt műveit „elhelyezni a polcon”, azaz betűrendben, helyes sorrendben elhelyezni őket egymás mellett az asztalon. Míg egy-egy csapattag helyet cserélt, hogy aztán ellenőrizzék a másik csapat feladatmegoldását, addig a második küldöttnek is elérkezett a feladata, hiszen a csapat őrjegyének helyére vissza kellett helyeznie a behozott könyvet, amelyért szintén csak akkor járt pont, ha megfelelően használták az őrjegyeket.

Az óra végén, azaz a Reflexió fázisában, kommunikációs készségeik fejlesztése érdekében feladatuk volt befejezni az általunk elkezdett mondatokat.

A mai órán azt tanultam meg, hogy...

A mai órán azért éreztem jól magam, mert...

A második mondatot szinte mindenki másként fejezte be. Néhány ezek közül:

„A mai órán azért éreztem jól magam, mert könyvárban lehettem.”

- „A mai órán azért éreztem jól magam, mert sokat játszottunk.”
- „A mai órán azért éreztem jól magam, mert a könyvtárban mindig tanulok valami újat.”
- „A mai órán azért éreztem jól magam, mert Zsuzsa néni mindig készül nekünk valami érdekessel, amikor könyvtárba jövünk.”

Az 5. évfolyam könyvtárhasználati órái

A 2017/2018-as tanévben elsőként az ötödik évfolyam könyvtárhasználati óráin próbáltam ki könyvtárostánár kolléganőm segítségével a gamifikáció módszerét. A diákok az első óra alkalmával kézhez kaptak egy táblázatot (1. Melléklet), amely az általuk megoldandó feladatokat tartalmazta. A feladatuk az volt, hogy válasszanak ki feladatokat (célokat) úgy, hogy a megoldásukért összesen legalább hat baglyot (pontot) kapjanak. Az egyetlen szabály – a határidő betartása mellett – az volt, hogy legalább egy mester szintű, azaz 3 pontos feladatot is meg kellett oldaniuk.

A kisgimnazista 5. osztály már az első alkalommal örült, hogy ők választhattak házi feladatot. Motivációjuk szintje végig magas volt a feladatmegoldásuk során. Szívesen jöttek könyvtárhasználati órára, és – néhány kivétellel – a legtöbben szívesen oldották meg a feladatokat, igényes munkákat adtak be, egymást és önmagukat is motiválva. Én magam nem vettem részt a gamifikált tanórák lebonyolításában, de a kötetlen csoportos interjúk során nagyon pozitívan számoltak be a játékos feladatokról.

A következő csoport, amely gamifikált könyvtárhasználati órán vett részt, egy általános iskolai ötödik osztály. Lelkesedésük látványosan alacsonyabb volt az első gamifikált próbaóra előtt, mint a kisgimnazista ötödik osztályé. A feladatmegoldásban – szemben a kisgimnazistákkal – arra törekedtek, hogy a lehető legkevesebb munkával ériék el a teljesítéshez szükséges minimum ponthatárt, ám amikor megismerték a feladatokat – néhányuk kivételével –, szívesen oldották meg azokat, motivációs szintjük emelkedett. Érdekesnek találták azokat, élvezték, hogy szabadon használhatják a kreativitásukat.

Megfigyelhető volt a különbség a két csoport között a feladattípusok kiválasztásában és az azonos feladatok megoldásának minőségében. Míg a gimnáziumi osztály diákjai szívesen választották az önálló történet vagy

egy általuk olvasott könyvről készült könyvajánló megírását, addig az általános iskolai tagozatra járó diákok leginkább a rajzos feladatokat részesítették előnyben. Volt olyan tanuló is közöttük, aki könyvajánlót írt egy könyvről, azonban később kiderült, hogy csupán az általa „ajánlott” könyv fülszövegét másolta le, ezzel próbálva eleget tenni a teljesítésnek.

A legtöbben a logótervezést, illetve a könyvborító és az iniciálé-készítést választották. Egytől egyig mindkét csoport tagjai elkészítették egy általuk elképzelt álomkönyvtár alaprajzát. A könyvtárhasználati órában az általános iskolai tagozatra járó diákok szerint az volt a legjobb és legérdekesebb, amikor a könyvtár tabletjein dolgozhattak, illetve a Kahoot!³⁵ segítségével készített tesztek oldották meg az előző órai anyag ismétléseként. A motivációt – megfigyeléseim szerint – emelte a versenyszellem kialakulása, ugyanis nem bírták elviselni a tényt, ha az egyik csapat jobban teljesített a másik csapatnál.

A 9. évfolyam tesztórája – a szabadulószo

A 9. évfolyamos kísérleti csoportnak három irodalomórát tartottam gamifikált óravázlat alapján. A témánk a középkor volt. Az első, bevezető órát jobbra frontális oktatás keretén belül tartottam meg, az érdeklődésüket pedig villámkvízekkel próbáltam fenntartani. A második órán egy rejtvényt oldottak meg a diákok, amelynek célja az információkeresési stratégiájuk fejlesztése volt. A harmadik órára láttam elérkezettnek az időt egy teljesen gamifikált tanóra megtartására, ugyanis ekkora szoktak meg, és már úgy éreztem, hogy kellőképpen feloldódtak.

Mivel az első órán az osztály hangadói tréfásan kijelentették, hogy a rabjaimnak érzik magukat (kényszerként élték meg, hogy nem a megszokott tanárunkkal, a megszokott módszerekkel fognak tanulni az elkövetkező három óra során), a harmadik, és egyben utolsó közös óránkat „szabadulószo” keretében valósítottam meg, amely elnyerte az osztály tetszését. A hagyományos szabadulószo célja, hogy a résztvevők egymásra épülő, egymást feloldó feladatok megoldásával jussanak el a végcélhoz. Ezt én egy pontozási rendszerrel egészítettem ki.

³⁵ Kahoot! <https://kahoot.com/welcomeback/> (a letöltés dátuma: 2018. március 27.)

Az időkeretre való tekintettel a „szoba” öt feladatot rejtett, a kialakított csapatok pedig hat-hat kinyitható borítékot kaptak. Minden csapat legfeljebb 40 pontot gyűjthetett az óra során. A feladatok megoldásának célja a következő órákon feldolgozandó anyagrészek felvezetése, a diákok középkori himnuszköltőkkel való megismertetése volt.

Az első feladat idézetfelismerés³⁶ volt, a helyes megoldás 5 pontot ért, azonban ezt csak egy csapat érthette el, mivel minden csapat ugyanazt az idézetet kapta, így az idővel is meg kellett küzdeniük. A második feladat egy 5+5 pontos kirakóst tartalmazott. A megoldáshoz egy középkori épület képét kellett kirakniuk, amelyre 5 pont járt. Ezzel párhuzamosan érdekes, hasznos információkat kellett gyűjteniük az építményről. Erre minden csapat csak 4 pontot kapott, mivel a feladat leírása pontos forrásmegjelölést kért, amit mindenki elmulasztott. Forrásként egyaránt felhasználhattak nyomtatott dokumentumokat és weboldalakat is. A többség ez utóbbit választotta.

Miközben a csapatok négy-négy tagja a kirakón és az információgyűjtésen dolgozott, egy-egy tagjuk az iskola épületében indult felfedezőútra, az előzőleg elrejtett, harmadik feladatot rejtő borítékért. A borítékok lelőhelyét egy QR kód jelölte, amely – az iskola monumentális épületére való tekintettel – a keresést könnyítette meg. A csapatoknak együtt kellett működniük, ugyanis nem biztos, hogy azt a borítékot rejtette a hely, amelyre a csapatnak szüksége volt a feladat megoldásához. Ezzel próbáltam elérni, hogy figyeljenek egymásra is, ne csak a saját csapatuk érdekeit nézzék. A feladat megoldására minden csapat megkapta a maximális, 10 pontot.

A harmadik feladatot tartalmazó borítékban három QR kódot talált minden csapat, amely egy-egy – középkori szerzőtől származó – vers első versszakát rejtette. A feladatuk az volt, hogy szigorúan a szöveggűjtemény használatával azonosítsák be a verset, majd válaszoljanak három – a verssel és szerzőjével kapcsolatos – kérdésre.³⁷ Előzőleg felhívtam a figyelmüket, hogy ne felejtsek el a vers címét is megnevezni. A három kérdés megválaszolásával összesen 6 pontot szerezhettek maguknak a csapatok.

³⁶ Az első borítékban a „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel” idézet szerepelt Dante Isteni színjátékából. A hozzá kapcsolódó villámkérdés: „Kinek melyik művéből származik az idézet?”

³⁷ (1) Ki írta? (2) Miket írt? (3) Mi a vers műfaja? A kérdésekre a tankönyv ide vonatkozó szövegrészében egyértelműen megtalálhatták a választ.

Az utolsó boríték felnyitásához egy-egy villámkérdésre kellett válaszolniuk a csapatoknak. A kérdések kiosztása után két percet kaptak, hogy értelmezzék azt, és bármelyik helyben lévő segédeszköz (internet, tankönyv, szöveggyűjtemény) használatával helyes választ adjanak. Egy válaszáért minden csapat 2 pontot szerezhettek, a helyes válaszáért cserébe pedig kinyithatták a záró borítékot, amely plusz 7 pontot jelentett a számukra. A záró borítékban már csak a „Gratulálok, megszabadultál tőlem!” szöveget találták. Arra számítottam, hogy ez megkönnyebbüléssel fogja eltölteni az osztályt, de épp ellenkezőleg. Elszomorodtak, hogy vége az órának, és a boríték nem rejt több feladatot. Ebből azt a tapasztalatot szűrtem le, hogy ilyen jellegű gamifikált tanórákat érdemes lehet akár nagyobb anyagrészeknél, dupla órákon is tartani.

A könyvtárak lehetőségei a gamifikáció módszerének alkalmazására

A gamifikáció nem csupán a fiataloknál és nem csupán formális vagy informális oktatás során használható, hanem módszerei a könyvtári gyakorlatba is átültethetők, akár a mindennapi könyvtárosi munkába is átültethetők. A megvalósult kezdeményezések, jó gyakorlatok közül azokat választottam ki, amelyek egy átlagosan felszerelt könyvtárban is megvalósíthatók, nem igényelnek speciális eszközöket, beruházásokat és a költségeik sem kiemelkedően magasak.

Jó gyakorlatok

Librarygame

Talán az egyik legérdekesebb projekt a Running in the Halls³⁸ szervezett által létrehozott *Librarygame* nevű alkalmazás, amely a gamifikáció módszerére épít. A program lényege, hogy a könyvtárat – és a programot – használók-

³⁸ Ez egy interaktív stúdió Észak-Angliában, amely kutatók innovatív ötleteinek megvalósítását segíti. A weboldalon számos projektről tájékozódhatunk még.

nak lehetőséget ad arra, hogy a könyvtárhasználat a szokásosnál is nagyobb mértékben szociális programmá váljon, és az olvasók egy olyan közösség tagjaivá váljanak, ahol jól érzik magukat. Az applikáció elsősorban a felsőoktatásban részt vevő diákoknak és oktatóknak szól, akik könyvet ajánlhatnak egymásnak, és tartalmakat, tapasztalatokat oszthatnak meg a közösség tagjaival. A könyvtárhasználó diákok körében rendkívül népszerű az alkalmazás, a könyvtárral szembeni elégedettségük nagyságrendileg emelkedett az alkalmazás elterjedését követően.

Az alkalmazás a gamifikáció kritériumrendszerének teljes mértékben megfelel; a felhasználók az egyes könyvtárlátogatásokért pontokat szerezhetnek, amellyel újabb és újabb célokat érhetnek el a játékban, pl. területeket szerezhetnek és előreléphetnek a ranglistán.³⁹

Teen Summer Challenge Program

A washingtoni Pierce Megyei Könyvtár egy olyan online környezetet alkotott meg, ahol a fiataloknak izgalmas feladatok végrehajtása során nagymértékben támaszkodniuk kell a könyvtár szolgáltatásaira, adatbázisaira. A Teen Summer Challenge⁴⁰ programban gamifikációs eszközöket alkalmazva elérték, hogy a kamaszok ne csak céltalanul töltsék el szabadidejüket a számítógép előtt, hanem megyei szinten sikeresen vonták be őket a könyvtári közösségbe. Talán meglepő, de a fiatalok komolyan vették a játékot. A program kihívások széles választékát kínálta a fiatalok számára különböző kategóriákban, úgy, mint állatok, filmek, zene stb. A kihívások teljesítésével jelvényeket szerezhettek. Érdekes feladat volt például egy állatmenhelyen való önkénteskedés, majd pedig egy erről szóló esettanulmány elkészítése.

A kezdeményezés jól megmutatta, hogy van egy korosztály, amely sokkal szívesebben sajátít el új ismerteket és készségeket, ha azt játékos formában, egy számára otthonos – gamifikált – környezetben teheti meg, és közben egy ranglistán haladhat előre.

³⁹ További információk a <http://rith.co.uk/projects/librarygame> weboldalon. (a letöltés dátuma: 2017. november 26.)

⁴⁰ Teen Summer Challenge <https://www.piercetylibrary.org/kids-teens/summer-reading-2012/teens.htm> (a letöltés dátuma: 2017. november 27.)

Hazai jó gyakorlatok

A Nagy Könyves Beavatás

A könyvtárak által indított program kimondott célja a Z generációs fiatalok olvasóvá nevelése, olvasási aktivitásuk növelése. A szervezők abból a tényből indultak ki, hogy ennek a korosztálynak a mindennapi életéhez szervesen hozzátartozik a digitális világ, mégis, a szórakoztató irodalmat továbbra is hagyományos, nyomtatott hordozón olvassák szívesebben.

A program a „könyvmoly-érzésen” alapszik, azaz arra a belső késztetésünkre épít, amikor egy frissen olvasott könyv élményét másokkal is meg szeretnénk osztani. A program címadását Veronica Roth: A beavatott című regénye inspirálta. „A program elindításakor nem titkolt célunk az volt, hogy az olvasás váljon élménnyé és hasznos időtöltéssé a tinik körében.”⁴¹ „A Nagy Könyves Beavatás online játék 2015. október 11-én, a Könyves Vasárnapon indult el Heves megyében, ekkor tartottuk meg a Választási Ünnepeket, amikor a jelentkezőket a hét csoport egyikébe sorsoltuk, így jött létre a Barátságosak, a Bátrak, a Csoportnélküliek, az Elfajzottak, a Műveltek, az Önfeláldozók és az Őszinték csapata.”⁴² Minden induló csoportnak egy előre összeállított kortárs és egy klasszikus, magyar és külföldi szerzőket is felsorakoztató könyvlistáról kellett választania, majd elérhetővé tennie azt a többi csoport számára, egy könyvajánló formájában, amelyet a csoport tagjainak közösen kellett megírnia. Emellett egy választott műhöz kapcsolódóan különféle kreatív feladatokat is meg kellett oldaniuk (pl. montázs és könyvborító készítése).

A Nagy Könyves Beavatás során a szervezők és a résztvevők bebizonyították, nem igaz a kijelentés, hogy az olvasás magányos tevékenység, igenis lehet közösségi élmény, amitől még szórakoztatóbbá válik. Az eredményhirdetés során az Oscar-díjátadó mintájára kiosztották többek között a *Legkreatívabb Feladat Különdíjat* és a *Legjobb Könyvajánló Különdíjat*.

⁴¹ CSÉPÁNYI 2017.

⁴² Uo.

Virtuális és/vagy Kiterjesztett Valóság a könyvtárakban és az oktatásban

Napjaink nagy sikernek örvendő innovációja a virtuális valóság (Virtual Reality; a továbbiakban VR), amelynek átéléséhez egy speciális szemüveg viselése szükséges. A terjedése megállíthatatlannak tűnik, és egyre több olyan applikáció jelenik meg, amely kihasználja a VR-ben rejlő potenciált. A virtuális valóságban a legtöbb nagy technológiai cég látja a lehetőséget, pl. a Microsoft, a Google és a Facebook egyaránt aktívan fejleszti saját megoldásait. „A VR (Virtual Reality) bizonyos számítógépes multimédia-eszközök segítségével megteremtett, háromdimenziós digitalizált képek vetítésén alapuló mesterséges, szimulált világ, amely a felhasználóban a valóság érzetét kelti. Feltétele az interaktivitás, hiszen a felhasználó döntéseinek megfelelően változik a virtuális környezet, azaz bukkannak fel az új képek és válnak hallhatóvá az új hangok.”⁴³ A VR könyvtári és oktatási környezetben való alkalmazása komoly lehetőségeket hordoz magában. Legyen szó akár az anatómiai ismeretek elsajátításáról vagy egy soha nem látott táj virtuális bebarangolásáról. Földrajzórán tehetünk egy sétát a Marson, vagy akár Dubai felhőkarcolóit is megcsodálhatjuk, mindezt persze úgy, hogy közben észrevétlenül tanulunk.

A VR-rel szemben meg kell különböztetnünk az AR (Augmented Reality, azaz kiterjesztett valóság) fogalmát.⁴⁴ Ez utóbbi alkalmazása során nem kerülünk át egy másik térbe, hanem egyébként oda nem illő, fizikálisan ott nem lévő elemeket jelenítünk meg egy szoftver segítségével. Ilyen szoftver pl. a rendkívül népszerű Pokemon Go játék; amely a mobilkészítők kameráját felhasználva jelenít meg virtuálisan a „pokémonok” világát, ráültetve a valóságban is ott lévő térre. A technológia könyvtárban alkalmazható lehet pl. a keresett könyv megtalálására, a könyvtári szolgáltatások bemutatására, vagy akár a könyvtártörténet oktatására is (képzeljük el, hogy hirtelen láncok jelennének meg a könyveken vagy egy elzárt, titkos könyvtári részlegben, egy

⁴³ Médiaelmélet. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/MediaelméletV2/vii33_a_vr_mint_techikai_fogalom.html (a letöltés dátuma: 2017. november 27.)

⁴⁴ Mi a különbség a kiterjesztett valóság és a virtuális valóság között? <http://holoszoba.hu/mi-a-kulonbseg-a-kiterjesztett-valosag-es-a-virtualis-valosag-kozott/> (a letöltés dátuma: 2017. november 27.)

elefántcsonttoronyban találjuk magunkat). Amennyiben úgy döntenénk, hogy saját kiterjesztett valóságot (Augmented Reality; a továbbiakban AR) szeretnénk felépíteni, remek alapot nyújthat ehhez az Aurasma weboldal, ahol nemcsak részletesen tájékozódhatunk a témában, de saját profil létrehozása után már el is kezdődhet a tervezés, amit aztán letölthető formátumban el is menthetünk saját számítógépünkre.

Összegzés, kitekintés

Kutatásom elején három hipotézis állítottam fel. Ezek bizonyítását vagy cáfolatát egyrészt a szakirodalomtól, másrészt azoktól a gamifikált tanórák megtartásától és a könyvtárban megszervezett gamifikált játékoktól vártam, amelyeket magam, vagy kollégáim segítségével valósítottam meg. A kísérleteket sikeresnek ítélem, mivel értékes tanulságokkal szolgáltak és jó kiegészítésnek bizonyultak elméleti kutatásomnak.

Elő hipotézisemben a következőt fogalmaztam meg: *A gamifikáció iskolai könyvtári alkalmazásával növelhető az olvasói aktivitás.* Bár a kísérleteimet csak egy iskolai könyvtárban végeztem el, nagyon sok diákot el tudtam érni, hiszen az iskolába több, mint 900-an járnak és magasak a csoportlétszámok. Az elvégzett kísérletek eredményeképp nőtt az olvasói aktivitás, mivel a pontszerző játék indulását követően és a gamifikált könyvtárhasználati órák után olyan diákok is rendszeres könyvtárhasználóvá váltak, akik korábban nem látogatták a könyvtárat. A játékos feladatok és az egészséges versenyszellem kialakulása elérte a célját: a diákok megtanulták használni a könyvtári állományt és számukra is értékes irodalmakat fedeztek fel.

Második hipotézisem – *A gamifikáció fokozza az órai aktivitást, azáltal, hogy felkelti az érdeklődést az órán elsajátítandó tananyag iránt* – szintén igaznak bizonyult. A könyvtárhasználati órákon alkalmazott módszerek (Válaszd meg a házi feladatod!, pontgyűjtés, csapatversenyek) növelték a diákok órai aktivitását, a csapatok közötti versengés izgatottá tette őket, és aktív párbeszéd alakult ki közöttük. Fokozottan igaz ez a kilencedik évfolyamra, akik a harmadik óra végére a téma „szakértőivé” váltak és szívesen folytatták volna a tananyag elsajátítását a szabadulószoza keretén belül; a gamifikáció eszközeinek alkalmazása nagymértékben aktivizálta az osztályt.

Harmadik hipotézisemben a következőt állítottam: *A gamifikáció módszerei hatékony eszközöket adnak az oktató kezébe az óraterv hatékony végrehajtásához.* Ennek a hipotézisnek az alátámasztása már az első gamifikált tanórám megtartása közben megtörtént, mert a célok megfogalmazása, a pontrendszer bevezetése, a ranglista felállítása és a tanórákba történő játékos elemek beemelése mind olyan lépések voltak, amelyek összpontosítást váltottak ki a diákokból és a legtöbben igyekeztek a legjobb eredményt elérni. A fiatal generációk jelentős mértékben teljesítményorientáltak, aminek a leghatékonyabb visszajelzője lehet a leaderboard (ranglista) felállítása. Míg fiatalabb diákoknál fontos lehet „fizikai” pontokat adni (az én esetemben fakorongok), addig idősebbeknél egy látványos, Excelből generált oszlopdiagram is elég lehet. A pontok gyűjtése mellett erős érzelmeket váltott ki a diákokból a mínuszpontok megszerzése is. Tanóráim egyik legrettegettebb mondata – amelyet a Roxfort híres és hírhedt oktatói is előszeretettel alkalmaztak – az „Öt pont a Griffendéltől.” Amikor az egyik csoport mínuszpontot kapott, az legalább annyira fokozta az aktivitásukat, mint amikor pontot szereztek. A gamifikációs módszerek használata megkönnyítette a tanórákra tervezett tananyag hatékony átadását.

Kutatásom egyik fontos tanulsága, hogy az eszközhasználatra épülő gamifikált tanórák előkészítése nemcsak precíz tervezést igényel, hanem olyan informatikai infrastruktúrát, amely jelenleg nem biztosított valamennyi oktatási intézményben; az általam megtartott tanórák gördülékeny megvalósítását is nehezítette a lassú internetkapcsolat. Az ilyen típusú órák megtartása előtt érdemes tehát előzetesen felmérni az osztályterem infrastrukturáját. A tervezés során támpontot nyújthatnak a hazai és külföldi megvalósult jó gyakorlatok, esettanulmányok. Úgy gondolom, hogy nagy teher van a téma kutatóinak és a gyakorló pedagógusoknak a vállán, hiszen egy gamifikált tananyag megtervezése egészen új típusú tevékenység és még nagyon sok kutatás, kísérletezés van hátra, mielőtt – legalább részben – megvalósulhat az oktatási rendszer gamifikálása.

Rövidítések

- ACZÉL 2017 ACZÉL Petra: Virtuális valóság az oktatásban. Ment-e a VR által az oktatás elébb? *Információs társadalom* 4. (2017) 7–27. (http://informaciostarsadalom.infonia.hu/index.php/infstars/article/view/133/it_2017_4_1_aczel; letöltés: 2020. január 27.)
- ARANY–EGERVÁRI 2017 ARANY Zsuzsanna – EGERVÁRI Dóra: Az információs műveltség fejlesztési lehetőségei a gamifikációval. In: *Iuvenis Ifjúságszakmai Konferencia. Konferenciakötet.* Szerk. Horváth Ágnes – Nagy Ádám – Szeifer Csaba. Kecskemét, 2017. 125–146.
- BUDA 2017 BUDA András: IKT és oktatás. Együtt vagy egymás mellett? Szeged, 2017.
- BYERLY–BRODIE 1999 BYERLY, Greg – BRODIE, Carolyn: Information literacy skills models: defining the choices. In: *Learning and libraries in an information age: principles and practice.* Eds. Stripling, Barbara. Englewood, 1999. 54–82.
- CSÉPÁNYI 2017 CSÉPÁNYI Zoltán: „Avasd be Te az olvasót kedvenc könyveid világába!” A Nagy Könyves Beavatás országos olvasásnépszerűsítő program. *Könyvtári Figyelő* 27. (2017) 56–67. (= http://cselekvokozossegek.hu/wpcontent/uploads/Konyvtari_Figyelo.CSK_kulonszam.pdf; letöltés: 2020. január 27.)
- DEZSŐ–HERCEGFALVI–TÓTH 2016. DEZSŐ Enikő – HERCEGFALVI Krisztina – TÓTH Viktória: Az SZGYA jubileumi évkönyve. A gimnázium 25 éve (1991–2016). Bp., 2016.
- FEKETE 2017 FEKETE István: Mire jók a játékok az oktatásban? (= <http://tantrend.hu/hir/mire-jok-jatekok-az-oktatasban>; letöltés: 2020. január 27.)
- FROMANN 2017 FROMANN Richárd: *JátékosLét.* Bp., 2017.
- HÜLBER 2015. HÜLBER László: Digitális nemzedék konferencia 2015. Konferenciakötet. Budapest, ELTE Pedagógikum Központ, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 2015. (= <https://www.slideshare.net/szevirma/digitlis-nemzedk-konferencia2015konferenciakethlberlszlszserk>; letöltés: 2020. január 27.)
- KÁRPÁTI 2015 KÁRPÁTI Andrea [et. al.]: Mobil infokommunikációs eszközök a közoktatásban: iskolai bevérlás-vizsgálatok. *Információs társadalom* 1. (2015) 7–25. (= http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2015/2015_1/i_tarsadalom_2015_1_karpati_kis_toth_racsko_antal.pdf; letöltés: 2020. január 27.)

- KŐRÖSNÉ MIKIS 2015 KŐRÖSNÉ MIKIS Márta: Digitális szemüveggel virtuális játszótéren. *Információs társadalom* 2. (2015) 69–79. (= http://epa.oszk.hu/01900/01963/00048/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2015_2_069-079.pdf; letöltés: 2020. január 27.)
- MÉSZÁROS–LESTYÁN 2017 MÉSZÁROS Aranka – LESTYÁN Katalin (szerk.): Generációso(k)k. Tanulmányok a generációk témakörében. Gödöllő, 2017. (= [https://www.gvik.hu/uploaded_files/files/publikaciok/Gener%C3%A1ci%C3%B3so\(k\)k%20tanulmanykotet_1226-1.pdf](https://www.gvik.hu/uploaded_files/files/publikaciok/Gener%C3%A1ci%C3%B3so(k)k%20tanulmanykotet_1226-1.pdf); letöltés: 2020. január 27.)
- OSZOLI-PAP 2016 OSZOLI-PAP Márta: Fogalmazástanítás a DIXIT-tel. *Tanító* 44. (2016: 2.) 18–20.
- RAB 2015 RAB Árpád: A digitális kultúra hatása az emberi viselkedésre a gamifikáció példáján keresztül. Doktori értekezés, Szege-di Tudományegyetem 2015.(= http://phd.lib.uni-corvinus.hu/916/1/Rab_Arpad.pdf; letöltés: 2020. január 27.)
- RACSKÓ 2016 RACSKÓ Réka: Összehasonlító vizsgálatok a digitális átállás módszertani megalapozásáról. Doktori értekezés, Eger. 2016 (= http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/32/19/Racsko_Reka_ertekezés.pdf; letöltés: 2020. január 27.)
- SÓLYOM 2015 SÓLYOM Barbara: Középisikolások okostelefon-használati szokásai 2015-ben. *Információs társadalom* 2. (2015) 55–68. (= http://epa.oszk.hu/01900/01963/00048/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2015_2_055-068.pdf; letöltés: 2020. január 27.)

Online források

- KOJAK 9 lépéses gamification módszere. <http://kollektiva.eu/kojak-jatekositas-ke-retrendszer/> (letöltés: 2020. január 27.)
- Médiaelmélet. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/MediaelmeletV2/vii33_a_vr_mint_techikai_fogalom.html (letöltés: 2020. január 27.)
- A virtuális valóság jelentése. https://sg.hu/cikkek/16493/a_virtualis_valóság_jelentése (letöltés: 2020. január 27.)
- Yerkes-Dodson-törvénye. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:OriginalYerkesDodson.svg> (letöltés: 2020. január 27.)

Melléklet

<p>5. <i>Évfolyamos szábadon választott feladatot</i></p>	<p>Készíts egy általad választott könyvtári könyvről könyvjárlórt! (a könyv adatai, 15 mondatos ajánlóval)</p>	<p>MESTER SZINT</p> <p>Tervezz egy neked tetsző iskolai könyvtárat! (lehet fogalmazás, kép, alapaírajz stb.)</p>	<p>5. <i>Évfolyamos szábadon választott feladatot</i></p>
<p>Legalább 6 -t kell össze gyűjtened!</p> <p>1. Válassz ki melyik nehezségi szintet szeretnéd elérni = 1 pont</p> <p>2. Tervezd meg mikor és melyik feladatot készíted el!</p> <p><i>Ha kértéscél van, tedd fel bátran a könyvtárban, kérdezd a könyvtárosokat!</i></p> <p>3. A munka elkezdése előtt gyűződj meg arról, minden szükséges információ rendelkezésre áll a feladatot elkészítéséhez!</p> <p>4. Készíts el a választott feladatot határidőre és add le könyvtárosanarodnak!</p>	<p>Írj egy történetet, amely egy könyvtárban játszódik és az egyik főszereplője egy 10 éves fiú vagy lány!</p>	<p>Készíts egy olyan könyvtári ábcéét, amelynek betűhöz kapcsolódóan ládó rajzok, képek valamilyen módon kapcsolódnak dokkumentumokhoz.</p>	<p>HALADÓ SZINT</p> <p>Készíts egy posztert (A/3 méretben) az iskolai könyvtár szolgáltatásairól!</p> <p>Egy általad választott témához gyűjts az iskolai könyvtárban öt könyvet, készíts el a jegyzéküket úgy, hogy mindegyikről írsz egy 3-4 mondatos értékelést, szerinte miérett hasznos a téma iránt érdeklődőknek!</p> <p>Készíts egy szócikket Nemesek Ernőről!</p>
<p>Készíts egy gondolatképet (szóterkép) a könyvtár szóval kapcsolatban!</p>	<p>Készíts egy gondolatképet (szóterkép) a könyvtár szóval kapcsolatban!</p>	<p>ALAPSZINT</p> <p>Rajzold ki az infomáció szóhoz!</p>	<p>Készíts borítótérvet egy általad választott ifjúsági regényhez!</p> <p>Gyűjts öt mese- és ifjúsági regényt a könyvtárban, amelyet olvasnál vagy tervezel elolvasni és írd le az adatait szerző szerinti betűrendben!</p>
<p>Készíts egy borítótérvet egy általad választott ifjúsági regényhez!</p> <p>Gyűjts öt mese- és ifjúsági regényt a könyvtárban, amelyet olvasnál vagy tervezel elolvasni és írd le az adatait szerző szerinti betűrendben!</p>	<p>Készíts egy borítótérvet egy általad választott ifjúsági regényhez!</p> <p>Gyűjts öt mese- és ifjúsági regényt a könyvtárban, amelyet olvasnál vagy tervezel elolvasni és írd le az adatait szerző szerinti betűrendben!</p>	<p>Készíts borítótérvet egy általad választott ifjúsági regényhez!</p> <p>Gyűjts öt egy témához öt ismeretanyagot elolvasni vagy tervezel elolvasni és írd le az adatait szerző szerinti betűrendben!</p>	<p>Készíts borítótérvet egy általad választott ifjúsági regényhez!</p> <p>Gyűjts öt egy témához öt ismeretanyagot elolvasni vagy tervezel elolvasni és írd le az adatait szerző szerinti betűrendben!</p>

Az ötödik évfolyamosok szábadon választható házi feladatainak listája

Érzelemkifejező arcok vizuális keresése a saját életkor iránti elfogultság számításba vételével¹

Finding an emotional face in the kindergarten

Several researches observe the reflection and reactions to emotional faces. Some scholars argue that threatening stimuli, namely angry faces evoke the fastest reactions. Their argumentation is based on the verification, that it is inevitable to notice threatening, mortally dangerous stimuli and to give immediate reactions to them. Regardless of using specific or non-specific modular approaches, the results were corresponding. However, another group of researchers proved that we give faster reactions to happy faces than to threatening stimuli. As an innovation, our current investigation intends to observe these two differing assumptions in case of kindergarten children between age 3 and 7. An odd-one-out visual searching task was used for the observation. The children had to find a distinguished emotional face in a neutral crowd. The applied emotions were happiness, fear, and anger. In order to increase the reliability of the result, we included a touch screen during our survey. After measuring the reaction time of all children, we have found that the detection of scared faces is the slowest, and there is a significant difference between responding to happy and angry faces. The children have found the happy faces the fastest. As an interpretation, the authors of a complex examination drew the conclusion that some special emotional expressions on the face – in particular – smiling mouths, speed up the detection of the stimuli.

Bevezető

Életünk során folyamatosan információk, a környezetünkből és önmagunktól származó ingerek, jelzések vesznek minket körül. A piros lámpa jelzi a megállást, a cukrászdák kirakataiban a leglátványosabb desszertek csábítanak a vásárlásra, az újságok és hírportálok folyamatosan a világ híreivel árasztanak el bennünket. A saját testünk is jelzéseket küld felénk; korog a

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-2-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

gyomrunk, ha éhesek vagyunk; álmissá válunk, ha egy kimerítő nap után pihenésre van szükségünk; fájdalmat érzünk, ha vészhelyzet állt elő a szervezetünkben. Embertársaink szavai, mozdulatai, cselekedetei, arckifejezései szintén állandó információforrásként szolgálnak számunkra.

A környezetünkől származó jelzések különböző kategóriákba sorolhatóak. Vannak, melyek pozitív hatást gyakorolnak ránk, vannak a saját szempontunkból lényegtelenek, továbbá a fenyegetettséget jelzők. Fontos, hogy ki tudjuk választani a számunkra legfontosabb információkat, hogy azokra mielőbb választ adhassunk. Ez különösen fontos fenyegető ingerek esetében, ahol az életünk is lehet a tét.

A félelem

A félelem az egyik legősibb és legelemibb érzelem. Fontos szerepet játszik egy szituáció gyors felmérésében, mennyire biztonságos vagy éppen kockázatos számunkra.²

Elsajátításának módjára számos modellt dolgoztak ki. Az általános tanulási modellben az egyed a tapasztalat útján szerzi meg a szükséges információkat, amelyek alapján később veszélyesnek, kockázatosnak ismer fel egy helyzetet. A nem asszociatív modellek olyan esetekre térnek ki, mikor az egyed számára túl kockázatos lenne a közvetlen tapasztalat, például egy mérges kígyó marása, vagyis az egyed előzetes tapasztalatok nélkül alakít ki félelmet. Az előkészített tanulási modell tulajdonképpen a kettő ötvözete, vagyis vannak olyan félelmek, amelyek kialakításánál több asszociációs lehetőség áll fenn, de vannak ingerek, melyektől innátnan tartunk.³

A félelem-releváns ingerek előnye

A félelemkeltő ingerek előnyét a feldolgozásban számos kutatás vizsgálta, közöttük Öhman és munkatársai, akik 2001-ben kifejlesztettek egy új mód-

² LOBUE–RAKISON 2013.

³ LOSONCI 2017.

szertani eljárást.⁴ Ez a vizuális „kakukktojás” keresési feladat volt. A kísérlet résztvevői négy vagy kilenc kisebb négyzetet láttak a képernyőn, sorokba és oszlopokba rendezve, melyekben képek voltak elhelyezve. Kísérleti elrendezésükben voltak olyan mátrixok, melyekben csak azonos kategóriába tartozó (csak semleges vagy csak negatív) képek voltak, a többi esetben volt egy „kakukktojás”, vagyis célinger az azonos kategóriájú elterelő ingerek között. Amennyiben a kísérletben résztvevők láttak „kakukktojást”, egy billentyű lenyomásával jelezték. A vizsgálatban semleges ingerként gombokat és virágokat, negatív ingerként kígyókat és pókokat használtak fel. A vizsgálat eredményei alapján a vizsgálati személyek a félelem-releváns ingereket sokkal gyorsabban találták meg, mint a félelemirreleváns ingereket, függetlenül azok mátrixban elfoglalt helyzetétől.

Vizsgálatunk során mi is a vizuális kakukktojás keresési módszert alkalmaztuk, mivel megfelelőnek találtuk különböző ingerek összehasonlítására, egy gyerekek számára izgalmas, de nem túlságosan összetett környezetben.

A félelem-releváns ingerek előnye arcokon

Mallan és munkatársai 2013-as vizsgálatuk során állati eredetű félelemkeltő ingereket (kígyók, pókok) és a szociális félelem-releváns stimulusokat (dühös arcok) hasonlítottak össze. Kimutatták, hogy a társadalmi ingerek okozta fenyegetés kevésbé erőteljes, mint az állati ingerek által kiváltott. Az arcok, mint félelem-releváns ingerek, szintén mutatják a negatív inger feldolgozási előnyét.⁵

Számos kutatás zajlott ezen a területen felnőttekkel, kisiskolásokkal és kisgyermekkel egyaránt. LoBue és DeLoache (2010) kutatásait 8-14 hónapos gyermekeken végezték, és vizsgálatuk második részében összehasonlították a csecsemők dühös-boldog és rettegő-boldog arcokra adott reakcióját. A gyermekek szülei ölében ülve figyelték a képernyőn megjelenő képpárokat, a kutatók pedig figyelték és mérték, melyik inger felé pillantanak először, és mely ingereket nézik a leghosszabb ideig. Eredményeik alapján

⁴ ÖHMAN–FLYKT–ESTEVEZ 2001; ZSIDÓ–DEÁK–BERNÁTH 2017.

⁵ MALLAN–LIPP–COCHRANE 2013.

a dühös-boldog párosoknál a csecsemők 52%-a nézett először a dühös, és 48%-a a boldog arcokra. A nézési idők rögzítésével és kiértékelésével együtt szignifikáns különbséget kaptak a kétféle érzélem észlelésében, vagyis eredményeik alapján a félelem-releváns stimulusok észlelési előnye már fiatal korban jelen van.

A másik összehasonlításnál a gyermekek 51%-a nézett először a rettegő, és 49%-a a boldog arcokra, a kutatók így az eredmények összehasonlítása után nem kaptak szignifikáns különbséget az észlelését illetően. A csecsemők tehát nem reagáltak gyorsabban a rettegő, mint a boldog arcokra, szemben LoBue egy korábbi vizsgálatának eredményével.⁶

A pozitív ingerek előnye

Ahogy az előbbi kutatás eredményei is mutatják, a vélemények és a kapott eredmények nem minden esetben mutatnak egyezést. Nem csupán a rettegő arcokkal kapcsolatban nincs egy teljesen egységes elképzelés, hanem a barátságos (boldog arc) és negatív (dühös arc) érzelmi stimulusok kapcsán is felmerülnek a korábbiaknak ellentmondó eredmények.

A kutatások egy másik csoportja a pozitív ingerek feldolgozási előnyét fedezte fel. Waters és munkatársai 2010-ben 29 klinikailag szorongó és 24 egészséges, 8-12 éves gyermek érzelmkifejező arcokra adott válaszait vizsgálták. Az adatgyűjtéshez visual probe task-ot alkalmaztak, melyben a gyermekek mérges–semleges, semleges–semleges, boldog–semleges arcpárokat láttak, és ki kellett választaniuk a célingert, jobb vagy bal gomb lenyomásával. Az eredmények alapján csak a szorongó csoport esetében volt igaz a félelem-releváns ingerek előnye, az egészséges gyermekeknél nem volt kimutatható részrehajlás. Ellenben mindkét csoportnál mérték a pozitív, vagyis boldog arcok feldolgozási előnyét.⁷

Egy 2008-ban végzett, több vizsgálatból álló kutatás végeredményeként a szerzők arra jutottak, hogy az érzelmkifejezés speciális arckifejezései, különösen a mosolygó száj, meggyorsítják a célinger észlelését. Vizsgálatuk

⁶ LOBUE–DELOACHE 2010.

⁷ WATERS–HENRY–MOGG–BRADLEY–PINE 2010.

eredményeként az alapérzelmek közül ők a boldog arckifejezésekre mérték a leggyorsabb válaszokat.⁸ Widen és Russel érzelmi kategóriák elkülönítésének modellje alapján a boldogság koncepciója az első, ami kialakul a gyerekeknél (33 hónapos kor körül). Ezt követi a szomorú vagy dühös, majd körülbelül 41 hónapos korban fogalmazzák meg a félelmet.⁹

Aygun és munkatársai kutatásuk során ebből a modellből indultak ki. Vizsgálódásuk alanyai 24 hónapos, magasabb és alacsonyabb expresszív szókincs készségű gyerekek voltak. Eredményeik közt mérték a pozitív ingerek, vagyis boldog arcok feldolgozási előnyét.¹⁰

Kutatási előzmények

Vizsgálatunk közvetlen előzménye egy Öhman és munkatársai által 2010-ben kidolgozott teória volt, amelynek célja, hogy kibékítse a semleges arcok között elhelyezett érzelmekifejező arcok vizuális keresésével kapcsolatos kutatások egymásnak ellentmondó eredményeit. Elméletük szerint a környező ingerek nagyban befolyásolják az ingerdetektálás sebességét.¹¹

Vizsgálatukban 64 személy vett részt, kiegyensúlyozott nemi aránnyal (32 nő, 32 férfi). A kutatást felnőtt mintán végezték el, a résztvevők átlagéletkora 27 év volt. A vizsgálathoz a The Karolinska Directed Emotional Faces elnevezésű képcsomagot használták, amelyben színészek fotói találhatóak, különböző arckifejezésekkel. A vizsgálati személyeket négy csoportban vizsgálták. Egy fixációs pont körül hat képet láthattak rövid ideig. A kísérletben résztvevőket négy csoportra osztották. Az első csoport tagjai egy kisebb képcsomagból láttak stimulusokat, ami összesen 3 férfi és 3 női színész fotóit tartalmazta, és a körönként bemutatott 6 kép csak egyazon színész képeit tartalmazta, vagyis homogén volt. A második csoport szintén a kisebb képcsomagból, de heterogén csoportosításokat látott (3 férfi, 3 nő). A másik két csoport egy nagyobb csomagból dolgozott, ami összesen 30 női és 30 férfi

⁸ CALVO–NUMMENMAA 2008.

⁹ WIDEN–RUSSEL 2008; WIDEN–RUSSEL 2010.

¹⁰ AYGUN–GOYET–RÄMÄ 2017.

¹¹ ÖHMAN–JUTH–LUNDQVIST 2010.

képet tartalmazott, véletlenszerűen bemutatva. A harmadik csoportban homogén, a negyedikben heterogén volt a képek összetétele.

Az esetek felében csak semleges arckifejezések voltak a fixációs pont körül, a többiben véletlenszerű elhelyezkedéssel egy célinger jelent meg, ami boldog vagy mérges arc volt. Amennyiben a kísérletben résztvevők észlelték a célingert, egy gomb nyomásával kellett jelezniük. A kutatás igazolta, hogy a környező ingerek hatással vannak a detektálási sebességre, a kisebb csomag, vagyis ismerős arcok környezetében hamarabb azonosították a célingereket a vizsgálat résztvevői. Kutatásunk szempontjából egy még érdekesebb eredmény is napvilágot látott. A női boldog arcokat a résztvevők mindig gyorsabban azonosították, mint a női dühös arcokat, hasonlóképpen történt ez a férfi arcoknál is. Azonban hamarabb észlelték a dühös arcokat férfi célinge-
reken és nagy képcsomagból származó ingerkörnyezetben.

A színek hatása

Hayakawa és munkatársai 2011-ben kísérletükkel igazolták a félelem-releváns ingerek gyorsabb detektálását, a résztvevők hamarabb megtalálták a kígyókat, mint a virágokat. Azonban vizsgálatuk itt nem ért véget, kíváncsiak voltak a színek hatására is. Eredményeik kimutatták, hogy habár a félelem-releváns ingerek feldolgozásának előnye itt is megmaradt, de gyorsabban azonosították a kígyókat és virágokat is, amennyiben a fotók színesek voltak.¹² Emiatt vizsgálatunkban mi is a színes képek használata mellett döntöttünk.

Saját életkor iránti elfogultság (OAB)

Az érzelmek kifejező arcokkal kapcsolatos kutatások módszertana mellett a vizsgálati minta is változatos. Legtöbb vizsgálatban felnőtt illetve iskoláskorú

¹² HAYAKAWA–KAWAI–MASAKATA 2011.

gyerekekkel dolgoztak, ugyanakkor ahogyan Widen és Russel is szemléltették, már fiatalabb gyerekek is képesek elkülöníteni az érzelmeket.¹³

Megnövekedett a fiatalabb korosztályban végzett kutatások száma is. Ugyanakkor közös vonása ezeknek a vizsgálatoknak, hogy a mintától függetlenül felnőtt arcokat használtak a kutatók. Mindeközben Anastasi és Rhodes kutatásai igazolták, hogy mind a felnőttek, mind a gyerekek könnyebben azonosítják a saját korosztályukból való emberek arcait.¹⁴ Ezt nevezzük saját életkor iránti elfogultságnak (Own-Age Bias, OAB). Jelenleg még nincs elegendő adat annak megállapítására, hogy milyen hatással van ez a jelenség az érzelemlifejező arcokra adott válaszokra. Azonban mást jelent például a düh megjelenése egy gyermek, illetve egy felnőtt arcán, mind egy gyerek, mind pedig egy felnőtt számára, így eltérő reakciókra is lehet számítani. Jelen kutatásunkban ezért fontosnak tartottuk saját életkor iránti elfogultság lehetséges hatásának figyelembe vételét az érzelemlifejező arcokra adott válaszok esetében. Választásunk a Dartmouth Collage által kidolgozott képcsomagra esett.¹⁵ A képcsomagból származó 1. ábra egy 7 éves kislány dühös arcát mutatja.

1. ábra: *Dühös fiú arc*

Hipotézisek

1. Az óvodások leggyorsabban a közvetlen félelemlifejező ingereket találják meg, ezt követik a boldog, majd a közvetett félelemlifejező célingerek.
2. Az óvodások a saját nemükkel azonos arcokon hamarabb detektálják a célingert.

¹³ WIDEN–RUSSEL 2008.

¹⁴ ANASTASI–RHODES 2005; ANASTASI–RHODES 2012.

¹⁵ DALRYMPLE–GOMEZ–DUCHAIINE 2013.

Módszertan

Résztvevők

A vizsgálatban összesen 71 gyerekkel találkoztunk. Egy előzetes felméréssel kiszűrtük azokat, akik nem ismerték fel a feladatban használt érzelmeket, illetve azoknak az adatait is kivettük az elemzésből, akik feladatvégzés során a célingerek kevesebb, mint felét találták meg. Össességében 40 óvodás, 17 fiú és 23 lány adatait használtuk fel az elemzés során (Átlag=5,65, SD=0,78).

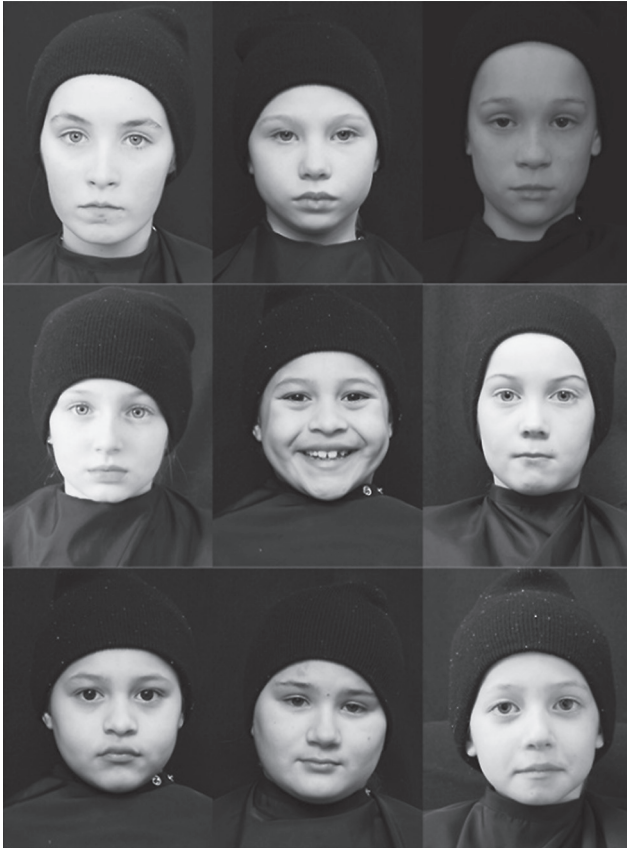
Az adatfelvételre négy különböző óvodában került sor; a kőszegi Központi Művészeti Óvoda és Bölcsőde, Többcélú Közös Igazgatású Köznevelési Intézményben, a szombathelyi Maros Óvodában, valamint a pécsi Nyugati Városrészi Óvoda két tagintézményében. Minden résztvevő esetében a szülők egy aktív beleegyező nyilatkozat aláírásával engedélyezték a gyermekük vizsgálatban történő részvételét.

Eszközök

A vizsgálatához 3x3-as mátrixot állítottunk össze. A résztvevőknek 8 semleges fiú és lány arc között kellett megtalálniuk a semleges ingerekkel azonos nemű, érzelmeket kifejező arcokat. A célingereken megjelenő érzelmek az öröm, a félelem vagy a harag voltak. A célingerek mind a 9 helyen szerepeltek a mátrixban, amelyek véletlenszerű sorrendben, egyszeri alkalommal lettek levétítve.

A teszthez szükséges képeket a Dartmouth gyermekarcokat tartalmazó, 2013-ban közzétett színes fotókat tartalmazó képcsomagjából válogattuk össze, a 6-10 éves korosztályból.¹⁶ A vizsgálat során külön mértük be a fiú és lány arcokra adott válaszok idejét, ennek megfelelően a teszt két szekcióból tevődött össze. A résztvevőknek mindkét részben 27 mátrixon kellett kiválasztaniuk az eltérő arcot. A kész mátrixra példa a 2. ábra.

¹⁶ DALRYMPLE-GOMEZ-DUCHAINE 2013.

2. ábra: Női boldog arc keresése

A képek megjelenítéséhez LG típusú 17"-es érintőképernyőt használtunk, az adatok felvételéhez pedig PsychoPy2 programot futtattunk, mely rögzítette a reakcióidőket és a nyomás koordinátáit. Egy-egy arc kiválasztása után egy smiley jelent meg a képernyőn, hogy biztassa a gyermekeket a vizsgálat folytatására, és fenntartsa az érdeklődésüket a feladat iránt. A jutalmazó kép a vizsgálatvezető gombnyomására tűnt el.

3. ábra: Smiley

Eljárás

Az adatok felvétele minden esetben egyesével történt. A gyerekek a vizsgálatvezetővel elvonultak egy, az óvodák által biztosított külön helyiségbe. A gyermekek önként vettek részt a kutatásban, és minden alkalommal tájékoztatást kaptak, hogy negatív következmények nélkül, bármikor félbehagyhatják a tesztet. Az óvodások kb. 30 cm-re ültek a monitortól, a domináns kezüket használták az inger kiválasztására.

Egy rövid ismerkedés után a vizsgálatvezető tájékoztatta a résztvevőket „a játék” menetéről, és miután meggyőződött a gyerek feladatra való figyelméről, elindította az előzetes felmérést. A feladat megkezdése előtt az óvodások mindhárom célinger kategóriából láttak egy-egy képet, mely segített felmérni, hogy képesek-e az érzelmek felismerésére, és csak az előzetes tesztet sikeresen teljesítők végezték el a célinger kereső feladatot.

Minden vizsgálati személy a saját nemének megfelelő képeket tartalmazó tesztet végezte el elsőként. A vizsgálatvezető felügyelte a tesztet, feljegyezte az esetleges hibákat, illetve az ő gombnyomására jelent meg a következő kép. A résztvevők átlagosan 15-20 perc alatt teljesítették a feladatokat, és jutalomként egy általuk kiválasztott matricát kaptak ajándékba.

Eredmények

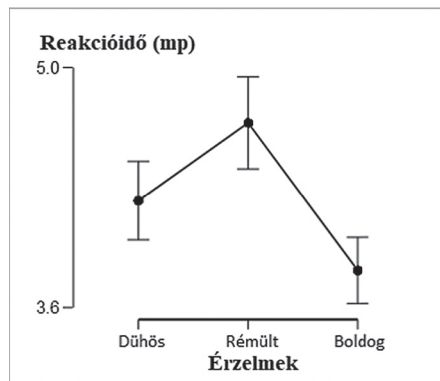
Az eredmények pontossága érdekében a 71 résztvevő közül kiszűrtük azokat, akik a célingereknek csoportonként kevesebb, mint 50%-át találták el. Az adatokat töröltük és semmivel sem helyettesítettük. Az így megmaradt adatok közül csak azok kerültek felhasználásra, amelyek esetében a gyermekek a teszt mindkét szekcióját sikeresen elvégezték.

Összesen 40 óvodás adatait használtuk fel, összetételük 17 fiú és 23 lány (Átlag=5,65, SD=0,78). Az adatok elemzése során kevert mintás varianciaanalízist futtattunk, mivel a nemek teljesítménybeli különbségére is kíváncsiak voltunk. A vizsgált helyzetek, fiú és lány arcok, boldog, dühös és rettegő arckifejezéssel.

Érzelmek összehasonlítása

Megvizsgáltuk, hogy van-e eltérés az érzelmekre adott válaszok tekintetében. A kevert mintás varianciaanalízisen belül a páros összehasonlítást Bonferroni-féle teszttel végeztük. Az érzelmek alapján létrehozott három csoport között szignifikáns különbséget látunk ($F(2,76) = 26,69$; $p < 0,001$), valamint a próba ereje is erőteljes eltérést mutat ($\eta^2 = 0,395$).

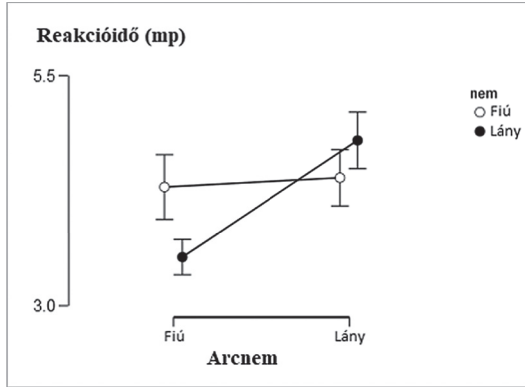
A Bonferroni-féle páros összehasonlításból, melyet a 4. ábra szemléltet, kiderül, hogy a boldog arcokra adott válaszok különböznek a rettegő arcokra adott válaszoktól ($t(40) = 6,58$; $p < 0,001$), az eredmény erőteljesen szignifikáns. A rettegő-dühös ($t(40) = -3,59$; $p < 0,05$) arcok összehasonlításakor is szignifikáns az eltérés. Dühös-boldog arcok ($t(40) = 3,94$; $p < 0,001$) párosításában szintén erősen szignifikáns a különbség.

4. ábra: A célingerek detektálása a három érzelmre bontva

Arcnem és nem összehasonlítása

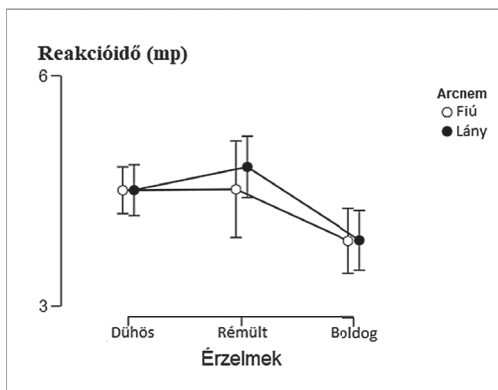
A mátrixban található arcok neme és a vizsgálati személyek neme között szignifikáns kapcsolat van, ráadásul a próba ereje is erős hatást mutatott ki ($F(1,38) = 31,82$; $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,28$), amit a 5. ábra szemléltet.

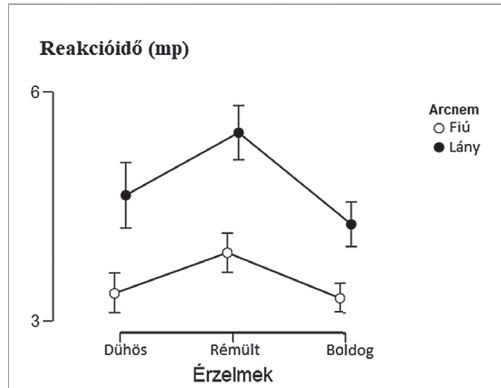
5. ábra: A célingerek detektálási ideje női és férfi arcok esetében

Hármas interakció

A kevert mintás varianciaanalízissel vizsgált hármas kapcsolat, a vizsgálati személyek neme, képeken látható személyek neme és az érzelmek között nincs szignifikáns kapcsolat, és a próba ereje is csak gyenge hatást jelez. ($F(2,76) = 0,28$; $p > 0,05$, $\eta^2 = 0,007$) Az 6. és 7. ábra mutatja be a hármas interakciót.

6. ábra: A fiúk reakcióideje

7. ábra: A lányok reakcióideje

Megvitatás

Az első feltevésünknek, mely szerint a félelem-releváns ingerek élveznek előbbséget a feldolgozás során, jelen eredményeink ellentmondanak. Ugyanakkor igazolást nyert az a hipotézisünk, hogy a gyermekek leglassabban a rémült arcokat detektálják, ami szemben áll LoBue és DeLoache 2010-es, csecsemőkkel végzett kutatási eredményeinek, ahol nem mutattak ki szignifikáns különbséget a rémült és boldog arcokra adott reakciók között.¹⁷

A korábbi hipotézisünkkel szembemenő adatokat a kutatás jelen fázisában nem tudjuk egyértelműen megmagyarázni, de szeretnénk bemutatni néhány fontos tényezőt, illetve lehetséges okot az elvártaktól eltérő eredmények születésére. Ahogy az elméleti háttérben is bemutatásra került, fontos számolni a saját életkor iránti elfogultsággal (OAB). Vizsgálatunk az elsők közé tartozik, mely gyermekek érzelelkifejező gyerekarcokra adott válaszidejét rögzítette, a korábbi eredmények felnőttek fotóinak használatával születtek. Ugyanakkor korábban kifejtésre került, hogy ugyanaz az érzelem mást jelent a gyermekek számára mind felnőtt, mind pedig gyerekarcon. A harag megjelenése egy felnőtt személy arcán tudathatja a gyermekkel, hogy

¹⁷ LOBUE–DELOACHE 2010.

az elvártaktól, a szociális normáktól eltérően cselekszik, és változtatni kell a viselkedésén, ha el akarja kerülni a büntetést. Ez az extrinzik szabályozás.

Ugyanakkor a gyerekek óvodáskorban kezdenek el egyre több időt tölteni kortársaik között, ami együtt jár egy kortársakból álló szociális háló kialakításával. Egy új kapcsolat elkezdésében pedig fontos szerepet játszik a mosoly, ami magyarázat lehet arra, hogy miért a boldog arcokat detektálták leghamarabb a vizsgálatunkban résztvevők korban hozzájuk közelálló arcokon. Némi kiindulási alapot adhat Calvo és Nummenmaa 2008-as felvetése, mely szerint az érzelmet kísérő specifikus arckifejezések, mint a mosoly, megkönnyítik az azonosítást, a célinger semleges környezetben való detektálását.¹⁸

Habár az elmélet nem az érzelmelek azonosításáról és felismeréséről szól, de eredményeink érdekes párhuzamot mutatnak Widen és Russel érzelmi kategóriák elkülönítésével foglalkozó modelljével, mely szerint a boldogság az első elsajátított érzelmi koncepció, ezt követi a düh, majd legvégül a félelem.¹⁹ Második hipotézisünk, hogy az óvodások leggyorsabban a saját nemüknek megfelelő képeken találják meg a célingereket. A fiúknál nem mutatkozott jelentős különbség, a lányok azonban határozottan gyorsabban azonosították a férfi arcképeken a célpontokat, ami ellentétben áll a korábbi elképzelésünkkel.

Lehetséges, hogy a nemek preferált agresszió kifejezési módszereinek különbsége okozza az eltérést. A fiúk esetében például a harag megjelenése az arcon jóval fenyegetőbb lehet az egyén számára, mintha ugyanezt egy lány arcán látná, mivel a fiúk hajlamosabbak agressziójukat tettelesen kifejezni, míg a lányok inkább kapcsolat-megvonással büntetnek. Azonban ez sem mindent lefedő magyarázata a kapott adatoknak. Jelen kutatás csupán az első lépés. A magyarázatok szűkítésének érdekében, az OAB érzelmkifejező arcokra adott válaszokra gyakorolt hatásának megismerésére további vizsgálatok szükségesek.

A kutatás folytatásaként felnőttekkel bővítenénk a mintát, illetve összeállítanánk egy felnőtt arcokat tartalmazó mátrix-sorozatot, a gyerekarckok mintájára. Az új mátrixokat szintén bemérnénk felnőtt, illetve óvodás korosztályon. Az így kapott adatok összevetésével egy lépéssel közelebb kerülhetünk a megoldáshoz.

¹⁸ CALVO–NUMMENMAA 2008.

¹⁹ WIDEN–RUSSEL 2008.

Limitációk és kitekintés

A kutatás során felmerült néhány fejlesztési terület, amelyeknek érdemes lehet figyelmet szentelni a további vizsgálódások során. Az eljárás során a gyerekek összesen 56 mátrixot láttak, 27-et a nemükkel azonos és 27-et a nemüktől eltérő csoportból. Így tehát minden érzelm kétszer kilenc, azaz összesen tizennyolc alkalommal lett bemérve. Ez azonban néhány esetben, különösen fiatalabbaknál jóval meghaladta az átlagos 15-20 percet, és egyes alkalmak akár 45 percet is kitölthettek. Az óvodás korosztály figyelmének fenntartása folyamatosan kihívások elé állítja a vizsgálatvezetőt, ezért érdemes elgondolkozni, mi módon lehetne csökkenteni a feladat megoldásához szükséges időt, így, hogy közben továbbra is valid eredményeket kapjunk.

Habár eredeti terveink alapján háromtól hétéves korig szerettünk volna adatokat felvenni, a tapasztalataink azt mutatták, hogy négy éves kor alatt a gyerekek vagy még nem tudják az előzetes szűrőfeladat során megnevezni az érzelmeket, vagy a kakukktojás-keresési feladat megértése okoz nekik nehézséget. A továbbiakban tehát az adatfelvétel során érdemes inkább az idősebb középső-, illetve nagycsoportos gyerekekre koncentrálni. A kutatásunk még nem teljes. Mindamellett, hogy egy vizsgálatsorozat első lépése csupán, számos új elemet hozott magával, amik még ugyan finomításra szorulnak, azonban reméljük, hogy hozzájárulhatnak egy másfajta szemlélethez, egy másfajta megközelítési módhoz a jövőbeli kutatásokban, illetve az eddig lezajlott vizsgálatok esetében. Amennyiben sikerül igazolnunk a saját életkor iránti elfogultság (OAB) meglétét az érzelmkifejező arcokra adott válaszreakciókban, akkor kutatásunk az óvodások oktatási módszereinek újragondolása mellett az autizmus spektrumába tartozó gyerekek érzelmi, szociális fejlesztésében is támogatást nyújthat, egy, az OAB figyelembevételével kialakított fejlesztési program segítségével.

Rövidítések

- ANASTASI–RHODES 2005 ANASTASI, Jeffrey S. – RHODES, Matthew G.: An own-age bias in face recognition for children and older adults. *Psychon Bull Rev* 12. (2005) 1043–1047.
- ANASTASI–RHODES 2012 RHODES, Matthew G. – ANASTASI, Jeffrey S.: The own-age bias in face recognition: A metaanalytic and theoretical review. *Psychological Bulletin* 138. (2012) 146–174.
- AYGUN–GOYET–RĂMĂ 2017 AYGUN, O., GOYET L. – RĂMĂ P.: Interactions Between Vocabulary Skills and Recognition of Basic Emotion Labels in Two-Year-Olds. 2017.
- CALVO–NUMMENMAA 2008 CALVO, Manuel G. – NUMMENMAA, Lauri: Detection of emotional faces: Salient physical features guide effective visual search. *Journal of Experimental Psychology: General* 137. (2008) 471–494.
- DALRYMPLE–GOMEZ–DUCHAINE 2013 DALRYMPLE, Kirsten A. – GOMEZ, Jesse – DUCHAINE Brad: The Dartmouth Database of Children’s Faces: Acquisition and Validation of a New Face Stimulus Set. *PLoS ONE* 8. (2013) e79131. doi:10.1371/journal.pone.0079131, 2018.05.05.
- HAYAKAWA–KAWAI–MASAKATA 2011 HAYAKAWA, S. – KAWAI N. – MASAKATA, N.: The influence of color on snake detection in visual search in human children. *Scientific Reports*. 2011. doi: 10.1038/srep00080. Epub 2011 Sep 1, 2017.03.30.
- LOBUE–DELOACHE 2010 LOBUE, Vanessa – DELOACHE, Judy S.: Superior detection of threat-relevant stimuli in infancy. *Developmental Science* 13. (2010) 221–228.
- LOBUE–RAKISON 2013 LOBUE, Vanessa – RAKISON, David H.: What we fear most: A developmental advantage for threat-relevant stimuli. *Developmental Review* 33. (2013) 285–303.
- LOSONCI 2017 LOSONCI Adrienn: Ősi és modern félelmek az óvodában. Kognitív pszichológiai műhelymunka. 2017.
- LUNDQVIST–BRUCE–ÖHMAN LUNDQVIST, Daniel – BRUCE, Neil – ÖHMAN, Arne: Finding an emotional face in a crowd: Emotional and perceptual stimulus factors influence visual search efficiency. *Cognition and Emotion* 29. (2015) 621–633.
- MALLAN–LIPP–COCHRANE 2013 MALLAN, Kimberley M. – LIPP, Ottmar V. – COCHRANE, Benjamin: Slithering snakes, angry men and out-group members: What and whom are we evolved to fear? *Cognition and Emotion* 27. (2013) 1168–1180.

- ÖHMAN-FLYKT-ESTEVEVES 2001 ÖHMAN, Arne – FLYKT, Anders – ESTEVES, Francisco: Emotion Drives Attention: Detecting the Snake in the Grass. *Journal of Experimental Psychology* 130. (2001) 466–478.
- ÖHMAN-JUTH-LUNDQVIST 2010 ÖHMAN, Arne – JUTH Pernilla – LUNDQVIST Daniel: Finding the face in a crowd: Relationships between distractor redundancy, target emotion, and target gender. *Cognition and Emotion* 24. (2010) 1216–1228.
- WATERS-HENRY-MOGG-BRADLEY--PINE 2010 WATERS, Allison M. – HENRY, Julie – MOGG, Karin, BRADLEY, Brendan P. – PINE, Daniel S.: Attentional bias towards angry faces in childhood anxiety disorders. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry* 41. (2010) 158–164.
- ZSIDÓ-DEÁK-BERNÁTH 2017 ZSIDÓ András N. – DEÁK Anita – BERNÁTH László: Fenyegető ingerek hatása a kognitív teljesítményre: Áttekintés. *Magyar Pszichológiai Szemle* 72. (2017) 381–399.
- WIDEN-RUSSEL 2008 WIDEN, Sherri C. – RUSSELL, James A.: Children acquire emotion categories gradually. *Cognitive Development* 23. (2008) 291–312.
- WIDEN-RUSSEL 2010 WIDEN, Sherri C. – RUSSELL, James A.: Differentiation in preschooler's categories of emotion. *Emotion* 10. (2010) 651.

Észlelt szülői reakciók a distresszre és hatásuk a serdülők pszichés jóllétére

Detected parental reactions to distress and their effects
on the mental well-being of adolescents

In our research, we investigated the parental reactions to distress, detected by adolescents, the subsystems of attachment, and the impact of difficulties in emotional regulation on the self-actualization of the universal psychological need. During the process, more than 210 students completed the survey package, which contained questions in regards of parental reactions to distress, attachment, emotional regulation, and universal psychological needs. The participants fulfilled two separate questionnaires about their mother and father in the investigation of parental reactions to distress and attachments. For the testing of the results, we designed two individual model considering the maternal, and the paternal sides. The parental reactions to distress had an effect on the dimensions of attachment, these influenced the difficulties in emotional regulation, which ultimately impacted the universal psychological needs. Some of the variables of certain levels even had a direct effect on the self-actualization of the psychological needs.

Irodalmi áttekintés

A kötődés típusaival és hatásaival rengeteg tanulmány foglalkozik. Kutatásunkban serdülők körében vizsgáltuk a distresszre adott szülői válasz, a kötődési dimenziók, valamint az érzelemszabályozási nehézségek kapcsolatát, illetve ezek hatását a serdülők alapvető pszichológiai szükségletmegélésére. Ezen összefüggések feltárásának fontosságát mutatja, hogy az alapvető pszichológiai szükségletek bizonyított összefüggésben állnak a pszichés jólléttel,²⁰ így minden olyan bejósoló kapcsolat feltárása fontos lehet, amely hatással van az alapvető pszichológiai szükségletek megélésének minőségére.

²⁰ PATRICK 2007.

Kötődéelméletek

A kötődés kutatásának történeti áttekintése

A közeli kapcsolatok és azok minősége nagy befolyással bír a pszichés jóllétre, a kötődés kutatása és a kötődéelméletek kidolgozása fontos eszköz volt ennek megértéséhez.

A kötődéssel kapcsolatos első kísérletek HARLOW (1958) nevéhez köthetők, aki – a korai kapcsolatokra helyezve a hangsúlyt – majomkölyköknél a veleszületett kontaktusigényt vizsgálta. A híres „szőronya-drótanya” kísérlet eredményei azt mutatják, hogy a kapcsolat nyújtotta biztonság legalább olyan fontos volt a majomkölykök számára, mint a táplálkozás szükségletének kielégítése. BOWLBY (1958) tekinthető a kötődéelméletek alapjainak lefektetőjének, aki korábbi megközelítések alapján részletesen vizsgálta a jelenséget. Az evolúciós szemlélet szerint a kötődésnek adaptív funkciója van, a védelem szempontjából fontos, míg a pszichoanalízis képviselői szerint az anya, mint szükségletkielégítő „funkció” fontos a csecsemő számára. BOWLBY (1958) elutasítja a pszichoanalitikus elméleteket, úgy véli, a gyermek kötődése anyjához nem a szükséglet-kielégítő funkcióból eredeztethető. Szerinte a kötődés egy önálló, viselkedéses motivációs rendszer, amely a születéstől fogva működik, amolyan veleszületett hajlam egy speciális kapcsolat létrehozására. Terápiás munkája során azt találta, hogy a tünetek és az anyai depriváció, az anyai gondoskodás hiánya között összefüggés van. A kötődés ugyanakkor nem egyenlő a ragaszkodással, sokkal inkább köze van a stressz- és érzelemszabályozáshoz. A kötődési viselkedést jól körülírható helyzetek váltják ki, mint például egy distresszt okozó szituáció, ugyanakkor a rendszer akkor is aktív, ha épp nincs látható kötődési viselkedés. A kötődési rendszer állandó kölcsönhatásban áll a többi rendszerrel, mint pl. félelem, exploráció. A kötődés létrejöttének jellemző viselkedéses jegyei vannak, így például szorongás hatására a kötődési viselkedés megfigyelhetően felerősödik, a gyermek egy számára ijesztő helyzetben azonnal a kötődési személy közelségét és védelmét keresi, egyfajta biztonsági bázist nyújt számára. Ehhez tartozó viselkedéses jegy

a szeparációs szorongás, amely megfigyelhető, ha a gyermeket a kötődési személytől elválasztják, és ez ellen ő tiltakozik.²¹

A kötődés kutatásának áttekintésekor nem lehet elsiklani AINSWORTH és munkatársai (1978) kutatása, az Idegen helyzet kísérlet mellett, melyben a kötődési viselkedéses rendszer és más viselkedéses rendszerek (pl. exploráció) interakcióját figyelték meg. A vizsgálatban a fő megfigyelési szempont az volt, hogy az egy év körüli gyermekek miként reagáltak, ha édesanyjuk egyedül hagyta őket egy idegen szituációban. A helyzetre adott válasz, valamint édesanyjuk visszaérkezésére adott reakcióik alapján három fő kötődési típust állapítottak meg:

- A „B” típusú kötődésű gyermekek biztonságosan kötődnek. Anyára és idegen emberekre megkülönböztetett reakciót adnak, az anyával érzelmetlen kontaktus figyelhető meg. Az anya távozására látható a distressz, visszatéréskor meg tudja nyugtatni a gyermeket.
- Az „A” típusba elkerülő kötődésű gyermekek tartoznak, akiknek érzelmentes kontaktusuk van az anyával, a kötődési személy távozása-kor a manifeszt distressz hiányzik megnyilvánulásából, ugyanakkor a distressz vegetatív jelei jelen vannak. Ezt a típusú kötődést később 2 különböző formára különítették el, így azon belül beszélhetünk *félelemteli és elutasító* kötődésről.
- A harmadik kötődési mintázat a „C” – *ambivalens/ellenálló típus*. Ezek a gyermekek állandó monitorozás alatt tartják a szülőt, távozásakor intenzív distressz-reakció jelentkezik és érzelmi-indulati megnyilvánulások. Ennek oka az anyai viselkedés bejósolhatatlanságában gyökerezik, a gyermek nem tudhatja, mikor számíthat rá és mikor sem.

A korai kapcsolatok meghatározó szerepet játszanak az érzelemszabályozásban, mivel ebben a korai szakaszban a gondozó a felelős azért, hogy segítsen a gyermeknek szabályozni érzelmeit. Példát mutat és a gyermeket érő distressz esetén pedig segít megküzdeni a problémával.²² AINSWORTH és munkatársai (1978) kutatásában az érzelemszabályozás is fontos szempont volt. Kísérletükben megfigyelték, hogy a biztonságosan kötődő gyer-

²¹ RUTTER 1988.

²² LAIBLE 2017.

mekek érzelmkifejezése és érzelmszabályozása egyaránt optimális. Más jellemző viszont az elkerülő, illetve ambivalens kötődésű gyermekekre. Az elkerülő kötődésnél a gyermek bizonytalan, szorongó, érzelmkifejezéseit pedig túlszabályozza, distressz jeleit nem mutatja. Az ambivalens kötődésű gyermek viselkedésére ennek ellenkezője igaz, hiszen rájuk az érzelmkifejezések alulszabályozása jellemző, ennek hátterében a kiszámíthatatlan szülői viselkedés állhat.²³

A kötődéssel kapcsolatban sok elmélet említi a belső működési munkamodellt²⁴, amely az első években szerzett kötődési tapasztalatokon alapul és a személy későbbi kapcsolataira is jelentős befolyással bír. Ekkor megtanulja a gyermek, hogy a kötődési személy mennyire megbízható, szerető, segítő és ezek alapján magára vonatkoztatva, hogy ő maga mennyire hatékony a segítség megszerzésében, mennyire szerethető, valamint a kapcsolat, melyet kialakítottak mennyire biztonságot nyújtó. A gyermek ezek alapján tudja, mit várhat el a kötődési személytől, így azt is, hogy később mit várhat el és hogyan viselkedjen számára fontos személyekkel kapcsolatban. Vitatható, hogy későbbi kapcsolatainkat kizárólag ez a belső működési munkamodell határozná meg. A modell bizonyosan valamelyest stabil, ugyanakkor flexibilitást mutat, több tényező hathat rá, például a serdülőkorban megjelenő változások, új típusú kapcsolatok megjelenése.

A kötődés vizsgálatának új perspektívái

A klasszikus kötődésemelletek a kora gyerekkori kötődést helyezték a középpontba, csak valamivel később jelentek meg a későbbi kötődési viselkedésre vonatkozó vizsgálatok. HAZAN és SHAVER (1987) például Bowlby és Ainsworth kötődésemelletein keresztül vizsgálta a felnőtt romantikus partnerkapcsolatokat. Úgy gondolták, hogy a gyermek-gondozó kapcsolatban és a felnőtt párkapcsolatban ugyanazon motivációs és kötődési rendszerek állnak a háttérben. A kötődés négy fő összetevőjeként azonosították a közelségkeresést, a biztonságos menedéket, a szeparációra adott tiltakozást, va-

²³ JANTEK-VARGHA 2016.

²⁴ BRETHERTON 1999.

lamint a biztonságos bázist. A négy fő vonás mellett különbséggként emelik ki, hogy míg a gyermekkori kötődés egy aszimmetrikus, függő és szexualitástól mentes viszony, addig a párkapcsolati kötődés kölcsönös és reciprok, továbbá szexuális jellege is van. A kötődési rendszer eleinte az anya-gyermek kötődést foglalja magába, majd a gyermek fejlődése és érése, valamint a serdülőkorban bővülő szociális hálója hatással lesz rá, a kortárs kapcsolatok formálják a már említett belső működési munkamodellt.²⁵

A korai kötődéseméletek a kötődési viselkedéseket és azok jellemzőit típusokba sorolták. Később FRALEY, HEFFERNAN, VICARY és BRUMBAUGH (2011) megalkottak egy olyan kérdőívet, mely két dimenzió mentén méri a kötődést, amelyek az elkerülés és szorongás. A *szorongás* alrendszere a kötődési személy (gyermek esetében pl. a szülők) elérhetőségét, közelségét és válasz készségét méri. Ha a személy eltérést észlel a számára optimális közelség és a valós közelség között, fellép a szorongás. Az *elkerülés* dimenziója a kötődési viselkedés szabályozásáért felelős, meghatározza a kötődési személytől való távolságot. AINSWORTH és munkatársai (1978) által kidolgozott kötődési típusok bővített változata – melyben az elkerülő típus két részre oszlik – megfeleltethető a szorongás és elkerülés dimenziók tengelyén létrejövő kombinációknak. Ezek alapján alacsony szorongásértéket mutatnak a biztonságosan kötődő és elutasító elkerülő kötődésű személyek, náluk magasabb ingerküszöb figyelhető meg az elutasítás tekintetében. Ugyanakkor magasabb mértékű szorongást élnek át a félelemteli elkerülők és az ambivalens – vagy más néven elárasztott kötődésű személyek. Utóbbi típusba tartozó gyermekeknél az anya kiszámíthatatlan viselkedése miatt a gyermek sosem tudhatja, mikor várhat megfelelő válasz készséget, így ezek a gyermekek minden distressz szituációban heves jelzést adnak gondozójuk felé, hiszen minél többször jeleznek, annál nagyobb arányú odafigyelést kapnak. A másiktól való távolságot szabályozza az elkerülés alrendszere, így ezen a dimenzióan a biztonságosan kötődő és elárasztott kötődésűek mutatnak alacsonyabb értékeket, míg a két elkerülő kötődési típusba – elutasító és félelemteli – tartozó személyek magasabbakat. Az elkerülés dimenzióját a közelségtől való félelem és a kisebb mértékű bizalom jellemzi.²⁶

²⁵ JANTEK-VARGHA 2016.

²⁶ Uo.

Serdülőkori kötődés

Bár a serdülőkor az önállósodás és a társakba vetett növekvő bizalom ideje, mégis a szülőktől való szándékos távolodás ellenére a serdülők továbbra is náluk keresik a támogatást distressz helyzetben.²⁷ A serdülőkor egy biológiai, kognitív és szociális változások sokaságával dústott időszak, ebből adódóan sok problémát okozhat a gyermek és szülei életében egyaránt. A neurológiai struktúrákban és funkciókban bekövetkező változások az absztrakt gondolkodás és problémamegoldás fejlesztésére szolgálnak, de egyes neurotranszmitterek szintjének változása és hormonváltozás is megfigyelhető, melyek többnyire mind hatással vannak a viselkedésre. A szülőkkel töltött idő lecsökken, a barátokkal töltött idő pedig növekedést mutat, az ébren töltött órák családdal töltött száma akár 21%-os csökkenést mutathat a gyermekkor és serdülőkor között.²⁸

Az élet több területén megjelenő változások a serdülőt egy kötődéssel kapcsolatos dilemma elé is állítják: a szülőkkel való kapcsolat fenntartása miképp valósuljon meg ebben az időszakban, miközben felfedeznek új társas szerepeket és kötődési kapcsolatokat fejlesztenek barátaikkal, romantikus partnereikkel. Fontos, hogy a sikeres átmenet ebben a helyzetben nem a szülőkről való teljes leválással valósul meg. Az egészséges átmenet az autonómia és felnőttkor felé megkönnyíthető a biztonságos szülői kötődés által. Serdülőkorban a kötődés- és a szülők funkciója néhány dologban változást mutat, némelyikben pedig állandóságot. Kora gyermekkorban fontos a közelség, valamint a fizikai elérhetőség, a szülők így tudják biztosítani a gyermek komfort érzetét, mikor egy negatív élethelyzetbe kerülnek. Később a serdülőknél már nincs szükség ugyanolyan fokú közelségre, mivel úgy is érzik a biztonságot, ha tudják, hogy szüleik támogatóak akkor is, ha épp nincsenek jelen. A szülői érzékenység és válaszkészség ugyanakkor továbbra is alapvető kell, hogy legyen a biztonságos kötődés fenntartásában, serdülőkorban is, ez főként az autonómia kialakításában játszik szerepet.²⁹

²⁷ BARBOT-HEINZ-LUTHAR 2014.

²⁸ MORETTI-PELED 2004.

²⁹ Uo.

A biztonságos kötődés ellenére konfliktusok megjelenhetnek a serdülő-szülő kapcsolatban, ezek jelenléte önmagában nem a rossz kapcsolat jele. Előfordulásuk normális, a konfliktuskezelési módok viszont meghatározó fontosságúak. A serdülők, akik megértve érzik magukat szüleik által még egy konfliktushelyzetben is, magabiztosabbak lehetnek, nem kerülnek a konfliktusokat, és nem rohannak idő előtt a függetlenségbe a szüleik támogatása nélkül. A biztonságos kötődés protektív faktor lehet a serdülők számára, hiszen kevesebb érzelmi probléma, jobb szociális képességek és jobb megküzdési stratégiák jellemzik őket.³⁰ LAIBLE vizsgálatában (2007) 117 serdülővel töltetett ki kérdőívcsomagot, amellyel a szülőkhöz és társakhoz való kötődés, szociális viselkedés és érzelmi kompetencia kapcsolatát vizsgálta. A biztonságosan kötődő serdülők szociálisabban kompetensebbek, magasabb fokú érzelmi jártasságra tesznek szert, ezáltal jobbak lesznek empátiás készségeik, érzelemkifejező készségük és érzelmi tudatosságuk is. Mindebben jelentős szerepe van a szüleikkel kialakított közeli kötődési kapcsolatnak. Amit ebben a kapcsolatban tanulnak, fontos szerepet játszik a megfelelő társas viselkedésben. Mivel magasabb fokú empátiával rendelkeznek, ezek a serdülők nagyobb arányban mutathatnak proszociális magatartást, valamint alacsonyabb arányban agresszív viselkedést.³¹ Az alkoholfogyasztás, kábítószer használat szintén alacsonyabb számban fordul elő biztonságos kötődés esetén. Lányoknál kisebb arányú a tinédzserkori terhesség, az étkezési zavarok és a testsúly miatti aggodalom is. Szorongás, depresszió, agresszió és magatartási problémák, illetve bűnözés mind alacsonyabb számban fordulnak elő abban az esetben, ha a serdülő ebben az időszakban is megfelelő kötődési kapcsolatot tud szüleivel fenntartani. A klinikai kutatások szintén az előzőeket alátámasztandó kimutatták, hogy a nem biztonságos kötődés kockázati tényezője lehet kábítószer használatnak, agresszivitásnak és öngyilkosságnak egyaránt.³²

Sok szülő érezheti úgy, hogy kis befolyása van serdülő gyermeke életére, kevés információval rendelkezik az őt érintő változásokról és ezek fontosságáról, észlelhetik a megnövekedett konfliktusok számát, amelyeket személyes visszautasításként élhetnek meg, ám ez téves észlelés, ugyanak-

³⁰ Uo.

³¹ LAIBLE 2007.

³² MORETTI-PELED 2004.

kor a felmerülő kommunikációs nehézségek fényében érthető. Mindezek ellenére ebben az időszakban is ugyanolyan fontos a szülő válaszkészsége, jelenléte és odafigyelése.³³

Serdülők által észlelt, distresszre adott szülői reakciók

Az elmúlt években megkérdőjeleződött az a gondolat, miszerint a szülőknek a serdülőkorban is hasonló befolyása volna a gyermekük viselkedésére, mint egy korai gyermekkori szakaszban. A kötődéssel kapcsolatos kutatások ugyanakkor továbbra is azt bizonyítják, hogy a szülő-gyermek kapcsolat ebben az életszakaszban is nagy hatást gyakorol a serdülő életére, hiszen továbbra is a szülők azok, akik distressz esetén a biztos pontot jelentik. Továbbá pedig az, hogy gyermekük distresszére milyen reakciót adnak, valamint az, hogy a serdülő ezt hogyan észleli, annak szintén jelentős hatása lehet az ő életére, annak több aspektusára.³⁴

A szülőktől való csökkenő függés és kötődés ellenére a serdülők továbbra is biztonságos bázisként tekintenek rájuk, stresszel teli helyzetekben próbálnak ugyanúgy a szülőkre támaszkodni. Amelyik szülő-serdülő kapcsolatban ez megfelelően tud működni, ott egy biztonságos kötődési modell figyelhető meg. Szüleiket ezek a serdülők olyan személyként észlelik, akik alkalmasan reagálnak az ő kötődési jeleikre, bízhatnak megfelelő válaszkészségükben egy distressz helyzetben is, amikor a leginkább vágnak a támogatásra. Ezen tényezők fontossága kiemelendő, hiszen ebben a periódusban a serdülők által észlelt szülői válaszkészség az általuk kifejezett distresszre egy fontos jelző lehet, a szüleikkel való kötődésükre és saját magukra nézve is, ugyanis ez is részét képezi a már említett belső működési munkamodellnek, amely a gyermekkorban észlelt szülői válaszokat tartalmazza és hatással lesz a későbbi kötődési kapcsolatokra is.³⁵ A gyermek distresszére adott negatív szülői válasz következményeket vonhat maga után, alacsonyabb szintű szociális kompetencia és a negatív érzelmek megnövekedett szintje figyelhető meg

³³ Uo.

³⁴ BARBOT-HEINZ-LUTHAR-2014; MORETTI-PELED 2004.

³⁵ BRETHERTON 1999.

ezeknél a serdülőknél. Ugyanakkor a pozitív válasz kedvezőbb társas és érzelmi beállítódást és magasabb szintű kompetencia érzetet eredményezhet.³⁶

A serdülő distresszére adott szülői reakciók tehát hatással vannak a gyermek érzelmi és társas életére egyaránt, a szülői válasz háttérében pedig gyakran a kötődés minősége állhat. A szorongás és elkerülés kötődésdimenziók által létrehozott négy fő típus a következő: biztosságos, elutasító elkerülő, félelemteli elkerülő és elárasztott kötődés. Distressz vagy konfliktus helyzetben a kötődési rendszer aktiválódik, a szülő kötődési stílusa pedig kiterjed az ilyen helyzetekre adott válaszára is. RHOLES és munkatársai (1997) szerint az elkerülő és elárasztott kötődésű kapcsolatot fenntartó felnőttek több negatív reakciót mutatnak szülőként, szülő-gyermek kapcsolatukban. Hasonlóan, azok a szülők, akiknek saját bevallásuk szerint romantikus kapcsolatuk az elkerülő kötődési típussal jellemezhető, kisebb mértékű érzelmi támogatást mutattak gyermekük felé, aki egy fájdalmas kórházi kezelésen esett át, mint a biztosságos kötődésű szülők. Az elárasztott kötődési stratégiájú anyák pedig szorongóbb magatartást mutattak, miközben tinédzser lányukkal jövőbeli terveit és céljait vitatták meg.³⁷

A gyermek distresszére adott szülői válaszokkal kapcsolatos irodalom nem túl kiterjedt, BARBOT, HEINZ és LUTHAR (2014) ugyanakkor összegyűjtötte a szülői reakciók lehetséges kategóriáit, létrehozva ezzel „The Perceived Parental Reactions to Adolescent Distress” kérdőívüket, mely a serdülők által észlelt, distresszre adott szülői reakciókat méri. A kategóriáknál fontos szempont volt a felnőtt kötődési stílusok és szülői szenzitivitás figyelembevétele. A kérdéssort külön anyára és apára állították össze, hiszen úgy gondolták, a serdülőnek külön „forgatókönyve” van érzelmei kimutatására és a törődés fogadására attól függően, hogy melyik szülőjükről van szó. Az általuk meghatározott négy fő kategória: megnyugtató, önfókusz, elkerülés és durvaság. A *megnyugtató* egy támogató közeget teremtő szülő reakciója, aki figyel gyermeke problémáira és próbál segítséget nyújtani. Az *önfókusz* kategóriába olyan reakciók tartoznak, melyekben a szülő a gyermeke distressz állapota miatt maga is hasonló nehéz érzelmi helyzetbe kerül, átveszi a distressz állapotot és rosszabb kimenetel esetén a serdülő feladata lesz, hogy megnyugtassa

³⁶ BARBOT-HEINZ-LUTHAR 2014.

³⁷ Uo.

szülőjét. *Elkerülő* reakciókat ad az a gondozó, aki nem hallgatja meg gyermeke problémáját, nem érdeklődik felőle, inkább próbálja háritani és más felé terelni a problémamegoldást. *Durva* vagy szigorú kategóriába tartoznak azon szülői válaszok, melyek a gyermeket okolják saját nehéz helyzete miatt, mint-ha a serdülő saját distressz állapotát magának köszönhetné.³⁸

A serdülőkorban is kiemelkedő fontosságú tehát a megfelelő kötődés megléte a szülőkkal, valamint distressz esetén a szülő válaszkészsége, ezek ugyanis nagy befolyással bírnak a gyermek érzelmi és társas életére, amelyek mindennapjaikat meghatározzák.

Az alapvető pszichológiai szükségletek és kapcsolatuk a kötődési stílusokkal

Az elmélet három alapvető pszichológiai szükségletet emel ki, melyek az optimális pszichés fejlődés és működés alappillérei: autonómia, kompetencia és kapcsolódás. Az autonómia az önállóság megélését, ön-meghatározás és ön-irányítás szükségletét foglalja magába. Fontos, hogy a személy hű és hiteles legyen saját maga és saját akarata felé, érezze, hogy saját tetteinek ő a kezdeményezője és irányítója. A kompetencia szükségletébe a megfelelés és alkalmasság érzete, valamint a kreativitás tartozik – annak az érzése, hogy a személy képesek végrehajtani azt, amit szeretne és amit kell. A harmadik alapvető pszichológiai szükséglet a kapcsolódás, amely megfelelő szintű ki-elégüléséhez az elfogadás érzete, a közelség és intimitás érzése szükséges, a személynek éreznie kell, hogy hatékony interakciót képes folytatni másokkal. Beletartozik ebbe a személy által fenntartott kapcsolatok minősége is.³⁹

A teljes pszichés egészség mindhárom szükséglettel való elégedettséget magába foglalja, ezek közvetlen kapcsolatban állnak a pszichés jólléttel, meghatározóak az élet számos területén, mint például párkapcsolat, szülő-gyermek kötődés, munka, oktatás és egészség. Hatásuk van a motivációs rendszerre, kontroll-érzetre, a pszichés egészség előremozdítására, de az önbecsüléssel és az étellel való elégedettséggel is kimutatható ezen három alapvető pszichológi-

³⁸ Uo.

³⁹ RYAN–DECI 2000; PATRICK et al. 2007; KORMAS–KARAMALI–ANAGNOSTOPOULOS 2014.

ai szükséglet kapcsolata.⁴⁰ Azon személyek, akik magasabb arányú autonómia és kompetencia szükséglettel való elégedettségéről számoltak be, általában pozitívabbnak élték meg mindennapjaikat, jobb napokat éltek meg, úgy érezték, hogy több pozitív és kevesebb negatív hatás éri őket, továbbá kevesebb testi problémáról számoltak be, mint pl. fejfájás, alvási nehézségek vagy gyomorpanaszok.⁴¹ Az alapvető pszichológiai szükségletekkel való elégedettség negatív korrelációt mutat a distresszel, a depresszióval és a szorongással is.⁴²

A kötődés számos pszichés tényezővel mutat kapcsolatot, kutatások alapján az alapvető pszichológiai szükségletmegélésre is nagy hatást gyakorol. A nem biztonságos kötődés erősen korrelál a pszichés distresszel, ahogyan a depresszív tünetekkel is a mindennapokban. KORMAS, KARAMALI és ANAGNOSTOPOULOS (2014) kutatásukban egyetemistáknál vizsgálták az alapvető pszichológiai szükségletmegélés kapcsolatát a kötődési szorongással és depresszív tünetekkel. Eredményeik szerint a magasabb arányú kötődési szorongás az alapvető pszichológiai szükségletekkel való alacsonyabb elégedettségéhez vezethet, ami hozzájárulhat a depresszív tünetek mindennapokban való megjelenéséhez is. A biztonságos kötődésű személyek magasabb szintű alapvető pszichológiai szükségletekkel való elégedettségéről számoltak be. Ebből következhet, hogy amennyiben valakinek ilyesfajta pszichés szükségleteit – pl. autonómia szükségletét – támogatják, abban az esetben ez jobb szükségletmegéléssel párosul, mindamellet, hogy kapcsolatát érzelmi bizalom és biztonságos kötődés jellemzi.⁴³ Ahogyan a kedvező pszichológiai szükségletmegélés, úgy a kötődési személyhez tartozó biztonság érzete is kapcsolódik a pszichés jólléthez. LA GUARDIA, RYAN, COCHMAN és DECI (2000) szerint az autonómia, valamint a kompetencia szükségletének megélése és az azzal való elégedettség erősen bejósolja a kötődési személyhez való biztonságérzetet. Ennek oka abban gyökerezhet, hogy a személy egy biztonságosan kötődő kapcsolatban képes az alapvető pszichológiai szükségletei kedvező megélésére, ezáltal elégedettebb is lesz. Kutatások tehát bizonyították a kötődési biztonság és az alapvető pszichológiai szükségletmegélés kapcsolatát. A biztonságos kö-

⁴⁰ PATRICK et al. 2007; KORMAS–KARAMALI–ANAGNOSTOPOULOS 2014.

⁴¹ PATRICK et al. 2007.

⁴² KORMAS–KARAMALI–ANAGNOSTOPOULOS 2014.

⁴³ PATRICK et al. 2007; KORMAS–KARAMALI–ANAGNOSTOPOULOS 2014.

tődés és a pszichológiai szükségletmegélés összefüggésbe hozható a pszichés jólléttel is, ami pedig a mindennapi élet minőségének meghatározója.

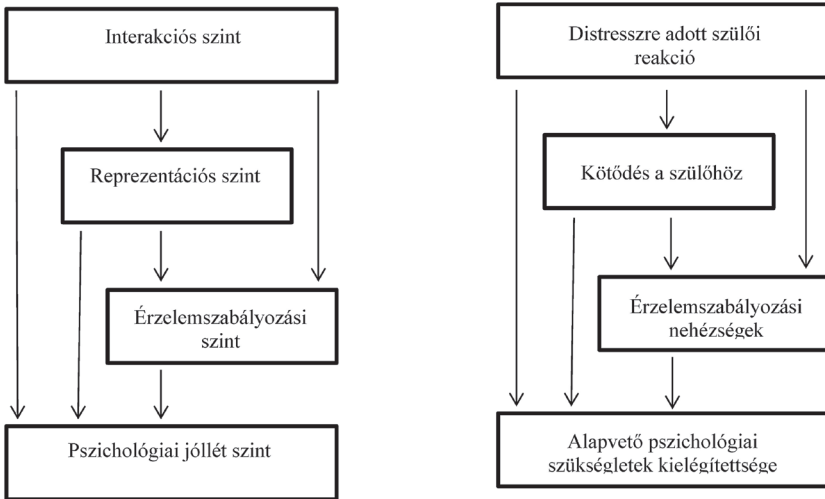
Célkitűzések

Kutatásunk fő célja a serdülők alapvető pszichológiai szükségletmegélésébe való bepillantás volt. Ehhez vizsgáltuk, hogy azok a serdülők, akik különböző módon kötődnek a szüleikhez, különböző válaszokat kapnak az őket ért distressz szituációban, illetve ezekből adódóan különböző érzelemszabályozási stratégiákkal rendelkeznek, miként élik meg mindennapjaikat. Az alapvető pszichológiai szükségletek közé sorolható az autonómia, a kompetencia, valamint a kapcsolódás. A serdülők által észlelt, distresszre adott szülői reakciók típusai, továbbá a kötődés két dimenziója – elkerülés és szorongás – és az érzelemszabályozási nehézségek hatását egyaránt vizsgáltuk arra nézve, hogy ezek miként jósolják be az autonómia, illetve kompetencia megélését, valamint a kapcsolódási szükségletek kielégítettségét.

Kutatásunk alapját egy elméleti modell képezte (1. ábra), amely egyes szintjeinek megfeleltethetőek a fentebb leírt változók. Mivel egy feltáró jellegű vizsgálatról van szó, így jelen esetben hipotéziseinket maga az elméleti modell, illetve az abban található feltételezett kapcsolatok foglalják magukba. Legfelül az interakciós szint áll, amelyben a serdülő a kötődési személyhez fordul egy őt ért distressz miatt, ez a személy – jelen esetben a szülő – pedig erre valamilyen típusú választ ad, legyen az akár pozitív, vagy éppen negatív. A kötődési személy által adott válasz meghatározó erővel bír a reprezentációs szintre, ahol a különböző kötődési típusok találhatóak, jelen esetben ezek a két kötődési dimenzió tengelyén helyezkednek el, amelyek az elkerülés és a szorongás. Feltételeztük, hogy míg egy megnyugtató típusú pozitív válasz alacsonyabb kötődési elkerülést és szorongást von maga után, addig a negatívabb, valamint kevésbé hatékony választípusok (önfókuszú, elkerülő, durva válasz) inkább magasabb elkerüléssel és szorongással járnak.

A két kötődési dimenzió hathat az érzelemszabályozásra; feltevésünk szerint magasabb szintű érzelemszabályozási nehézségekkel jár a kötődési elkerülés és a szorongás megléte, hiszen a kötődési elkerülés egy túlszabályozó rendszer, amelyben a distressz nem kerül kimutatásra, míg a szorongásnál

az érzelmek alulszabályozása az általános, ahol a kötődési rendszer akkor is bekapcsol, amikor nincs veszély helyzet. Mindez pedig befolyásolja a negyedik szintet, vagyis a pszichológiai jóllét szintjét, amely a felsőbb szintekhez alkalmazkodik, azok határozzák meg, hogy az alapvető pszichológiai szükségletek kielégülése milyen szinten tud végbemenni. Az érzelemszabályozási nehézségek megjelenése negatívan befolyásolja az említett szükségletek megélésének mértékét, ezen túl pedig a pszichológiai jóllét szintjét közvetlen módon is befolyásolhatja az interakciós szint, illetve reprezentációs szint egyaránt. Ezek alapján tehát a megnyugtató választípus például kedvezően, a negatív válaszok (önfókuszú, elkerülő, durva) pedig negatívan alakíthatják a szükséglet kielégülését, a kötődési elkerülés és szorongás magasabb szinten pedig szintén csökkent szükségletmegéléshez vezethet. Ezen kívül az interakciós szint is állhat közvetlen kapcsolatban az érzelemszabályozással, vagyis egy kedvezőtlen distresszre adott reakció közvetlen úton előidézheti a serdülőnél az érzelemszabályozási nehézségeket.

1. ábra: Az elméleti modellek

Vizsgálat bemutatása

Minta bemutatása

A vizsgálatban használt kérdőívcsomagot 241 középiskolás diák töltötte ki, a hiányos adatok miatt 31 fő kizárásra került, a statisztikai elemzéseket a végső 210 fős mintával végeztük. A 210 főből 85 férfi és 125 női kitöltő, átlag életkoruk 15, 27 év (szórás: 1,103 év). A vizsgálati személyeknek választ kellett adniuk arra, hogy kollégiumban élnek-e (34 igen, 176 nem), illetve, hogy kivel élnek együtt: anyukájával és apukájával 160 diák, anyukájával és nevelőapukájával 16, apukájával és nevelőanyukájával 3, csak anyukájával 26, csak apukájával 3, valamint szüleitől távol valamilyen rokonnal 2 diák él. A statisztikai elemzések komplexitásának kezelhető szinten tartása végett nem vettük figyelembe a nemzet, kort, kollégiumi-, illetve családi körülményekre vonatkozó demográfiai adatokat, ezek vizsgálatba való beépítésére a későbbiekben sor kerülhet, amely részletesebb kifejtése a limitációkat taglaló fejezetben történik. A vizsgálat kezdete előtt a diákok szülei beleegyező nyilatkozatokat kaptak, melyeket abban az esetben kellett kitölteni visszajuttatniuk, amennyiben nem engedélyezték gyermekük vizsgálatban való részvételét. A kérdőívek kitöltése teljes mértékben anonim és önkéntes volt.

Mérőeszközök bemutatása

A kérdőívcsomag, melyet a középiskolás diákok kitöltöttek – a már említett demográfiai kérdéseken kívül – 4 részből állt. Az első fő részben a serdülők által észlelt distresszre adott szülői reakciók kérdőíves mérése történt. A következőben a szülő-gyermek kötődésre vonatkozó kérdésekre kellett választ adniuk a diákoknak. Az első két kérdőívet mind anyára, mind pedig apára vonatkozóan kitöltötték a serdülők. A harmadik részben érzelmszabályozási nehézségekkel kapcsolatos kérdéssort, a negyedikben pedig az alapvető pszichológiai szükségleteikre vonatkozó kérdéseket kaptak.

Az említett négy kérdőív részletes bemutatása:

1. Az első kérdőív – melyet mind anyára, mind pedig apára vonatkozóan kitöltöttek a diákok – a *serdülők által észlelt distresszre adott szülői reakciókat* mérte.⁴⁴ A kérdőív 12 tételből áll, melyre 5 fokú skálán adtak választ a kitöltők. A kérdéssor 4 változóval dolgozik, melyek a következők:
 - *megnyugtató* – mely egy megnyugtató, együtt érző szülői reakciót tükröz (pl. „félreteszi a dolgait és igazán rám figyel”),
 - *önfókusz* – amely változó tételei szerint a szülő átveszi a distressz állapotot és inkább a serdülő feladata lesz a megnyugtató (pl. „anyanyira aggódni kezd, hogy a végén nekem kell megnyugtatom”),
 - *elkerülés* – a szülő elhárítja a problémát és annak megoldását, figyelmen kívül hagyja a serdülő distresszét (pl. „próbálja kerülni a témát vagy próbál átsiklani felette”),
 - *durvaság* – egy támadó szülői reakciót tükröz, a gyermeket okoló magatartást méri a változó (pl. „engem okol, hogy ilyen helyzetbe hoztam magam”).

2. A kötődés mérésére a *Kapcsolati struktúrák kérdőívet* használtuk, mely FRALEY, HEFFERNAN, VICARY és BRUMBAUGH (2011) nevéhez fűződik, magyar adaptálását BIRKHOFFER és KÖKÖNYEI végezte (2008) és JANTEK és VARGHA (2017) publikálta. A 9 tételt 7 fokú skálán értékelhették a diákok, anyára és apára vonatkozóan egyaránt. A kérdőív a szorongás és elkerülés dimenzióin/alrendszerin keresztül méri a kötődést.
 - *szorongás* – a kötődési személy elérhetőségét, válaszkészségét ellenőrzi, ha a személy eltérést észlel a számára optimálisnak vélt közelség és a valós közelség között, szorongás lép fel (pl. „Aggódok, hogy anyám nem törődik annyira velem, mint én vele”),
 - *elkerülés* – a kötődési viselkedés szabályozásáért felelős dimenzió, a magasabb pontszám a kötődési viselkedés erőteljesebb deaktívációját jelzi (pl. „Inkább nem mutatom ki anyámnak, hogy mit érzek mélye a szívemben”).

⁴⁴ PRAD; BARBOT–HEINZ–LUTHAR 2014.

3. Az érzelemszabályozás méréséhez a GRATZ és ROEMER (2004) által kidolgozott, majd KÖKÖNYEI (2008) által magyarra fordított *Érzelemszabályozási Nehézségek Kérdőívet* (DERS) használtuk, melyet Gratz és Roemer érzelemszabályozás definíciójuk operacionalizálására dolgoztak ki. A kérdőív 36 tételt tartalmaz, melyekre 5 fokú Liker típusú skálán kell választ adnia a kitöltőnek. 6 szempont alapján méri a személy érzelemszabályozási nehézségeit és stratégiáit. A 6 faktor a következő: *érzelmi reakciók elfogadhatatlansága, nehézségek a célirányos viselkedés fenntartásában, impulzuskontroll nehézségek, érzelmi tudatosság hiánya, érzelemszabályozó stratégiákhoz való csökkent hozzáférés, érzelmi tisztaság hiánya*. Vizsgálatunkban az eredmények jól követhetősége érdekében csak a kérdőív összpontszámával dolgoztunk, így a faktorok részletesebben nem kerülnek kifejtésre.
4. Az *Alapvető Pszichológiai Szükségletek Skála*⁴⁵ a diákok alapvető pszichológiai szükségletmegélését volt hivatott mérni. Ezek megélésének lehetősége hatással van arra, hogy a serdülők hogyan érzik magukat a mindennapokban, milyenek a kapcsolataik. Ezen kérdőív 9 állítást tartalmazott, melyeket 7 fokú skálán értékeltettek a tanulók. A kérdőív által felmérhető három változó:
- *autonómia* – mennyire élik meg önállóságukat (pl. „Úgy érzem, szabadon eldönthetem, hogyan élem az életemet.”),
 - *kompetencia* – mennyire érzik magukat kompetensnek (pl. „Az ismerőseim azt mondják, hogy jó vagyok abban, amit csinálok.”),
 - *kapcsolódás* – milyen kapcsolatot ápolnak ismerőseikkel, barátaikkal (pl. „A körülöttem lévő emberek törődnek velem.”).

Eredmények

Vizsgálatunk során több típusú statisztikai próbát alkalmaztunk: az anyai és apai reakciók, illetve kötődésdimenziók összehasonlítására kétmintás

⁴⁵ BPNS; RYAN–DECI 2000.

t-próbát, külön a két szülőnél az egyes változók összehasonlításához Pearson-féle korrelációt alkalmaztunk. A szülői reakciók alapvető pszichológiai szükségletekre vonatkozó hatását, a kötődési dimenziókon és érzelmszabályozáson keresztül többszörös hierarchikus lineáris regresszióval vizsgáltuk. A kérdőívek által mért változók átlag- és szórásértékeit, valamint a skálák belső megbízhatóságát a dolgozat mellékletben található *1. táblázat* foglalja össze.

Az anyára és az apára vonatkozó értékelések összehasonlítása

Azon változókat, melyeket anyára és apára vonatkozóan egyaránt kitöltöttek a serdülők, kétmintás t-próba segítségével vetettük össze. Ezek eredményei a melléklet *2. táblázatában* találhatóak. A serdülők által észlelt, distresszre adott szülői válasz változói a megnyugtató, az önfókusz, az elkerülés, valamint durvaság, a kötődés két dimenziója pedig az elkerülés és a szorongás. A distresszre adott észlelt durvaságon kívül a többi változó mentén szignifikáns különbségeket találtunk az anyai-, illetve apai értékek között. Ezek a két szülő közti azon különbségeket mutatják meg, hogy a serdülő miképp látja szüleiével való kapcsolatát, miként észleli egyik, vagy másik szülője reakcióját az őt érő distressz szituációban.

Az anyák szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a megnyugtató típusú reakcióban, mint az apák. Ezek alapján a serdülők distressz helyzetben gyakortább érzik az anya felől a megnyugtató, támogató magatartást, mint az apa felől. Az önfókusz szintén az anyákra jellemzőbb, vagyis a serdülők úgy érzik, hogy egy őket ért distressz szituációban gyakrabban az anya az, aki maga is szorongó állapotba kerül, az apáknál ez az észlelt reakció kevésbé jellemző az eredmények alapján. Ugyanakkor az apák szignifikánsan magasabb pontot értek el az elkerülő reakcióban, valamint a két kötődési dimenzióban is. A serdülők úgy észlelték, hogy az apa gyakrabban próbál hártani distressz helyzetben, mint az anya. Az apa sokkal inkább hagyja figyelmen kívül a problémát, valamint a kötődési elkerülés és kötődési szorongás dimenzió is kedvezőtlenebb értékekkel rendelkeznek, mint az anyák. A serdülők ezek alapján az apa személyét távolabbinak érzik a kötődés terén is.

Az apára vonatkozó eredmények

Az apai változók összefüggése az érzelemszabályozási nehézségekkel és az alapvető pszichológiai szükségletek kielégülésével

A négy kitöltött kérdőív változóinak kapcsolatát, azok apára vonatkozó eredményeit a melléklet 3. táblázata ismerteti.

A serdülő által észlelt, distresszre adott megnyugtató apai válasz szignifikáns negatív korrelációt mutatott a kötődési elkerüléssel, kötődési szorongással, valamint az érzelemszabályozási nehézségekkel is. Ezek alapján amennyiben az apa részéről a serdülő megnyugtató magatartást tapasztal egy distressz helyzetben, úgy kevésbé érzi magát távol az apától, kevésbé jellemzi a kötődési szorongás és kisebb valószínűséggel tapasztal érzelemszabályozási nehézségeket, mint abban az esetben, ha az apa reakciója nem megnyugtató. Pozitív összefüggés látható ugyanakkor az apai megnyugtató, valamint az alapvető pszichológiai szükségletek változói között. Tehát, ha a serdülő által észlelt apai reakció megnyugtató, akkor autonómia, kompetencia és kapcsolódás szükségletmegélése kedvezőbb lesz. Ezáltal jobban megéli önállóságát, kompetensebbnek érzi magát és kapcsolataiban jobban tapasztalja a közelség érzését is.

Az apa részéről tapasztalható önfókuszú reakció egy serdülő által átélt distressz helyzetben szignifikáns együttjárást mutatott az érzelemszabályozási nehézségekkel. Amennyiben a gyermek által átélt distressz hatására az apa maga is szintén hasonló állapotba kerül, akkor a serdülőnél nagyobb arányban jelenhetnek meg érzelemszabályozási nehézségek, mint azoknál a serdülőknél, akiknél apai részről nem jelenik meg ilyen reakció. Az apa felől tapasztalt elkerülő és durva reakció szignifikánsan pozitív kapcsolatot mutatott a kötődési elkerüléssel és szorongással. Amennyiben a serdülő úgy érzi, hogy az apa nem hallgatja meg, nem figyel problémájára – tehát elkerülő magatartást mutat –, vagy éppen szigorral reagál, és a serdülőt okolja, abban az esetben megjelenik a kötődési szorongás és elkerülés, a gyermek távolinak érzi az apát, illetve fél az apa szeretetének elvesztésétől. Szintén együttjárást találtunk az említett két változó mentén az érzelemszabályozási nehézségekkel kapcsolatban is. Azoknak a serdülőknél, akik distresszükre

az apa felől ilyen elkerülő vagy durva reakciót észlelnek, magasabb arányban lehet érzelmszabályozási nehézségük, mint azoknak, akik nem ilyen típusú apai reakcióval találkoznak. Az apa elkerülő és durva magatartása negatív korrelációt mutatott az alapvető pszichológiai szükségletekkel, beleértve az autonómia, kompetencia és kapcsolódás szükségletét is. Vagyis, ha a serdülő úgy érzi, hogy distresszére az apa elkerülő vagy durva magatartást mutat, akkor az ő alapvető pszichológiai szükségletmegélése problémába ütközik, támogató közeg nélkül nehezen éli meg autonómiáját, kevésbé érezheti magát megfelelőnek, alkalmasnak és kapcsolódási nehézségei is lehetnek.

Mindkét kötődési dimenzió szignifikánsan pozitív kapcsolatban állt az érzelmszabályozási nehézségekkel. Hasonlóan az elkerülő és durva distresszre adott reakciókhoz, magasabb arányban léphetnek fel érzelmszabályozási nehézségek azoknál a serdülőknél, akik az apával való kötődésnél problémákat tapasztalnak, távolabbinak érezhetik az apát, mint azt ők igényelnék, illetve jobban tartanak az apa szeretetének elvesztésétől. A kötődés két dimenziója, továbbá az érzelmszabályozási nehézségek is negatív korrelációt mutattak az alapvető pszichológiai szükségletekkel, tehát amennyiben az apa nem tűnik elérhetőnek, illetve nem érezhető válaszkészsége, akkor a serdülő alacsonyabb szintű alapvető pszichológiai szükségletmegélésről számolhat be, mint azon társai, akik biztonságosabb szinten kötődnek az apához. Érzelmszabályozás tekintetében pedig annak a serdülőnek, akinek érzelmszabályozási nehézségei vannak, alapvető pszichológiai szükségletmegélése szintén nehézségekbe ütközhet, beleértve ebbe az autonómia megélést, a kompetencia érzését és a kapcsolódás szükségletét.

Az apára vonatkozó distresszre adott reakciók, kötődési dimenziók
és érzelmszabályozási nehézségek hatása az alapvető pszichológiai
szükségletmegülésre

Annak megállapítására, hogy a serdülők által észlelt, distresszre adott apai reakciók, az apára vonatkozó kötődés és az érzelmszabályozási nehézségek miként befolyásolják az alapvető pszichológiai szükségletmegélést, többszörös lineáris regressziók sorozatát végeztük.

Az első két elemzésben arra voltunk kíváncsiak, hogy az apára vonatkoztatott kötődés két dimenzióját miképp befolyásolják a distresszre adott szülői reakciók változói. Ezek eredményeit a melléklet 4. *táblázata* foglalja össze.

A distresszre adott apai reakciók az apára vonatkozó kötődési elkerülés varianciájának 55%-át, a kötődési szorongás varianciájának 32%-át magyarázták. Mindkét kötődési dimenzió mentén azt találtuk, hogy az apai megnyugtató reakció fordított arányban, az elkerülő válasz pedig egyenes arányban befolyásolta a kötődési elkerülést és kötődési szorongást. Ezek alapján amennyiben a serdülő a distressz helyzetére egy megnyugtató apai választ kap, akkor kisebb mértékű az apa-serdülő kötődésben az elkerülés és a szorongás. Ugyanez fordítottan igaz az elkerülő szülői válasza, tehát a serdülő distresszére adott elkerülő apai válasz magasabb kötődési elkerülést és szorongást jósol be, vagyis az apát távolinak és kevésbé válaszkesznek észlelheti a serdülő.

A következő hierarchikus többszörös lineáris regresszió elemzésben azt vizsgáltuk, hogy a distresszre adott szülői reakciók változói, valamint ezen felül a két kötődési dimenzió miképp befolyásolják az érzelemszabályozási nehézségeket. Ennek eredményei a melléklet 5. *táblázatában* találhatók. A distresszre adott szülői reakciók változói alkotják az 1. modellt, amelyek megtalálhatóak a 2. modellben is, ami ezeken kívül kiegészült még a két kötődési dimenzióval. Az 1. modell változói 15%-át magyarázták az érzelemszabályozási nehézségek varianciájának, míg a 2. modell – a kötődési elkerüléssel és szorongással kiegészülve – újabb 7%-át magyarázta a distresszre adott reakciókon felül.

Az 1. modell alapján az önfókusz és az elkerülés pozitív bejósoló erővel bírt az érzelemszabályozási nehézségekre. Ezek alapján, ha a serdülő distresszére elkerülő vagy az apa részéről is distresszt megjelenítő reakciót kap, akkor az előrevetítheti az érzelemszabályozási nehézségek megjelenését. A 2. modellt tekintve megállapíthatjuk, hogy minél elkerülőbb és szorongóbb az apára vonatkozó kötődés, annál gyakoribb érzelemszabályozási nehézségekről számoltak be a serdülők, mivel a két kötődési dimenzió szignifikáns hatást gyakorolt ezekre. Továbbá összevetve az 1. és 2. modell eredményeit, az elkerülés, mint észlelt distresszre adott reakció szignifikáns hatása eltűnt, így valószínűsíthetően ez a kötődési dimenziókon keresztül érvényesíti hatását az érzelemszabályozási nehézségekre.

A következő három hierarchikus többszörös lineáris regresszió elemzésben azt vizsgáltuk, hogy három egymásra épülő modell miképp jósolja be az alapvető pszichológiai szükségletmegélést, vagyis az autonómia, kompetencia, valamint a kapcsolódás szükségletének megélést. Az eredmények alapján láthatóvá válik, hogy miképp befolyásolják a distresszre adott apai reakciók, ezeken felül a kötődési dimenziók, mindezekon felül pedig az érzelemszabályozási nehézségek az alapvető pszichológiai szükségletmegélést. Az eredményeket a melléklet 6. táblázata foglalja össze. Az 1. modellt elemezve megállapítható, hogy a serdülő által tapasztalt megnyugtató reakció mindhárom szükséglet kielégüléséhez szignifikánsan és egyenes arányban járult hozzá, tehát egy ilyen észlelt apai reakció elősegítheti az alapvető pszichológiai szükségleteket megfelelő mértékű kielégülését. Az 1. modellnél maradván, látható, hogy az önfókuszú apai válasz negatív hatással bírt az autonómia szükségletére, az elkerülés pedig a kapcsolódásra. Az önfókuszú szülői reakciónál a serdülő distressz helyzetére a szülő – jelen esetben az apa – maga is hasonlóan szorongó helyzetbe kerül. Amennyiben a serdülők ilyen típusú választ tapasztalnak, az eredmények alapján csökkent mértékű autonómiát élhetnek meg. Az elkerülő reakció pedig bejósolhat kapcsolódási szükségletekben megjelenő nehézségeket, ezek a serdülők kevésbé élik meg az elfogadást, közelséget.

A 2. modellben a kapcsolódás szükségleténél a kötődés dimenziói nem járultak hozzá szignifikáns eredményekkel a modellhez. Ugyanakkor az autonómia és kompetencia szükségletben mutatkozó varianciát szignifikánsan jósolta be a modell. A kötődési dimenziók beemelése viszont el-tűntette a megnyugtató reakció szignifikáns hatását az autonómia és kompetencia szükségletére nézve, vagyis azt feltételezhetjük, hogy ez a típusú serdülő által észlelt apai reakció a kötődési elkerülés és szorongás dimenzióján keresztül gyakorolt hatás a két alapvető pszichológiai szükségletre és azok kielégülésére.

A 3. modell az előzőekhez képest az érzelemszabályozási nehézségekkel bővült, ami mindhárom szükséglet bejósolására fordítottan gyakorolt hatást. Minél több érzelemszabályozási nehézséggel küzd tehát a serdülő, annál kevésbé éli meg autonómiáját, kapcsolódási szükségleteit mindennapjaiban, valamint annál kevésbé érzi magát kompetensnek. Az érzelemszabályozási nehézségek bekerülése az autonómia és kompetencia kielégültsége esetében

minden egyéb változó szignifikáns hatását eltüntette, vagyis ezek a változók feltételezhetően az érzelemszabályozáson keresztül hatottak az autonómia és kompetencia szükséglet megélésére. A kapcsolódási szükséglet esetében a megnyugtató reakció szignifikáns hatása megmaradt. A distresszre adott megnyugtató apai válasz tehát közvetlen módon is kifejtette kedvező hatását a kapcsolódási szükséglet kielégítésére.

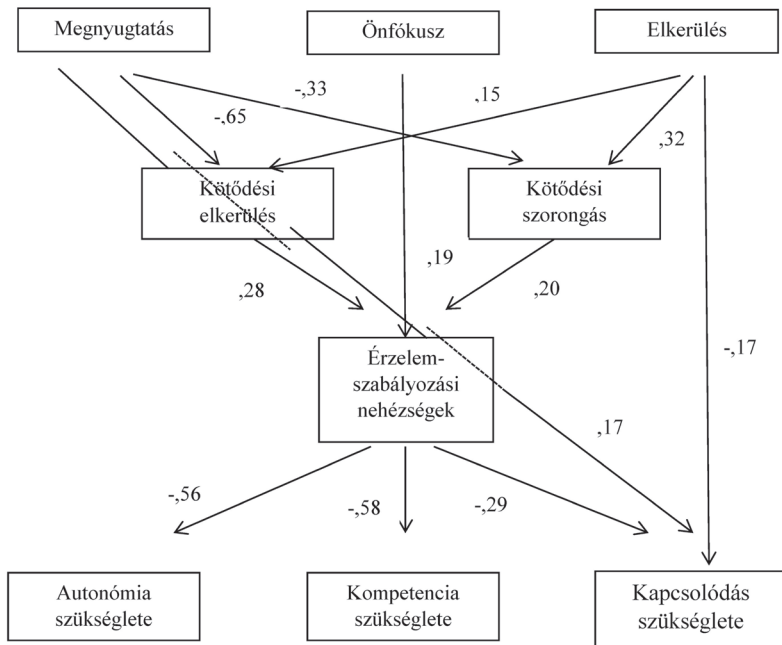
Az apára vonatkozó modell áttekintése

A fent említett hierarchikus rendszerek együttes tesztelésére megalkottunk egy átlátható modellt, amely összefoglalja a változók közti összes szignifikáns kapcsolatot. Az apára vonatkozó modellt a 2. ábra foglalja össze. A modell statisztikai szempontból megfelelő illeszkedést mutatott: $\chi^2_{(19)} = 19,781$; $p > 0,4$; CFI = 0,999; TLI = 0,998; RMSEA = 0,014 (CI90% = 0,000 – 0,063).

A modell legfelső szintjén a serdülők által észlelt, distresszre adott szülői reakció típusai helyezkednek el – a durvaság kivételével, ez a változó nem hozott szignifikáns eredményeket. Fő célunk az egyes szinteken elhelyezkedő változók alapvető pszichológiai szükségletekre gyakorolt hatásának feltérképezése volt. A modellben feltüntetett változók közül némelyek direkt, mások indirekt hatást gyakorolnak az egyes alapvető pszichológiai szükségletek kielégülésére. A direkt hatásban az adott változó egyenes úton járul hozzá a szükséglet kedvező, vagy épp kedvezőtlen megéléséhez. Erre jó példa jelen esetben a megnyugtató reakció, valamint az elkerülő reakció kapcsolódási szükségletre gyakorolt direkt hatása. Míg a szülő felől észlelt megnyugtató válasz a kapcsolódási szükséglet pozitív megéléséhez járulhat hozzá közvetlen módon, addig az elkerülés ezzel ellentétben kisebb mértékű kapcsolódás, közelség megéléshez vezethet. Indirekt hatásnál a változó nem közvetlen úton, nem magára a szükségletre hat, befolyása egy másik szinten lévő változón keresztül figyelhető meg. Az önfókuszú reakció egyik szükségletre sem bír szignifikáns közvetlen befolyással, sokkal inkább az érzelemszabályozási nehézségeken keresztül fejt ki hatását. A megnyugtató, valamint elkerülő válaszok a kapcsolódásra gyakorolt közvetlen hatások mellett a kötődési dimenziókon keresztül is hatnak az egyes

szükségletek kielégülésére, ugyanakkor ez nem mondható el az önfókuszú reakcióról, ami a kötődéstől függetlenül csak az érzelemszabályozási nehézségeken keresztül érvényesíti negatív hatását a szükségletmegélésre. Összefoglalva tehát az egyes változók befolyását az alapvető pszichológiai szükségletmegélésre, elmondható, hogy a megnyugtató, valamint elkerülő reakciók közvetlen hatást gyakorolnak a kapcsolódási szükségletre, ezen felül a kötődési elkerülésre, valamint kötődési szorongásra is. A kötődési elkerülés és szorongás egyaránt hatást gyakorol az érzelemszabályozási nehézségekre, amit az önfókuszú reakció – a kötődési dimenziókat megkerülve – szintén bejósol. Az érzelemszabályozási nehézségek pedig végül hatást gyakorolnak az összes alapvető pszichológiai szükséglet kielégülésére, beleértve ebbe az autonómia-, és a kompetencia érzését, valamint a kapcsolódás szükségletét egyaránt.

A megnyugtató közvetlen pozitív hatása miatt a serdülő – amennyiben ilyen típusú reakciót tapasztal az apa felől distressz helyzetben – sokkal inkább érezheti a közelséget, biztonságot és intimitást kapcsolataiban. Ezen kívül a megnyugtató reakció a kötődési elkerülés és szorongás kisebb szintjét is eredményezi, amelyek kisebb arányú érzelemszabályozási nehézségeket jósolnak be. Amennyiben pedig nincsenek, vagy csupán kisebb mértékű érzelemszabályozási nehézségei vannak a serdülőnek, akkor az alapvető pszichológiai szükségletmegélése kedvezőbb lesz, önállóbbnak és kompetensebbnek, alkalmasabbnak érezheti magát, kapcsolatait is megfelelőbbnek érezheti. Abban az esetben viszont, ha a serdülő saját distresszére egy elkerülő, hárító apai választ észlel, az fentebb megnyugtató reakciónál leírt összes szinten negatív hatás érvényesül. A kapcsolódásra gyakorolt közvetlen negatív hatásán kívül az elkerülő reakció magasabb szintű kötődési elkerüléssel és szorongással jár együtt, ez a serdülő nem érzi elég közelinek és válaszkésznek az apát, amiből kifolyólag érzelemszabályozási nehézségei lehetnek, ami pedig kedvezőtlenül hat az alapvető pszichológiai szükségletek megélésére. Az önfókuszú reakció közvetlenül idéz elő érzelemszabályozási nehézségeket, amelyek pedig azt eredményezik, hogy a serdülő kevésbé éli meg önállóságát, alkalmasságát és kapcsolataiban is problémákba ütközhet.

2. ábra: Az apai változók hatásait összefoglaló modell

Az anyára vonatkozó eredmények

Az anyai változók összefüggése az érzelemszabályozási nehézségekkel és az alapvető pszichológiai szükségletek kielégülésével

Az apához hasonlóan, a serdülők anyára vonatkozóan is kitöltötték az általuk észlelt distresszre, valamint kötődésre vonatkozó kérdőíveket. Ezek eredményeit és kapcsolatukat az érzelemszabályozási nehézségekkel és az alapvető pszichológiai szükségletekkel a mellékletben található 7. táblázat foglalja össze.

Az apánál megfigyelhető eredményekhez hasonlóan az anyánál is negatív korreláció mutatkozott a megnyugtató distresszre adott reakció és a kötődési dimenziók között. Tehát a serdülő, amennyiben distresszére megnyugtató

anyai választ tapasztal, abban az esetben megfelelőnek érzi az anya közelségét és válasz készségét. Az anyai megnyugtató magatartás a kötődés két dimenzióján kívül az érzelmszabályozási nehézségekkel is szignifikánsan negatív kapcsolatot mutatott, vagyis a serdülők, akik problémájára az anya odafigyel, és támogató magatartást mutat, kevésbé küzdenek érzelmszabályozási nehézségekkel, mint azok a serdülők, akiknél az anya kevésbé támogató a distresszes helyzetben. Szignifikánsan pozitív korreláció mutatkozott viszont a megnyugtató és az alapvető pszichológiai szükségletmegélés között. Ezek alapján, ha a serdülő a fentebb írtak szerint megnyugtató választ kap distressz helyzetére, akkor alapvető pszichológiai szükségletmegélése kedvezőbb lesz, jobban megéli önállóságát, kompetensebbnek érezheti magát és kapcsolatai minőségét is pozitívabbnak ítélni.

Az anya önfókuszú reakcióját tekintve csak a kötődési elkerüléssel, valamint érzelmszabályozási nehézségekkel kapcsolatban találtunk szignifikáns összefüggéseket – még hozzá pozitív irányban. Amennyiben a serdülő által átélt distressz miatt az anya maga is hasonlóan szorongó helyzetbe kerül, akkor ez magasabb arányú kötődési elkerüléssel járhat, mintha az anya maga nem kerül distresszes állapotba. Ezek a serdülők távolinak érezhetik az anyát, nem érzékelhetik megfelelőnek válasz készségét. Az önfókusz a kötődési elkerülésen kívül pozitív összefüggést mutat még az érzelmszabályozási nehézségekkel, tehát az anyáknál – hasonlóan, mint az apáknál – az ilyen típusú serdülő által észlelt reakció érzelmszabályozási nehézségek megjelenéséhez vezethet.

Az anya irányából tapasztalt elkerülő és durva típusú válasz hasonló eredményeket mutattak. Az ilyen típusú reakciók szignifikáns együttjárást mutattak mindkét kötődési dimenzióval, valamint az érzelmszabályozási nehézségekkel is. Ebből következik, hogy amennyiben a serdülő az anya felől elkerülő reakciót észlel distressz helyzetére, vagy éppen szigorú, vádló választ kap, az kötődési elkerüléssel és szorongással, valamint érzelmszabályozási nehézségekkel járhat együtt. Továbbá az elkerülő és durva distresszre adott reakciók szignifikánsan negatív kapcsolatot mutattak az alapvető pszichológiai szükségletmegéléssel, ez alól kivételt képez a durvaság kapcsolódási szükségletre gyakorolt hatása, ahol nem találtunk szignifikáns korrelációt. Ezek alapján egy negatív anyai válasz – legyen az elkerülés, vagy durvaság – negatív hatást gyakorol az alapvető pszichológiai szükségletek

megélésére, tehát csökkent autonómia-, és kompetenciaérzéssel, valamint kapcsolódási nehézségekkel járhat együtt – ez utóbbi csupán az elkerülő magatartásra igaz.

Mindkét kötődési dimenzió szignifikáns összefüggést mutatott az érzelmszabályozási nehézségekkel, vagyis a kötődési elkerülés és szorongás egyaránt érzelmszabályozási nehézségekkel járhat együtt. A kötődési dimenziók szignifikáns negatív kapcsolatot mutattak mindhárom alapvető pszichológiai szükséglettel, tehát a serdülők, akik távolabbinak érzik az anyát, mint azt ők igényelnék, valamint nem érzik megfelelőnek válaszkészségét, kedvezőtlenebb alapvető pszichológiai szükségletmegélésről számoltak be. Hasonlóan ehhez, az érzelmszabályozási nehézségek is szignifikáns negatív kapcsolatot mutattak az alapvető pszichológiai szükségletmegéléssel.

Az anyára vonatkozó distresszre adott reakciók, kötődési dimenziók és érzelmszabályozási nehézségek hatása az alapvető pszichológiai szükségletmegélésre

Az anyánál annak megállapítására, hogy a serdülők által észlelt, distresszre adott anyai reakciók, az anyára vonatkozó kötődés és az érzelmszabályozási nehézségek miként befolyásolják az alapvető pszichológiai szükségletmegélést, hasonlóan jártunk el, mint az apai változónál.

Első lépésként az észlelt, distresszre adott anyai reakció kötődési dimenziókat bejósoló hatását teszteltük többszörös lineáris regresszió elemzés segítségével. Ennek eredményeit a melléklet 8. táblázata foglalja össze. A distresszre adott anyai reakciók az anyára vonatkozó kötődési elkerülés varianciájának 41%-át, a kötődési szorongás varianciájának 34%-át magyarázták. Mindkét kötődési dimenzió esetében látható, hogy az anyai megnyugtató, mint distresszre adott reakció szignifikánsan negatív hatást gyakorolt rájuk, tehát amennyiben a serdülő megnyugtató választ kap distressz helyzetére, akkor kisebb arányban jelentkezik anyával való kapcsolatában a kötődési elkerülés és szorongás. Az önfókuszú, valamint durva distresszre adott reakciónál szignifikáns pozitív hatás találtunk a kötődési elkerülés dimenziójára nézve, tehát azon anyák serdülő gyermekei, akik ilyen típusú választ kapnak distressz helyzetükre, gyakrabban érezhetik távolabbinak és kevésbé válasz-

késznek az anyát. Az elkerülő, hárító típusú szülői válasz pedig hasonlóképp jósolta be a kötődési szorongást.

Az apai elemzésekhez hasonlóan az anyára vonatkozó eredményeknél is 2 modellel vetettük össze az eredményeket a következő szinten hierarchikus többszörös lineáris regresszió elemzés segítségével. Az 1. modell tartalmazza a distresszre adott szülői reakciók változóit, a 2. modell pedig a kötődési dimenziókkal egészíti ki az elsőt. Ennek eredményei a dolgozat mellékletének 9. táblázatában található. Az érzelmszabályozási nehézségek varianciájának 13%-át magyarázó 1. modellel túl, a 2. modell annak további 9%-át magyarázta. Az 1. modell eredményeit nézve megállapítható, hogy az anya felől észlelt megnyugtató reakció szignifikánsan negatív hatással volt az érzelmszabályozási nehézségekre. Tehát annak a serdülőnek, aki az anya felől támogató választ kap egy distressz helyzetben, kevesebb érzelmszabályozási nehézséggel kell szembenéznie.

A 2. modellben a két kötődési dimenzió szignifikáns bejósolója volt az érzelmszabályozási nehézségeknek. Vagyis az eredmények alapján azok a serdülők, akik anyával való kapcsolatukban kötődési elkerülést és kötődési szorongást észlelnek, több érzelmszabályozási nehézségről számoltak be. Az anyai megnyugtató hatás szignifikáns hatása eltűnt a 2. modellben, a két kötődési dimenzióval való kiegészülés miatt. Ebből arra következtethetünk, hogy az anyai megnyugtató válasza kötődési elkerülés és szorongás mérséklésén keresztül fejt ki hatását az érzelmszabályozási nehézségek mérséklésére. Hárommodelles hierarchikus többszörös lineáris regresszió elemzéssel vizsgáltuk az anyai változókat (distresszre adott észlelt reakciók, kötődési dimenziók), valamint az érzelmszabályozás bejósoló erejét az alapvető pszichológiai szükségletmegélésre vonatkozóan. Ennek eredményeit mutatja be a melléklet 10. táblázata.

Az érzelmszabályozási nehézségek mindhárom alapvető pszichológiai szükséglet megélésére szignifikáns negatív hatást gyakoroltak, vagyis amennyiben a serdülő érzelmszabályozási nehézségekről számolt be, kedvezőtlenebbnek gondolta önállóságának és kompetenciájának, valamint kapcsolati szükségleteinek megélését is. A kapcsolódási szükségleteknél az érzelmszabályozási nehézségek változó minden korábbi modellben megjelenő szignifikáns hatást kiolt, vagyis a kapcsolódás szükségletére egyetlen másik változó sem gyakorol direkt hatást. Az autonómia, valamint kom-

petencia szükségletére ugyanakkor ez nem igaz, mivel mindkettő szükséglet megélésére pozitív befolyással bír az anyai megnyugtató reakció még a 3. modellben is. Ez a típusú distresszre adott válasz közvetlen módon gyakorol szignifikáns pozitív hatást az autonómia és kompetencia szükségletének kielégülésére. Továbbá az anyára vonatkozó kötődési elkerülés szignifikánsan negatív bejósoló erővel bír az autonómia szükségletére nézve, tehát azok a serdülők, akik anyával való kapcsolatukban kötődési elkerülésről, az anyától való távolságérzetéről számolnak be, kevésbé érzik úgy, hogy meg tudják élni önállóságukat a mindennapokban.

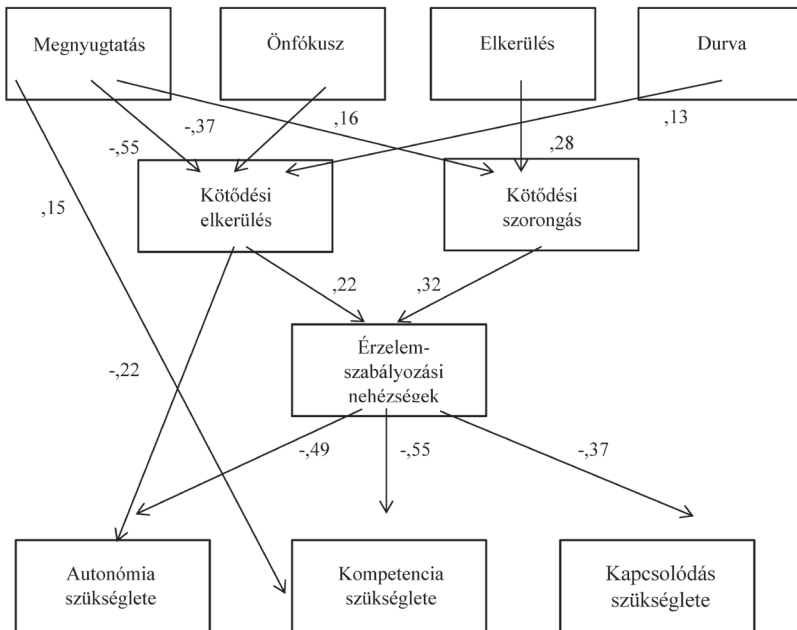
Az anyára vonatkozó modell áttekintése

Az apai elemzésekhez hasonlóan, az anyáknál leírt következtetések tesztelésére is összeállítottunk egy modellt, melyben csak a szignifikáns eredmények szerepelnek. Az anyára vonatkozó modellt a 3. ábra tartalmazza. A modell statisztikai szempontból megfelelő illeszkedést mutatott: $\chi^2_{(25)} = 32,404$; $p > 0,1$; CFI = 0,990; TLI = 0,982; RMSEA = 0,038 (CI90% = 0,000 – 0,071). A modell struktúrája és felépítése követi az apáknál bemutatott modellét, a durva típusú reakcióval kiegészítve, amely változó az apáknál ugyan nem, de az anyák esetében már mutatott szignifikáns kapcsolatokat. Ebben az esetben is a modell alapján jól követhető, hogy a serdülő által észlelt, distresszre adott szülői reakció típusai, a kötődési dimenziók, valamint az érzelmszabályozás milyen módon befolyásolják az egyes alapvető pszichológiai szükségletek megélését. A legfelső szinten a distresszre adott anyai reakció típusok találhatóak, majd a kötődés két dimenziója – az elkerülés és a szorongás, ezután az érzelmszabályozási nehézségek, legvégül pedig az autonómia, kompetencia és kapcsolódás szükséglete áll.

Az apai modellnél leírtakhoz hasonlóan, az anyára vonatkozó modellnél is találhatunk direkt, illetve indirekt hatásokat egyaránt. Direkt hatást gyakorol például a kompetenciára a distresszre adott megnyugtató reakció, vagyis ez a változó függetlenül attól, hogy a kötődésben jelen van-e elkerülés vagy szorongás, esetleg van-e érzelmszabályozási nehézség, közvetlenül pozitív befolyással bír a kompetencia szükségletének kedvező mértékű megélésére. Ezen kívül még egy szignifikáns direkt hatás figyelhető meg az anyai mo-

dellben, ez pedig a kötődési elkerülés hatása az autonómia szükségletére. Ez egy negatív bejósoló erővel bíró kapcsolat, tehát amennyiben a serdülő távolinak érzi az anyát, esetleg nem érzi megfelelő mértékű válaszkészségét, akkor kedvezőtlen mértékű szükségletmegélésről számolhat be az autonómia terén, úgy érezheti, hogy nem tudja megfelelő mértékben megélni önállóságát.

A modellen végighaladva elmondható tehát, hogy szignifikáns hatást gyakorol a kötődési elkerülésre a megnyugtató, önfókuszú és durva reakció, kötődési szorongásra pedig a megnyugtató, valamint elkerülő distresszre adott válasz. A megnyugtató mindkét kötődési dimenzióval negatív kapcsolatban áll, míg a többi reakció típus pozitív hatással bír a kötődés alrendszerére, tehát az önfókuszú és durva válasz, valamint az elkerülő szülői válasz esetén megjelenik a kötődési szorongás, illetve távolabbinak érezhetik ezek a serdülők az anyát, mint azt ők igényelnék. Az apai modellhez hasonlóan, mindkét kötődési dimenzió hatást gyakorol az érzelemszabályozásra, vagyis, ha a serdülő kötődési elkerülésről és szorongásról számol be, akkor érzelemszabályo-

3. ábra: Az anyai változók hatásait összefoglaló modell

zási nehézségek is megjelenhetnek nála. Az érzelemszabályozási nehézségek pedig negatívan befolyásolják mindhárom alapvető pszichológiai szükséglet kielégülését. Ezáltal azok a serdülők, akik több érzelemszabályozási nehézségről számolnak be, kevésbé élik meg önállóságukat, kevésbé érzik magukat alkalmasnak, kompetensnek, és kapcsolódási nehézségeik lehetnek.

Megvitatás

A serdülőkor a dinamikus fejlődés, a nagyléptékű változások időszaka. A biológiai és kognitív változásokon kívül számos szociális, társas életben történő változás is végbemegy. Ez a szakasz az önállósodás ideje, növekszik a társakba vetett bizalom, megindul a szülőktől való távolodás. Ugyanakkor az is bizonyított tény, hogy a távolodás vágyától függetlenül a serdülőknek ugyanolyan szükségük van a szülő támogató válaszára, mint korábban, hiszen ekkor még ugyanolyan biztonsági bázisként, kötődési személyként tekintenek rájuk, mint korábban. A biztonságos kötődés hiánya számos problémához vezethet serdülőkorban – mint pl. magatartási problémák, érzelmi problémák – ugyanakkor megléte a gyermek pozitív fejlődéséhez járulhat hozzá ebben a szakaszban is, nagy hatással lehet érzelmi tudatosságára és empátiás készségeire egyaránt.⁴⁶ Ezen tények alátámasztására saját kutatásunk is alkalmas, hiszen a serdülő distresszére adott szülői reakciók, valamint a kötődési dimenziók vizsgálata során kiderült, hogy mind a distresszre adott válaszok, mind pedig az elkerülés és a szorongás kötődési dimenziók szignifikáns hatást gyakorolnak az érzelemszabályozásra, valamint alapvető pszichológiai szükségletmegélésre egyaránt.

Az általunk vizsgált tényezők, vagyis a distresszre adott reakciók, a kötődési dimenziók, az érzelemszabályozási nehézségek, valamint az alapvető pszichológiai szükségletmegélés mértéke közötti kapcsolatok feltárása fontos eredményekkel szolgált, amelyek megfelelnek a témában található szakirodalomban leírtaknak és ki is egészítik azt. A serdülő által észlelt, distresszre adott választípusok közül a megnyugtató reakció a kötődési dimenziókkal negatív korrelációt mutatott, tehát a serdülők, akik egy őket ért distressz

⁴⁶ MORETTI–PELED 2004; BARBOT–HEINZ–LUTHAR 2014.

esetén a kötődési személytől pozitív, odaforduló választ tapasztaltak, kisebb arányban számoltak be kötődési elkerülésről vagy szorongásról. Ennek köszönhetően szüleikkel való kapcsolatuk kiegyensúlyozottabb, biztonságosabbnak tűnik számukra, hiszen nem tapasztalnak szeparációs szorongást, illetve nem kerülik el szüleiket.⁴⁷

A választípusok és a kötődési dimenziók együtt járásán túl fontos vizsgálni ezek érzelemszabályozással való kapcsolatát is. Korábban bizonyítást nyert, hogy a biztonságosan kötődő serdülők sikeresebbek érzelmeik szabályozásában, mint azon társaik, akik a kötődés nem biztonságos formáiról számoltak be.⁴⁸ Vizsgálatunkban hasonló eredményeket kaptunk az érzelemszabályozással kapcsolatban. Anyára és apára vonatkozó elemzéseink egyaránt kimutatták, hogy az elkerülő, valamint durva választípus, illetve a két kötődési dimenzió – elkerülés és szorongás – esetében együtt járás figyelhető meg az érzelemszabályozási nehézségekkel kapcsolatban. Tehát azok a serdülők, akik negatív választ kaptak egy distressz helyzetben, illetve kötődési elkerülésről számoltak be – vagyis nem érezték szüleiket elég válasz késznek vagy támogatónak –, valamint kötődési szorongást tapasztaltak, nagyobb arányban mutatták jeleit érzelemszabályozási nehézségeknek is. Vagyis a negatív szülői válasz és a nem megfelelő kötődési kapcsolat érzelemszabályozási nehézségekkel járhat a serdülőnél. A korábbiakban említett eredmény, miszerint a megnyugtató szülői válasz negatív korrelációt mutatott mindkét kötődési dimenzióval, kiegészül azzal, hogy ez a reakció típus az érzelemszabályozási nehézségekkel is negatív kapcsolatot mutat. Ennek alapján azoknál a serdülőknél, akik ilyen pozitív választ kapnak egy negatív élethelyzetben, nem csupán kisebb arányú kötődési elkerülés és szorongás figyelhető meg, de érzelemszabályozási nehézségek is kisebb eséllyel jelennek meg náluk. Ezen eredmények jól illeszkednek korábbi vizsgálatokhoz, illetve fontosságukat alátámasztja, hogy a biztonságosabban kötődő serdülők bizonyítottan magasabb szintű empátiás készségekkel rendelkeznek, érzelmi tudatosságuk és érzelm kifejező készségük is megfelelőbb.⁴⁹ Ezeket az érzelmekkel kapcsolatos jártasságokat a serdülők a közeli kötődési kapcsolatból tanulják.

⁴⁷ KOBAK–SCEERY 1988.

⁴⁸ COOPER–SHAVER–COLLINS 1998; LAIBLE 2007.

⁴⁹ ZIMMER–GEMBECK et al. 2017.

Mivel ezeket a társas viselkedésben fontos tényezőket megtanulják, kevesebb agressziót mutatnak, és kisebb arányban figyelhető meg ezeknél a serdülők-nél érzelmszabályozási nehézség is.⁵⁰

A szülői reakció típusok, a kötődési dimenziók és az érzelmszabályozási nehézségek korrelációinak feltárása után fontos kitérni ezek kapcsolatára a serdülők pszichés jóllétével. A három alapvető pszichológiai szükséglet megé- lése és az ezekkel való elégedettség közvetlen hatással van a pszichés jóllétre, vagyis, ezáltal a mindennapi életre, annak több területére. Egy olyan személy, aki mindhárom alapvető pszichológiai szükségletének kielégülésével elége- dett, jobbnak élheti meg a mindennapokat, úgy érezheti, hogy több pozitív és kevesebb negatív hatás éri. Kutatások bizonyítják, hogy a kötődési szemé- lyhez való biztonságos kötődés szintje hatással van erre a pszichés jóllétre, va- lamint fontos tény, hogy a nem biztonságos kötődés erős kapcsolatban áll a pszichés distresszel, valamint a depresszív tünetekkel a mindennapi életben.⁵¹ Hasonló eredményeket kaptunk vizsgálatunk során. A kötődési elkerülés, va- lamint kötődési szorongás megléte – többnyire az érzelmszabályozási nehé- ségeken keresztül – kedvezőtlen alapvető pszichológiai szükségletmegéléssel járt együtt. Egy nem biztonságos kötődésben, ahol a serdülő távolinak, elér- hetetlennek és nem megfelelően válasz késznek érzi a szülőt, úgy gondolhatja, hogy nem tudja megfelelő szinten megélni önállóságát, nem elég alkalmas fel- adatai elvégzésére, továbbá kapcsolataiban szintén tapasztalhat nehézségeket. Ezzel szemben, ha a serdülő megnyugtató és támogató választ kap distresszé- re, az lehet egy biztonságos kötődés jele, ami közvetlen módon hozzásegítheti a kedvezőbb pszichológiai szükségletmegéléshez. Érezheti, hogy amennyiben a szülő, mint támogató, biztos háttér jelen van, bátrabban mer önállósodni és sokkal inkább érezheti, hogy képes végrehajtani az adott feladatot.

Az egyes változók kapcsolatainak vizsgálata után fontos említést tenni ar- ról, hogy a kötődési személy distresszre adott választípusait, illetve a kötődési dimenziókat eltérő mértékben érezték jellemzőnek a serdülők a két szülőre nézve. Az anyák részéről szignifikánsan magasabb arányban észlelték a ser- dülők megnyugtató szülői választ, illetve kisebb arányú kötődési elkerülésről és szorongásról számoltak be, mint az apák esetében. Az anyával kapcsolat-

⁵⁰ MORETTI-PELED 2004; LAIBLE 2007.

⁵¹ PATRICK et al. 2007; KORMAS-KARAMALI-ANAGNOSTOPOULOS 2014.

ban ez egy magasabb arányú, biztonságosabb kötődést jelezhet, valószínűleg az anyát elfogadóbbnak, válaszkézsőbbnek érzik, a vele való kapcsolatban a közelség-távolság megfelelőbb a serdülők igényeinek, mint ahogyan az apa felől tapasztalják. A megnyugtató szülői válasz a már bemutatott eredmények alapján negatív kapcsolatban áll a kötődési elkerülés és szorongás dimenzióival, ezért ez tekinthető egy újabb bejósoló erőnek arra nézve, hogy a serdülők esetleg biztonságosabbnak tarthatják a kötődési kapcsolatukat az anyával. A serdülők szerint az apák nagyobb arányban mutatnak elkerülő magatartást, akár egy a serdülőt ért distressz szituációban, akár pedig a kötődés terén. Ez később oka lehet annak, hogy a serdülő kevesebb érzelmet mutat ki az apa felé, kevésbé osztja meg vele problémáit. Bár bizonyított tény, hogy mindkét szülőhöz ugyanolyan kötődés fűzheti a gyermeket, illetve mindkét személy ugyanolyan megfelelő gondozó és kötődési személy lehet, ennek ellenére érvényesülnek egyéb tényezők, amelyek hatással lehetnek a serdülő-szülő kapcsolatra nézve. A kulturális meghatározottságból adódóan általánosságban az anya tölt több időt a korai időszakban a gyermekkel, így valószínűleg túlnyomórészt ő lesz az elsődleges kötődési személy is. Ebből adódóan a későbbiekben továbbra is az anya személye jelentheti a biztonságos bázist, ő az, aki a legtöbb distressz jelzésre reagál és kielégíti a felmerülő szükségleteket.⁵²

A vizsgálat legfőbb részére – az apai és anyai változókra futtatott útvonal-elemzésekre – áttérve látható, hogy az eredmények igazolták és finomították a kutatási célkitűzésben bemutatott elméleti modellünket, illetve az azzal kapcsolatban megfogalmazott feltevéseinket. Általánosságban elmondható, hogy a szülői reakciótipusok, a szülőkkel kapcsolatos kötődési dimenziók az alapvető pszichológiai szükségletmegélés minőségét meghatározzák – olykor mindezt az érzelemszabályozáson keresztül –, ugyanakkor az általánosítás mögé pillantva látható, hogy az apai-, illetve az anyai hatások között itt szintén különbségek mutatkoznak. Ebből adódóan az előzőekben tárgyalt szülői eltérések fontossága a két útvonal elemzés esetében is megmarad, hiszen a distresszre adott válaszok, valamint a kötődési dimenziók másképp segítik elő vagy éppen gátolják a serdülők szükségleteinek kielégülését a két szülő esetében. A korábbiakban bemutatott modellekben direkt, illetve indirekt hatások láthatóak. A direkt hatások modellünkben olyan közvetlen bejósoló erővel

⁵² COLLINS–RUSSEL 1991; LIEBERMAN–DOYLE–MARKIEWICZ 1999; WALL–ARNOLD 2007.

rendelkező kapcsolatok, amelyek nem a modell több változóján végighaladva érvényesítik hatásukat az alapvető pszichológiai szükségletmegélésre, hanem egyenes úton befolyásolják azokat. A két szülőre vonatkozó útvonalakat összehasonlítva a legfontosabb ezen direkt hatások megfigyelése, hiszen az anyai és apai modellt nézve más-más változóknál láthatóak közvetlen hatások. Míg az anyánál az alapvető pszichológiai szükségletek közül a kompetencia és az autonómia, addig az apánál a kapcsolódási szükséglet megélésének minősége az, amire az említett változók befolyással bírnak. Az anya esetében ez a direkt hatás a megnyugtató szülői választól, valamint a kötődési elkerüléstől indul, apánál pedig a megnyugtató és az elkerülő típusú reakciók irányából. A serdülő által észlelt, distresszre adott megnyugtató, odafigyelő és támogató reakció mindkét szülőnél pozitívan hat tehát a pszichés szükségletekre, anyánál a kompetenciára, apánál pedig a kapcsolódásra. Amennyiben az anya pozitív, megnyugtató választ ad gyermeke distresszére, akkor a serdülő nagyobb arányban érzi magát kompetensnek, megfelelőnek és alkalmasnak. Az apa részéről érkező megnyugtató válasz pedig a serdülő kapcsolataira nézve lesz pozitív hatással, ugyanis jobban meg tudja élni a közelséget és intimitást, sokkal inkább érezheti, hogy képes hatékony interakciót folytatni másokkal. Az apai elkerülő reakció szintén hatással van a serdülő kapcsolódási szükségletére, csak éppen negatív irányban. Anyánál fontos direkt hatás a már említett autonómia szükségletmegéléssel való kapcsolat. Az eredmények alapján a modellben látható, hogy a kötődési elkerülés dimenziója az, amely az anya esetében közvetlen negatív hatással bír az autonómiára nézve, ez alapján amennyiben a serdülő kötődési elkerülésről számol be, akkor ez negatívan hat az autonómia megélésének minőségére. Vagyis, ha a serdülőnek nem megfelelő a kapcsolata az anyával, távolinak érzi őt, nem érzi azt, hogy elég figyelmet fordít irányába, akkor kevésbé érzi magát autonómnak, önállónak. Habár ez az időszak a távolodásról és a leválásról szól, fontos része ennek az autonómia kialakítása, mégis ez akkor működik megfelelően, ha a serdülő maga szabályozhatja azt, hogy mennyire szeretne távolodni vagy közel maradni, jelen esetben viszont nem a serdülő, hanem az anya az, aki távoli és nem elérhető. Így már nem a serdülő szabályozza a folyamatot, vagyis az autonómia szükségletének megélése zavart szenved.⁵³ Pozitív esetben minél inkább érzi az anya irányából a

⁵³ RYAN-LYNCH 1989; DANIELS 1990.

támogatást, odafigyelést, annál inkább képes lesz megélni saját önállóságát. Az anya támogatása, jelenléte tehát egyaránt fontos mindkét olyan alapvető pszichológiai szükséglet megélésénél, amely a serdülő belső szüksége, ezzel elérkezve a két szülő közti legfontosabb különbséghez, amely az útvonal elemzések alapján levonható. Mivel tehát az anyánál látott direkt hatás a kompetenciára és az autonómiára vonatkozott, melyek sokkal inkább belső szükségletek, az apánál látott kapcsolódás pedig külső tényezőkhöz kötött szükséglet, így ez tekinthető a legfőbb különbségnek és egyben legalapvetőbb konklúzióknak a két szülőre alkotott modell összevetésekor. A kompetencia és az autonómia sokkal inkább a serdülő saját maga iránti szüksége, annak az érzése, hogy képes valamit véghez vinni, és ő alkalmas a feladatra. Nem arra irányul, hogy mások miként vélekednek róla, vagy milyen a kapcsolata más emberekkel, hanem sokkal inkább belső, saját tényezőkre és magával kapcsolatos szükségletek megélésére. A kapcsolódás ezzel szemben egy kifelé irányuló, társas szükségletként értelmezhető, amely másokkal való kapcsolatára, azok minőségére irányul. Az eredmények alapján tehát az anya az a személy, aki a sokkal inkább a serdülő belső szükségleteire hat, míg az apa az, aki a befolyással bír kapcsolataira, társas érintkezéseire. Az anya személye sok esetben tekinthető állandóbbnak egy gyermek életében, ugyanakkor, ha a serdülő látja azt, hogy az apa jól kezeli a problémákat, kapcsolatok terén kitartó, nem lép azokból ki elhamarkodottan, akkor a serdülő is jobban kitart egy-egy kapcsolata mellett, jobban épít a társakkal való közelségre. Az anya ezzel szemben többnyire az a személy lesz, aki a gyermek belső szükségleteit, magabiztosságát építi. Fontos megemlíteni, hogy ezek a különbség szintén ugyanazon kulturális meghatározottságokra vezethetők vissza, melyekről korábban említés esett a két szülő közötti különbségek tárgyalásakor.⁵⁴

Az útvonalelemzéseknél maradva, a szülői különbségektől elvonatkoztatva fontos egy utolsó eredmény megemlítése, amely az apai modellnél látható. Az apa felől észlelt, distresszre adott reakciók közül az önfókusz közvetlen hatást mutatott az érzelemszabályozási nehézségekre. Az eredmény alátámasztja az elméleti modellben feltételezett distresszre adott reakciók és érzelemszabályozási nehézségek közti közvetlen kapcsolatot. A serdülő tehát, amennyiben distresszére az apa felől olyan választ kap, amelyben maga az apa

⁵⁴ FONAGY-TARGET 2001.

is szorongó, negatív érzelmi töltetű állapotba kerül, akkor abban az esetben a serdülőnél érzelmszabályozási nehézségek léphetnek fel. A serdülő számára ez egy olyan tapasztalat, amelyben azt látja, hogy a distressz egy kezelhetetlen helyzet, a megoldás helyett az aggodás kerül előtérbe, így egy teljes összeomlást képvisel ez a reakció típus (MORRIS et al, 2007). Az apák a felmérés alapján gyakran adnak elkerülő, esetleg durva választ, amelyek szintén negatív hatással vannak a legtöbb változóra – beleértve ebbe a kötődési dimenziókat, érzelmszabályozást és alapvető pszichológiai szükségletmegélést –, ám ezek a típusú reakciók többnyire valamiféle útmutatást, kezelési lehetőségét kínálnak a serdülő számára, még ha az nem is a leghatékonyabb típus. Az önfókuszú reakcióban az apa nem képes kezelni a helyzetet, tehetetlen, rosszabb esetben még a serdülő feladata lesz a megnyugtató. Mivel ez az apától egy szokatlan választípus és egyúttal érzelmszabályozási nehézség jeleire utalhat, így a serdülő – ezt látva példaként – nagy valószínűséggel maga is ilyen nehézségekkel kell, hogy szembenézzon.⁵⁵

Limitációk és kitekintés

A kutatásban felhasznált változókat, valamint a bemutatott eredményeket a továbbiakban érdemes lehet bővíteni a serdülők korára, illetve nemére vonatkozó adatokkal, továbbá a jövőben vizsgálati szempont lehet még a gyermek szülői háttere. Fontos lehet ugyanis, hogy kivel él együtt, valamint, hogy kollégiumban vagy otthon él-e. Ezen adatok rendelkezésünkre állnak, ugyanakkor a statisztikai elemzések kezelhető szinten tartása végett egyelőre nem vettük őket össze a vizsgált változókkal.

Fontos szempont lehet továbbá, hogy a distresszre adott reakciótípusokkal foglalkozó kérdőív nem ad teljes képet a szülői válaszról, hiszen az csak a serdülő által észlelt reakciókat méri. Bizonyos okokból kifolyólag elképzelhető, hogy a serdülő egyes jelzéseket, válaszokat tévesen értelmez vagy épp figyelmen kívül hagy, ezért érdekes lehet esetleg szülők szemszögéből is vizsgálni a jelenséget. Szintén az elemzések kezelhetősége végett az apai és anyai változók külön-külön kerültek elemzésre. Ezzel az volt a célunk,

⁵⁵ CISLER et. al. 2010.

hogy az anyai és apai hatások összevethetők legyenek. Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy ezek a hatások nem külön fejtik ki hatásukat az érzelmszabályozásra vagy az alapvető pszichológiai szükségletek megélésére, hanem egymást is befolyásolják. Családok bevonásával végzett vizsgálatok erre is fényt deríthetnek a jövőben.

Rövidítések

- BARBOT–HEINZ–
LUTHAR 2014 BARBOT, Baptiste – HEINZ, Sasha L. – LUTHAR, Suniya S.: Perceived Parental Reactions to Adolescent Distress (PRAD): Development and Validation of a Brief Measure. *Attachment and Human Development* 16. (2014) 1–21.
- BRETHERTON 1999 BRETHERTON, Inge: Updating the ‘internal working model’construct: Some reflections. *Attachment & Human Development* 1. (1999) 343–357.
- BOWLBY 1958 BOWLBY, John: The nature of the child’s tie to his mother. *The International journal of psycho-analysis* 39. (1958) 350–373.
- CISLER et al. 2010 CISLER, Josh M. – OLATUNJI, Bunmi O. – FELDNER, Matthew T. FELDNER – FORSYTH, John P.: Emotion Regulation and the Anxiety Disorders: An Integrative Review. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment* 32. (2010) 68–82.
- COLLINS–RUSSELL
1991 COLLINS, W. Andrew – RUSSELL, Graeme: Mother–Child and Father–Child Relationships in Middle Childhood and Adolescence: A Developmental Analysis. *Developmental Review* 11. 1991. 99–136.
- COOPER–SHAVER–
COLLINS 1998 COOPER, M. Lynne – SHAVER, Phillip R. – COLLINS, Nancy L.: Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of personality and socialpsychology* 74. (1998) 1380.
- DANIELS 1990 DANIELS, Jill A.: Adolescent separation–individuation and family transitions. *Adolescence* 25. (1990) 105.
- FONAGY–TARGET
2001 FONAGY, Peter – TARGET, Mary: Fathers in modern psychoanalysis and in society: The role of the father and child development. In: Trowell, J., Etchegoyen, A. (eds.): *The Importance of Fathers: A Psychoanalytic Re–evaluation*. London, 2001. 45–66.

- FRALEY et al. 2011 FRALEY, R. Chris – HEFFERNAN, Mary E.– VICARY, Amanda M. – VICARY–BRUMBAUGH, Claudia Chloe: The Experiences in Close Relationships–Relationship Structures questionnaire: A method for assessing attachment orientations across relationships. *Psychological Assessment* 23. (2011) 615–625.
- GRATZ–ROEMER
2004 GRATZ, Kim L. – ROEMER, Lizabeth: Multidimensional Assessment of Emotion Regulation and Dysregulation: Development, Factor Structure, and Initial Validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment* 26. (2004) 41–54.
- HARLOW 1958 HARLOW, Harry F.: The nature of love. *American psychologist* 13. (1958) 673–685.
- JANTEK–VARGHA
2016 JANTEK, Gyöngyvér – VARGHA András: A felnőtt kötődés korszerű mérési lehetősége: A közvetlen kapcsolatok élményei – kapcsolati struktúrák (ECR–RS) kötődési kérdőív magyar adaptációja párokban élő felnőtt személyeknél. *Magyar Pszichológiai szemle* 71. (2016) 447–470.
- KOBAK–SCEERY
1988 KOBAK, R. Rogers – SCEERY, Amy: Attachment in Late Adolescence: Working Models, Affect Regulation, and Representations of Self and Others. *Child Development* 59. (1988) 135–146.
- KORMAS–
KARAMALI– KORMAS, Constantinos – KARAMALI, Georgia – ANAGNOSTOPOULOS, Fotios: Attachment Anxiety, Basic Psychological Needs Satisfaction and Depressive Symptoms in University Students: A Mediation Analysis Approach. *International Journal of Psychological Studies* 6. (2014)
- KÖKÖNYEI 2008 KÖKÖNYEI Gyöngyi: Érzelemszabályozás krónikus fájdalomban. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Bp., 2008.
- LA GUARDIA–
RYAN–DECI 2000 LA GUARDIA, Jennifer G. – RYAN, Richard. M. – COUCHMAN, Charles E. – DECI, Edward L.: Within–Person Variation in Security of Attachment: A Self–Determination Theory Perspective on Attachment, Need Fulfillment, and Well–Being. *Journal of Personality and Social Psychology* 79. (2000) 367–384.
- LAIBLE 2007 LAIBLE, Deborah: Attachment with parents and peers in late adolescence: Links with emotional competence and social behavior. *Personality and Individual Differences* 43. (2007) 1185–1197.

- LIEBERMAN-DOYLE-MARKIEWICZ 1999
LIEBERMAN, Melissa – DOYLE, Anna-Beth – MARKIEWICZ, Dorothy: Developmental patterns in security of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: Associations with peer relations. *Child development* 70. (1999) 202–213.
- MORETTI-PELED 2004
MORETTI, Marlene M. – PELED, Maya: Adolescent–parent attachment: Bonds that support healthy development. *Paediatrics and Child Health* 9. (2004) 551–555.
- MORRIS et al. 2007
MORRIS, Amanda Sheffield – SILK, Jennifer S. – STEINBERG, Laurence – MYERS, Sonya S. – ROBINSON, Lara Rachel: The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social development* 16. 2007. 361–388.
- PATRICK et al. 2007
PATRICK, Heather – CANEVELLO, Amy – KNEE, C. Raymond – LONSBARY, Cynthia: The Role of Need Fulfillment in Relationship Functioning and Well-Being: A Self-Determination Theory Perspective. *Journal of Personality and Social Psychology* 92. 2007. 434–457.
- RUTTER 1989
RUTTER, Michael: Attachment és a társas kapcsolatok fejlődése. *Pszichológia* 9. (1989) 407–435.
- RYAN-LYNCH 1989
RYAN, Richard M. – LYNCH, John H.: Emotional Autonomy versus Detachment: Revisiting the Vicissitudes of Adolescence and Young Adulthood. *Child Development*, 60. 1989. 340–356.
- RYAN-DECI 2000
RYAN, Richard M. – DECI, Edward L.: The darker and brighter sides of human existence. Basic psychological needs as a unifying concept. *Psychological Inquiry*, 11. (2000) 319–338.
- WALL-ARNOLD 2007
WALL, Glenda – ARNOLD, Stephanie: How involved is involved fathering? An exploration of the contemporary culture of fatherhood. *Gender & Society* 21. (2007) 508–527.
- ZIMMER-GEMBECK et al. 2017
ZIMMER-GEMBECK, Melanie J. – WEBB, Haley J. – PEPPING, Christopher A. – SWAN, Kellie – MERLO, Ourania – SKINNER, Ellen A. – DUNBAR, Michael: Is parent–child attachment correlate of children’s emotion regulation and m coping? *International Journal of Behavioral Development* 41. (2017) 74–93.

Melléklet

1. A mért változók átlag- és szórásértékei és a skálák belső megbízhatósága

Változó	Átlag	Szórás	Cronbach α
Anyai megnyugtató	12,0000	2,62122	0,830
Anyai önfókusz	5,5905	2,76061	0,830
Anyai elkerülés	4,0524	1,59308	0,575
Anyai durvaság	6,3381	2,86289	0,812
Apai megnyugtató	10,8524	3,18371	0,873
Apai önfókusz	4,2238	2,24406	0,854
Apai elkerülés	4,9429	2,38748	0,755
Apai durvaság	6,0619	2,97051	0,826
Anyára vonatkozó kötődési elkerülés	16,8571	7,73599	0,882
Anyára vonatkozó kötődési szorongás	5,0333	3,42435	0,845
Apára vonatkozó kötődési elkerülés	20,5381	8,91754	0,900
Apára vonatkozó kötődési szorongás	5,8095	4,31886	0,902
Érzelemszabályozási nehézségek összpontszám	85,3429	21,94440	0,924
Autonómia szükséglet kielégültsége	33,3619	7,48028	0,786
Kompetencia szükséglet kielégültsége	28,2286	6,04252	0,749
Kapcsolódási szükséglet kielégültsége	42,3810	8,43027	0,851

2. A distresszre adott serdülők által észlelt anyai és apai reakciók,
 illetve az anyára és az apára vonatkozó kötődési dimenziók összehasonlítása;
 kétmintás t-próbák eredményei

Változó	Anyai érték		Apai érték		t	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Megnyugtató	12,0000	2,62122	10,8524	3,18371	6,048	< 0,001
Önfókusz	5,5905	2,76061	4,2238	2,24406	7,711	< 0,001
Elkerülés	4,0524	1,59308	4,9429	2,38748	- 5,756	< 0,001
Durvaság	6,3381	2,86289	6,0619	2,97051	1,431	0,154
Szülőre vonatkozó kötődési elkerülés	16,8571	7,73599	20,5381	8,91754	- 5,865	< 0,001
Szülőre vonatkozó kötődési szorongás	5,0333	3,42435	5,8095	4,31886	- 2,837	0,005

3. Az apai változók összetűgése az érzelmszabályozási nehézségekkel és az alapvető pszichológiai szükségletek kielégültségével; Pearson-féle korreláció eredményei

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1. Apai megnyugtató	0,140*	-0,499**	-0,303**	-0,726**	-0,490**	-0,242**	0,291**	0,287**	0,400*
2. Apai önfokusz		-0,025	0,144*	-0,067	0,015	0,177*	-0,120	-0,094	-0,066
3. Apai elkerülés			0,405**	0,476**	0,483**	0,307**	-0,254**	-0,256**	-0,381**
4. Apai durvaság				0,332**	0,260**	0,220**	-0,192**	-0,159*	-0,270**
5. Apára vonatkozó kötődési elkerülés					0,438**	0,360**	-0,343**	-0,334**	-0,375**
6. Apára vonatkozó kötődési szorongás						0,330**	-0,276**	-0,290**	-0,302**
7. Érzelem-szabályozási nehézségek összpontszám							-0,558**	-0,583**	-0,375**
8. Autonómia szükséglet kielégültsége								0,737**	0,561**
9. Kompetencia szükséglet kielégültsége									0,534**
10. Kapcsolódási szükséglet kielégültsége									

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

4. A serdülők által észlelt, distresszre adott apai reakciók szerepe az apára vonatkozó kötődés bejósolásában; többszörös lineáris regresszióelemzések eredményei

Változó	Apára vonatkozó kötődési elkerülés				Apára vonatkozó kötődési szorongás			
	standard β	p	ΔR^2	p	standard β	p	ΔR^2	p
Apai megnyugtató	- 0,641	< 0,001			-0,340	< 0,001		
Apai önfókusz	0,014	0,777	0,551	< 0,001	0,067	0,258	0,321	< 0,001
Apai elkerülés	0,122	0,033			0,305	< 0,001		
Apai durvaság	0,087	0,102			0,023	0,721		

5. A serdülők által, észlelt distresszre adott apai reakciók és az apára vonatkozó kötődés szerepe az érzelmszabályozási nehézségek bejósolásában; többszörös hierarchikus lineáris regresszióelemzés eredménye

Modell	Változó	Érzelmszabályozási nehézségek			
		standard β	p	ΔR^2	p
1.	Apai megnyugtató	- 0,142	0,063		
	Apai önfókusz	0,193	0,004	0,148	< 0,001
	Apai elkerülés	0,216	0,006		
	Apai durvaság	0,062	0,394		
2.	Apai megnyugtató	0,118	0,225		
	Apai önfókusz	0,177	0,006		
	Apai elkerülés	0,123	0,123		
	Apai durvaság	0,031	0,659	0,070	< 0,001
	Apára vonatkozó kötődési elkerülés	0,308	0,001		
	Apára vonatkozó kötődési szorongás	0,183	0,016		

6. A serdtülők által észlelt, distresszre adott apai reakciók, az apára vonatkozó kötődés és az érzelemszabályozási nehézségek szerepe az alapvető pszichológiai szükségletek kielégültségének bejósolásában; többszörös hierarchikus lineáris regresszióelemzések eredményei

Mo- dell	Változó	Autonómia szükséglet kielégültsége					Kompetencia szükséglet kielégültsége					Kapcsolódási szükséglet kielégültsége				
		standard β	p	AR ²	p		standard β	p	AR ²	p		standard β	p	AR ²	p	
1.	Apai megnyugtatás	0,237	0,002			0,231	0,003			0,285	<0,001					
	Apai önfókusz	-0,149	0,028	0,127	<0,001	-0,128	0,061	0,116	<0,001	-0,099	0,121	0,222	<0,001			
	Apai elkerülés	-0,120	0,131			-0,138	0,084			-0,206	0,006					
	Apai durvaság	-0,050	0,499			-0,014	0,845			-0,086	0,216					
	Apai megnyugtatás	0,051	0,609			0,043	0,671			0,203	0,036					
	Apai önfókusz	-0,138	0,038			-0,115	0,086			-0,094	0,142					
2.	Apai elkerülés	-0,057	0,486			-0,069	0,406			-0,178	0,025					
	Apai durvaság	-0,027	0,708	0,335	0,017	0,008	0,915	0,338	0,012	-0,076	0,277	0,007	0,416			
	Apára vonatkozó kötődési elkerülés	-0,229	0,018			-0,219	0,024			-0,102	0,272					
	Apára vonatkozó kötődési szorongás	-0,114	0,148			-0,140	0,076			-0,051	0,494					
	Apai megnyugtatás	0,108	0,226			0,104	0,235			0,231	0,015					
	Apai önfókusz	-0,053	0,378			-0,023	0,701			-0,052	0,411					
3.	Apai elkerülés	0,002	0,979			-0,005	0,949			-0,149	0,055					
	Apai durvaság	-0,012	0,850			0,024	0,705			-0,069	0,313					
	Apára vonatkozó kötődési elkerülés	-0,080	0,361	0,183	<0,001	-0,059	0,497	0,213	<0,001	-0,029	0,755	0,044	0,001			
	Apára vonatkozó kötődési szorongás	-0,025	0,720			-0,045	0,518			-0,008	0,914					
	Érzelemszabályozási nehézségek	-0,483	<0,001			-0,522	<0,001			-0,237	0,001					

7. Az anyai változók összefüggése az érzelemszabályozási nehézségekkel és az alapvető pszichológiai szükségletek kielégültségével; Pearson-féle korreláció eredményei

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1. Anyai megnyugtató	0,086	- 0,553**	- 0,418**	- 0,593**	- 0,522*	- 0,289**	0,412**	0,398**	0,262**
2. Anyai önfokusz		0,09	0,234**	0,149*	0,017	0,139*	- 0,099	- 0,120	- 0,019
3. Anyai elkerülés			0,299**	0,407**	0,493**	0,262**	- 0,301**	- 0,299**	- 0,222**
4. Anyai durvaság				0,413**	0,328**	0,247**	- 0,247**	- 0,219**	- 0,102
5. Anyára vonatkozó kötődési elkerülés					0,474**	0,365**	- 0,475**	- 0,411**	- 0,269**
6. Anyára vonatkozó kötődési szorongás						0,421**	- 0,305**	- 0,332**	- 0,205**
7. Érzelemszabályozási nehézségek összpontszám							- 0,558**	- 0,583**	- 0,375**
8. Autonómia szükséglet kielégültsége								0,737**	0,561**
9. Kompetencia szükséglet kielégültsége									0,534**
10. Kapcsolódási szükséglet kielégültsége									

Megjegyzés: * p < 0,05; ** p < 0,01.

8. A serdülők által észlelt, distresszre adott anyai reakciók szerepe az anyára vonatkozó kötődés bejölésében; többszörös lineáris regresszióelemzések eredményei

Változó	Anyára vonatkozó kötődési elkerülés				Anyára vonatkozó kötődési szorongás			
	standard β	p	ΔR^2	p	standard β	p	ΔR^2	p
	Anyai megnyugtatótatás	- 0,500	< 0,001			- 0,324	< 0,001	
Anyai önfókusz	0,158	0,005	0,414	< 0,001	0,018	0,767	0,343	< 0,001
Anyai elkerülés	0,087	0,177			0,283	< 0,001		
Anyai durvaság	0,141	0,023			0,104	0,115		

9. A serdülők által észlelt, distresszre adott anyai reakciók és az anyára vonatkozó kötődés szerepe az érzelmszabályozási nehézségek bejölésében; többszörös hierarchikus lineáris regresszióelemzés eredménye

Modell	Változó	Érzelmszabályozási nehézségek			
		standard β	p	ΔR^2	p
1.	Anyai megnyugtatótatás	- 0,189	0,026		
	Anyai önfókusz	0,130	0,058	0,130	< 0,001
	Anyai elkerülés	0,126	0,110		
	Anyai durvaság	0,099	0,188		
2.	Anyai megnyugtatótatás	- 0,001	0,992		
	Anyai önfókusz	0,097	0,144		
	Anyai elkerülés	0,023	0,767		
	Anyai durvaság	0,042	0,559	0,094	< 0,001
	Anyára vonatkozó kötődési elkerülés	0,176	0,034		
	Anyára vonatkozó kötődési szorongás	0,310	< 0,001		

Így szoronganak ők – avagy a Sötét Hármas és a szorongás különböző típusai közötti együttjárások feltérképezése

This Is How They Feel Anxiety – The Mapping of The Correlations between The Dark Triad and the Different Types of Anxiety

Paulhus and Williams (2002) coined the term „dark triad” by setting up a model integrating personality traits of Machiavellianism, subclinical narcissism, and subclinical psychopathy. In order to analyse the traits together quickly and efficiently, Paulhus created the SD3 questionnaire. This questionnaire was the starting point for our research in which we attempt to reveal the disputed relationship of the dark triad and anxiety. For this purpose, we used five additional questionnaires (STAI-T, Anxiety Sensitivity Index, FÉLNE-8, Albany Panic and Phobia Questionnaire, Health Anxiety Questionnaire). Our results showed that Machiavellianism go hand in hand with many levels of anxiety, almost to every type we have examined, and to high levels of trait anxiety. However, by means of the questionnaires and scales: subclinical narcissism and social anxiety had the opposite effect. The subclinical psychopathy might be related with the two subscales of the questionnaire Anxiety-sensibility (Anxiety Sensitivity Questionnaire).

A Sötét Hármas fogalmát Paulhus és Williams alkotta meg 2002-ben, egy modellbe integrálva a machiavellizmus, a szubklinikai nárcizmus és a szubklinikai pszichopátia vonásokat. A vonások együttes, mégis gyors és hatékony mérésére Paulhus létrehozta az SD3 kérdőívet.¹ Kutatásunkban ezt a kérdőívet kiindulási pontként alkalmazva a Sötét Hármas és a szorongás sokat vitatott kapcsolatát igyekszünk árnyalni. Ehhez öt másik kérdőívet hívtunk segítségül (STAI-T, Szorongás-érzékenység Index, FÉLNE-8, Albany Belső Feszültség és Félelem Kérdőív, Egészségsszorongás kérdőív). Eredményeink azt mutatják, hogy a machiavellizmus a szorongás igen sok, szinte minden általunk mért típusával, illetve a vonásszorongás emelkedett szint-

¹ PAULHUS 2014.

jével is együtt jár, ám mindez csak a nők esetében áll fenn. A szubklinikai nárcizmus a szociális szorongást mérő kérdőívvel és skálákkal mutatott fordított irányú együttjárást. A szubklinikai pszichopátiát a Szorongás-érzékenység kérdőív két alskálájával lehet összefüggésbe hozni.

Bevezetés

Problémafelvetés

Kutatásunkban arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a Sötét Hármas tagjai (machiavellizmus, szubklinikai nárcizmus és szubklinikai pszichopátia) a szorongás mely fajtáival járnak együtt. Különösen érdekesnek találtuk ezt a kérdést, ugyanis sokféle kutatás született már ebben a témában, különböző eredménnyel.² Legjobb tudomásunk szerint azonban egyik esetben sem a szorongás valamely speciális típusával (kivéve:³– szorongás-érzékenység), hanem a szorongással általában igyekeztek összefüggéseket találni. Így mi jelen kutatásunkban arra vállalkoztunk, hogy egy olyan online kérdőívcsomagot állítsunk össze, amely az SD3 (Short Dark Triad) kérdőív mellett öt, a szorongás különböző típusait feltérképező kérdőívet tartalmaz. A következőkben az így kapott eredmények, a kérdőívek, illetve a hozzájuk tartozó elméleti háttér bemutatása következik.

Elméleti háttér

Sötét Hármas

A Sötét Hármas fogalmát és koncepcióját D. L. PAULHUS és K. L. WILLIAMS alkották meg 2002-ben, felfedezve a machiavellizmus, a szubklinikai nárcizmus és a szubklinikai pszichopátia közös alapjait.⁴ Ezek: a mások irányába

² VESELKA et al. 2012; NIGRO–GALLI 1985; CHRISTIE–GEIS 1970; HARE 1985; WINK 1991; FRICK et al. 1999; SANDVIK et al. 2015; SCHMITT–NEWMAN 1999; SABOURI et al. 2016a; SABOURI et al. 2016b; ONLEY et al. 2013.

³ BIRKÁS et al. 2016.

⁴ PAULHUS–WILLIAMS 2002.

megnyilvánuló érzéketlenség, a szociális rosszindulatúság, az önreklámozás, az érzelmi hidegség, a kétszínűség és az agresszió^{5,6} emellett azt találták, hogy mindhárom tagra jellemző az alacsony barátságosság. Ezek alapján a három vonást egy modellbe integrálták. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a három tag azonos egymással; nagyon is jelentős különbségek állnak fenn közöttük. Nézzük tehát az egyes vonások jellemzőit!

Machiavellizmus

A machiavellizmus fogalmát és definícióját CHRISTIE és GEIS alkották meg 1970-ben, Niccolò Machiavelli 1513-ban íródott műve, „A fejedelem” alapján, melyben Machiavelli tanácsokkal látja el a leendő uralkodót a sikeres hatalomgyakorlás érdekében.⁷ A bizonyára mindenki által ismert szállóige, „A cél szentesíti az eszközt.” is ebből a műből származik, jól felvázolva a machiavellisták alapvető életfelfogását.

CHRISTIE és GEIS értelmezése szerint a machiavellizmus egy viselkedési stratégia, amelyben a saját célok elérése érdekében fontos szerepet kap más emberek manipulációja, illetve eszközként való használata.⁸ A machiavellisták tehát úgy funkcionálnak a társadalomban, hogy csak saját érdekeiket tartják szem előtt, és realitán, érzelmi átítatottságtól mentesen hozzák meg döntéseiket, illetve cselekszenek.⁹ Önmagukat is jellemzően realisan, torzítások nélkül képesek megítélni, jó önmonitorozók.¹⁰ A machiavellisták legfőbb stratégiája a manipuláció,¹¹ ezen belül is a meggyőzés és az önmegkedveltetés eszközeivel élnek a legszívesebben.¹² Nem riadnak vissza ugyanakkor a hízélgéstől és a megtévesztéstől, illetve mások érzéseinek kihasználásától sem.¹³

⁵ PAULHUS–WILLIAMS 2002.

⁶ JAKOBWITZ–EGAN 2006.

⁷ CHRISTIE–GEIS 1970.

⁸ WILSON et al. 1996.

⁹ PAÁL 2014.

¹⁰ JONES–PAULHUS 2009.

¹¹ CHRISTIE–GEIS 1970; JONES–PAULHUS 2009.

¹² FEHR et al. 1992.

¹³ CHRISTIE–GEIS 1970; JAKOBWITZ–EGAN 2006.

Az embertársaikról alkotott véleményükre leginkább a cinikusság jellemző; nem bíznak másokban, negatív tulajdonságokat feltételeznek rólok.¹⁴ Hawley¹⁵ szerint a cinikus világnézet kialakulása jó manipulációs képességeiknek köszönhető; ugyanis miután rájönnek, hogy képesek másokat manipulálni, úgy gondolják, hogy akivel ezt meg tudják tenni, az meg is érdemli. Erre a jelenségre utalnak O'BOYLE és munkatársai¹⁶ is az alábbi közmondással: „Fool me once, shame on you; fool me twice, shame on me”, vagyis „Ha egyszer becsapsz, szégyelld magad, de ha kétszer, akkor én szégyellhetem magam.”

Hajlamosak kizsákmányolni, céljaik eléréséhez eszközként felhasználni másokat, így nem meglepő, hogy empátiás készségek terén nem jeleskednek.¹⁷ A NEO-FFI-R¹⁸ kérdőív faktorait tekintve a machiavellizmus pozitív irányú összefüggést mutat a neuroticitással, negatív irányút pedig a barátságosság és a lelkiismeretesség dimenziójával.¹⁹

Nárcizmus

A nárcizmus jelensége tekintélyes múlttal rendelkezik, ugyanis már Freud (1914) is írt róla, mint a beteges önszeretet zavara, sőt Kohut is foglalkozott vele, mit egy, a személyiségfejlődés során elszenvedett ún. nárcisztikus sebek hatására kialakuló patológia.²⁰

A szubklinikai nárcizmus fogalmát RASKIN és HALL vezették be 1979-ben, a DSM nárcisztikus személyiségzavar-leírását véve alapul. Itt megragadnám az alkalmat, hogy tisztázzam a különbséget a szubklinikai és klinikai kategóriákba tartozó zavarok között. A klinikai zavarral küzdő személyek azok, akik jelenleg klinikai/pszichiátriai megfigyelés, kezelés alatt állnak, míg a szubklinikai csoporthoz tartozó személyek folyamatos eloszlást

¹⁴ JONES–PAULHUS 2009.

¹⁵ HAWLEY 2006.

¹⁶ O'BOYLE et al. 2011.

¹⁷ BARNETT–THOMPSON 1985.

¹⁸ MCCRAE–COSTA 2004.

¹⁹ JAKOBWITZ–EGAN 2006.

²⁰ Idézi JAKOBWITZ–EGAN 2006.

mutatnak a nagyobb mintákban,²¹ így náluk a zavar észlelhető ugyan, de nem igényel kezelést és nem minősül kóros állapotnak, esetünkben személyiségvonásként kezelendő. A nárcizmusra oly jellemző tulajdonság a grandiozitás, a feljogosultság érzete, a dominancia és a felsőbbrendűség-érzés.²² Gyakori jegyeik még az önkiemelés, illetve agresszív válaszreakció ego-fenygető helyzetekben.

Az NPI (Narcissistic Personality Inventory²³) skálái is sokat mondanak a nárcisztikus személyek jellemzőiről: állandó figyelemkeresés, extrém hiúság, túlzott önfókuszúság és kizsákmányoló viselkedésmód a társas kapcsolatokban. A nárcizmusnak két típusát különböztetjük meg, a grandiózus vagy az ún. sebezhető nárcizmust.²⁴ Elsőként vegyük most az ismertebb, a nárcizmusról alkotott általános elképzeléseknek leginkább megfelelő grandiózus típust. A grandiózus nárcisztikusokra tehát jellemző a saját nagyszerűségükbe, felsőbbrendűségükbe vetett hit, illetve az az érzés, hogy ők jobbak másoknál, így többre érdemesek, mint az átlagemberek. Ez a felfogás a viselkedésükben is megnyilvánul. Igénylik a mások általi csodálatot és tiszteletet, bár ezek az elvárásaik többnyire nem jogosak, megalapozatlanok.²⁵ Hajlamosak a versengésre, pszichológiai ellenálló-képességük nagy.²⁶

A sebezhető nárcizmus rejtettebb, kevésbé jelenik meg viselkedéses szinten. Fokozottan érzékenyek az őket érő kritikákra, ebből adódóan gyakran visszahúzódoák, kifejezetten szerénynek tűnhetnek. Meglepő módon bennük is erős a grandiozitás és a feljogosultság érzése, ám igyekeznek ezeket kontroll alatt tartani; ez a kettősség az, ami nagy belső megterhelést okozhat számukra. (HOULCROFT „A nárcizmus három arca” (2012) című művében egy harmadik nárcisztikus típus létezését is felveti: ez az agresszív nárcizmus. Ez a típus még definiálásra vár.) A NEO-FFI-R²⁷ dimenziói közül a nárcizmus negatív irányú korrelációt mutat a barátságosság és a lelkiismeretesség faktorával.²⁸

²¹ PAULHUS et al. 2014.

²² PAULHUS–WILLIAMS 2002.

²³ RASKIN–HALL 1979.

²⁴ PAÁL 2014; WINK 1991; HOULCROFT 2012.

²⁵ PAÁL 2014.

²⁶ HOULCROFT 2012.

²⁷ MCCRAE–COSTA 2004.

²⁸ JAKOBWITZ–EGAN 2006.

Pszichopátia

A pszichopátiánál ugyanaz a helyzet áll fenn, mint a nárcizmusnál: kizárólag a szubklinikai megjelenését fogjuk tárgyalni, a pszichopátia kifejezés alatt a továbbiakban ezt értjük. Az első szubklinikus pszichopátiát mérő kérdőívet (Self-Report Psychopathy Scale) HARE alkotta meg 1985-ben, ebből született azóta a Psychopathy Check List.²⁹

A pszichopátia fő jellemzői a magas impulzivitás és élménykeresés alacsony empátiával és szorongással (utóbbiról később bővebben lesz szó) párosulva. A Sötét Hármak tagjai közül a pszichopátia, illetve a pszichopáták a legrosszindulatúbbak,³⁰ ők a leginkább hajlamosak arra, hogy zaklassanak másokat.³¹ HARE (1991) a pszichopátia jellemzőit Harvey CLECKLEY 1976-os, „A józan ész álarca” című műve alapján két kategóriába sorolta: az egyik az affektív (érzelmi) stílus, a másik az életvitel. Az affektív stílusra a következő jegyek jellemzőek: én-centrikusság, grandiozitás, nagyozolás, felszínesség, megtévesztés és manipuláció alkalmazása, sekélyes érzelmek és emberi kapcsolatok, és legfőképp a morális érzelmek, vagyis a megbánás, a büntudat és az empátia hiánya.³²

Az életvitel jellemzői a következők: magatartáskontroll hiánya, impulzivitás, felelőtlenség, izgalom iránti vágy, illetve a felnőttkori antiszociális magatartás.³³ A pszichopátiának, csakúgy, mint a nárcizmusnak, több típusa van, ezek a primer (elsődleges) és a szekunder (másodlagos) pszichopátia.³⁴ A primer pszichopátia leginkább a genetikai háttérre vezethető vissza. Fő jellemzői az affektivitás és az empátia hiánya, illetve az öncélú kegyetlenkedésre való hajlam.³⁵ A szekunder pszichopátia kialakulásában is szerepet játszik a genetikai hajlamosítotttság, ám itt a környezeti tényezők (bizonytalan családi háttér, alacsony szocioökonómiai státusz, stb.) azok, amik katalizálják a

²⁹ HARE 1991.

³⁰ RAUTHMANN 2011.

³¹ PAULHUS et al. 2001; PAULHUS et al. 2014.

³² PAÁL 2014.

³³ Uo.

³⁴ ALI et al. 2009.

³⁵ Uo.

zavar kialakulását. Náluk már jelen van a szociális érzelmek átélésének képessége (bár többnyire fejletlenül), emellett pedig magas fokú impulzivitás, neuroticitás és ingerlékenység jellemzi őket.³⁶

A NEO-FFI-R³⁷ kérdőív dimenziói közül a primer pszichopátia a barátságossággal mutatott negatív irányú összefüggést, a szekunder pszichopátia pedig a neuroticitással, pozitív irányban.³⁸

Szorongás

Mivel vizsgálatunkban a Sötét Hármas és a szorongás kapcsolatát igyekszünk tovább árnyalni, nézzük meg elsőként, mit értünk szorongás alatt: egy érzelmi állapotról van szó, amely fizikai vagy pszichés fenyegetettségre utaló jelek észlelésére, ezek iránti konkrét, illetve valószerű várakozásokra, általános képzetekre vezethető vissza.³⁹ Az izgatottság fiziológiás jeleivel jár, úgy mint vérnyomás, pulzus megemelkedése, pupillatágulás, izzadás, szédülés, émelygés stb. A szorongás tehát egy olyan felfokozott érzelmi reakció, amely vélt vagy valós stresszhelyzetben jelenik meg.

Vonásszorongás

A vonásszorongás a szorongás pszichológiai és fiziológiai tüneteinek átélésére való általános hajlamot jelenti.⁴⁰ Ez egy egyéni tulajdonság, a személyiség jellemvonása, melynek következtében az érintett egyén az általa veszélyesnek vagy fenyegetőnek ítélt helyzetekre, tárgyakra, jelenségekre azonnal fokozott szorongással reagál.⁴¹

³⁶ Uo.

³⁷ McCRAE–COSTA 2004.

³⁸ JAKOBWITZ–EGAN 2006.

³⁹ FRÖHLICH 1996.

⁴⁰ SPIELBERGER 1972.

⁴¹ FRÖHLICH 1996.

Szociális szorongás

Szociális szorongás alatt a társas helyzetekben jelentkező intenzív distresszt értjük.⁴² A szociális szorongás jellegzetességei általában az önértékelés⁴³ és önhatékonyság alacsony szintje, a magas fokú önkritika, és a mások megítélésétől való függőség.⁴⁴ Kontinuumként fogható fel, megnyilvánulhat csupán gátlásosságban, de fajulhat szociális fóbiává is.⁴⁵ Szociális szorongásnál a megalázástól, a megszégyenüléstől vagy a mások negatív véleményétől való félelem dominál.

Szorongás-érzékenység

A szorongás-érzékenység egy diszpozicionális változó, amely azt mutatja meg, hogy az egyén mennyire hajlamos a szorongás különböző pszichológiai, fizikai, illetve szociális hatásait veszélyesnek és elkerülendőnek megítélni. A magas szorongás-érzékenységgel rendelkező személyek negatívabban reagálnak a szorongásra, és gyakran azt gondolják, annak káros következményei vannak.⁴⁶

BIRKÁS és munkatársai (2016) számos, igen figyelemreméltó összefüggést találtak a Sötét Hármás és a szorongás-érzékenység között: pozitív volt az összefüggés a pszichopátia és a szorongás-érzékenység kérdőívének (Anxiety Sensitivity Index) kognitív aggodalmak dimenziója között: a pszichopata hajlammal rendelkező egyének tehát a szorongás kognitív tünetei, vagyis a kognitív diszorganizáció miatt aggódnak. A machiavellizmus a szociális aggodalmak dimenzióval mutatott pozitív összefüggést, amiből úgy tűnik, a machiavellisták mások elutasításától félnek leginkább. A narcizmus pedig tendencia-szintű negatív korrelációt mutatott ugyanezzel a dimenzióval.

.....
⁴² PERCZEL-FORINTOS-KRESZNERITS 2017.

⁴³ IANCU et al. 2015.

⁴⁴ PERCZEL-FORINTOS-KRESZNERITS 2017.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ REISS-MCNALLY 1985.

Egészségszorongás

A súlyos betegség fellépésétől való félelmet, illetve a már meglévő betegséggel kapcsolatos eltúlzott mértékű szorongást egészségszorongásnak nevezük.⁴⁷ Klinikai formája a súlyosabb, legtöbbször más pszichiátriai kórképekhez társuló hipochondriázis.

Pánik és fóbia

Esetünkben a szociális fóbia, és a pánik tartoznak ide. (A szociális fóbiát korábban tárgyaltuk.) Az agorafóbia bizonyos, pánikot kiváltó helyzet kerülése, enyhébb esetben az adott szituációban pánik vagy szorongás érzése, vagy csupán társaság igénylése. A pánikot olyan fizikai tevékenységek válthatják ki, amelyeknek szomatikus tünetei a szorongás és a pánik szomatikus tüneteihez hasonlóak (pl. gumimatrac gyors felfújása – légszomj).⁴⁸

Sötét Hármas és szorongás

VESELKA és munkatársai (2012) kutatásuk során megállapítják, hogy az általuk mért magasabb Sötét Hármas pontszámok magasabb szorongással mutatnak összefüggést. Kifejezetten a machiavellizmus az, amelyre a magasabb szorongás-pontszámok jellemzőek. NIGRO és GALLI (1985) pozitív irányú korrelációt találtak a Mach IV kérdőív pontszámai és a STAI-T, illetve a STAI-V kérdőíven elért pontszámok között, szerintük tehát a machiavellizmus együtt jár a szorongás magasabb szintjével. Szerintük ez azért is lehetséges, mert a machiavellisták ügyelnek arra, hogy jó benyomást keltsenek másokban, mert azáltal tudják kihasználni manipulatív technikáikat. CHRISTIE és GEIS (1970) nem találtak összefüggést a machiavellizmus (Mach V) és a szorongás szintje között.

WINK (1991) a sebezhető nárcizmust hozza egyértelmű összefüggésbe a szorongással és a pesszimizmussal. HARE 1985-ös cikkében a pszichopátia

⁴⁷ KÖTELES et al. 2011.

⁴⁸ BROWN et al. 2005.

alacsony szorongással való kapcsolatát említi. CLECKLEY „A józan ész álarca” című művében azt írja, a pszichopáták a szorongás teljes hiányával jellemezhetőek. FRICK és munkatársai (1999) szerint a primer pszichopátiára a szorongás hiánya, míg a szekunder pszichopátiára a szorongás emelkedett szintje jellemző. SANDVIK és munkatársai (2015) azt írják, számos tanulmány nem talált kapcsolatot a pszichopátia és a szorongás között, és saját vizsgálatuk is erre az eredményre vezetett. SCHMITT és NEWMAN (1999) eredményei alapján a pszichopátia és a szorongás között valószínűleg nincs összefüggés, de ha mégis van, akkor inkább pozitív irányban.

SABOURI és munkatársai (2016a) iráni fiatalok vizsgálata során azt találták, hogy az összesített Sötét Hármas pontszám, de főként a machiavellizmus és a pszichopátia együtt jár a magasabb szorongás-érzékenységgel. Szintén SABOURI és munkatársai (2016b) azt is megállapították, hogy mindhárom Sötét Hármas dimenzió pozitív összefüggést mutat a mentális szívóssággal (ez épphogy a szorongás ellentétének tűnik, így a helyzet tovább bonyolódik). ONLEY és munkatársai (2013) ezzel szemben azt találták, hogy a Hármas tagjai közül csak a nárcizmus jár együtt a magasabb mentális szívóssággal, sőt a két másik dimenzió inkább enyhe negatív irányú kapcsolatot mutat.

Láthatjuk tehát, hogy a Sötét Hármas és a Szorongás kapcsolatára vonatkozó kutatások sokféle, gyakran egymásnak ellentmondó eredményekről számolnak be. Az egyetlen olyan terület, amelyben viszonylagos egyetértés uralkodik, az az, hogy a machiavellizmus valamiképpen összefügg a szorongás emelkedett szintjével. A nárcizmus esetében nincsenek egyértelmű eredmények, a pszichopátia tekintetében pedig mind az alacsony, mind a magas szorongásszinttel való együttjárásáról találunk adatokat. Hipotéziseinket igyekeztünk ezen kutatások eredményeit átgondolva megfogalmazni.

Hipotézisek

1. hipotézis: A korábbi kutatások eredményei alapján arra számítunk, hogy az SD3 kérdőív machiavellizmus alskáláján elért magas pontszám együtt fog járni a magas szorongásszinttel. 2. hipotézis: A szakirodalomban leírt jellemzők alapján azt feltételezzük, hogy az SD3 kérdőív nárcizmus alskálája negatív irányú összefüggést fog mutatni a szociális szorongással. 3. hi-

potézis: A korábbi kutatásokat tanulmányozva úgy véljük, az SD3 kérdőív pszichopátia alskálája nem fog együttjárást mutatni egyik szorongást mérő kérdőívvel sem.

A kutatás módszertani leírása

A minta leírása

A kutatásban 92 személy, 26 férfi és 66 nő vett részt. A kitöltők átlagéletkora 31,23 év (SD=12,513), a legfiatalabb kitöltő 18, míg a legidősebb 62 éves volt.

A kérdőív megosztása online felületen, Google Kérdőív formájában történt, a kérdőívet bárki kitölthette, aki betöltötte a 18. életévét. A kitöltés önkéntes és anonim volt, sem egyéni, sem csoportos visszajelzés kérésére nem volt lehetőség.

Mérőeszközök

Short Dark Triad Kérdőív (SD3)

A kérdőívet JONES és PAULHUS alkották meg 2014-ben PAULHUS (2002) Sötét Hármass modellje alapján a machiavellizmus, a szubklinikai nárcizmus és a szubklinikai pszichopátia hatékony, együttes mérésére. A 27 item hosszúságú kérdőív három alskálája a machiavellizmus (1-9. item, pl. „Bármibe is kerül, magad mellé kell állítanod a fontos embereket.”), a szubklinikai nárcizmus (10-19. item, pl. „Tudom, hogy különleges vagyok, hiszen mindenki folyton ezt mondja nekem.”) és a szubklinikai pszichopátia (19-27. item, pl. „Akik szórakoznak velem, mindig megbánják.”)

Az állítások értékelése ötfokú Likert-skálán történik, ahol az 1 = egyáltalán nem értek egyet, az 5 = teljesen egyetértek.⁴⁹ A kérdőív reliabilitása JONES és PAULHUS mérései szerint igen jó, amint az az 1. táblázatban részletesen is megtekinthető.⁵⁰

⁴⁹ JONES–PAULHUS 2014.

⁵⁰ Uo.

Állapot- és vonásszorongás Kérdőív (STAI-T)

A STAI-T (State-Trait Anxiety Inventory) kérdőívet SPIELBERGER, GORSUCH és LUSHENE alkották meg 1970-ben a szorongás tüneteinek és a szorongásra való hajlammal önbeszámoló útján való mérésére.⁵¹ (A szintén általuk létrehozott STAI-S kérdőív a szorongás pillanatnyi szintjét méri.) A kérdőív 20 itemet tartalmaz (pl. „Csüggedtnek érzem magam.”), ebből 7 fordított (pl. „Kiegyensúlyozott vagyok.”). Az állítások egy 1-től 4-ig terjedő Likert-skálán értékelhetők, ahol az 1 = egyáltalán nem, a 4 = nagyon/teljesen. A kérdőív Cronbach-alfa értékét lásd az 1. táblázatban.⁵² Magyar nyelven validálta: SIPOS K. és SIPOS M., 1978.

Szorongás-érzékenység Index (Anxiety Sensitivity Inventory, ASI)

A kérdőívet REISS és munkatársai alkották meg 1985-ben a szorongás-érzékenység mérésére. A kérdőív a szorongás által kiváltott fizikai érzetektől való irtózást méri, melynek oka az e tünetek okozta esetlegesen ártalmas szomatikus, pszichológiai vagy szociális konzekvenciák.⁵³

BIRKÁS és munkatársai 2016-os vizsgálata alapján a háromfaktoros struktúra használata mellett döntöttünk, a skálák Cronbach-alfa értékeit is az ő cikkükből vettük át.⁵⁴ A Fizikai aggodalmak skála a szorongás által kiváltott testi érzetektől való félelmet mutatja meg (pl. „Megijeszt, amikor a szívem gyorsan ver.”), a Kognitív aggodalmak skála a kognitív diszorganizációtól való félelmet méri (pl. „Amikor nem tudom a figyelmemet egyetlen feladatra összpontosítani, aggódom, hogy esetleg megbolondulhatok.”), a Szociális aggodalmak skála pedig a szorongás negatív szociális következményeit jeleníti meg (pl. „Fontos, hogy ne látsszak idegesnek.”). Az adott állításokat 5 pontos likert-skálán lehet értékelni, ahol 0 = egyáltalán nem, 4 = igen, na-

⁵¹ JULIAN 2011.

⁵² SIPOS 1978.

⁵³ RODRIGUEZ et al. 2004.

⁵⁴ BIRKÁS et al. 2016.

gyon. A kérdőív Cronbach-alfa értékét lásd az 1. táblázatban.⁵⁵ A magyar nyelvű validálás folyamatban van.⁵⁶

Félelem a Negatív Megítéléstől Kérdőív (FÉLNE-8)

Az eredeti Félelem a Negatív Megítéléstől kérdőívet WATSON és FRIED dolgozták ki 1969-ben. Ezt, illetve ennek 12 és 8 itemes változatát validálta PERCZEL-FORINTOS és KRESZNERITS 2017-ben. Mi vizsgálatunkban a legközelebbi, 8 itemes változatot (pl. „Általában aggodalmaskodni szoktam amiatt, hogy milyen benyomást keltek.”) használtuk. A kérdőív a szociális fóbia diagnózisára szolgál⁵⁷; a mi célunk természetesen nem a diagnózis, csupán a hajlam felmérése volt. A kérdőív állításait 5 pontos Likert-skálán lehet pontozni, ahol 1 = (szinte) soha, 2 = (szinte) mindig.

Egészségssorongás Kérdőív

A kérdőív célja a nem (csak) klinikai mértékű egészségssorongás felmérése.⁵⁸ Az eredeti kérdőívet WARWICK és SALKOVSKIS dolgozták ki 1989-ben, majd egy rövidített változatot is kidolgoztak 2002-ben. Magyar nyelvre validálása 2011-ben történt meg KÖTELES és munkatársai által.

A kérdőív két alszkálával rendelkezik: Betegge válás észlelt valószínűsége és Betegség észlelt következménye.⁵⁹ A 18 itemes kérdőív minden kérdésénél négy állítás közül lehet választani, melyek közül az első az egészségért való csökkent aggodást, a második az átlagos aggodást, a harmadik a túlzott aggodást, a negyedik pedig az irreális aggodást fejezi ki.

⁵⁵ PETERSON-HEILBRONNER 1987.

⁵⁶ KEREKES 2012.

⁵⁷ PERCZEL-FORINTOS-KRESZNERITS 2017.

⁵⁸ KÖTELES et al. 2011.

⁵⁹ Uo.

Albany Belső Feszültség és Félelem Kérdőív (Albany Panic and Phobia
Questionnaire, APPQ)

Az Albany Belső Feszültség és Félelem Kérdőívet RAPEE és munkatársai alkották meg 1994-ben.⁶⁰ A kérdőív magyar nyelvű változatát KERÉKES Zsuzsanna 2012-es Doktori értekezéséből merítettük. A 27 ítemes kérdőív célja a fizikai érzeteket okozó aktivitásoktól való félelem dimenzióinak felmérése. Ennek megfelelően a kérdőív három dimenziója: Interoceptív félelmek (pl. „Egyedül végzett intenzív fizikai gyakorlatok.”), Agorafóbia (pl. „A nézőtér közepén ülni egy moziban.”) és Szociális fóbia (pl. „Bemutatkozás egy új csoportban.”).⁶¹ Az állításokat a kitöltők 8-fokú Likert-skálán értékelték, ahol 0 = nincs félelem és 8 = nagyon erős félelem. A kérdőív használatával az agorafóbiát és a szociális fóbiát nem mint klinikai mértékű rendellenességet mértük föl, csupán az arra való hajlamra voltunk kíváncsiak.

1. táblázat: A felhasznált kérdőívek szakirodalomban megadott
Cronbach-alfa mutatói

Kérdőívek, alskálák	Chronbach-alfa
SD3 Kérdőív	
Machiavellizmus	0,71
Narcizmus	0,77
Pszichopátia	0,80
STAI-T	0,86
ASI	0,88
Fizikai aggodalmak	0,88
Szociális aggodalmak	0,80
Kognitív aggodalmak	0,64
FÉLNE-8	0,837
Egészségsszorongás Kérdőív	0,83
Beteggé válás	0,82
Betegség következménye	0,71

⁶⁰ RAPEE et al. 1994.

⁶¹ Uo.

Kérdőívek, alskálák	Chronbach-alfa
APPQ	
Interoceptív félelmek	0,87
Agorafóbia	0,90
Szociális fóbia	0,91

Eredmények

Leíró statisztika

Az adatok elemzéséhez az SPSS.22 programot használtuk. Elsőként az adatok leíró statisztikáját vizsgáltuk meg, pontosabban a kérdőíveken elért összpontszámok átlagát, illetve az azok alskáláin elért összpontszámok átlagát, nemi bontásban.

Nemek közötti különbségek

A férfiak egyik kérdőív egyik alskáláján sem értek el szignifikánsan magasabb pontszámot, mint a nők, meglepő módon még az SD3 kérdőív alskáláin sem. A nők viszont számos szorongásmérő kérdőíven, illetve alskáláikon értek el szignifikánsan magasabb pontszámot, mint a férfiak. Ilyen az APPQ kérdőív összpontszáma és mindhárom alskálája, a FÉLNE-8 kérdőív összpontszáma, a STAI-T Kérdőív összpontszáma, az ASI Kérdőív összpontszáma, illetve Fizikai aggodalmak és Szociális aggodalmak alskálája, és az Egészségsszorogás kérdőívének Beteggé válás alskálájának átlagpontszáma, részletesen bemutatva a 2. táblázatban (1. melléklet).

2. táblázat: *Nemi különbségek a szorongásban ($p < 0,01^{**}$, $p < 0,05^*$)*

Kérdőívek	Alskálák	Nők (N=66)		Férfiak (N=26)		Különbség (függ. min. T-próba)		
		Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	t		Sig.
		64,7	11,5	69,5	15,39	,62	90	$p > 0,05$
	Machiavellizmus	26,2	5,47	27	6,11	0,75	90	$p > 0,05$
	Nárcizmus	22	5,77	24	6,06	1,49	90	$p > 0,05$
	Pszichopátia	16,5	4,83	18,5	6,62	1,54	90	$p > 0,05$

Kérdőívek	Alskálák	Nők (N=66)		Férfiak (N=26)		Különbség (függ. min. T-próba)		
STAI-T össz		46,7	10,36	40,7	9,89		90	p<0,05
ASI össz		24,3	13,16	16,9	9,99		90	p<0,05
	Fizikai aggodalmak	12,7	7,96	8,23	6,87		90	p<0,05
	Szociális aggodalmak	7,62	3,65	5,73	2,6	-2,4	90	p<0,05
	Kognitív aggodalmak	4,02	3,84	2,88	3,29		90	p>0,05
FÉLNE-8 össz		23,1	8,62	17,8	7,14	-2,8	90	p<0,05
	Beteggé válás	13,1	6,42	9,96	3,59		90	p<0,05
	Betegség következménye	0,96	0,59	0,79	0,12		90	p>0,05
APPQ össz		63,1	32,64	39,7	23,93	-3,3	90	p<0,05
	Interoceptív félelmek	15,5	11,75	9,85	8,15		90	p<0,05
	Agorafóbia	20,2	11,91	10,8	8,05		0	p<0,05
	Szociális fóbia	24	14,32	16,7	10,19		0	p<0,05

Eltérés a Sötét személyiségjegyekben a magas és alacsony állapot-vonás szorongású (STAI-T) csoport között

A következő lépésben független mintás T-próbával megvizsgáltuk, hogy van-e különbség azon személyek SD3 pontszámaiban, akik a STAI-T kérdőív a magyar átlag alatti, illetve feletti (M=42,95, SD=8,48, SÍPOS 1978) értékeket értek el. Az SD3 kérdőív Machiavellizmus alskáláján szignifikáns különbséget ($t(90)=2,074$, $p<0,05$) találtunk a magyar STAI-T átlagpontszám alatt (<42,95) és fölött (>42,95) elhelyezkedő egyének között (átlag alatt: M=24,97; SD=5,380, átlag felett: M=27,41; SD=5,652) (2. melléklet).

Sötét Hármaskáláinak korrelációja egymással

A három Sötét Hármask vonás között a legerősebb korrelációt a machiavellizmus és a pszichopátia között találtuk ($r(92) = 0,454$, $p<0,05$), utána a

machiavellizmus és a nárcizmus között ($r(92)=0,343$, $p<0,05$), majd a legyengébbet a pszichopátia és a nárcizmus között ($r(92)=0,275$, $p<0,05$) (3. melléklet).

A szorongásmérő kérdőívek és alskáláik korrelációja egymással

Megvizsgáltuk a különböző szorongásmérő kérdőívek, illetve alskáláik egymással való korrelációs értékeit. E bivariális korreláció-analízis elvégzése során azt láthattuk, hogy az egy kivételével az összes szorongástípus között szignifikáns az együttjárás (a kivétel az ASI kérdőív Fizikai aggodalmak alskálájának kapcsolata a Betegség észlelt következménye alskálával, bár ez az együttjárás is tendencia-szintű ($r(90)=0,196$, $p>0,05$) (4. melléklet).

Sötét Hármas skáláinak korrelációja a szorongásmérő kérdőívekkel

Most pedig nézzük a Sötét Hármas három tagját, mely kérdőívekkel, illetve alskálákkal mutattak szignifikáns korrelációt (5. melléklet)!

Machiavellizmus

A machiavellizmus Pearson-korrelációval vizsgálva, szignifikáns, pozitív irányú korrelációt mutatott a következő kérdőívekkel, illetve alskálákkal: APPQ kérdőív összpontszáma illetve a Szociális fóbia és az Agorafóbia alskálája, FÉLNE-8 kérdőív összpontszáma, STAI-T kérdőív összpontszáma, ASI kérdőív összpontszáma és Kognitív aggodalmak és Szociális aggodalmak alskálája. Ezeket az eredményeket részletesen a 3. táblázat mutatja be. Parciális korrelációval ugyanezeket az eredményeket mutattuk ki, egy különbséggel: az Egészségszorongás kérdőív Betegség következménye alskálájával az együttjárás szignifikánssá vált (3. táblázat és 6. melléklet). Azért döntöttünk a parciális korreláció használatára mellett, úgy véltük, érdemes kiszűrni a három Sötét vonás kölcsönhatásait. Így mindhárom vonás tekintetében pontosabb képet kaphatunk a hozzá társuló szorongásértékekről.

3. táblázat: *Machiavellizmus és szorongás ($p < 0,01^{**}$, $p < 0,05^*$)*

	Machiavellizmus (bivariális korreláció)	Machiavellizmus (parciális korreláció)
STAI-T	,302**	,315**
ASI	,269**	,224*
Fizikai aggodalmak	0,133	0,113
Szociális aggodalmak	,314**	,269*
Kognitív aggodalmak	0,349**	,280**
FÉLNE-8	0,273**	,314**
Egészségszorongás		
Beteggé válás	-0,022	0,0514
Betegség köv.	0,182	,251*
APPQ	,305**	,320**
Interoceptív félelmek	0,148	0,141
Agorafóbia	0,315	0,319
Szociális fóbia	,294**	,326**

Mint azt fentebb is láthattuk (2. táblázat), a nők szinte az összes szorongásmérő kérdőívben szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, mint a férfiak. Ez alapján felmerült bennünk a kérdés: lehetséges, hogy a machiavellizmus és a szorongás közötti szignifikáns kapcsolatokért is a női kitöltők választai felelősek?

Ennek igazolására két korreláció-vizsgálatot végeztünk a machiavellizmus és a szorongásmérő kérdőívek pontszámai között, ám az egyik mintában csak a nők, a másikban csak a férfiak pontszámait hagytuk benne. A férfi mintában így csupán egyetlen kérdőív alszála (Egészségszorongás Kérdőív, Beteggé válás észlelt valószínűsége) tekintetében volt szignifikáns az együttjárás! A női minta eredményei merőben más képet mutattak, itt továbbra is számos korrelációt találtunk: az Albany Belső Feszültség és Félelem összpontszámával és Szociális fóbia és Agorafóbia alszálaival, a FÉLNE-8 és a STAI-T kérdőív összpontszámával, valamint a Szorongásérzékenység Index összpontszámával és Kognitív, illetve Szociális aggodalmak alszálaival. Ezeket az eredményeket a 4. táblázatban mutatjuk be részletesen.

4. táblázat: *Machiavellizmus és szorongás közötti együttjárás, nők és férfiak eredményei külön ($p < 0,01^{**}$, $p < 0,05^*$)*

Kérdőívek, alskálák	Férfiak	Nők
STAI-T	0,263	0,361**
ASI	0,280	0,310*
Fizikai aggodalmak	0,181	0,147
Szociális aggodalmak	0,156	0,406**
Kognitív aggodalmak	0,350	0,370**
FÉLNE-8	0,277	0,318**
Egészségszorongás		
Beteggé válás	-0,428*	0,095
Betegség köv.	0,189	0,194
APPQ	0,268	0,380**
Interoceptív félelmek	0,137	0,182
Agorafóbia	0,380	0,370**
Szociális fóbia	0,169	0,375**

Nárcizmus

A nárcizmus dimenzió bivariális Pearson-korrelációval vizsgálva semelyik kérdőívvel vagy alskálával nem mutatott szignifikáns összefüggést, parciális korrelációval (vagyis a machiavellizmus és a pszichopátia hatásait kiszűrve) azonban némileg változott a helyzet (5. táblázat és 7. melléklet). Így a nárcizmus gyenge, negatív irányú szignifikáns összefüggést mutatott az APPQ kérdőív Szociális fóbia alskálájával, a FÉLNE-8 kérdőív összpontszámával, a STAI-T kérdőív összpontszámával és az Egészségszorongás kérdőív Betegség következményei alskálájával, ezeket lásd az 5. táblázatban.

5. táblázat: *Nárcizmus és szorongás ($p < 0,01^{**}$, $p < 0,05^*$)*

	Nárcizmus (bivariális korreláció)	Nárcizmus (parciális korreláció)
STAI-T	-0,109	-,244*
ASI	0,019	-0,094
Fizikai aggodalmak	-0,021	-0,08
Szociális aggodalmak	0,009	-0,125
Kognitív aggodalmak	0,102	-0,033
FÉLNE-8	-0,111	-,221*
Egészségszorongás		
Beteggé válás	-0,122	-0,109
Betegség köv.	-0,157	-,230*
APPQ	-0,039	-0,157
Interoceptív félelmek	0,088	0,049
Agorafóbia	0,012	-0,101
Szociális fóbia	-0,139	-,271**

Ugyanúgy, mint a machiavellizmus és a szorongás tekintetében, korreláció lefuttatásával itt is megvizsgáltuk a nárcizmus és a szorongás együttjárásait a két nemre külön-külön lebontva is, itt azonban nem találtunk különbséget férfiak és nők eredményei között.

Pszichopátia

A pszichopátia dimenziója az ASI kérdőív összpontszámával tendencia szintű, ugyanezen kérdőív Kognitív aggodalmak és Szociális aggodalmak alszájával szignifikáns, pozitív irányú összefüggést mutatott. Ezeket részletesen a 6. táblázat szemlélteti.

Parciális korrelációval sem ezek az eredmények, sem egyéb szignifikáns együttjárások nem voltak kimutathatóak (6. táblázat és 8. melléklet).

6. táblázat: *Pszichopátia és szorongás ($p < 0,01^{**}$, $p < 0,05^*$)*

	Pszichopátia (bivariális korreláció)	Pszichopátia (parciális korreláció)
STAI-T	0,164	0,068
ASI	0,194	0,096
Fizikai aggodalmak	0,106	0,063
Szociális aggodalmak	,222*	0,111
Kognitív aggodalmak	,232*	0,091
FÉLNE-8	0,081	-0,019
Egészségszorongás		
Beteggé válás	-0,101	-0,086
Betegség köv.	0,017	-0,043
APPQ	0,105	-0,017
Interceptív félelmek	0,017	-0,64
Agorafóbia	0,098	-0,039
Szociális fóbia	0,139	0,046

Itt az összefüggéseket a két nemre lebontva azt találtuk, hogy a csupán férfiakat tartalmazó mintabontásban a pszichopátia az Albany Belső Feszültség és Félelem Kérdőívvel, annak Agorafóbia alszálájával, illetve a Szorongásérzékenység Index összpontszámával mutatott szignifikáns összefüggést. A nők esetében mindössze egy szignifikáns együttjárás mutatkozott, mégpedig a Szorongásérzékenység Index Szociális aggodalmak alszálájával. Ezeket az eredményeket a 7. táblázat mutatja be.

7. táblázat: *Pszichopátia és szorongás közötti együttjárás, nők és férfiak eredményei külön ($p < 0,01^{**}$, $p < 0,05^*$)*

Kérdőívek, alszálák	Férfiak	Nők
STAI-T	0,204	0,226
ASI	0,443*	0,182
Fizikai aggodalmak	0,346	0,071
Szociális aggodalmak	0,362	0,256*
Kognitív aggodalmak	0,338	0,233

Kérdőívek, alskálák	Férfiak	Nők
FÉLNE-8	0,267	0,081
Egészségsszorongás		
Beteggé válás	-0,078	-0,068
Betegség köv.	0,139	-0,020
APPQ	0,429*	0,078
Interoceptív félelmek	0,361	-0,052
Agorafóbia	0,395*	0,101
Szociális fóbia	0,375	0,126

Megvitatás

Nemek közötti különbségek

A szakirodalomban olvasottaktól eltérő az az eredmény, hogy az SD3 kérdőív egyik alskáláján sem volt szignifikáns különbség férfiak és nők átlagpontszámai között. JONES és PAULHUS 2014-es vizsgálatában a férfiak minden alskála és az összpontszám esetében is szignifikánsan magasabb pontot értek el, mint a nők, a legnagyobb különbség pedig a pszichópátia alskálán mutatkozott. Az, hogy mi ezeket az eredményeket nem tudtuk reprodukálni, valószínűleg a kis mintaelemszámnak köszönhető.

Markáns eredmény továbbá, hogy két alskála kivételével (APPQ Kongitív aggodalmak alskálája és Egészségsszorongás Kérdőív Betegség következményei alskálája) a nők az összes szorongásmérő kérdőíven szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, mint a férfiak. A nők szorongásszintje átlagosan magasabb a férfiakénál (pl. SÍPOS 1978), mi úgy véljük azonban, hogy a különbségek mértékében egyéb tényezők is szerepet játszanak. Ezt támasztják alá azok a kutatási eredmények is, miszerint a nevelés és a nemi szocializáció nagy hatással van a szorongás mértékére. Eszerint a fiúk már kiskoruktól bátorítva vannak az ijesztő helyzetekkel való szembenézésre, az ezért kapott megerősítés pedig arra motiválja őket, hogy később érzelmi szinten is sikeresen megküzdjenek a félelemkeltő situációkkal. A lányokat gyermekkorban arra tanítják, hogy nem kell legyőzniük ezeket a problémákat, így a szorongásérzetük nem csökken, és az énhatékonyságuk is gyengül.⁶²

⁶² FREDRIKSON et al. 1996.

Tulajdonképpen ezt a hatást írja le STEVENSON-HINDE és SHOULDICE (1993) is: a szülők, nevelők gyermekkorban csekély mértékben tolerálják a szorongás kifejezését fiúk részéről, míg lányoknál gyakran bátorítják is ezt a viselkedést. Ami a szorongásérzékenység terén mutatott különbségeket illeti, EHLERS (1993) szerint elképzelhető, hogy a lányokat bátorítják, míg a fiúkat megrojják a fizikai fájdalomra adott reakciók kimutatására. Ez azt eredményezi, hogy a lányok idővel jobban odafigyelnek ezekre a szomatikus érzetekre, emiatt tűnik úgy, hogy ők gyakrabban élik meg ezeket.

A biológiai hátteret figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a szorongás és az azzal rokon hajlamok gyakrabban öröklődnek női ágon, és erősebben is fejtik ki hatásukat nőknél, mint férfiaknál,⁶³ így ez is potenciális oka a feltárt különbségnek. Az evolúciós elméletek alapján azért alakult úgy a fejlődés során, hogy a nők szorongásszintje emelkedettebb, mert utódaik védelme érdekében éberem kellett figyelniük az esetleges fenyegető veszélyeket és helyzeteket.⁶⁴

Eltérés a Sötét személyiségjegyekben a magas és alacsony állapot-vonás szorongású (STAI-T) csoport között

A személyeket két csoportba osztottuk az alapján, hogy a magyar nyelvű validáláskor meghatározott átlag alatt, vagy fölött helyezkednek-e el a STAI-T vonásszorongást mérő kérdőívben elért pontszámaik. Ezt a kettéosztást amiatt tettük, hogy megvizsgálhassuk, a vonásszorongás túlzott szintje mutat-e összefüggést az SD3 kérdőívben elért pontszámokkal. A kapott eredményekből azt láttuk, hogy az SD3 kérdőív Machiavellizmus alskálája együttjárást mutat az általános szorongásszint, vagyis a vonásszorongás emelkedett szintjével. Mint azt láthattuk, a machiavellizmus számos szorongásmérő kérdőív összpontszámával vagy alskálájával mutatott együttjárást; ennek a jelenségnek a mibenlétére pontos magyarázatot nem tudunk adni, a lehetséges okokat a 4.4.1. pontban fejtjük ki.

⁶³ LAKE et al. 2000.

⁶⁴ CRASKE 2003.

Sötét Hármas skáláinak korrelációja egymással

A szakirodalommal egybehangzóan a legerősebb korrelációt a machiavellizmus alskála és a pszichopátia alskála között találtuk, a leggyengébb viszont várakozásainkkal ellentétesen nem a machiavellizmus és a nárcizmus ($r(92)=0,343$, $p<0,05$), hanem a nárcizmus és a pszichopátia között ($r(92)=0,275$, $p<0,05$) mutatkozott. Ennek oka szintén a minta viszonylag kis elemszámában keresendő, főleg mivel a két, előző sorban feltüntetett korrelációs érték közötti különbség nem magas.

Sötét Hármas skáláinak korrelációja a szorongásmérő kérdőívekkel

Machiavellizmus

A machiavellizmus korrelációit nézve szembevetendő, hogy összefügg a FÉLNE-8 szociális szorongást mérő kérdőívben elért magas pontszámmal, az APPQ kérdőív Szociális fóbia alskálájával, valamint az ASI kérdőív Szociális aggodalmak dimenziójával is. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a machiavellisták a szociális kapcsolataik és megítélésük miatt aggódnak a legjobban. A machiavellisták egyik fő jellemzője más emberek manipulálása,⁶⁵ ennek pedig szerves része a meggyőzés és az önmegkedveltetés.⁶⁶ Nyilvánvaló, hogy mind a meggyőzéshez, mind az önmegkedveltetéshez sikereseknek kell lenniük a szociális kapcsolatok terén, ezen áll taktikájuk sikere vagy bukása. A szociális kapcsolatok biztosítják az utat sikereik eléréséhez, így nem csoda, ha ez a terület komoly szorongást okoz nekik. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a talált összefüggések stabilak ugyan, de viszonylag gyenge korrelációt mutatnak, tehát bár a machiavellisták valóban szoronganak, ennek mértéke nem kirívóan magas.

Az SD3 kérdőív machiavellizmus dimenzióján elért magas pontszám korrelációt mutatott továbbá az APPQ, az ASI és a STAI-T kérdőív össz-

⁶⁵ CHRISTIE-GEIS 1970.; JONES-PAULHUS 2009.

⁶⁶ FEHR-SAMSOM-PAULHUS 1992.

pontszámával. A STAI-T kérdőív a szorongásra való általános hajlamot, az ASI a szorongás által kiváltott fizikai érzetektől való félelmet, az APPQ pedig a fizikai érzeteket okozó aktivitásoktól való félelem dimenzióit méri.

Láthatjuk tehát, hogy a machiavellistákra valóban jellemző egy általános hajlam a szorongásra, illetve a szorongás által okozott fizikai tünetektől való félelemre. Ezen belül is speciálisan az ASI kérdőív Szociális aggodalmak és Kognitív aggodalmak skáláján értek el magas pontszámot, vagyis a már tárgyalt szociális aggodalmak, és a kognitív diszorganizácótól, az elme elborulásától való félelem dominál.

A machiavellisták emelkedett szorongásszintjének oka lehet még, hogy reálisan látják önmagukat, nincsenek illúziók a viselkedésükről;⁶⁷ kérdés, hogy gátlástalan, manipulatív, kihasználó viselkedésük zavarja-e őket annyira, hogy emelkedett szorongásszintet okozzon.

Az APPQ kérdőív agorafóbia alskálája függött még össze az SD3 kérdőív machiavellizmus alskáláján kapott magas pontszámokkal. Ez a társas közegben megjelenő szorongásérzet fizikai jeleitől való félelmet mutatja. Ennek oka lehet, hogy a machiavellisták feltehetően nem érzik jól magukat társas közegben, a többi emberről ugyanis igencsak cinikus, lesújtó véleménnyel vannak.⁶⁸ Illetve lehetséges, hogy a szorongás testi tüneteitől való félelem abban gyökerezik, hogy a machiavellisták számára kifejezetten hátrányos lenne, ha embertársaik észrevennék rajtuk ezeket a jeleket; így szociális szereplésük megkérdőjelezhetővé válna.

Parciális korrelációval, vagyis a pszichopátia és a nárcizmus hatásait kizárva egy újabb korrelációt találtunk, mégpedig az Egészségsszorongás kérdőív Betegség következménye skálájával. Ennek magyarázatát ugyancsak a machiavellisták reális önképében látjuk:⁶⁹ valóságúen mérik fel, milyen hátrányokkal és következményekkel járna számukra egy súlyos betegség, és ennek megfelelő mértékben tartanak tőle. Ami a nők és férfiak között megjelenő eltéréseket illeti a machiavellizmus és a szorongás kapcsolatában, érdemes megemlíteni, hogy CZIBOR és munkatársai (2017) nagyon hasonló eredményeket kaptak, mint mi a jelen kutatásunkban (lásd az eredmények-

⁶⁷ JONES–PAULHUS 2009.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

nél: a machiavellizmus és a szorongás közötti összefüggések egy kivétellel csak a nők esetében állnak fenn). Ők HEXACO kérdőív összefüggéseinek terén jelentkező nemi különbségeket vizsgálták. Azt találták, hogy míg férfiaknál a machiavellizmus negatívan függött össze a HEXACO Érzelmesség dimenziójával, addig ez nőknél épp fordított, pozitív irányú együttjárás volt! Nőknél tehát a machiavellizmus magasabb szintje összefüggést mutat a magasabb érzelmi instabilitással (ezen belül a szorongással is), férfiaknál pedig épp ellenkezőleg: az érzelmesség alacsony szintjével. Továbbá ugyanígy a magas machiavellizmus-pontszámú nőket érintően együttjárást találtak az alacsony szociális önértékeléssel (ami szempontunkból jól magyarázza a machiavellizmus és a szociális szorongás közötti összefüggést). Elképzelhető, hogy a nők az érzelmek alulszabályozását, míg a férfiak az érzelemmentességet használják a machiavellista stratégia részeként.

Nárcizmus

A nárcizmus esetében merőben más kép tárult elénk. Bivariális korrelációval semmilyen szignifikáns eredményt nem kaptunk, így parciális korreláció során kiszűrtük a machiavellizmus és a pszichopátia alskála hatásait. Így a nárcizmus SD3 alskála gyenge, szignifikáns, negatív irányú összefüggést mutatott a FÉLNE-8 és a STAI-T kérdőívek összpontszámával, az APPQ kérdőív Szociális fóbia alskálájával, és az Egészségsszorongás kérdőív Betegség következménye alskálájával. Az, hogy a nárcizmus esetében csak negatív irányú összefüggéseket találtunk a szorongásmérő kérdőívekkel, arra enged következtetni, hogy mintánkban sokkal inkább a grandiózus nárcizmus, semmint a sebezhető nárcizmus szubklinikai típusa volt képviselve.

A FÉLNE-8 kérdőívvel és a Szociális fóbiával való negatív irányú összefüggés azt sejteti, hogy ezek a nárcisztikus vonásokkal rendelkező személyek annyira biztosak önnön nagyszerűségükben, olyan grandiózus gondolataik vannak önmagukról,⁷⁰ és olyan felsőbbrendűségi tudattal rendelkeznek,⁷¹ hogy fel sem merül bennük a mások megítélése miatti aggodalom, vagy az,

⁷⁰ HOULCROFT et al. 2012.

⁷¹ PAULHUS–WILLIAMS 2002.

hogy mások esetleg negatívan, elítélően gondolkodnak róluk. PETRIDES és munkatársai (2011) szerint a nárcisztikus személyek emelkedett önértékelése optimistává, motiválttá és asszertívvá teszi ezeket az egyéneket, így sikeresek lesznek a szociális kapcsolatok terén. Ha ez valóban helytálló, akkor elképzelhető, hogy valóban kevés okuk van aggódni mások megítélése miatt.

A STAI-T kérdőív összpontszámával való negatív irányú korreláció valószínűleg részben szintén az előbbi gondolattal magyarázható. Emellett viszont feltételezzük, hogy a nárcisztikus vonásokkal rendelkező személyekre jellemző erős pszichológiai ellenálló-képesség⁷² is az általános szorongásszint csökkenését okozza. Ennek a szívósságnak köszönhető, hogy a nárcisztikus vonásokkal rendelkező személyek stresszes helyzetekben is képesek megőrizni a nyugalmukat.⁷³ Szintén ez a magas reziliencia lehet a felelős a Betegség következménye alskálával való negatív irányú összefüggésért. Valószínű továbbá, hogy magas optimizmusuknak és önhatékonyság-érzésüknek⁷⁴ köszönhetően nehezen tudják elképzelni, hogy komolyabb betegségáldozataivá válhatnak.

Pszichopátia

A pszichopátia alskálát vizsgálva gyenge, pozitív irányú összefüggést találtunk az ASI szorongásérzékenységet mérő kérdőív Kognitív aggodalmak és Szociális aggodalmak alskálájával, illetve tendencia szintű összefüggést ugyanennek a kérdőívnek az összpontszámával.

A pszichopátiás vonások tehát enyhén kapcsolatban állnak a szorongás okozta fizikai tünetektől való félelemmel, ezek közül is kifejezetten az esetleges kognitív diszorganizációval (vagyis az elme esetleges megbomlásával). Mint tudjuk, a pszichopátiás személyiségvonásokkal rendelkező személyek nem túl hatékonyak az érzelemszabályozásban, meglehetősen impulzívak.⁷⁵ A bennük kavargó érzelmek hatása miatt érthető, hogy tudatuk tisztaságáért

⁷² HOULCROFT 2012.

⁷³ CLOUGH-EARL-SEWELL 2001.

⁷⁴ SABOURI et al. 2016b.

⁷⁵ HARE 1991.

aggódnak a legjobban.⁷⁶ A Szociális aggodalmak akslálával való együttjárás valószínűleg a pszichopátiás jellemvonásokkal rendelkező egyének azon törekvését mutatja, hogy nem szeretnék, ha környezetük észrevenné rajtuk a szorongás esetleges jeleit.

SANDVIK és munkatársai (2014) arra a következtetésre jutottak, hogy a pszichopátia mint jellemvonás és a hozzá társuló pszichológiai ellenállóképesség mintegy védőfaktorként, bufferként hatnak a szorongással szemben. Ez alapján nem meglepő, hogy a pszichopátiához ilyen alacsony szorongásértékeket kaptunk.

Ezeket az eredményeket nem tudjuk az eddigi elméletekkel kapcsolatba hozni, így lehet, hogy a pszichopátiás vonásoknak és a szorongásnak egy új együttjárására derítettünk fényt. Érdeemes azonban ezeket az eredményeket fenntartással kezelni, hiszen a két említett alskála csupán 4-4 tételből áll, továbbá a pszichopátiás vonások és a szorongás kapcsolata nagyon vitatott terület.

Összegzés

Legfontosabb megállapításunk tehát az, hogy bár a Sötét Hármas vonások között nagy a hasonlóság, a szorongás tekintetében mégis élesen elkülönülnek egymástól. A machiavellizmus az, amely viszonylag gyenge, de stabil összefüggést mutatott a szorongás különböző típusaival, illetve a vonásszorongással is. A szubklinikai nárcizmus tekintetében negatív irányú összefüggést találtunk a szociális szorongással. Ami pedig a szubklinikai pszichopátiát illeti, nem tudtuk kimutatni a szorongás csökkent szintjét; sőt, az esetleges kognitív diszorganizációtól még jobban is tartanak, mint a másik két vonás hordozói. Úgy véljük, eredményeink hasznos adalékot szolgáltatnak a Sötét Hármas és a szorongás kapcsolatának további kutatásához.

⁷⁶ Itt jegyezem meg, hogy LÁNG, BIRKÁS és munkatársaik (2016) is összefüggést találtak a Pszichopátia alskálája és az ASI kérdőív Kognitív aggodalmak alskálája között.

Rövidítések

- ALI et al. 2009 ALI, Farah – AMORIM, Ines Sousa – CHAMORRO-PREMUZIC: Tomas Empathy deficits and trait emotional intelligence in psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences* 47. (2009)
- BARNETT–
THOMPSON 1985 BARNETT, Mark A. – THOMPSON, Shannon: The Role of Perspective Taking and Empathy in Children's Machiavellianism, Prosocial Behavior, and Motive for Helping. *The Journal of Genetic Psychology* 146. (1985) 295–305.
- BIRKÁS et al. 2016 BIRKÁS Béla – LÁNG András – MARTIN László – KÁLLAI János: Disturbing Concerns for Dark Personalities: Anxiety Sensitivity and the Dark Triad. *International Journal of Advances in Psychology* 5. (2016) 1.
- BROWN–WHITE–
BARLOW 2005 BROWN, Timothy A. – WHITE, Kamila S. – BARLOW, David H.: A psychometric reanalysis of the Albany Panic and Phobia Questionnaire. *Behaviour Research and Therapy* 43. (2005) 337–355.
- CHRISTIE 1970 CHRISTIE, Richard: Studies in Machiavellianism. H. n. 1970.
- CLECKLEY 1955 CLECKLEY, Harvey: The mask of sanity: An attempt to clarify some issues about the so-called psychopathic personality. H. n. 1955.
- CLOUGH–EARL–
SEWELL 2001 CLOUGH, Peter – EARL, Keith – SEWELL, David: Mental toughness: The concept and its measurement. In I. Cockerill (Ed.): *Solutions in sport psychology*. London, 2001. 32–42.
- COOKE et al. 1999 COOKE, David J. – MICHIE, Christine. – HART, Stephen. D. – HARE, Robert. D.: Evaluating the Screening Version of the Hare Psychopathy Checklist--Revised (PCL:SV): An item response theory analysis. *Psychological Assessment* 11. (1999) 3–13.
- CRASKE 2003 CRASKE, Michelle. G.: The origins of phobias and anxiety disorders: Why more women than men? Oxford, 2003.
- CZIBOR et al. 2017 CZIBOR Andrea – SZABO Peter Zs. – JONES, N. Daniel. – ZSIDO, Andras. N. – PAAL, Tünde – SZJJÁRTÓ, Linda – CARRE, Jessica. R. – BEREZKEI Tamás: Male and female face of Machiavellianism: Opportunism or anxiety? *Personality and Individual Differences* 117. (2017) 221–229.
- EHLERS 1993 EHLERS, Anke: Somatic symptoms and panic attacks: A retrospective study of learning experiences. *Behaviour Research and Therapy* 31. (1993) 269–278.

- FEHR-SAMSOM-PAULHUS 1992 FEHR, Beverley – SAMSOM, Farah Deborah – PAULHUS, Delroy L.: The construct of Machiavellianism: Twenty years later. In: C. D. Spielberger – J. N. Butcher (Eds.): *Advances in personality assessment*. Hillsdale, 1992. 77–116.
- FREDRIKSON-ANNAS-FISCHER 1996 FREDRIKSON, Mats – ANNAS, Peter – FISCHER, Hank: Gender and age differences in the prevalence of specific fears and phobias. *Behaviour Research and Therapy* 34. (1996) 33–39.
- FRICK et al. 1999 FRICK, Paul. J. – LILIENFELD, Scott. O. – ELLIS, Mesha – LONEY, Brian – SILVERTHORN, Persephanie: The association between anxiety and psychopathy dimensions in children. *Journal of Abnormal Child Psychology* 27. (1999) 383–392.
- FRÖHLICH 1996 FRÖHLICH, Werner D.: *Pszichológiai szótár*. Bp., 1996. 360–361
- FURNHAM-RICHARDS-PAULHUS 2013 FURNHAM, Adrian – RICHARDS, Steven C. – PAULHUS, Delroy L.: The Dark Triad of Personality: A 10 Year Review. *Social and Personality Psychology Compass* 7. (2013) 199–216.
- HARE 1991 HARE, Robert D.: *Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us*. New York, 1991.
- HAWLEY 2016 HAWLEY, Patricia H.: *Evolution and Personality: A New Look at Machiavellianism*. In: *Handbook of Personality Development*. H. n. 2016.
- HOULCROFT-BORE-MUNRO 2012 HOULCROFT, Louise – BORE, Miles – MUNRO, Don: Three faces of Narcissism. *Personality and Individual Differences* 53. (2012) 274–278.
- IANCU-BODNER-BEN-ZION 2015 IANCU, Iulian. – BODNER, Ehud – BEN-ZION, Itzhak. Z.: Self esteem, dependency, self-efficacy and self-criticism in social anxiety disorder. *Comprehensive Psychiatry* 58. (2015) 165–171.
- JAKOBWITZ-EGAN 2006 JAKOBWITZ, Sharon – EGAN, Vincen: The dark triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences* 40. (2006) 331–339.
- JONES-PAULHUS 2009 JONES, Daniel N. – PAULHUS, Delroy L.: Machiavellianism. In: LEARY, Mark R. – HOYLE, Rick H.: *Handbook of Individual Differences in Social Behaviour*. The Guilford Press, 2009. 93–108.
- JONES-PAULHUS 2014 JONES, Daniel N. – PAULHUS, Delroy L.: Introducing the short Dark Triad (SD3): a brief measure of dark personality traits. *Assessment* 21. (2014) 28–41.
- JULIAN 2011 JULIAN, Laura J: Measures of anxiety: State-Trait Anxiety Inventory (STAI), Beck Anxiety Inventory (BAI), and Hospital Anxiety and Depression Scale-Anxiety (HADS-A). *Arthritis Care & Research* 63. Suppl 11. (2011) 467–472.

- KEREKES 2012 KEREKES Zsuzsanna. A szorongás, mint adaptív viselkedés. A szorongásérzékenység mérésének tapasztalatai különböző csoportoknál. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2012.
- KÖTELES-SIMOR-BÁRDOS 2011 KÖTELES, Ferenc – SIMOR, Péter – BÁRDOS, György. A rövidített egészség-szorongás-kérdőív (SHAI) magyar verziójának kérdőíves validálása és pszichometriai értékelése. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 12. (2011) 191–213.
- LAKE et al. 2000 LAKE, Robert I. E. – EAVES, Lindon J. – MAES, Hermine. H. M. – HEATH Andrew C. – MARTIN, N. Nicholas: Further evidence against the environmental transmission of individual differences in neuroticism from a collaborative study of 45,850 twins and relatives on two continents. *Behavior Genetics* 30. (2000) 223–233.
- MCCRAE-COSTA 2004 MCCRAE, Robert R. – COSTA, Paul T.: A contemplated revision of the NEO Five-Factor Inventory. *Personality and Individual Differences* 36. (2004) 587–596.
- NIGRO-GALLI 1985 NIGRO, Giovanna – GALLI, Ida: On the Relationship between Machiavellianism and Anxiety among Italian Undergraduates. *Psychological Reports* 56. (1985) 37–38.
- O'BOYLE et al. 2012 O'BOYLE, Ernest. H. – FORSYTH, Donelson. R. – BANKS, George. C. – MCDANIEL, Michael A.: A meta-analysis of the Dark Triad and work behavior: A social exchange perspective. *The Journal of Applied Psychology* 97. (2012) 557–579.
- ONLEY et al. 2013 ONLEY, Michael – VESELKA, Livia – SCHERMER, Julie A. – VERNON, Philip A.: Survival of the scheming: a genetically informed link between the dark triad and mental toughness. *Twin Research and Human Genetics* 16. (2013) 1087–1095.
- PAÁL 2014 PAÁL Tünde: A Sötét Hármás – A nárcizmus, a machiavellizmus és a pszichopátia evolúciós gyökerei. In: GYURIS-MESKÓ-TISLJÁR 2014. 136–161.
- GYURIS-MESKÓ-TISLJÁR 2014 GYURIS Petra – MESKÓ Norbert – TISLJÁR, Roland (szerk.): Az evolúció árnyoldala - A lelki betegségek és az alternatív szexualitás darwini elemzése. Bp., 2014
- PAULHUS-WILLIAMS 2002 PAULHUS, Delroy L. – WILLIAMS, Kevin M.: The Dark Triad of personality: Narcissism, *Machiavellianism, and psychopathy*. *Journal of Research in Personality* 36. (2002) 556–563.
- PERCZEL-FORINTOS-KRESZNERITS 2017 PERCZEL-FORINTOS Dóra – KRESZNERITS Szilvia: Szociális szorongás és önértékelés: a „Félelem a negatív megítéléstől” (FÉLNE) kérdőív hazai adaptációja. *Orvosi Hetilap* 158. (2017) 843–850.

- PETERSON-HEILBRONNER 1987 PETERSON, Rolf. A. – HEILBRONNER, Robert L.: The anxiety sensitivity index. *Journal of Anxiety Disorders* 1. (1987) 117–121.
- PETRIDES et al. 2011 PETRIDES, Kostantinos. V. – VERNON, Philip. A. – SCHERMER, Julie A. – VESELKA, Livia: Trait emotional intelligence and the Dark Triad traits of personality. *Twin Research and Human Genetics* 14. (2011) 35–41.
- RAPEE-CRASKE-BARLOW 1994 RAPEE, Ronald M. – CRASKE, Michelle G. – BARLOW, David H.: Assessment instrument for panic disorder that includes fear of sensation-producing activities: The albania panic and phobia questionnaire. *Anxiety* 1. (1994:3) 114–122.
- RASKIN-HALL 1979 RASKIN, Robert N. – HALL, Calvin S.: A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45. (1979) 590–590.
- REISS-McNALLY 1985 REISS, Steven – McNALLY, Richard J.: The expectancy model of fear. In: S. REISS, & R. R. BOOTZIN (Eds.): Theoretical issues in behavior therapy. London, 1985. 107–121.
- RAUTHMANN 2011 RAUTHMANN, John F.: The Dark Triad and Interpersonal Perception: Similarities and Differences in the Social Consequences of Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Social Psychological and Personality Science* 3. (2011) 487–496.
- RODRIGUEZ at al. 2004 RODRIGUEZ, Benjamin F. – BRUCE, Steven E. – PAGANO, Maria E. – SPENCER, Michael A. – KELLER, Martin B.: Factor structure and stability of the Anxiety Sensitivity Index in a longitudinal study of anxiety disorder patients. *Behaviour Research and Therapy* 42. (2004) 79–91.
- SABOURI et al. 2016a SABOURI, Sarah – GERBER, Markus – LEMOLA, Sakari – BECKER, Stephen P. – SHAMSI, Mahin – SHAKOURI, Zeinab – BRAND, Serge: Examining Dark Triad traits in relation to sleep disturbances, anxiety sensitivity and intolerance of uncertainty in young adults. *Comprehensive Psychiatry* 68. (2016) 103–110.
- SABOURI et al. 2016b SABOURI, Sarah – GERBER, Markus – LEMOLA, Sakari – BECKER, Stephen P. – SHAMSI, Mahin – SHAKOURI, Zeinab – BRAND, Serge: Examining Dark Triad traits in relation to mental toughness and physical activity in young adults. *Neuropsychiatric Disease and Treatment* 12. (2016) 229–235.
- SANDVIK et al. 2015 SANDVIK, Asle M. – HANSEN, Anita. L. – HYSTAD, Sigurd. W. – JOHNSEN, Bjørn H., – BARTONE, Paul T.: Psychopathy, anxiety, and resiliency – Psychological hardiness as a mediator of the psychopathy–anxiety relationship in a prison setting. *Personality and Individual Differences* 72. (2015) 30–34.

- SCHMITT-NEWMAN 1999 SCHMITT, William A. – NEWMAN, Joseph P.: Are all psychopathic individuals low-anxious? *Journal of Abnormal Psychology* 108. (1999) 353–358.
- SIPOS 1978 SIPOS Kornél: A State- Trait Anxiety Inventory (STAI) magyar nyelvű változatával szerzett első hazai tapasztalatok. Bemutatva: PTE-BTK, Pszichológia BA képzés, Kérdőíves eljárások I. kurzus, Pécs, 2017.
- SPIELBERGER 1972 Spielberger, Charles D.: Anxiety: State-trait-process. In: Charles D. SPIELBERGER – Irwin G. SARASON (Eds.): *Stress and anxiety*, vol. 1. New York, 1972. 115–143.
- STEVENSON-HINDE-SHOULDICE 1993 STEVENSON-HINDE, Joan – SHOULDICE, Anne: Wariness to strangers: A behavior systems perspective revisited. In: K. H. RUBIN – J. B. Asendorpf (eds.): *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood*. New York, 1993. 101–116.
- VESELKA-SCHERMER-VERNON 2012 VESELKA, Livia – SCHERMER, Julie A. – VERNON, Philip A.: The Dark Triad and an expanded framework of personality. *Personality and Individual Differences* 53. (2012) 417–425.
- WILSON-NEAR-MILLER 1996 WILSON, David S. – NEAR, David – MILLER, Ralph R.: Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological Bulletin* 119. (1996) 285–299.
- WINK 1991 WINK, Paul: Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology* 61. (1991) 590–597.

STUMMER KRISZTINA

Leányok a pécsi kereskedelmi szakképzésben *A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi iskola fejlődése 1912 és 1948 között*

Maidens in the commercial vocational education of Pécs – The development of the Women's
Higher Commercial School between 1912 and 1948

The higher commercial schools for women admitted their students from 1909. In the Transdanubia region, maidens had the chance to attend these school types first in the city of Pécs, in 1912. The present study displays the history of the Women's Higher Commercial School from its establishment up until the nationalisation. The paper aims to address the following questions: How did the headcount data and registry change? What factors influenced the attendance? Where were the students recruited from? What was the denominational distribution among the ladies, and would it be possible to derive conscious career choice tendencies from these data? During the processing of the topic, the school reports have proven to be an extremely diverse and rich source materials.

Bevezetés

Hazánkban a nőkre a 18–19. századig kevés figyelem fordult. Elsődleges feladatuk a családi körön belül betölteni „természetes hivatásukat”, melyek az anyaság, feleség és háziasszony szerep. A politikai és társadalmi életben nem kaptak teret, taníttatásukat az alsóbb társadalmi körökben nem vélték szükségesnek. A magasabb társadalmi rétegek áldoztak fiaik mellett leányaik oktatására is. Elsősorban házi magánnevelőnőket fogadtak, sok esetben külföldről. A nyelvek, irodalom, művészeti, zenei képzés mellett a női hivatásra felkészítő készségeket is elsajátítottak a lányok: varrás, hímzés. A magánnevelőnők által közvetített tudásanyag olykor megfelelt a középiskolai szintnek is.¹ A magánnevelőnőkön kívül a női tanító szerzetesrendek kínáltak az ele-

¹ RÉBAY 2006. 8.

mi szintet meghaladó képzést. A lányok képzésének alappillérei a vallásosság, erkölcsösség, szerénység voltak.

Magyarországon az államilag szabályozott oktatás megszervezése sokáig váratott magára. Az első rendelkezés, mely kötelező érvényűen mindkét nemre kimondta a tankötelezettséget, 1868-ban született meg. Korábban az I. és II. Ratio Educationis már foglalkozott az iskoláztatás kérdésével a lányok tekintetében is, de nem tette kötelezővé számukra (sem). Az Eötvös-féle népiskolai törvény (1868. évi XXXVIII.tc.) életbelépésével az elemi iskola látogatása nemtől, vallástól, társadalmi hovatartozástól függetlenül mindenkire érvényes volt. A törvény az alapszintű oktatásról rendelkezett, középiskolai képzésben továbbra sem vehettek részt nők. A század során változó gazdasági, társadalmi igények, az emancipációs törekvések, valamint a nők kenyérkereső pályára kényszerülése megkívánta a képzett munkaerő kibocsátását, illetve a magasabb szintű ismeretszerzést.²

1883-tól a leányok számára lehetőség nyílt magánérettségi letételére a fiú középiskolákban.³ Egyre égetőbbé vált egy leányközépiskola megnyitása is. A felsőfokú oktatásban való részvételre 1895-ben, korlátozott mértékben, de mód adódott a nők számára is. Így szükségszerűvé vált a gimnáziumok megnyitása számukra is.

A nők középfokú képzésben való megjelenését jelentette a kereskedelmi iskolák megnyitása, amelyre csak a századforduló után kerülhetett sor. Az első női felső kereskedelmi iskola 1909-től fogadta diákjait. A szakképzésben az általánosan képző órákon felül praktikus ismeretek is szerves részét képezték a tantervnek. Pécs városában 1912-ben a (már 1875-től működő) fiúiskola mellett helyet kap egy kereskedelmi szakképző intézmény a nők számára is.

A nők kereskedelmi képzésének kialakulása

A 19. század gazdasági változásai révén a nők kikerültek a munkaerőpiacra. Bár kezdetben kis számban csatlakoztak be a munka világába és többnyire szakképzettséget nem igénylő foglalkozási köröket töltöttek be, de egyre

² KÉRI 2008. 124.

³ AMBRUS 2015. 330.

sürgetőbbé vált szakmai jellegű képzésük megszervezése. A század végéig a tanító-, óvó- és nevelőnői képzésen kívül egyéb lehetőség nem áll rendelkezésükre.⁴ Az intézményes szakiskolai rendszer kiépítése, mint az a fiúk esetében is történt, a dualizmus időszakára tehető. Kezdeményezésekkel viszont már a 18. század során is találkozunk.

Prónay Gábor a nők családanyai hivatására fókuszálva kezdeményezi egy alsófokú oktatási intézmény kialakítását, melynek tervezetét elutasították 1788-ban.⁵

Tessedik Sámuel 1788-ban újtára indította szavasi iskoláját. Az oktatás koedukált formában történt, a tananyagban az általánosan képző tárgyak mellett szakmai ismereteket is oktattak, mint gazdálkodás, szabás, varrás, háztartási ismeretek. Ugyanebben az évben szövő-fonó iskola nyitotta meg kapuit Pesten, amely elsősorban szegény sorsú gyermekek számára kívánt kenyérkereső szakmát biztosítani.⁶ Az első kezdeményezések főként az ipari oktatásra terjedtek ki. A nemi sajátosságokból fakadóan a nők ipari tevékenysége a kézimunka különböző formáit jelentette. Az első tényleges tanfolyamot az 1874-ben nyíló Nőiipartanoda kínálta a négy elemi osztály teljesítése után. A hímzés és ruhavarrás mellett a kereskedelmi ismeretekbe és könyvkötésbe is betekintést nyújtott a képzés. Fél évtizeddel később a tanulmányi időt két évre csökkentették a korábbi háromról, valamint a felvételt a hat elemi osztály elvégzéséhez köthették.⁷ A nők ipari tevékenysége a férfiakétól eltérően nem minden esetben vált el az otthonról, többnyire háziipar-szerűen úzték,⁸ a dualizmus végéig pedig szinte egyet jelentett a kézimunkával.⁹

A nők kereskedelmi képzése érdekében már az 1870-es években is szót emeltek. Magánjellegű oktatásra volt már példa, de az első önálló tanfolyam 1888-ban Budapesten jött létre. Eleinte hat hónapot ölelt fel a képzés, 1900-tól nyolc hónapra emelkedett a képzési idő. Általában más iskolákkal kapcsolatosan működtek a tanfolyamok.¹⁰ A képzés színvonala sok kíván-

⁴ NAGY 2014. 255.

⁵ NAGYNÉ 1969. 104–105.

⁶ Uo. 105–106.

⁷ NAGY 2014. 256.

⁸ GYÁNI 2009.

⁹ NAGYNÉ 1969. 337.

¹⁰ NAGY 2014. 257.

nivalót hagyott maga után, így egyre időszerűbbé vált egy iskolarendszerű, magasabb képzettséget biztosító iskolatípus kialakítása. 1909-ben kérvényt nyújtottak be ez ügyben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, a beadvány pozitív elbírálásban részesült, így még ebben az évben megnyithatta kapuit az első hároméves női felső kereskedelmi iskola Pozsonyban. Ezt követően egyre több felső kereskedelmi iskola alakult lányok számára, többek között 1912-ben Pécsen.

Az 1895. évi 44.001. számú rendelet a fiúiskolákban alkalmazott tanterv és rendtartás a női kereskedelmikben is érvénybe lépett, így néhány apróbb különbségtől eltekintve a két nem azonos anyagot sajátíthatott el, érettségi bizonyítványuk egyenlő jogosítványokat biztosított. Ugyanakkor a kereskedelmi érettségi (melyet a lányok 1912-től tehettek le) nem egyenjogú a gimnáziumi érettségivel, csak korlátozott mértékű továbbtanulásra ad lehetőséget. 1918-ig 17 női felső kereskedelmi iskola jött létre Magyarország területén, ezek mellett pedig felső kereskedelmi leányiskolák is alakultak. A felső kereskedelmi leányiskolák céljukat tekintve szintén kenyérkereső pályára kívánták felkészíteni a lányokat. Lényegében a felső leányiskolák felső három (ötödik, hatodik, hetedik) évfolyamát jelentették. Ez utóbbi típust sok kritika érte a tanári kar szakmai felkészületlensége miatt, az 1923/24-es tanévtől pedig megszüntették. Ebben az intézménytípusban magasabb volt a közismereti órák száma, míg a női felső kereskedelmi iskolában a szakmai tárgyak voltak felülreprezentáltak, melyet olykor a (szaktanárhiány miatt) fiú kereskedelmi iskolai oktatók tartottak.¹¹

A pécsi női felső kereskedelmi iskola – Az iskola létrejötte és fejlődéstörténete

Pécsen a város fenntartása alatt működő női felső kereskedelmi iskola az 1911. évi 147.094. számú rendelet értelmében nyitotta meg kapuit az 1912/13-as tanévben egy alsó és egy középső évfolyammal. „Az iskola létesítésével – olvasható az intézmény első értesítőjében – Pécs szabad királyi város közönsége kulturális előrehaladottságának, megfontolt előrelátásának, a kulturális szük-

¹¹ Uo. 262–270.

ségelekről való bölcs gondolkodásának adta legfényesebb bizonyítékát, amit nem utasíthatott vissza a vallás- és közoktatásügyi kormány sem”.¹²

A közvélemény oldaláról a fogadtatás nem volt egységesen pozitív hangvételű. Kritika fogalmazódott meg a fiúk és lányok megegyező tantervével és egységes módszertani oktatásával szemben. Akik az azonos tanmenetet bírálták, azzal érveltek, hogy a női jelleg nem érvényesül a tananyagban. Günther Mihály frappáns válaszában így fogalmazott, hogy „az életért való küzdelemben a férfi és nő között nincs különbség”.¹³

Az iskolába való bekerülés feltétele a négy polgári vagy a középiskola négy osztályának sikeres abszolválása. Az újan nyíló oktatási intézmény az első tanévben a mai Apáca (akkor még Geisler Eta) utcában kapott helyet, bár a fiúiskolától elkülönítve, de annak tanáraival felvértezve. A fiúiskola tanárai mellett egyetlen női oktatóként érkezett az iskolába Zánkay Cornelia.

Az 1913-as tanévtől kezdve a fiú és női kereskedelmi iskola hallgatói birtokba vehették a kifejezetten erre a célra épített Váradi Antal utcai épületet. A közös épület nem jelentette a diákok koedukált oktatását, nagy szigorral ellenőrizték a két nem elkülönítését. Ugyanebben az évben tartották meg az első érettségi vizsgálatot 20 fővel. Az új épületet nem élvezhették sokáig a diákok és a tanári kar. 1914 és 1915 között tartalékkórházi célokra lefoglalták a földszinti részt, ami szükségszerűen a tanórák számának csökkentését eredményezte.¹⁴

Az 1915/16-os tanévben először indíthatott az intézmény az első évfolyamon párhuzamos osztályt a növekvő érdeklődésre való tekintettel. A jelentkezők növekvő számának köszönhetően a következő két tanévben szintén két-két osztályt kellett indítani. A gyarapodásnak azonban útját állta a szerb megszállás (1918. november 13.–1921. augusztus 21.). A megszállás három évében nem jelent meg értesítő, így a tanulói összetételről és létszámokról nem rendelkezünk információval. Ezen időszakban a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése szerint a tanulók terheinek csökkentésére és a tananyag bővülése miatt az eddigi három évfolyam 1921-ben kibővült és ezt követően az iskola négy évfolyamon folytatta működését.

¹² ÉRTESÍTŐ 1913. 3.

¹³ Uo.

¹⁴ GERGELY-PÉK-VOJCSIK 2013. 18.

Az intézményben zajló oktatás nem maradt sokáig zavartalan. A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem áthelyezésével az épületet át kellett adni és a lányok polgári iskolájában folytatódott az oktatás, immár Zánkay Cornelia igazgatása alatt,¹⁵ akinek köszönhetően az 1922/23-as tanévről már önálló értesítője jelent meg az intézménynek. Zánkay kemény kézzel vezette az intézményt, a rendszabályok nem csak a tanév lefolyása alatt voltak érvényben, hanem a szünet alatt is. „A tanári testület éber fegyellemmel őrködik a tanulóknak mind iskolai, mind iskolán kívüli magatartása és erkölcsi vi-selete fölött”.¹⁶

Az értesítők adatai szerint az intézmény szűkös térbeli és anyagi lehetőségei miatt a szertárak bővítése vagy egyáltalán kialakítása lassú ütemben zajlott. A fiúiskolától való különválás során ugyanis szinte minden közös használatú segédanyag a fiúknál maradt. Az oktatói kar lelkiismeretes munkája, a tanulók által összeállított szemléltető anyagok, illetve a támogatók anyagi és tárgyi hozzájárulásai révén a könyvek, térképek és szertári anyagok lassú ütemű növekedése vette kezdetét.

A lehetőségekhez mérten rövidebb–hosszabb tanulmányutak (Budapest, Olaszország, Sikonda, Mánfa stb.) révén igyekeztek a diákok praktikus ismereteit bővíteni. A szemléltetés további eszközeként az 1935/36-os tanévtől mozigépet kapott az iskola, melyhez azonban megfelelő teremmel nem rendelkeztek.¹⁷

1938-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozata szerint a felső kereskedelmi iskola középiskolai rangra emelkedett, az egységes jogosítás értelmében pedig az érettségizők előtt megnyílt a lehetőség az egyetemi képzésekre. Ennek eredményeként két évvel később a női felső kereskedelmi iskola elnevezést felváltotta a kereskedelmi középiskola megnevezés. „Iskolánk, amely eddig a Felső Kereskedelmi Iskola nevet viselte, az idei tanévben Kereskedelmi Középiskola nevet kapott. A vallás- és közoktatási Miniszter Úrnak ezzel az új elnevezéssel is szándéka volt kifejezésre juttatni azt, hogy iskolánk a többi középiskolával teljesen egyenlő fokú szakiskola”.¹⁸ Az átszervezés évei is nehézségek közepette zajlottak le. 1942-től 1945-ig a Miasz-

¹⁵ Az iskola vezetését korábban Schindler József, a fiúiskola igazgatója látta el.

¹⁶ ÉRTEŚÍTŐ 1923. 4.

¹⁷ ÉRTEŚÍTŐ 1938. 21.

¹⁸ ÉRTEŚÍTŐ 1941. 5.

szonyunkról nevezett Női Kanonokrend leánygimnáziuma adott otthont az iskolának. Ezt követően 1945-ben rövid ideig az Ipari Leányközepiskolába, majd még ugyanebben az évben a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumába helyezték át őket. Az értesítőben úgy értékeli az iskola sorsát, hogy „Pécs thj. város legnépesebb leányközepiskolája mozgalmas multját tekintve valóságos »vándoriskola«”.¹⁹ Valószínűleg a folyamatos költözés miatt nem adott ki az iskola értesítőt az 1944/45-ös tanévben. 1946-ban 24 éves igazgatói működése után Zánkay Corneliától az elkövetkezendő két évre (az államosításig) Farkas Lenke vette át a vezetést.

Az iskola létszámának alakulása

Az iskola 1912-es elindulásakor két (alsó és középső) osztályban 64 nőt számlált, melyből év végére 59-en maradtak. A következő évben bővült az intézmény három évfolyamúvá, majd folyamatos emelkedés vette kezdetét egészen 1918-ig.

1. táblázat: Az iskola lélekszáma 1912 és 1918 közötti időszakban²⁰

1912/13	1913/14	1914/15	1915/16	1916/17	1917/18
59	97	118	145	161	165

Forrás: az iskola 1912 és 1918 közötti értesítői

Az 1915-ös tanévtől kezdve gyakran előfordult, hogy az iskola növekvő népszerűsége miatt párhuzamos osztályokat kellett indítani. Ilyen párhuzamos osztályok 1915/16-os és 1917/18-as tanévek között kizárólag az első évfolyamokon indult. Az év közbeni és év végi lemorzsolódás miatt a második évfolyamon már nem volt szükség két osztály indítására.

¹⁹ ÉRTESÍTŐ 1947. 3.

²⁰ A táblázatokban feltüntetett létszámadatok nem a beiratkozókra, hanem az év végén osztályozott nyilvános tanulóokra vonatkoznak.

2. táblázat: Az iskola lélekszáma 1920 és 1930 közötti időszakban

1920/21	1921/22	1922/23	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30
98	93	98	112	110	112	123	123	114

Forrás: az iskola 1921 és 1930 közötti értesítői

Az 1920/21-es tanévben a szerb megszállás miatt ugyan az iskola vezetése nem adott ki értesítőt, de az 1934/35-ös értesítőben már található egy oldal „Az iskola benépesülésének visszatekinthető kimutatásá”-val,²¹ mely tartalmazza 1920-tól kezdve az összes tanév végén összeírt létszámadatot. A megszállás miatt megtorpant a fejlődés, sőt csökkenő tendencia mutatkozott. Ennek a következménye, hogy habár 1921-ben megnyílt az iskola negyedik évfolyama is, a korábbi évhez (98 leány) képest kevesebb hallgatót (93 leány) számlált az intézmény. Nem feledkezhetünk meg arról a tényezőről sem, hogy a képzési idő növelése ösztönözhetette a diákokat és a szülőket, hogy az utolsó év befejezte előtt kilépjenek az iskolából. A negyedik év ugyanis a szülőkre további anyagi terheket rótt, a lányokat pedig akadályozta a kenyérkeresői pályára lépésben. Az 1922-es tanévtől ismét lehetőség nyílt az első évfolyam párhuzamos indítására és megkezdődhetett a mérsékelt ütemű gyarapodás. Jelentősebb változás a következő évtizedig nem következik be.

3. táblázat: Az iskola lélekszáma 1930 és 1940 közötti időszakban

1930/ 31	1931/ 32	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1935/ 36	1936/ 37	1937/ 38	1938/ 39	1939/ 40
82	66	50	70	95	110	131	143	167	162

Forrás: az iskola 1931 és 1940 közötti értesítői

Az 1929-es gazdasági világválság rányomta a bélyegét a női felső kereskedelmi iskola működésére. A '30-as évek első felében mélypontra süllyedt a

²¹ ÉRTEŚITŐ 1935. 45.

látogatottság; egy év alatt 32 hallgatót vesztett az intézmény, így 1930/31-es tanévben már csak 82 leány fejezte be a tanulmányait. A rá következő év újabb csökkenést hozott, majd pedig 1932/33-ban a négy évfolyamon kevesebb hallgató végzett (50 fő), mint az iskola megnyitásának évében a két évfolyamon (59 fő). A válságból való kilábalás az évtized közepe felé haladva kezdte éreztetni hatását. A fellendülés első jele, hogy az 1933/34-es tanévben az első évfolyamon végzetek száma (33 fő) közel azonos a felsőbb három évfolyam együttes tanulói lélekszámával (37 fő). Újra megkezdődött az osztályok benépesülése és ettől kezdve egy sokkal egyenletesebb növekedés kezdődött meg. 1938/39-től a vizsgált korszak végéig általánossá vált legalább egy párhuzamos osztály indítása. Ebben az évben az első, a következő tanévben a második évfolyamból indult két osztály. A gyarapodást a második világháború sem törte meg, mi több, a nők előtt a munkaerőpiacon új lehetőségeket nyitott meg, melyhez szükségük volt szakmai képesítésre.

4. táblázat: Az iskola lélekszáma 1940 és 1948 közötti időszakban

1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48
201	220	245	259	209	309	304	317

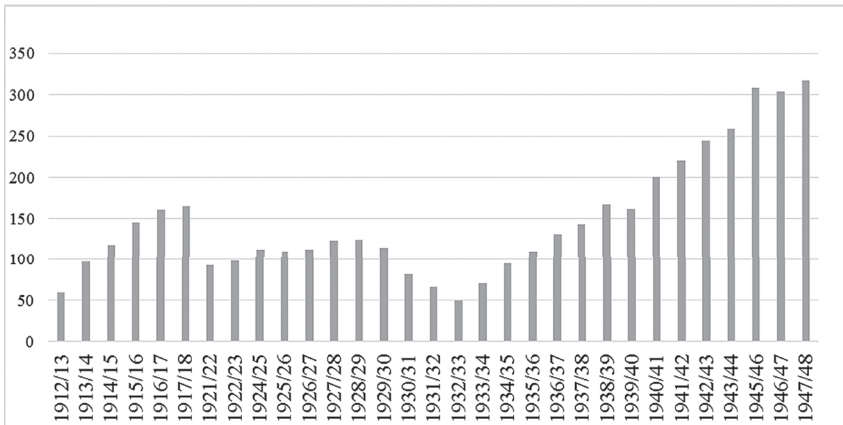
Forrás: az iskola 1941 és 1948 közötti értesítői

Az 1940/41-es tanévet közel 40-nel több diák teljesítette, mint az előzőt. Az iskola ugyanis az 1938. évi XIII. törvénycikk értelmében a többi középiskolátípussal teljesen egyenlővé vált, így még nagyobb népszerűségnek örvendett a lányok körében. 1942-től már az első, második és harmadik évfolyamon is párhuzamos osztályokat tudtak indítani a nagy érdeklődés miatt; egy évvel később pedig mind a négy osztályból kettő-kettő indult. Az 1944/45-ös tanévben a vezetőség nem adott ki értesítőt, a 209 fős iskolai létszámról az 1945/46-os értesítő „benépesülési visszatekintője” az tájékoztatást.²² Az előző évhez képest jelentős mennyiségű visszaesés az 50 fős csökkenés. A rá következő évben viszont 100 tanulóval emelkedett a felső kereskedelmi

²² ÉRTESÍTŐ 1946. 26.

iskolát végzettek száma, ami a vizsgált időszak legjelentősebb emelkedése. 1947/48-as tanévben az első évfolyamon három, a többi évfolyamon két-két osztályt indítottak.

1. ábra. A tanulói létszám alakulása 1912-től 1948-ig

Forrás: az iskola 1912 és 1948 közötti értesítői

Az intézmény létrejöttétől a '30-as évek közepéig erőteljes ingadozások figyelhetők meg. Ezek a változások minden esetben valamilyen gazdasági vagy politikai esemény hatására következtek be (trianoni határváltozás, szerb megszállás, gazdasági világválság). Ezt követően azonban megkezdődik egy folyamatos növekedés, melynek következtében dupla, sőt egyes esetekben tripla évfolyamok megnyitása is szükségessé vált. A gyarapodást indokolja a nők munkaerőpiaci térnyerése, hogy egyre elfogadottabbá vált a társadalom körében a nők magasabb szintű (szakmai) oktatása, illetve az iskola középiskolai rangra emelése.

A tanulók szüleinek lakóhelye

A vizsgált korszak területi változásaira való tekintettel, illetve az értesítők eltérő kategorizálása miatt a pontos megyénkenti meghatározás nem min-

den esetben megvalósítható. Eltérő kategorizálás alatt értjük, hogy míg egyes években megyénkénti lebontásban olvashatók a lányok szüleinek (édesapjának vagy gyámjának) lakóhelye, addig másik években a Pécsen és Baranya vármegyén kívülről érkezőket egyöntetűen a Más csoportba sorolták be. Ezeket a tényezőket figyelembe véve alakítottuk ki a lakóhelyek összesítésénél a csoportosítási kategóriákat.

Az intézmény megnyitásától kezdve általános tendenciának tekinthető, hogy a többség Pécsen és Baranya megyében élt. Mindemellett az 1912/13. tanév értesítőben megfogalmazott elgondolás, miszerint „előreláthatólag Pécs városán kívül a Dunántúlnak egész alsó részét s a Duna-Tisza közét, valamint Slavóniát, Horvátországot, Fiumét, sőt Bosznia-Hercegovinát is igen közelről fogja érdekelni” az iskola működése,²³ beigazolódott. Bár nem nagy számban, de ezekről a területekről is érkeztek diákok. 1912 és 1918 között a pécsi növendékek aránya minden estében elérte az 50%-ot, ha pedig a Pécsről és Baranya vármegyéből származókat együttesen vizsgáljuk, az összlétszám legalább 70%-át tették ki.

5. táblázat: *A tanulók szüleinek lakóhelye 1912 és 1918 között*

<i>Lakhely / Tanév</i>	<i>1912/13</i>	<i>1913/14</i>	<i>1914/15</i>	<i>1915/16</i>	<i>1916/17</i>	<i>1917/18</i>
<i>Pécs</i>	44	60	77	76	81	91
<i>Baranya</i>	5	18	17	26	33	30
<i>Somogy</i>		2	5	9	7	8
<i>Tolna</i>	5	9	12	9	12	12
<i>Zala</i>	2		4	4	5	
<i>Horváto.- Szlavonia</i>				3	6	3
<i>Külföld</i>	1	3			1	1
<i>Más</i>	3	4	3	18	16	20

Forrás: az iskola 1912 és 1918 közötti értesítői

²³ ÉRTESÍTŐ 1913. 3.

Az iskola megalakulása utáni években a környező vármegyékben (Somogy, Tolna, Zala) is megindult egy lassú ütemű érdeklődés az intézmény iránt. Ekkoriban ugyanis a közelben nem volt konkurens intézmény. 1915-ben nyílt egy női felső kereskedelmi iskola Győrben, 1918-ban Veszprémben, 1921-ben Szombathelyen, 1923-ban pedig Baján és Sopronban.²⁴ A legdinamikusabb növekedés a Más kategóriában érzékelhető. Az elemzést nagyban megnehezíti, hogy nem találunk utalást az értesítőkben arra vonatkozóan, mely területek tartoznak ebbe a gyűjtőegységbe. Feltételezhetően azonban Magyarország egyéb, meg nem nevezett vármegyéi kerülhettek összevonásra.

6. táblázat: A tanulók szüleinek lakóhelye 1921 és 1930 között

Lakhely/ Tanév	1921/ 22	1922/ 23	1924/ 25	1925/ 26	1926/ 27	1927/ 28	1928/ 29	1929/ 30
Pécs	77	88	86	91	90	98	87	87
Baranya			6	10	10	14	20	21
Más	3	4	1	5				
Csonka- Mo.	13	6	19	20	12	11	11	6
Elcsatolt terület							6	

Forrás: az iskola 1921 és 1930 közötti értesítői

Az 1918 és 1921 közötti időszakból az értesítők hiányában nincsenek adatok a tanulók szüleinek lakóhelyéről. A pécsi tanulók többsége 1921 és 1930 között továbbra is szembetűnő, 70% feletti, amely az előző ciklushoz képest még magasabb arány. Baranya megyéből az 1921/22-es, illetve 1922/23-as tanévben nem érkezett egyetlen beiratkozó sem, amit betudhatunk a szerb megszállás utáni területi visszarendezésnek. A trianoni határváltozásokat érzékelteti a megváltozott névhasználat a kategóriák megjelölésében. Csonka-Magyarország más megyéiből, illetve elcsatolt területekről érkezők arányszáma a korábbi periódushoz képest átlagosan 10%-kal csökkent. A statisztikák Más sorába írt adatok vélhetően a külföldről érkezőket foglalja magába.

²⁴ SCHACK-VINCZE 1930. 332–333.

7. táblázat: A tanulók szüleinek lakóhelye 1930 és 1940 között

Lakhely / Tanév	1930/ 31	1931/ 32	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1935/ 36	1936/ 37	1937/ 38	1938/ 39	1939/ 40
Pécs	64	54	40	58	79	82	94	102	114	113
Baranya	17	9	8	5	8	15	23	29	34	32
Más	1				1	1	4	1		
Csonka-Mo.		3	2	6	5	8	9	10	17	16
Budapest				1	2	4		1	1	1

Forrás: az iskola 1931 és 1940 közötti értesítői

Az iskola elsődleges beiratkozási körzete ezen időszámban sem változott, továbbra is Pécs adta a lányok több, mint felét. Az évtized első harmadában Baranya megyén kívülről szinte alig érkezett növendék, az évtized közepétől viszont már ők is egyre nagyobb számban képviselték magukat. Az iskola iránti érdeklődést mutatva a főváros önálló egységet képezett a kimutatásban. A Csonka-Magyarország kifejezést az értesítők az 1932/33-as tanévben használták utoljára, ezután megyénkénti lebontásban közlik az adatokat. Az összehasonlíthatóság érdekében azonban az egyéb magyarországi megyékből érkező diákságot továbbra is ide soroltuk be. A Más csoport az elcsatolt, illetve külföldi régiókból érkezőket foglalhatja magába, számuk nagyon alacsony.

8. táblázat: A tanulók szüleinek lakóhelye 1940 és 1948 között

Lakhely/Tanév	1940/ 41	1941/ 42	1942/ 43	1943/ 44	1945/ 46	1946/ 47	1947/ 48
Pécs	136	150	162	159	193	189	205
Baranya	39	39	45	58	65	69	58
Más magyar megye	21	29	32	40	46	44	47
Budapest	3	1	2	1	5	2	4
Elcsatolt terület	2	1	4	1			2

Forrás: az iskola 1941 és 1948 közötti értesítői

Az iskola létszámának folyamatos növekedésével együtt a pécsi és baranyai lakóhellyel rendelkezők száma is emelkedett, arányuk viszont az elmúlt évekhez képest nem változott.

A Budapestről érkezők száma az egyes tanévek összlétszámához viszonyítva alacsony, de nem elhanyagolható. A más magyarországi megyékből származó diákok aránya a '40-es években már valamivel meghaladta a 10%-ot, ami felülmúlta az elmúlt két évtized átlagát.

Az 1912 és 1948 közötti időszakban egyértelműen a pécsi diákság száma és aránya a legmagasabb az összlétszámon belül; minden esetben 50% feletti. Az 1920-as és 1930-as évek első felétől eltekintve a Baranya megyeiek is mindig jelentős számban képviseltették magukat, arányuk nulla és 22% között ingadozik. Az egyéb, több esetben meg nem nevezett magyarországi megyékből beiratkozók aránya az 1910-es és 1940-es években a legmagasabb. Az 1933/34-es tanévtől kezdve Budapest, mint önálló kategória jelent meg a statisztikai összegzésekben; a fővárosból érkezők maximális éves száma öt, arányuk nem haladta meg a 4%-ot. Vélhetően a fővárosiak megjelenését az iskolában a budapesti intézmények telítettsége indokolta.

A tanulók felekezeti hovatartozása

Az alábbiakban a növendékek vallási megoszlását vesszük számba. Az intézmény megalakulásának első éveiben öt felekezet képviseltette magát, legnagyobb számmal a római katolikusok (71%), őket követték az izraeliták (22%).

9. táblázat: A tanulók vallási összetétele 1912 és 1918 között

Vallás / Tanév	1912/13	1913/14	1914/15	1915/16	1916/17	1917/18
Római kat.	42	69	81	104	112	110
Református	2	1	4	6	7	11
Evangélikus	1	7	7	9	6	6
Izraelita	13	19	26	24	35	35
Görög keleti	2	1				2
Görög kat.				2	1	1

Forrás: az iskola 1912 és 1918 közötti értesítői

Az iskola létszámnövekedése ellenére ezek az arányszámok minimális ingadozástól eltekintve végig kísérték az egész évtizedet. A reformátusok száma növekvő tendenciát mutatott, de arányuk ezen időszakban három, négy százalék körül mozgott. Az evangélikusok nem haladták meg a hét százalékot, a görög keletiek és görögkatolikusok csak néhány évben, elenyésző számban kerültek feljegyzésre.

Az adatokat összehasonlítva Pécs városának vallási megoszlásával, jelentős eltéréseket találunk. Pécssett a római katolikusok aránya 84%, több, mint 10%-kal magasabb az iskolainál. Az izraeliták esetében fordított tendencia figyelhető meg. A társadalmon belül csupán nyolc százalék a részvételük, a felső kereskedelmi iskolában 22% körüli.²⁵ A népességen belüli megoszlásukhoz képest az intézményben felülreprezentáltak. A többi felekezethez tartozók aránya közel azonos a két társadalmi szintéren.

10. táblázat: A tanulók vallási összetétele 1921 és 1930 között

Vallás/ Tanév	1921/ 22	1922/ 23	1924/ 25	1925/ 26	1926/ 27	1927/ 28	1928/ 29	1929/ 30
Római kat.	53	55	80	69	63	80	75	76
Református	5	7	7	8	9	8	10	10
Evangélikus	2	1	2	4	4	2	1	1
Izraelita	33	35	22	28	35	32	37	27
Görög kat.			1	1	1			
Unitárius						1	1	

Forrás: Az iskola értesítői 1921 és 1930 között

Az előző évtizedhez képest csökkent a római katolikusok részvétele (56 és 71% között mozog), de még így is az összlétszám több, mint felét tették ki. Ezzel egyidejűleg az izraelita leányok aránya növekedett, az 1922/23-as tanévben elérte a 35,7%-ot is.

A reformátusok számában enyhe gyarapodást láthatunk, az előző évtizedhez viszonyítva arányuk közel megkétszereződött. Az evangélikusok leányainak száma ugyanakkor megfogyatkozott, maximális három százalékos

²⁵ MSÉ 1914. 18.

arányukkal az előző időszakhoz képest felére redukálódott részvételük. Görög keleti és unitárius felekezetűek jelenléte nem szignifikáns. Figyelemre méltó a római katolikus – izraelita, illetve református – evangélikus felekezetűek fordítottan arányos változása.

A helybeli lakosság '20-as évekbeli adataival összehasonlítva ismét jelentékeny különbségeket fedezhetünk fel. A lakosságban belül a katolikusok (81%) és izraeliták (9%)²⁶ körében nem történt számottevő változás. A zsidóság körében azonban megfigyelhető az iskola iránt tulajdonított fokozódó kereslet. Továbbá a reformátusok részvétele valamivel magasabb az iskolában, mint a pécsi lakosságban (4,5%).

11. táblázat: Az tanulók vallási összetétele 1930 és 1940 között

Vallás/ Tanév	1930/ 31	1931/ 32	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1935/ 36	1936/ 37	1937/ 38	1938/ 39	1939/ 40
Római kat.	51	40	25	39	63	70	83	90	111	108
Refor- mátus	9	10	10	12	11	15	14	16	23	26
Evangé- likus	1	3	5	6	6	7	6	9	7	5
Izraelita	21	13	10	13	15	18	27	26	24	20
Görög keleti							1	1	1	1
Görög kat.								1	1	2

Forrás: Az iskola értesítői 1931 és 1940 között

Az előző évtizedekhez képest a reformátusok még intenzívebb térnyerése érzékelhető. Az 1929/30-as tanévtől az 1939/40-es tanévig számuk több, mint kétszerezésére emelkedett, ezzel együtt arányuk (16%) is. Pécs lakosságának viszont mindössze hat százalékát tették ki.

Az evangélikus lányok a század közepén és annak második felében mutattak nagyobb érdeklődést a felső kereskedelmi iskola iránt, arányaikban viszont számottevő változás nem érzékelhető. A római katolikus többlet to-

²⁶ MSÉ 1928. 11.

vábra is megmaradt, de az 1910-es évek adatait nem tudta elérni. Az izraelita családok leányai az előző időintervallumhoz képest némiképp kisebb arányban választották az iskolát, de a lakosságon belüli arányukhoz (6,5%) képest még mindig háromszor, négyszer annyian voltak.²⁷ Görög keleti és görögkatolikus hallgatók az évtized végéig nem látogatták az intézményt, ezután is csak elenyésző számban.

12. táblázat: A tanulók vallási összetétele 1940 és 1948 között

Vallás / Tanév	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1945/46	1946/47	1947/48
Római kat.	139	155	184	204	251	-	265
Református	34	31	36	35	45	-	39
Evangélikus	7	9	9	9	11	-	12
Izraelita	20	22	15	11	2	-	
Görög kat.	1	2	1			-	1
Baptista		1				-	

Forrás: Az iskola értesítői 1941 és 1948 között

A '40-es évek létszámemelkedésével együtt a római katolikus lányok száma is dinamikusan emelkedett. A 20. század elejétől 1948-ig közel 15%-kal növekedett részvételük: 69-ről 84%-ra, ami közel azonos a népességen belüli felekezeti megoszlásukkal (87%) A reformátusok ebben az időszakban 15% körüli értéken mozogtak, ami a lakossági részvételhez (7,5%) képest dupla annyi. Az izraelita lakosság tekintetében az évtized jelentős csökkenést hozott, melynek hátterében a második világháború állhat: a deportálások, az elköltöző családok és kikereszteltek. Számbeli csökkenésük már az 1943/44-es tanévtől megkezdődik, az 1945/46-os tanévben jelenős, a 1947/48-as tanévben már egyetlen izraelita tanulót se találunk. Ugyanez a folyamat lakossági körben is érzékelhető, arányuk egy százalék alá süllyedt.²⁸ Az iskola az 1946/47-es tanévről rendelkezik értesítővel, de a felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatokat nem tartalmazza.

²⁷ MSÉ 1933. 16.

²⁸ NÉPSZÁMLÁLÁS 1996. 17.

Összegzés

A kutatás célja elsősorban az iskola létszámváltozásának nyomon követése, a beiskolázási körzetének, illetve vallási összetételének vizsgálata volt.

Áttekintést nyújtottunk a kereskedelmi szakoktatás kialakulásáról és fejlődéséről. Habár magánjellegű próbálkozásokkal már a 18. század végén és a 19. század elején is találkozunk, államilag szervezett szakképzési rendszerről csak a dualizmus korszakától beszélhetünk. Akárcsak az általánosan képző iskolák esetében, a kereskedelmi oktatás terén is több időre volt szüksége a lányoknak a bekapcsolódáshoz. Oktatásukban korszakalkotó jelentőségű az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, mely mindkét nem számára elemi szinten kötelezővé tette az iskolába járást.

A kereskedelmi képzés terén csak a századforduló után történt jelentős változás. A 19. század vége óta működő tanfolyamok mellett 1909-től létrejöttek a három évfolyamú női felső kereskedelmi iskolák a fiúiskolák mintájára. Ez az iskolatípus kereskedelmi érettségivel zárult, mely nem biztosított azonos jogosítványokat, mint a gimnáziumi érettségi. Ennek következtében korlátozott lehetőséget nyújtott a továbbtanulásra. A felső kereskedelmi iskolák az 1938. évi XIII. törvénycikk értelmében középiskolai rangra emelkednek és ettől kezdve jogosultak a kereskedelmi (leány)középiskola megnevezésre, amely a pécsi intézmény példája alapján is az intézménytípus megerősödését eredményezte.

A pécsi női felső kereskedelmi iskola 1912-ben községi iskolaként kezdi meg működését két évfolyammal. Az első és második világháború idején, amikor a hiányzó férfi munkaerőt a nőkkel pótolták, különösen nagy jelentősége lett a szakmai oktatásnak. Az intézménytípus középiskolai rangra emelése tovább növelte a képzés iránti érdeklődést.

Az iskolában tanulók szüleinek lakhelyét vizsgálva egyértelműen pécsi többletről beszélhetünk. A lányok több, mint fele helybeli, ha pedig a Baranya megyei és pécsi lakosokat számoljuk, a mindenkori diákság több, mint háromnegyedet tesz ki. Egyes években a beiratkozók között budapestieket, illetve külföldieket is találunk.

Vallási tekintetben a vizsgált időszakban abszolút római katolikus többséget mutatkozott. Az izraeliták a római katolikusok után a legnagyobb számú

felekezeti a tanulók között. Amennyiben a város vallási összetételével vetjük össze az adatokat, a katolikusok iskolai aránya alacsonyabb, az izraeliták viszont sokkal magasabb számban voltak jelen az intézményben, mint Pécsen. A '40-es évek az izraelita leányok számára hozott hatalmas változásokat. Az évtized vége felé látványosan csökkent számuk, mígnem az 1947/48-as tanévben már egyetlen sem maradt.

Rövidítések

- AMBRUS 2015 AMBRUS Attila Józsefné Kéri Katalin: Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással). Akadémiai doktori értekezés. Pécs, 2015. http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf (megtekintés: 2018.08.16.)
- ÉRTESÍTŐ 1913 SCHINDLER József: Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézetének értesítője az 1912/13. tanévben. Pécs, 1913.
- ÉRTESÍTŐ 1923 ZÁNKAY Cornelia: Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négy évfolyamú fiú és női kereskedelmi iskolájának értesítője az 1922/23. tanévben. Pécs, 1923.
- ÉRTESÍTŐ 1935 ZÁNKAY Cornelia: Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1934/35 iskolai évről. Pécs, 1935.
- ÉRTESÍTŐ 1938 ZÁNKAY Cornelia: Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1937/38. iskolai évről. Pécs, 1938.
- ÉRTESÍTŐ 1941 ZÁNKAY Cornelia: Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1940/41. iskolai évről. Pécs, 1941.
- ÉRTESÍTŐ 1946 ZÁNKAY Cornelia: Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1945/46. iskolai évről. Pécs, 1946.
- ÉRTESÍTŐ 1947 ZOLTÁN Vilmosné Farkas Lenke: A Pécsi Állami Kereskedelmi Leányközépiskola Évkönyve az 1947/48. iskola tanévről. Pécs, 1948.
- GERGELY-PÉK-VOJCSIK 2013 GERGELY Éva – PÉK Ágnes – VOJCSIK József: Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskolajubileumi évkönyve 1912–2012. Pécs, 2013.

- GYÁNI 2009 GYÁNI Gábor: Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. Rubicon Online. 20. 4. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ (megtekintés: 2018.08.06.)
- KÉRI 2008 KÉRI Katalin: Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pécs, 2008.
- NAGY 2014 NAGY Adrienn: A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867–1945). Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2014. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/12181?show=full> (megtekintés: 2018.08.16.)
- NAGYNÉ 1969 NAGYNÉ Szegvári Katalin: A nők művelődési jogaiért folytatott harc Magyarországon (1777–1918). Budapest, 1969.
- RÉBAY 2006 RÉBAY Magdolna: A leány-középiskolák jogi szabályozása Magyarországon és nemzetközi kitekintésben az 1870-es évektől 1945-ig. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2006. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79640/Rebay%20Magdolna%20ertekezes.pdf?sequence=6&isAllowed=y> (megtekintés: 2018.07.28.)

SZENNAI MARTIN

Az Én a pixelekben

The Me in pixels

The purpose of our research is to investigate the aggressive (toxic) behaviour in one of the most popular online games, League of Legends (LoL). We have completed two studies: in the first one, we created a questionnaire to measure toxic behaviour. In the second examination, we explored the effect of the Big Five dimensions and discrepancies between different self-images (actual, ideal, ought, undesired) on toxic behaviour. In the first research, LoL-users' opinion was asked online on toxicity inside LoL (67 men, 19 women, mean age=23, SD=3.36), two independent experts generated 95 items and then merged them to a questionnaire. One part of it is about perpetration of toxic behavior and the other part is about victimization. This questionnaire was completed by 199 people (148 men, 51 women, mean age=22, SD=7.27). The factor analysis revealed two questionnaires, each consisting thirty-four items in 3-3 sub-factors. The second survey involved 202 people (151 men, 51 women, mean age=19, SD=3.46). In order to measure toxic behaviour, we used LoL Questionnaire (Kozma, Szennai, Arató & Láng, in process). For measuring personality traits and self-discrepancies, we applied the Hungarian version of the Ten Item Personality Inventory with 10 different instructions, thus providing data on the self-image from two different perspectives (self and team). Perpetrators of toxic behaviour scored lower on agreeableness and conscientiousness. In addition, we found a smaller distance between actual and undesired self-representations of abusers compared to non-abusers. The self-discrepancies are an interesting new aspect, which provide a deeper understanding to the abusive behaviour. In future researches, it would be worth comparing the self-discrepancies with other variables that may influence abusive behaviours in online games, since this online phenomenon affects millions of people (as abuser or as victim), not just adults and teenagers, but preadolescents as well.

Bevezető

Az online játék egyre szélesebb körben elterjedt rekreációs tevékenység. A jelen dolgozat célja az egyik legjátszottabb online játék, a League of Legends felhasználói körében végzett kutatás bemutatása. Az online játékok térnyerésével nem csak iskolai környezetben, vagy a közösségi média ol-

dalain jelenik meg a bullying, hanem a játékokban is. Ez a kutatási terület jelenleg még nem rendelkezik olyan széleskörű szakirodalommal, mint a hagyományos- vagy cyberbullying, viszont érdemes erre is figyelmet fordítani, hiszen egy több milliós populációt érintő jelenségről van szó, amelynek szintén lehetnek pszichológiai következményei. Első kutatásunk célja egy kérdőív létrehozása volt, mellyel a játékokban megjelenő toxikus viselkedést igyekeztük mérhetővé tenni, majd a második kutatás során ezt a kérdőívet felhasználva megvizsgáltuk a Big Five dimenzióival és az egyes énképek közötti eltérésekkel való kapcsolatát, illetve a játékosok által legtöbbit választott karakterrel való azonosulás hatását a toxikus viselkedés elkövetésére. Az általunk létrehozott kérdőív a jövőbeli kutatásokban is nagy segítség lehet, hiszen korábban nem volt fellelhető ilyen jellegű kérdőív a magyar tudományos szférában.

Online gaming

Az online videójátékok az 1990-es években történő megjelenésük óta töretlen sikernek örvendenek, és egyre nagyobb réteg számára válnak elérhetővé. Sőt napjainkban már az egyik legelterjedtebb rekreációs tevékenységnek számítanak függetlenül életkortól, nemtől és kultúrától.⁷⁷ 2014-ben mintegy 205 millió ember játszott vagy nézett eSportot a Newzoo piacutató cég felmérései alapján.⁷⁸

Az online játékokban jellemzően több játékos vesz részt egyidejűleg, akik valós időben kommunikálnak egymással. Gyakori a játék folyamatos fejlesztése, frissítése, mely által új kihívásokkal és küldetésekkel találja szemben magát a játékos. Ezek lehetnek egyénileg is elérhető célok, de számos olyan küldetéssel is találkozhatunk, ami csapatmunkát és kooperációt igényel.⁷⁹ Az online játékok egyik előnye az offline játékokhoz képest, hogy sokkal szociálisabbak, hiszen valós emberekkel, valós időben lehet játszani, nem pedig mesterséges intelligenciával, vagy az ellen. Az online mód társas mivoltából

⁷⁷ KIRÁLY et al. 2014.

⁷⁸ CASSELMAN 2015.

⁷⁹ KIRÁLY et al. 2014.

fakadóan, azok a játékosok, akik ezt a típust preferálják sokkal több időt töltenek a játékkal, mint azok, akik offline játékokkal játszanak.⁸⁰

MOBA

Az eSport széles spektrumán kimagaslóan a MOBA játékok a legnépszerűbbek, mind a játékosok számát, mind a nézettséget figyelembe véve. Szemléltetésként a 2014-es League of Legends Világbajnokságkor 40.000 ember követte az eseményeket egy teljesen megtöltött stadionból, míg 27 millió ember az élő online közvetítés révén figyelte az eseményt.⁸¹

A MOBA egy betűszó, mely angol nyelvből ered, s jelentése Multiplayer Online Battle Arena, magyarul tükörfordításban „többszereplős internetes csataaréna”. Lényegében az ilyen típusú játékok valós idejű stratégiai játékok építkezés vagy egységmenedzselés nélkül. Itt a hangsúly az azonnali, gyors reakciókon és a taktikán van. Egy játékos nem hadseregeket, hanem egyetlen karaktert irányít, aki saját különleges képességekkel, egyedi háttértörténettel és személyiséggel rendelkezik. A játékosok egy öt tagból álló csapatba tömörülve vezénylik a saját hőseit. Ez egy lényegi eleme a játékstílusnak, hiszen nem az egyéni célokat kell előnyben részesíteni, hanem a csapatmunkára és az összhangra kell fókuszálni. A játék elsődleges célja nem az ellenséges csapat legyilkolása, hanem annak területének elfoglalása, különböző objektumaik megsemmisítése.⁸²

A MOBA játékokkal és azok hatásával kapcsolatos kutatások még viszonylag korai szakaszban vannak. „Annak ellenére, hogy hatalmas, és lelkes közösséggel bírnak a MOBA játékok, továbbra sem kutatják az akadémikusok”⁸³ Ez teljesen meglepő tény, hiszen egy 2015 májusában készült felmérés alapján a három legjátszottabb PC játék közül kettő MOBA: a League of Legends és a DOTA 2.⁸⁴ Nyilván több hasonló alapokra építkező játék is megjelent az évek során, mint a Heroes of Newerth (2010), Smite (2014), vagy a

⁸⁰ Uo.

⁸¹ CANTALLOPS et al. 2018.

⁸² SMEJKÁL 2013.

⁸³ FERRARI 2013.

⁸⁴ DIMARANAN 2015.

Heroes of Storm (2015), viszont ezek nem tudtak felérni a LoL sikeréhez, a több mint 11 millió játékoshoz havonta.⁸⁵

Ez a viszonylag új videójáték-típus nemi, kulturális kihívásokat, valamint a játékban megjelenő toxikus viselkedéssel kapcsolatos kutatási témákat is rejt magában a pszichológia számára. Ezen felül páratlan kutatási lehetőséget kínál a MOBA játékok, hiszen két olyan tényező ötvöződik bennük, amik gördülékennyé tehetik a kutatók munkáját. Az első ilyen faktor a nagyszámú játékos, akiket viszonylag könnyen – interneten keresztül – el lehet érni, míg a második faktor a könnyen hozzáférhető és precízen rögzített játékinformációk.⁸⁶

Az előnyök mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hátrányokat sem. A játékokat sűrűn, akár havonta többször is frissítik, illetve a felhasználók létszáma bizonyos adatelemzési esetekben már súrolhatja a kezelhetetlen kategóriát.⁸⁷

Fő karakter

A MOBA típusú játékok egyik sajátossága, hogy számos, akár száznál is több karakter közül választhatnak a játékosok minden megkezdett meccs előtt. A League of Legends esetében ez a szám 2018 decemberében 142. Az idő előrehaladtával a játékosok többségénél kialakul, hogy ki az az egy hős, akit preferál, akivel szívesen játszik, akivel úgy érzi a legjobb eredményt tudja elérni, s az esetek nagy részében ezt az adott hőst fogja választani. Ezt – a legtöbbször választott – hőst nevezi a LoL-közösség angolul „main character”-nek, amit magyarul talán fő karakterként hívhatunk.

Toxikus viselkedés

Bullyingnak nevezzük azt, ha viszonylag hosszú időn keresztül, ismétlődően bántalmaz egy személy egy másikat, miközben az erőviszonyok kiegyenlí-

⁸⁵ CANTALLOPS–SICILIA 2018.

⁸⁶ CANTALLOPS et al. 2018.

⁸⁷ CANTALLOPS–SICILIA 2018.

telenek a bántalmazó javára.⁸⁸ Ennek egyik altípusa a cyberbullying melynek kritériuma, hogy valamilyen elektronikai eszköz (telefon, számítógép, stb.) igénybevételével valósuljon meg a zaklatás.⁸⁹ Több kutató is próbálta már alkategóriákra bontani a cyberbullyingot. SLONJE és SMITH (2007) szerint megkülönböztethetünk szöveges üzenetet (sms), e-mailt, telefonhívást és fénykép/videó általi cyberbullyingot. NOCENTINI és munkatársai (2010) négy fő kategóriát állapított meg. Egyrészt beszélhetünk írásos-verbális típusról, vizuális tartalmat használó cyberbullyingról, interneten történő kiközösítésről, illetve online történő identitáslopásról. Viszont egyes kutatók úgy gondolják, hogy az online játékokban megjelenő másokra negatívan ható viselkedés is a cyberbullying egyik altípusaként értelmezhető.⁹⁰ Fontos megjegyezni, hogy egy online játékon belül is számos lehetőség van arra, hogy bántalmazó viselkedést hajtsunk végre, így a korábban említett két kutatócsoport megpróbálta minél széleskörűbben szemrevételezni a jelenséget, s így alkották meg a következő kategóriákat: ellenség segítése, szándékos halál a játékon belül, negatív attitűd, csalás, verbális bántalmazás, felhasználói fiók ellopása, zavaró felhasználói név használata, támadó nyelvezet stb.⁹¹

A SULER (2004) által kidolgozott elmélet egy megfelelő elméleti keretet nyújthat a toxikus viselkedés megértéséhez. SULER (2004) foglalta össze az interneten megjelenő viselkedést befolyásoló tényezőket, mivel felfigyelt arra a jelenségre, hogy az emberek oly módon kommunikálnak és cselekszenek a kibertérben, ahogy azt a szemtől szembeni interakciókban nem tennék. Ezt a jelenséget online diszinhíbiós hatásnak nevezte el, melynek két látszólag ellentétesen működő megjelenési formáját írták le. Az emberek egy része képes nagyon személyes dolgokat megosztani magáról a világhálón, feltárni érzéseit, félelmeit, vágyait. Az ilyen magatartást nevezte el SULER (2004) jóindulatú diszinhíbiósnak. A másik formája ennek a toxikus diszinhíbió, ami nyers nyelvezetet, éles kritikát, haragot, gyűlöletet, sőt akár fenyegetőzést takar⁹², mely akár online játékokban is megjelenhet. SULER (2004) szerint legalább hét tényező áll ezen viselkedések mögött, de nem feltétlenül

⁸⁸ OLWEUS 1999.

⁸⁹ SLONJE–SMITH 2007.

⁹⁰ KWAK–BLACKBURN–HAN 2015.

⁹¹ Uo.

⁹² SULER 2004.

érvényesül mind a hat egyidejűleg, s az sem gyakori, hogy egyetlen tényező váltaná ki ezt a megnyilvánulást. Inkább két-három faktor kölcsönhatása az, ami a tényleges viselkedés mögött áll.

Az első ilyen tényező az anonimitás, amit BLACKBURN és KWAK (2014) is megemlíti. A készülékek mögötti anonimitás lehetővé teszi a toxikus viselkedés fokozott előfordulását. Az így kialakuló arcnélküli, számítógéppel közvetített kommunikáció ellenségességhez és agresszivitáshoz vezet.⁹³ Másodiknak a láthatatlanságot említi SULER (2004), ami hasonlít az anonimitáshoz, de találhatunk közöttük fontos különbségeket. Az online szöveges kommunikáció által elég sok információ kiderülhet az ember identitásáról, személyiségéről viszont a láthatatlanságnak köszönhetően a külső azonosító jegyei mindvégig rejtve maradhatnak.

Harmadik tényező az aszinkronitás, mely a kommunikáció késleltetését jelenti, azaz, hogy az emberek nem valós időben lépnek interakcióba egymással. A szemtől szembeni kommunikáció során nincsen lehetőségünk kilépni az egyes helyzetekből, azonnali választ várnak el tőlük, viszont amikor kapunk egy online üzenetet, e-mailt, akár eltelhetnek percek, órák, akár hónapok is mire úgy határozunk, hogy választ adunk rá.⁹⁴ A szolipszisztikus introjekció során az online lefolytatott kommunikációban, ahol az egyének arca, hangja vagy más, kommunikációban lényeges része hiányzik, nagyban támaszkodunk a fantáziánkra. Akaratlanul is elképzeljük, hogy milyen külsővel rendelkezik a beszélgetőtársunk, milyen hangja lehet, s ehhez a legbiztonságosabb támpontunk a partnerünk kommunikációs stílusa.⁹⁵

A disszociatív képzelet által élesen elhatárolhatják emberek az online és offline énjüket. Tudatosan vagy tudattalanul az emberek úgy érezhetik, hogy az online identitásuk egy más dimenzióban él, elkülönülve a valós világ következményeitől. Mintha az online térben teljesen más szabályok vonatkoznának rájuk, mint a valós életben. Amint kikapcsolják a számítógépet úgy gondolják, hogy hátra tudják hagyni az online identitásukat. Ezeknek a következménye a felelősségérzet csökkenése lesz.⁹⁶ SULER (2004) szerint az online jelenlét során több intrapszichés konstelláció között váltakozik

⁹³ BLACKBURN et al. 2014.

⁹⁴ SULER 2004.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

egy személy. Sokan úgy érezhetik, hogy csak online tudják az igazi énjüket megmutatni másoknak, mivel le tudják vetkőzni a társadalmi és kulturális elvárások által meghatározott részeit.

Végül SULER (2004) a státusz és az autoritás csökkent jelenlétét említi meg az online közegekben. A szemtől szembeni világban a státuszt és hatalmat különböző eszközök segítségével fejezik ki az emberek, mint az öltözék vagy a testbeszéd. Ezzel szemben az interneten mindenki egyenlő eséllyel indul. A valós életben egy nagyobb hatalommal bíró személy felé nem közlik a valós gondolataikat vagy érzelmeiket az emberek, mert félnek a negatív következményektől, viszont online ez a félelem minimalizálódik.

Az online játékokban megjelenő toxikus viselkedés szempontjából a hét felsorolt tényező közül kimagaslóan fontos az anonimitás, a láthatatlanság illetve az intrapszichés konstellációk közötti váltás. A League of Legends-ben az egyén identitása mindvégig rejtve marad, ameddig ő nem akarja magát felfedni mások előtt, illetve a különböző karakterekkel történő játék során létrejöhetnek az ilyesfajta váltások az intrapszichés konstellációk között az adott karakterrel való identifikáció által.

A toxikus viselkedés minden online felületet megmérgez. Ez alól nem kivétel az egyik legnépszerűbb online aktivitás, az online játékokkal való időtöltés sem. Nem csak a kutatók próbálnak tenni ellene azáltal, hogy feltérképezik a toxikusság mögött meghúzódó motivációkat, személyiségjegyeket,⁹⁷ hanem a játékok fejlesztői is nagy erőfeszítéseket tesznek ellene. Például a Riot Games (LoL fejlesztői) rendelkezik egy külön csapattal, aminek fókuszában csak a játékban megjelenő toxikus viselkedés analízisa áll.⁹⁸

Toxikus viselkedés és Big Five kapcsolata

Napjainkban az egyre növekvő empirikus kutatások alapján a személyiségvonások ötfaktoros modellje már széles körben elfogadott,⁹⁹ s kulturaközi vizsgálatok bizonyítják, hogy az öt dimenzió univerzálisan fellelhető.¹⁰⁰

⁹⁷ KWAK et al 2015; FOX–TANG 2017.

⁹⁸ McWHERTOR 2012.

⁹⁹ RÓZSA et al. 2006.

¹⁰⁰ MCCREA–COSTA 1997; SOMER–GOLDBERG 1999.

Az öt faktor elnevezésére és tartalmára is különböző elképzelések vannak, de talán a legközismertebb elnevezések az extravertió, barátságosság, lelkiismeretesség, érzelmi stabilitás, nyitottság.¹⁰¹

Számos korábbi kutatás kísérte meg a hagyományos bullying és a cyberbullying mögött meghúzódó személyiségjegyek feltérképezését.¹⁰² Ezekből a kutatásokból kiderült, hogy a barátságosság és a lelkiismeretesség dimenziójában a zaklatók alacsonyabb ponttal bírnak,¹⁰³ mely összefüggésben lehet OLWEUS (1999) azon megállapításával, hogy a bántalmazók alacsony empátiás készséggel rendelkeznek. Az extravertió esetében magasabb pontszámot érnek el a zaklatók, míg az áldozatok inkább az introvertáltak csoportjához tartoznak.¹⁰⁴

Videójátékok és agresszió

Ezen kívül léteznek már kutatások, melyek az online játékok és agresszió kapcsolatát próbálják feltárni. Igaz ezek a kutatások nem konkrétan a bullyinggal való összefüggését vizsgálta a játékoknak, de az agresszió lényeges alkotóeleme ennek a jelenségnek, így fontosnak bizonyulhat a jelenlegi kutatás szempontjából is.

MARKEY és MARKEY (2010) tanulmányában egy agresszív videójátékkal történő játék után a különösen magas neuroticizmussal, az alacsony barátságossággal és alacsony lelkiismeretesség értékkel rendelkező személyek agresszívebben viselkedtek, viszont azok, akik nem rendelkeztek ilyen vonásokkal, náluk nem befolyásolta az agresszivitás mértékét az agresszív játékkal töltött idő.

KONIJN és munkatársai (2007) erőszakos videójátékok agressziónövelő hatását kutatták a karakterrel történő azonosulás mértékétől függően. Kutatásukban azok váltak a legagresszívabbá a játékot követően, akik az erőszakos videójátékkal játszottak és azt kívánták bárcsak olyanok lehetnének, mint az erőszakos karakter az adott játékban. Ha ezt az eredményt a jelen kutatás

¹⁰¹ CARVER–SCHEIER 2006.

¹⁰² TANI et al. 2003; VAN GEEL et al. 2017.

¹⁰³ TANI et al. 2003; BOLLMER et al. 2006.

¹⁰⁴ MYNARD–JOSEPH 1997.

szemszögéből nézzük azt is mondhatjuk, hogy az ideális énjük és az általuk játszott karakter között kisebb távolsággal rendelkezők váltak agresszívvá.

Szelf-diszkrepancia

Korábbi kutatásokban azt találták, hogy azok az iskoláskorú gyerekek, akiknek az ideális és valós énje között a különbség nagyobb az viselkedésük sokkal agresszívvá, ami akár fizikai bántalmazást is jelenthet.¹⁰⁵ Ezekből az eredményekből kiindulva érdemes lenne vizsgálni nem csak az iskolai közegben kialakuló agressziót, hanem a szelf-diszkrepancia online játékokban megjelenő hatását. Ehhez a szelf-kutatások egyik perspektíváját vettük alapul, mely a különböző én-állapotokat (pl. ideális szelf, nem-kívánt szelf, stb.) és azok egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Már Freud is felvázolta azt a gondolatot, miszerint az énkép-eltérések érzelmi distresszhez vezetnek¹⁰⁶, viszont HIGGINS (1985) volt az, aki teóriájában ezt az állítást továbbgondolta, s nem csak egyszerű distresszről írt a diszkrepanciák eredményeként, hanem a specifikus énképtérésekhez egy-egy érzelmi állapotot kapcsolt. HIGGINS (1985; 1987) kutatásai során hat különböző énállapot-reprezentációt állapított meg, melyeket az én három aspektusának két perspektívából való szemlélete adta.

Az én aspektusai

A tényleges/aktuális énkép foglalja magába azokat az attribútumokat melyekkel valójában rendelkezik az adott személy. Az ideális énkép mögött felsorakozott tulajdonságok a remények, törekvések, vágyak reprezentációja. Végezetül az elvárt énkép képviseli azokat a jellemzőket, amikkel rendelkeznie kellene az adott személynek, azaz ez az aspektus felelősségvállalásokat, kötelezettségeket takar.¹⁰⁷

¹⁰⁵ N. KOLLÁR–SZABÓ 2004.

¹⁰⁶ OGILVIE 1987.

¹⁰⁷ HIGGINS 1987; magyarul: KOMLÓSI–NAGY 2003.

Az énkép nézőpontjai

HIGGINS (1985) szerint nem elég a különböző énállapotokat megfogalmazni, s élesen elhatárolni egymástól, hanem egy új dimenzió behozatalával még jobban differenciálni kell az énképekről alkotott képet. Ezek alapján kétféle nézőpontról beszélhetünk, melyekben tükröződhetnek az egyes énállapotok: saját, személyes nézőpontunk, illetve egy (számunkra fontos) másik személy nézőpontja, aki lehet az egyik szülő, házastárs, barát. A jelentős másik szemzőgéből lényegében annyi énállapot-reprezentációt alkothatunk meg, ahány fontos személyt csak fel tudunk sorolni az életünkéből.¹⁰⁸ Az én-aspektusok és a nézőpontok összefésülésével hat különböző én-állapot írható le, amiket egy táblázatban foglaltam össze (1. táblázat).

1. táblázat: A 6

		SZEMSZÖGEK	
		saját	jelentős másik
ÉNKÉPEK	tényleges	tényleges énkép a válaszadó saját elmondása szerint	tényleges énkép a válaszadó által megjelölt jelentős másik szempontjába helyezkedve
	ideális	ideális énkép a válaszadó saját elmondása szerint	ideális énkép a válaszadó által megjelölt jelentős másik szempontjába helyezkedve
	elvárt	saját magától elvárt énkép	a válaszadó által megjelölt jelentős másik által elvárt énkép

HIGGINS (1987) elméletében egy személy énfogalmát a tényleges-saját és tényleges-másik reprezentációk alkotják, míg a fennmaradó négy reprezentáció az úgynevezett énkép-vezérfonalak. Az emberek minél nagyobb egyezésre motiváltak az énfogalom és az énkép-vezérfonalak között. Ehhez a minél erőteljesebb összhanghoz pozitív érzések társulnak. A távolság az

¹⁰⁸ Uo.

énfogalom és az énkép-vezérfonalak között viszont különböző negatív érzéseket kelt az egyénben.

Szelf-diszkrepancia típusai

HIGGINS (1985) elmélete alapján a diszkrepancia az aktuális és ideális szelf között (legyen az saját vagy egy fontos másik személy szemszöge szerinti) lehangoltság érzésével társul, míg az aktuális és elvárt szelf (saját vagy másik személy általi) közötti eltérés az agitáció érzéséhez vezethet.¹⁰⁹ Az aktuális-ideális szelf-diszkrepancia saját perspektívából a hatékonyság és az önkieljesedés észlelt hiányából fakadó lehangoltsággal társul.¹¹⁰

Azok, akik a saját szemszögbéli tényleges és fontos másik által észlelt ideális énkép közötti eltérésről számoltak be a büszkeség hiányát, az önmagába és céljaiba vetett bizalom hiányát, magányosságot, rossz hangulatot, érdektelenség érzését tapasztalták, azaz e típusú diszkrepancia a társas elismerés elvesztéséből eredő lehangoltsággal jár együtt.¹¹¹ A saját szemszögből megélt aktuális és a másik nézőpontjából érzékelt elvárt énképel térés főleg a rettegéshez, pánikrohamokhoz, ok nélküli réműlethez és a szégyen érzéséhez kapcsolódott, tehát ez a diszkrepancia a félelemből és fenyegetettségéből eredő agitációhoz kapcsolódik.¹¹²

A saját szemszögből átélt diszkrepancia az aktuális és elvárt szelf között volt az egyetlen eltéréstípus, ahol korrelációt találtak a büntudattal. Fontos megjegyezni, hogy ez a korreláció az elvárásokkal ellentétben negatív lett, amit egy későbbi vizsgálat is megerősített.¹¹³ A nem várt eredményre viszont HORNEY (1939¹¹⁴) büntudat-elemzése lehet a megoldás, mely szerint „minél hitelesebbek az ember morális szabálysértéséből fakadó büntudat- vagy önvád-érzései, annál inkább tartózkodik ezek kifejezésre juttatásától”, vagyis ilyen esetben az emberek tagadják büntudatérzésüket, helyette ezt értékte-

¹⁰⁹ HEPPEM–OGILVIE 2003.

¹¹⁰ HIGGINS 1987; magyarul: KOMLÓSI–NAGY 2003.

¹¹¹ UO.

¹¹² UO.

¹¹³ STRAUMAN–HIGGINS 1987.

¹¹⁴ Idézi: HIGGINS 1987.

lenség érzésként manifesztálják, mert ez az érzés kevésbé közvetlen módon tartalmazza a büntudatot. Emellett elmondható, hogy a tényleges-saját – elvárt-saját eltérés az állandó idegesség, az energiacsökkenés és az érdektelenség érzését vonja maga után. Tehát összességében ez az eltérés az önvádból fakadó agitációhoz fűződik.¹¹⁵

Nem-kívánt én

KELLY (1955¹¹⁶) kijelentése szerint az emberi konstruktumok dichotómikus rendszerben értelmezhetőek. Erre a legegyszerűbb példa, hogy a „magas” értelmetlenné válik az „alacsony” nélkül. Ha ezt a gondolatot rávetítjük az énelméletekre, akkor azt tapasztalhattuk nagyon sokáig, hogy az ideális és aktuális én hasonló kettős viszonyrendszerbe volt állítva. OGILVIE (1987) meglátása szerint ez az ellentétpár nem helytálló, s elmélete szerint az ideális szelf jogos ellentéte a nem-kívánt szelf, amit Sullivan elméletével állít kapcsolatban, akinél megjelenik a „jó én”, ami az ideális énnak a párja és a „rossz én”, ami a nem-kívánt énnak a megfelelője.

CARVER és munkatársai (1999) „feared self”-ként hivatkoznak a nem-kívánt énnre. Kutatásukban azt találták, hogy a nem-kívánt én és az aktuális én közötti diszkrepancia olyan agitációval kapcsolatos érzésekkel járnak együtt, mint szorongás, büntudat és negatív kapcsolatot találtak a megelégedettséggel, azaz az ilyen típusú énképzeltérés elégedetlenség érzését jelenti. Ezen felül a lehangoltsággal járó érzésekkel is, mint depresszió kapcsolatot mutatattak ki. Kutatásukból az is kiderült, hogy elkerülő motiváció dominál abban az esetben, ha a nem-kívánt én közel van az aktuális szelfhez. Azaz, ha egy személy úgy érzi, hogy egy nem kívánatos jellemvonás túl közel van a jelenlegi énjéhez az elsődleges motivációja az ettől a tulajdonságtól való elmenekülés, eltávolodás lesz.¹¹⁷

¹¹⁵ HIGGINS 1987, magyarul KOMLÓS–NAGY 2003.

¹¹⁶ Idézi: OGILVIE 1987.

¹¹⁷ CARVER et al. 1999.

Identifikáció

Kutatásunk fontos eleme az identifikáció, mivel a korábban már említett fő karakterrel való azonosulás mentén tekinthetünk a fő karakterre, mint egy énkép, mely a HIGGINS (1985) által felvázolt énképek (aktuális, ideális, elvárt) közé illeszkedik be.

Az identifikáció egy kitalált karakterrel olyan mentális folyamat, ami egy természetes emberi válasz a különböző közegekben (pl. TV, könyv, számítógépes játék) prezentált – narratívával rendelkező – karakterekre. Az identifikáció során olyan erős affinitást érzünk a karakter iránt, hogy annak érzéseit, motivációit és céljait empatikus megértéssel követjük nyomon. Úgy tapasztaljuk meg a karakterrel történeteket, mintha azok velünk történetek volna, legalábbis egy-egy pillanatra megfeledezünk magunkról, így az azonosulás egyszerre rendelkezik egy érzelmi (empátia) és egy kognitív (motivációk és célok megértése) komponenssel.¹¹⁸

Kitalált karakterekkel történő azonosulás már évtizedek óta egy kimagaslóan vizsgált téma a médiakutatásokban és a pszichológiában.¹¹⁹ Különböző televíziózással kapcsolatos kutatások kimutatták, hogy egy médiumon keresztül történő azonosulás fontos szerepet játszik a szocializációban¹²⁰, illetve mind pozitív¹²¹, mind negatív¹²² tanulási hatások közvetítőjeként is felléphet. Általánosságban véve az identifikáció egy médiahasználó (pl. olvasó) és egy média karakter fúziója tapasztalati szinten. COHEN (2001) megfogalmazásában „amikor identifikáció történik egy karakterrel, a személy azt képzei, hogy önmaga a karakter, és személyes identitását és szerepeit helyettesíti a szövegből kiolvasott karakter identitásával és szerepeivel”.

WILSON (1993) teóriája szerint a televízió nézők folyamatosan változtatják a különböző szerepeket a karakterekkel történő azonosulás mentén, így hagyva hátra a saját identitásukat minimális időre, viszont fontos megjegyezni, hogy az identifikációs folyamatban létrejövő váltás nem egyenértékű az

118 COHEN 2001.

119 VAN LOOY et. al. 2012.

120 BANDURA 1969.

121 BASIL 1996.

122 HUESMANN-LAGERSPETZ-ERON 1984.

egyén saját szelfjének elvesztésével. BELK által megfogalmazott kiterjesztett én is az azonosulás egy módját rejt magában. Mivel a fogalom 1988-ban lett először bevezetve, 2014-ben revitalizálták ezt a fogalmat a napjainkban zajló gyors digitális forradalomhoz mérten. A digitális világ számos új lehetőséget ad az énkiterjesztésre, ilyen például az információ dematerializációja, a megosztás egyszerűsége, önmagunk többszöri újraalkotása az interneten, akár online játékokban.¹²³

Az elmúlt évek során már a digitális játékokban történő azonosulás és annak hatásai is előtérbe kerültek a pszichológiában. Ezen kutatásokban az egyéb médiumokhoz (pl. TV, újság) hasonlóan meghatározó – az élményt számottevően javító – elemként jelenik meg az azonosulás.¹²⁴ Viszont egy fontos tényezőt vehetünk észre, mely nagymértékben megkülönbözteti a hagyományos médiumokat a videójátékoktól: az interaktivitás. Ezáltal egy játékos szelfkonceptióját nem csak az adott karakterről kapott (olvasott, látott) információk befolyásolják, hanem a hős irányítása vagy egy játékon belüli poszt betöltése is hatással van az identifikációs folyamatra.¹²⁵ Egyes kutatók úgy vélik, hogy a játékban megvásárolható kinézetek és külső tulajdonságok, melyekkel egyedivé tehető egy karakter azzal járnak együtt, hogy olyan online szelfreprezentációkat hozunk létre a játékokon belül, melyek nagymértékben hasonlítanak a fizikai valónkra.¹²⁶ Tudósok egy másik csoportja viszont úgy gondolkozik az online karakterekről, mint az ideális énünk reprezentánsai.¹²⁷ TURKLE (2011) munkásságából idézve: „Online az egyszerű elbűvölőnek mutatja magát, az öreg fiatalnak. A nélkülöző ékszert visel. A virtuális térben a mozgássérült mankó nélkül jár, s a félnék csábítóvá válik.”

KLIMMT, HEFNER és VORDERER (2009) tanulmányában azt írják, hogy a videójátékok felhasználói különösen mélyen képesek identifikálódni a játékban található karakterrel, vagy a karakternek a szerepével, mivel a játékos interaktívan válik a történet részesévé, illetve bizonyos játéktípusoknál akár még a perspektíva is ráerősíthet az azonosulásra. Az általuk javasolt mo-

.....
¹²³ BELK 2013.

¹²⁴ COHEN 2011.

¹²⁵ ZILLMAN–VORDERER 2000.

¹²⁶ MEADOWS 2008; BRYANT–AKERMAN 2009.

¹²⁷ TAYLOR 2002; ROBINSON 2007; KONIJN NIJE BIJVANK–BUSHMAN 2007.

dellben a karakterrel történő azonosulás egy átmeneti változással jár együtt a játékos szelfélményében. Ha megtörténik az azonosulás akkor másképp észleli magát egy nem-játék helyzethez viszonyítva a felhasználó, s az ilyen állapotban észlelt tulajdonságok jobban hasonlítanak a karakterhez társítható tulajdonságokhoz. Például egy katonával való azonosulás esetén a játékosok fokozottan észlelhetik magukban egy katona attribútumait a játékon kívüli helyzethez viszonyítva. Ilyen helyzetben bátrabbnak, lojálisabbnak, hazafiasabbnak érzékelik magukat. Tehát KLIMMT, HEFNER és VORDERER (2009) modellje alapján a szelfélményben létrejövő változások hozzájárulnak a videójáték élvezeti faktorához, abban az esetben, ha az identifikáció csökkenti a szelfdiszkrepanciát a játékos aktuális és ideális énje között. A modell szerint ez abban az esetben jöhet létre, ha a karakter, akivel azonosulunk közel(ebb) áll az ideális szelfünkhöz, mint a valóshoz. Az itt felvázolt elmélet nagyban hasonlít a korábban már említett, KONIJN és munkatársai (2007) által végzett vizsgálat eredményeihez, ahol az azonosulás az (agresszív) karakterrel akkor történt meg, ha az adott karakter tulajdonságait ideálisnak találta a játékos.

A témában másik nagy horderejű publikáció BESSIÉRE és munkatársai (2007) kutatása, akik az egyik legnépszerűbb sokszereplős online szerepjáték (Massively Multiplayer Online Role-Playing Game, MMORPG) – a World of Warcraft (WoW) – felhasználói körében vizsgáloztak. Ez a játék azért különleges az identitás vizsgálatának szempontjából, mert a játékosoknak lehetőségük van a karakterüket maguknak megalkotniuk számos paraméter egyedivé tételével. Fő céljuk a játékosok identitásának feltérképezése volt. Hipotézisük szerint egy játékos által megkreált karakter jobban fog hasonlítani az ideális szelfre, mint az aktuális szelfre. A résztvevők egy 44 itemes személyiségtesztet töltöttek ki három alkalommal, három különböző instrukcióval. Először az aktuális szelfjükre vonatkozóan kellett kitölteni, majd az ideális szelfre összpontosítva, végezetül pedig a karakterükre. Az extraverzió, a neuroticizmus és a lelkiismeretesség tekintetében találtak szignifikánsan kisebb diszkrepanciát a karakter és az ideális én között az aktuális-ideális szelf-diszkrepanciához viszonyítva.

Kutatási célok

Az eddigi irodalmi áttekintés alapján az alábbi kutatási célokat tűztük ki:

1. A bántalmazók csoportjának és a nem bántalmazóknak az egyes Big Five dimenziókban elért eredményeinek feltérképezése, összehasonlítása.
2. Az így kapott eredmények összevetése a korábbi hagyományos- és cyberbullyinggal kapcsolatos kutatásokkal.
3. A csapat szerepének feltárása a League of Legends-ben, mivel a MOBA típusú játékok nagyfokú csapatmunkát igényelnek, s ezáltal az egyéni célok sokszor háttérbe szorulnak.
4. A fő karakternek tulajdonított személyiség elhelyezkedésének tanulmányozása az énképek között. Úgy gondoljuk, hogy identifikáció által a fő karakterről alkotott kép bekerülhet az énképek közé, s a korábbi kutatások alapján érdekes lehet megnézni, hogy melyik énképhez hasonlít leginkább.
5. A bántalmazók és nem bántalmazók összehasonlítása szelf-diszkrepanciák tekintetében.
6. A nem-kívánt én és az aktuális én közötti diszkrepancia feltárása a bántalmazók körében, mivel már korábbi kutatások is alátámasztották a nem-kívánt én közelségének negatív hatásait.

Vizsgálat 1.

Célkitűzés

A kutatás kivitelezéséhez szükséges volt egy mérőeszköz megalkotása, mely a League of Legends-ben megfigyelhető toxikus viselkedés mérhetőségét garantálja. Mélyreható empirikus kutatás során nem találtunk az igényeinknek megfelelő kérdőívet. A jelenleg elérhető szakirodalomban a toxikus viselkedés mérésére két típusú kérdőívvel talákoztunk. Vagy olyanal, mely más számítógépes játékban vizsgálta a jelenséget,¹²⁸ vagy olyan mérőeszközzel,

¹²⁸ BREHM 2013.

mely nagyon általánosságban, a játék specifikumaiból származó toxikus viselkedés lehetőségeit figyelmen kívül hagyva próbálta mérni a toxicitást.¹²⁹

E felsorolt érvek alapos mérlegelése után a kutatócsoportunk úgy határozott, hogy létrehoz egy saját mérőeszközt, amit nem csak jelen kutatásban tudunk majd alkalmazni, hanem a későbbiek során számos más LoL-játékosok körében folytatott vizsgálatnál hasznosnak bizonyulhat.

Relevancia

Annak ellenére, hogy egy viszonylag specifikus populációt érint csak a kérdőívünk, mégis milliós tömegeket céloz meg. 2014-ben világszinten, megközelítőleg 205 millió ember játszott a játékkal vagy nézett online közvetítéseket különböző League of Legends e-sport versenyekről. Ilyen számadatok mellett kijelenthetjük, hogy a LoL a legnépszerűbb videójátékok közé tartozik.

Fontos kiemelni, hogy a toxikus viselkedés nem csak a jelen kutatásban felmerült tényezővel (szelf-diszkrepancia) vizsgálható, hiszen már korábbi kutatások feltárták a ruminációval és megküzdéssel¹³⁰, valamint a teljesítménnyel¹³¹ való kapcsolatát. Ezek alapján elmondható, hogy a későbbiek során számos más faktor bevonásával lehet még vizsgálni a League of Legends-ben megjelenő toxikus viselkedést.

Itemek kialakítása

Az itemek összeállításának első fázisában nyitott kérdéseket tettünk fel egy online felületen a játékban megjelenő toxikus viselkedéssel kapcsolatban (pl. „Sorold fel, hogy az általad leggyakrabban játszott játéktípusban, a meccs közben milyen negatív, zavaró viselkedést szoktál tapasztalni a saját csapattársaidtól!”). Ezzel az volt a célunk, hogy minden olyan lehetséges megnyilvánulási formára fény derüljön, amit a játékosok valaha tapasztaltak a játék-

¹²⁹ SMITH et al. 2017.

¹³⁰ FOX-TANG 2016.

¹³¹ KWAK et al. 2015.

ban, s ne csak azok, amelyeket a kutatócsoport tagjai ismernek. Összesen nyolcvanhat kitöltő vett részt a kutatás ezen szakaszában (67 férfi, 19 nő, átlagéletkor = 23, SD = 3,36).

A második fázis során két egymástól független adatfeldolgozás kezdődött el. Az itemek a játék egyes részei (játék előtti, játék, játék utáni) szerint lettek csoportosítva, ezen felül az előfordulásuk gyakoriságát is figyelembe vettük, azaz, hogy a nyolcvanhat kitöltő közül hányan írták le az adott toxikus viselkedést. Ezt követően a két, egymástól függetlenül elkészített itemgyűjteményt a kutatócsoport közösen fésülte össze. A hasonló vagy teljesen megegyező itemeket leredukálta egyre, s előfordult olyan is, hogy bizonyos állítások csak az egyik adatfeldolgozó általi előzetes kérdőívben jelentek meg. Az így kinyert itemeket végezetül két különböző perspektívába átírtuk, így létrehoztunk a kérdőívünknek egy áldozati (pl.: „A játék során az ellenfelem a hőse táncával provokál engem.”), illetve egy bántalmazó (pl.: „A játék során a hőszám táncával provokálom az ellenfeletem.”) változatát. Ezen kívül fontosnak tartottuk differenciálni az ugyanolyan, ám más célponttal rendelkező toxikus viselkedéseket. Így létrehoztunk a saját csapatra irányuló (pl.: „A játék során provokatív, agresszív üzeneteket (flame) írok a csapattársaimnak.” és az ellenfélt célzó (pl.: „A játék során provokatív, agresszív üzeneteket (flame) írok az ellenséges csapatnak.”) itemeket is.

Az így kialakított teszt összesen 95 itemet tartalmazott, melyből 48 a bántalmazó, míg 47 az áldozati variációhoz tartozott. Az itemek randomizálva kerültek a kitöltőkhöz, amit a random.org weboldal segítségével végeztünk el. Mindkét tesztegységénél egy ötfokú Likert-skálán kellett választ adniuk az alanyoknak, ahol az 1 = szinte soha, a 2 = ritkán, a 3 = néha, a 4 = gyakran, az 5 = szinte mindig. A bántalmazó tesztrésznél a következő instrukciót kapták: „Kérem jelölje, hogy milyen gyakran jellemzőek magára az alábbiakban leírt viselkedések a játék során!”, míg az áldozattá válást mérő egységénél: „Kérem jelölje, hogy az alábbi viselkedésformákat milyen gyakorisággal észleli a játék során!”

Adatgyűjtés

A kérdőívet elsősorban a Facebook közösségi oldalon terjesztettük, azon belül is specifikus, a minta szempontjából releváns csoportokban, ahol véle-

ményünk szerint a magyarországi játékos és LoL populáció legkönnyebben elérhető. A teszt kitöltése anonim és önkéntes módon zajlott.

Résztevők

Az általunk összeállított kérdőívet összesen 199-en töltötték ki, ebből 148 férfi és 51 nő. Legfiatalabb kitöltő 18 éves, míg a legidősebb 87 éves volt, átlagéletkoruk 22 (SD = 7,27) év. Több, mint 97%-a az alanyoknak 18 és 43 éves kor között volt. A kérdőív mellett demográfiai kérdésekre kellett válaszolniuk a résztvevőknek. Az iskolázottság szempontjából (1. ábra) 25-en rendelkeztek általános iskolai végzettséggel, 71-en szakközépiskolai / szakiskolai végzettséggel, 65 kitöltő legmagasabb iskolája a gimnázium, 16-an főiskolát, míg 22-en egyetemet végeztek.

A kérdőív nem reprezentálja a magyarországi League of Legends populációt, hiszen a játékosok között igen kimagasló számban találhatóak 18 év alatti fiatalok is, akiket etikai okok miatt nem tudtunk megkérdezni jelen adatgyűjtés során.

1. ábra: 1. vizsgálat kitöltői iskolázottság szerint

Statisztika

A pszichometriai analíziseket az IBM SPSS Statistics 23 elnevezésű program segítségével futtattuk le. A kérdőívünk faktorstruktúrájának feltérképezésére feltáró faktorelemzést (EFA) végeztünk. A Cronbach α mutató segítségével ellenőriztük a belső konzisztenciát, ahol a 0,8-es értéket szabtuk meg alsó határnak NUNNALLY (1987) javaslatához igazodva. A begyűjtött, nyers adatok alkalmazhatóságáról a Bartlett-féle szfericitás és a KMO mutatók segítségével bizonyosodtunk meg.

Eredmények

Bántalmazó

A feltáró faktoranalízist 48 itemre végeztük el, előre rögzítve, hogy három alfaktort várunk. A KMO értéke 0,90, míg a Bartlett-féle szfericitás értéke 5850.96, $p < 0.05$ lett. A három alfaktor a variancia 44.16%-át magyarázza. Miután a 0,512-nél alacsonyabb faktorsúlyú állításokat kiszűrtük (FIELD 2005), 34 item maradt. Az első faktor, a Verbális toxicitás 15 itemet tartalmaz (Cronbach $\alpha = .92$), a második, a Cselekvéses toxicitás 14 itemből áll (Cronbach $\alpha = .90$), míg az utolsó, a Dominancia a fennmaradó 5 itemet foglalja magába (Cronbach $\alpha = .80$). Az alfaktorok itemeit, s azok faktorsúlyát részletesen felvázoltam a mellékletben (3. táblázat).

Áldozati

A feltáró faktoranalízist 47 itemre végeztük el, előre rögzítve, hogy három alfaktort várunk, a KMO = 0,93 és a Bartlett = 5628.05, $p < 0.05$ lett. A három alfaktor a variancia 51,25%-át magyarázza. Miután kiszűrtük a 0,512-nél kisebb faktortöltésű itemeket (FIELD 2005), 34 tétel maradt a három alfaktorban. Az első, a Csapatot érintő toxicitás, melyben 28 item lett (Cronbach

$\alpha = .94$), a második, a Toxikus kommunikáció faktor (Cronbach $\alpha = .89$), összesen 14 itemmel, végezetül a Személyt érintő toxicitás faktorba került 4 item (Cronbach $\alpha = .70$). Az alfaktorok itemeit, s azok faktorsúlyát részletesen felvázoltam a mellékletben (4. táblázat).

Vizsgálat 2.

Kutatási cél

Az első vizsgálat során megalkotott kérdőív (LoIQ) használatával a Big Five dimenziók és a játékban megjelenő toxikus viselkedés kapcsolatának feltárása. Az egyes énképek közötti távolságok hatása a bántalmazóvá válásra. Végezetül a fő karakterrel való identifikáció szerepe a játékon belüli bántalmazásra.

Mérőeszközök

Az énképek és azok között fellelhető eltérések mérése

Megfontolva a kitöltők figyelmi kapacitását, arra az álláspontra jutottunk, hogy mi ötvözni szeretnénk két kérdőívet, amit a vizsgálat megtervezésekor még külön-külön szerettünk volna felvenni a LoL-játékosokkal. Így a HARDIN és LAKIN által megalkotott kérdőív (Integrated Self-Discrepancy Index; ISDI) struktúráját párosítottuk a BESSEIÉRE és munkatársai (2007) kutatásában látott módszerrel. Mi egy rövid Big Five mérőeszközzel¹³² dolgoztunk, melynek magyar fordítását mi végeztük el három különböző szakember független fordításának összefésülésével. Azért esett a TIPI-re a választásunk, mert szerettünk volna egy viszonylag rövid idő alatt kitölthető kérdőívcsomagot összeállítani és a tradicionális személyiségvonások mérésére létrehozott tesztek egyik nagy hátránya, hogy kitöltésük időigényes, amit a résztvevők megterhelőnek élhetnek meg akár már egy alkalommal is, nem beszélve arról, hogy a mi esetünkben többszöri kitöltésre kértük őket. A kutatásban résztvevőknek összesen tízszer kellett kitölteniük a TIPI-t tíz különböző

¹³² Ten Item Personality Inventory; TIPI, GOSLING–RENTFROW–SWANN 2003.

instrukcióval. Így felmérésre került a 4+1 énkép (aktuális-, ideális-, elvart-, nem-kívánt szelf + fő karakternek tulajdonított személyiség) 2 különböző nézőpontból, a saját és a csapat perspektívájából. A kérdőív felépítését egy mátrix segítségével szeretném szemléltetni (2. táblázat), melyben a különböző instrukciók olvashatók az egyes énképekhez.

Az így kapott eredmények egymáshoz viszonyítva is értékes információval szolgálhatnak a kitöltők különböző csoportosítása révén. Ezen felül az énképektérések számításához kivontuk egymásból az egyes énképekre kapott értékeket.

	Szemszögek	
	Saját	Csapat
Aktuális	Úgy látom a magamat, mint aki...	Úgy lát engem a csapatom, mint aki...
Ideális	Úgy látom az ideális éneket, mint aki...	Úgy látja a csapatom az ideális éneket, mint aki...
Elvárt	Úgy látom az elvart éneket, mint aki...	Úgy látja a csapatom az elvart éneket, mint aki...
Nem-kívánt	Úgy látom a nem-kívánt éneket, mint aki...	Úgy látja a csapatom a nem-kívánt éneket, mint aki...
Fő karakter	Úgy látom a fő karakteremet, mint aki...	Úgy látja a csapatom a fő karakteremet, mint aki...

A toxikus viselkedés mérése

Ezen tényező mérése a dolgozat korábbi részében részletesen bemutatott, általunk kifejlesztett, LoLQ-nak keresztelt kérdőív szolgált, mely két részből áll. A bántalmazóvá válást mérő egység alfaktorai a Verbális toxicitás (15 item), Cselekvéses toxicitás (14 item) és a Dominancia (5 item). Az áldozattá válást mérő rész alfaktorai a Csapatot érintő toxicitás (28 item), a Toxikus kommunikáció (14 item) és a Személyt érintő toxicitás (4 item).

Adatgyűjtés

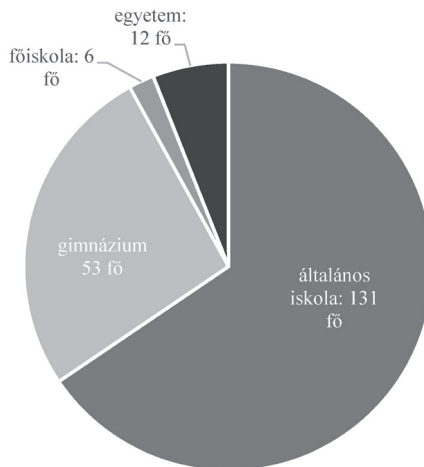
A potenciális kitöltők elérése ebben az esetben is online történt. Felkerestük a legnépszerűbb közösségi oldalakon létrehozott LoL specifikus csoporto-

kat, számos e-sport bár Facebook oldalán is meg lett osztva a kérdőívcsomagunk elérhetősége, illetve különböző e-sporttal foglalkozó weboldalak segítségét is kértük.

Résztevők

A kérdőívcsomagunk kitöltésében összesen 202 League of Legends játékos vett részt (151 férfi, 51 nő). A legfiatalabb kitöltő 14 éves volt. A 18 év alatti kitöltők esetében passzív szülői beleegyező nyilatkozatot kértünk. A kitöltők átlagéletkora 19 (SD = 3,46). A kitöltők több, mint 92%-a 14 és 25 éves kor között volt. A legmagasabb iskolai végzettség tekintetében (2. ábra) 131-en rendelkeztek általános iskolai végzettséggel, 53 fő gimnáziumban szerzett érettségivel, míg diplomával összesen 18 fő rendelkezett (6 fő főiskolai végzettség, 12 fő egyetemi végzettség).

Az első kutatásunk hiányosságaként megemlíttett nem reprezentatív mintát itt már sikerült kiküszöbölnünk, mivel megkérdezésre kerültek a 14-18 év közé eső League of Legends játékosok is.

2. ábra: 2. vizsgálat kitöltői iskolázottság szerint

Statisztika

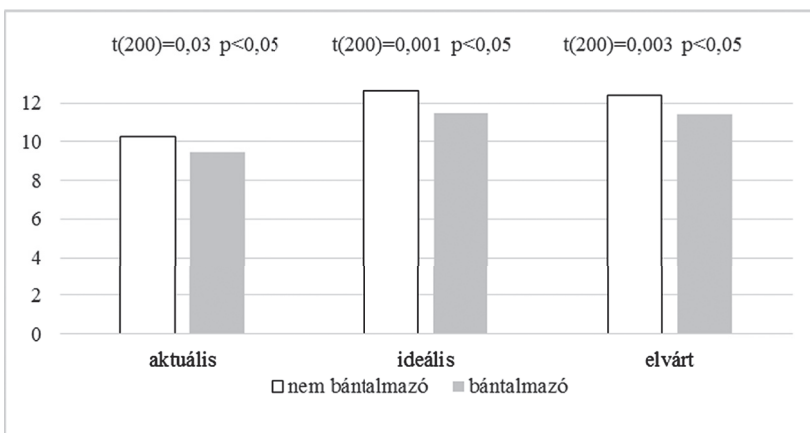
A korábban már használt IBM SPSS Statistics 23 elnevezésű program segítségével futtattuk le a statisztikai elemzéseinket. Az adatok független mintás t-próbák segítségével értelmeztük.

Eredmények

A kitöltőket a LoLQ-ban elért pontszámaik alapján két csoportra osztottuk, így létrehoztunk egy bántalmazó és egy nem bántalmazó csoportot (97 bántalmazó, 105 nem bántalmazó).

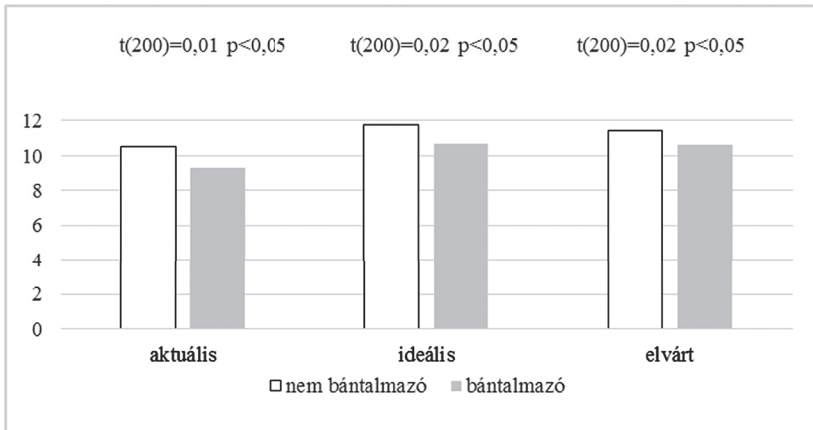
Saját perspektíva

Amikor a kitöltők saját maguk nézőpontjából töltötték ki a teszteket két Big Five faktor esetében kaptunk szignifikáns eredményt. A lelkiismeretesség dimenziója esetében három énképnél (aktuális, ideális, elvárt) találtunk szignifikáns különbséget a bántalmazó és nem bántalmazó csoport között (3. ábra). Mindhárom alkalommal a bántalmazó csoport adott szignifikánisan alacsonyabb pontértéket ebben a dimenzióban.

3. ábra: Saját szemszög, lelkiismeretesség

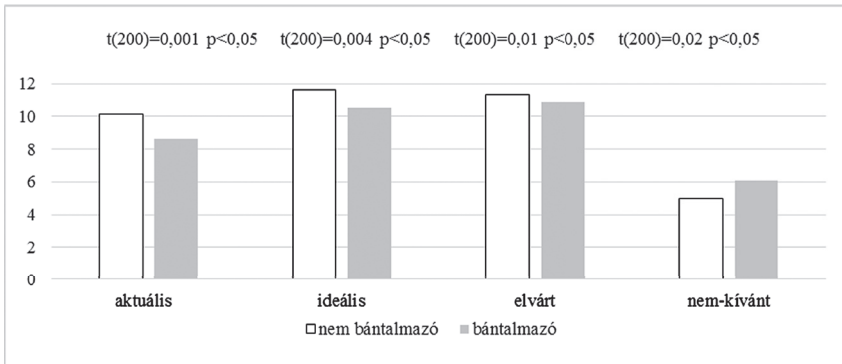
A további szignifikáns eredmények a barátságosság dimenziójában található, ahol szintén az aktuális, ideális és elvárt énkép is mutatott szignifikáns különbséget a bántalmazó és nem bántalmazó csoport között. Itt is minden esetben a bántalmazó csoport ért el kevesebb pontot (4. ábra).

4. ábra: Saját szemszög, barátságosság

Csapat perspektíva

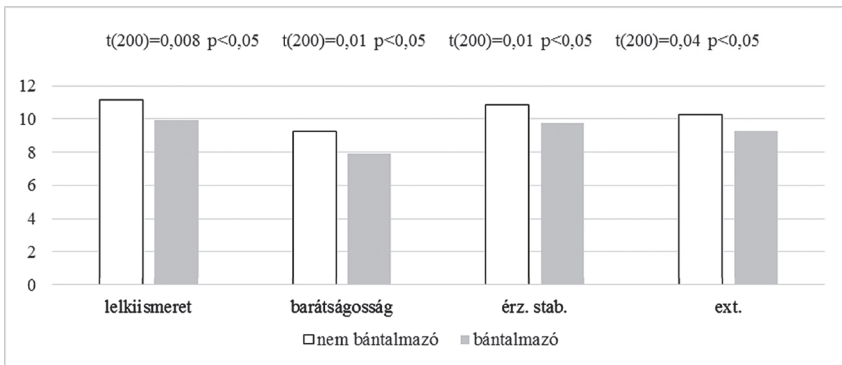
Amikor a csapat nézőpontjába helyezkedve kellett az állításokra válaszolniuk a kitöltőknek a korábbi három szignifikáns eredmény (aktuális, ideális, elvárt) a barátságosság tekintetében kiegészült a negyedik énképpel is, a nem-kívánt énnel. Az első három énkép esetében a tendencia ugyanúgy alakult, mint a saját szemszögnél, azaz a bántalmazók alacsonyabb pontszámot tulajdonítottak barátságosság tekintetében önmaguknak, az ideális énjüknek, illetve az elvárt énjüknek a csapat szemszögéből. Az újonnan bejött énkép esetében viszont az összefüggés fordított, azaz a bántalmazók magasabb barátságosság pontszámmal értékelték a nem-kívánt énjüket a nem bántalmazókhöz képest a csapat szemszögéből (5. ábra).

5. ábra: Csapat szemszöge, barátságosság

Fő karakter

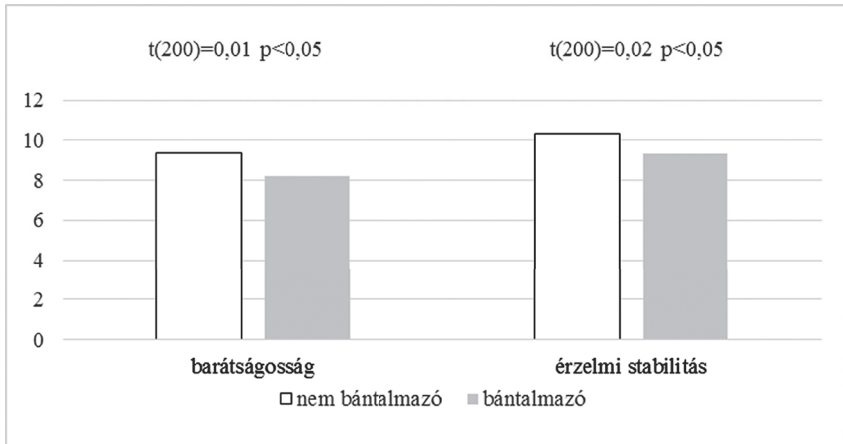
Saját szemszögből, az öt dimenzióból négyénél kaptunk szignifikáns eredményt (lelkiismeretesség, barátságosság, érzelmi stabilitás, extravertió). Mind a négy esetben a nem bántalmazók tulajdonítottak szignifikánsabban magasabb pontszámot a fő karakterüknek ezekben a dimenziókban (6. ábra).

6. ábra: Saját szemszög, fő karakter

A csapat perspektívájából két Big Five dimenziónál kaptunk szignifikáns különbséget amikor a fő karakternek tulajdonítottak személyiségjegyeket a kitöltők. Mind a barátságosság, mind az érzelmi stabilitás esetében a bántal-

mazók gondolták azt, hogy a fő karakterük alacsonyabb pontszámmal bír az adott dimenzióban a csapat szerint (7. ábra).

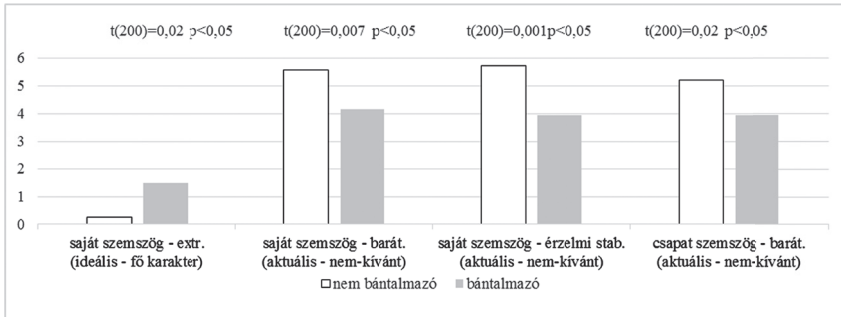
7. ábra: Csapat szemszög, fő karakter

Szelf-diszkrepancia

Az énképtéréseknél – azaz, amikor kivontuk egymásból az egy-egy énképről kapott pontszámot – négy esetben számolhatunk be szignifikáns eredményről. Elsőként a saját szemszögben az ideális én és a fő karakter közti extraverzió-különbséget emelném ki. Ebben az esetben a bántalmazók értek el magasabb pontot, azaz elmondható, hogy a bántalmazóknál az ideális én és a fő karakter között szignifikánsan nagyobb különbség található (8. ábra).

Az utolsó három eredmény mind az aktuális én és a nem-kívánt én közötti diszkrepanciát mutatja be. A saját szemszögből adott válaszok a barátságosság dimenzióján hoztak szignifikáns eredményeket. Itt elmondható, hogy a bántalmazók értek el alacsonyabb pontszámot, azaz náluk található kisebb diszkrepancia a két énkép (aktuális és nem-kívánt) között. Hasonló eredményről számolhatunk be az extraverzióról is saját szemszögből. Itt is a bántalmazóknál található szignifikánsan kisebb szelf-diszkrepancia. Vége-

zetül a csapat nézőpontjából a barátságosságot szeretném kiemelni, ahol a saját szemszöghöz hasonlóan a bántalmazóknál jött ki kisebb énképtérés az aktuális és a nem-kívánt én között (8. ábra).

8. ábra: Szelf-diszkrpanciák

Megvitatás

Elmondható, hogy a korábbi hagyományos és cyberbullying kutatásokat megerősítő eredményeket kaptunk a toxikus viselkedés és a személyiségjegyek tekintetében.¹³³ Azaz az alacsonyabb pontszámot elérők a saját szemszögből értékelt lelkiismeretesség és barátságosság dimenzióján nagyobb valószínűséggel válnak a League of Legendsben bántalmazóvá. Ezt az eredményt színesíti, hogy ez az együttjárás nemcsak az aktuális énről vonatkozóan lehetséges fel saját szemszögből, hanem az ideális és elvárt én esetében is.

Amikor a csapat perspektívájába helyezkedve kellett értékelni az egyes énképeket a barátságosság dimenziója került középpontba. Úgy tűnik, hogy ez az a dimenzió, ami leginkább érintett a szociális kapcsolatokban, legyen szó akár online vagy offline viszonyról. Ebben az esetben kapott eredményeket is igazolják a korábbi bántalmazással kapcsolatos kutatások, miszerint a bántalmazók alacsonyabb barátságosság pontszámmal rendelkeznek¹³⁴ il-

¹³³ TANI et al. 2003; BOLLMER et al. 2006; MARKEY et al. 2010.

¹³⁴ Uo.

letve egy érdekes összefüggést véltünk felfedezni. A SULER (2004) által leírt toxikus diszinhíbiót alkalmazó személyek tulajdonságai nagyfokú egyezést mutatnak az alacsony barátságossághoz társított tulajdonságokkal.¹³⁵ Az így kialakult metszetbe olyan jellemzők kerültek, mint nyers nyelvezet használata, tapintatlanság, udvariatlanság, éles kritika megfogalmazása a másik felé.¹³⁶ Ezek a tulajdonságok mind olyanok, melyek az együttműködést és a csapatban való munkát hátráltatják, így nem meglepő, hogy a csapat perspektívájából kaptuk ezeket a szignifikáns eredményeket.

Amikor a kitöltők az általunk bevezetett speciális énaspektusról, a fő karakterről nyilatkoztak meg, ellentmondásos eredményeket kaptunk. Az elvárásainknak megfelelően barátságosság és lelkiismeretesség szempontjából a bántalmazók csoportjába tartozók értek el alacsonyabb pontot. Ehhez hasonló eredményt kaptunk az extravertió esetében is, ami ellentmondásba kerül a korábbi kutatások adataival, mivel a különböző bullying kutatások általában azt találták, hogy extravertió tekintetében a bántalmazók érnek el magasabb pontszámot.¹³⁷ Viszont ha úgy tekintünk a fő karakterre, mint egy vágyott, ideális énkép, ahogy azt számos kutató gondolja,¹³⁸ akkor ez az eredmény már nem olyan meglepő, hiszen egy introvertált(abb) ember számára igen kecsgetető lehet egy magabiztos, jól alkalmazkodó ideális én.

A szelf-diszkrepanciák tekintetében három esetben mutatkozott kisebb távolság a bántalmazó csoport tagjainál az aktuális és nem-kívánt énkép között (saját szemszögben: barátságosság és érzelmi stabilitás, csapat szemszögében: barátságosság). Ezek az eredmények a CARVER és munkatársai (1999) által felvázoltakhoz hasonlóan alakultak, hiszen Carverék azt találták, hogy az aktuálishoz túl közeli nem-kívánt szelf szorongáshoz, idegesség érzéséhez vezet. Úgy gondoljuk, hogy ez az eredmény magyarázható a játék során átélt agitációval és frusztráltsággal. A szorongó vagy idegeskedő játékosok ezeket az érzéseket megpróbálják valamilyen módon levezetni vagy, ahogy Carverék fogalmaztak megpróbálnak ezektől az érzésektől elmenekülni. Ennek egyik legegyszerűbb – bár nem a legideálisabb – eszköze a mások bántalmazása, a mások felé irányuló toxikus viselkedés.

¹³⁵ CARVER et al. 1998.

¹³⁶ SULER 2004; CARVER et al. 1998.

¹³⁷ MYNARD–JOSEPH 1997.

¹³⁸ TAYLOR 2002; ROBINSON 2007; KONIJN et al. 2007.

Konklúzió, limitációk

Az általunk lefolytatott két kutatás alapján elmondható, hogy sikeresen létrehoztunk egy kérdőívet, mely specifikusan a League of Legends-ben megjelenő toxikus viselkedést hivatott mérni. Második vizsgálatunk egyik leghasznosabb ismérve, hogy sikerült összevetnünk a játékban megjelenő toxikus viselkedés mögött meghúzódó személyiségjegyeket a korábbi bullyinggal (hagyományos és cyber) kapcsolatos kutatásokkal. Az egybeesések, amiket találtunk rámutat, hogy még számos területe van a bullyingnak, amivel érdemes lenne vizsgálni, hiszen az online világ térhódítása napról napra nagyobb, s így a bullyingra alkalmas platformok, eszközök tárháza is szélesedik.

Úgy tűnik, hogy a szelf-diszkrpanciák feltérképezése érdekes, új aspektust szolgáltatott a bántalmazó magatartás hátterében meghúzódó kutatásoknak, viszont érdemes lenne a jövőben más faktorok behozatalával színesíteni az eredményeket, mint például a KIRÁLY és munkatársai (2017) által vizsgált onlinejáték-függőség. Végezetül szeretném megemlíteni a kutatásnak egy elemét, aminek jobb differenciálása az adatok pontosabb értelmezését tenné lehetővé. A League of Legends-ben lehetősége nyílik a játékosoknak, hogy ismerőseikkel/barátaikkal alkosson egy csapatot, de akár négy teljesen idegen emberrel is összerakhat minket a rendszer, ha úgy kívánjuk. Ezek alapján érdemes lenne a csapat szemszögéből kapott adatokat csoportosítani úgy, hogy általánosságban a kitöltő az ismerőseivel vagy ismeretlenekkel preferál csapatot alkotni.

Rövidítések

- BANDURA 1969 BANDURA, Albert: Principles of Behavior Modification. New York, 1969.
- BASIL 1996 BASIL, Michael D.: Identification as a mediator of celebrity effects. *Journal of Broadcasting and Electronic Media* 40. (1996) 478–495.
- BELK 2013 BELK, Russell W.: Extended self in a digital world. *Journal of Consumer Research* 39. (2013) 477–500.
- BESSIÈRE–SEAY–KIESLER 2007 BESSIÈRE, Katherine – SEAY, Fleming – KIESLER, Sara: The Ideal Elf: Identity Exploration in World of Warcraft. In: *Cyberpsychology & behavior: the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*. 2007. 530–535.
- BLACKBURN–KWAK 2014 BLACKBURN, Jeremy – KWAK, Haewoon: STFU NOOB! Predicting Crowdsourced Decisions on Toxic Behavior in Online Games. 2014.
- BOLLMER–HARRIS–MILICH 2006 BOLLMER, Julie M. – HARRIS, Monica J. – MILICH, Richard: Reactions to bullying and peer victimization: Narratives, physiological arousal, and personality. *Journal of Research in Personality* 40. (2006) 803–828.
- BREHM 2013 BREHM, Audrey L.: Navigating the feminine in massively multiplayer online games: gender in World of Warcraft. *Frontiers in Psychology* 4. (2013) 1–12.
- BRYANT–AKERMAN 2009 BRYANT, J. Alison – AKERMAN, Anna: Finding Mii: Virtual Social Identity and the Young Consumer. In: *Virtual Social Identity and Consumer Behavior*. 2009. 127–140.
- CANTALLOPS–SICILIA 2018 CANTALLOPS, Marçal – SICILIA, Miguel-Angel: MOBA games: A literature review. In: *Entertainment Computing*. 2018. 128–138.
- CARVER–SCHEIER 2006 CARVER, Charles S. – SCHEIER, Michael F.: Személyiségpszichológia. Bp., 2006.
- CARVER–LAWRENCE–SCHEIER 1999 CARVER, Charles S. – LAWRENCE, John W. – SCHEIER, Michael F.: Selfdiscrepancies and affect: Incorporating the role of the feared self. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1999. 783–792.
- CASSELMAN 2015 CASSELMAN, Ben: Resistance is futile: eSports is massive... and growing. From http://espn.go.com/espn/story/_/id/13059210/esports-massive-industry-growing. 2015.

- CHEUNG 1997 CHEUNG, Siu-Kau: Self-discrepancy and depressive experiences among Chinese early adolescents: Significance of identity and the undesired self. In: *International Journal of Psychology*. 1997. 347-369.
- COHEN 2001 COHEN, Jonathan: Defining identification: A theoretical look at the identification of audiences with media characters. In: *Mass Communication & Society*. 2001. 245-264.
- COHEN 2011 COHEN, Jonathan: Audience Identification with Media Characters. In: *Psychology of Entertainment*. 2011. 183-198.
- DIMARANAN 2015 DIMARANAN, Armi: Most played games: May 2015 – The Witcher debuts, World of Warcraft stumbles. From <http://caas.raptr.com/most-played-games-may-2015-the-witcherdebuts-world-of-warcraft-stumbles/>. 2015
- FERRARI 2013 FERRARI, Simon: From Generative to Conventional Play: MOBA and League of Legends. In: *Proceedings of DiGRA 2013: DeFragging Game Studies*. 2013. 1-17.
- FIELD 2005 FIELD, Andy: *Discovering Statistics Using SPSS*. 2005.
- FOX-TANG 2017 FOX, Jesse – TANG, Wai Yen: Women's experiences with general and sexual harassment in online video games: Rumination, organizational responsiveness, withdrawal, and coping strategies. In: *New Media & Society*. 2017. 1290-1307.
- GOSLING-RENTFROW-SWANN 2003 GOSLING, Samuel D. – RENTFROW, Peter J. – SWANN, William B.: A very brief measure of the Big-Five personality domains. In: *Journal of Research in Personality*. 2003. 504-528.
- HARDIN-LAKIN 2009 HARDIN, Erin E. – LAKIN, Jessica L.: The Integrated Self-discrepancy Index: A reliable and Valid Measure of Self-discrepancies. In: *Department of Psychology*. 2009. 245-253.
- HEPPEN-OGILVIE 2003 HEPPEN, Jessica B. – OGILVIE, Daniel M.: Predicting affect from global self-discrepancies: The dual role of the undesired self. In: *Journal of Social and Clinical Psychology*. 2003. 347-368.
- HIGGINS 1987 HIGGINS, E. Tory: Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect. In: *Énelméletek: személyiség és egészség: szemelvények az én lélektani kutatásának irodalmából*. Bp., 1987. 336-379.
- HIGGINS-KLEIN-STRAUMAN 1985 HIGGINS, E. Tory – KLEIN, Ruth – STRAUMAN, Timothy: Self-concept discrepancy theory: A psychological model for distinguishing among different aspects of depression and anxiety. In: *Social Cognition*. 1985. 51-76.

- HUESMANN-
LAGERSPETZ-
ERON 1984 HUESMANN, L. Rowell – LAGERSPETZ, Kristi – ERON, Leonard D.: Intervening variables in the TV violence–aggression relation: Evidence from two countries. In: *Developmental Psychology*. 1984. 746–775.
- KIRÁLY et al. 2014 KIRÁLY Orsolya – NAGYGYÖRGY Katalin – GRIFFITHS, Mark D. – DEMETROVICS Zsolt: Problematic online gaming. In: *Behavioral Addictions Criteria, Evidence and Treatment*. 2014. 61–97.
- KIRÁLY et al. 2017 KIRÁLY Orsolya – SLECZKA, Pawel – PONTES, Halley M. – URBÁN Róbert – GRIFFITHS, Mark D. – DEMETROVICS Zsolt: Validation of the Ten–Item Internet Gaming Disorder Test (IGDT–10) and evaluation of the nine DSM–5 Internet Gaming Disorder criteria. In: *Addictive Behaviors*. 2017. 253–260.
- KLIMMT et al. 2009 KLIMMT, Christoph – BLAKE Christopher – HEFNER, Dorothée – VORDERER, Peter – ROTH, Christian: Player Performance, Satisfaction, and Video Game Enjoyment. In: *ICEC*. 2009.
- KLIMMT et al. 2010 KLIMMT, Christoph – BLAKE, Christopher – HEFNER, Dorothée – VORDERER, Peter – ROTH, Christian: Identification With Video Game Characters as Automatic Shift of Self–Perceptions. In: *Media Psychology*. 2010. 323–338.
- KONIJN–BIJVANK–
BUSHMAN 2007 KONIJN, Elly – BIJVANK, M. Nije – BUSHMAN, Brad J.: I wish I were a warrior: The role of wishful identification in effects of violent video games on aggression in adolescent boys. In: *Developmental Psychology*. 2007. 1038–1044.
- KWAK–BLACK-
BURN–HAN 2015 KWAK, Haewoon – BLACKBURN, Jeremy – HAN, Seungyeop: Exploring Cyberbullying and Other Toxic Behavior in Team Competition Online Games. In: *CHI’15 proceedings of the 33rd annual ACM conference on human factors in computing system*. 2015. 3739–3748.
- MARKEY–MARKEY
2010 MARKEY, Patrick M. – MARKEY, Charlotte N.: Vulnerability to violent video games: A review and integration of personality research. In: *Review of General Psychology*. 2010. 82–91.
- MCCRAE–COSTA
1997 MCCRAE, Robert R. – COSTA, Paul T.: Personality trait structure as a human universal. In: *American Psychologist*. 1997. 509–516.
- MCWHERTOR 2012 MCWHERTOR, Mike: The League of Legends team of scientists trying to cure ‘toxic behavior’. From: <http://www.polygon.com/2012/10/17/3515178/the-league-of-legends-team-of-scientists-trying-to-cure-toxic>. 2012.

- MEADOWS 2008 MEADOWS, Mark Stephen: I, Avatar: The Cultures and Consequences of Having a Second Life. 2008.
- MYNARD–JOSEPH 1997 MYNARD, Hellen – JOSEPH, Stephen: Bully/victim problems and their association with Eysenck's personality dimensions in 8 to 13 year-olds. In: Br J Educ Psychol. 1997. 51–54.
- N. KOLLÁR–SZABÓ 2004 N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva: Pszichológia pedagógusoknak. Bp., 2004.
- NOCENTINI et al. 2010 NOCENTINI, Annalaura – CALMAESTRA, Juan – SCHULTZE–KRUMBHOLZ, Anja – SCHEITHAUER, Herbert – ORTEGA, Rosario – MENESINI, Ersilia: Cyberbullying: Labels, behaviors and definition in three European countries. In: Australian Journal of Guidance and Counselling. 2010. 129–142.
- NUNNALLY 1979 NUNNALLY, Jum C.: Psychometric theory. New York, 1979.
- OGILVIE 1987 OGILVIE, Daniel M.: The Undesired Self: The Neglected Variable in Personality Research. In: Journal of Personality and Social Psychology. 1987. 379–385.
- OLWEUS 1999 OLWEUS, Dan A.: Iskolai zaklatás. In: Educatio. 1999. 717–739.
- ROBINSON 2007 ROBINSON, Laura: The Cyberself: The Self-ing Project Goes Online, Symbolic Interaction in the Digital Age. In: Nea Media and Society. 2007. 93–100.
- RÓZSA–KŐ–OLÁH 2006 RÓZSA Sándor – KŐ Natasa – OLÁH Attila: Rekonstruálható-e a Big Five a hazai mintán? In: Pszichológia. 2006. 57–76.
- SLONJE–SMITH 2007 SLONJE, Robert – SMITH, Peter K.: Cyberbullying: Another main type of bullying? In: Scandinavian Journal of Psychology. 2007. 147–154.
- SMEJKÁL 2013 SMEJKÁL Péter: Mi az a MOBA? From: <https://www.pcguru.hu/hirek/mi-az-a-moba-dota2-league-of-legends/23807>. 2013
- SMITH et al. 2017 SMITH, Lisa J. – GRADISAR, Michael – KING, Daniel L. – SHORT, Michelle: Intrinsic and extrinsic predictors of video-gaming behaviour and adolescent bedtimes: the relationship between flow states, self-perceived risk-taking, device accessibility, parental regulation of media and bedtime. In: Sleep medicine. 2017. 64–70.
- SOMER–GOLDBERG 1999 SOMER, Oya – GOLDBERG, Lewis R.: The structure of Turkish trait-descriptive adjectives. In: Journal of Personality and Social Psychology. 1999. 431–450.
- STRAUMAN–HIGGINS 1987 STRAUMAN, Timothy J. – HIGGINS, E. Tory: Automatic activation of selfdiscrepancies and emotional syndromes: When cognitive structures influence affect. In: Journal of Personality and Social Psychology. 1987. 1004–1014.

- SULER 2004 SULER, John: The Online Disinhibition Effect. In: *Cyberpsychology & behavior : the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*. 2004. 321–326.
- SZOKOL–MÁCSAI–
OROSZ 2014 SZOKOL Zsófia – MÁCSAI Villő – OROSZ Gábor: Az énkép-eltérések egyéni különbségei: Az Integrált Énkép-eltérések Index magyar nyelvű adaptációjának első lépései. In: *Pszichológia*. 2014. 109–127.
- TANI et al. 2003 TANI, Franca – GREENMAN, Paul S. – SCHNEIDER, Barry H. – FREGOSO, Manuela: Bullying and the Big Five: A study of childhood personality and participant roles in bullying incidents. In: *School Psychology International*. 2003. 131–146.
- TAYLOR 2002 TAYLOR, T.L.: Living Digitally: Embodiment in Virtual Worlds. In: *The Social Life of Avatars: Presence and Interaction in Shared Virtual Environments*. 2002. 40–62.
- TURKLE 2011 TURKLE, Sherry: *Life on the Screen*. 2011.
- VAN GEEL et al.
2017 VAN GEEL, Mitch – GOEMANS, Anouk – TOPRAK, Fatih – VEDDER, Paul: Which personality traits are related to traditional bullying and cyberbullying? A study with the Big Five, Dark Triad and sadism. In: *Personality and Individual Differences*. 2017. 231–235.
- VAN LOOY et al.
2012 VAN LOOY, Jan – COURTOIS, Cédric – DE VOCHT, Melanie – DE MAREZ, Lieven: Player Identification in Online Games: Validation of a Scale for Measuring Identification in MMOGs. In: *Media Psychology*. 2012. 197–221.
- WILSON 1993 WILSON, Tony: *Watching television: Hermeneutics, reception, and popular culture*. Cambridge, 1993.
- ZILLMAN–VORDE-
RER 2000 ZILLMAN, Dolf – VORDERER, Peter: *Media entertainment: The psychology of its appeal*. 2000.

Serdülők online szexuális kommunikációja: sexting az erotika és az abúzus tükrében

Online sex-related communication of adolescents:
the aspects of erotica and abuse in sexting

Sexting means sending, forwarding, or exchanging sexually explicit content through an online communication platform. With the involvement of N=216 youngsters with the average age of M=16,09 years from two Hungarian schools, we found that 34,4% of these teenagers have already been involved in sexting. Adolescents, having a more permissive sexual attitude, were involved significantly more in the process itself. Those, who were in a relationship were more likely to exchange sexts from erotic motivation (e.g. to flirt, to get aroused, to increase intimacy). Those who tended to reach higher scores on the aggression scale were more likely to do sexting with instrumental motivation (e.g. to earn money, to hurt someone, to get something). Due to the path analysis, having more permissive sexual attitude together with having high instrumental sexting motivation could facilitate becoming an online bully. Practicing sexting in a serious relationship and having higher score in emotional sexual attitude could provide a protective factor against sexting related online harassment.

Bevezetés

Problémafelvetés

Az internet mindennapjainkat átítatva van jelen a 21. században, ezzel jelentős hatást gyakorolva életünk minden egyes területére. Legyen szó szórakozásról, oktatásról, munkáról, vagy csupán egyszerű időtöltésről, a digitális tér másodpercek alatt információforrásként és közvetítőként szolgálja ki széleskörű igényeinket. Az online tér nem csupán az információ közvetítéséhez szükséges időt rövidíti le, hanem olyan felületeket is biztosít, ahol új környezetbe helyezhetők a korábban használt információ to-

vábbítási stratégiáink, ezzel új csatornát nyitva a kommunikáció bármely formájának.¹

Míg az idősebbek ellenállóbbak a digitális nyomással szemben, addig a fiatalok fejlődésük során rengeteg olyan szituációval találkoznak online, ami komoly kihívást jelenthet megküzdési képességeiknek.² E kihívások a serdülők fejlődési mintáit pozitívan is kiegészíthetik, de számos esetben jellemző a negatív kimenetel.³ Ennek oka lehet, hogy a generációs szakadék következtében ugyan a fiatalok magától értetődően használják ki a digitális tér adta lehetőségeket, az idősebb generáció lassú felzárkózása miatt nem képes utat és tapasztalatot mutatni a fiatalok irányába.

Az okostelefonok elterjedésével az online világ szó szerint a kezünkbe került, így gyakorlatilag valós időben férhetünk hozzá bármilyen információhoz. Az emberek közötti kommunikáció ezzel még inkább felgyorsulni látszik. Azok a kommunikációs és interakciós helyzetek, amik eddig személyes kontaktust igényeltek, egy okostelefon kézbevitelével szinte bármikor és bárhol megvalósíthatók.⁴ Előszeretettel kihasználva ezt a lehetőséget, a fiatalok olyan szituációkkal és konfliktusokkal szembesülnek mindennapjaik során, melyek megoldásához az idősebbek útmutatásának hiányában jórészt csupán a kortárs csoportokra és saját tapasztalataikra támaszkodhatnak.⁵

Belépve a serdülőkorba a fiatalok már tisztában vannak az online tér számukra releváns lehetőségeivel: a közösségi médiától egészen a különböző üzenetküldő és képmegosztó alkalmazásokig jelen vannak, hogy képesek legyenek a kortársakkal való kapcsolattartásra. Emiatt már a serdülőkor előtt is szerepet kap az online szocializáció.⁶ Az Y generációtól kezdve jellemző a serdülőkre, hogy az online kommunikációt beépítik offline világukba, még hozzá legfőképpen azért, hogy megerősítsék a már meglévő baráti és romantikus kapcsolataikat.⁷ Az állandó online jelenlét közvetlenebbé és gyorsabbá teszi a kommunikációt, azonban ez nem jelent elmélyültebb, személyesebb

¹ WHITE-WEINSTEIN-SELMAN 2016.

² WEINSTEIN-SELMAN 2014.

³ LENHART et al. 2011.

⁴ LANCINI-TURUANI 2009; DEURSEN et al. 2015.

⁵ ZILLMANN 2000.

⁶ VALKENBURG-PETER 2011.

⁷ SUBRAHMANYAM-GREENFIELD 2008; WHITE-WEINSTEIN-SELMAN 2016.

kapcsolatokat.⁸ Fontos előnye ennek a kapcsolódási formának, hogy megkönnyíti az interakciót a felek között, csökkenti a szociális szorongás mértékét és adott esetben értékes támogatást nyújt. Hátrányt jelent azonban a szexuális kizsákmányolás veszélye és az előítéletekkel terhelt, gyűlölködő üzenetek elkerülhetetlensége⁹, továbbá a serdülőkre jellemző impulzivitás még nehezebbé teheti a kontrollált és tudatos felhasználóvá válást.

A serdülőkor elérésével a szexuális érdeklődés is fokozódik, mely ekkor már a viselkedésben is tetten érhető a korábban létrejött kortárs szociális közegben.¹⁰ Mivel a kortárs csoportok online is kialakítják kapcsolati hálójukat, így korábbi tapasztalatainkkal ellentétben a szexualitás nem csak a valós szociális környezetben jelenhet meg, hanem a digitálisban is, mégpedig szexting formájában.¹¹ Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az online világ sajátos szabadsága ennek könnyen teret is engedhet, emellett az interneten közvetített szexuális impulzusok is hozzájárulhatnak a szexualitás korai „onlineosodásához”.¹²

A kutatás célja

Jelen kutatásban arra keressük a választ, hogy az online tér mindennapi jelenléte milyen hatással lehet a fiatalok szexualitásának színterére. Mivel az okostelefonok mindennapi eszközzé váltak a digitális világ eléréséhez, így szeretnénk feltérképezni, hogy ezek használata hogyan befolyásolja a fiatalok szexuális kommunikációját. Továbbá szeretnénk feltárni, hogy milyen szexualitással kapcsolatos attitűd függhet össze a digitális eszközök erotikába való integrálásával, illetve hogy az online szexuális kommunikáció rohamos terjedése milyen hatással van a fiatalok érzelemszabályozásának fejlődésére. Dolgozatunk kitér emellett a szextinggel való visszaélések agresszióval és cyberbullyinggal kapcsolatos lehetséges összefüggéseinek feltárására is.

⁸ SÁNTHA–POLONYI é.n.

⁹ SUBRAHMANYAM–GREENFIELD 2008.

¹⁰ CALVERT 2009.

¹¹ BIANCHI et al. 2017.

¹² BROWN–L’ENGLE 2009.

A serdülők egészséges szexuális fejlődéséhez a szociális közeg erőteljesen hozzájárul. A szülők kezdetleges szerepe mellett legalább olyan fontos az iskola és a kortársak későbbi befolyása is. A szakirodalom szerint a szexedukációs programok nagymértékben hozzájárulhatnak a megfelelő szexuális elvárások kialakításához, ezek csekély száma és korszerűtlen megközelítése viszont az internetes információszerzésre terelik a fiatalok fókuszát. Kutatásunk további célja, hogy az eredményeket felhasználva irányt mutassunk azon programok korszerűsítésére, melyek preventív és edukatív információt kínálnak a fiataloknak egészséges szexuális fejlődésük érdekében.

Szakirodalmi áttekintés

A serdülőkor intra- és interperszonális változásai

A serdülők korcsoportja a 10-19 éves fiatalokat foglalja magában. Ez a sajátos életkori szakasz jelentős kognitív, kapcsolati, valamint érzelmi fejlődést és biológiai változásokat is jelent egyben.¹³ Azok a kognitív és interperszonális kompetenciák, amik a gyerekkor végén kezdenek kialakulni, a serdülőkorban konszolidálódnak. Ezen képességekhez sorolható a kölcsönösség, a perspektíva átvétel, az intimitás, a hűség, az elköteleződés és az egyenlőség is. Továbbá ez a fejlődési mérföldkő alapozza meg a későbbi kapcsolatokban az egészséges mértékű alkalmazkodás kialakításával a könnyű beilleszkedés lehetőségét.¹⁴ Ennek értelmében a serdülőkorban nagyon fontos, hogy a fiatalok egyéni fejlődésük és határaik feszegetése közben megfelelő facilitálást is kapjanak, hogy tisztában legyenek azokkal a lehetőségekkel, melyek fejlődésük és autonómiájuk kiteljesüléséhez nyújthatnak biztonságos kapaszkodót.¹⁵

A serdülők egyik jellegzetes igénye az autonómia megteremtésére törekvés a szülőkkel szemben, hogy saját maguk alakítsák ki egyéni, párkapcsolati és csoportidentitásukat. Ebben az életszakaszban a család helyett a kortárs-csoportok kerülnek előtérbe.¹⁶ Egy Amerikai Egyesült Államokban végzett

¹³ WHO 2016.

¹⁴ SULLIVAN 1953.

¹⁵ SHTARKSHALL-SANTELI-HIRSCH 2017.

¹⁶ BAGWELL-SCHMIDT 2011.

felmérés alapján a serdülők csaknem kétszer annyi időt töltenek kortársaikkal, mint családjukkal.¹⁷ Ezzel jól összeilleszthető, hogy a kortársak kapják a legnagyobb szerepet a serdülők szociális, emocionális és kognitív fejlődése kapcsán is. A baráti kapcsolatok minősége szintén megmutatja a pszichoszociális készségek elsajátításának mértékét.¹⁸

A serdülők kortárs kapcsolatainak alakulása egy széles körben kutatott téma a pszichológiában mind a mai napig. Ebben a korban a kapcsolatok színterén mutatkozó dinamikák nem csupán a fiatalok egyéni fejlődését befolyásolják, hanem kihatással vannak a későbbi társas kapcsolataik alakulására is.¹⁹ A legtöbb kutatás fókuszában a kortárs kapcsolatokban mutatkozó kihívások állnak, mint például a bullying és az agresszió.²⁰ A digitális eszközök megjelenésével – mint például a mobiltelefonok, számítógépek és tabletek – ezek a korábban már kutatott jelenségek az online felületeken is meghatározóvá váltak, ugyanis a közösségi média egy új platformot teremtett kapcsolati hálóink kialakítására és fenntartására.²¹ Mivel a serdülőkor nem csupán a fejlődés szempontjából meghatározó, hanem a kulturális és környezeti behatásokra is igen érzékeny időszak, így a fiatalok ekkor rendkívül hajlamosak a digitális technológia beépítésére mindennapi életükbe.²²

Digitális kommunikáció

A digitális eszközök elsősorban lehetővé teszik, hogy használóik kapcsolatot tudjanak tartani a közeli barátaikkal, illetve azokkal, akik tőlük távolabb élnek. A serdülők elsődlegesen arra használják digitális eszközeiket, hogy elmélyítsék a már meglévő kapcsolataikat szöveges üzeneteken és a közösségi médián keresztül, mely hozzájárul a közösséghez tartozás érzésének kialakításához is. A leggyakrabban megnevezett motiváció a digitális eszközök használatára a 13-18 éves korosztályban a kommunikáció lehetősége.

¹⁷ CSIKSZENTMIHALYI-LARSON 1974.

¹⁸ SULLIVAN 1953.

¹⁹ BERNDT 1982.

²⁰ PRINSTEIN-BOERGERS-VERNBERG 2001.

²¹ WHITE-WEINSTEIN-SELMAN 2016.

²² BLAKEMORE-MILLS 2014.

A serdülők legmélyebb érzéseiket is jellemzően szöveges üzenetek formájában osztják meg legjobb barátaikkal: a lányok inkább beszélnek online a privát dolgaikról, mint a fiúk, és az is megfigyelhető, hogy a 14-15 évesekre jellemzőbb a privát élet online megvitatása, mint a 15-18 évesekre.²³

Beszélgetéseik témája általában mindennapjaikra vonatkozik. A 13-14 évesek inkább a házifeladattal kapcsolatos információkat helyezik a fókuszba, mint az idősebb serdülő társaik, a fiúk pedig jellemzőbben egyeztetik közös offline tevékenységeiket először online, mint a lányok. Egy 13 éves fiú arról számolt be, hogy baráti társaságuk leginkább sportról és vicces dolgokról váltanak üzeneteket, míg egy 14 éves fiú elmondta, hogy beszélgetései gyakran egész nap tartanak. Egy 15 éves lány pont ezt látja az online üzenetküldés nagy előnyének: különböző tevékenységek közben is kapcsolatban maradhat barátaival, például evés vagy a házifeladat írása közben. Egy 17 éves lány elmondása szerint a chatelés kitölti azokat az időket, amikor egyébként sem csinálna semmit, így nem marad idő unatkozásra. Egy 15 éves fiú arról a félelméről beszélt, hogy online kapcsolattartás nélkül sokkal könnyebben elszigetelődne kortársaitól, mert kevesebbet tudna barátai mindennapjairól, így kihagynák a közös tevékenységekből. Nem utolsó sorban a közösségi média arra is szolgálhat, hogy a fiatalok feltérképezzék azon kortársaik érdeklődését, akik nem közvetlenül közeli baráti társaságukhoz tartoznak, így a közös érdeklődés mentén új barátokat szerezhetnek.²⁴

Az okostelefonok széleskörű elterjedése miatt a serdülők különböző közösségi alkalmazásokon keresztül könnyedén képesek állandó kapcsolatot tartani egymással. DEURSEN és munkatársai (2015) kutatásából kiderül, hogy azok az egyének, akik extenzíven használják okostelefonjukat közösségi célokra, gyorsabban építenek ki állandó szokásokat telefonjuk használatával kapcsolatban. A szokások és függőség kialakulását pozitívan befolyásolja a szociális kapcsolatokból adódó stressz. Ilyen stresszt a férfiak kevésbé élnék át, mint a nők, így ők okostelefonjaikat is kevésbé használják rendszeres kapcsolattartásra. Az életkor negatívan befolyásolja a függőség kialakulását: az idősebbekre kevésbé jellemző mind a szociális stressz, mind pedig a problémás mobiltelefon használat. Fontos megemlíteni

²³ DAVIS 2012.

²⁴ Uo.

továbbá azt is, hogy az internetfüggőség és az okostelefon-függőség nem feltétlenül ugyanazt tükrözik.

Az online kommunikációs környezetben számos kutatás vizsgálta már a fiatalokra is hatással lévő jelenségeket. Ilyen például a digitális stressz, mely a digitális környezet speciális jelenségei miatt bontakozik ki. Az offline kapcsolatokban a stressz nem csupán az agresszió és az áldozattá válás miatt jelentkezik a serdülők életében, hanem a közelség és intimitás kibontakozása miatt is. Kihívást jelenthet az önmegnyílás²⁵, az irigység megjelenése baráti kapcsolataikban²⁶, az egymáshoz való vonzódás²⁷, valamint az elfogadás és beilleszkedés igénye is.²⁸ Az offline világon túl az online lehetőségek a serdülők ezen igényeit általában pozitívan szolgálják ki, de néhány esetben negatív tapasztalatok is megmutatkoznak.²⁹

Egy amerikai kutatás 180 felhasználó 648 kommentjét elemezve hat kategóriába sorolta a digitális stresszorokat, melyekkel a serdülők gyakran találkozhatnak: megszemélyesítés, nyilvános megalázás, durva és sértő megnyilvánulások, felhasználói fiók feltörése, kényszerítés, elnyomás. Utóbbi három kategória a közeli, intimitást is nyújtó kapcsolatokon keresztül nyilvánul meg leggyakrabban a serdülők esetében.³⁰

A kényszerítés kategóriában a kommentek alapján gyakori, hogy az intimitás növelése érdekében az egymással mélyebb kapcsolatban lévő serdülők meztelen, illetve félmeztelen képeket kérnek egymástól. Habár nem kizárólagosan, de a pornográf képek esetében a lányok gyakrabban érzik magukat kitéve ennek a nyomásának. Beszámolnak arról is, hogy meztelen képek küldésére gyakran az ösztönzi őket, hogy felkeltsék a vágyott fiú figyelmét, vagy vonzóbbá tegyék magukat a párjuk számára.³¹ További kutatásokból³² az derült ki, hogy az impulzivitás mellett más személyiségjegyek is bejósolják a digitális eszközök szexuális célra való felhasználását. Az extravertió, a

²⁵ COZBY 1973.

²⁶ BRENDT 1982.

²⁷ REISMAN 1979.

²⁸ CROCKETT–LOSOFF–PETERSEN 1984.

²⁹ LENHART et al. 2011.

³⁰ WEINSTEIN–SELMAN 2014.

³¹ Uo.

³² DELEVI–WEISSKIRCH 2013.

neuroticitás és a barátságosság alacsony szintje egyaránt korrelál az elküldött szexuális tartalmú képi üzenetek mennyiségével. Azt találták, hogy a szexuális tartalmú szöveges üzeneteket más tényezők valószínűsítik, például a problémás mobiltelefonhasználat vagy ha párkapcsolatban lévő férfiről van szó.

A szexting, mint online szexuális kommunikáció

Az angol szakirodalom a szex és a texting szavak összevonásával, azaz szextingként hivatkozik arra a viselkedésre, amikor valamely digitális üzenetküldő alkalmazáson keresztül szöveg, kép, vagy videó formájában szexuális tartalom kerül megosztásra.³³ Megkülönböztethetünk elsődleges szextinget, amikor saját magunkról készített képeket osztunk meg másokkal, illetve másodlagos szextinget, amikor valaki másról osztunk meg szexuálisan explicit képet.³⁴ Habár a szexting jelenségéhez gyakran közelítenek a potenciális veszélyek és jogi vonatkozások felől³⁵, mégis egy elterjedt viselkedési formáról van szó, mely nem feltétlenül jár együtt agresszív szándékkal³⁶, sőt akár pozitív hozadéka is lehetséges intim kapcsolatainkra nézve.³⁷

Egy amerikai vizsgálatban 278 diákot kérdeztek szexting tapasztalatokról. A résztvevők 18–48 év közöttiek voltak, az átlagéletkor pedig 21 év volt. A kitöltők 80,3%-a számolt be arról, hogy kaptak már szexuálisan explicit szöveges üzenetet, 67,4% pedig küldött már ilyet korábban. Kevesebben voltak, akik szexuálisan explicit képeket is cseréltek már: 46,6% küldött, és 64,2% fogadott korábban meztelen vagy félmeztelen képet. A szexting gyakorisága megoszlik nem, korcsoport, kapcsolati státusz és szexuális orientáció függvényében is. A homoszexuális és biszexuális résztvevők gyakrabban szextingelnek, mint más szexuális orientációjú kitöltők, a szinglik és házások pedig kevesebb szexuális tartalmat küldenek a párkapcsolatban és élettársi kapcsolatban élőkkel szemben.³⁸

³³ CHALFEN 2009.

³⁴ Uo.

³⁵ JOLICOEUR–ZEDLEWSKI 2010.

³⁶ WOLAK–FINKELHOR–MITCHELL 2012.

³⁷ DIR–COSKUNPINAR–STEINER–CYDERS 2013.

³⁸ Uo.

Korábbi kutatások szerint a magas párkapcsolati szorongással rendelkező egyénekre jellemző, hogy gyakori szexuális aktus létesítésével próbálják csökkenteni saját feszültségüket és fenntartani a párjuk érdeklődését³⁹, ezzel is növelve a párkapcsolat intimitását.⁴⁰ A párkapcsolati kötődés digitális térbe emelésével is próbáltak egyes kutatások részletesebb képet festeni a szexing mögött rejlő motivációkról. Figyelembe véve a párkapcsolati szorongás és a szexuális viselkedés korrelációját, a mobiltelefonok beemelésével a szexing a szorongáscsökkentés és az önbizalomnövelés egy új formájaként is megmutatkozhat. WEISSKIRCH és DELEVI (2011) további eredményei szerint azok az egyének, akik magasabb szorongást mutatnak, sokkal inkább küldenek szexuálisan explicit üzenetet szöveg, kép, vagy videó formájában. A szexuális tartalmú üzenetek küldözgetését tekinthetjük tehát a kapcsolati bizonytalanság kifejeződésének is. Ilyen esetben a szexing irányába egy pozitív, elfogadó attitűd valószínűsíthető, mivel résztvevői a bizonytalan kapcsolatuk erősödését tapasztalják. A kutatás eredményei azonban egy olyan mérőeszköze épülnek, amit a szerzők maguk alkottak meg a szexing attitűd mérésére, így az nincs széles körben validálva, illetve az sem biztos, hogy pontosan reflektál magára a viselkedésre és a hozzá kapcsolódó attitűdre. A szexing motivációjának vizsgálatához jól használható kérdőívek csekély számára hívja fel a figyelmet BIANCHI és munkatársai (2017) is. A különböző motivációk kapcsán mindenképp hangsúlyosan kell kezelni az érzelmeket is: az érzelmelek jelentőségteljes funkciót töltenek be a szociális interakcióban, hiszen elősegítik az események pontosabb megértését, illetve az érzelmki-fejezés hatással van mások viselkedésére.⁴¹ Minden olyan mérvadó esemény vagy cél, amelyet a személy tudatosan vagy tudattalanul relevánsnak, jelentőségteljesnek ítél, érzelmet eredményez.⁴² Amennyiben ez a történet segíti az előrehaladást, valamint hozzájárul a jóllét növeléséhez, akkor az érzelm pozitív értékelést vált ki, viszont ha gátolja, sőt veszélyezteti az egyént, akkor az adott jelenség negatív érzelm átéléséhez vezet.⁴³

³⁹ IMPETT–PEPLAU 2002

⁴⁰ IMPETT–GORDON–STRACHMAN 2008.

⁴¹ IZARD 1992.

⁴² DAMASIO 1996.

⁴³ OATLEY–JENKINS 2001.

Az érzelmek szorosan kapcsolódnak a motivációkhoz, hiszen serkentetik a viselkedést, illetve a motivált viselkedés érzelmeket válthat ki. Az érzelmek maguk is motívumokként jelennek meg, mivel cselekvéskészségre indítanak, illetve energizálják és irányítják a viselkedést.⁴⁴ Sőt több kutató is, köztük például IZARD (1991), illetve TOMKINS (1970) elsődleges motiváló tényezőknek tekintette az érzelmeket. Tehát „az érzelmek egyrészt motivációs, másrészt szervező, azaz viselkedést szabályozó funkciót töltenek be”.⁴⁵

A digitális erotika

Napjaink fejlődéslelektana igyekszik úgy tekinteni a szexting jelenségére, mint egy szexualitás kifejezésére alkalmas alternatívára, mely kihasználja a digitális tér lehetőségeit.⁴⁶ A megközelítés arra alapozható, hogy a szexting nem minden esetben van összefüggésben distresszel vagy kockázatos szexuális viselkedéssel.⁴⁷ Egyfelől a legtöbbit emlegetett motiváció a szexting mögött maga a szexualitás és az erotika kifejezése: gyakori a szextek küldése flörtölés, a partner felizgatása, illetve előjáték céljából. Az intim kapcsolatok elmélyítése egy következő motivációs forrásként állapítható meg: a partner figyelmének felkeltése mellett a bizalom elnyerését is demonstrálja a szextingelés, ezek mellett egy vonzó ajándékot is nyújt, ami növeli a szenvedélyt és az elégedettséget, főleg a hosszú távú kapcsolatok esetében.⁴⁸ Harmadik motivációként a szociális vonatkozások tekinthetők: mert jól esik, mert vicces, vagy csupán mert jó társas időtöltésnek tűnik, esetleg növeli a népszerűséget és figyelmet lehet vele szerezni a közösségi hálón.⁴⁹ A kortársak és a partner felől érkező nyomás szintén jellemző forrása a szextek fogadásának és küldésének.⁵⁰ Sokkal veszélyesebb indíttatás azonban, amikor erőszakos kényszerítés következtében, vagy ártalom okozás céljából történik a viselkedés-

.....
⁴⁴ BÁNYAI-VARGA 2014.

⁴⁵ KÖKÖNYEI 2008.

⁴⁶ LEVINE 2013.

⁴⁷ HUDSON 2011.

⁴⁸ DROUIN-TOBIN 2014.

⁴⁹ ENGLENDER 2012.

⁵⁰ DROUIN-TOBIN 2014.

ben való elköteleződés: például pénzért cserébe, bosszúból, vagy megalázás céljából. Végül pedig a szexting történhet önkifejezés és önbizalomnövelés céljából is: testünket megmutatva másoknak pozitív visszajelzést kaphatunk, ezzel növelve magabiztosságunkat és pozitív testképünket.⁵¹

Hogy jobban átlátható legyen az online szexuális viselkedés erotikára vonatkozatható megjelenése, az ezzel kapcsolatos tevékenységeket három kategóriába sorolhatjuk az arousal szerint: az aktivációmentes állapothoz tartozik a szexualitásra vonatkozó információk keresése, a magányosan-aktivált állapotnál a szexuálisan explicit tartalmak, képek és videók megtekintése jellemző, a partner-aktivált állapotban pedig egy másik ember bevonásával történik az online szexuális viselkedés.⁵² Az aktivációmentes online szexuális tevékenységek során a szexualitás valójában nem fejeződik ki, ilyenkor sokkal inkább a tájékozódás a cél. Míg egyes diákokkal végzett kutatások szerint a fiúkra jobban jellemző az interneten való szexualitással kapcsolatos információszerzés,⁵³ addig más felnőttekkel végzett kutatás azt mutatja, hogy ez inkább nőkre jellemző viselkedésforma.⁵⁴ Ezzel szemben SHAUGHNESSY és munkatársai (2011) kutatásában a nemi csoportok között nem mutatkozott különbség ezzel kapcsolatban. Önbevallás alapján a magányosan-aktivált online szexuális tevékenységek, azaz szexuálisan explicit tartalmak – például pornófilmek és erotikus képek - keresése a férfiak esetében gyakrabban fordul elő.⁵⁵ Ennek egyik magyarázata, hogy a nők viselkedésére azért jellemző kevésbé ez a tevékenység, mert kevésbé érzik szexuálisan izgatónak, illetve kielégítőnek.⁵⁶ A partner-aktivált online szexuális tevékenységek az erotika kifejezését, valamilyen szexuális örömszerzést jelentenek. Az előzőhöz hasonlóan SHAUGHNESSY és munkatársai (2011) vizsgálata szerint kétszer annyi férfira jellemző ez a fajta online szexuális tevékenység. Ennek oka lehet, hogy a férfiak nyitottabbak a kevésbé mainstream szexuális viselkedésekre, mint a nők. Mivel a heteroszexuális férfiak esetében a partner-aktivált tevékenységek gyakoriságát a nők hozzáállása

⁵¹ KOPECKÝ 2012.

⁵² SHAUGHNESSY–BYERS–WALSH 2011.

⁵³ BOIES 2002.

⁵⁴ COOPER et al. 2002.

⁵⁵ BOIES 2002.

⁵⁶ ALLEN et al. 2007.

is meghatározza, így nem meglepő, hogy a homoszexuális és biszexuális férfiak esetében ez a gyakoriság magasabb.⁵⁷

Az online bántalmazás

Amennyiben a szexting ártalomkózos, vagy valamilyen visszaélés céljából történik, felmerülhet a zaklatás és az online agresszió kérdése is. A zaklatás egy „erőegyensúlybeli különbségen alapuló visszaélés”⁵⁸, ami igaz a hagyományos és az online formájára is. Vannak azonban jelentős eltérések a kettő között.⁵⁹ Az előbbinek lehetnek fizikális és verbális megnyilvánulásai is, valamint egy légtérben tartózkodik az agresszor és az áldozat, általában felnőtt felügyelet nélkül. A hagyományos formájában szignifikáns nemi különbség mutatkozik, a fiúk nagyobb arányban válnak mind agresszorra, mind bántalmazottá.⁶⁰ A bántalmazás történhet kétszemélyes kontaktusban vagy szemtanúk (úgynevezett *bystanderek*) előtt. Három kritériuma van a zaklatásnak: az első, hogy szándékos cselekedet, a második, hogy ismétlődően előfordul, a harmadik pedig az, hogy folyamatosság jellemzi, mindez pedig egyenlőtlen erőviszonyok mellett.⁶¹ A bántalmazókat általában direkt vagy indirekt módon támogatja a környezete. A kívülállók szemlélődhetnek beavatkozás nélkül, felvehetik az asszisztens szerepet (azaz beavatkoznak a történésebe) vagy lehetnek pusztán megerősítők, akik bár nem avatkoznak közbe, nevetésükkel támogatásukat adják a bullynak. Az áldozatokat gyakran kiközösíti a kortárs közösség, ezzel párhuzamosan pedig a zaklató hatalma erősödik.⁶² A bullyingnak számos negatív következménye lehet, kezdve a kortársaktól való izolálódástól az iskola kerülésén keresztül egészen az abuzív tapasztalatok miatt kialakuló pszichiátriai zavarokig. A leginkább veszélyeztetett populációnak a kisebbségben élő vagy valamilyen fogyatékkal rendelkező fiatalok számítanak.⁶³

⁵⁷ TRAEEN–NILSEN–STIGUM 2006.

⁵⁸ SHARIFF–HOFF 2007.

⁵⁹ SLONJE–SMITH–FRISÉN 2012.

⁶⁰ NÉMETH–KÖLTŐ 2011.

⁶¹ NAGY–TÖRŐ 2016; SLONJE–SMITH–FRISÉN 2012.

⁶² POORE 2015.

⁶³ NAGY–TÖRŐ 2016.

A bántalmazás internetes formáját vizsgálva jó néhány, az eddigiektől eltérő jellegzetességre figyelhetünk fel. Számos definíció különböző formában azt fogalmazza meg, hogy a cyberbullying egy digitális kommunikációs eszköz segítségével elkövetett, egy másik személy ellen irányuló kegyetlen üzenet, kép vagy videó elküldése, megosztása, mely általában serdülők között zajlik és pszichésen destruktív hatással van az áldozatra.⁶⁴

Az online zaklatás specifikumai közé tartozik a szélesebb közönség – esetenként akár több millió néző is –, a vég nélküli sokszorosíthatóság és az üzenet tartóssága, kitörölhetetlensége.⁶⁵ A hagyományos zaklatással szemben az iskolát elhagyva nem szűnik meg a bántalmazás, valamint könnyebben ölthet szexuális jelleget. Az internetes zaklatás fontos sajátossága az agresszor anonimitása,⁶⁶ ami abból fakad, hogy könnyen bújhat áldentitások mögé, elkerülve ezzel a lebukás veszélyét.

A zaklatásnak három szereplője lehet. Az első maga a *zaklató*, aki provokatív viselkedés hiányában is agresszíven viselkedik.⁶⁷ Általában jellemző, hogy alacsonyabb szocioökonómiai háttérrel, gyengébb szociális készségekkel, valamint mentalizációs deficittel is rendelkezik. Motivációit külső és belső okokra bonthatjuk. A külső motiváció, hogy a digitális segédeszközöknek köszönhetően nem kell konfrontálnia az online téren kívül. A belső motivációk közé sorolhatjuk az unalmat, a bosszút, az új identitások próbálgatását, illetve a „bullying szelep” jelenségét, ami az érzelmek átirányítását jelenti a tárgyról az áldozatra. A bántalmazó személyiségét a barátságosság alacsony foka, az extraverzió, az impulzivitás, az élménykeresés és a morális önfelmentés jellemzi. Sok esetben a zaklató életének egy másik színterén önmaga is áldozat szerepet tölt be, így nem csodálkozhatunk, hogy fokozottan ki van téve a depresszióknak és a szerhasználatnak.

Az *áldozatokról* online viselkedésüket tekintetbe véve elmondhatjuk, hogy az átlagnál több időt töltenek a digitális világban, több ismerősük van a különböző közösségi oldalakon, valamint több intim tartalmat osztanak meg magukról azzal a céllal, hogy népszerűbbé váljanak. Sajnos ezáltal rizikócsoporthá is válnak, hiszen a személyes információk (posztok, képek,

⁶⁴ KWAN–SKORIC 2013; POORE–2015; SHARIFF–HOFF 2007.

⁶⁵ KWAN–SKORIC 2013; POORE 2015.

⁶⁶ SHARIFF–HOFF 2007.

⁶⁷ COLE–COLE 2006.

kommentek, videók) elmenthető és ellenük fordíthatók. Jellemző rájuk még a felelőtlen online jelenlét, hiszen ismeretlen emberekkel is kommunikálnak, jelszavakat és bizalmas dolgokat osztanak meg velük, esetenként akár személyesen is találkoznak az internetes „barátjukkal”. Az áldozatok a folyamat során a társas támogatás hiányával, vagy nem megfelelő reakciókkal szembesülnek, így a negatív reciprocitás jegyében ők maguk is könnyebben válnak a későbbiekben agresszorrá.⁶⁸

A bullying elszenvedője tipikus viselkedést mutat: kerülni kezdi az online jelenlétet, zaklatottá válik, ha telefonhívást vagy üzenetet kap. Izolálódó és rejtőzködő magatartást mutat, és elgondolkodó, feszült, depressziós hangulat lesz úrrá rajta. Az iskolai teljesítményproblémák mellett megjelenhet a harag érzése, vagy alvásproblémákba is torkollhat a zaklatás. A cyberbullying harmadik résztvevője a *bystander*, akinek szerepe komplexebb, mint a hagyományos bullying esetében⁶⁹, és aki különböző módokon viszonyulhat a szeme előtt (képernyőn) zajló abuzív történésekre. Viselkedése lehet proszociális – mind a zaklató, mind az áldozat irányába –, lehet antiszociális, illetve előfordulhat, hogy teljesen közömbös. Az online bántalmazás esetében nagy jelentőséggel bír a nonverbális jegyek hiánya, hiszen a szemlélődő így nem lehet biztos az események természete felől, hiheti, hogy az áldozatnak nincsen szüksége segítségre.

Az agresszió a zaklatáshoz hasonlóan egy fizikai vagy verbális formában megjelenő szándékos cselekvés, amely egy tárgy vagy egy személy ellen irányul. A mögötte meghúzódó érzelem általában a harag vagy a düh, amely egy cselekvési késztetéssel jár együtt⁷⁰, megjelenése és lefutása pedig fázisos jellegű.⁷¹ Az agresszív érzelmek magas arousal szinttel járnak együtt, sok esetben bejósolhatatlanok, irracionálisak és nagyon intenzívek. Ezekből a tulajdonságokból adódóan komoly veszteséggel járhatnak együtt bármelyik fél számára.⁷² A család és a közösség agresszióhoz való viszonyulása meghatározza a gyermeknevelési szokásokat, és ezzel együtt a gyermek érzelmei-kefejezését és problémamegoldási módjait is. Ezen a ponton felmerülhet a kér-

68 SLONJE–SMITH–FRISÉN 2012; POORE 2015.

69 SLONJE–SMITH–FRISÉN 2012.

70 ATKINSON–HILGARD 2005.

71 PLÉH 2008.

72 BEREZKEI 2008.

dés, hogy hogyan keletkezik és mi határozza meg az agresszív cselekedeteket. A pszichoanalitikus teória szerint „*ha valakit megakadályoznak céljai elérésében, akkor a frusztrációt okozó akadály (személy vagy tárgy) eltávolítására agresszív késztetés keletkezik benne*”.⁷³ Tehát e hipotézis szerint az agresszió egy születésünktől jelenlévő ösztön, egy késztetés, mely frusztráció hatására lép fel, egy mozgatóerő, mely alapvető funkciója, hogy megszervezze az emberi viselkedést.⁷⁴ A pszichoanalitikus elmélet mellett előkelő helyet foglal el a szociális tanuláselmélet, mely az agressziót teljesen más alapokra helyezi. A harag és a düh leginkább a személyközi konfliktusok jellemzője, így leggyakrabban az intim kapcsolatokban fejeződik ki.⁷⁵ Ebben az elméletben nagy jelentőséget kap a megfigyelésen alapuló tanulás. A behelyettesítő tanulás során megfigyeljük mások viselkedését, majd modellkövetés révén leutánozzuk azt. Ha a folyamat így zajlik, akkor az agressziót egy modell által elsajátított tanult válasznak tekinthetjük, amelyre igaz Thorndike effektus-törvénye, hiszen az agresszió is annál gyakrabban jelenik meg, minél több megerősítést kap.⁷⁶ A cyberbullyingnak, illetve a szextinggel kapcsolatos visszaéléseknek is táptalaja lehet ez a dinamika, hiszen, ha a gyermek otthon, vagy az iskolában agresszív cselekedetek áldozata, akkor az interneten anonim módon állhat bosszút, vagy továbbadhatja felgyülemlett agresszív késztetéseit. Nem véletlen, hogy WILLIAMS és GUERRA (2007) is azt találta, hogy mind a fizikai, mind pedig a verbális bullying bejósoló tényezői nagyon hasonlítanak az agressziót bejósoló tényezőkhöz.

A kibertérben történő szexuális visszaélések alapját a valós térben is jól ismert szexuális zaklatás adja. A szexuális zaklatás napjainkban is aktuális társadalmi probléma, mely széles körben jelen van munkahelyeken, oktatási intézményekben, illetve családon belül is.⁷⁷ A szexuális zaklatás nem egy lokális jelenség, jelen van valamennyi országban, valamennyi kultúrában, azzal a különbséggel, hogy más-más kulturális közegben eltérő viselkedés tekinthető szexuális visszaélésnek, és ezzel együtt más jogi következményekkel is jár.⁷⁸

⁷³ ATKINSON–HILGARD 2005.

⁷⁴ BÁNYAI–VARGA 2014.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ ATKINSON–HILGARD 2005.

⁷⁷ PALUDI–PALUDI 2003.

⁷⁸ BARAK 1997.

A szexuális zaklatás offline fajtái az online térben hasonló kategóriák mentén jelennek meg azzal a különbséggel, hogy a szexuális viselkedésre való kényszerítés fizikai kontaktus nélkül mutatkozhat. Az aktív verbális szexuális zaklatás leginkább offenzív szexuális üzenetek, hozzászólások formájában jellemző, melyek direkt formában egy másik felhasználónak szólnak. Passzív verbális szexuális zaklatás esetén az offenzív üzenet nem egy konkrét embernek kerül címzésre, hanem egy potenciális célcsoportnak.⁷⁹ Az úgynevezett flaming – agresszív online verbális viselkedés, mely gyakran jelenik meg az online kommunikáció során – jellemzően teremt megnyilvánulási platformot a fent említett zaklatási formáknak.⁸⁰ A verbális forma mellett megjelenhet továbbá az aktív grafikus szexuális zaklatás, ami valamilyen erotikus tartalmú kép, vagy videó célzott küldését jelenti, ennek passzív formája pedig ugyan-ezen tartalom különböző weboldalakon való nyilvános megosztását takarja.⁸¹

Egyes elméletek szerint az internetes szexuális zaklatás nem feltétlenül a szexről szól, sokkal inkább az erőviszonyokról és a hatalomról, melyben a szexualitás csak eszközként jelenik meg az elkövető dominanciára való igényének kielégítéséhez. Az online tér különösen elősegíti a gátlástalan viselkedést, hiszen a felhasználók anonimek, láthatatlanok, és bármikor könnyen elmenekülhetnek. Ezen jellemzők miatt a szociális normák fellazulnak, a viselkedés pedig primitívebbé válik.⁸² Fontos kiemelni azt is, hogy a szexuális zaklatás szubjektív mértékét valójában két tényező kölcsönös hatása alakítja ki: az egyik a verbális vagy grafikus inger jellemzője (explicitiség, feltűnőség, hangerő, gyakoriság, mennyiség), a másik pedig a fogadó fél attitűdje, érzékenysége és befogadóképessége. Ezen tényezők összessége határozza meg a zaklatás szubjektíven megélt fokát.⁸³

A szexuális szocializáció nehézségei napjainkban

A szexualitás felfedezése a kamaszkor elején már nem akkora kihívás, mint évtizedekkel ezelőtt a nyomtatott pornográf újságok fénykorában. A tömeg-

79 BARAK 2005.

80 SCOTT–SEMMENS–WILLOUGHBY 2001.

81 BARAK 2005.

82 Uo.

83 Uo.

média egy privát és meglehetősen kényelmes alternatívát biztosít a felhasználók számára, hogy elmélyedjenek a szexualitás kérdéskörében: néhány kulcsszó beírásával a keresőbe végeláthatatlan mennyiségű erotikus tartalom hívható elő kijelzőinkre.⁸⁴

A szexuális szocializáció elmélete szerint a fiatalok elképzelése arról, hogy milyen elvárásokkal kell szembenéznie egy nőnek vagy egy férfinak a szexualitással kapcsolatosan, befolyásolható a téma különböző nézőpontokból való megvitatásával.⁸⁵ A serdülők alapvetően kevés szexualitással kapcsolatos információban részesülnek a hagyományos szocializációs közegekben, mint a család vagy az iskola, így megnövekedett érdeklődésüket leginkább a média képes kiszolgálni. A szexuálisan explicit tartalmak növekvő hozzáférhetősége miatt azonban olyan valótlan hiedelmekkel is találkozhatnak, melyek következtében téves elképzeléseket és irreális elvárásokat alkothatnak az erotikáról.⁸⁶ Mivel a szexuális edukációt szolgáló programok csekély számban biztosítanak felületet a kérdések és tapasztalatok megvitatására, így a szexuális szocializáció elsősorban egyből az erotikus viselkedésen keresztül zajlik.⁸⁷

A szexualitás a mai napig tabuként kezelt téma a mindennapok során, így a fiatalok szülei és tanárai helyett leginkább az interneten tájékozódnak, ha valamilyen kérdés merül fel bennük.⁸⁸ Ezen kínos témák közé sorolható a szexualitás mellett a testi változások, a menstruáció, a szexuális abúzus, a fogamzásgátlás, a terhesség, és a szexuális úton terjedő betegségek is.⁸⁹ A szexuális nevelés a születéstől kezdődik, és a család hatalmas szerepet játszik a folyamatban. Az otthoni keretek között nyújtott szexuális felvilágosítás kínálja a legnagyobb hatékonyságot a serdülők egészséges nemi fejlődésében. A család által kínált felvilágosítás a nemi élet későbbi kezdetét, valamint meggondoltabb, felelősségteljesebb szexuális attitűdöt is eredményez.⁹⁰ PUSZTAFALVI (2013) megállapítja, hogy az iskolai szexedukáció ugyan alacsony mértékben, de pozitívan befolyásolja a fiatalok ismereteit a szexuális

⁸⁴ ROBERTS–FOEHR 2004.

⁸⁵ SHTARKSHALL–SANTELI–HIRSCH 2017.

⁸⁶ NATHAN 2007.

⁸⁷ ZILLMANN 2000.

⁸⁸ GRAY et al. 2002.

⁸⁹ BORZEKOWSKI–RICKERT 2001.

⁹⁰ CROSBY–HANSON–RAGER 2009.

egészség egyes témaköreit illetően, a jövőben mégis nagy hangsúlyt kell fektetni olyan programok kialakítására, melyek átfogóbb ismereteket biztosítanak a jelenkori szexualitás minden aspektusával kapcsolatban.

Vizsgálat

A minta leírása

A vizsgálati csoportban serdülő fiatalok vettek részt, akiket középiskolák bevonásával értünk el. Az érintett szülőknek e-mailben passzív beleegyező nyilatkozatot küldtünk. Gyermeke kutatásunkban való részvételét egy szülő utasította vissza. Az anonim kérdőívek felvétele előtt a serdülők aktív beleegyezését is írásban kértük egy írásbeli és rövid szóbeli tájékoztatás után, melyben a kitöltéshez szükséges instrukciók, valamint a résztvevők jogai hangoztak el. A kérdőíveket $N=216$ fiatal töltötte ki, ebből 100 fő férfi és 116 fő nő volt, így a nemi eloszlás kiegyenlítettnek tekinthető. A legfiatalabb résztvevő 14, a legidősebb pedig 19 éves, az átlagéletkor $M=16,09$ ($SD=1,18$) év volt. A kitöltők szexuális orientációjára vonatkozóan kérdeztük meg, hogy milyen nemű emberrel folytatnának mély érzelmi és szexuális viszonyt. A válaszok alapján 196 fő heteroszexuális, 1 fő homoszexuális és 14 fő biszexuális kitöltő volt a vizsgált populációban, további 5 fő pedig nem adott választ. Rákérdeztünk továbbá a kapcsolati státuszra is: a válaszok alapján a vizsgált populációban 155 résztvevő egyedülálló, 53 fő pedig kapcsolatban van, ezen felül 8-an nem adtak választ.

Módszer

A szexting motivációs kérdőív

SMQ: A szextinggel kapcsolatos magyar szakirodalom, valamint mérőeszköz hiánya miatt először szükséges volt egy olyan kérdőív magyarra fordítása, amely elfogadható pszichometriai mutatókkal rendelkezik, és a vizsgált jelenség mögötti motivációt legalább két aspektusból ragadja meg: az erotika

kibontakozása felől, valamint az instrumentális célok oldaláról. Ennek megfelelően kutatócsoportunk a BIANCHI és munkatársai (2017) által létrehozott *Szexing Motivációs Kérdőívet* (SMQ) fordította le és mérte be (*I. Melléklet*). Az eredeti publikáció szerint a kérdőív 13 tételből áll, melyek 3 különböző faktorba illeszkednek. A három faktorhoz sorolhatók a Szexuális Célok ($\alpha=.84$), az Instrumentális Célok ($\alpha=.87$), valamint a testkép megerősítése ($\alpha=.89$). A tételeket ötfokú Likert-skálán kell értékelni, ahol az 1-es az egyáltalán nem, az 5-ös pedig a teljes mértékben egyetértést jelöli. A Szexuális Célok faktorban öt tétel az intimitás, a szenvedélyesség és az izgalom növelésére irányuló, valamint a kívánatos tételek és a flörtölés motivációját tartalmazza. Például: „Szexelnék azért, hogy szenvedélyesebbé tegyem a párkapcsolatomat.” Az Instrumentális Célok faktorba az az öt állítás tartozik, melyek a szexinget valamilyen másodlagos cél elérése érdekében ragadják meg, és nem kötődnek közvetlenül a szexualitáshoz. Ilyen például a pénzszerzés, egy szívesség viszonzása, vagy valamilyen erőszakos indíttatás. Például: „Szexelnék azért, hogy megszerezsek valamit, amire feltétlen szükségem van.” A Testkép Megerősítés faktor három állítása arra a motivációra vonatkozik, amikor valaki a saját testéről szeretne visszajelzést kapni. Például: „Szexelnék azért, hogy kiderítsem, vonzó vagyok-e.” A fordítás pszichometriai vizsgálata után a kutatás központjába ezt a kérdőívet helyeztük.

A vizsgálatban használt további kérdőívek

BSAS: A *Rövid Szexuális Attitűdök Skála* magyar adaptációját Csonka Balázs, Szabó Mónika, Szabó Ágnes és Hevesi Krisztina hozták létre (*II. Melléklet*). A mérőeszköz honosításával a kutatók egy olyan kérdőívet biztosítottak, melynek segítségével a szexualitással kapcsolatos tényezők négy dimenzió mentén mérhetők egyidejűleg. A Megengedő Attitűd a szabad, kötelezettségeket kerülő, testi élvezeteket kereső, énes jellegű viszonyulási formákat foglalja magában (1-10 tétel). A Fogamzásgátlás a fogamzásgátlás felelősségével kapcsolatos nézeteket tartalmazza (11-13 tétel). A Bensőségesség az idealisztikus attitűdöt méri, a szexualitás érzelmi és társas aspektusaira reflektál (14-18 tétel), az Instrumentalitás pedig a praktikus, testi-fizikai vonatkozásokra fókuszál (19-23 tétel). A tételeket itt is ötfokú Likert-skálán kell értékelni,

ahol az 1-es az egyáltalán nem, az 5-ös pedig a teljes mértékben egyetértést jelöli.⁹¹ Saját mintámon a reliabilitást mutató Cronbach-alfa értékek megfelelőnek bizonyultak: a Megengedő Attitűd $\alpha=.90$, a Fogamzásgátlás $\alpha=.75$, a Bensőségesség $\alpha=.80$, míg az Instrumentalitás $\alpha=.78$ értéket mutat.

DERS: Eredetileg GRATZ és ROEMER (2004) dolgozták ki a *Difficult in Emotion Regulation Scale* kérdőívet érzelmszabályozás definíciójuk mérési eljárásaként. Az *Érzelmszabályozási Nehézségek Kérdőív* magyar adaptációját KÖKÖNYEI Gyöngyi (2008) hozta létre (*III. Melléklet*). A kérdőív végző változata 36 tételt tartalmaz, mely hatfaktoros struktúrába rendeződik. Az Érzelmi reakciók elfogadhatatlansága faktorba 6 tétel tartozik, melyek a megélt negatív érzelmre erőteljes másodlagos negatív érzelmi reakciókat foglalják magukba. Nehézségek a célirányos viselkedés fenntartásában faktor a negatív érzések átélése során megjelenő koncentrációs nehézséget méri. Az Impulzuskontroll nehézségek faktorban szereplő állítások a negatív érzelmek megjelenésekor a viselkedésben megfigyelhető szabályozási problémákat öleli fel. Az Érzelmi tudatosság hiánya faktor tételei arra vonatkoznak, hogy a személy mennyire tartja fontosnak az átélt érzelmeinek jelzéseit. Az Érzelmszabályozó stratégiákhoz való csökkent hozzáférés faktorhoz tartozó tételekre adott magas pontszám esetén a személynél negatív érzelmek megjelenésénél az állapot hosszan elhúzódó. Végül az Érzelmi tisztaság hiánya faktor a személy átélt érzelmeinek azonosítási képességét méri, melyhez öt állítás tartozik. A mérőeszköz összesen 11 fordított tételt tartalmaz (1, 7, 8, 10, 17, 20, 22, 24, 28, 30, 34. tétel). A 36 állításból álló kérdőívet egy ötfokú Likert-skálán kell értékelni, ahol az 1-es jelentése „Szinte soha” (az esetek 0-10%-ában), az 5-ös jelentése „Szinte mindig” (az esetek 91-100%-ában).⁹² A vizsgált populáción a reliabilitást mutató Cronbach-alfa értékek megfelelőnek bizonyultak: Érzelmi reakciók elfogadhatatlansága $\alpha=.8$, Nehézségek a célirányos viselkedés fenntartásában $\alpha=.87$, Impulzuskontroll nehézségek $\alpha=.86$, Érzelmi tudatosság hiánya $\alpha=.69$ (az eredeti publikációban is ezen alsókala belső konzisztenciája bizonyult alacsonyabbnak), Érzelmszabályozó stratégiákhoz való csökkent hozzáférés $\alpha=.85$, Érzelmi tisztaság hiánya $\alpha=.81$ értéket mutat.

⁹¹ CSONKA et al. 2017.

⁹² KÖKÖNYEI 2008.

BCVBS: Az eredeti *Cyber Victim and Bullying Scale*-t (CVBS) Bayram Centin, Erkan Yaman és Adem Peker hozták létre. Az adaptálás részleteit és eredményeit 2011-ben publikálták a *Computer & Education* folyóiratban. Az eredeti kérdőív 22 itemből áll három faktorba sorolva.⁹³ Magyarországon a mérőeszköz honosítása most zajlik Arató Nikolett és kutatócsoportja által (*IV. Melléklet*). A magyarul „Internetes Zaklatás Áldozata és Elkövetője Kérdőív” nevet viselő mérőeszköz új faktorstruktúrát kapott, melyben megmaradt a három dimenzió, azon belül viszont csak 21 item található (21 áldozatra és 21 bántalmazóra vonatkozó tételt tartalmaz). Az első faktor az Internetes Verbális Zaklatás/Internetes Verbális Zaklatás Áldozata (1–7 tétel), a második a Személyazonosság Elrejtése/Személyazonosság Elrejtésének Áldozata (8–11 tétel), a harmadik pedig a Hamisítás/Hamisítás Áldozata (12–21 tétel) faktor. Kutatásomban ennek a kérdőívnek a rövidített változatát használtuk (a továbbiakban BCVBS), melynek nincsenek alfaktorai, csak az áldozattá, illetve zaklatóvá válást méri (11 áldozatra és 11 bántalmazóra vonatkozó tételt tartalmaz). Az itemeket ötfokú Likert-skálán kell értékelni, ahol az 1-es jelentése „Soha”, az 5-ös jelentése „Mindig”. Mintánkon a reliabilitást mutató Cronbach- α értékek megfelelőnek bizonyultak: az Áldozat dimenzió $\alpha = .88$, a Bántalmazó pedig $\alpha = .80$ értéket mutat. (ARATÓ, 2018)

SAS-SV: A problémás okostelefon-használat mérésére egy magyar adaptálás alatt álló kérdőívet használtunk, mely a Kwon és munkatársai (2013) által kidolgozott *Smartphone Addiction Scale Short Version* alapján készült (*V. Melléklet*). A kérdőív 10 tételből áll, mely tételeket 6 fokú skálán kell értékelni, ahol az 1-es az egyáltalán nem, a 6-os pedig a teljes mértékben egyetértést jelöli. A tételekre adott összpontszám alapján a kérdőív alkalmas az okostelefon-függőség kockázatának hatékony bejósolására. A szerzők eltérő cut-off pont megállapítását javasolják a nem függvényében, ami férfiaknál 31, nőknél pedig 33 pont. Ennek oka, hogy a nők sokkal inkább tudatában vannak felhasználói viselkedésüknek, így tudatosabban viszonyulnak saját okostelefon-használatukhoz is, és sokkal inkább hajlamosak nyíltan felvállalni okostelefon-használati szokásaikat. A kérdőív reliabilitás mutatója a vizsgált populáción $\alpha = .82$ volt.

⁹³ CENTIN–YAMAN–PEKER 2011.

AQ: A *Buss-Perry Agresszió Kérdőív* segítségével az agresszióval kapcsolatos tényezők négy dimenzió mentén mérhetők (VI. *Melléklet*). Ezen négy alsáka a Fizikai agresszió (PA), a Verbális agresszió (VA), a Düh (AN) és a Hosztilitás (HS). Összesen 29 állítást tartalmazó kérdőívet egy ötfokozatú Likert-formátumú skálán kell értékelni, ahol az 1-es jelentése az „Egyáltalán nem jellemző rám”, az 5-ös jelentése pedig a „Nagyon jellemző rám”. A magyar adaptáció szerint a fordított tétel kihagyása növelte a reliabilitást, így a faktorok rendezésekor ezeket az itemeket szintén kihagytuk.

Hipotézisek

1. A magyar serdülő korosztály a különböző közösségi oldalak használatával érintett a szexing jelenségében.
2. A szexuálisan megengedőbb attitűddel rendelkező serdülőkre jellemzőbb a szexing.
3. A szexing erotikus és instrumentális motivációi elkülöníthetők a különböző szexuális attitűdök, az érzelmszabályozási nehézségek, a problémás okostelefon-használat, az agresszió, illetve a cyberbullying bántalmazó-áldozat skálái mentén.
4. A szexing motivációkban nemi különbségek is mutatkoznak.
5. A biztonságos és bizalmas közeg miatt a párkapcsolatban élő serdülőkre jellemzőbb a szexing kölcsönös erotikus szándéka.
6. A szexing az online erotikus viselkedés mellett az online zaklatás egyik formájaként is megmutatkozhat.

Eredmények

Vizsgálat 1.

A Szexing Motivációs Kérdőív magyar fordításának bemérése N=632 fővel történt, mely kitöltők 36,1% férfi volt (N=228). A populáció átlagéletkora M=20,24 (SD=4,09) év volt. A legfiatalabb kitöltő életkora MIN=14 év, míg a legidősebb kitöltőé MAX=30 év volt. Kapcsolati állapot szerint N=320

fő (50,6%) egyedülállóként, N=281 fő (44,5%) párkapcsolatban, M=24 fő (3,8%) pedig házastársi kapcsolatban élt. A párkapcsolati státuszra N=7 fő (1,1%) nem adott választ. A populáció 39%-a bevallása szerint korábban még nem szexingelt. Tapasztalatával kapcsolatban a minta 32,4%-a azt vallotta, hogy egy-két alkalommal szexingelt már, 18,7%-kal többször is előfordult, 9,7% pedig rendszeresen involvált a cselekvésben.

Hogy részletesebb képet kapjunk a tételek faktorokba illeszkedéséről a fordítást követően, megerősítő faktorelemzést futtattunk PAF (Principal Axis Factoring) módszerrel, illetve „Direct Oblimin” forgatást alkalmazva. Az így kapott KMO és Bartlett teszt eredménye megfelelőnek bizonyult KMO=,863; p=0,00 értékekkel. Az itemek faktortelítődését (K) valamint a faktorokba való illeszkedését az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat: *A Szexing Motivációs Kérdőív megerősítő faktorelemzésének eredményei*

	K	1.	2.	3.
Szexingelnék azért, hogy szenvedélyesebbé tegyem a párkapcsolatomat.	,698	,939		
Szexingelnék azért, hogy intimebbé tegyem a párkapcsolatomat.	,631	,859		
Szexingelnék azért, hogy izgalomba jöjjenek.	,590	,732		
Szexingelnék azért, hogy kívánatosabbá tegyem magam.	,633	,644		
Szexingelnék flörtölés céljából.	,435	,411		
Szexingelnék azért, hogy egy szívességet viszonzozzak valakinek.	,181		,316	
Szexingelnék pénzért vagy ajándékért cserébe.	,262		,696	
Szexingelnék, ha kényszerítve lennék rá.	,192		,554	
Szexingelnék, hogy megszerezsek valamit, amire feltétlen szükségem van.	,253		,597	
Szexingelnék azért, hogy bántsak valakit.	,163		,431	
Szexingelnék azért, hogy kiderítsem, vonzó vagyok-e.	,747			,901
Szexingelnék azért, hogy visszajelzést kapjak a testemről.	,788			,940
Szexingelnék azért, hogy kiderítsem, mennyire vagyok vonzó a másoknak.	,767			,862

A teljes kérdőív reliabilitása a Cronbach alfa alapján a populáción $\alpha = ,86$ volt, a faktorokat tekintve az Erotikát vizsgáló itemek megbízhatósága $\alpha = ,88$; az Instrumentalitást mérő tételké $\alpha = ,62$; míg a Testkép Megerősítés kapcsán $\alpha = ,93$ -mas értékek mutatkoztak.

Ezt követően az AMOS-ban felállított faktorstruktúra mentén vizsgáltuk a kérdőív modell illeszkedési mutatóit is, melyek szintén megfelelőnek bizonyultak. CMIN=120,96; $p=0,00$. A szignifikancia értéket ebben az esetben a magas minta elemszámnak tulajdonítottuk. A többi illeszkedési mutató eredménye alapján – CMIN/DF=3,269; RFI=,953; TLI=,967; CFI=,978; RMSEA=,06. – a kérdőív magyar fordítását a kutatás során használhatónak értékeltük.

Vizsgálat 2.

Az adatok feldolgozásához és a statisztikai elemzésekhez az IBM SPSS Statistics 23, illetve az AMOS Graphics 22 verziójú programot használtuk. A Kolmogorov–Smirnov, valamint a ferdeségi és csúcossági eloszlási mutatók vizsgálata után normáleloszlásnak megfelelő parametrikus próbákat alkalmaztunk. A mintából kizártuk azokat a kitöltőket, akik válaszbeállítódásukkal, elfogadási és védekezési torzításaikkal befolyásolták a populáció eredményeit.

Hogy a sexting mögött rejlő motiváció mellett magának a viselkedésnek az előfordulási gyakoriságáról is információt kapjunk az első hipotézisünk igazolására, egy kérdés a korábbi sextinggel kapcsolatos tapasztalatra irányult. Kizárva 4 embert a mintából, akik erre a kérdésre nem adtak választ, a vizsgált populáció 65,6%-a még nem volt involvált sextingben, 19,5%-a arról számolt be, hogy egy-két alkalommal előfordult már, 8,8% esetében többször is előfordult már, 6% pedig rendszeresen sextinggel (2. táblázat).

2. táblázat: *Sexting gyakorisága a vizsgált populációban*

	Gyakoriság	%	Kumulatív %
soha	141	65,6	65,6
előfordult már egy-két alkalommal	42	19,5	85,1
többször is előfordult már	19	8,8	94,0
rendszeresen	13	6,0	100,0

A harmadik hipotézisünk tesztelésére, miszerint a Szexting Motivációk elkülöníthetők több különböző tényező mentén is, a vizsgálati módszer részben taglalt kérdőívek kerültek felhasználásra a kvantitatív vizsgálati csoportban. A kérdőívek egyes faktoraire vonatkozó leíró statisztikát a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat: A kvantitatív vizsgálatban használt kérdőívek leíró statisztikája

		MIN	MAX	M	SD
SMQ	Erotika	2	25	10,72	5,31
	Instrumentalitás	3	25	6,64	2,42
	Testkép Megerősítés	3	15	5,12	2,8
BSAS	Megengedő Attitűd	7	50	24,4	8,87
	Fogamzásgátlás	3	15	13,06	2,27
	Bensőségesség	7	25	18,62	3,8
	Instrumentalitás	0	23	15,68	3,82
SAS-SV		10	49	25,08	7,89
AQ	Fizikai agresszió	8	39	15,80	6,23
	Verbális agresszió	7	24	15,28	3,58
	Düh	6	28	13,76	4,88
	Hosztilitás	8	39	18,98	5,57
DERS	(E)	6	26	11,69	4,49
	(C)	9	25	15,09	3,45
	(I)	6	27	14,16	3,88
	(T)	10	30	21,75	3,68
	(S)	10	36	18,47	5,03
	(TH)	8	19	13,33	1,58
BCVBS	Bántalmazó	0	32	13,1	3,55
	Áldozat	0	22	22,64	8,43

- (E): Érzelmi reakciók elfogadhatatlansága
 (C): Nehézségek a célirányos viselkedés fenntartásában
 (I): Impulzuskontroll nehézségek
 (T):Érzelmi tudatosság hiánya
 (TH): Érzelmi tisztaság hiánya
 (S): Érzelemszabályozó stratégiákhoz való csökkent hozzáférés

A szexuális attitűdöket mérő BSAS és a szexing motivációit mérő SMQ skálák közötti – második hipotézisünkben feltételezett – együttjárások feltárására Pearson korrelációkat használtunk. A 4. táblázatban látható korrelációs mátrix alapján a szexuálisan Megengedő Attitűd a Szexing Motivációs Kérdőív minden faktorával közepes erősségű szignifikáns együttjárást jelez. Ezen kívül a Szexing Motivációs Kérdőív oldaláról mind az Erotika és mind a Testkép Megerősítés faktorok szignifikáns korrelációt jeleznek a Bensőséges és Instrumentális szexuális attitűddel is, azonban a korrelációs együtthatók alacsony értékei miatt ezeket elhanyagolhatónak tekintjük.

4. táblázat: A Szexing Motivációk és a Szexuális Attitűdök Skála korrelációs mátrixa

	Erotika	Instrumentalitás	Testkép Megerősítés
Megengedő Attitűd	,44**	,38**	,30**
Fogamzásgátlás	,09	-,05	,02
Bensőségeség	,19*	-,04	,17*
Instrumentalitás	,21**	,07	,23**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Ötödik hipotézisünk igazolásához a kapcsolati állapot szerint vizsgáltuk meg, hogy milyen különbségeket mutatnak a szexing Erotika motivációban a kapcsolatban élő, illetve az egyedülálló fiatalok. A kapcsolati állapot szerint elkülönülő csoportok varianciája megegyezik, a független mintás t próba alapján a két csoport között szignifikáns a különbség a lányok esetében. $t(111) = -3,05$ $p = 0,003$. Az egyedülálló lányok átlagosan $M = 8,88$ ($SD = 4,52$), míg a kapcsolatban lévők $M = 11,88$ ($SD = 5,55$) pontot értek el. Ez azt jelenti, hogy a kapcsolatban lévő serdülő lányok szexing motivációját inkább meghatározza az erotikus szándék, mint az egyedülálló társaikét. Az Instrumentalitás és a Testkép Megerősítés faktorok esetében egyik nem esetében sincs különbség a párkapcsolati státusz függvényében.

Negyedik hipotézisünk szerint megvizsgáltuk továbbá, hogy a nemek szerint milyen eltérés mutatható ki a szexing motivációk kapcsán. A csoportok összehasonlításához független mintás t próbát futtattunk. A nemi csoportok a Levene teszt mutatói alapján az Erotika és a Testkép Megerősítés

esetében homogének. Az Instrumentalitásnál a korrigált értékeket vettük figyelembe, mivel a csoportok varianciája eltért egymástól: $F = 20,43$; $p = 0,00$. Az 5. táblázatban látható eredmények azt mutatják, hogy a fiúk mind erotikus, mind instrumentális szándékkal szignifikánsan nagyobb mértékben szexingelnének, mint a lányok. (5. táblázat)

5. táblázat: A szexing motivációk nemi különbségei

	t	df	p		N	M	SD
Erotika*	2,27	212	,02	férfi	98	11,53	5,38
				nő	116	9,90	5,05
Testkép Megerősítés	0,56	212	,58	férfi	98	5,16	2,65
				nő	116	4,95	2,71
Instrumentalitás**	5,38	162	,00	férfi	98	7,28	2,29
				nő	116	5,87	1,50

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

A SAS-SV-n adott értékek alapján a vizsgált fiatalokat a nemek szerint eltérő cut-off pont miatt két-két csoportra bontottuk, hogy megvizsgáljuk, a mintának hány százaléka tartozik a problémás okostelefon-használat kockázati csoportjába. Az $N=101$ fő fiú átlagos elért értéke $M=23,71$ ($SD=7,32$). A legalacsonyabb pontszám $MIN=10$, a legmagasabb pontszám pedig $MAX=39$ volt. A cut-off értéket, ami fiúk esetében 31 pont, $N=22$ ember, azaz a férfi kitöltők 21%-a érte el.

A rizikó- és kontrollcsoport összehasonlítására az SMQ faktorainak vonatkozásában szintén független mintás t próbát alkalmaztunk. A statisztikai értékeket mutató 6. táblázat alapján elmondható, hogy az okostelefon-függőség tekintetében rizikócsoportba tartozó fiúk inkább minden motiváció mentén nagyobb mértékben szexingelnének, mint a kontroll csoport tagjai. (6. táblázat)

6. táblázat: *SMQ eltérése az okostelefon-függő és kontrollcsoportban fiúknál*

	t	df	p		N	M	SD
Erotika**	3,14	96	,00	kontroll	77	10,67	4,83
				rizikó	21	14,66	6,23
Testkép Megerősítés**	3,51	96	,00	kontroll	77	4,86	2,43
				rizikó	21	6,28	3,14
Instrumentalitás*	2,23	96	,03	kontroll	77	6,88	1,89
				rizikó	21	8,76	2,98

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Az $N=118$ lány esetében a SAS-SV-n elért átlagos pontérték $M=26,22$ ($SD=8,1$), a legalacsonyabb $MIN=12$, a legmagasabb $MAX=49$ volt. A lányoknál a cut-off érték 33 pont, ezt a kitöltők 20%-a haladta meg, ami $N=24$ főt jelent. A független mintás t próbáknál a csoportok varianciája eltér a Levene teszt alapján a Testkép Megerősítése skálánál, $F=11,09$ $p < 0,05$. A korrigált értéket figyelembe véve így egyik skála esetében sem mutatható szignifikáns különbség a kontroll- és a rizikócsoportok között a lányok esetében. (7. táblázat)

7. táblázat: *SMQ eltérése az okostelefon-függő és kontrollcsoportban nőknél*

	t	df	p		N	M	SD
Erotika	-1,37	114	,17	kontroll	92	9,57	4,90
				rizikó	24	11,16	5,57
Testkép Megerősítése	1,88	28	,07	kontroll	92	4,74	2,57
				rizikó	24	6,08	3,48
Instrumentalitás	,28	114	,77	kontroll	92	5,85	1,32
				rizikó	24	5,95	2,09

A bántalmazóvá és áldozattá válás potenciálja és a szexting motivációk együttjárását először Pearson korrelációval vizsgáltuk, külön bontva a nemeket. A férfiak korrelációs mátrixában gyenge szignifikáns kapcsolat mutatko-

zik az Instrumentális motiváció és a bántalmazóvá válás között (8. táblázat), míg a lányok esetében az összes faktor között gyenge erősségű szignifikáns együttjárás fedezhető fel. (9. táblázat)

8. táblázat: *BCVBS és SMQ korrelációs mátrixa fiúknál*

	Erotika	Instrumentalitás	Testkép Megerősítés
Bántalmazó	,08	,25*	,14
Áldozat	,17	,03	,05

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

9. táblázat: *BCVBS és SMQ korrelációs mátrixa lányoknál*

	Erotika	Instrumentalitás	Testkép Megerősítés
Bántalmazó	,29**	,25**	,29**
Áldozat	,26**	,26**	,28**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Vizsgálatunkat lineáris regresszió analízissel folytattunk, hogy fel tudjunk állítani arról egy modellt, hogy a szexting különböző motivációi miként játszanak közre az online bántalmazás áldozatává, illetve bántalmazójává válásban. A regressziók futtatásakor minden esetben Stepwise módszert alkalmaztunk. A függő változó először a Bántalmazó skála volt, míg független változóként az összes többi vizsgált faktor került beállításra. A modellben három faktor jelent meg szignifikánsan, mégpedig a fizikai agresszió, a szexuálisan megengedő attitűd, illetve a szexting instrumentális motivációja, amikből 31%-ban következtethetünk a bántalmazó válás lehetőségére. $F(3;198)=30,6$; $p=0,00$; $R^2=0,31$ A pontos értékeket a 10. táblázat tartalmazza.

10. táblázat: *Regresszióelemzés a bántalmazóval, mint függő változóval*

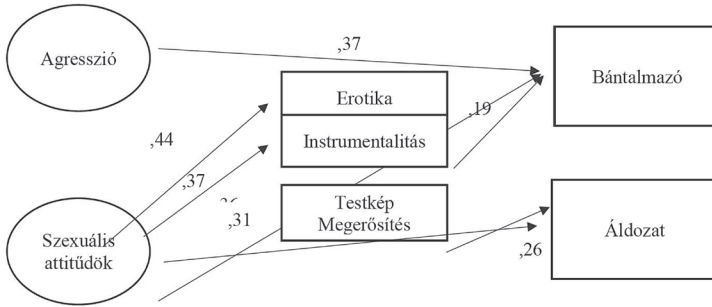
	Béta	t	p
AQ Fizikai Agresszió	,35	5,45	,00
BSAS Megengedő Attitűd	,21	3,20	,00
SMQ Instrumentalitás	,16	2,53	,01

Ugyanígy lefuttattuk az elemzést az Áldozatot tekintve függő változóként. A szignifikáns modell három változót foglalt magába: a szexuálisan megengedő attitűd, az érzelmi tisztaság hiánya, és a nehézségek a célirányos viselkedés fenntartásában 17%-ban jósolják be az áldozattá válás lehetőségét: $F(3;198)=14,4$; $p=0,00$; $R^2=0,17$ (11. táblázat).

11. táblázat: *Regresszióelemzés az áldozattal, mint függő változóval*

	Béta	t	p
BSAS Megengedő Attitűd	,31	4,91	,00
DERS Érzelmi tisztaság hiánya	,19	2,89	,00
DERS Nehézségek a célirányos viselkedés fenntartásában	,15	2,32	,02

Ezek alapján a hatodik hipotézisünk tesztelésére felállítottunk egy útvonalelemzési modellt, melyben megvizsgáltuk, hogy a szexing faktorain keresztül hogyan befolyásolja az agresszió és a szexuális attitűd a kimeneti változóként beállított áldozattá és a bántalmazóvá válást. A modell mutatói megfelelőnek bizonyultak: CMIN: 51,669; CMIN/DF: 1,292; $p=0,102$; NFI: 0,866; RFI: 0,696; TLI: 0,910; CFI: 0,960; RMSEA: 0,054. A szignifikáns útvonalakat és azok sztenderdizált regressziós súlyát az 1. ábra tartalmazza. Az agresszió közvetlenül hat a bántalmazóvá, míg a szexuális attitűdök az áldozattá válásra. A szexuális attitűdök továbbá a szexing motivációkra gyakorolnak hatást, míg a szexing motivációk közül az instrumentalitás a bántalmazóvá válást határozza meg.

1. ábra: Útvonalelemzés a bántalmazóvá és áldozattá válásról

Ezután szintén regresszióelemzéseket futtattunk arra, hogy milyen tényezők határozzák meg a szexting különböző motivációt. Az erotikus motivációval történő szextinget a szexuálisan megengedő attitűd, illetve a probléma, extenzív okostelefon-használat 24%-ban mutatják előre: $F(3;198)=31,9$ $p=0,00$ $R^2=0,24$. (12. táblázat).

12. táblázat: Regresszióelemzés az Erotikával, mint függő változóval

	Béta	t	p
BSAS Megengedő Attitűd	,44	7,13	,00
SAS-SV	,18	2,86	,00

A szexting instrumentális motivációját 25%-ban jósolja be a modell, melyben a szexuálisan megengedő attitűd, a potenciális bántalmazóvá válás, az impulzuskontroll nehézségek pozitívan, míg a bensőségesség negatívan jelent meg: $F(3;198)=17,0$; $p=0,04$; $R^2=0,25$. (13. táblázat)

13. táblázat: Regresszióelemzés az Instrumentalitással, mint függő változóval

	Béta	t	p
BSAS Megengedő Attitűd	,34	4,88	,00
Bántalmazó	,21	3,06	,00
BSAS Bensőségesség	-,17	-2,66	,00
DERS Impulzuskontroll nehézségek	,13	2,06	,04

Diszkusszió

A technológia lehetőséget kínál, hogy mindennapi életünk egyes területeit az online térben is megvalósítsuk.⁹⁴ A serdülők életében kiemelt szerepet játszik a szexuális szocializáció, melynek online megjelenési formája a szexting.⁹⁵ A legtöbb országban tilos erotikus képeket készíteni és azokat közzétenni, mert ez 18 év alatt gyermekpornográfias cselekedetnek minősül, amely súlyos jogi büntetést von maga után.⁹⁶ A szextinggel kapcsolatos kutatásokat összegző tanulmány alapján a serdülők körében növekvő tendenciát mutat a szexuális tartalmú üzenetek küldése. A szerzők szerint ez a technológia fejlődésének és elterjedésének a következménye.⁹⁷ Korábbi külföldi kutatások azt mutatják, hogy 18-48 év közötti diákok 80,3%-a már küldött, 67,4%-a pedig már fogadott szexuálisan explicit szöveges üzenetet, 46,6% már küldött, 64,2% pedig már fogadott szexuálisan explicit képet is.⁹⁸ A vizsgált populáció eredményeit tanulmányozva megállapítható, hogy a 14 és 19 éves magyar korosztály is involvált az online szexuális kommunikációban. Jelen középiskolás minta 216 diákjából 34,4%-nak korábban már volt szextinggel kapcsolatos tapasztalata, ebből 6% saját bevallása szerint rendszeresen küld vagy fogad szexuálisan explicit tartalmakat. Egy hazai fókuszcsoporthoz vizsgálat⁹⁹ szóban is megerősítette ezt a statisztikát: a csoportokban elhangzottak alapján megállapítható, hogy a vizsgált populáció jelentős közvetlen és közvetett tapasztalatokkal rendelkezik az online szexuális kommunikációban. A szexting jelenségét a fókuszcsoporthoz résztvevők, ha nem is tapasztalták, de mind hallottak róla valamilyen formában, ami elegendő volt ahhoz, hogy erről a sajátos online szexuális viselkedésről valamilyen véleményt alkossanak. Valamennyi közösségi oldalon, melyet a fiatalok kapcsolattartásra használnak, a személyes kapcsolatok elmélyítése mellett¹⁰⁰ a szexualitás is fejt üti.

⁹⁴ LANCINI-TURUANI 2009.

⁹⁵ BIANCHI et al. 2017.

⁹⁶ CALVERT 2009.

⁹⁷ SHERI et al. 2018.

⁹⁸ DIR et al. 2013.

⁹⁹ BEDA 2018.

¹⁰⁰ DAVIS 2012.

A szexualitásban megengedőbb attitűddel rendelkező fiatalok, azaz azok, akik a szabad, kötelezettségeket kerülő, testi élvezeteket kereső, énes jellegű viszonyulási formákhoz nyitottabban állnak,¹⁰¹ szignifikánsan nagyobb mértékben szexingelnének mind erotikus célokkal, mind másodlagos célokkal, továbbá azért is, hogy visszajelzést kapjanak saját testképükkel kapcsolatban. Tehát a fiatalok, akik a szexualitásban a kapott élvezeti értékre fókuszálnak, az erotikus vágyaik kifejezésére a modern technológia lehetőségeit is jobban felhasználják szexuális szocializációjuk során, így ők szexingben is involváltabbak. Kutatásunkban nem csupán korrelációs összefüggést találtunk a megengedő attitűd és a szexing motivációi között, de a regresszióelemzések alapján a szexuális élvezetkeresés mind az áldozattá, mind pedig a bántalmazóvá válást is bejósolhatóvá tette a digitális térben.

Akik jelentősebb mértékben rendelkeznek instrumentális attitűddel, azaz akik a praktikus, testi-fizikai vonatkozásokra fókuszálnak a szexualitás kapcsán,¹⁰² szexing motivációjuk hátterében elsődlegesen olyan szexuális célok állnak, mint az intimitás növelése, a flörtölés, vagy az erotika kifejezése. Ugyanezen attitűd magas értéke esetében jellemző a saját testről való visszajelzés igénye, melyhez elengedhetetlen a kommunikációban egy szexuálisan explicit kép megosztása. Ha kölcsönös megosztásról van szó, akkor a kölcsönös megerősítés esetében növekedhet az intimitás is a felek között, mely magyarázatot kínálhat az instrumentális attitűd erotikus motivációval való együtt járására.

BIANCHI és munkatársai (2017) eredményétől a populáció abban tért el, hogy míg az olasz mintán a serdülő lányokra volt jellemzőbb a szexuális célokkal történő szexingelés, a fiúkra pedig az instrumentális célok voltak jellemzőbbek, addig a magyar mintán mind a két motiváció tekintetében a fiúk érték el szignifikánsan több pontot. Továbbá mindkét nemre hasonló mértékben jellemző, hogy testükről szeretnének visszajelzést kapni szexuálisan explicit üzenetek küldésével. Ez utóbbi motiváció BIANCHI és munkatársai (2017) szerint nem csak serdülőkori sajátosság, ugyanis a kor előrehaladtával egyre inkább jellemzővé válik az idősödő test folyamatos újradefiniálási igénye miatt. Kvalitatív eredmények alapján (BEDA 2018) a visszacsatolás a

¹⁰¹ CSONKA et al. 2017.

¹⁰² Uo.

szelfséma emocionális aspektusához, azaz az önértékeléshez is kapcsolható. Azok, akik szüleiiktől, kortársaitól, illetve a pedagógusoktól többszöri negatív visszajelzést kapnak, az internet felé fordulnak pozitív visszacsatolás reményében. Ennek megfelelően a biztonságos szexuális viselkedéshez jelentősen hozzájárul a környezet, különösképp a család, melyre CROBSY és munkatársai (2009) is felhívták a figyelmet.

Kapcsolati állapot szerinti lebontásban azok a fiatalok magasabb pontot értek el a szexuális céllal történő szexingben, akik bevallásuk szerint párkapcsolatban állnak. A szexualitás tabui miatt, valamint a szexedukációs programok csekély számából kifolyólag a szexuális szocializáció gyakran egyből az erotikus viselkedésben kezdődik,¹⁰³ melyhez egy párkapcsolat képes lehet biztonságos kereteket nyújtani. Az eredmények alapján a kapcsolatban élő serdülők az online tér lehetőségeit kihasználva is mélyíthetik párkapcsolatuk intimitását és kezdenek meg szexualitásuk felfedezését. A magas párkapcsolati szorongás gyakoribb szexuális aktus létesítését vonja maga után, mellyel csökkenthető a szorongás,¹⁰⁴ valamint növelhető a felek közötti intimitás.¹⁰⁵ A digitális térben erre a szexing egy online lehetőséget is biztosít, mellyel a párkapcsolatban élők kölcsönösen fenntarthatják egymás érdeklődését. Önbevallás alapján azok, akik korábban már kipróbálták, vagy el tudják képzelni, hogy ki fogják próbálni a szexinget erotikus szándékkal, mindenekelőtt a kölcsönös bizalom tényezőjére fektettek nagy hangsúlyt egy tartós párkapcsolaton belül. A bizalom mellett volt olyan résztvevő, aki fontosnak tartotta, hogy a párjával – arousal szempontjából a partner-aktivált tevékenység előtt¹⁰⁶ – szóban is beszéljenek arról, kinek mi fér bele az online szexuális kommunikáció kapcsán, ugyanakkor így valószínűsíthető, hogy egy eltérő igényekből adódó esetleges konfliktushelyzettel kell szembenéznie a feleknek. Egy csoporttag megállapította, hogy gyakran a konfliktushelyzet elkerülése miatt nem esik szó ezekről a keretekről.¹⁰⁷ Ennek eredményeképp szeretnének felhívni a figyelmet a szexuális attitűdökről és igényekről való kommunikáció, valamint a szociális kompetenciák szexedukációs szerepére is.

103 ZILLMANN 2000.

104 IMPETT-PEPLAU 2002.

105 IMPETT-GORDON-STRACHMAN 2008.

106 SHAUGHNESSY-BYERS-WALSH 2011.

107 BEDA 2018.

A digitális szexualitás esetében elengedhetetlen valamilyen eszköz használata, melyen keresztül az interakció történik, ezért a problémás okostelefon-használat alapján elkülönített rizikó- és kontrollcsoportot is megvizsgáltam mindkét nem esetében. A fiúk rizikócsoportjára a szexting összes motivációja szignifikánsan jellemzőbb, mint a kontroll esetében, a lányoknál a két csoport között azonban nem fedezhető fel különbség. Azok a fiúk tehát involváltabbak szextingben, akik okostelefonjukat extenzíven használják, és az okostelefon-függőség jeleit mutatják.

DEURSEN és munkatársai (2015) kutatásából korábban kiderült, hogy a közösségi célokra való extenzív okostelefon-használat berögzött szokások megjelenésére hajlamosít. Az átlagos felhasználókhöz képest azokat a fiatalokat, akik több időt töltenek telefonjuk használatával, több behatás érheti az online szexuális szocializáció során, melynek következtében szexualitásuk sokkal inkább nyit az online tér felé. Nem meglepő itt a nemi különbségek mutatkozása, ugyanis KWON és munkatársai (2013) a Smartphone Addiction Scale megalkotásakor a nemenként eltérő cut-off pontokat szintén azzal magyarázták, hogy a nők tudatosabban állnak a digitális eszközök használatához, így érzékenyebbek az azokkal kapcsolatos veszélyek észrevételére is. A rizikócsoportban lévő lányok tudatos felhasználóként nagyobb hangsúlyt fektethetnek a veszélyek elkerülésére, melyeket például a szextingben való részvétel magával vonhat. Azonban a potenciális cyberbully részvétel, illetve a szexting minden motivációja között csak a lányok esetében jelent meg korreláció, mely felhívja a figyelmet arra, hogy a lányok mégis sokkal inkább veszélyeztetettek az online bántalmazásban, ha szexuálisan explicit tartalmakat osztanak meg magukról. Fiúk esetében az extenzív digitális eszközhasználókra jellemzőbb a szexting, valamint összefüggést mutat náluk az instrumentális online szexuális kommunikáció a bántalmazóvá válással.

Ilyen instrumentális szándékkal kapcsolatban több közvetlen tapasztalatról is beszámoltak a fókuszcsoport tagjai: azokat a kéréstlen szexuálisan explicit üzeneteket, melyek leginkább ismeretlenektől érkeztek, jellemzőbben mutatják meg a fiatalok másoknak is. Volt, aki csak a közelebbi barátainak enged bepillantást, de vannak olyan osztályközösségek, ahol ezeket csoporton belül publikusan kezelik, egymással digitális formában is megosztják.¹⁰⁸ Ezen fotók

¹⁰⁸ BEDA 2018.

egyre szélesebb körű digitális terjedése miatt a képen szereplő egyén könnyen válhat bullying, vagy cyberbullying áldozatává,¹⁰⁹ melyet kutatásunk regresszióelemzése és útvonalelemzése is alátámaszt. Az online környezet sajátosságai miatt a szociális normák valóban fellazulni látszanak¹¹⁰ az egyes üzenetküldésre alkalmas közösségi felületeken, különös tekintettel a társkereső oldalakra, illetve a Snapchatre. Az instrumentális szándékkal történő szexting emiatt könnyen átcsaphat az online zaklatás medrébe. Ezt az is elősegíti, hogy a különböző közösségi oldalakon létrehozott profilok összekapcsolhatók, így a felhasználókról gyorsan és egyszerűen széleskörű képet lehet szerezni a digitálisan megosztott tartalmak alapján. A regresszióelemzések alapján az áldozattá válást többek között az érzelemszabályozási nehézségek is facilitálják, azonban azt is fontos kiemelni, hogy az érzelemszabályozási nehézségek kialakulásában a környezet szintén fontos szerepet játszik.

Felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet védekezni a viktimizáció ellen. Mindenekelőtt fontos a probléma azonosítása és a folyamat megállítása.¹¹¹ A bántalmazott folyamodhat technikai megoldásokhoz, például a közösségi felületekről letilthat bizonyos embereket, megváltoztathatja a jelszavait, olvasatlanul törölheti a névtelenül beérkező üzeneteit. Megoldási módot jelenhet, ha az áldozat határozottan válaszol, a zaklatás befejezését kérve. Ebben a helyzetben is egy hatékony coping stratégiának számít a társas támasz keresése, vagyis a szülők vagy tanárok bevonása, ehhez viszont feltétlen szükséges egy bizalmi légkör megléte, különösen abban az esetben, ha szexuális tartalommal való visszaélés történt. Megelőzésként egyes országokban már bevették a prevenciók programok sorába a cyberbullying témáját,¹¹² és erre hazánkban is nagyobb figyelmet szükséges fektetni. Ezeknek célja, hogy növeljék a tanárok tudását a jelenségről és a lehetséges beavatkozási pontokról, valamint az, hogy konkrét cselekvési tervet adjanak, illetve, hogy kialakítsák az osztott felelősségérzetet és megtanítsák kellően mentalizálni a serdülőket. Mindezek mellett a megfelelően felépített szexedukációs programok visszaszoríthatják a szexuális tartalommal való visszaélések gyakoriságát, melyek alkalmazása kutatásunk szerint különösen indokolt azokban a serdülő cso-

¹⁰⁹ POORE 2015.

¹¹⁰ BARAK 2005.

¹¹¹ NAGY-TÖRŐ 2016.

¹¹² SLONJE-SMITH-FRISÉN 2012.

portokban, ahol a fiatalok láthatóan extenzíven használják okostelefonjaikat, érzelemszabályozási nehézségekkel küzdenek, illetve ahol jellemzőbb az agresszió és korábban előfordult már online zaklatás. Ezen edukációs programok a szexting instrumentalitásának csökkentésével és a mentalizáció és a szociális kompetenciák fejlesztésével járulhatnak hozzá a visszaélések megszorításához és az egészséges szexuális fejlődés elősegítéséhez.

Limitációk és implikációk

Az eredmények részletesebb értelmezéséhez egy olyan szextinggel kapcsolatos mérőeszköz lehet szükséges, amely nem csupán a viselkedés háttérében lévő lehetséges motivációkat különíti el, hanem a jelenség megjelenési formáit is. Szükséges lenne ismerni, hogy a szextingben való involváltság szöveges üzenet, kép, vagy esetleg videó formájában mutatkozik jellemzőbben, ugyanis ez nagymértékben befolyásolja azt is, hogy maga a viselkedés milyen mértékben jelent potenciális veszélyeket az online, illetve a szexuális szocializáció során. Az adatok elemzéséből kiderült továbbá, hogy az online erotika és az online agresszió részletesebb szétválasztására pontosabban mérő kérdőívet szükséges alkalmazni a motivációk kapcsán is. Kérdőívünk esetében az Instrumentalitás faktor újrarendelése, illetve kibővítése szükséges további felhasználás esetén.

A párkapcsolati szorongás, valamint a szexting összefüggésének tekintetében lehet még érdemes vizsgálatokat folytatni, hogy átfogóbb képet kapjunk a kockázatos szexuális viselkedés online megjelenéséről a kötődés vonatkozásában. Ezen felül szükséges lehet megnézni, hogy az online társkeresők milyen szerepet játszanak a szextingben való elköteleződésben, illetve hogy az okostelefon-függőség milyen mértékben jelzi az online társkeresés preferenciáját a hagyományos párkeresési módokkal szemben.

A magyar középiskolás mintán kapott eredményeink alapján elmondható, hogy azokban a serdülő csoportokban, ahol okostelefonjukat a fiatalok extenzíven használják, nagyobb figyelmet kell fordítani a szexedukációra. Mindkét nem esetében szükséges kitérni a testképpel, valamint a párkapcsolati intimitással és erotikával kapcsolatos kérdésekre. Az online szexuális kommunikáció tekintetében a fiúk esetében az ártalomcsökkentés lehet

egy kiemelt célkitűzés, ugyanis ők sokkal inkább hajlamosak valamilyen másodlagos cél elérése érdekében szexuálisan explicit tartalmakat cserélni. Ennek minimalizálása a kockázati tényezők felmerülésének lehetőségét is csökkentheti. A lányok tudatosabb felhasználói hozzáállásuk révén ugyan védettebbnek tűnnek a szexingben való elköteleződés kapcsán, kortársaik nyomása viszont befolyással van online viselkedésükre is. Náluk a fókusz érdemes lehet arra helyezni, hogy az erotika kifejezésére csak valóban biztonságos keretek között adjanak helyet.

A szexuális felvilágosítás, illetve a szexuális nevelés az információáramlás felgyorsulásával és a digitális tér megjelenésével a korábbiakhoz képest egy sokkal összetettebb és nehezebb feladat a szakemberek számára. Kutatásunkból kiderül, hogy a szexedukációt nem csupán biológiai alapokra kell fektetni, hanem olyan szociális kompetenciák fejlesztésére, melyeken keresztül a serdülők egyéni értékrendszerüknek megfelelően válnak képessé kereteket alkotni kapcsolataikban. A párkapcsolati keretek olykor azért nem kerülnek tisztázásra, mert a serdülők félnek párjukkal konfrontálódni az esetleges attitűdbeli különbségek miatt, ez a viselkedés hosszútávon azonban szintén nem előnyös a párkapcsolatra nézve. Megjelent az önértékelésből adódó pozitív visszacsatolás igénye a szexingen keresztül, mely motivációt nyújt a viselkedés gyakori, keretek nélküli folytatására, ami az áldozattá válás esélyét növelheti, különösen az olyan osztályközösségekben, ahol a kortársak ezeket megosztják egymással. Fontos kiemelni a szexing megnevezett pozitív hozadékait is, ugyanis vannak, akik a kölcsönös bizalomra alapozva kapcsolatuk intimitásának növeléseként is el tudják képzelni a szexuálisan explicit tartalmak cseréjét. A betegségközpontú megközelítés helyett az érzelmeket és szociális kompetenciákat fókuszba helyező szexedukációs programokkal a fiatalok olyan protektív készségekkel vértézhetőek fel, melyek nem csak a veszélyekkel és kockázatokkal szemben védenek, hanem lehetővé teszik a szexualitás egészséges és tudatos megélését.

Rövidítések

- ALLEN et al. 2007 ALLEN, Mike – EMMERS-SOMMER, Tara – M. D'ALESSIO, Dave – TIMMERMAN, Lindsay – HANZAL, Alessia – KORUS, Jamie (2007). The connection between the physiological and chological reactions to sexually explicit materials: A literature summary using meta-analysis. *Communications Monographs* 74. (2007) 541–560.
- ARATÓ 2018 ARATÓ Nikolett. Rövidített Internetes Zaklatás Áldozata és Elkövetője Kérdőív. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2018. (kézirat)
- ATKINSON–HILGARD 2005 ATKINSON, Richard, C. – HILGARD, Ernest: Pszichológia. Bp., 2005.
- BABBIE 1995 BABBIE, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Bp., 1995.
- BAGWELL SCHMIDT 2011 BAGWELL, Catherine – SCHMIDT, Michelle: Friendships in Childhood & Adolescence. New York, 2011.
- BÁNYAI-VARGA 2014 BÁNYAI Éva – VARGA Katalin: Affektív pszichológia. Bp., 2014.
- BARAK 1997 BARAK, Azy: Cross-cultural perspectives on sexual harassment. In: W. O'Donohue (ed.): Sexual harassment: Theory, research, and treatment. Boston, 263–300.
- BARAK 2005 BARAK, Azy: Sexual Harassment on the Internet. *Social Science Computer Review* 23. (2005) 77–92.
- BEDA 2018 BEDA Balázs: Sexting a serdülőkorban: kvalitatív kutatás az online erotika és abúzus reprezentációjáról. Pécs, 2018. (kézirat)
- BERECZKEI 2008 BERECZKEI Tamás: Evolúciós pszichológia. Bp., 2008.
- BERNDT 1982 BERNDT, Thomas J.: The features and effects of friendship in early adolescence. *Child Development* 53. (1982) 1447–1460.
- BIANCHI et al. 2017 BIANCHI, Dora – MORELLI, Mara – BAIOCOCCO, Roberto – CHIRUMBOLO, Antonio: Psychometric properties of the Sexting Motivations Questionnaire for adolescents and young adults. *Rassegna di Psicologia* 33. (2017) 5–18.
- BLAKEMORE–MILLS 2002 BLAKEMORE, Sarah-Jane – MILLS, Katharyn L.: Is adolescence a sensitive period for sociocultural processing? *Annual Review of Psychology* 65. (2014) 187–207.

- BOIES 2002 BOIES, Silvyan C.: University students' uses of and reactions to online sexual information and entertainment: Links to on-line and offline sexual behavior. *Canadian Journal of Human-Sexuality* 11. (2002) 77–89.
- BORZEKOWSKI–RICKERT 2001 BORZEKOWSKI, Dina L.G. – RICKERT, Vaughn: Adolescent cybersurfing for health information. *Arch Pediatr Adolesc Med.* 155. (2001) 813–817.
- BROWN–L'ENGLE 2009 BROWN, Jane D. – L'ENGLE, Kelly L. X-Rated: Sexual Attitudes and Behaviors Associated With U.S. Early Adolescents' Exposure to Sexually Explicit Media. *Communication Research* 36. (2009) 129–151.
- CALVERT 2009 CALVERT Clay: Sex, cell phones, privacy, and the first amendment: when children become child pornographers and the Lolita Effect Undermines the Law . *CommLaw Conspectus* 18. (2009) 1–65.
- CENTIN–PEKER–YAMAN 2011 CENTIN, Bayram – YAMAN, Erkan – PEKER, Adem: Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers & Education* 54. (2011) 2261–2271.
- CHALFEN 2009 CHALFEN, Richard: It's only a picture': sexting, 'smutty' snapshots and felony charges. *Visual Studies* 24. (2009) 258–268.
- COLE–COLE 2006 COLE, Michael – COLE, Sheila. R.: Fejlődéslelektan. Bp., 2006.
- COOPER–MORAHAN–MARTIN–MATHY 2002 COOPER, A. – MORAHAN-MARTIN, Janet – MATHY, Robin M. – MAHEU, Marlene: Toward an increased understanding of user demographics in online sexual activities. *Journal of Sex and Marital Therapy* 28. (2002) 105–129.
- COZBY 1973 COZBY, Paul: Self-disclosure: a literature review. *Psychological Bulletin*, 79. (1973) 73–91.
- CROCKETT–LOSOFF–PETERSEN 1984 CROCKETT, Lisa – LOSOFF, Mike – PETERSEN, Anne C.: Perceptions of the peer group and friendship in early adolescence. *Journal of Early Adolescence* 4. (1984) 155–181.
- CROSBY–RAGER–HANSON 2009 CROSBY, Richard A. – HANSON, Amy – RAGER, Kristin: The Protective Value of Parental Sex Education: A Clinic-Based Exploratory Study of Adolescent Females. *J Pediatr Adolesc Gynecol* 22. (2009) 189–192.
- CSIKSZENTMIHALYI, Mihály – LARSON, Reed: Being Adolescent: Conflict and Growth in the Teenage Years. New York, 1974.
- CSONKA et al. 2017 CSONKA Balázs – SZABÓ Mónika – SZABÓ Ágnes – HEVESI Krisztina: Rövid Szexuális Attitűdök Skála (BSAS) magyar adaptációja. *Alkalmazott pszichológia* 17. (2017) 101–113.
- DAMASIO 1996 DAMASIO, Antonio R.: Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy. Bp., 1996.

- DAVIS 2012 DAVIS, Katie: Friendship 2.0: Adolescents' experiences of belonging and self-disclosure online. *Journal of Adolescence* 35. (2012) 1527–1536.
- DELEVI–
WEISSKIRCH 2013 DELEVI, Raquel – WEISSKIRCH, Robert S.: Personality factors as predictors of sexting. *Computers in Human Behaviour* 29. (2013) 2589–2594.
- DEURSEN et al. 2015 DEURSEN, Alexander – BOLLE, Collin – HEGNER, Sabrina – KOMMERS, Piet: Modeling habitual and addictive smartphone behavior The role of smartphone usage types, emotional intelligence, social stress, self-regulation, age, and gender. *Computers in Human Behavior* 45. (2015) 411–420.
- DIR et al. 2013 DIR, Allyson L. – COSKUNPINAR, Ayca – STEINER, Jennifer L. – CYDERS, Melissa A.: Understanding Differences in Sexting Behaviors Across Gender, Relationship Status, and Sexual Identity, and the Role of Expectancies in Sexting. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking Volume* 16. (2013)
- DROUIN–TOBIN
2014 DROUIN, Michelle – TOBIN, Elizabeth: Unwanted but consensual sexting among young adults: relations with attachment and sexual motivations. *Computers in Human Behavior* 31. (2014) 412–418.
- ENGLENDER 2012 ENGLENDER, Elizabeth.: *Low risk associated with most teenage sexting: a study of 617 18-year-olds*. Retrieved from http://vc.bridgew.edu/marc_reports/6/. 2012.
- FITZGERALD–
GELFAND–
DRASGOW 1995 FITZGERALD, Louise. F.– GELFAND, Michele – DRASGOW, Fritz: Measuring sexual harassment: Theoretical and psychometric advances. *Basic and Applied Social Psychology* 17. (1995) 425–445.
- GRATZ–ROEMER
2004 GRATZ, Kim L. – ROEMER, Lizbeth: Multidimensional Assessment of Emotion Regulation and Dysregulation: Development, Factor Structure, and Initial Validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment* 26. (2004). 41–54.
- GRAY et al. 2002 GRAY, Nicola J. – KLEIN, Jonathan – CANTRILL, Judith – NOYCE, Peter R.: Adolescent girls' use of the Internet for health information: issues beyond access. *J Med Syst.* 26. (2002) 545–553.
- HUDSON 2011 HUDSON, Heather: Factors affecting sexting behaviors among selected undergraduate students. Doctoral dissertation, Southern Illinois University Carbondale, 2011.

- IMPETT–PEPLAU 2002 IMPETT, Emily – PEPLAU, Letitia Anne: Why Some Women Consent to Unwanted Sex With a Dating Partner: Insights from Attachment Theory. *Psychology of Women* 26. 2002. 359–369.
- IMPETT–GORDON–STRACHMAN 2008 IMPETT, Emily A. – GORDON, Amie M. – STRACHMAN, Amy: Attachment and daily sexual goals. *Personal Relationships* 15. (2008) 375–390.
- IZARD 1991 IZARD, Carroll E.: The psychology of emotions. New York, 1991.
- IZARD 1992 IZARD, Carroll E.: Basic emotions, relations among emotions, and emotion–cognition relations. *Psychological Review* 99. (1992) 561–565.
- JOLICOEUR–ZEDLEWSKI 2010 JOLICOEUR, Miranda – ZEDLEWSKI, Edwin: Much Ado About Sexting. National Institute of Justice. Washington, 2010.
- KOPECKÝ 2012 KOPECKÝ, Kamil: Sexting among Czech preadolescents and adolescents. *The New Educational Review* 28. (2012) 9–48.
- KÖKÖNYEI 2008 KÖKÖNYEI, Gyöngyi: Érzelemszabályozás krónikus fájdalomban. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar (Doktori Disszertáció, kézirat). Bp., 2008.
- KWAN–SKORIC 2013 KWAN, Gace Chi En – SKORIC, Marco M.: Facebook Bullying: An extension of battles in school. *Computers in Human Behavior* 29. (2013) 16–25.
- KWON et al. 2013 KWON, M. – KIM, D. H. – CHO, H. – YANG, S.: The Smartphone Addiction Scale: Development and Validation of a Short Version for Adolescents. *PLoS ONE* 8 (2013) <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083558>.
- LANCINI–TURUANI 2009 LANCINI, M. – TURUANI, L.: Sempre in contatto. In *Relazioni virtuali in adolescenza*. Milano, 2009.
- LENHART et al. 2011 LENHART, Amanda – MADDEN, Mary – SMITH, Aaron – PURCELL, Kristen: Teens, Kindness and Cruelty on Social Network Sites: How American Teens Navigate the New World of „Digital Citizenship“. Washington, 2011.
- LEVINE 2013 LEVINE, Deb: Sexting: a terrifying health risk... or the new normal for young adults? *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine* 52. (2013) 257.
- NAGY–TÖRŐ 2016 NAGY Anikó – TÖRŐ Klára: Gyermekbántalmazás. Bp., 2016.
- NATHAN 2007 NATHAN, Leonhardt D.: Pornography. Toronto, 2007.

- NÉMETH–KÖLTŐ
2011 NÉMETH Ágnes – KÖLTŐ András: Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010. Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült nemzeti jelentés. Bp., 2011.
- OATLEY–JENKINS
2001 OATLEY, Keith – JENKINS, Jennifer M.: Érzelmek. Bp., 2001.
- PALUDI–PALUDI–
PALUDI 2003 PALUDI, Michele Antoinette – PALUDI, Michele – PALUDI Carmen A.: Academic and workplace sexual harassment: A handbook of social science, legal, cultural, and management perspectives. Westport, (2003).
- PLÉH 2008 PLÉH Csaba: A pszichológia örök témái. Bp., 2008.
- POORE 2015 POORE, Megan: Hogyan használjuk a közösségi médiát az oktatásban? Bp., 2015.
- PRINSTEIN –
BOERGERS–
VERNBERG 2001 PRINSTEIN, Mitchell – BOERGERS, Julie – VERNBERG, Eric M.: Overt and Relational Aggression in Adolescents: Social–Psychological Adjustment of Aggressors and Victims. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology* 30. (2001) 479–491.
- JÄGER–
PUSZTAFALVI
2013 JÄGER Anett– PUSZTAFALVI Henriette: Szexuális magatartás vizsgálat középiskolások körében. *Egészeg Akadémia* 4. (2013) (= ResearchGate: https://www.researchgate.net/publication/292606821_Szexualis_magatartas_vizsgalat_kozepiskolasok_koreben; utolsó letöltés: 2019. január 23.)
- REISMAN 1979 REISMAN, John M.: Anatomy of Friendship. New York, 1979.
- ROBERTS–FOEHR
2004 ROBERTS, Donald F. – FOEHR, Ulla G.: Kids & media in America. Cambridge, 2004.
- SÁNTHA–POLONYI
é.n. SÁNTHA Judit – POLONYI Tünde: Digitális Bennszülöttek. Retrieved from Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, MTA–DE Idegen Nyelvi Oktatási Kutatócsoport (= http://inyelv.unideb.hu/files/btan/digitalis_bennszulottek.pdf; utolsó letöltés: 2019. január 23.)
- SCOTT–SEMMENS–
WILLOUGHBY
2001 SCOTT, Anne – SEMMENS, Lesley – WILLOUGHBY, Lynette: Women and the Internet: The natural history of a research project. In: E. G. (ed.): Virtual gender: Technology, consumption and identity. London, 2001. 3–27.
- SHARIFF–HOFF
2007 SHARIFF, Shaheen – HOFF, Dianne L.: Cyber bullying: Clarifying Legal Boundaries for School Supervision in Cyberspace. *International Journal of Cyber Criminology* 1. (2007) 76–117.
- SHAUGHNESSY–
BYERS–WALSH
2011 SHAUGHNESSY, Krystelle – BYERS, Sandra E. – WALSH, Lindsay: Online Sexual Activity Experience of Heterosexual Students: Gender Similarities and Differences. *Archives of Sexual Behavior* 40. (2011) 419–427.

- SHAUGHNESSY–
BYERS–WALSH
2011
SHERI, Madigan – LY Anh – RASH, Christina L. – TEMPLE, Jeff R.: Prevalence of Multiple Forms of Sexting Behavior Among Youth: A Systematic Review and Meta-analysis. *JAMA Pediatrics*, (2018) 1–7.
- SHTARKSHALL–
SANTELI–HIRSCH
2017
SHTARKSHALL, Ronny A. – SANTELI, John S. – HIRSCH, Jennifer S.: Sex Education and Sexual Socialization: Roles for Educators and Parents. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health* 39. 2017. 116–119.
- SÍKLAKI 2006
SÍKLAKI István: Vélemények Mélyén: A fókuszcsoport módszer, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapmódszere. Bp., 2006.
- SLONJE–SMITH–
FRISÉN 2012
SLONJE, Robert – SMITH, Peter K. – FRISÉN, Ann: The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior* 29. (2012) 26–32.
- SUBRAHMANYAM–
GREENFIELD
2008
SUBRAHMANYAM, Kaveri – GREENFIELD, Patricia: Online Communication and Adolescent Relationships. *The Future of Children* 18 (2008) 119–146.
- SULLIVAN 1953
SULLIVAN, Harry Stack: The Interpersonal Theory of Psychiatry. New York, 1953.
- TOMNKINS 1970
TOMKINS, S. S.: Affect as the primary motivational system. In: M. B. Arnold: Feelings and emotions. New York, 1970. 100–110.
- TRAEEN–NILSEN–
STIGUM 2006
TRAEEN, Bente – NILSEN, Toril. S. – STIGUM, Hein: Use of pornography in traditional media and on the Internet in Norway. *Journal of Sex Research* 43. (2006) 245–254.
- VALKENBURG–
PETER 2011
VALKENBURG, Patti M. – PETER, Jochen: Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of Its Attraction, Opportunities, and Risks. *Journal of Adolescent Health* 48. (2011) 121–127.
- VICSEK 2006
VICSEK Lilla: Fókuszcsoport. Bp., 2006.
- SELMAN–
WEINSTEIN 2014
WEINSTEIN, Emily – SELMAN, Robert L.: Digital stress: Adolescents' personal accounts. *New media & society*, 18. (2014). 1–19.
- WEISSKIRCH–
DELEVI 2011
WEISSKIRCH, Robert L. – DELEVI, Raquel: „Sexting“ and adult romantic attachment. *Computers in Human Behavior* 27. (2011) 1697–1701.
- WHITE–
WEINSTEIN–
SELMAN 2016
WHITE, Allison E. – WEINSTEIN, Emily – SELMAN, Robert L.: Adolescent friendship challenges in a digital context: Are new technologies game changers, amplifiers, or just a new medium? *Convergence* 24. (2016). 269–288
- WHO 2016
WHO. Adolescents: Health risks and solutions. Fact Sheet. Geneva: World Health Organization 2016.

- WILLIAMS–GUERRA 2007 WILLIAMS, Kirk R., – GUERRA, Nancy G.: Prevalence and Predictor of Internet Bullying. *Journal of Adolescent Health* 41. (2007) 14–21.
- WOLAK–
FINKELHOR–
MITCHELL 2012 WOLAK, Janis – FINKELHOR, David – MITCHELL, Kimberly J.: How often are teens arrested for sexting? Data from a national sample of police cases. *Pediatrics* 29. (2012). 4–12.
- ZILLMANN 2000 ZILLMANN, Dolf: Influence of unrestrained access to erotica on adolescents' and young adults' dispositions toward sexuality. *Journal of Adolescent Health* 27. (2000) 41–44.
- ZSOLNAI 2006 ZSOLNAI Anikó: A szociális fejlesztés 4–8 éves életkorban. Módszertani segédanyag óvodapedagógusoknak és tanítóknak. Szeged, 2006.

Mellékletek

1. SMQ Kérdőív

Az alábbi állítások a szextingeléssel kapcsolatos vélekedésekhez fűződnek.

Szexting: szexuális tartalmú üzenet/kép/videó küldése valamely digitális kommunikációs felületen (pl.: SMS, Messenger, WhatsApp, Snpachat, Instagram, Tinder stb.)

Kérlek, értékeld az alábbi állításokat egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1-es az „egyáltalán nem értek egyet” az 5-ös pedig a „teljes mértékben egyetértek”.

1. Szextingelnék azért, hogy szenvedélyesebbé tegyem a párkapcsolatomat.	1	2	3	4	5
2. Szextingelnék azért, hogy intimebbé tegyem a párkapcsolatomat.	1	2	3	4	5
3. Szextingelnék azért, hogy izgalomba jöjjenek.	1	2	3	4	5
4. Szextingelnék azért, hogy kívánatosabbá tegyem magam.	1	2	3	4	5
5. Szextingelnék flörtölés céljából.	1	2	3	4	5
6. Szextingelnék azért, hogy egy szívességet viszonzozzak valakinek.	1	2	3	4	5
7. Szextingelnék pénzért vagy ajándékért cserébe.	1	2	3	4	5
8. Szextingelnék, ha kényszerítve lennék rá.	1	2	3	4	5
9. Szextingelnék azért, hogy megszerezsek valamit, amire feltétlen szükségem van.	1	2	3	4	5
10. Szextingelnék azért, hogy bántsak valakit.	1	2	3	4	5
11. Szextingelnék azért, hogy kiderítsem, vonzó vagyok-e.	1	2	3	4	5
12. Szextingelnék azért, hogy visszajelzést kapjak a testemről.	1	2	3	4	5
13. Szextingelnék azért, hogy kiderítsem, mennyire vagyok vonzó a másikkal	1	2	3	4	5

Szextingeltél már korábban? Kérlek, húzd alá azt az állítást, amely igaz rád.

Soha	Előfordult 1-2 alkalommal	Többször is előfordult már	Rendszeresen
------	---------------------------	----------------------------	--------------

2. BSAS Kérdőív

Kérlek, értékeld az alábbi állításokat egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1-es az „egyáltalán nem értek egyet” az 5-ös pedig a „teljes mértékben egyetértek.”

1. Nem szükséges elköteleződnöm valakivel, hogy lefeküdjek vele.	1	2	3	4	5
2. Az alkalmi szex elfogadható.	1	2	3	4	5
3. Sok partnerrel szeretnék lefeküdni.	1	2	3	4	5
4. Az egyéjszakás kalandok néha élvezetesekek.	1	2	3	4	5
5. Rendben van, ha valaki egyszerre több emberrel tart fenn szexuális kapcsolatot.	1	2	3	4	5
6. Ha mindkét partner egyetért ebben, rendben van a szex, mint kölcsönös szívesség.	1	2	3	4	5
7. A szex akkor a legjobb, ha nincsenek kööttségek.	1	2	3	4	5
8. Kevesebb probléma lenne az életben, ha az emberek szabadban élhetnék szexuális életüket.	1	2	3	4	5
9. Lehetséges élvezni a szexet valakivel, akit nem kedvelünk különösebben.	1	2	3	4	5
10. Rendben van, ha a szex csak egy jó testi felüdülés.	1	2	3	4	5
11. A nőnek felelősséget kell vállalnia a fogamzásgátlásért.	1	2	3	4	5
12. A férfinak felelősséget kell vállalnia a fogamzásgátlásért.	1	2	3	4	5
14. A szex a legközelebbi kommunikációs forma két ember között.	1	2	3	4	5
15. A szexuális egyesülés két ember között, akik mélyen szeretik egymást, a tökéletes emberi kapcsolat.	1	2	3	4	5
16. A legjobb szex olyan, mint két lélek egybeolvadása.	1	2	3	4	5
17. A szex nagyon fontos része az életnek.	1	2	3	4	5
18. A szex általában egy intenzív, majdhogynem elárasztó élmény.	1	2	3	4	5
19. A szex akkor a legjobb, ha elengedheted magad, és a saját élvezetedre figyelhetsz.	1	2	3	4	5
20. A szex alapvetően arról szól, hogy valaki élvezetet nyújt nekünk.	1	2	3	4	5
21. A szex legfőbb célja, hogy élvezd.	1	2	3	4	5
22. A szex alapvetően fizikai.	1	2	3	4	5
23. A szex alapvetően testi funkció, akárcsak az evés.	1	2	3	4	5

3. DERS Kérdőív

Az alábbiakban olyan kijelentéseket olvashatsz, amelyek érzéseidhez való viszonyodra, saját érzelmeidnek szabályozására utalnak. Kérünk, jelöld be, hogy az alábbi állítások milyen gyakran igazak Rád!

1. szinte soha
2. néha (az esetek 11–35%-ában)
3. kb. az esetek felében (az esetek 36–65%-ában)
4. legtöbbször (az esetek 66–90%-ában)
5. szinte mindig (az esetek 91–100%-ában)

1. Tisztában vagyok az érzéseimmel.	1	2	3	4	5
2. Odafigyelek arra, amit érzek.	1	2	3	4	5
3. Az érzelmeimet nyomasztónak és irányíthatatlannak élem meg.	1	2	3	4	5
4. Fogalmam sincs arról, hogyan érzek.	1	2	3	4	5
5. Nehezen tudok értelmet tulajdonítani az érzéseimnek.	1	2	3	4	5
6. Figyelemmel vagyok az érzéseimre.	1	2	3	4	5
7. Pontosan tudom, hogy mit érzek.	1	2	3	4	5
8. Törődöm azzal, hogy mit érzek.	1	2	3	4	5
9. Össze vagyok zavarodva az érzéseimmel kapcsolatban.	1	2	3	4	5
10. Amikor zaklatott vagyok, tudomásul veszem az érzéseimet.	1	2	3	4	5
11. Amikor valami felzaklat, mérges leszek magamra, hogy így érzek.	1	2	3	4	5
12. Amikor zaklatott vagyok, akkor kínosan érzem magam emiatt.	1	2	3	4	5
13. Amikor zaklatott vagyok, nem tudom végezni a munkám.	1	2	3	4	5
14. Amikor zaklatott vagyok, elveszítem az önuralmam.	1	2	3	4	5
15. Amikor zaklatott vagyok, azt gondolom, hogy sokáig fog tartani ez az állapot.	1	2	3	4	5
16. Amikor valami felzaklat, azt gondolom, hogy a végén nagyon lehangolt leszek.	1	2	3	4	5
17. Amikor zaklatott vagyok, azt gondolom, hogy az érzelmeim megalapozottak és fontosak.	1	2	3	4	5
18. Amikor valami felzaklat, nehezen tudok másra összpontosítani.	1	2	3	4	5
19. Amikor felzaklat valami, úgy érzem, elveszítem a kontrollt.	1	2	3	4	5

20. Attól, hogy zaklatott vagyok, még el tudom látni a feladataimat.	1	2	3	4	5
21. Amikor zaklatott vagyok, szégyellem magam, hogy így érzek.	1	2	3	4	5
22. Amikor zaklatott vagyok, tudom, hogy meg fogom találni a módját, hogy végül jobban érezzem magam.	1	2	3	4	5
23. Amikor valami felzaklat, úgy érzem, mintha gyenge lennék.	1	2	3	4	5
24. Amikor zaklatott vagyok, akkor is úgy érzem, hogy úrrá tudok lenni a viselkedésemen.	1	2	3	4	5
25. Amikor felzaklat valami, lelkiismeret furdalásom van emiatt.	1	2	3	4	5
26. Amikor zaklatott vagyok, nehezen tudok koncentrálni.	1	2	3	4	5
27. Amikor zaklatott vagyok, nehezen tudok uralkodni magamon.	1	2	3	4	5
28. Amikor zaklatott vagyok, azt gondolom, hogy semmit sem tehetek azért, hogy jobban érezzem magam.	1	2	3	4	5
29. Amikor zaklatott vagyok, bosszankodom, hogy így érzek.	1	2	3	4	5
30. Amikor zaklatott vagyok, akkor elkezdem nagyon rosszul érezni magam amiatt, hogy így érzek.	1	2	3	4	5
31. Amikor zaklatott vagyok, úgy érzem, hogy csak annyit tudok tenni, hogy belesüppedek ebbe az állapotba.	1	2	3	4	5
32. Amikor zaklatott vagyok, elveszítem az irányításomat a viselkedésem felett.	1	2	3	4	5
33. Amikor zaklatott vagyok, nehezen tudok bármi másra gondolni.	1	2	3	4	5
34. Ha felzaklat valami, időt szánok arra, hogy kitaláljam, hogyan is érzek valójában.	1	2	3	4	5
35. Ha felzaklat valami, hosszú ideig tart, míg újra jól érzem magam.	1	2	3	4	5
36. Amikor zaklatott vagyok, az érzelmeim nyomasztanak.	1	2	3	4	5

4. BCVBS Kérdőív

Kérlek, értékelj az alábbi állításokat aszerint, hogy mennyire gyakran jellemzőek Rád ezek a viselkedésformák. Minden állításnál karikázd be azt a számot, amelyik kifejezi, mennyire igazak rád az alábbi mondatok.

1 = soha 2 = ritkán 3 = alkalmanként 4 = gyakran 5 = mindig

1. Sértő szimbólumokat használok az interneten.	1 2 3 4 5
2. Gúnyolódok az interneten.	1 2 3 4 5
3. A weboldalak híreihez sértő, goromba megjegyzéseket fűzök hozzá.	1 2 3 4 5
4. Lealacsonyító, megalázó kifejezéseket használok az interneten.	1 2 3 4 5
5. Engedély nélkül használom más(ok) személyazonosságát az interneten.	1 2 3 4 5
6. Engedély nélkül feltöröm más(ok) privát weboldalát, internetes profilját.	1 2 3 4 5
7. Más(ok) fényképeit a beleegyezésük nélkül is megosztom az interneten.	1 2 3 4 5
8. Bántó szándékkal szerkesztek át képeket az interneten.	1 2 3 4 5
9. Sértő, megalázó kifejezéseket használok e-mailekben.	1 2 3 4 5
10. Rágalmazásra használok az internetet.	1 2 3 4 5
11. Tisztességtelen dolgokra, csalásra használok az internetet.	1 2 3 4 5

Kérlek, értékeld az alábbi állításokat aszerint, hogy mennyire gyakran történnek meg Veled vagy fordulnak elő a környezetekben a következő események. Minden állításnál karikázd be azt a számot, amelyik kifejezi, mennyire igazak rád az alábbi mondatok.

1 = soha 2 = ritkán 3 = alkalmanként 4 = gyakran 5 = mindig

6. A weboldalak híreihez sértő, goromba megjegyzéseket fűznek hozzá.	1 2 3 4 5
7. Lealacsonyító, megalázó kifejezéseket használnak az interneten.	1 2 3 4 5
8. Engedély nélkül használják a személyazonosságomat az interneten.	1 2 3 4 5
9. Elrejtik a személyazonosságukat az interneten.	1 2 3 4 5
13. Engedély nélkül osztanak meg rólam videókat az interneten.	1 2 3 4 5
17. Szexuális szimbólumokat használnak az interneten beszélgetés közben.	1 2 3 4 5

18. Szexuális tartalmú képeket osztanak meg az interneten. 1 2 3 4 5
19. Sértő, megalázó kifejezéseket használnak e-mailekben. 1 2 3 4 5
20. Rágalmazásra használják az internetet. 1 2 3 4 5
21. Mások az internetet saját maguk népszerűsítésére használják. 1 2 3 4 5
22. Tisztességtelen dolgokra, csalásra használják az internetet. 1 2 3 4 5

5. SAS-SV Kérdőív

Értékelj, hogy az alábbi állítások milyen mértékben igazak rád az alábbi skála segítségével. A választott számot, kérlek, írd a mondat végi vonalkára!

- 1 = Egyáltalán nem értek egyet 2 = Nem értek egyet
 3 = Kismértékben nem értek egyet 4 = Kismértékben egyetértek
 5 = Egyetértek 6 = Teljesen egyetértek

1) Elmulasztom elvégezni az előre tervezett feladataimat az okostelefon-használat következtében	
2) Nehezemre esik koncentrálni az iskolában/munkahelyen, feladataim végzése közben az okostelefon-használat miatt	
3) Fájdalmat érzek a csuklómban vagy a nyakam hátsó részén miközben az okostelefonomat használom	
4) Nem tudnám megállni, hogy ne legyen okostelefonom	
5) Türelmetlennek és ingerlékenynek érzem magam amikor nincs nálam az okostelefonom	
6) Az okostelefonom jár a fejemben akkor is, mikor nem használom	
7) Soha nem hagyok fel az okostelefon-használattal, annak ellenére sem, hogy már most is nagyban befolyásolja a mindennapi életem	
8) Folyton ránézek az okostelefonomra, nehogy elmulasszak egy beszélgetést két ember között Twitteren, Facebookon vagy más közösségi oldalon	
9) Tovább használom az okostelefonom, mint eredetileg terveztem	
10) Azt mondják az emberek körülöttem, hogy túl sokat használom az okostelefonomat	

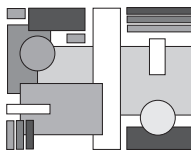
6. AQ Kérdőív

Az alábbiakban olyan kijelentéseket olvashatsz, amelyek indulataidhoz való viszonyodra, saját indulataid szabályozására utalnak. Kérlek, jelöld be, hogy az alábbi állítások milyen gyakran igazak Rád!

1) Néhány barátom úgy gondolja, hogy forrófejű vagyok.	1	2	3	4	5
2) Ha erőszakot kell ahhoz alkalmaznom, hogy megvédjem a jogaimat, megteszem.	1	2	3	4	5
3) Amikor az emberek rendkívül kedvesek velem, azon tűnődöm, vajon mit akarnak.	1	2	3	4	5
4) Nyíltan közlöm a barátaimmal, ha nem értek egyet velük.	1	2	3	4	5
5) Előfordult már, hogy olyan örültté váltam, hogy összetörtem dolgokat.	1	2	3	4	5
6) Nem tudom visszafogni magam, hogy ne bonyolódjak vitába, amikor az emberek nem értenek egyet velem.	1	2	3	4	5
7) Csodálkozom azon, miért látom néha olyan sötétnek a dolgokat.	1	2	3	4	5
8) Néha képtelen vagyok kontrollálni magam, hogy ne üssek meg egy másik embert.	1	2	3	4	5
9) Kiegyensúlyozottnak érzem magam.	1	2	3	4	5
10) Bizalmatlan vagyok a túlságosan barátságos idegenekkel.	1	2	3	4	5
11) Előfordult már, hogy félelmet keltettem ismerőseimben.	1	2	3	4	5
12) Gyorsan dühbe gurulok, de hamar le is higgadok.	1	2	3	4	5
13) Ha kellően provokálnak, képes vagyok megütni másokat.	1	2	3	4	5
14) Ha valaki bosszant, képes vagyok megmondani neki, hogy mit gondolok róla.	1	2	3	4	5
15) Néha nagyon irigy vagyok.	1	2	3	4	5
16) Nem hiszem, hogy lenne olyan ok, ami miatt megütnék egy másik embert.	1	2	3	4	5
17) Néha úgy érzem, keményen bánik velem az élet.	1	2	3	4	5
18) Gondot okoz nekem, ha kontrollálnom kell az indulataimat.	1	2	3	4	5
19) Ha ideges vagyok, kimutatom ingerültségemet.	1	2	3	4	5
20) Néha úgy érzem, hogy az emberek kinevetnek a hátam mögött.	1	2	3	4	5
21) Gyakran nem értek egyet az emberekkel.	1	2	3	4	5
22) Ha valaki megüt, visszaütök.	1	2	3	4	5

23) Néha lőporos hordónak érzem magam, készen a felrobbanásra.	1	2	3	4	5
24) Mintha mások mindig le akarnának állítani.	1	2	3	4	5
25) Vannak emberek, akik addig provokálnak, amíg verekedésre nem kerül sor.	1	2	3	4	5
26) Tudom, hogy a „barátaim” beszélnek rólam a hátam mögött.	1	2	3	4	5
27) Barátaim szerint veszekedős vagyok.	1	2	3	4	5
28) Néha ok nélkül méregbe gurulok.	1	2	3	4	5
29) Inkább megyek bele verekedésekbe, mint az átlagember.	1	2	3	4	5

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

PELCZER DÓRA

Super-féle munkaérték vizsgálat a Dél-Dunántúlon

Társasjáték fejlesztése mint pályaorientációs eszköz

The Super et al. labour value examination in the Transdanubia region
Board game developing as a mean of vocational guidance

Over the past few years, the focus of labour market investigations centred around the problem of how to provide and maintain the importance of human resources for organizations, along with the challenges of the increasing labour shortage. Nowadays, it is not enough to acquire workforce, but the retaining of it has become the key factor. The aim of the present study is to assess the value structures of people present on the labour market, and of those who would enter the work fields in the upcoming years. Our primary goal is to get a feedback on the estimation and appraisal of employees on the labour market of the South-Transdanubia region. By understanding these dynamics, the constitution of the future labour supply could be predicted. This data could serve as a secondary aspect in the development of existing career guidance systems. Prospective employees, being aware of their own values and value profiles, could make a more established decision in order to reduce the number of dropouts. In addition, the results of the research could contribute to the development of existing career guidance systems. Besides these achievements, the “*Hogyan tovább?*” board game also supports the participants to familiarize with their own values throughout a fictitious journey in life. They could gain new information, which would help them in making more conscious decisions, support the reduction of negative numbers generated by dropouts and returnees, to define the labour market, and to assist in being successful in the chosen career.

Bevezetés

Az elmúlt néhány évben a munkaerő-piaci vizsgálatok középpontjába került az a problémakör, hogy az egyre növekvő munkaerőhiány mellett hogyan lehet a szervezetek számára fontos emberi erőforrást biztosítani és megtartani. Napjainkban már nem elegendő az adott munkaerő megszerzése, annak

megtartása kulcsfontosságúvá vált. Ennek egyik eszköze lehet a javadalma-
zási rendszerek korszerűsítése, megújítása, új munkakörnyezetek kialakítása
és létrehozása, továbbá a generációs igények kielégítése.¹¹³ Ehhez azonban is-
merni kell a szervezetben dolgozó munkavállalók érték- és preferencia rend-
szerét, ugyanis az egyének különbözőek, mindenkinek más fontos, ezért az
egyes munkavállalóknak különböző motivációs elemeket szükséges bizto-
sítani. A felsorolt elemek kohéziójának köszönhető, hogy a munkavállaló
hű és lojális marad a szervezethez, továbbá hatékony és magas teljesítményt
nyújt, ami a szervezetek profitnövekedéséhez vezet.¹¹⁴

Mindemellett kihatása van az oktatási rendszernek és az abban megjelenő
egyének is a munka világra. Az oktatási rendszert vizsgálva az iskolarend-
szerben tapasztalható lemorzsolódás és a nagymértékben növekvő pályael-
hagyás háttérében meghúzódó okok egyike az értékellentétek, tisztázatlan-
ságok, amelyre már 1990-es években Szilágyi Klára is felhívta a figyelmet.¹¹⁵
Azóta több kutatás is igazolta meglátását, miszerint elengedhetetlen, hogy a
pályaválasztás előtt álló fiatalok a megfelelő pályaeorientációs rendszerben al-
kalmazott módszerek és eszközök segítségével hozzák meg megalapozott pá-
lyaválasztási döntésüket. Minél szélesebb körű önismerettel, pálya-, és mun-
kaerő-piaci ismerettel rendelkeznek a tanulók, annál hatékonyabban tudnak
döntést hozni és ezáltal növelhető a későbbi munkaerő-piaci megfelelésük is.
Vélhetően nem irreális célokkal és igényekkel nyitnak a munka világa felé,
ami megkönnyíti a későbbi elégedettségüket és megfelelésüket.¹¹⁶

A kutatási témámhoz és a gyűjtött adatok értelmezéséhez korábbi mun-
kaérték-vizsgálatok eredményeihez nyúltam vissza. A témakörben született
tanulmányokból párat említés szintjén is bemutatok. Kiemelendő Dr. Kiss
István egyetemi adjunktus által vezetett kutatás, amelynek során a munkaér-
ték-kérdéssor és a Holland-féle munkaérdeklődés-kérdőív kísérleti adaptáci-
ójának segítségével vizsgálták a felvételi előtt álló fiatalok értékválasztásának
sajátosságát és azok kapcsolatát 2008 és 2013 közötti időszakban. A vizsgálat
alátámasztotta a kutatási módszerek érvényességét és hitelességét, továbbá
rámutatott az elmúlt három évtizedében bekövetkezett értékpreferenciák

¹¹³ BARNA 2017.

¹¹⁴ KISS 2015. 38–50.

¹¹⁵ SZILÁGYI 2007.

¹¹⁶ MEZŐ 2015. 57–69.

átrendeződésére.¹¹⁷ Hasonlóan a Regionális Egyetem Kutatócsoportja által végzett kutatáshoz, ahol a felsőoktatásban tanuló diákok munkaérték-jellemzőit és a kialakulásukat magyarázó összefüggések feltárását vizsgálták 2005-ös adatfelvételek segítségével. A reprezentatív minta (a régió felsőoktatására karonként és nemenként) alapján a legtöbb szignifikáns különbség a férfi és a női hallgatók munkaértékei között volt kimutatható, továbbá a hasonló szakmát választók vagy azonos szakmacsoportba tartozók munkapreferenciája között voltak még hasonlóan nagyobb arányban szignifikáns eredmények. Várakozásuk ellenére nem volt kimutatható eltérés a már munkatapasztalattal rendelkezők és a munkatapasztalattal nem rendelkezők között, illetve a szülők iskolai végzettségét (diplomás-e) tekintve.¹¹⁸ A Debreceni Egyetem egészére kiterjedő kutatás eredményei is bebizonyították a leírtakat. Bár az általuk várt képzési szintek közötti eltérések nem igazolódtak, miszerint az alacsonyabb végzettségű szakembereknek fontosabbak a társas kapcsolatok, addig a preferált munkaértékek alakulása tükrözi a szakmai identitás alakulását, a szakma és a képzés gyakorlati jellegét.¹¹⁹

A szerzők mindegyike egyetértenek abban, hogy munkaértékeket egy tágabb, általánosabb értékstruktúra részeként kell és érdemes kezelni. A preferenciaszintek feltáráshoz és azok értelmezéséhez elengedhetetlen a megfelelő vizsgálati dimenzió kialakítása és a különböző tényezők egymásra gyakorolt hatásának feltárása.

Munkaerő-piaci adatok

Az elmúlt két évtizedben a Dél-Dunántúl nem tudott olyan gazdasági fejlődést felmutatni, mint ami az ország egészét jellemezte, elmaradt attól. További problémát jelent a külföldi munkavállalás népszerűsége. Baranya megye a depresszív területek közé tartozik, nehezen tudja megtartani a munkavállalókat, főleg a frissen kibocsájtott pályakezdőket. Azonban a régió másik két megyéje sem tűnik ki jelentősen az országos átlagból, sőt

¹¹⁷ KISS 2015. 38–50.

¹¹⁸ KÓRODI 2017. 311–323.

¹¹⁹ FÓNAI–ZOLNAI–KISS 2005. 190–205.

gyakran inkább átlag alatti mutatókkal rendelkeznek. Az általános statisztikákat elemezve ez jól látható.¹²⁰

A *foglalkoztatottak* számát tekintve 2–5%-os javulás figyelhető meg a 2011-es évektől kezdődően, majd egy minimális visszaesés figyelhető meg a 2017-es évet vizsgálva. Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi évek növekedése csupán az országos átlag szintjének teljesítését jelenti, mindeközben vannak olyan területek (például Észak-Alföld, Észak-Magyarország), ahol ez az érték a 6,5–7%-ot is eléri. 2017-ben az foglalkoztatottak száma 369,3 ezer fő.¹²¹ A foglalkoztatási ráta 54,2% a régióban.¹²²

A *munkanélküliek* aránya is az elmaradásról szól: noha az elmúlt években (2011–2014) az ország hátrányosabb régióiban a munkanélküliség aránya csökkent, a többi régióhoz képest ez sem kiemelkedő. A 2015-ös évben volt a legmagasabb, majd újra csökkent és jelenleg stagnál. Számuk 2017-ben 25 ezer fő. A munkanélküliségi ráta a 6,3%. (Megjegyzendő, hogy a közmunkaprogram valamelyest korrigálja a munkanélküliség adatait.)¹²³

Az *alkalmazásban állók* bruttó átlagkeresete ugyan azt a képet mutatja, mint a foglalkoztatottság vagy a munkanélküliség. A dél-dunántúli területek bruttó átlagkeresete a régiókhoz viszonyítva a középmezőnyben helyezkedik el. A régió három megyéje közül kiemelkedik Tolna megye. Ennek egyik oka a Paksi Atomerőmű jelenléte és bérpolitikája. Az mindenképpen elmondható, hogy a közép-magyarországi régióban foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete jelentősen kiemelkedik a többi területtől. További érdekesség, hogy 2011-hez képes a 2017-es adatok alapján a bruttó bérek nem érik el az akkori bérszínvonalat.¹²⁴

A *munkaerő-piacra belépők* száma az egész országra nézve egyre alacsonyabb. A Magyarországot jellemző népességsökkenés általánosnak tekinthető. Ebből következően a dél-dunántúli régióban is megfigyelhető, kifejezetten a 15–24 éves korosztályt tekintve. Számuk folyamatosan csökkent az elmúlt években, évenként körülbelül 2–3 ezer fővel, amelynek jelentős hatása

¹²⁰ BAKÓ–LAKATOS 2015. 17–36.

¹²¹ KSH 2017c.

¹²² KSH 2017a.

¹²³ KSH 2017a.

¹²⁴ KSH 2017e.

van az iskolarendszerre és a munkaerő-piacra is.¹²⁵ Ez komoly gondokat okoz jelenleg is, a továbbiakban a szerves fejlődés gátjává is válhat. A munkáltatóknak egyre nehezebb megfelelő végzettségű és szaktudással rendelkező munkavállalóval feltölteni leendő vagy megüresedett munkahelyeiket. Ennek következménye, hogy egyre tovább nő a szakemberhiánnyal küzdő szervezetek száma. A munkaadók szerint – bár egyelőre szerényebb mértékben –, de munkaerőhiány van a felsőfokú végzettségű állások betöltésénél is.

A pályaorientáció fogalma és rendszere Magyarországon

A pályaorientáció fogalma alatt: „azoknak a személyes kompetenciáknak, készségeknek a megszerzését értem, amely előkészíti az ember-pálya-környezet megfeleltetését. Ebből következik, hogy nem csupán a különböző szakmákról, de önmagunkról, és a minket körülvevő társadalmi környezet-ről szerzett ismereteket is magába foglalja. Így a pályaorientáció segít összhangba hozni az egyéni készségeket, a társadalmi igényekkel és a választott szakmával.”¹²⁶ A leendő munkavállalók saját értékeik és értékprofiljuk ismeretében tudatosabb döntést tudnak hozni, amely elősegíti a lemorzsolódók és a pályaelhagyók létszámának csökkentését, ezáltal növeli a munkaerőpiacon való megfelelés mértékét és a választott életpálya sikerességét.

A pályatanácsadással foglalkozó intézmények tevékenysége nagyrészt egymástól elhatárolt módon folyik. Két kategóriába sorolhatók: az oktatási intézmények és az ezekhez kapcsolódó szolgáltatásokat nyújtó intézetek, valamint a munkaerő-piaci szolgáltatásokat nyújtó intézetek. A két rendszer kevés kooperációval működik egymás mellett.

Az oktatási rendszer szervezetében több helyen folyik pályatanácsadás, de ezek kevésbé követhetők. Léteznek olyan tevékenységek, amik kötelezően végrehajtott pályaválasztási szolgáltatást jelentenek, de vannak olyanok is, amelyek nem kötelező, de kapcsolódó tevékenységek. Az alapfokú oktatás tanterve egyelőre nem tartalmaz olyan tárgyat, amely kifejezetten a pályaválasztással kapcsolatos tájékoztatást és tanácsadást helyezné középpontba.

¹²⁵ KSH 2017b.

¹²⁶ BORBÉLY-PECZE 2016. 59–69.

Az alsó-középfokú oktatásban az osztályfőnök az osztályfőnöki óra keretében tart pályainformációs és tanácsadó foglalkozásokat, projektnapokat. A közoktatási és a szakképzési törvény körvonalazza a pályaeorientációs tevékenység lényegét az iskolában, azonban semmilyen kötelezettséget nem szab, így eltérő a gyakorlati megvalósítás. 2007-től azonban fejlesztési feladatként jelenik meg a Nemzeti Alaptantervben.¹²⁷

„A felsőoktatásban mintegy 74 felsőoktatási intézmény tanácsadó és karrier központjában kínálnak pályainformációs és tanácsadó szolgáltatásokat a hallgatók számára. A felsőoktatási törvény ugyanis 2006 óta kötelezővé teszi a felsőoktatási intézmények számára, hogy ingyenes diák-tanácsadási szolgáltatást nyújtsanak, illetve hallgatói pályakövetési rendszert működtessenek.”¹²⁸

Az oktatási rendszerhez kapcsolódóan a megyei pedagógiai intézetek és a pedagógiai szakszolgálatok nyújtanak még pályaeorientációs szolgáltatásokat. Továbbá egyes felnőttképző intézmények (cégek és non-profit szervezetek) szintén nyújtanak pályainformációs és tanácsadó szolgáltatást programjaik részekén, vagy azok kiegészítéseként. A megyei művelődési központokban, családsegítő irodákban szintén működnek szakemberek.

A munkaerő-piaci tanácsadás területén több újítás és kezdeményes figyelhető meg. A 2012-ben életbe lépett törvények megerősítették a területi kamarák pályaeorientációs szerepét, így a pályatanácsadás jelentős részét ők nyújtják. Legfontosabb feladatukká a szakképzés és a munkaerőpiac számára szükséges minőségi és mennyiségi emberi erőforrás utánpótlás támogatása vált. A kamarai pályaeorientációs szolgáltatások célja, hogy a továbbtanulás előtt álló diákok, illetve a pályamódosításban érintettek számára segítséget nyújtson az érdeklődésük, a kompetenciáik, valamint a képzési és munkaerőpiaci információk alapján az életpályájuk megtervezésében. Szerveznek pályaválasztási kiállításokat, üzemlátogatásokat, szakmai bemutatókat, osztályfőnöki órákat, szülői értekezleteket, szakmai versenyeket. Ezek a szolgáltatások azonban főként a munkaerőpiac oldaláról közelítik meg a pályaeorientációt és a pályaválasztást és kevésbé helyezik előtérbe a diákokat. Megfelelő tesztek, fiziológiai mérések és szakértők bevonásával növelni le-

¹²⁷ KOPINT-TÁRKI 2009.

¹²⁸ Uo.

hetne a szolgáltatások hatékonyságát. Mindemellett nem utolsó szempontként vonzóbbá és érdeklődőbbé téve a célcsoportot. Hiszen elengedhetetlen a folyamat sikeréhez a megfelelő kommunikáció, hogy célszerűen szólítsák meg az érintetteket és olyan szolgáltatásokat nyújtsanak, amelyek releváns, új és használható információkkal bírjanak a részükre.

A pályaaorientáció hazai rendszerének szereplői között említeni kell még a Megyei Fejlesztési és Képzési Bizottságok (MFKB-k) ez irányú működéséről. A 2012-től megyei (korábban regionális) szintű fejlesztési és képzési bizottságok (MFKB) pedig többek között közreműködnek a pályaaorientációs és a pályakövetési feladatok megvalósításában is. Egyik fontos feladatként pedig javaslatot tesznek az adott megyében a szakiskolai tanulmányi ösztöndíjról szóló kormányrendeletben meghatározott ösztöndíjra jogosító szakképesítésre (hiány-szakképesítés).

Látható, hogy a pályaaorientáció hazai rendszere sokszereplős, amely egy sokszínű aktivitást eredményez, mégsem lehetünk elégedettek a pályaaorientációs munka hatékonyságával. A pályaválasztást támogató különböző szolgáltatások ugyanis nem alkotnak egy rendszert, még mindig jellemzően kampányszerűen valósulnak meg és nem biztosított ezek elérhetősége sem minden érintett számára.¹²⁹

A kutatás

A kutatás célja, hogy empirikus vizsgálat segítségével felmérje a Dél-Dunántúli régió munkaerőpiacán lévő, és rövid időn belül belépő, leendő munkavállalók értékstruktúráját. Ezáltal kialakítva és vizsgálhatóvá téve értékprofiljukat, amely lehetőséget biztosít az általam megfogalmazott hipotézisek megvizsgálására, illetve javaslatok tételére a kínálati oldalon meglévő ösztönző rendszerek fejlesztésének, újragondolásának céljából.

A célcsoportot azért a már munkaerőpiacon és a jövőben munkaerőpiacra lépő személyek tették ki, mert a témában jártas kutatók felhívták a figyelmet e problémakör vizsgálatának fontosságára. A jövőben munkaerőpiacra

¹²⁹ Uo.

lépő, későbbi generációk elvárásai, preferenciaszintjük jelentősen eltér a már munkaerő-piacon lévő egyénektől, generációkétól.¹³⁰

Kutatási módszer a kérdőív, amely online és papír alapon is elérhető volt (1. számú melléklet). A papír alapú kérdőívvel pályaelemzési eseményeken vettem részt, ahol a kitöltés után személyes beszélgetést is folytattam a kitöltőkkel. Az adatfelvétel három hónapon keresztül zajlott (2018. január-február-március) hógolyó módszert alkalmazva. Felépítését tekintve két részből állt, az első részben demográfiai alapadatokra irányuló kérdések voltak, míg a második felében a Super-féle munkaérték kérdőívet kellett kitölteniük a célcsoport tagjainak.

Donald E. Super fejlődés-lélektani kutató, akinek pályafejlődés elmélete együtt kezeli a fejlődés-lélektani, a szakmai bevalás és a szakmai tevékenység folyamatát. A munkához kapcsolódó értékkörök elemzésével lehetőség nyílt a konkrét és mérhető értékrendek vizsgálatára. Ez az értékválasztásos módszer pszichológiai alapokon nyugszik, különválasztja a szociológiai, gazdasági és szociokulturális összefüggéseket, de ezen tényezők hatását jelentősnek értékeli, főleg a szociokulturális háttér befolyását. Munkaérték tesztjét 1962-ben közölte először, hazánkban 1980-as évektől alkalmazzák.¹³¹ Az 1968/69-ben kialakított változat (amelyet e kutatásban alkalmaztam) 45 tételt rendelt 15 értékkörhöz. A kitöltők feladata, hogy egy 1–5-ig terjedő skálán értékeljék a munkával kapcsolatos állításokat aszerint, hogy mennyire érzik fontosnak az illető az adott állítás tartalmát.

A Super-féle értékkörök tartalma a következő:¹³²

Szellemi ösztönzés: Olyan munkához kapcsolódik ez az értékkör, amely lehetővé teszi a független gondolkodást, és annak megismerését, hogy a dolgok hogyan és miként működnek.

Altruizmus: Abban a munkában jelenik meg, amelyben lehetővé válik mások boldogulásának előmozdítása. Az altruizmus felbecsüli a szociális kapcsolatokban megnyilvánuló értékeket és érdekeket.

¹³⁰ KISSNÉ 2010.

¹³¹ SZILÁGYI 2007.

¹³² Uo.

Az anyagi ellenszolgáltatás: Érték vagy cél, amely jól fizet és lehetőséget ad az egyén számára fontos dolgok, tárgyak birtoklására és megszerzésére. Ezt az értéktípust anyagi értéknek is szokták nevezni.

Változatosság: A munkatevékenységhez kapcsolódóan inkább az élvezetet, örömkeresést, mint a feladatorientációt tükrözi. Super szerint a különböző munkatevékenység típusai közötti differenciát nem lehet ítélni ennek az értékdimenzióknak a mentén. A változatosság relatív fontossága az egyén lelki alkatától, a szubkultúrától, és azoktól a körülményektől függ, amelyben él.

Függetlenség: Lehetővé teszi, hogy az egyén saját módszere szerint dolgozzék. Például olyan gyorsan vagy olyan lassan, ahogyan akar. Magában foglalja ez az érték az autonómiát, a saját magatartást, cselekvést és az aktivitás ellenőrzési fokát. Lényeges itt kiemelnünk, hogy a függetlenség mindig relatív, a társadalmi elvárás inkább az alacsonyabb pontérték felé tendál, a szubjektív élmény a magasabb pontértéket célozza meg.

Presztízs: Rangot jelent mások szemében, és tiszteletet ébreszt. A presztízs értékdimenzió inkább a mások általi tisztelet óhaját fejezi ki, mint a státus vagy a hatalom iránti vágyat. Ennek ellenére a presztízs nem választható el általában a státustól, gyakran a státus által meghatározott.

Eszztétikum: Lehetővé teszi szép dolgok, tárgyak elkészítését, s hozzásegít a világ szebbé tételéhez.

Társas kapcsolatok: A kedvelt munkatársakkal való kapcsolat megteremtését biztosítja. Super azt hozta fel, hogy az adminisztrátorok, alacsony szakmai szintű, foglalkozású személyek fontosabbnak tartják a társas kapcsolatokat, mint a felsőbb végzettségűek.

Fizikai környezet: A munkát végző számára fontos az a hely, helyzet, amiben a munkatevékenységet végzi, mert ez befolyásolja a közérzetét.

Az önérvényesítés: Super szerint az életmódra vonatkozik ez az érték. Olyan típusú munkával kapcsolatos, amely lehetővé teszi, hogy az egyén elképzelése szerint válasszon életformát, életmódot. Super megjegyzi, hogy az önérvényesítés sokkal inkább adódik a pályaszeretetből, mint az érdeklődések és a képességek speciális típusaiból, tehát egyfajta érettség, szakmai vagy életkorbeli érettség szükséges az önérvényesítés értékének felismeréséhez.

Felügyeleti viszonyok, hierarchia: Az igazságos ellenőrzés alatt elvégzendő munkához kapcsolódó értékdimenzió. Az emberek szeretik tudni, ho-

gyan és milyen alapon ítélik meg őket; a felügyeleti viszonyok a főnökkel való összeférhetőség fontosságát fejezik ki. Super adatai arra utalnak, hogy a csoportok nem figyelnek fel különösebben erre az értékre.

A munkával kapcsolatos biztonság: Olyan munkát tartunk fontosnak, amelynek a révén mindig biztosított a megélhetésünk. Kevésbé fontos, amit csinálunk, fontosabb, hogy nem fenyeget a munkahely elvesztésének lehetősége.

A munkateljesítmény: A teljesítés érzését hozza a munkavégzésben. A teljesítmény megmutatkozik a feladatra orientáltságban és a látható, kézzelfogható eredményeket hozó munka preferálásában. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Super szerint ez az érték nem vonatkozik a magas fokú aktivitásra, tehát a munkában való magas fokú részvételre.

Kreativitás: Lehetőséget nyújt új dolgok bevezetésére, új termékek megtervezésére vagy új elméletek kidolgozására. Super megjegyzi, hogy a kreativitás, mint érték művészi és tudományos érdeklődéssel is összekapcsolható.

Irányítás (vezetés): Lehetővé teszi a mások által végzett vagy végzendő munka megtervezését, megteremtését, megszervezését. Vezetési igények jellemzik az ebben a kategóriában magas értékeket adókat.

A Super-féle munkaérték meghatározások ismeretében az alábbi hipotéziseket vizsgáltam a kutatás során:

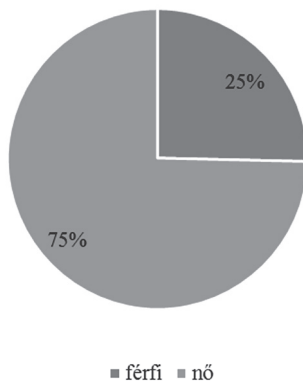
- I. Feltételezésem szerint a vizsgált célcsoport által két legfontosabbnak – legmagasabb pontérték- vélt értékek az anyagiak és az önérvényesítés.
- II. Feltételezésem szerint kimutatható különbség van a női és a férfi kitöltők értékrendszere között, ami az első három legfontosabbnak - legmagasabb pontérték - ítélt értékben megjelenik. Továbbá feltételezem, hogy a női kitöltők mérhetően magasabbra értékelik a munkával kapcsolatos biztonságot és az altruizmust a férfiakkal szemben.
- III. Feltételezésem szerint kimutatható különbség van a már dolgozó és a még tanuló státuszú kitöltők között, ami az első három legfontosabbnak – legmagasabb pontérték – ítélt értékben megjelenik.
- IV. Feltételezésem szerint az anya iskolai végzettsége befolyásolja a kitöltők értékítéletét. Kimutatható a különbség azok körében, akiknek

- anyja érettségivel vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, és azok körében, akiknek anyja nem rendelkezik érettségivel.
- V. Feltételezésem szerint az apa végzettsége befolyásolja a kitöltők értékítéletét. Kimutatható különbség lesz azok körében, akiknek apja érettségivel vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, és azok körében, akiknek apja nem rendelkezik érettségivel.
- VI. Feltételezésem szerint kimutatható különbség van a különböző generációk preferenciarendszere között, ami az első három legfontosabbnak – legmagasabb pontérték – ítélt értékben megjelenik.

A kutatás eredményei

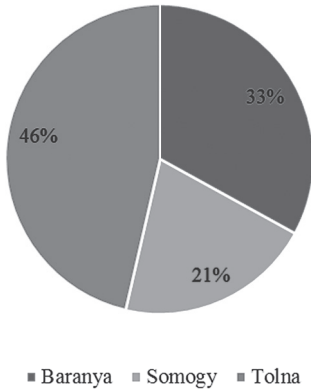
Az eredmények bemutatásához használt táblázatok és Sugár diagramok az átláthatóság és a megértés könnyítését szolgálják. A táblázatok jól prezentálják a rangsorokat, a diagramok pedig jól mutatják a preferenciarendszereket és az értékek egymáshoz való viszonyát.

A kérdőívet összesen 209 fő töltötte ki a három hónap alatt. Megoszlásukat a következő ábrák mutatják be. A kitöltők nemek szerinti aránya a következő, 53 férfi (25%) és 156 nő (75%) töltötte ki a kérdőívet, ami a nők felülreprezentáltságát mutatja (1. számú ábra). Ez alapján a nemek szerinti megoszlás nem tekinthető reprezentatívnak, ugyanis a dél-dunántúli régióban a 2017-es adatok szerint, a nemek aránya közel 50 százalékos (52% nő, 48% férfi).¹³³ Az alacsony elemszám és a kitöltők nemek szerinti arányát tekintve a további eredmények csak erre kutatási mintára érvényesek, nem tekinthetők reprezentatívnak.

1. ábra: A nemek aránya

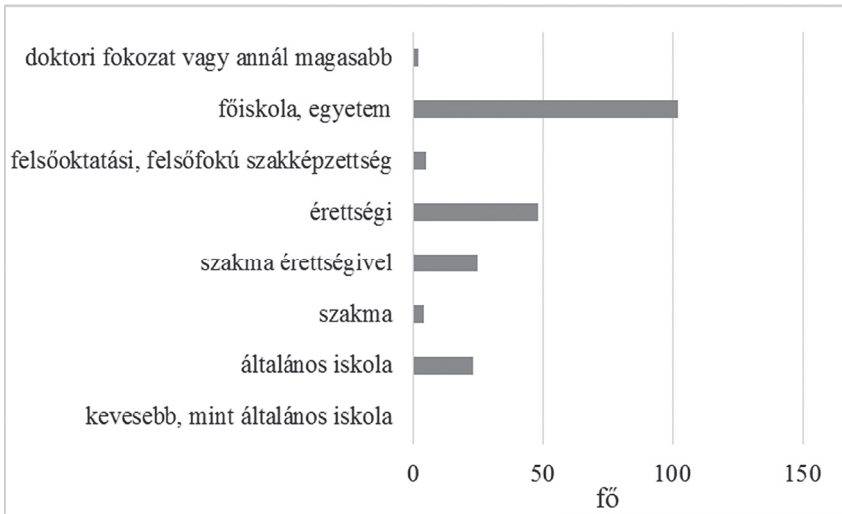
¹³³ KSH 2018b.

2. ábra: Lakóhely szerinti arány

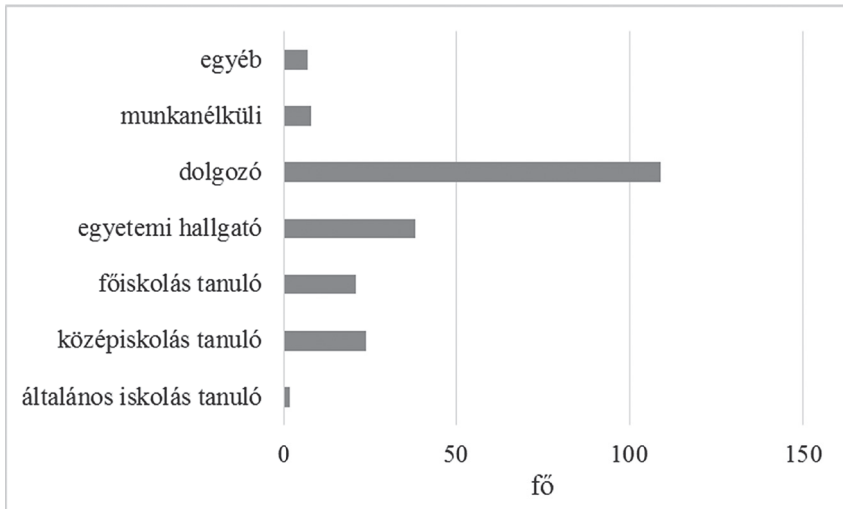
Lakóhely szerinti megoszlást tekintve a 209 fő a Dél-Dunántúli régió lakosa, ezen belül 69 fő (33%) Baranya, 43 fő (21%) Somogy és 97 fő (46%) Tolna megyei lakos (2. számú ábra).

A válaszadók közül 23 fő (11%) általános iskolai, 4 fő (2%) szakmai, 25 fő (12%) szakmával és érettségivel, 48 fő (23%) érettségi, 5 fő (2%) felsőoktatási, felsőfokú szakképzettség, 102 fő (49%) főiskola, egyetem és 2 fő (1%) doktori fokozat vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezik (3. számú ábra).

3. ábra: Legmagasabb iskolai végzettség szerinti arány

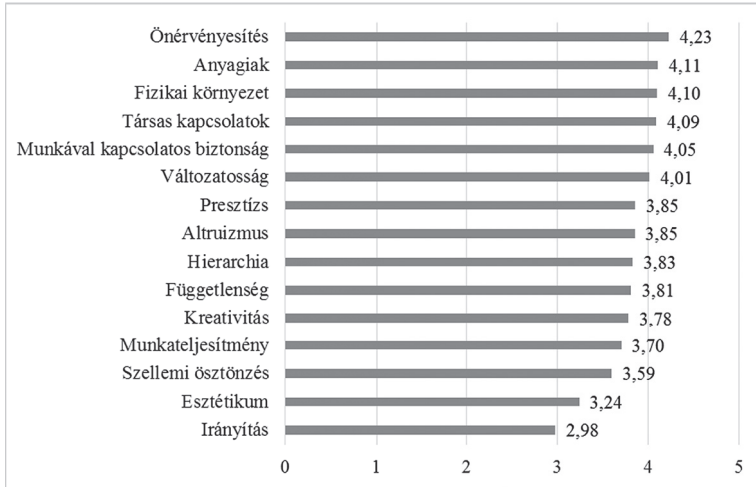
Jelenlegi státuszukat tekintve 2 fő (1%) általános iskolás tanuló, 24 fő (12%) középiskolás tanuló, 21 fő (10%) főiskolás tanuló, 38 fő (18%) egyetemi hallgató, 109 fő (52%) dolgozó, 8 fő (4%) munkanélküli, 7 fő (3%) egyéb (4. ábra).

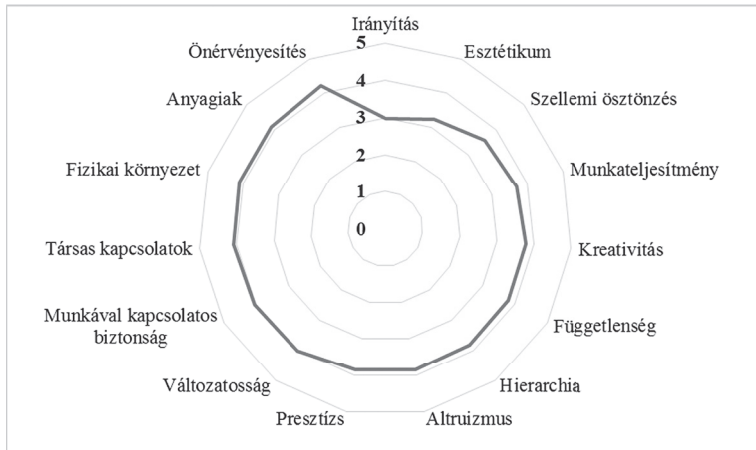
4. ábra: Jelenlegi státusz szerinti arány

A legmagasabb pontértéket kapó értékek az önérvényesítés (4,23), az anyagiak (4,11), a fizikai környezet (4,1) és a társas kapcsolatok (4,09) (5. ábra). Az általam vizsgált I. hipotézis, miszerint az anyagiak és az önérvényesítés lesz a legfontosabb a válaszadók számára beigazolódott, ugyanis a legmagasabb pontszámot az önérvényesítés (4,23) és az anyagiak (4,11) kapták. A második, harmadik és negyedik érték között nagyon minimális, mindössze egy századnyi a különbség. Az első hat érték 4,0 fölötti értékelést kapott, ami hangsúlyozza azon értékek fontosságát. Kiemelendő, hogy egyik érték sem érte el a 4,5-5 közötti tartományt, ami arra enged következtetni, hogy egyik értéket sem lehet kiemelni és mindenki számára egyöntetűen kiemelkedően fontosnak és alapvetésnek venni, hiszen az egyének különbözőek, más-más igényekkel rendelkeznek.

Az értékek terjedelme 1,25. A megoszlás mértéke és a legalacsonyabb értékponttal bíró irányítás (2,98) is arra enged következtetni, hogy mindegyik értéket elég fontosnak tartják a válaszadók (6. ábra).

5. ábra: Az összes válaszadó értéktétele ($N=209$)

6. ábra: Az összes válaszadó értéktétele ($N=209$)

„A férfiak és a nők társadalmi szerepe, a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárás, illetve az érintettek részéről megnyilvánuló igény a történelem során jelentős változáson ment keresztül”, amelyek mind befolyásoló hatással

voltak az egyének preferenciarendszerének kialakulására.¹³⁴ A várakozás ellenére (II. hipotézis) az első három helyezést vizsgálva nem mutatható ki lényegi különbség a férfi és a női válaszadók között az első és a harmadik helyezést illetően, ezek az értékek ugyanis megegyeznek (lásd dőlt jelölés) (1. számú táblázat). A második helyre sorolt értékek között figyelhető meg különbség, míg a férfiaknál az anyagiak, addig a nőknél a társas kapcsolatok kerültek ide, amelyek végső soron a konzervatívabb gondolkodásra és a hagyományos nemi szerepek követésére utalnak. A 2005-ben publikált TÁRKI kutatásban is hasonló eredmények olvashatóak, miszerint a vizsgált célcsoport esetében nem következett be markáns változás a nemi szerepek tradicionális felfogásában.¹³⁵

A legnagyobb pontérték közti különbség az esztétikumnál (0,67), az altruizmusnál (0,5), az irányításnál (0,39) és a változatosságnál (0,34) van. Öt érték (lásd dőlttel jelölt) ugyanazon a helyen helyezkedik el a két csoport értékrangsorában. A közöttük elhelyezkedő értékek között nem figyelhető meg három helyezésnél nagyobb eltérés, egy értéket kivéve, az altruizmust (nők 7. hely: 3,98; férfiak 12. hely: 3,48). A II. hipotézis második fele ezáltal igazolást nyert, mert kimutathatóan fontosabbnak ítélik (0,5) a nők az altruizmust és a munkával kapcsolatos biztonság is pontértékben számítva a nők számára fontosabb (nők: 4,12; férfiak: 3,86).

1. táblázat: A nemek szerinti értékítélet

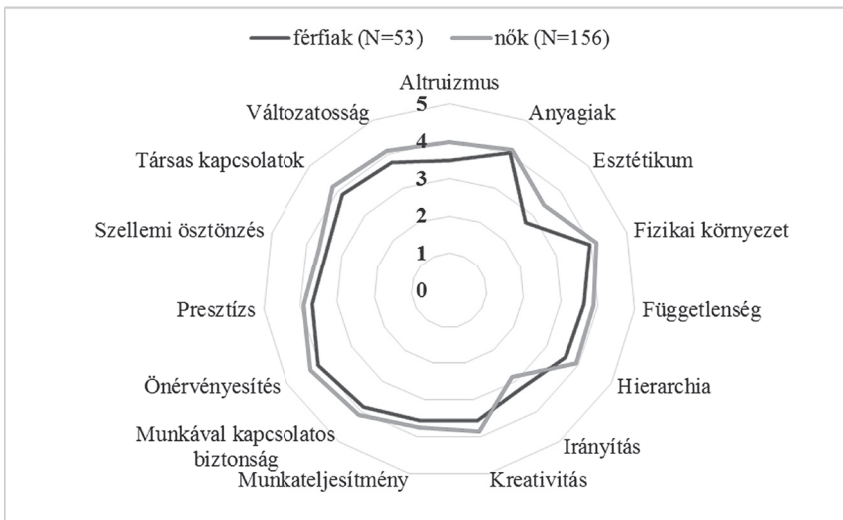
férfi (N=53)		sz.	nő (N=156)	
4,04	<i>Önérvényesítés</i>	1	<i>Önérvényesítés</i>	4,29
4,04	Anyagiak	2	Társas kapcsolatok	4,17
3,96	<i>Fizikai környezet</i>	3	<i>Fizikai környezet</i>	4,14
3,86	Munkával kapcsolatos biztonság	4	Anyagiak	4,13
3,85	Társas kapcsolatok	5	Munkával kapcsolatos biztonság	4,12
3,76	<i>Változatosság</i>	6	<i>Változatosság</i>	4,10
3,68	Presztízs	7	Altruizmus	3,98
3,63	Függetlenség	8	Presztízs	3,91

¹³⁴ NAGY-PONGRÁCZ-TÓTH 2005. 73.

¹³⁵ Uo. 77-79.

férfi (N=53)		sz.	nő (N=156)	
3,60	Hierarchia	9	Hierarchia	3,91
3,57	Kreativitás	10	Függetlenség	3,87
3,56	Munkateljesítmény	11	Kreativitás	3,86
3,48	Altruizmus	12	Munkateljesítmény	3,75
3,43	Szellemi ösztönzés	13	Szellemi ösztönzés	3,65
3,27	Irányítás	14	Esztétikum	3,41
2,74	Esztétikum	15	Irányítás	2,88

Összességében a női válaszadók kimutathatóan (legalább 0,15 tizeddel) magasabbra ítélték az egyes értékek fontosságát (több pontot adtak), a legmagasabb érték 4,29 és a legalacsonyabb 2,88 (7. számú ábra). A férfiaknál ez az arány 4,04 és 2,74 között van. Egy értéket kivéve, ugyanis a női válaszadók csak az irányítást ítélték kevésbé fontosnak a férfiak értékpontjaihoz viszonyítva (nők: 2,88; férfiak: 3,27). A férfiak és a nők értékítélete között pozitív lineáris összefüggés mutatható ki, melynek mértéke 0,792. A minta terjedelmét tekintve nincs lényegi eltérés, a megoszlás szinte megegyezik (<0,15) a vizsgált csoportoknál (nők: 1,41; férfiak: 1,3).

7. ábra: A nemek szerinti értékítélet (N=209)

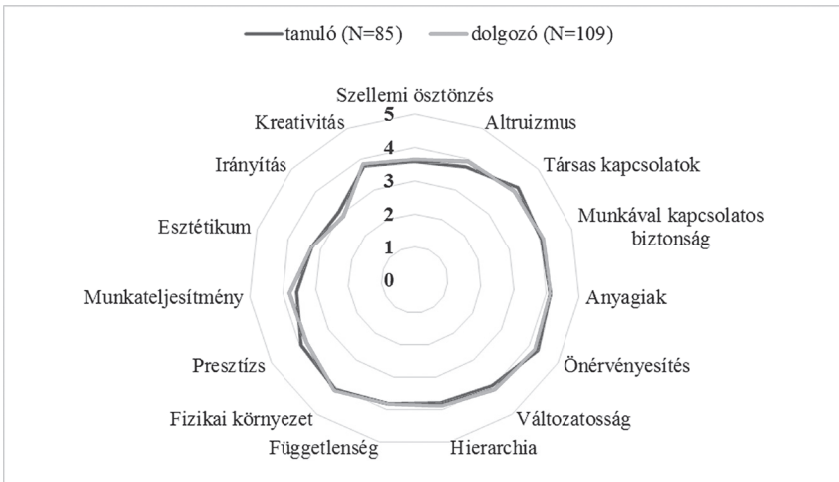
A jelenlegi státuszt vizsgálva a tanuló és a dolgozó kitöltők között eltérés látható (2. táblázat). Az első helyen mindkét csoportnál az önérvényesítés szerepel (tanulók: 4,29; dolgozók 4,20). Jelenkor egyik markánsan megjelenő munkaerő-piaci jelensége az önérvényesítő, asszertív viselkedés, ami a kiteljesedést, a munkából származó örömet és elégedettséget jelenti a személyeknek. Az emberek olyan munkát szeretnének végezni, amit szívesen csinálnak, örömük származik belőle, biztosítja a szükségleteit és igényeit, továbbá életmódjukhoz és életstílusukhoz a legjobban illeszkedik. A második és a harmadik hely között már eltérés tapasztalható. A tanulók második helyre a társas kapcsolatokat (4,19), harmadik helyre pedig az anyagiakat (4,11) tették. A dolgozók második helyre az anyagiakat (4,13) és harmadik helyre a fizikai környezetet (4,11) tették. A státuszból adódó eltérő élethelyzetek, felelősségi körök és fontossági sorrendek olvashatók ki az eredményekből. Helyezéseket tekintve a legnagyobb eltérés a presztízsnél (tanulók: 7.; dolgozók: 12.), a társas kapcsolatoknál (tanulók: 2.; dolgozók: 6.) és az altruizmusnál (tanulók: 11.; dolgozók: 7.) figyelhető meg. Ezek magyarázata, hogy a dolgozókat már kevésbé jellemzi a bizonyítási hozzáállás („majd én megmutatom”), ami egyfajta presztízskérdés a fiatalok körében. A dolgozók életében meghatározóbb lesz a munkahely, a család és a szűk baráti kör szerepe, kevésbé vágnak új, ismeretlen helyzetre. Tapasztalataik is zártabbá tehetik őket. Emellett életkorukból és tapasztalataikból adóan nagyobb figyelmet kap életükben a másokon való segítség, az empatikusság. Tovább vizsgálva az értékkrangsort látható, hogy öt érték helyezkedik el ugyanazon a helyen (lásd dőlt jelölés).

2. táblázat: A státusz szerinti értékítélet

tanuló (középiskola, főiskola, egyetem) (N=85)		sz.	dolgozó (N=109)	
4,29	<i>Önérvényesítés</i>	1	<i>Önérvényesítés</i>	4,20
4,19	Társas kapcsolatok	2	Anyagiak	4,13
4,11	Anyagiak	3	Fizikai környezet	4,11
4,09	Fizikai környezet	4	Változatosság	4,08
4,02	<i>Munkával kapcsolatos biztonság</i>	5	<i>Munkával kapcsolatos biztonság</i>	4,08
3,95	Változatosság	6	Társas kapcsolatok	4,03

tanuló (középiskola, főiskola, egyetem) (N=85)		sz.	dolgozó (N=109)	
3,95	Presztíz	7	Altruizmus	3,92
3,82	Függetlenség	8	Hierarchia	3,89
3,78	Hierarchia	9	Kreativitás	3,83
3,77	Kreativitás	10	Függetlenség	3,82
3,76	Altruizmus	11	Munkateljesítmény	3,80
3,59	Munkateljesítmény	12	Presztíz	3,77
3,58	Szellemi ösztönzés	13	Szellemi ösztönzés	3,64
3,27	Esztétikum	14	Esztétikum	3,24
3,09	Irányítás	15	Irányítás	2,89

A legnagyobb pontértéki különbség a munkateljesítménynél (0,22), az irányításnál (0,20) és az altruizmusnál (0,17) van (8. számú ábra). A vizsgált csoportoknál a megoszlás mértéke alacsony ($<0,15$), míg a tanulóknál 1,2 addig a dolgozóknál 1,31. A két csoport értékítélete között pozitív lineáris összefüggés mutatható ki, melynek mértéke 0,94.

8. ábra: A státusz szerinti értékítélet (N=209)

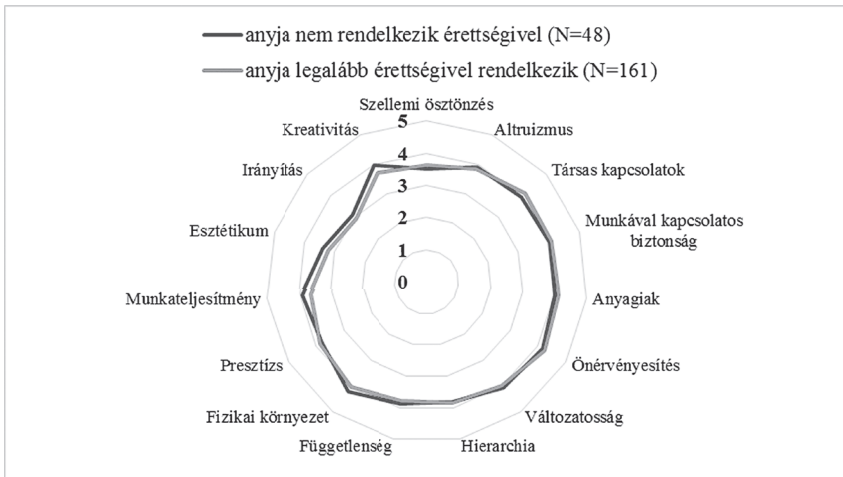
Arra vonatkozóan, hogy a válaszadók szüleinek végzettsége mennyire befolyásolja az értékítéletet a következő sorok és ábrák adnak választ. A vá-

laszadók anyjának végzettsége befolyásolja az értékrangsor a kapott eredmények alapján (3. számú táblázat). Az első három legtöbb pontértéket kapó érték szerint különbség van azon válaszadók között, akiknek anyja nem rendelkezik érettséggel (1. fizikai környezet, 2. önérvényesítés, 3. változatosság), és akiknek anyja legalább érettséggel rendelkezik (1. önérvényesítés, 2. anyagiak, 3. társas kapcsolatok). A vizsgált adattáblák közül ezen jelenik meg egyedül az első három hely között a változatosság, a többi táblánál a rangsor középső területére esett. Az érettséggel nem rendelkező anyák gyakrabban váltanak munkahelyet, és gyakorta végeznek fizikai és/vagy kevés szellemi munkát igénylő feladatokat (például gyártósori munkás), aminek következménye, hogy gyermekeik számára kiemelten fontossá válik, beépül a változatosság iránti igény. Az értékrangsor tekintve négy érték helyezkedik el ugyanazon a helyen (lásd dőlt jelölés).

3. táblázat: Anyja végzettsége szerinti értékítélet

anya nem rendelkezik érettséggel (N=48)		sz.	anya legalább érettséggel rendelkezik (N=161)	
4,22	Fizikai környezet	1	Önérvényesítés	4,24
4,17	Önérvényesítés	2	Anyagiak	4,13
4,08	Változatosság	3	Társas kapcsolatok	4,13
4,01	Anyagiak	4	Munkával kapcsolatos biztonság	4,07
4,01	Munkával kapcsolatos biztonság	5	Fizikai környezet	4,06
3,97	Kreativitás	6	Változatosság	4,00
3,95	Társas kapcsolatok	7	Presztízs	3,87
3,91	Munkateljesítmény	8	Altruizmus	3,84
3,90	Altruizmus	9	Hierarchia	3,84
3,88	Függetlenség	10	Függetlenség	3,78
3,81	Hierarchia	11	Kreativitás	3,73
3,81	Presztízs	12	Munkateljesítmény	3,64
3,51	Szellemi ösztönzés	13	Szellemi ösztönzés	3,62
3,38	Esztétikum	14	Esztétikum	3,20
3,10	Irányítás	15	Irányítás	2,94

A legnagyobb különbség a vizsgált értékek között a munkateljesítmény-nél (0,27), a kreativitásnál (0,25), az esztétikumnál (0,18) és a társas kapcsolatoknál (0,18) figyelhető meg (9. ábra). A legalább érettséggel rendelkező anyák gyermekei jelentősen differenciáltabb értékítélettel rendelkeznek (szóródás: 2,94), az érettséggel nem rendelkező anyák gyermekeihez képest (szóródás: 1,12). Ez több mint kétszeres különbség. A válaszadók anyjának végzettségét vizsgálva 0,92 a korreláció mértéke.

9. ábra: Anyja végzettsége szerinti értékítélet (N=209)

Arra vonatkozóan, hogy az apa végzettsége befolyásolja-e az értékítéletet, a következő sorok és ábrák adnak választ. Az első három értéket vizsgálva látható, hogy a harmadik helyre mindkét vizsgált csoportnál az anyagiak kerültek (lásd dőlt jelölés), míg az első két helyen eltérés tapasztalható (4. számú táblázat). Azok, akiknek apja nem rendelkezik érettséggel a fizikai környezetet (4,08) és az önérvényesítést (4,06), míg azok, akiknek apja legalább érettséggel rendelkezik az önérvényesítést (4,32) és a társas kapcsolatokat (4,17) rangsorolta az első és a második helyre. A pontértékből látható, hogy jóval magasabb (0,24) értéket kapott az első helyezés azoknál, akiknek apja legalább érettséggel rendelkezik. Hét érték helyezkedik el ugyanazon a helyen az érték rangsort tekintve (lásd dőlt jelölés), ez az összes tábla közül a legmagasabb egyezési arány.

4. táblázat: *Apja végzettsége szerinti értékítélet*

apja nem rendelkezik érettségivel (N=75)		sz.	apja legalább érettségivel rendelkezik (N=134)	
4,08	Fizikai környezet	1	Önérvényesítés	4,32
4,06	Önérvényesítés	2	Társas kapcsolatok	4,17
4,05	<i>Anyagiak</i>	3	<i>Anyagiak</i>	4,14
3,99	Munkával kapcsolatos biztonság	4	Fizikai környezet	4,10
3,94	Társas kapcsolatok	5	Munkával kapcsolatos biztonság	4,09
3,89	<i>Változatosság</i>	6	<i>Változatosság</i>	4,08
3,81	Hierarchia	7	Altruizmus	3,92
3,80	<i>Presztízs</i>	8	<i>Presztízs</i>	3,88
3,78	Kreativitás	9	Hierarchia	3,84
3,77	<i>Függetlenség</i>	10	<i>Függetlenség</i>	3,83
3,76	Munkateljesítmény	11	Kreativitás	3,78
3,73	Altruizmus	12	Munkateljesítmény	3,67
3,51	<i>Szellemi ösztönzés</i>	13	<i>Szellemi ösztönzés</i>	3,64
3,27	<i>Eszztétikum</i>	14	<i>Eszztétikum</i>	3,22
3,01	<i>Irányítás</i>	15	<i>Irányítás</i>	2,96

Három értéknél figyelhető meg nagyobb mértékű pontértéki különbség (10. számú ábra). Az önérvényesítés (0,27), a társas kapcsolatok (0,24), a változatosság (0,19) és az altruizmus (0,18) pontértékét tekintve jelentős mértékben ($>0,15$) fontosabbnak ítélték azok a válaszadók, akiknek apja legalább érettségivel rendelkezik. A szóródás mértéke azon válaszadóknál, akiknek apja nem rendelkezik érettségivel 1,07, míg azon válaszadóknál, akiknek apja legalább érettségivel rendelkezik 1,37. Ezt összehasonlítva az anyák eredményével, jelentős különbség látható. Az apák végzettsége kevésbé befolyásoló hatású az anyákéhoz képest. Ettől függetlenül kijelenthető, hogy a legalább érettségivel rendelkező apák gyermekei differenciáltabban ítélik meg az értékeket ugyanis a legmagasabb pontérték 4,32 és a legalacsonyabb 2,96, míg az érettségivel nem rendelkező apák gyermekei 4,08 és 3,01 közötti érték van, továbbá a szóródás mértéke is jelentősen magasabb ($>0,15$). Az apa végzettségét tekintve a korreláció mértéke 0,97.

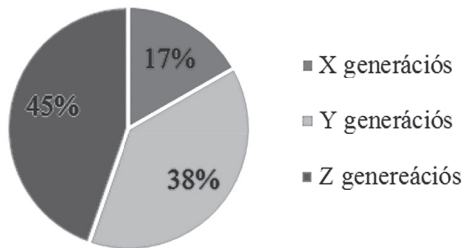
10. ábra: Apja végzettsége szerinti értékítélet (N=209)

Napjaink egyik gyakorta kutatott témája a generációs különbségek. A generációk meghatározásáról több elmélet született. A vizsgált korcsoportokat tekintve X generáció alatt az 1965-1979 között születetteket, Y generáció alatt 1980-1994 között születetteket és Z generáció alatt az 1995-2009 között születetteket értem.¹³⁶

Az általam vizsgált személyek korosztály szerinti megoszlása nem egységes (11. számú ábra). A kitöltők aránya a következő, 33 fő X generációs, 76 fő Y generációs és 88 fő Z generációs. Az X generációs kitöltők alacsonyabb száma miatt, a kapott eredményeket ezen információ tudatában elemeztem és értelmeztem.

A rangsor első három helyén nincs olyan érték, amely mind a három vizsgált korcsoportnál megjelenne (5. táblázat). Az Y és Z generációnál azonban megjelenik az első három értéknél az önérvényesítés és a fizikai környezet is, bár nem ugyanazon a helyen. Míg a Z generációnak az online felületek, közösségek a társas kapcsolatok fontosságát jelentik, addig az Y generációnál az anyagiak jelennek meg, mint legfontosabb érték, ez életkorukból, élethely-

¹³⁶ KISSNÉ 2014.

11. ábra: Generációs megoszlás (N=209)

zetükből adódik. Az X generáció legfontosabb értéke az altruizmus, ami az adott korosztály élethelyzetére is utal, hiszen ebben a korban a szülők, gyermekek támogatása kiemelten fontos az egyének életében, mindennapjaiban. Emellett itt látható legjobban, hogy az ő korosztályukban az önérvényesítés már jóval kevésbé játszik szerepet (5. hely) a többi csoporthoz képest.

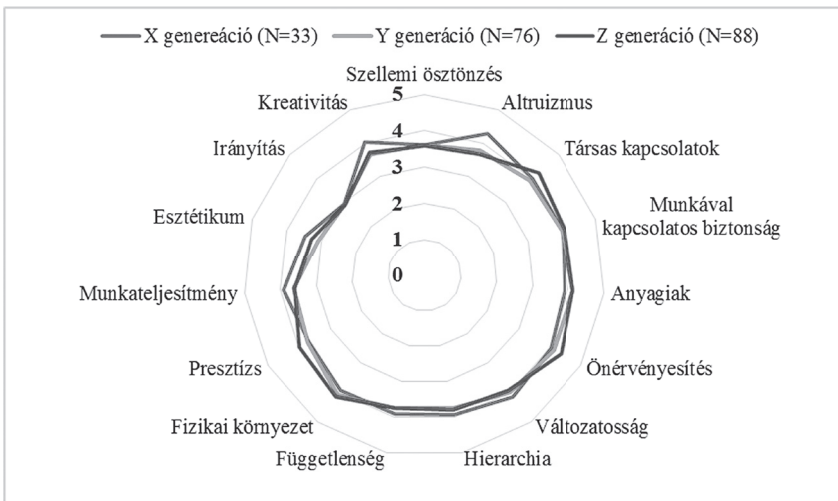
A három utolsó helyre került érték (szellemi ösztönzés, esztétikum, irányítás) mindhárom generációnál megegyezik. Ez utalhat egyfajta XXI. századi értékviszágra is. A vizsgált korcsoportoknál a megoszlás mértéke kisebb mértékben eltérő, ugyanis az X generáció esetében 1,31, az Y generáció esetében 1,19 és a Z generáció esetében 1,44. Látható, hogy a legnagyobb megoszlás a vizsgált csoportok közül a Z generációra jellemző.

5. táblázat: A generációk értékítélete

X generáció (N=33)		Y generáció (N=76)		Z generáció (N=88)	
1	Altruizmus (4,29)	1	Anyagiak (4,14)	1	Önérvényesítés (4,38)
2	Változatosság (4,15)	1	Önérvényesítés (4,14)	2	Társas kapcsolatok (4,25)
3	Kreativitás (4,03)	3	Fizikai környezet (4,08)	3	Fizikai környezet (4,16)
4	Munkával kapcsolatos biztonság (4,02)	4	Változatosság (4,01)	4	Anyagiak (4,14)
5	Önérvényesítés (4,02)	5	Munkával kapcsolatos biztonság (4,00)	5	Munkával kapcsolatos biztonság (4,07)
6	Társas kapcsolatok (4,01)	6	Társas kapcsolatok (3,91)	6	Presztízs (3,99)

X generáció (N=33)		Y generáció (N=76)		Z generáció (N=88)	
7	Hierarchia (3,95)	7	Altruizmus (3,79)	7	Változatosság (3,93)
8	Fizikai környezet (3,94)	8	Függetlenség (3,77)	8	Hierarchia (3,81)
9	Függetlenség (3,92)	9	Hierarchia (3,75)	9	Függetlenség (3,77)
10	Munkateljesítmény (3,91)	10	Presztízsz (3,73)	10	Kreativitás (3,72)
11	Anyagiak (3,90)	11	Kreativitás (3,67)	11	Altruizmus (3,67)
12	Presztízsz (3,70)	12	Munkateljesítmény (3,64)	12	Munkateljesítmény (3,61)
13	Szellemi ösztönzés (3,60)	13	Szellemi ösztönzés (3,62)	13	Szellemi ösztönzés (3,58)
14	Esztétikum (3,46)	14	Esztétikum (3,09)	14	Esztétikum (3,27)
15	Irányítás (2,98)	15	Irányítás (2,95)	15	Irányítás (2,94)

Az X generációs kitöltők értékei három helyen (altruizmus 4,29; munkateljesítmény 3,91; kreativitás 4,03) kimagaslóan eltér a másik két csoporttól (12. ábra). A vizsgált Y generáció értékítélete középtájékon helyeződik el a másik két generációhoz viszonyítva. Nincs kimagasló különbség esetükben. Az általam vizsgált legfiatalabb generáció kimagasló értékei a társas kapcsolatoknál (4,25), az önérvényesítésnél (4,38) és a presztízsznél (3,99) térnek el, mindhárom esetben fontosabbnak ítélték őket, mint a másik két vizsgált generáció.

12. ábra: A generációk értékítélete

Három értéknél (szellemi ösztönzés, munkával kapcsolatos biztonság, irányítás) mindhárom korosztály szinte megegyező pontértéket (különbség mértéke $>0,05$) adott.

Saját fejlesztésű pályorientációs eszköz

A kutatás lefolytatását követően számos új tapasztalattal lettem gazdagabb és újabb kérdések és ötletek merültek felt bennem. Ahhoz, hogy hiteles és naprakész információkat tudjunk eljuttatni és figyelmet tudjunk fordítani az értékrendszerükre a pályaválasztással kapcsolatban a kijelölt célcsoportokhoz meg kell találni azt a csatornát, platformot, amelynek segítségével könnyebben kapcsolatba tudunk lépni velük. Ezek főként pályorientációs rendezvények, nyílt napok, szakkollégiumi napok.

Korábbi tapasztalataim és személyes élményeim után arra a következtésre jutottam, hogy a fiatalok interaktív foglalkozásokon szívesebben vesznek részt. Többségük azonban a kiállítós rendezvényeken nézelődik, csak elsétál a standok mellett, keveset kérdez, érdeklődik. Inkább csak akkor próbál kapcsolatot létesíteni, ha valaki odamegy hozzá vagy komoly elképzelési, célzott kérdései vannak. Felvetődik a kérdés, hogy milyen tájékoztatást kapnak ezek a diákok, mennyi hiteles információval rendelkeznek a megfelelő és sikeres döntéshez. Az Euroguidance által készített „Az Én utam” Pályorientációs társasjáték¹³⁷ kipróbálása után, és az eddigi tapasztalatoknak köszönhetően felmerült bennem, hogy készíthetnék egy olyan társasjátékot, amely segít a fiataloknak információhoz jutni, megkönnyíteni egy beszélgetés elindítását. Interaktív, részben játékos formában, informális tanulás útján olyan ismereteket továbbadni számukra, amely a pályorientáció sikeréhez és a megfelelő döntés meghozásához nyújt segítséget.

Az ötlet támogatásra talált és csoporttársammal Pálmai Mirandellával megalkottunk egy életút társasjátékot, amely a *Hogyan tovább?* címet viseli. Mirandella a diszkrimináció témáját és problematikáját vizsgálva kapcsolódott be a játék megalkotásba, én pedig a pályaválasztást tekintettem további

.....
¹³⁷ EPALE 2019.

fókuszna. A követezőkben a saját kutatási területemet helyezve a közép-pontba mutatom be a játékot.

A játék ismertetése

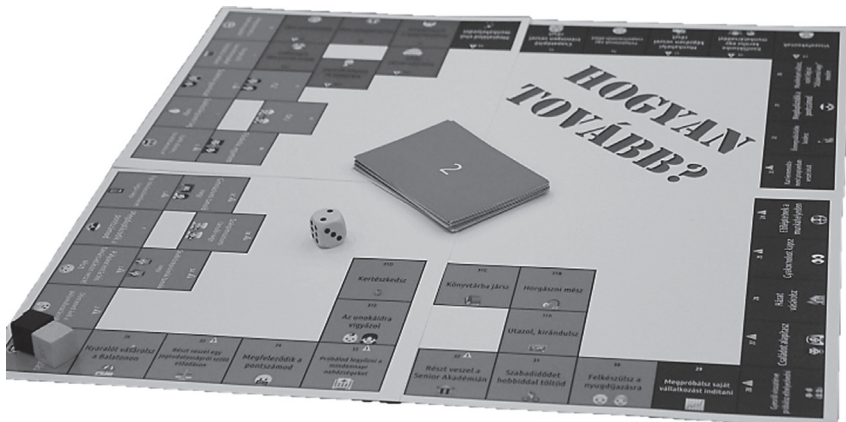
A *Hogyan tovább?* társasjáték egy olyan életpályát felölelő játék, amely végigkíséri egy fiktív életút során az egyes életszakaszokban megjelenő döntési helyzeteket. Megvizsgálja, mely tényezők befolyásolják a fiatalokat a továbbtanulás során, mennyire vannak tisztában pályaaorientációs fogalmakkal, milyen döntési mechanizmusokat követnek. Emellett nem utolsó szempontként a korcsoporton belüli kooperációt és a konszenzusteremtést szeretnénk előmozdítani és erősíteni a fiatalok között. A játékot 15-99 éves korig ajánljuk.

Az eredeti társasjátékból a mezők életkori szakaszolását és a kérdéskártyák ötletét tartottuk meg. A tábla az életpálya négy markánsan megjelenő alkotórészét tartalmazza, mégpedig:

- a Tanulást és pályaválasztást, amelyet a piros mezők,
- az Álláskeresést, amelyet a türkiz,
- a Munka világát, amelyet a lila,
- a Nyugdíjat, amelyet a kék mezők jelölnek.

A játékhoz szükséges legalább két játékos és egy játékmester. Ideális esetben két csapat játssza négy-négy fővel. Minden csapat az „Általános iskolás vagy” mezőn kezdi a játékot és dob a kockával. A csapatok ennek megfelelően lépnek előre. A mezőkhöz tartozó kártyákon az adott élethelyzethez kapcsolódó feladatot kell megoldaniuk. A feladatokra adott válaszokat a válasznilyvántó lapon vezeti a csapat által választott írnök. Minden egyes jól megoldott feladatért pont jár, amelyet a játék végén vezetnek át a válasznilyvántó lapra. Ne befolyásolhassa a pontszám a játékosok döntéseit. Hátha ismételtlen ugyanarra a mezőre kerülnek, vagy a másik csapat a későbbiekben lép rá. A helyes megoldásokat és a pontszámokat a Játékmester kisokos tartalmazza. Részpontszámok nem adhatók. A Játékmester további feladata az értékelőlap töltése és a játék a felügyelete. Előfordulnak olyan mezők, amelyek felezik vagy növelik a csapatok pontszámát, ezt az írnökök vezetik. Továbbá vannak visszaléptető mezők is.

A játék akkor ér véget, ha az egyik csapat eléri az utolsó, „Nyaralót vásárolsz a Balatonon” mezőt. A legvégén az a csapat győz, amelyik a legtöbb pontot gyűjtötte össze a játék során. A befejezés után a játékot megvitathatják a résztvevők a kulcsfontosságú döntésekre helyezve a hangsúlyt. A beszélgetés szólhat az életszakaszokról, az azokhoz kapcsolódó feladatokról, saját benyomásokról, tapasztalatokról a játékkal kapcsolatban.

Forrás: szerzői fotó

A játék megalkotása és felépítése

A Hogyan tovább? játék megalkotása 2017 októberében kezdődött. Először tisztázásra került a szerkezeti felépítése, amelyet tekintve négy részre osztható. A szakaszokon belül jellegzetes élethelyzeteket gyűjtöttünk össze, amelyeket mezők formájában jelenítettünk meg (pl.: Pályaorientációs tanácsadáson veszel részt, Szakközépiskolai tanuló vagy, Megszerzed a nyelvvizsgádat). A mezőkhöz elágazásokat rendeltünk, hogy döntés elé állítsa a játékosokat. Annak érdekében, hogy a fiatalok igényeire szabjuk a kinézetét színes mezők és a fiatalok által jól ismert Google emoji készletből használt jeleket alkalmaztunk. A színeknek jelentősége is van, elhatárolják az egyes időszakokat.

Ezután az élethelyzetekhez feladat,- és szituációs kártyák találtunk ki (pl.: Ki befolyásolta az iskolaválasztási döntésedet? Tudod-e, hogy jár-e va-

lamilyen előnnyel, ha hiányszakmát választasz? Mit jelent a duális képzés? Mi a szakgimnázium előnye és hátránya?), amelyek helyes megválaszolásáért pontot gyűjthetnek a csapatok, ezáltal megőrizve a társasjáték élményét. Az egyes feladatokhoz nehézségi fok alapján pontszámot rendeltünk. A nehézségi fok meghatározása szubjektív módon, saját megítélésünk és az általunk elfogadott értékek mentén történt. A kártyákon az általunk kutatott két területhez, a pályaválasztáshoz és diszkriminációhoz tartozó ismeretek és kérdések vannak.

Forrás: szerzői fotó

A következő körben megalkottunk egy *Útmutatót* (2. számú melléklet) és egy *Játékmester kisokost*, amely tartalmazza a mezőket, az ahhoz tartozó kártyákon szereplő feladatokat és a megoldáshoz szükséges lényegi információkat a pontszámmal együtt. A tapasztalatok eredményeként, hogy a kutatásainkhoz fel tudjuk használni a társast, megfigyelési értékelőlapot (*Játékmester kisokos és értékelő*) szerkesztettünk, amelyen a játékmesterek vezetni tudják a résztvevők viselkedését, reakcióit a játék során. Illetve a csapatoknak alkottunk egy *Válasznyilvánító lapot*, amelyen vezetniük kell a kérdésekre adott válaszaikat.

Tesztelése

A társasjáték a 2017. november 17-én tartott Társadalmi Befogadás Szakkollégium II. Jövő-Kép Workshopján került bemutatásra a nagyközönség számára. A meghívottak közül több korosztály is megjelent, középiskolások, egyetemi hallgatók, volt diákok és 50 felettiak. A résztvevőkből heterogén és homogén csoportokat alkottunk életkor és nem szerint, hogy különféle aspektusból vizsgálhassuk a csapatok gondolkodásmódját és a játékra adott reakciót. Közel 60 fő vett részt a foglalkozáson (3. számú melléklet). Ezt egy első, próba változatnak tekintjük, ugyanis azóta a játékon számos fejlesztést hajtottunk végre. Itt tapasztaltuk, hogy nem elegendő egy-egy mezőhöz kártyát rendelni, célszerűbb lenne bővíteni őket és minden mezőre helyezni egy feladatot vagy kérdést, továbbá hogy érdemes lenne a csapatoknak saját maguknak vezetni a válaszaikat. A játékidő és visszajelzések megleptek bennünket. A Hogyan tovább? társasjátékot mindegyik korosztály élvezettel játszotta, beleélve magát, teljes átszellemüléssel.

A társasjátékkal részt vettünk a Ciszterci Rendi Nagy Lajos Gimnázium Pályaorientációs workshopján, ahol a 11. osztályosok próbálhatták ki a játékot és informális taulás keretében új ismeretekre tehettek szert. Itt közel 30 fővel teszteltük a játékot. Kifejezetten pályaorientációs eszközként jelent meg, ahol nagy örömeinkre szolgált a diákok visszajelzése. Voltak olyan csapatok, akik a játék végén az összes mezőt átböngészték és az összes kártyát felolvasva, megbeszélve végignézték. Az esemény után a nyílt végű szituációs kártyákat lecseréltük egy és/vagy többválasztásos lehetőségekre, hogy mérhetőbbé tegyük a válaszokat.

Ezután több nyíltnapon is részt vettünk a Társadalmi Befogadás Szakkollégiumot képviselve. Pécsen és Szekszárdon közel 50 fő találkozhatott a játékkal és játszhatott egy rövidített változatot. Jelentős volt azoknak a száma, akiknek a játékkal sikerült felkeltenünk az érdeklődését a szakkollégium és a tudományos kutatási terület iránt.

2018. április 16-án a Társadalmi Befogadás Szakkollégium következő III. Jövő-Kép Workshopjára is elvittük a játékot. Ez alkalommal a Leőwey Klára Gimnázium diákjai és a PTE KPVK egyetemi hallgatói játszottak, körülbelül 40 fő. Itt találkoztunk először azzal, hogy a fiatalok taktikázva próbáltak vé-

gig haladni a játékon, annak érdekében, hogy a legtöbb pontot gyűjtsék össze és nyerjék meg a csapatok közötti versenyt. Ez előtt egyszer sem tapasztaltunk ilyen játékmorált.

Forrás: szerzői fotó

A társasjátékot több mint 180 emberrel ismertettük meg eddig nyílt napok, pályaválasztási rendezvények és szakkollégiumi workshopok keretében.

Visszajelzések és tervek

A visszajelzések egyöntetűen pozitívak. Izgalmasnak és jó ötletnek tartják a társasjáték alkalmazását a pályaaorientációs és egyéb iskolai rendezvényeken. Mindemellett a fiatalok szerint figyelemfelhívó jelleggel is bír, ami igazán öröm számunkra. Továbbá lehetőségünk nyílt a workshop alkalmával a különböző generációk közötti kooperációt és empátiát is elősegíteni. Az eredmények alapján folyamatosan frissítjük a játékot, a javaslatokat figyelembe véve próbáljuk minél szélesebb körben megismertetni és játszani.

Fontos, hogy különböző korcsoportú, iskolázottságú, tapasztalattal és tudással rendelkező személyek is találkozzanak vele, hogy hiteles információkhoz és visszajelzésekhez jussunk mi is.

Jelenleg egy Facebook-on zajló, a Társadalmi Befogadás Szakkollégium oldalán megtekinthető médiakutatás folyik a társasjáték segítségével. Tíz posztot, ebből egy kép megtekinthető a 4. számú mellékletként és egy videót készítettünk, amelyek bemutatják a játékot, hogy miért alkottuk meg, milyen szakaszokból áll és hol lehet kipróbálni. Célunk, hogy a közösségi médián keresztül is megismertessük a játékot és olyan személyekhez juttassuk el, akik eddig nem hallottak róla. Felkeltsük az érdeklődést iránta. A következő jelentősebb esemény decemberben a Társadalmi Befogadás Szakkollégium IV. Jövő-Kép Workshopja lesz, ahol ismét bemutatásra és kipróbálásra kerül a játék.

Összegzés

Az általam vizsgált feltételezések nagyrészt igazolódást nyertek és mérhető különbségek fogalmazódtak meg a vizsgált csoporton belül.

Az első hipotézis teljes mértékben igazolást nyert, hiszen a kitöltők számára a két legfontosabb érték az önérvényesítés és az anyagiak, ami tekinthető a 21. század egyfajta sajátosságának. A második feltételezés részben igazolást nyert, egyrészt az első három helyen elhelyezkedő érték között csak egy érték tért el a férfiak és a nők preferenciarendszerében. Azonban kimutatható különbség jelent meg az altruizmusnál és a munkával kapcsolatos biztonságnál, melyet mindkét esetben a nők jelentős mértékben fontosabbnak ítélték pontértéket tekintve.

A harmadik hipotézis, miszerint a tanulók és a dolgozók közötti preferenciarendszer eltérő és az első három értéket tekintve ez meg is mutatkozik, részben igazolódott ugyanis az első helyen megjelenő önérvényesítésen kívül a második és a harmadik helyen található értékek eltérőek. Az anyagi értékek jelennek még egységesen a tanulóknál a harmadik, a dolgozóknál pedig a második helyen. A negyedik feltételezésről elmondható, hogy igazolás nyert. Az anyák végzettsége jelentősen befolyásolja a kitöltők értékítéletét. Az első három helyet vizsgálva eltérés látható. Egy érték, az önérvényesítés szerepel mindkét csoportnál az első három hely valamelyikén. Kiemelt helyre került

a változatosság azok körében, akiknek anyja nem rendelkezik érettséggel. Ez az érték csak ennél a vizsgált csoportnál kapott kiemelt szerepet. Továbbá ennél a két csoportnál figyelhető meg a legtöbb és a pontértékben kimutatható legnagyobb különbség rangsorok között.

Az ötödik hipotézis elemzésénél szembetűnő, hogy az apa végzettsége kisebb mértékben befolyásolja az értékítéletet az anyával ellentétben. Több érték is azonos helyen szerepel és az eltérő helyen szereplő értéknél sem figyelhető meg jelentős különbség. Ezáltal ez a feltételezés nem igazolódott, hiszen jelentős mértékben nem befolyásolja az apa végzettsége a kitöltők értékítéletét. A hatodik feltételezés vizsgálatakor, a nem egyforma megoszlás ismeretében az alábbi következtetések vonhatók le. Jelentős eltérések láthatók a korcsoportok közötti preferenciarendszerekben. Az X generáció érték-rangsorának első három helyén található értéke nem egyezik meg a másik generáció értékítéletével. Kimagaslóan előtérbe kerül az altruizmus, a változatosság és a kreativitás fontossága. Míg az Y és a Z generációnál, mint a rangsorok többségénél is előtérbe került az önérvényesítés, az anyagiak, a fizikai környezet és a társas kapcsolatok. Az értékpontok vizsgálatakor megfigyelhető, hogy a Z generációs kitöltők jóval magasabbra teszik egy-egy érték fontosságát. Nagyobb elvárásokkal rendelkeznek.

A kutatás eredményei, és az ezek kapcsán megfogalmazott fejlesztési lehetőségek több irányban is hasznosíthatók. Elsődleges cél, hogy visszajelzést kapjunk a Dél-Dunántúli régió munkaerőpiacán jelen lévő munkavállalók értékrendjéről, mozgatórugóiról. Ennek megismerése alapot szolgáltat az egy-két éven belül munkaerőpiacra lépők preferenciarendszerének megismerése, vagyis előre jósolhatóvá válik a leendő munkaerő-kínálat összetétele. Ennek tudatában egyéb eszközöket lehet bevetni a munkaerő-piaci folyamatok befolyásolására, lásd vállalkozói aktivitás, felnőttképzés, munkaerő-piaci képzés stb.

A kutatás eredményei emellett, másodlagos célként jól hasznosíthatók a meglévő pályaorientációs rendszerek fejlesztésén. A tanácsadási rendszer vizsgálatakor fény derült arra, hogy bár sokszereplős rendszerről beszélünk, ezek nem kooperatívok és nem egymásra épülők. Hatékonyságukat tekintve sem lehetünk elégedettek, ugyanis gyakori a kampányszerű pályaorientációs tevékenység és információátadás. A kutatás felhívta a figyelmet arra, hogy az anyák végzettsége és szerepe milyen magas befolyásoló hatással van a gyer-

mekeik értékprofiljára. Ennek tudatosabb vizsgálata, hangsúlyozása és a fiatalok minél szélesebb körű önismerete megkönnyítheti a pályaválasztást és a döntéshozatalt. Végezetül a kutatás eredményként kapott információk az élettörténet és a jövőkép elemzésével jól ötvözhető, a kulcsképessegek és a foglalkozási követelmények összevetését követően az életpálya-terv kialakításában hatékonyan hasznosíthatók.

Megalkotásra került egy saját fejlesztésű társasjáték, a *Hogyan tovább?* amely innovatív és figyelemfelhívó. A célcsoport által elfogadottá és kedvelté vált. Több körben és helyszínen is tesztelésre került, ahol egyöntetűen pozitív visszajelzéseket kapott. A társasjáték elősegíti az informális tanulást és növeli az információátadás hatékonyságát. Megfelelő felkészültséggel és tudással egyénre szabott lehetőségeket és segítséget tudunk nyújtani a résztvevőknek. Mindemellert a diákokban sem alakul ki egyfajta kötelességérzés, minél előbb szabadulni akarás, hiszen nincs jó-vagy rossz megoldás a játék során. Mindenki egyénileg döntheti el, hogy milyen mértékben kapcsolódik be és vesz részt. Alkotótársammal bizakodva fejlesztjük tovább a játékot, annak érdekében, hogy minél szélesebb körben tudjunk segítséget nyújtani a fiataloknak és mindazoknak, akik igényt tartanak erre az eszközre és ennek lehetőségeire.¹³⁸

Rövidítések

BAKÓ – LAKATOS 2015	BAKÓ Tamás – LAKATOS Judit: A magyarországi munkaerőpiac 2014-ben. In: Fazekas Károly – Varga Júlia (szerk.): Munkaerő-piaci Tükör. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont – Közgazdaság-tudományi Intézet. Bp., 2015. 17–36.
BARNA 2017	BARNA Eszter: Munkaerő-megtartás a HR kulcskérdése. In: HR Portál, 2017. (https://www.hrportal.hu/hr/munkaeromegtartas-a-hr-kulcskerdesek-20170111.html) (Letöltés ideje: 2018. 06. 15.)
BIRKÁS 2010	BIRKÁS Béla: Önzetlenség, támogatás, nagylelkűség In: A lélek eredete. Bevezetés az evolúciós pszichológiába. Bp., 2010.
BORBÉLY-PECZE 2016	BORBÉLY-PECZE Tibor Bors: Szakképzés és pályaeorientáció – tévutak és lehetőségek. <i>Educatio</i> 2016/1. 59-69.

¹³⁸ A tanulmány lezárásának dátuma: 2019. január 5.

- EPALE 2019 EPALE - „Az én utam” Pályaorientációs társasjáték (<https://ec.europa.eu/epale/hu/node/26739>) (Letöltés ideje: 2019. 01. 05.)
- FÓNAI – ZOLNAI – KISS 2005 FÓNAI Mihály – ZOLNAI Erika – KISS János: A hallgatók munkaérték preferenciái. In: Régió és oktatás európai dimenzióban. Debrecen, 2005. 190–205.
- IMRE 2001 IMRE Anita: Emberi és/vagy társadalmi tőke. *Educatio* 2001/3. 601–605.
- KENDERFI 2019 KENDERFI Miklós – „AZ ÉN UTAM” pályaorientációs társasjáték felhasználási tapasztalati (http://europass.hu/documents/az_en_utam.pdf) (Letöltés ideje: 2019. 01. 05.)
- KISS 2015 KISS István: Felsőoktatási területek és munkaérték-, érdeklődési irány mintázatok. *Életpálya-tanácsadás* 2015/., 38–50.
- KISSNÉ 2014 KISSNÉ András Klára: Generációk, munkaerőpiac és a motiváció kérdései a 21. században. In: HR Magazin Online, 2014. (<http://www.ohe.hu/hrmagazin/cikkek/generaciok-munkaeropiac-es-a-motivacio-kerdesei-a-21-szazadban>) (Letöltés ideje: 2018.06.21.)
- KISSNÉ 2010 KISSNÉ András Klára: Hogyan motiválhatóak a különböző generációk tagjai? In: HR Portál, 2010. (<https://www.hrportal.hu/hr/hogyan-motivalhatoak-a-kulonbozo-generaciok-tagjai-20100804.html>) (Letöltés ideje: 2018. 06. 19.)
- KOPINT-TÁRKI 2018 KOPINT-TÁRKI: A pályaorientációs/ karrier tanácsadás hatékonyságának és költségfordításainak vizsgálata gazdasági szempontból (http://eletpalya.munka.hu/c/document_library/get_file?uuid=5d5834f8-0ef0-45c7-943e-9aea68a576c6&groupId=10418) (Letöltés ideje: 2018. 09. 23.)
- KÓRODI 2017 KÓRODI Márta: Munkaérték vizsgálat két felsőoktatási intézményben. *Educatio* 2017/2. 311–323.
- KSH 2018a KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL: A 15–74 éves népesség gazdasági aktivitása megyénként és régióként (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal2_01_02_34.html) (Letöltés ideje: 2018. 09. 20.)
- KSH 2018b KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL: A 15–74 éves népesség száma korcsoportok és nemek szerint (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qlf002a.html?down=3913) (Letöltés ideje: 2018. 09. 20.)
- KSH 2018c KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL: A foglalkoztatottak száma (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf021b.html?down=55) (Letöltés ideje: 2018. 09. 20.)

- KSH 2018d KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL: A lakónépesség nem szerint (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd003b.html) (Letöltés ideje: 2018. 06. 20.)
- KSH 2018e KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL: Teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete telephely területe szerint (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli049b.html) (Letöltés ideje: 2018. 09. 20.)
- LAPPINTS 1998 LAPPINTS Árpád: Az értékekre alapozott nevelési modell megalkotásának szükségessége és esélyei. *Új Pedagógiai Szemle* 1998/6. 12–27.
- LAPPINTS 2002 LAPPINTS Árpád: Érték és nevelés. Pécs, 2002.
- LISKÓ 2001 LISKÓ Ilona: Értékválság a munka világában. *Educatio* 2001/3. 493–503.
- MEZŐ 2015 MEZŐ Katalin: Pályaorientáció, pályatanácsadás tehetségeseknek. *Magiszter (Csíkszereda)* 2015/13. 57–69.
- NAGY – PONGRÁCZ – TÓTH 2005 NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné – TÓTH István György: Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről. TÁRKI Egyesület. 2005.
- NGUYEN LUU LAN ANH 2005 NGUYEN LUU LAN ANH: Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. *Magyar Pszichológiai Szemle* 2005/1–2. 111–134.
- PIASEK 2018 PIASEK László Zoltán: A kamara szerepe a munka világára való felkészítésben. In: *Munka és egészség*. Bp., 2018.
- SZABÓ – OROSZ – KISS 2013 SZABÓ Hajnalka – OROSZ Hajnalka – KISS János: Munkaérték preferenciák és az azokat befolyásoló szociális tényezők összehasonlító vizsgálata a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskola és a kolozsvári Babeş-Bolyai tudományegyetem hallgatói körében. *Acta Medicinæ et Sociologica* 4. (2013:10) 53–70.
- SZILÁGYI 1987 SZILÁGYI Klára: Értékek és munka: a munkához kapcsolódó értékek vizsgálatának tapasztalati a felsőoktatásban. Bp., 1987.
- SZILÁGYI 2007 SZILÁGYI Klára: Munka- és pályatanácsadás mint professzió. Bp., 2007.
- VÁLYI 2008 VÁLYI Réka: Az altruizmus jelensége a társadalomtudományban. In: *Kötő-Jelek* 2007. Bp., 2008. 103–120.
- VÁMOSI 2017 VÁMOSI Tamás: A középfokú szakképzésből kikerülő fiatalok potenciális munkáltatóinak szakképzési folyamattal és kimenettel kapcsolatos elvárásai és részvételi jellemzői. *Képzés és gyakorlat* 2017/1–2. 195–216.
- VÁMOSI 2015 VÁMOSI Tamás: Tanoncból mesterember. Pécs, 2015.

Mellékletek

1. számú melléklet

Munkaérték kérdőív

Tisztelt Kitöltő!

Pelczer Dóra vagyok, a Pécsi Tudományegyetem emberi erőforrás tanácsadó mesterképzési szak hallgatója.

Ezt kérdőívet tudományos kutatói munkámhoz és szakdolgozatomhoz készítettem. A kérdőív egy része önálló kérdésekből, míg másik része a Super-féle munkaérték kérdőívből áll.

A kérdőív kitöltése anonim módon történik és az adatok összesítve, statisztikai adat formájában kerülnek feldolgozásra.

Amennyiben szeretné tudni a saját eredményeit, kérem adja meg e-mail címét. Az e-mail címet bizalmas kezelve, csak erre a célra használom fel.

Előre is köszönöm válaszait!

Neme:

- férfi
 nő

Életkora:.....

Lakóhelye megyéje:

Lakóhelye típusa:

- falu, kistérség
 város
 megyeszékhely
 főváros

Legmagasabb iskolai végzettsége:

- kevesebb, mint általános iskola
- általános iskola
- szakma
- szakma érettségivel
- érettségi
- főiskola, egyetem
- doktori fokozat vagy annál magasabb
- Egyéb:

Jelenlegi státusza:

- általános iskolás tanuló
- középiskolás tanuló
- főiskolás tanuló
- egyetemi hallgató
- dolgozó
- Egyéb:

Duális képzésben tanul/tanult?

- igen
- nem

Az Ön által tanult szakma, foglalkozás?

Anyja legmagasabb iskolai végzettsége:

- kevesebb, mint általános iskola
- általános iskola
- szakma
- szakma érettségivel
- érettségi
- főiskola, egyetem
- doktori fokozat vagy annál magasabb
- Egyéb:

Apja legmagasabb iskolai végzettsége:

- kevesebb, mint általános iskola
- általános iskola
- szakma
- szakma érettségivel
- érettségi
- főiskola, egyetem
- doktori fokozat vagy annál magasabb
- Egyéb:

Hányan voltak testvérek (akikkel gyerekkorát töltötte)?

- nem volt testvére
- egy
- kettő vagy annál több
- nem tudja

Az Ön által preferált szakma, foglalkozás, amelyet szívesen végezne?.....

Olyan munkát szeretnék, ahol

Mindegyik állítás mellett jelölje meg azt, hogy az Ön számára mennyire érzi fontosnak az adott állítás tartalmát. Minden sorban csak egy érték jelölhető. (1: egyáltalán nem fontos, 2: kicsit fontos, 3: eléggé fontos, 4: fontos; 5: nagyon fontos) Soronként csak egy oválist jelöljön be.

<i>Olyan munkát szeretnék, ahol ...</i>	1	2	3	4	5
szüntelenül új megoldatlan problémába ütközök					
másokon segíthet					
sok pénzt kereshet					
változatos munkát végezhet					
szabadon dönthet a saját területén					
tekintélyt szerezhet a munkájával					
akár művész is lehet					
-t munkatársai befogadják					

<i>Olyan munkát szeretnék, ahol ...</i>	1	2	3	4	5
biztos lehet abban, hogy feladatot kap					
megvalósítja önmagát					
tisztelheti a főnökét					
szép környezetben dolgozhat					
nem beszélhet mellé csak jó vagy rossz megoldások léteznek)					
másokat irányíthat					
új elképzeléseket alakíthat ki					
valami újat alkothat					
objektívan lemérheti munkája eredményét					
vezetője mindig helyesen dönt					
mindig megfelelő munkával rendelkezik					
szébbé teheti a világot					
önálló döntéseket hozhat					
gondtalan életet biztosíthat magának					
új gondolatokkal találkozhat					
vezetői képességeire szükség lehet					
kényelmes körülmények között dolgozhat					
személyes életstílusa érvényesülhet					
munkatársai egyben barátai is					
biztos lehet abban, hogy munkájáért a többiek megbecsülik					
nem csinálja minduntalan ugyanazt					
jót tehet mások érdekében					
más emberek javát szolgálhatja					
sokféle dolgot csinálhat					
–re mások felnéznek					
jól kijön a munkatársaival					
olyan életet élhet, amit a legjobban szeret					
nyugodtan dolgozhat (csend, tisztaság, stb.)					

<i>Olyan munkát szeretnék, ahol ...</i>	1	2	3	4	5
mások munkáját is irányíthatja					
szellemileg izgalmas munkát végezhet					
magas nyugdíjra számíthat					
munkájába másnak nincs beleszólása					
szépet teremhet					
biztos lehet abban, hogy megfelelő munkát kap, ha az adott munka valamilyen okból megszűnik					
vezetője megértő					
szüntelenül fejlesztheti, tökéletesítheti önmagát					
új ötleteire mindig szükség van					

Az Ön e-mail címe:

Amennyiben kíváncsi az eredményekre, kérem adja meg az e-mail címét.

Megjegyzés:

.....

Köszönöm, hogy kitöltötte kérdőívemet!

2. számú melléklet (Forrás: szerzői fotó)

HOGYAN TOVÁBB?

Útmutató

Időtartam: kb. 1-1,5 óra

Játékosok létszáma: 2 csapat, 4-4 fővel. A csapatoknak közös álláspontot kell kialakítaniuk a játék során.

Játékmester és írnok jelenléte szükséges.

A *Hogyan tovább?* társasjáték egy olyan életpályát felölelő játék, amely végigkíséri az életút során az egyes életszakaszokban megjelenő döntési helyzeteket. Életünk során számtalanszor felteesszük magunkban vagy közvetlen környezetünkben a kérdést, na most mi legyen, hogyan tovább? Ez a játék ezekre a döntési helyzetekre fókuszál.

A tábla az életpálya négy markánsan megjelenő alkotórészét tartalmazza, mégpedig:

- a *Tanulást és pályaválasztást*, amelyet a piros mezők,
- az *Álláskeresést*, amelyet a türkiz,
- a *Munka világát*, amelyet a lila,
- a *Nyugdíjat*, amelyet a kék mezők jelölik.

Minden csapat az „Általános iskolás vagy” mezőn kezdi a játékot és dob a kockával. A csapatok ennek megfelelően lépnek előre. Azokon a mezőkön, ahol a számok mellett sárga háromszögben fejkialtó jel látható a csapatoknak a számnak megfelelő kártyát kell felhúzniuk. A kártyákon az adott élethelyzethez tartozó feladatot kell megoldaniuk. A feladatokra adott válaszokat a válasznylvánító lapon vezeti a csapat által választott írnok. Minden egyes jól megoldott feladatért pont jár, amelyet a játék végén vezetnek át a válasznylvánító lapra. A helyes megoldásokat és a pontszámokat a Játékmester kisokos tartalmazza. Részpontszámok nem adhatók. A Játékmester további feladata az értékelőlap töltése és a játék a felügyelete. Előfordulnak olyan mezők, amelyek felezik vagy növelik a csapatok pontszámát, ezt az írnokok vezetik.

A játék akkor ér véget, ha az egyik csapat eléri az utolsó, „Nyaralót vásárolsz a Balatonon” mezőt. A legvégén az a csapat győz, amelyik a legtöbb pontot gyűjtötte össze a játék során.

A befejezés után a játékot megvitathatják a résztvevők a kulcsfontosságú döntésekre helyezve a hangsúlyt. A beszélgetés szólhat az életszakaszokról, az azokhoz kapcsolódó feladatokról, saját benyomásokról, tapasztalatokról a játékkal kapcsolatban.

3. számú melléklet (Forrás: szerzői fotó)

4. számú melléklet (forrás: szerzői fotó)

HOGYAN TOVÁBB?

ÉLETÚT TÁRSASJÁTÉK

A játék ismertetése

Utmutató

Időtartam: 1-1,5 óra
Létszám: 2 csapat (ideálisan 4-4 fővel) + 1 fő játékmester
Szükséges hozzávalók:
 dobókocka, két bábu, toll
 A csapatoknak közös álláspontot kell kialakítaniuk a játék során.

FELADATOK

A mezőhöz tartozó kártyán lévő feladat, szituáció megválaszolása vagy megoldása.

Helyes megoldásért pont jár.

GAME OVER

Az a csapat győz, amelyik a legtöbb pontot gyűjti a játék végére.

A HOGYAN TOVÁBB? egy olyan életpályát felölelő játék, amely végigkíséri az életút során az egyes életszakaszokban megjelenő döntési helyzeteket.

Szakaszok

- #1: Tanulás és pályaválasztás
- #2: Álláskeresés
- #3: Munka világa
- #4: Nyugdíj

CÉL

A játékosok új információkat kapjanak. A játék után átbeszéljék a döntéseiket és az egyes mezőket, feladatokat.

Pálmai Mirandella és Peczger Dóra

A kötet szerzői

ANDRÁSFALVY CSENGE ZSUZSANNA 2015-ben kezdte meg tanulmányait a PTE BTK magyar–történelem tanári szakán. Másodévesként bekapcsolódott a Pécs8 nevű programba, mely a baranyai megyeszékhely 1945 és 1990 közötti történelmét hivatott feltárni és a széles közönségnek ismertetni. Ennek kapcsán kezdett el az 1956-os forradalom pécsi eseményeivel foglalkozni naplók és interjúk segítségével. Akkor írt dolgozatával I. díjat nyert az ELTE és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága közös pályázatán. 2019 áprilisában I. helyezést ért el pályaművével a XXXIV. OTDK Humán Tudományi Szekciójában. Témavezetője: Dr. habil. Bánkuti Gábor, egyetemi docens.

ARANY-NAGY ZSUZSANNA a PTE-n informatikus könyvtáros, majd könyvtárostanárnak szerzett diplomát. Jelenleg a Budapest IX. Kerületi Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium könyvtárostánára, valamint az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Könyvtár-tudományi programjának hallgatója. Kutatási területe az iskolai könyvtárak szerepvállalása a közoktatásban. A XXXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtár-tudományi Szekciójában II. helyezést ért el. Aktív tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesületének és a Könyvtárostánárok Egyesületének. 2019-ben a Könyvtárostánárok Egyesületének kuratóriuma neki ítélte „Az év ígéretes könyvtárostánára” címet. Témavezetője: Dr. Koller Inez, egyetemi adjunktus.

BÁRDONICSEK DOMINIKA a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskolájának elsőéves hallgatója. A Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport tudományos titkára és szerkesztőbizottsági tagja. Angol és orosz nyelvtudás birtokában, részben pszichológiai szempontból vizsgálja a Gulág női táborait az életkörülmények, a kiszolgáltatott élethelyzetek és a szovjet birodalmi modell logikájának működése szemszögéből. Eddigi tanulmányai során több konferencián is részt vett. 2019-ben a XXXIV. OTDK-n és a Fia-

tal Ruszisták I. Prezentációs Kupáján III. helyezést ért el. Több publikációja is megjelent, köztük egy kismonográfia, A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953). (MOSZT Könyvek 13.) címmel. Témavezetője: Dr. habil. Bebesi György, egyetemi docens.

BEDA BALÁZS jelenleg a PTE BTK klinikai és egészségpszichológia szakirányán végzi mesterképzését. Gyakorlati tapasztalatát ifjúságsegítőként civil szervezeteknél szerezte, ahol többek között krízisintervenciós programokban vett részt és szexedukációs projekteket valósított meg. Korábbi tanulmányai során végzett kutatási tevékenységei főképp szexuálpszichológiához köthetők, melyekben kvalitatív és kvantitatív módszerekkel vizsgálta a digitális térben megjelenő szexuális viselkedéseket, valamint később a poliamor kapcsolatokat. A XXXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában II. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. habil. Lábadi Beatrix, egyetemi docens.

FUTÓ BETTINA a PTE BTK ötödéves osztatlan magyar–történelem tanárszakos hallgatója. Érdeklődési területei közé az alkalmazott és a generatív elméleti nyelvészet tartozik. A XXXIV. OTDK Humán Tudományi Szekciójában A logikai *is*-től a pragmatikai *is*-en át a metakognitív *is*-ig című pályaművével II. helyezést ért el. Témavezetői: Prof. Dr. Alberti Gábor, egyetemi tanár és Dr. habil. Farkas Judit egyetemi docens.

HUSZICS ALIZ a PTE BTK ötödéves osztatlan magyar–történelem szakos hallgatója. Tudományos érdeklődése középpontjában az elméleti nyelvészet, azon belül is a szintaxis áll. Az első szimpózium, amelyen előadóként részt vett 2018-ban az Össznyelvész Konferencia volt. A 2019. évi XXXIV. OTDK Humán Tudományi Szekció Általános, leíró és kognitív nyelvészeti tagozatában III. helyezést ért el és különdíjban részesült. Ugyanabban az évben a lublini LingBaW konferencián is részt vett. Témavezetői: Dr. habil. Farkas Judit egyetemi docens és Dr. Kleiber Judit egyetemi adjunktus.

IHÁSZ VIRÁG felsőfokú tanulmányait 2015-ben kezdte a PTE BTK Pszichológia Intézetében. 2018-ban pszichológia alapképzésben megszerezte diplomáját. Még ugyanebben az évben megkezdte pszichológia mesterfokú tanul-

mányait a PTE Fejlődés és Klinikai Pszichológia Tanszékén. Jelenleg Visual Cognition and Emotion Lab tagja és részt vesz a Kohorsz 18 Dél-dunántúli vizsgálataiban is. A XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában a bírálóbizottság második helyezést és különdíjat ítelt neki. 2018-ban és 2020-ban részt vett a Budapest CEU Conference on Cognitiv Development nevű rendezvényen. Témavezetője: Zsidó András, egyetemi tanársegéd.

JÁRDAHÁZI EVELYN a PTE-BTK Pszichológia szak mesterképzésében vesz részt. Tanulmányait 2013-ban kezdte Pedagógia alapszakon, majd 2016-tól Pszichológia szakos hallgató. Tudományos érdeklődése középpontjában kezdetektől fogva a fejlődéslélektan áll, jelenleg a serdülők által észlelt distresszre adott szülői reakciók hatásainak vizsgálatával foglalkozik. Diákköri tevékenységét a 2016-os TDK kari fordulóján kezdte, ezt követte a 2017-es OTDK, amelyen bemutatott írása később publikálásra került. Eddigi munkája során számos Pszichológia Intézetben folyó kutatásban vett részt, valamint 2019-ben évben másodszer nyerte el az Új Nemzeti Kiválóság Program Ösztöndíját. A XXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció Fejlődépszichológia tagozatában I. helyezést ért el és különdíjban részesült. Témavezetője: Dr. habil. Láng András, egyetemi docens.

KARÁCSONYI Krisztina a PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola Nevelésszociológia Alprogramjának elsőéves, a Kerényi Károly Szakkollégium mentora. A 2019-es, XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekciója Általános, leíró és kognitív nyelvészet tagozatán II. helyezést ért el, valamint Hajdú Péter különdíjban részesült. Kutatási területe a magyar főnévi szerkezet generatív nyelvészeti szempontú elemzése volt, jelenleg a romani nyelvet tanulmányozza behatóbban elméleti nyelvészeti, szociolingvisztikai és nyelvpedagógiai szempontból. A pályamunka témavezetője Dr. Farkas Judit egyetemi docens.

LESTÁK DOMINIKA a PTE BTK Pszichológia szakán szerzett alapszakos diplomát, a mesterképzést a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen folytatja Fejlődés- és Klinikai Gyermekpszichológia specializáción. Korábbi kutatási terü-

letei között szerepelt a digitális térben megjelenő szexuális kommunikáció és érzelemszabályozás, a felnőtt kötődés és a kodependencia témaköre. További tudományos érdeklődésébe tartozik a prenatális időszak, a csecsemőkori mozgásfejlődés, illetve a korai táplálás pszichológiája. A Pécsi Pszichológiai Napok konferencián a *Serdülők online szexuális kommunikációja* című előadással I. helyezést ért el. Gyakorlati tapasztalatot a Down Alapítványnál szerzett, ahol különböző fejlesztési programokban vett részt. A XXXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában II. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. habil. Lábadi Beatrix, egyetemi docens.

PELCZER DÓRA a PTE BTK Emberi erőforrás tanácsadó mesterszakán diplomázott. Tanulmányai alatt társelnöki tisztséget töltött be a Társadalmi Befogadás Szakkollégiumban. A XXXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában III. helyezést és különdíjat szerzett. Részt vett a „Hogyan tovább?” életút társasjáték megalkotásában, amelyet számos helyen bemutattak és az érdeklődők ki is próbálhattak. Főbb kutatási területe a pályaorientáció és az egyének érték- és preferenciarendszere. Témavezetője: Dr. habil. Vámosi Tamás, egyetemi docens.

ROSENBERGER EVELIN a PTE BTK mesterszakos pszichológus hallgatója, tanulmányait klinikai és egészségpszichológia szakirányon végzi. Fő kutatási területei a szorongás és a stressz. A XXXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi szekcióban III. helyezést ért el. 2019-ben elnyerte az Új Nemzeti Kiválóság Program egyéves kutatói ösztöndíját. Témavezetője: Dr. Csókási Krisztina, egyetemi adjunktus.

STUMMER KRISZTINA a PTE BTK-n szerzett német-pedagógia alapszakos diplomát, ezt követően neveléstudomány mesterszakon végzett. Jelenleg az „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola első éves hallgatója. Kutatási területe a nők kereskedelmi szakképzése a 20. század első felében, kifejezetten egy pécsi intézmény tükrében. A XXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában II. helyezést ért el. Az elmúlt években számos országos és nemzetközi konferencián mutatta be kutatási eredményeit. Témavezetője: Vörös Katalin, egyetemi tanársegéd.

SZENNAI MARTIN 2013-ban kezdte tanulmányait a PTE BTK Pszichológia szakán. Kétszer vett részt OTDK-n, először a alapszakos tanulmányai során, majd később mesterképzés alatt. A XXXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában I. helyezést és különdíjat szerzett. Tudományos érdeklődése az online bántalmazás és a szelf köré összpontosult. Szintén ebben az évben szerezte meg a második diplomáját, s jelenleg klinikai szakpszichológus rezidensként dolgozik a PTE KK Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinikán. Témavezetője: Dr. habil. Láng András, egyetemi docens.

SZONDY NOÉMI A PTE BTK Pszichológia szakán fejlődés- és klinikai gyermekpszichológia szakirányon végzi mesterképzést. Alapképzése során az online térben történő szexuális kommunikációval és a digitális tudatossággal foglalkozott, a jelenleg pedig a gyásztanácsadás és a perinatális időszak témái állnak érdeklődése középpontjában. Gyakorlati tapasztalatot relaxációs gyakorlatvezetőként, illetve drogambulanciás segítőként szerzett az elmúlt években. A XXXIV. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában II. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. habil. Lábadi Beatrix, egyetemi docens.

ISSN 2064-079X
ISBN (print) 978-963-429-515-0
ISBN (pdf) 978-963-429-516-7

A kötet angol nyelvű összefoglalóit gondozta: Madarász Fanni

Kiadja a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa
Felelős Kiadó a PTE BTK KTDT elnöke
Nyomdai előkészítés és nyomdai munkák: Séd Kft.
Felelős a Kft. ügyvezetője